

HOL AZ IGAZSÁG?

(A bíró lélektani problémái.)

I. A jogászi formalizmus jelentősége.

A bíraskodást igazságszolgáltatásnak is nevezik. Ebben az értelemben látja hatásköri bíróságunk¹ az ítélt dolog jelentőségét épp abban, hogy a jogerős ítélet a mostmár megdönthetetlen — vélelmezett — anyagi igazságot tartalmazza. S ebben az értelemben állapítja meg kúriánk is 49. sz. polgári jogegységi döntvényének indoklásában, hogy a bírói tekintélyt nem az egymással ellentétes jogerős (polgári és büntető) bírói véghatározatok kikerülhetetlen lehetősége, hanem az anyagi igazsággal ellenkező döntések veszélyeztetik a legérzékenyebben. *Res iudicata pro veritate habetur.*²

De mi az Igazság? «*ἡ ἔστιν*»? Pilátus³ kérdésére nem adtak világos feleletet az elmúlt évezredek. Az emberek nem tudják, mi az igazság, a filozófusok sem; de rendületlenül hisznek benne. Kant⁴ kijelentése, mely szerint az igazság megszűnése esetén nem volna értelme többé annak, hogy a földön emberek éljenek, nem az igazság értelmét tette kétségtelessé, hanem az emberi életet kétségessé. Konfucius tudvalevőleg éppen fordítva fogja fel a kérdést, mikor azt tanítja, hogy nem az igazság teszi

¹ 1927. Hb. 12.

² í). L 17., 207. Találón mutat rá Heller Erik: Igazságosság és jog. Magyar Jogi Szemle. III. évf. (1922), 556. 1., hogy a görög nyelv, amely pedig alkalmasnak bizonyult a legfinomabb megkülönböztetések kifejezésére, az igazságot és jogot ugyanazzal a szóval (*δικαιον*) fejezi ki. V. ö. Vörös Ernő: A törvényhozó hatalom és a bírói hatalom viszonya. Magyar Jogi Szemle. VII. évf. (1926), 88. 1.

³ János, XVIII. 38.

⁴ Kant: *Metaphysik der-Sitten*. *Sämtliche Werke* (Hgg. v. K. Rosenkranz und F. W. Schubert). Leipzig. 1838. IX. 181. 1.

naggyá az embert, hanem az ember teszi naggyá az igazságot. Vagy, mint G. Le Bon¹ mondja, az embernek fejlődése minden állomásán a maga mértékére szabott igazságai vannak, amelyek csakis ennek az állomásnak felelnek meg, s épúgy fejlődnek, mint minden természeti jelenség. Az emberek azonban sokan vannak, szellemi fejlettségük foka is különböző, s így sok az igazságuk is.

A bíró hivatása épp az, hogy rajta keresztül az állam *ex cathedra* értelmezi a jogot, vagyis szűri le a részigazságok tömegéből az egyetlen egyetemes igazságot.² Hogy ez a legmagasabb értelemben mennyiben jogosult, vitatható. Mély értelemmel mondja Augustinus,³ hogy az igazságot nincs jogom kisajátítani, a másiknak sincs, senkinek sincs; az igazság valamennyiünké, az egész emberiségé, s aki lakat alá akarja tenni, elveszti azt. Gyakorlatilag azonban az a helyzet, hogy amennyiben társadalomban és nem egy örökös *bellum omnium contra omnes* állapotában akarunk élni, meg kell alkudnunk egy olyan intézmény fennállásával, amelynek döntéséhez az igazság vélelmét kapcsoljuk. Ez az intézmény a jogrend, ami a jogerős bírói ítéletek szavain át beszél hozzánk.

A bírónak tehát annyival nehezebb dolga van másóknál, hogy nemcsak hinnie, hanem szolgáltatnia, sőt indokolnia is kell az igazságot. De hol találja meg azt? Vagy legalább is hol kell keresnie?

Hogy erre feleletet adhassunk, rá kell mutatnunk az emberi gondolkozás egyik általános tulajdonságára. Ha az emberek nem értenek valamit, szívesen csatlakoznak mások ítéletéhez, akikről azt hiszik, hogy megértették azt, amit ők nem. Ez a tekintélytisztelet azonban csak első következménye az utánzás ösztönének. A második lépés az, hogy a személy eltűnik az ítéletek mögül, és megszületnek a dogmák. Végül a harmadik lépés

¹ G. Le Bon: La vie des verités. (Az igazságok élete. Ford.: Benedek Marcell.) Budapest (Dick). Évszám nélkül. 7., 13. 1.

² T. W. Arnold: The Symbols of Government. New Haven (Yale University Press). 1937. 51., 56., 128., s köv. 1., 152. s köv. 1., 223. 1.

³ Augustinus: Confessionum libri. XII. kv. XXV. fej. Hasonlóan Soeren Kierkegaard: Kritik der Gegenwart. (Übertr. v. T. Haecker.) Innsbruck (Brenner-Verlag). 1914. 59. 1.

az, hogy az ember saját régebbi véleményei, ítéletei mögül el-
tűnik tekintély, dogma és önmaga: s a puszta *forma* marad az
igazság helyén (simli, precedens, ceremónia).

Ez a formalizmus, amely általános kultúrtörténeti jelenség,
hiszen minden számunkra megfoghatatlan, metafizikai termé-
szetű problémakörnél felmerül (gondoljunk a vallási szertartá-
sokra), R. v. Ihering¹ szerint szükséges fázisa az emberi szellem
fejlődéstörténetének. A jog területén pedig különösen alkalmas
talajra talált.

Ennek oka mindenekelőtt az, hogy a bíró ilyenkor úgy
tesz, mint egyes tudósok: amit nem tud bebizonyítani, azt
egyszerűen posztulálja.² Aki megáll az ügyleti formánál, annak
nem kell kutatnia az ügyleti akarat bizonytalan mélységeit.
A formalizmus tehát igen *kényelmes*.

E mellett sok szempontból hasznos is. Ihering³ mutat rá,
hogy a formának a lényeggel szemben, mint minden alacsony-
abbnak a magasabbal összehasonlítva, szívósabb életereje
van; tud — ahogy az idea nem — vegetálni, vagyis fennállani
értelem nélkül. De az ő tetszhalálában alussza sokszor téli álmát
a jövő élete, ami biztosítja a történelmi fejlődés folyamatosságát.
Gondoljunk az eskü intézményére, aminek lényegében ma
talán sokkal kevesebben hisznek, mint néhány évszázaddal
ezelőtt, de formális fennállása nélkül nehezen képzelhetnők el
mai bíráskozásunkat.

Ezenkívül, mint ugyancsak Ihering⁴ kimutatni törekszik, a
jogászai formalizmus a jogban irányadó igazságfogalom objektí-
válását is célozza. Pontosabban: a jog kifejlődő formalizmusa
szerinte a szubjektív igazságfogalom jelentőségének csökkenésé-
hez vezetett. míg ugyanis a jog kezdeti korszakában csak a hiva-
taltokok igazságérzéke biztosította a jogi bánásmód egyenlő-

¹ R. v. Ihering: Geist des römischen Rechts auf den verschiedenen
Stufen seiner Entwicklung. Leipzig. (Breitkopf und Härtel.)⁵ 1894.
II. 505. 1.

² R. v. Ihering: Der Zweck im Recht. Leipzig. (Breitkopf und
Härtel.) 1905. II. 464. 1.

³ R. v. Ihering: Geist, II. 516. 1.

⁴ R. v. Ihering: Geist, II. 34. s. köv. 1. Hasonlóan Kelemen László:
A bírói szerződés módosító jog. Magyar Jogi Szemle. XXII. évf. (1941)
124—5. 1.

ségét a hangulatokkal és személyi vonatkozásokkal szemben, addig ma már nem a bíró alanyi mérlegelésében, hanem legfeljebb a jog szerkezetének kialakításában van az igazságnak közvetlen szerepe. Az igazság az egyén szubjektív szférájából mindinkább a jogrend objektív tételeibe helyeződik át. A jog túlszárnyalta a puszta érzelmi állapotot: az igazság kutatásának munkája nem vagy nem igen terheli többé az egyes jogalkalmazót; amit régen fáradságosan kellett megkeresni s csak kivételes képességű emberek találhattak meg, az ma a jog rendjében nyitva fekszik előttünk, s felfedezéséhez nem kell különösebb tehetség. Az eszköz ehhez a jog, ami ma már nem az alanyban, hanem a szilárd betűben él. Egyszóval — Ihering¹ szerint — a forma az önkény esküdt ellensége, a szabadság biztosítója. Ettől a felfogástól már nem sokban különbözik az, amely nyíltan hirdeti, hogy a bíróságok hivatása nem az igazság-, hanem a jogszolgáltatás.² Ezek az érvek azonban — amelyek alkalmasak arra, hogy az ú. n. szabadjogi mozgalom túlzásaira rámutassanak,³ — csak az érem egyik oldalát világítják meg, azt sem minden torzítástól mentesen.

A jogászi formalizmus nemcsak kényelmes és helyel-közzel hasznos, hanem nagyon veszélyes eszköz is, ami az anyagi igazsággal sokszor szöges ellentétbe kerül. Ha túloz is Voltairenek az ártatlanul kivégzett Jean Calas védelmében tett kijelentése, mely szerint a formákat az ártatlanság tönkretételére találták

¹ R. v. Ihering: Geist, II. 471. 1.

² Ezt tanítják lényegileg az összes hatalmi és kényszerelméletek. V. ö. még Schön Tibor: A szabadalmi joggyakorlat kézikönyve. Budapest. 1934. 38. 1., akinek felfogását Mikos Ferenc: A szociális igazság a magánjogban. Magyar Jogi Szemle. XXII. évf. (1941). 206. 1. idézi és cáfolja. V. ö. továbbá: Finkey Ferenc: A törvénysértés fogalma a büntető jogegységi perorvoslatban. Magyar Jogi Szemle. IV. évf. (1923), 268—9. 1., Mészáros Lajos: Perjogi tényezők a legfőbb bírászkodásban. Magyar Jogászegyleti Értekezések és egyéb tanulmányok. V. évf. (1937), ¹⁰⁵—°- 1- Megjegyzem, hogy a bírói eskü szövege is (4291/1891. I. M. E. sz. r. 25. §. I., 10.700/1920. I. M. sz. r. 1. §) az «igazság» szolgáltatását írja elő.

³ V. ö. Szász Béla: Korunk jogfejlődésének irányát jelző eszmék és törekvések. Magyar Jogászegyleti Értekezések. új folyam, XXII. 117. Budapest. 1930. 123. s. köv. 1.

ki,¹ annyi bizonyos, hogy a formalizmus, merevsége következtében, nem tesz különbséget durva, csekély és igen csekély hiba között, s így a legcsekélyebb formahiba is a jogi cselekmény teljes semmisségét eredményezheti — ami nem mindig felel meg az anyagi igazságnak. Maga Ihering² is elismeri, hogy lényegileg a mai formális jogügyletekre (váltó, végrendelet, stb.) is áll az, amit a római Gaius a *legis actio* terhére írt: «ut qui vel minimum errasset, litem perderet.» Így lesz a «summum ius summa iniuria».

S a formalizmus igazságtalanságának ellensúlyozására nem alkalmas az az állítólagos előnye sem, hogy az előírt formához kötöttség a bírói önkényt kiküszöböli, vagyis jogbiztonságot létesít.

A formalizmus ugyanis nem vezet jogbiztonsághoz. Csak akkor vezetne, ha a jogrend logikailag zárt, hézagmentes rend volna. Ez esetben a bíró hivatása egyszerűen abból állna, hogy szillogizmusok segítségével, formális logikai úton egybevesse az absztrakt jogtételeket a konkrét jogesetekkel, s mechanikusan levonja a szükségszerű konklúziót.

Ez a logikai mese azonban nem áll meg. Hamarosan látni fogjuk, hogy a jogrend sohasem lehet logikailag zárt, a bíró pedig nem merevedhet szillogizmusalkotó, szubszumáló géppé. A logika a jogban fontos, de nem a legfontosabb. Egy logika nélküli ember a bíraskodásban épúgy, mint a tudomány területén a borzalmak borzalma — kivéve azonban azokat, akik túlhaladtak a logikán.³ S egy magát a logikai szörszálhasogatásokban kiélő jogász még sokkal inkább a borzalmak borzalma — mert ő nem is haladhat túl semmin. Az ilyen jogászra találóak Luther szavai: «Ein Jurist, der nicht mehr denn ein Jurist ist,

¹ Idézi R. Stammler: Die Lehre von dem richtigen Rechte. Berlin. (J. Guttentag.) 1902. 266. s. köv. 1. Hasonlóan Lányi Márton: A jóhiszemű érvényesülése a magánjogban. Magyar Jogászegyleti Értekezések. új folyam, VII. 55. Budapest. 1914. 5 (277), 11 (283), 17 (289) 1.

² R. v. Ihering: Geist, II. 646. 1.

³ E. Fuchs: Recht und Wahrheit in unserer heutigen Justiz. Berlin. (Carl Heymanns Verlag.) 1908. 13. 1. V. ö. még: vitéz Csiky János: Bírói jogalkotás a nemzetközi jogban. Jog. IV. évi (1937), 260—4. 1.

ist ein arm Ding».¹ Megszállva a «formalizmus démonától»², amely a tudományos rend csalétkével csalogatja, mint Goethének az a bizonyos állata forog körben a maga kitaposott nyomán, holott körülötte szép zöld pázsitok várják. A szélsőséges formalizmus a jog területén épúgy, mint másutt, lényegileg ugyanarra az eredményre jut, mint a skolasztika akkor, mikor igazság alatt egyszerűen a logikai legfőbb értéket értette. Ilyen felfogás mellett azonban nagyon is igaza lenne Nietzschének, aki az igazságokban nem lát egyebet, mint az ember megcáfolhatatlan tévedéseit.

Különösen téves Iheringnek az az ismertetett beállítása, mintha a formalizmus a jog kezdeti korszakának bizonytalanságával szemben a jogfejlődés magasabb fokán jelentkeznek. Ez a tévedés annál feltűnőbb, mert a római jog szellemének alakulását ismertetve, éppen Ihering³ hangoztatja nagy nyomatékkal, hogy a római jog kezdeti korszakában sokkal inkább hajlott a materialista formalizmus, a szavakhoz tapadás felé, mint a késői, fejlett római jog. Pl. a régi jogban a *lex Aquilia* értelmében az, aki egy állatnak a ketrec kinyitásával elszabadulását vagy bezárásával pusztulását okozta, nem volt felelősségre vonható, mert az első esetben a szó szoros értelmében egyáltalán nem, a másodikban nem közvetlen behatással tett kárt az állatban; nem volt tehát ott *damnum corpori*, itt *damnum corpore datum*. Ezzel szemben a fejlett római jog már ismeri a kár absztrakt fogalmát. Hasonlóan a régi jogban egy örökség kifosztása (a későbbi *crimen expilatae hereditatis*) nem volt jogellenes, mert a fekvő hagyaték még senkié, a leendő örökshöz való viszonya pedig csak képzelt, tehát szószerint véve nem volt kit kifosztani. A csalás ekkor még nem volt deliktum, mert nem tartalmaz külső behatást az idegen jogkörbe. A kényszert sem méltányolta a régi jog, mert csak az ügylet formális létrejöttére volt tekintettel (*coactus tamen volui*). Szűkkörű volt ebben a korban a tévedés tekintetbevétele is; csak a tárgyi tévedést (*error in corpore*) vették figyelembe, a többi tulajdonságokban

¹ Idézi R. Stammler: Lehre. 10. 1.

² B. N. Cardozo: The nature of the judicial process. New Haven. (Yale University Press.)¹ 1925. (First publ. 1921.) 66. 1.

³ R. v. Ihering: Geist, II. 420. s köv. 1.

tévedést (error in substantia, matéria) nem — nyilván, mert az akaratnyilvánítást pusztán formálisan fogták fel.

Maga Ihering¹ levonja ennek a jelenségnek a tanulságát is. A szavakhoz tapadás, mondja, a szellemi fejlődés éretlenségének a jele. Az ünnepélyes szó a primitív népek előtt misztikus, természetfölötti erejűnek tűnik fel. Ez volt a helyzet a régi Rómában is; évszázadok kellettek ahhoz, hogy a jogtudomány és a nép szabadabb értelmezésnek legyen megnyerhető. Pedig — s ezt ugyancsak Ihering² mondja — a szó egyáltalán nem képes a gondolatok visszaadására, miután ezek a szubjektív szellemi élet nem objektíválható hullámai. A szó nem maga a gondolat, csak jelképe, csak utalás arra. A szószerinti értelmezésnek tehát semmi értelme.

De ilyen felfogás mellett hogyan állíthatta Ihering azt, hogy a jogászai formalizmus a fejlett jog velejárója? Ennek két oka van.

Az egyik ok az, hogy ő a jogászai formalizmus lényegét nem a betűkben, hanem a logikailag zárt jogrendnek összefüggő értelmezésében kereste, ami szerinte túlmegegy a halott szavakon, s a gondolatot saját hazájában keresi fel. Látni fogjuk azonban, hogy ez nem lényegbeli, hanem csak fokozati különbség. A mondatrészek szerinti értelmezés csak fokozata, talán fejlettebb fokozata, de nem ellentéte a beszédrészek szerinti értelmezésnek. A formák összefüggése még mindig forma; a lényeg túl van ezeken.

A másik ok pedig az, hogy Iheringet ennek a problémának a vizsgálatánál befolyásolta valami. Hogy ezt megértsük, előre kell bocsátanom, hogy a jogászai formalizmus kialakulására, tapasztalatom szerint, két tényezőnek van különös jelentősége. Az egyik — mint láttuk — a kor. Ennek a folyamánya az, hogy primitív viszonyok között a szavakhoz, rítusokhoz s általában a formákhoz, mint láttuk, merevebben ragaszkodnak, mint fejlettebb kultúrájú korszakban. A másik azonban a faj. Ez persze nem azt jelenti, hogy a formalizmust csak bizonyos fajok életében találják meg. Minden fajnak vannak intézményei, amelyek-

¹ R. v. Ihering: Geist, II. 441. s köv. 1.

² R. v. Ihering: Geist, II. 444. s köv. 1.

hez formalisztikusan ragaszkodik. Sőt semmiféle civilizáció nem lehet tartós — mint G. Le Bon¹ helyesen megállapítja — bizonyos általánosan tisztelt szabályok nélkül. Egyik faj életében azonban az egyik, másikéban a másik téren találkozunk szélesebb és mélyebb hullámokban ezzel az áramlattal.

A jogalkalmazás, egyáltalán a jog területén — az ótestamentumi zsidóságtól eltekintve — általában a nagy jogász-népek: a rómaiak és germánok fejlett formaérzékére szoktak rámutatni. Igaza van azonban Zehery Lajosnak,² Vladár Gábornak³ és Túry Sándor Kornélnak,⁴ mikor ennek a megállapításnak az értékét a rómaiak tekintetében kétségbevonja. Már fent megemlítettük, hogy a régi római jog formalizmusával szemben az újabb római jogban — főleg a praetori ediktum és a *ius gentium* hatására — nagy változás található; — s nehéz a jogászai formalizmust éppen attól a jogtól átvett örökségként elkönyvelnünk, amelynek remekjogásza a méltányosság (*aequitas*) kultuszát olyan magas tökélyre fejlesztették. Zehery, Túry és Vladár ezért a mai jogászai formalizmus csíráit nem az ókorban, hanem a közép-, ül. újkori germán jogokban keresi. S ebben bizonyára igazuk is van. Ezeknek a jogoknak a területén következett be az a nagy fordulat, ami a magánjogias szemlélettel a közjogias gondolkozást állította szembe. Ennek következménye az egyén fokozatos háttérbeszorulása a közzel szemben, ami a jog életében az egyéni érdek és akarat jelentőségének csökkenéséhez vezetett a köz érdekével és akaratával szemben. S mivel a közösséget közvetlenül nem

¹ G. Le Bon: *Igazságok*, 6. 1.

² Zehery Lajos: A büntetőjogi beismerés. *Magyar Jogi Szemle*. II. évf. (1921), 644. 1., III. évf. (1922), 34—6. 1.

³ Vladár Gábor: Milyen legyen a jog tanítása az egyetemen az igazságszolgáltatás szempontjából? *Magyar Jogi Szemle*. XVIII. évf. (1937). 62—3. 1., U. ő: A jog elhajlása az élettől. *Magyar Jogi Szemle*. XIX. évf. (1938), 91—4. 1.

⁴ Túry Sándor Kornél: Igazságellenes tényezők a jogban, különös tekintettel a kereskedelmi jogra. *Magyar Jogászegyleti Értekezések és egyéb tanulmányok*. III. évf. (1935); ugyanez a Polner ödön-
emlékkönyvben (*Acta litterarum ac scientiarum Reg. Universitatis Hung. Franciscus-Josephinae. Sectio: Juridico-Politica. Tom. VI. 2. Szeged. 1935. II.*), 233 (269) s köv. 1. 237., (285) j s köv. 1.

az egyén belső, hanem annak külső, társadalmi vonatkozásai érintik, természetes, hogy a hangsúly a jog bensőségével szemben a joglátszatra, az ügyleti akarattal szemben annak könnyen felismerhető és bizonyítható megnyilvánulására, az egyének magánéletével szemben a forgalom biztosságára, egyszóval a nehezen hozzáférhető lényeggel szemben az ellenőrizhető, biztos formákra tolódott át. Lassankint kialakultak az értékpapírok, a telekkönyv, a magánjoggal szemben egy önálló kereskedelmi jog; s megszületett — egyelőre csak mint immanens tendencia — a jogrend teljes elközjogiasodásának gondolata.

Nem véletlen, hogy a fogalmi jogászatot, betű jogtudományt (Buchstabenjurisprudenz) éppen germán jogászok teremtették meg. Ez szükségszerű folyamánya volt a germán jogi gondolkozás közjogi beállítottságának. Vladár ezt (St. Dnistrainskyj nyomán) Kant filozófiájára vezeti vissza. Valószínűbb azonban, hogy a jogászai formalizmus okát nem e filozófiai formalizmusban, hanem mindkettőért egyformán a germán gondolkozás formális-rendszerező alaptermészetében kell keresnünk.

Éppen ezért tévedés azt hinni, hogy ez az irányzat csak ideiglenes volt, ami eltűnhetett, sőt a vele tulajdonképpen összeegyeztethetetlen hatalmi elmélet egyre öntudatosabb hangoztatása folytán legújában éppen az ellenkező irányzatnak, majdnem egy modern szabadjognak adta át helyét. Egy ilyen változás nem volna összeegyeztethető a német szellem közösségi alaptermészetével. S nem is következett be. R. Stammler¹ és E. Fuchs² ismerteti a német bíróságok századeleji gyakorlatát, s mindkettő hangsúlyozza a döntések szemmel látható formalizmusát. Ez annál szembetűnőbb, mert Fuchs a Reichsgericht hangyaszorgalommal szerkesztett, filologizáló, deduktív levezetéseit a francia joggyakorlat induktív szociáletikai irányzatával állítja szembe.³

S nagy tévedés azt hinni, hogy a germán jogászat immanens

¹ R. Stammler: Helyes jog. Magyar Jogászegyleti Értekezések. XXXVII. 5—288. Budapest. 1908. 24. s. köv. 1.

² E. Fuchs: i. m. 3—5., 26. s. köv. 1.

³ V. ö. ezenkívül: Czigliányi Aladár: Az egyesbíráskodás és a jogszolgáltatás színvonala. Magyar Jogi Szemle. XXII. évf. (1941), 346. 1.

formalizmusa a mai jogéletben nem lenne kimutatható. Igaz, hogy az NSDAP programjának 19. pontja a római és germánjogi szemlélet alapvető ellentétességét belátva, a materialista világregdet szolgáló római jogi elemek kiküszöbölését követeli a német jogból;¹ igaz, hogy az 1935. évi június hó 29-én kelt új német büntetőtörvénykönyv a büntetőtörvények (talap gondolatában és az «egészséges néperzületbe» ütköző cselekményeket is büntetendővé nyilvánítja, amelyek büntetési tételei is analógia útján állapíthatók meg;² sőt legújabbán a nemzetiszocialista irodalomban már olyan felfogás is alakult ki, hogy a polgári pert a totális államok jogrendszere teljesen nélkülözhetné,³ — s a vezérelv egyesek szerint⁴ teljesen felszabadítja a bírót a formális korlátok alól. A valóságban azonban miről van szó? A formák nem haltak meg, csak alakot cseréltek. Nem az a lényeges, hogy a törvény és a római jog korlátai ropognak, hanem hogy alapgondolat, egészséges néperzület, stb. név alatt újabb formális meghatározások, definíciók tárgyai lettek. A törvény vaskorlátai helyébe lépnek a vezérekaratnak a pártprogramban és egyébként is megnyilvánuló nemkevésbé szilárd határai. S láthatólag azoknak⁵ van

¹ Hans Frank: Grundsätze des nationalsozialistischen Rechtsdenkens und Rechtswollens. (Nationalsozialistisches Handbuch für Recht und Gesetzgebung.) München. (Zentralverlag der NSDAP.)² 1935. (1. Aufl.: 1934), 3., 5., 1» U. ö: Jogmegújítás a német birodalomban. (Ford.: Heller E.), Jog. IV. évf. (1937), 3. 1. Goltner Dénes: A célbírászkodás. Szeged. 1937. 15. l. U. o. a Magyar Jogi Szemle. XVIII. évf. (1937), 287. s köv. lapján, Rácz György: Fordulópont a német büntetőjogtudományban. Magyar Jogi Szemle. XVIII. évf. (1937), 198. s köv. 1., Csánk Béla: Jogászi hivatások a harmadik birodalomban. (A m. kir. Pázmány Péter-tudományegyetem polgári törvénykezési jogi szemináriumának kiadványai. 4. sz.) Budapest. 1941. 5—6., 12., 17.

² V. ö. Heller Erik: Büntetőjog és világnézet. Magyar Jogászegyleti Értekezések és egyéb tanulmányok. IX. évf. (1941), 132. 1.

³ V. ö. Baumbach: Zivilprozess und freiwillige Gerichtsbarkeit. Zeitschrift der Akademie für Deutsches Recht. 1938. 583.1. Idézi Richter Béla: A liberális és autoritárius polgári perjog. Magyar Jogászegyleti értekezések és egyéb tanulmányok. VII. évf. (1939), 340. 1; Hadzsega Illés: A bíró feladata. Magyar Jogi Szemle. XX. évf. (1939), 172. 1.

⁴ Így Richter: i. m. 336. s köv. 1.

⁵ Pl. Bíró Balázs, a Magyar Jogászegyleti Értekezések és egyéb tanulmányok. VII. évf. (1939), 357. lapján.

igazuk, akik szerint a helyesen felfogott vezérelv a bírónak inkább szorosabb, mint enyhébb formális függését jelenti, ha nem is a régi értelemben vett törvénytől, de a Vezérnek ennek helyébe lépett akaratától. Mi sem természetesebb, mint hogy a vázolt gondolkörben élő jogász könnyen esik abba a kísértésbe, hogy a jogászai formalizmus kétségtelen előnyei és hátrányai közül az előbbieket véve inkább észre, a formalizmust a fejlődés csúcspontjának tartsa.

A hagyományos magyar jogászai gondolkodás viszont igen távol áll a formalista jogszemlélettől. Ez bizonyára nem elszigetelt jogászai jelenség nálunk, hanem összefügg azzal, hogy a magyar világnézet általában nem hajlamos a formális logikai beállítottságra.¹ Legnagyobb jogászaink: Verbóczy, Deák Ferenc, Grosschmid Béni közismerten állástfoglaltak a magyar szellemnek szerintük is idegen fogalmi jogászzal szemben.²

¹ V. ö. Karácsony Sándor: A magyar világnézet. Budapest. (Exodus kiad.) 1941. XXVI. s. köv. 1. Schwarcz Gusztáv: új irányok a magánjogban. Magyar Jogászegyleti Értekezések. II. 19. Budapest. 1884. 78.1., Balog Arnold: Bíró és törvény. Magyar Jogászegyleti Értekezések. XXXIII. 5—262. Budapest. 1906. 27 (229) 1., Finkey Ferenc: Büntető perorvoslati rendszerünk revíziójához. Magyar Jogászegyleti Értekezések és egyéb tanulmányok. III. évf. (1935), 154. 1. U. ö.: Bírói függetlenség — betűzsarnokság. Polner Ödön-émlékkönyv. (Acta stb. Tom. VI. 1.), 1935. 1., 204. s. köv. 1., Tury Sándor Kornél: Igazságellenes tényezők. 233 (272) 1.

² V. ö. Grosschmid: Magánjogi előadások. Jogszabálytan. Budapest. (Athenaeum.) 1905. 333. s. köv. 1. Kenedi Géza: Deák Ferenc emlékezete. Magyar Jogászegyleti Értekezések. XXVIII. 5—228 Budapest. 1903. 25 (193) 1., Ugyanígy, Wlassics Gyula br.: Jogi szakirodalmunk feladatai. Magyar Jogi Szemle. I. évf. (1920), 3. 1., Horváth Barna: Gerechtigkeit und Wahrheit. Sonderabdruck aus der Internationalen Zeitschrift für Theorie des Rechts. Heft i, Jahrgang 1929/30., 7. 1., U. ö.: Bevezetés a jogtudományba. Szeged. 1932., 123. s. köv. 1., U. ö.: A common law ideológiája és a jogismeret ideológiája. Klny. a Társadalomtudomány X. (1930) évf.-ből, 1., 17. 1., Vladár Gábor: Milyen legyen a jog tanítása stb., 60.1., U. ö.: A jog elhajlása az élettől, 90. 1., Ruber József: Erkölc és jog. Magyar Jogi Szemle. I. évf. (1920), 89. 1., Staud Lajos: Adalékok az ítélkezés lélektanához és a bíró világnézetéhez. Magyar Jogi Szemle. V. évf. (1924), 16—7., 65., 70., 79. 1., U. ö.: A jog formalizmusa és tartalma. Magyar Jogi Szemle. V. évf. (1924), 163. s. köv. 1., Finkey Ferenc: Anyagi igazság és téves jelszavak a büntetőeljárásban. Magyar Jogi Szemle. VIII. évf. (1927).

Mindez bizonyára épúgy összefügg alkotmányunk természetével, mint ahogy a világszerte ismertebb angol jogról ezt meg szokták állapítani. Nem lehetett közömbös jogérzékünk mikénti kialakulására, hogy bíraskodásunk az önkormányzatok keretében alakult ki és fejlődött naggyá;¹ ezzel magyarázható az, hogy — jórésben idegen eredetű — írott jogforrásainkkal szemben szokásjogunk meg tudta őrizni nemzeti jellegét és nagy jelentőségét. A formalista jogrendszerek tengerétől körülvett magyar jogterület meg tudta őrizni önállóságát; nem azért, mert saját formákat tudott szegezni az idegen formákkal szembe; azokat bizonyára elsöpörték volna az erősebb rendszerek. Hanem megmaradt, mert semmilyen formát sem állított fel, ami elsöpörhető lett volna.

A szokásjogi rendszereknek az a nagy előnyük, hogy kevesebb zárt ajtón át vezetnek az Igazságig, mint az írott jogtételek. S a magyar jogászság rajta volt, hogy ez az út minél rövidebb legyen. Igaz, hogy míg másutt két istennő is ül abban a szentélyben, ahova a jogász elérni törekszik: a Iustitia és a Veritas, addig a magyar jogászt csak egy istennő várja ott: az Igazság, mprtv a magyar nyelv ez alatt egyformán érti a valóságot és az Igazságosságot is, amely fogalmak nem a nép nyelvében, hanem csak a tudományos műnyelvben élnek önálló üvegházi életet is. Azonban ebben az esetben az egy több, mint a kettő. És szép az, hogy az Igazság a mi gondolkodásunkban nem részleteiben, hanem oszthatatlan egységében él.

A jogtudomány azonban analizál. Elválasztja az értéket a léttől; a szabályt a ténytől; a jogtételt a jogesettől.

A jogtétel vizsgálata a szabályok összefüggésén, tehát a

96. s köv. 1., 182. s köv. 1., Kelemen Mózes: A jó bíró. Magyar Jogi Szemle. VIII. évf. (1927), 146. 1., Kelemen László: A bíró egyénisége, a bíróképzés és nevelés. Magyar Jogi Szemle. VIII. évf. (1927), 385. s köv. 1., Ambrózy Ágoston: *Igazság az intern és a nemzetközi jogszolgáltatásban*. Magyar Jogi Szemle. IX. évf. (1928), 105. s köv. 1., Ávedik Félix: A büntetőbíráskodás. Magyar Jogi Szemle. XIX. évf. (1938). 176. 1., Törek: Évnyitó beszéd. Magyar Jogi Szemle. XX. évf. (1939), 42. 1., Mendelényi László: Az angol büntető igazságszolgáltatás és a mi egyszerűsítési törvényeink. Magyar Jogászegyleti Értekezések. új folyam, XXII. 118. Budapest. 1930. 135—6. 1.

¹ V. ö. Schwarcz G.: i. m. 67. 1.

jogbiztonságon át, — a jogesetek vizsgálata a tények összefüggésén, tehát a valóságon át akar elérni az igazság problémájához.

II. A jogbiztonság mítosza.

A jogtétel fogalmával kapcsolatban, mint láttuk, a jogászi formalizmus úgy akarta magát függetleníteni az igazság szubjektívnek felismert, s így az objektívnek felfogott jogbiztonságot veszélyeztető fogalmától, hogy a jog logikailag zárt rendjén belül a lépcsőzetesen egymás fölé rendelt jogtételeket egymásból logikailag levezethetőnek tartotta. A levezetés logikai mechanizmusa Savigny, Rudorff, Kuntze, Windscheid, Puchta, stb. szerint még olyan biztonságot fűz a jogalkalmazáshoz, amilyen a matematikán kívül másutt sehol nem található, s aminek folytán túlzás nélkül mondható szerintük, hogy a jogászok «számolnak» fogalmaik és tételeik segítségével.¹ Ihering² szerint pedig elkerülik azt a «veszélyt», hogy a döntésnél erkölcsi érzékük is befolyáshoz jusson. Ebben az értelemben mondta Montesquieu³ is, hogy a bíró a törvény szája, semmi más.

Szegény Igazság! Milyen könnyen elmondják feletted a halotti beszédet, s milyen könnyen lemondanak rólad. De te kitörsz a formalizmus koporsójából, és eget kérsz.

Mert a jogtételekkel «számolás» kártyavára megdől azon, hogy jogtételek tulajdonképpen nincsenek. Az az absztrakt

¹ Czigliányi A.: i. m. 346. 1. Hasonlóan gondolkozik Vinkler János: A jog, jogviszony, perjogviszony. Magyar Jogászegyleti Értekezések és egyéb tanulmányok. IV. évf. (1936), 99., 109. 1., Kauser Lipót: «Fogalomkultusz» és «életszerűség.» Magyar Jogászegyleti Értekezések és egyéb tanulmányok. III. évf. (1935), 57°. 57°, U. ö: A méltányosságról. Magyar Jogászegyleti Értekezések és egyéb tanulmányok. IV. évf. (1936), 380. s köv. 1., U. ö: A dologfogalomról. Magyar Jogászegyleti Értekezések és egyéb tanulmányok. V. évf. (1937). 3⁶—8. 1. Itt említhetjük Kováts Elemér (A jogi gondolkozás ökonómiája. Magyar Jogi Szemle. IV—VII. évf. 1923—26.) jogi fogalmakat axiomatizáló grafikus jelrendszerét is. (Bírálja Ajtay Miklós: Kováts Elemér dr. jogfogalmi rendszere. Magyar Jogi Szemle. XI—XII. Évf. 1930—31)

² R. v. Ihering: Geist, II. 56. 1.

³ Idézi Magyary Géza: Korunk igazságszolgáltatásának vezéreszméi. Magyar Jogászegyleti Értekezések. új folyam, VII. 52. Budapest. 1914. 10 (188) 1.

fogalom, amit ezzel a névvel jelölünk, konkrét értelemmel csak a jogrend egyéb területeivel kapcsolatban bír. Ez az értelem tehát a szerint alakul, hogy a jogrend milyen más területeivel hozzuk kapcsolatba. Ezzel azután az a bizonytalansági együttható, amit az igazság szubjektív fogalmával együtt kizárni kívántunk, igazságostól együtt visszajött — mert az csak nyilvánvaló, hogy a bíró a szerint fogja a jogrend többi tételeit az alkalmazott tétel értelmének megállapításánál figyelembevenni, amint azt megítélése szerint az igazság megkívánja. Ezért van az, hogy bármilyen kényszerítőeknek látszanak is a jogdogmatikusok logikai levezetései, épp olyan látszólagos logikai kényszerűséggel le lehet vezetni azok ellenkezőjét is.¹ A jogtételek ez a bizonytalansága az ú. n. keret- (blanketta-) jogtételek, «fehér zónák», szelep-, kaucsukfogalmak, «közvetett törvénytartalmak», generális klauzulák esetében nyilvánvaló.² Azok a jogtételek, amelyek pl. a jó erkölcsökre (Mtj. 973., 1709. §11.), a jóhízeműségre és tisztességre (Mtj. 2. §. Tvt.

¹ Schwarcz G.: i. m. 68. 1. Hevesi Illés: A jogalkotó judikatúra és a félek. Magyar Jogászegyleti Értekezések. XXXIV. 3—268. Budapest. 1907. 5—6 (45—6), 18—26 (58—66) 1., Zitelmann Ernő: Törvényhez kötöttség és bírói szabadság. Magyar Jogászegyleti Értekezések. XXXIV. 7—272. Budapest. 1907. 4 (308) s köv. 1., 10—11. (314—5) 1., Baumgarten Izidor: A bíró. Magyar Jogászegyleti Értekezések. új folyam, III. 20. Budapest. 1911. 3—5. 1., Balog A.: i. m. 4 (206) s köv. 1., Finkey Ferenc: Törvénytértés, 265. 1., Túry S. K.: Igazságellenes tényezők. 216 (192) s köv. 1., Mészáros L.: i. m. 181. 1., Kelemen Mózes: A jogérzetről. Magyar Jogi Szemle. X. évf. (1929), 346. s köv. 1., G. del Vecchio: A jogtudomány válsága. (Ford.: Ruzicska P.) Magyar Jogi Szemle. XIV. évf. (1935), 385 s köv. 1.

² V. ö. Kádár Zoltán: Az orvosi műhibáról. Magyar Jogászegyleti Értekezések. új folyam, V. 38. Budapest. 1912. 3 (315) s köv. 1., Leonhard Ottó: Jog és törvény. Jog. III. évf. (1936), 9. 1., Túry Sándor Kornél: Biztosítási jog és bizonyítási módszer. (A Magy. Tud. Akadémia, jogtudományi bizottságának kiadványsorozata. 11. sz.) Budapest 1940. 36. 1., Bakody Aurél: Kell-e revideálni a büntetőjogi beszámíthatóság kérdését a pszichiatria nézőpontjából? Magyar Jogi Szemle. XXII. évf. (1941), 298. s köv. 1., Harasztosi Király Ferenc: Kitérletlen jogszabályok gazdasági jogunkban, különösen a kartelljogban. Magyar Jogászegyleti Értekezések és egyéb tanulmányok. III. évf. (1935), 311. s köv. 1., G. del Vecchio: i. m. 390. 1., Vladár: Milyen legyen a jog tanítása, 70. 1.

1. §, K. 1022. polg. E. H.), a megrögzöttségre (1928: X. t.-c. 36. §), az élet felfogására (Mtj. 1084. §, K. 75., 82. polg. J. D., 727., 940. polg. E. H.) utalnak, vagy olyan fogalmakat tartalmaznak, mint a lehetetlenülés (Mtj. 969. §), nyilvánosság (Btk. 171. §, 1921: LIV. t.-c. 57. §, K. 602. J. E., 337., 783. bünt. és 944. polg. E. H., 18. polg. J. D.), párviadal (Btk. 293—300. §), orvosi műhiba (1876: XIV. t.-c. 74. §, K. 82. polg. J. D.), szabad akarat (Btk. 76. §, Bp. 246. § II., Mtj. 995. §) stb., valamint pl. a büntetéskiszabásra, a súlyosbító és enyhítő körülmények mérlegelésére vonatkozó jogtételek kétségkívül hézagot ütnek a jog elképzelt logikai zártságán, mivel az, hogy mit kell erkölcsösnek, lehetetlennek, jóhiszeműnek, a cselekménnyel arányban álló büntetésnek stb. tekinteni, nem vezethető le magából a jogtételből, hanem a bíró értelmezésétől függ. Ezek azok a fogalmak, amelyeket a bírónak R. Stammler¹ szerint a helyes jog szem előtt tartásával kell értelmeznie. De mi a helyes jog?

Ezek az ú. n. blanketta-jogtételek csak kivételesen fordulnak ugyan elő, azonban annak folytán, hogy — mint rámutattunk — egymástól elszigetelt jogtételek nincsenek, hanem minden jogtételnek csak a többivel kapcsolatban van értelme: kapcsolatba hozhatók a többi jogtételekkel is, s így — a formális biztonság délibábját elúzva — azok értelmét is befolyásolhatják. Gondoljunk pl. arra, hogy a kötbér tételes magánjogunk (Mtj. 1060. §.) szerint méltányosságból mérsékelhető, kereskedelmi jogunk (Kt. 273. §) szerint viszont semmi korlátozásnak alávetve nincsen, ami a kúria magyarázata (K. 327. polg. E. H.) szerint a kötbér mérséklését ebben a körben kizárja. E világos elvi állásfoglalás ellenére a kúria mégis mérsékli elvértve a kereskedelmi ügyletekkel kapcsolatos kötbért is, ami nyilvánvalólag csak a jóerkölcsök kaucukfogalmának figyelembevételével történhetik.

A keret jogtételek kikerülése természetesen a jogszabályok betűszerinti értelmezésével sem lehetséges. Az ilyen kísérletek a jogászi formalizmus zsákutcájában végződnek. Gondoljunk pl. Salamon király halálraitélt rablójára, aki csak azt a kegyet kérte, hogy maga választhassa ki azt a fát, amire felkötik;

¹ R. Stammler: Lehre. 311. s köv. 1., U. ö: Helyes jog. 227. 1.

s mivel természetszerűleg az egész országban nem akadt olyan fa, amit alkalmasnak talált volna, az ítéletet nem tudták rajta végrehajtani.¹ Hasonló véget ért — Gellius elbeszélése szerint² — az abderai Protagoras pere, aki szónoklatra és ügyvédségre tanította Euathlust. A tanítvány a tandíj felét előre fizette, felét pedig az oktatás bevégezésekor, az első per megnyerése után kellett volna fizetnie. Mivel ezt elmulasztotta, Protagoras abban a biztos hitben perelte, hogy mindenképen fizetnie kell: ha elveszti a pert, az ítélet, ha pedig megnyeri, a szerződés alapján; a kiváló tanítvány azonban kimutatta, hogy éppen fordítva áll a dolog: peresztése esetén a szerződés, pernyerés esetén pedig az ítélet alapján nem kell fizetnie. A betűk biztonságában bízott az a német gazda is, aki, miután földjét egy kolostor el akarta perelni, önként lemondott arról azzal az enyhe kikötéssel, hogy még az utolsó vetés tartamára az övé maradjon — s mikor az ellenfél ebbe belement, bevetette a földet búza helyett makkal;³ hasonlóan az a skót hölgy, aki potom áron eladott egy kis telket egy tengeri hajóstársaságnak azzal az ártatlan kikötéssel, hogy a társaság hajóit bármikor szabadon használhassa — s a szerződés megkötése után minden vagyonát, bútórát pénzzé téve, a társaság egyik hajójára költözött s 30 év múlva bekövetkezett haláláig ott maradt;⁴ nemkülönben az a halász, aki első birtokosként, okkupáció által akart tulajdont szerezni azon a cethalullán, amelyet két osztozkodó társa — miután együtt fedezték fel a halat s mindegyik az egészet magának akarta — a vita eldöntéséig reábízott.⁵ A mai bírót, aki a jóerkölcsöket és jóhiszeműséget is figyelembeveszi, s nem nyújt oltalmat a joggal való visszaélésnek, ezek a mesterkedések aligha vezetnék félre. Ezzel azonban ítélete természetesen a keret jogtételek alapjára helyeződnek.

Sőt nem is kell ú. n. keret- (blanketta-) jogtételnek felmerülnie. Elég, ha az alkalmazandó jogtétel értelme más jog-

¹ Salamon és Markalf. (Kövári László kiad.) Esztergom. 1885.

² R. Stammler: Lehre. 584. s köv. 1., Horváth: Bevezetés, 131—3. 1.

³ R. Stammler: Lehre. 546. 1.

⁴ R. Stammler: Lehre. 540. s köv. 1.

⁵ Schwarcz G.: i. m. 77. s köv. 1.

tételétől függ. Példa erre a közigazgatási bíróságnak az a határozata (1594. közig. E. H.), amely megtagadta a nyugdíjat egy katonatiszt özvegyétől, mivel ennek jóhiszeműen kötött házassága annak folytán, hogy az elhunyt férj előző házasságát a tanácsköztársaság idejében, szabálytalanul bontották fel, fennálló érvényes házasság következtében semmis volt, vagyis a Ht. 46. §-a szerint úgy kell tekinteni, mintha meg sem kötötték volna. A bíróság azzal érvelt, hogy özvegyi nyugdíj csak özvegyet illet meg, özvegy csak az, aki házastárs volt, a házastárs házasság fennállását tételezi fel, a semmis házasság pedig nem házasság. Ez az érvelés önmagában logikus. Ha azonban figyelembe vesszük az ú. n. vélt házasságra vonatkozó, szokásjogi szabályokat is, épp ellenkező eredményre jutunk. A kúria gyakorlata (K. 214., 219., 736. polg. E. H.) értelmében ugyanis a jóhiszemű házasságra a házassági vagyonjogok, a gyermekek törvényessége s általában minden előny szempontjából az érvénytelen házasság is az érvényes házasság hatályával bír — ami a jelen esetben azt jelentené, hogy a nyugdíj a jóhiszemű özvegyet mégis csak megilletné. Melyik döntés a helyes? A közigazgatási bíróság azzal az indokolással helyezkedett az előbbi álláspontra, hogy a jelen nyugdíjigény elbírálásánál kizárólag az 1921: XXXII. t.-c. s az ezt módosító jogszabályok rendelkezései irányadók. Kérdés azonban, hogy ez az érv helyes-e? Aligha, mert ezek a jogforrások egész sereg olyan fogalommal operálnak (özvegy, házasság, vélt házasság, semmisség, stb.), amelyek értelmét egészen más jogforrások (Ht., szokásjog, stb.) határozzák meg, azoktól elszigetelten tehát nemcsak helyes, de semmilyen értelmük sincs, azokkal kapcsolatban pedig egészen más értelmük van. Az 1921: XXXII. t.-c. szóhangzatához való merev ragaszkodás tehát nem kiküszöbölte, hanem szaporította a vitát, s nem közelebb vitt az igazsághoz, hanem inkább távolabb attól. Sőt még tovább kell mennünk. Egész általánosságban fel kell ismernünk azt, hogy minden jogtétel betűkből, szavakból áll. A betű azonban, jól tudjuk,¹ ö. Hiszen nem önmagában van értelme, hanem csak jelképez, szimbolizál valami értelmet, jelentést, lelket, ami mögötte van. Ez a lélek: a fogalom.

¹ Pál: 2. Kor. III. 6.

A jogtételek elemzése fogalmak tömegét veti elénk. A fogalmakat pedig értelmezni kell. Az az állítás, hogy egy fogalmat nem kell értelmezni: már maga is értelmezés¹ — csak hogy igen felületes értelmezés. S akinek a kezében van az értelmezés, annak a kezében van a törvény is.² Az értelmezés (interpretatio) természetesen nem tisztán logikai művelet, hiszen az, hogy mikor használjunk kiterjesztő, mikor megszorító értelmezést, mikor alkalmazzunk analógiát, mikor argumentum a contrariót, mikor legyünk méltányosak, mikor szigorúak, nem vezethető le logikai formulákból. S azt se feledjük, hogy különböző jogtételek ugyanazt a fogalmat különböző értelemben is használhatják.³

Próbáltak ugyan felállítani ebben a vonatkozásban is bizonyos logikai szkémákat; de sikertelenül. Azt mondják például, hogy az értelmezés nem más, mint a törvényhozó akaratának kihámozása. A törvényhozónak azonban nagyon sokszor egészen más az akarata, mint amit kifejezett, sokszor meg nem is volt akarata abban az irányban, amire az értelmezés vonatkozik. Pl. mikor még az áramlopásra nem volt törvényes rendelkezés, az a bíró, aki a lopásra vonatkozó jogszabályokat ebben az esetben is alkalmazni akarta, nem hitethette el magával, hogy a törvényhozó — a villamosság feltalálása előtt — erre az eshetőségre is gondolt.⁴

További kísérlet az értelmezés logikai megkötésére a kiterjesztő és megszorító értelmezésnek bizonyos feltételekhez kötése, mint például az, hogy az általános rendelkezéseket kitérj esztőleg, a kivételeseket megszorítólag kell értelmezni. De meg lehet azt mindig mondani, hogy melyik rendelkezés általá-

¹ V. ö. Fodor Ármin: A jogügyletek értelmezése a felülvizsgálati eljárásban. Magyar Jogászegyleti Értekezések. XVIII. 1—154. Budapest. 1899. 5. 1.

Baumgarten: A bíró. 11. 1.

³ V. ö. ifj. Dombóváry Géza: A tény- és jogkérdés a bünvádi gyakorlatban. Magyar Jogászegyleti Értekezések. új folyam, V. 37. Budapest. 1912. 37 (247) 1.

⁴ V. ö. Baumgarten: A bíró. 9.1., ifj. Dombóváry: i. m. 18 (228) 1., Imling Konrád: A magánjog és a büntetőjog viszonya egymáshoz. Magyar Jogászegyleti Értekezések. új folyam, II. 13. Budapest. 1911., 6—7. 1., Kauser L.: A dologfogalomról. 302. s köv. 1.

nos, melyik kivételes? Ez, azt hiszem, mindig attól függ, hogy mivel hasonlítjuk össze az illető rendelkezést. Mindenekelőtt a szabály és a kivétel időnkint helyet szokott cserélni. Pl. a tulajdonnal kapcsolatos korlátozás valaha kivétel volt, ma szabály.¹ Vagy gondoljunk a taxatív felsorolásokra, amelyeket állítólag nem szabad kiterjesztőleg értelmezni; mihelyt azonban taxatív felsorolt kivételeket állapítunk meg a taxatív felsorolás valamely tagjával szemben (negatív taxáció), az eredeti taxációt kénytelenek vagyunk kiterjesztőleg értelmezni, hogy az utóbbit megszorítólag értelmezhesük. Pl. a közigazgatási bíróság előtti eljárásnak csak taxatív felsorolt esetekben van helye. Ezek közé tartoznak a miniszternek az 1921: XXXII. t.-c.-en alapuló ellátási ügyekben hozott határozatai, de csak az 1927: VI. t.-c. 2. §-ában s az 1927: XXIV. t.-c. 2. §-ában felsorolt kivételekkel. A hatásköri bíróság² a kivételek megszorító értelmezésével az eredeti taxációt — nagyon helyesen — kiterjesztőleg értelmezi. Egyszóval: ezek a különbségek relatívak, s így pontos logikai határok vonására nem alkalmasak.

Ismét más kísérlet a bíró logikai megkötésére az értelmezés bizonyos módjainak kizárása. Ha ez sikerül, a fennmaradó értelmezési mód logikai szükségességként jelentkezhetik. De nem sikerül. Ilyen kísérlet szokott lenni az analógia kizárása. Hogy ez nem sikerülhet, még egy olyan, a formalizmussal szemben nem föltétlenül ellenséges beállítottságú jogtudós is belátta, mint Ihering,³ aki szerint az analógia semmi más, mint a természetnél és rendeltetésénél fogva általánosnak az elválasztása lokális történeti megjelenési formájától, aminek folytán az analóg kiterjesztés szükségessége mindaddig fenn fog állni, míg érvényes a történelemben az a törvény, hogy az általános nem rögtön mint általános, hanem először konkrét, korlátozott alakban jön a világra. Először meg kell ismernünk egy jó embert, hogy a jóságról fogalmunk lehessen.

S a gyakorlatban is keresztülvihetetlennek bizonyult az értelmezésnek ilyen megkötése.

Kitűnő példa erre a közigazgatási bíróság hatásköre, amely

¹ B. N. Cardozo: i. m. 23. s köv. 1.

² 1929. Hb. 67., 1931. Hb. 38., 48.

³ R. v. Ihering: Geist, II. 342. 1.

— mint már említettük — csak a kifejezetten hozzá utalt vitás kérdések tárgyalására és eldöntésére terjed ki, s a jog- és törvény-hasonlatosság (analógia) elvének alkalmazásával sem tágítható (1890: XXVI. t.-c. 17., 19. §). És mégsem kerülhető el a kiterjesztése. A kiterjesztés titkos kapui: a fogalmak.

Vegyük például a közalkalmazottak illetményügyeit, melyeket a törvény kifejezetten a bíróság hatáskörébe utal. Mit kell közalkalmazott, mit illetmény alatt értenünk? A büntetőjogi meghatározások (Btk. 461. §, 1940: XVIII. t.-c. 3. §) ebben a vonatkozásban nem vehetők figyelembe. A közigazgatási bíróság gyakorlata általában azokat érti közalkalmazott alatt, akik bármilyen minőségben rendszeres fizetés mellett az állam, törvényhatóság vagy község szolgálatában állnak. A hatásköri bíróság állandó gyakorlata¹ szerint pedig azokat kell közalkalmazottnak tekinteni, akiket az állam, a törvényhatóság vagy a község hatósági teendők és általában közigazgatási funkciók ellátására avagy közvagyon kezelésére eskü vagy fogadalomtétel kötelezettségével kinevez, megválaszt, vagy különös megbízatással alkalmaz. A fogalom határai azonban nem élesek; a bíró minden esetben értelmezni kénytelen. Mindenekelőtt kérdés, vajjon a szerződéses alkalmazottak is a közalkalmazottak közé tartozhatnak-e? A hatásköri bíróság ezt szerződéses forgalmi adóhivatali alkalmazottak,² egy selyemtenyészési felügyeléségi alkalmazott,³ közkórházi szerződéses orvosok,⁴ szerződéses községi húsvizsgálók⁵ és egy fogadalmat tett postai munkás⁶ ügyében igenlőleg döntötte el, ami lényegileg kiterjesztő értelmezést jelent. Ez a döntések indokolásaiból is kitűnik. Az egyik határozatban (1928. Hb. 69) ugyanis a bíróság a rendszeresített alkalmazottak analógiájára hivatkozik, mint akik ugyanazt a munkakört töltik be, s a Pp. 1. §-át megszorítólag értelmezi azért, hogy a közalkalmazott fogalmát kiterjesztőleg

¹ 1927. Hb. 19., 36., 1928. Hb. 54., 56., 1932. Hb. 64., 1934. Hb. 95., 1935. Hb. 78., 1938- Hb. 7., stb.

² 1928. Hb. 59., 62—69., 71., 1929. Hb. 2., 3., 70., 1930. Hb. 54.

³ 1931- Hb. 2.

⁴ 1925. Hb. 24., 1927. Hb. 18.

⁵ 1928. Hb. 54., 1932. Hb. 64., 1934. Hb. 95., 1935. Hb. 78.

⁶ 1939. Hb. 143.

értelmezhesse. Egy másik határozatában (1927, Hb. 18) pedig — szöges ellentétben az analóg kiterjesztés tilalmával — a Btk. idézett 461. §-ának és az állami díjnokoknak az analógiájára hivatkozik. További kérdés: hol kezdődik és végződik a közalkalmazotti minőség? Közelebbről: közalkalmazott-e a hatáskör szempontjából egyrészt az esküt vagy fogadalmat még nem tett, másrészt a létszámcsökkentés vagy fegyelmi útján már elbocsátott alkalmazott? A bíróság az utóbbiakat a közalkalmazottak közé sorolja, az előbbieket nem. Az esküt vagy fogadalmat nem tett alkalmazottak (forgalmi adóhivatali alkalmazott, orvos, gépész stb.) azért nem tekinthetők közalkalmazottnak a bíróság szerint, mert az állammal (törvényhatósággal, községgel) az eskü (fogadalom) letételéig nem köz-, hanem magánjogi jellegű viszonyban állanak.¹ Abból viszont, hogy a bíróság más esetekben, mint láttuk, nem az eskü (fogadalom) letételét, hanem az eskütétel kötelezettségével kinevezést (választást stb.) tartotta lényegesnek, az következne, hogy az eskü tényleges letételének — főleg ha annak elmulasztása nem az alkalmazotton múltott — ilyen jelentősége, ami különben a jogviszony egységes és közjogi természetével sem igen egyeztethető össze, ne legyen. Vagyis megszorító és kiterjesztő értelmezésről egyaránt lehet szó. Az állásukból elbocsátott alkalmazottakat pedig a bíróság illetményük és ellátásuk tekintetében a hatásköri rendelkezések szempontjából állandóan közalkalmazottnak minősíti,² s így a tényleges közalkalmazottakra irányadó szabályokat, mintegy analógia útján, ezekre is kiterjeszti.

Ugyanilyen zavarok vannak az illetmény fogalma körül. Amikor pl. a hatásköri bíróság illetmény alatt a rendes fizetésen és lakáspénzen felül a községi alkalmazottak jogszabályon, alapuló mellékszolgáltatásait (1928. Hb. 29.), a törvényben felsorolt részeltetések felül az egyeszéségileg megállapított részeltetést (1927. Hb. 32.) is érti, az illetmény fogalmát s ezzel a közigazgatási bíróság hatáskörét nyilvánvalóan kiterjesztőleg értelmezi. S ezt a jelenséget a bíróság hatáskörét megállapító

¹ 1927. Hb. 36., 1928. Hb. 56., 1929. Hb. 37., 158., 1930. Hb. 50., 1931. Hb. 11., 50., 1932. Hb. 5., 1933. Hb. 14.

² 1925. Hb. 4., 6., 1926. Hb. 27., 1927. Hb. 42., 1928. Hb. 27., 1929. Hb. 5., 62., 1931. Hb. 45., 1939. Hb. 26., stb.

jogtételek körében még tetszésszerű számú fogalom értelmezésénél megfigyelhetnők.

Ha a kifejtettek következményeit fenntartás nélkül levonjuk, ahhoz a meglepő eredményhez jutunk, hogy nyíltan vagy burkoltan, de lényegileg minden jogtétel blanketta-jogtétel. Hiszen minden jogtétel fogalmakat tartalmaz, a fogalmak értelmének határai pedig mindig többé-kevésbé elmosódottak és jogon kívüli tényezőktől is függenek.

Nézzünk néhány esetet.

Vannak jogviták, amelyek eldöntése attól függ, mit ért a bíró előnyös, mit hátrányos alatt. Aki ismeri a filozófia irodalmát, tudja, hogy az igaz, a jó, a szép fogalmát 3000 év legkülönb gondolkozói máig sem tudták tisztázni, — a jogbölcész tudja, hogy a jogos fogalmát a jogászok még ma is keresik. Ezek alapján belátható, milyen ingatag talajon áll a bíró, akinek az előnyös fogalmából kell kiindulnia, amely a fenti, még ma is tisztázatlan fogalmaknak egy szubjektívált, elkorcsosodott, tehát még kevésbé tisztázott alakja.

Egy ügyben, mely a közigazgatási bíróság ítékezése alá került, egy betöltendő főjegyzői állásra a kijelölő választmány három ellátásra jogosult hadigondozottat jelölt, két hadigondozott jelölésére viszont nem került sor. Az 1933: VII. t.-c. 27. §-ának (11) bekezdése szerint az ilyen hadigondozottakat az önkormányzati alkalmazásnál egyenlő feltételek esetén előnyben kell részesíteni. Ezen az alapon a két mellőzött hadigondozott a választás megsemmisítését kérte.

Kérdés azonban, mit kell előny alatt érteni. A bíróság ítéletében (1652. közig. E. H.) megállapította, hogy az ilyen esetre biztosított előny gyakorlati érvényesülése akkor történhetik, ha azt, akit az előny megillet, a betöltendő állásra jelölik. De mi történjék, ha háromnál több jogosult van? Az ítélet szerint ilyenkor — korlátozó jogszabály hiányában — a választmány belátásától függ, hogy az igényjogosultak közül csak hármat, vagy a hármas jelölést túllépve, minden igényjogosultat jelöljön. De hogy érvényesül előbbi esetben a mellőzött igényjogosultak előnye az ugyancsak mellőzött többi pályázóval szemben? A fogalom tisztázása láthatólag nem sikerült.

Egy másik ügyben a kúria került hasonló probléma elé.

Itt arról volt szó, hogy a vádlott nő a sértett leányt a saját férjével való közösülésre csalárdul megszerezte, azért, mert a közösülés végignézése neki gyönyört okozott. Kérdés, elkövette-e a vádlott a kerítés büntettét, amelyről tudvalevőleg csak önérdékből megszerzés esetén lehet szó (Bn. 43—5. §). Az ítéletábla felmentette a vádlottat, egyebek közt azzal az indokkal, hogy cselekedete nem előnyszerzés végett, tehát nem önérdékből történt. De hát mi az előny? A kúria úgy találta (886. bünt. E. H.), hogy az ítéletábla jogi érvelése téves, mert előny nemcsak az anyagi előny, hanem mindaz, ami valakire jó, tehát hasznos, kellemes. Ezeknek a fogalmaknak az azonosítása nem vall ugyan túlzott filozófiai tájékozottságra, de világosan kifejezi a bíróságnak azt a szándékát, hogy az előny fogalmát kiterjesztőleg értelmezze. Az a logikai levezetés azonban, mely szerint a kéjvágy kielégítése gyönyört okoz, a gyönyör mindenkinek kellemes, a kellemes előnyös, az előny elérése mindenkinek érdeke, ezért a vádlott önérdékből járt el: szinte minden tagjában hibás. Hiszen a gyönyör nem mindig kellemes, a kellemes nem mindig előnyös, pillanatnyi előnyök elérése nem mindig áll érdekünkben. Az előny fogalmát tehát a kúria sem tisztázta jobban, mint a közigazgatási bíróság; az a kérdés, hogy kiterjesztő vagy megszorító értelmezés, tehát elítélés vagy felmentés lett volna-e helyesebb, nyitva maradt. A konkrét esetben mindenesetre a kiterjesztő értelmezés látszik helyesebbnek, de nem a kúria ítéletében felsorolt okokból, hanem azért, mert az önérdék fennforgása a tettes alanyi bűnössége szempontjából látszik jelentősnek, s így nem az a lényeges, hogy mi volt neki objektíve előnyös, hanem hogy ő mit tartott — okkal vagy ok nélkül — annak. Nem világosabb az előnyénél a hátrány fogalma sem. Az egyik tekintélyes folyóirat egy cikket a szerző tudta és hozzájárulása nélküli javításokkal és kihagyásokkal közölt. A kúria (935. polg. E. H.) mégsem állapította meg a szerzői jog bitorlását (Szt. 3., 6. §). Olyan változtatások, mondja az ítélet, amelyekről az élet felfogása alapján feltételezhető, hogy azokhoz a szerző hozzájárulását nem tagadta volna meg, beleegyezése nélkül is végezhető. A cikk a szerkesztő kijelentése szerint a módosítások nélkül nem lett volna közölhető; a közlés elmaradása a szerzőre hátrányosabb lett volna, mint a — kúria szerint is indokolt —

módosítás; tehát a szerző hozzájárulása a módosításhoz feltételezhető. Ha ez a vélelem helyes volna, a szerző bizonyára nem perelt volna. Itt nemcsak az nincs tisztázva, hogy mi hátrányos a szerzőre, hanem az sem, hogy mit tartott ő hátrányosnak. Pedig a döntés ennek a fogalomnak mikénti értelmezésén fordul meg.

Ne gondoljuk egyébként, hogy az előny és a hátrány különösen határozatlan fogalom, amihez hasonló ritkán nehezíti meg a bíró munkáját. Mint mondtuk, lényegileg minden fogalom ilyen. Nézzünk néhány egyszerűbbet.

A gyermek fogalma elég világos és hétköznapi. Mégis már a római jogban zavart okozott. A XII táblás törvénynek azt a rendelkezését ugyanis, amely a fiúnak az atya részéről való eladására vonatkozik (*si pater filium ter venumduit, filius a patre liber esto*), a régi római jog szigorú betűmagyarázattal csak a fiúra vonatkoztatta, a későbbi római jog viszont a leányra és unokára is (*filii appellatione omnes liberos intelligimus*).¹ A mi hatásköri bíróságunk is értelmezte a gyermek fogalmát I. sz. teljesülési határozatában, méghozzá a XII táblás törvény korára emlékeztető formalizmussal. A kérdés az volt, hogy a Te. 137. §-a, amely a törvényes kiskorú gyermekek elhelyezésének és tartásának kérdését a gyámhatóság hatáskörébe utalja, az unokákra is vonatkozik-e, vagy pedig azoknak ilyen ügyei a rendes bíróság hatáskörében maradnak? A döntés a gyermek fogalmának kiterjesztő vagy megszorító értelmezésén fordul meg. Az igazság- és a belügyminiszter, több gyámhatóság és törvényszék a kiterjesztő, a koronaügyész és a hatásköri bíróság a megszorító értelmezés mellett foglalt állást, s a szóbanforgó teljesülési határozat is ebben az értelemben döntött. A döntésnek túlnyomólag filológiai természetű indokolása azonban az anyagi igazság szempontjából nem föltétlenül meggyőző, s az ellenkező felfogás miniszteri indokolása is van olyan jogászias, mint ez. Később az is vitássá vált, hogy a Te. ismertetett hatásköri rendelkezése

¹ R. v. Ihering: *Geist*, II. 458. 1., v. ö. még Savigny: *Vom Beruf unserer Zeit für die Gesetzgebung und Rechtswissenschaft*. Heidelberg.² 1840. 32. 1. (Neudruck, Freiburg i. B. 1892. 20. 1.), U. ö: *System des heutigen Römischen Rechts*. Berlin. 1840. I. 295. 1. Idézi vitéz Moór Gyula: *A jogi személyek elmélete*. Budapest. (A Magy.Tud. Akadémia jogtudományi bizottságának kiadványsorozata. 2. sz.) 1931. 109. 1.

szempontjából gyermek alatt egyrészt a házasságon kívül született, másrészt az örökbefogadott gyermeket is érteni kell-e? A hatásköri bíróság utóbbit a gyermek fogalma alá foglalta (1937. Hb. 58), az előbbit nem (1938. Hb. 26). Ez esetben a döntő indok az volt, hogy a Te. rendelkezése, mint kivételes intézkedés, csak megszorítólag értelmezhető, tehát a törvénytelen gyermekre nem terjeszthető ki. De akkor a másik esetben miért terjesztette viszont ki a bíróság az örökbefogadott gyermekre? Az ugyanis, hogy az örökbefogadás mesterséges törvényességet eredményez, fikció, ami mögött a kiterjesztő magyarázat valószínűsége húzódik meg. Ugyanaz a jogszabály tehát *így* is értelmezhető volt, úgy is, s az értelmezések eredményéről elmondhatjuk B. N. Cardozóval: «The law which is the resulting product is not found, but mad».¹

Vagy vegyük a fogolyszöktetés kérdését. A fogoly elég világos fogalom. De alkalmazható-e a fegyelmi büntetésből visszatartott leventére? Egy konkrét ügyben az ilyen levente megszőktetését az ítélőtábla nem minősítette a Btk. 447. §-ának (1) bekezdésébe ütköző fogolyszöktetés büntettének, mivel szerinte fogságnak csak a bűnvádi eljárás során eljáró hatóságok által gyanúsított, terhelt vagy vádlott ellen elrendelt őrizetbevétel, előzetes letartóztatás és vizsgálati fogság, továbbá a jogerős büntetés végrehajtása alatt állás állapota érthető. A kúria (B. II. 5479/1939) viszont ezt az okfejtést nem osztotta, mivel a törvény a fogság fogalmát nem köti kifejezetten a fenti kritériumokhoz. A visszatartott leventék tehát, akik visszatartását, amely fegyelmi büntetés és a személyes szabadság elvonásában áll, a jog szerint arra hivatott hatóság rendelte el, a kúria szerint foglyok. A tábla tehát ugyanazt a fogalmat megszorítólag, a kúria kiterjesztőleg értelmezte, s az eredmény éppen ellentétes lett.

A fogalmak vizsgálatát a végtelenségig folytathatnók. Pl. a jogforrás fogalmának kiterjesztő vagy megszorító értelmezésétől függ, hogy milyen álláspontot foglal el a bíró a döntvény jogforrásjellege, tehát visszaható ereje tekintetében is;² az ítélet

¹ B. N. Cardozo: i. m. 115. 1.

² V. ö. A kir. kúria jogegységi tanácsa 18. sz. büntető döntvényének indokolásával.

fogalmának mikénti értelmezésétől függ, hogy az erőszakos nemi közösülés, a szemérem elleni erőszak és a megfertőztetés büntetőségét a nem jogerős elsőbírósági vagy a jogerős végítélet előtt kötött házasság szünteti-e meg¹ stb. Egészen eltekintve azoktól a fogalmaktól, amelyek formai állandósága mögött a belső tartalom állandó változásban van (tulajdon, házasság, család, stb.).²

De bizonyára már az előadott esetek is eléggé indokolják azt a felfogásunkat, hogy a jogtételek mindig értelmezésre szorulnak. Nem áll tehát, hogy a tételesjog akkor is beszél, amikor hallgat. Éppen fordítva: akkor is hallgat, amikor beszél. Mert beszédjének, amely így is felfogható, úgy is, csak a bíró ítélete ad határozott értelmet. Nem áll az, hogy a bíró a jogtételekből a logika technikai eszközei segítségével megállapíthatja, hogy mi az igazság. Ellenkezőleg, a bírónak, mikor ítéel, tudatosan vagy tudattalanul már egy igazságfogalom lebeg a szeme előtt; ettől és a jó bírónál csakis ettől függ az, hogy az értelmezés útvesztőjében melyik utat választja.

De mi ez az igazság? A jobbiztonság mítosza nem vitt közelebb hozzá, hiszen — közelebbről megnézve — pusztán utópianak bizonyult. Azért ne higgyük, hogy ez a mítosz teljesen értéktelen. Csak nem valóságnak, tudományos tantételnek kell felfognunk (így téves), hanem az emberiség törekvésének a sosem tévedő bíró, a világos jog s az igazság után. Mint minden nagy mítosz, ez is a mennyország egy alakját varázsolja elénk, amit talán sose érünk el, de jobbak leszünk azáltal, hogy el *akarjuk* érni.

III. A tapasztalati valóság illúziója.

Annak az óriási területnek, amelyen a bírónak kutatnia kell az igazság után, csupán a felét vettük figyelembe, amíg a jogtételekről beszéltünk. A másik felét a jogesetek körében találjuk. Mikor ezt vizsgáljuk, az érvény területéről a létére, a *kell*-éről a *van-éra*. megyünk át.

A bíró leggyakoribb nehézségeivel épp itt fogunk talál-

¹ V. ö. A kir. kúria jogegységi tanácsa 21. sz. büntető döntvényének indokolásával.

² V. ö. G. del Vecchio: i. m. 389. 1.

kozni, hiszen — mint Sir Wilfrid Greene¹ találóan megjegyzi — minden egyes, *jogelvekre* való utalással letárgyalt perre ötven olyan esik, amely ténykérdéseken dől el. Pedig első látásra úgy tűnik fel, hogy itt kevesebb nehézség vár a bíróra, mint az előbbi területen. A lét világa reálisabbnak, kézzelfoghatóbbnak, biztosabbnak látszik, mint az érvényé.

Azonban ez csak látszat.

Még ha azok a tények és tettek, amelyeket a bírónak minősítenie, egy jogtétel alá szubszumálnia kell, teljes bizonyossággal megállapíthatóknak látszanak is, gyakran felmerül az az aggály, vajjon pontosan fed-e ez a reális tényálladék a jogtétel alapjául szolgáló ideális tényálladékot. Vagyis felmerül a szabályozott és az ítélet alapjául szolgáló valóság azonosságának a kérdése.

Az azonosság pedig a legtöbbször nem teljes. Nem is annyira azonosságról, mint inkább különböző fokú hasonlóságról beszélhetnénk ilyenkor. De mekkora foka a hasonlóságnak az, amikor gyakorlatilag már azonosságról beszélhetünk? Ez a bíró problémája.

Jól ismeri ezt a nehézséget a büntetőjogász a kísérlet és a részesség nehéz kérdéseivel kapcsolatban.

A kísérlet a szándékolt büntett vagy vétség véghezvitelének megkezdése, de be nem fejezése (Btk. 65. §). De, hangsúlyozzuk, ép az a kérdés, hogy annak a valóságnak, ami a bíró előtt van, milyen közel kell lennie a jogszabály ideális tényálladékához, hogy emberileg a kettő azonosságáról, vagyis befejezett bűncselekményről beszélhessünk. Másrészt milyen foka a hasonlóságnak az, ami már a véghezvitel megkezdésének, vagyis büntethető kísérletnek minősül. Láthatólag fokozati, mérlegelési különbségekről van szó.

A kúria jogegységi tanácsának 37. sz. büntető döntvénye a befejezett erőszakos nemi közösetés (Btk. 232. §) büntettének megvalósulásához a *coniundio membrorumot* kívánja meg; erről pedig nem lehet szó szerinte legalább részleges behatolás nélkül. Egyéb érintkezés legfeljebb a büntett kísérletét valósítja meg. Persze a kísérlet és a nem büntethető előkészületi cselekmény

¹ W. Greene: Jogtudomány és a gyakorló ügyvéd. (Ford.: Gombos L.) Jog. IV. évf. (1937) 94-1.

között ugyanígy elmosódott a határ. Pl. az a cselekmény, hogy a vádlott az ajánlata ellen tiltakozó sértettet hátulról átölelve le akarta gyúrni, s dulakodott vele: a kúria (B. II. 232/1939) szerint megvalósította az erőszakos nemi közösülés kísérletét.

A részesség problémája hasonló a kísérletéhez. Itt is egy reális és egy ideális valóság hasonlóságának fokozatairól van szó, csak nem a tettesnek, hanem valaki másnak a cselekedetével kapcsolatban.

Főleg a társtettség és a bűnsegély közti különbség elmosódó. Az ugyanis, hogy több ember a bűncselekményt «együtt vagy közösen követte-e el» (Btk. 70. §), vagy pedig csak az egyik követi el, a másik azt csak (előmozdítja vagy könnyíti) (69. § 2.), nagyon sok esetben megítélés dolga. S mint a kísérletnél, a bizonytalanság itt is kétirányú: egyrészt az bizonytalan, mikor válik az előmozdítás elkövetéssé; másrészt az, mikor lehet egy cselekményt már előmozdításnak tekinteni.

Például emberölésnél, testisértésnél rendszerint közös elkövetésnek, tehát társtettségnek tekinti a bírói gyakorlat a sértettel szemben bármilyen erőszak kifejtését, tehát a pusztá lefogást,¹ sőt a fenyegető, tehát a sértett ellenállását gyengítő jelenléte is.² Más esetekben meg a jelenléteit s a sértett ostonnal ütlegetését csak bűnsegélynek minősítette a kúria (B. I. 855/1939). Ugyancsak bűnsegélynek minősítette (983. bünt. E. H.) a vádlott pusztá tétlen magatartását, aki tudott arról, hogy atyját fel fogják akasztani, azonban őt erre nem figyelmeztette, segélykiáltásait közömbösen hallgatta, s a tett megakadályozását meg sem kísérelte, holott erre, mint gyermek, az erkölcsi törvények szerint kötelezve lett volna. Tehát ismét az erkölcs misztériumához jutottunk el.

Az eddig ismertetett nehézségek azonban csak kis részét okozzák annak a bizonytalanságnak, ami a jogeset valóságának megállapításával kapcsolatos. Eddig a biztosnak vett tények minősítéséről beszéltünk. De milyen tényről lehet a bíró egészen biztos? Ezzel a bizonyítás súlyos problémáihoz értünk.

¹ Angyal—Degré—Zehery: Anyagi és alaki büntetőjog. Egyben mutató a Büntetőjog Tára I—XXIX. kötetéhez. I. 414. 1.

² Angyal Pál: Az ember élete elleni bűncselekmények és a párvialdal. 17—8. 1.

A bíró azokat a tényeket, amelyek felett ítélnie kell, a leg-ritkább esetben tapasztalja közvetlenül. Tehát bizonyítékokra van utalva. Közvetlenül rendszerint csak ezeket a bizonyítékokat észleli, s a való tényállásra csak következtet.¹ Az ítélezés alapja tehát mindig a bebizonyított tényállás, amiről feltesszük, hogy az esetek nagyrésztében fedi a valóságot. Azonban nem szabad elfelejtenünk, hogy ez csak feltevés, s csak az esetek nagyrésztére, de nem minden esetre áll.

Igaza van tehát Iheringnek,² mikor megállapítja, hogy a bíró rendelkezésére álló valóság csak *valószínűség*. S ne gondoljuk, hogy a jog igazságosabb volna, ha csak a kétségtelen bizonyosság elfogadását engedné meg a bírónak, s amikor *ezt* lehetetlen tisztázni (ténybeli «non liquet»), akkor ennek következményeit a bizonyítási teher formális eszközének szigorú alkalmazásával az egyik félre hárítaná. Ez esetben ugyanis a jog — Túry Sándor Kornél³ helyes megállapítása szerint — azt a felet sújtaná, aki jogát a bizonyítási eszközök technikai tökéletlensége s az emberi felismerés hiányossága folytán formailag nem tudná kimutatni. Ez az út természetesen nem az anyagi igazság felé vezet, aminek a jog — emberileg lehető módon — éppen azzal tesz eleget, hogy megelégszik az egyedül elérhető viszonylagos igazsággal. Találón mondja Túry,⁴ hogy a valóság helyett a valószínűség figyelembevételével éppen a bizonyítási teher segítségével már csak azért sem akadályozható meg, mert hiszen végeredményében a bizonyítási teher intézménye is a törvényhozónak azon az elgondolásán alapul, hogy valószínűleg annak a félnek az előadása fedi a valóságot, akinek ellenfelére a bizonyítás terhét áthárítjuk. A kiküszöbölt valószínűség tehát a kiküszöbölt eszköz fogalmában visszatért.

Annak a valószínűségnek a foka, hogy a látszat és valóság mennyire fedi egymást, sok objektív és szubjektív tényezőtől

¹ V. ö. Olchváry Zoltán: Támadó javallatok a bírósági szervezet ellen. Jog. I. évf. (1934) 12. l.

² R. v. Ihering: Zweck, II. 470. 1.; ellenkezőleg Reich Zoltán: Gyanú és bizonyíték a bünvádi eljárásban. Jog. IV. évf. (1937) 16. l.

³ Túry S. K.: Igazságellenes tényezők. 236 (283) 1., U. ö: Bizonyítási módszer. 10—1., 22—3., 63. s köv. 1.

⁴ Túry S. K.: Bizonyítási módszer. 26. s köv. 1.

függ. Ebből a szempontból legjobb helyzetben az elsőbíró van. Bár a bíró és a valóság kapcsolata mindig csak közvetett, a legkevesebb idegen közeg az elsőbíró és a valóság között van. Hiszen ő hallgatja ki a tanúkat, a szakértőket, ő tartja meg a szemlét, ő hallgatja meg a feleket, az esetleges beismerést. A felsőbíró minderről csak az elsőbíró irataiból értesül, amelyek esetleg egészen másként tüntetik fel ezeket. A tanúvallomás nemcsak a tanú szavaiból — miket a jegyzőkönyvbe jól vagy rosszul felvesznek —, hanem egész viselkedéséből, a tanúnak a bíróra tett egész benyomásából áll. Ugyanígy a szakértői vélemény s a fél előadása is.¹ A jegyzőkönyv ebből sokat egyáltalán nem, másokat hiányosan és mindent az elsőbíró szubjektív felfogásán keresztül szűrve rögzít le. A felsőbíró az alaptárgyalás anyagából annyit lát, mint a tengerész a titokzatos jéghegyekből: csak a vízből kiálló $\frac{1}{10}$ részt. Nem is beszélve arról, hogy — mint Baumgarten Izidor² helyesen rámutat — a fellebbvitel lehetősége a fél és az alsóbíró közötti viszonyra is visszahat. A bíró ugyanis könnyen feláldozza a tárgyalás egész anyagának figyelembevételével kialakult, sokszor azonban teljes mértékben nem indokolható belső meggyőződését, hogy a felsőbíró — akinek csak a rögzíthető indokok állanak rendelkezésére — ítéletét meg ne változtassa. Ugyanaz a bíró tehát másképp ítél, ha az utolsó, és másképp, ha az utolsóelőtti szó az övé. Nem alaptalan tehát Baumgarten aggálya, hogy így a kölcsönös félreértések játékból gyakran olyan szentencia születik, amely mindkét bíró meggyőződésével ellenkezik. Ezt látva, komoly aggályaink lehetnek a kontinentális bírói fórumrendszer iránt, amely ténykérdésben is ismer jogorvoslatokat.³ Szellemesen mondja Juhász

¹ V. ö. Schächter Miksa: Az orvosszakértőkhöz intézendő kérdésekről. Magyar Jogászegyleti Értekezések. XV. 9—142. Budapest. 1899. 14 (402) s köv. 1.

² Baumgarten Izidor: Fellebbvitel ténykérdésben. Magyar Jogászegyleti Értekezések. XV. 8—141. Budapest. 1899. 4 (362) s köv. 1.

³ Ezért hangsúlyozzák egyre többen — főleg az angol minta személtartásával — azt a kívánalmat, hogy az alsóbíroságok színvonalát emelni, elfoglaltságát csökkenteni s egyrészt a többfokú, másrészt a ténykérdésekre is kiterjedő perorvoslatok rendszerével szakítani kellene. V. ö. Vargha Ferenc: A perorvoslat és anyagi igazság. Magyar Jogi Szemle. VI. évf. (1925), 67. 1., Juhász Andor: Beszédék. Budapest.

Andor,¹ hogy az elsőfokú tárgyalásról nem jegyzőkönyvet, hanem legalább is *hangosfilmet* kellene felvenni, ha azt akarnók, hogy a fellebbezési bíróság az elsőfokú tárgyaláson történeteket legalább megközelítő közvetlenséggel észlelhessen.

De ha csak az elsőbíró helyzetét vizsgáljuk is, látnunk kell, milyen áthághatatlanak látszó szakadék választja el már őt is a valóságtól. Gondoljunk pl. arra, milyen nagy szerepe lehet a tényállás felderítésénél, vagy elhomályosításánál a perben résztvevő ügyvédek, ügyészek és felek különböző képességeinek és jellemeinek.² Ne feledjük: a tanú is hangszer, amelyből a kontár másféle hangokat csal ki, mint a művész.³

Hajdan a beismerés volt a *regina probationum*. Hamar rájöttek azonban a jogászok, hogy ennek a jelentőségét nagyon túlbecsülték. Az embereknek sok okuk lehet arra, hogy hamis beismerést tegyenek. Ismerjük a téli időszakok és a lövészárkok börtönaspiránsait. Tehet valaki hamis beismerést önfeláldozásból azért, hogy másokat megmentsen. Tehet részleges beismerést ravaszságból azért, hogy büntetését enyhítse. Példa ezekre a tiszzaeszlári bűnper egyik vádlottja, Schwarcz Salamon, aki önként, teljesen hamisnak bizonyult beismerő vallomást tett, máig sem tudjuk, azért-e, hogy enyhébb büntetést kapjon, vagy

(A Magyar Bírói és ügyészi Egyesület kiad.), 1935., 97 s. köv. 1., Olchváry: i. m. 12. 1., Baumgarten: Fellebbvitel. 4 (362) s köv. 1., 13 (371) L, Mendelényi L.: i. m. 153—4. 1., Finkey: Revisió. 150., 168. 1., U. ö.: Büntetőjogi feladataink a közeljövőben. Magyar Jogi Szemle. I. évf. (1920), 25. 1., U. ö.: Anyagi igazság, 244. s köv. 1., U. ö.: Bírói függetlenség. 210 I., U. ö.: Vargha Ferenc emlékezete. Magyar Jogászegyleti értekezések és egyéb tanulmányok. IX. évf. (1941) 22. 1., Degré Miklós: Büntetőjogi feladatok a közeljövőben. Magyar Jogi Szemle. I. évf. (1920), 33. s köv. 1., Szolnok Jenő: Az egyfokú fellebbvitel. Magyar Jogi Szemle. XIV. évf. (1933), 323. s köv. 1., Auer György: Javíthatunk-e büntetőbírósági eljárásunkon? Magyar Jogászegyleti Értekezések és egyéb tanulmányok. III. évf. (1935) 268. 1., stb.

¹ Juhász: i. m. 245.1. V. ö.: U. ö. a Magyar Jogi Szemle. XI. évf. (1930), 209- lapján.

² Emlékezzünk pl. a tiszzaeszlári bűnper eseményeire. V. ö. még Végh Arthur: Lachaud védbeszédei. Magyar Jogászegyleti Értekezések. III. 1—28. Budapest. 1886. 11. s köv. 1.

³ Baumgarten: A bíró. 20. 1.

pedig azért, hogy társai szabaduljanak.¹ Még több oka van a hamis beismerésre annak, akit kínvallatással bírnak rá erre. S ne gondoljuk, hogy erre csak a középkorban volt példa. A vádlottak ma is gyakran vonják vissza beismerő vallomásaikat erre hivatkozással. A tiszaezlári nagy perben erre is értékes adatokat találhatunk.² S végre is, mindezekről eltekintve, maguktól az érdekeltektől objektív előadás nem várható.³

Így ment át a hangsúly a tanúvallomásra.⁴ Az a valóság azonban, amit a bíró a tanútól tud meg, még mindig nem a valóság. Túlsók befolyásoló körülmény játszik közre ahhoz, hogysem az lehetne. Érdekes a tiszaezlári bűnper vizsgálóbírájának (Bary) és védőügyvédjének (Eötvös) könyveit elolvasni, ha tisztán akarjuk látni, mennyire szinte a lehetetlenséggel határos egy ilyen nagy perben az egymással természetből és mesterségesen összekuszált, jó- és rosszhiszemű, valódi és hamis vallomások tömkelegéből a legsoványabb igazságot is kihámozni. Aminthogy ebben a perben sem sikerült, s a bíróságnak bizonyítékok hiányában felmentő ítélete után is titok maradt, mi lett Solymosi Eszterrel?

Mindenekelőtt a tanúkban van a hiba. Nem gondolok most a hamistanúkra s a tanúzást befolyásoló betegségekre (paramnesia, pseudologia phantastica stb.). Mert ilyenek is vannak. De tegyük fel, hogy a legtöbb tanú őszinte, egészséges, és az igazat akarja vallani. Mit fog elmondani? Amit tapasztalt. Helyesebben azt, amiről azt hiszi, hogy tapasztalta. A filozófiából tudjuk ugyanis, hogy minden tapasztalat szubjektív. Primitív kifejezőmód az, mikor azt mondjuk, hogy érzéseink valamit nagynak, színesnek, szögletesnek, jónak, rossznak stb. mutatnak. A tapasztalás folyamatának analizálása meggyőző bennünket

¹ Eötvös Károly: A nagy per, mely ezer éve folyik s még sincs vége. Budapest. (Révai.) 1904. II. 156. s köv. I.; A tiszaezlári bűnper. Bary József vizsgálóbíró emlékiratai. (Magyar Élet kiad.) Budapest: 1941. 738—40. 1.

² Eötvös: i. m. II. 317. s köv. 1., Bary: i. m. 378. s köv. 1.

³ V. ö. Zehery: i. m. II. 637. s köv. 1., III. 34., 38., 40., 100., 163., 233. s köv. 1., Finkey: Anyagi igazság, 96. 1., Schönvitzky B.: A beismerés a házassági perben. Magyar Jogi Szemle. XIII. évf. (1932), 40. s köv. 1.

⁴ V. ö. Reich Z.: i. m. 18—9. 1.

arról, hogy mindaz, amit érzékelünk, vagyis az, amit a valósággal azonosítunk, tehát a színek, a hangok, a szagok, az ízek stb., tehát az események úgy, ahogy látjuk, halljuk, felfogjuk őket, bennünk és nem a valóságban vannak, amelyet csak feltételezhetünk, de meg sohasem ismerhetünk. Tapasztalati képeinket csak idegeink végéig kísérhetjük, sőt talán még addig sem; azon túl a fizika, a kémia, a pszichológia számoszlopai, képletei és egyéb szimbólumai képviselik a bizonytalan valóságot.

Ezeket előre kellett bocsátani, hogy belássuk, milyen bizonytalan talaj a tapasztalaté. A tanú, aki rendszerint naiv realista, azt hiszi, hogy azok a képek, amelyek emlékezetében fennmaradtak, a valóság részei. Pedig a valóság legfeljebb annyi, hogy bizonyos ingerek jutottak el a tanú érzékszerveiig, amelyek ezeket felfogták, és rögtön következtettek is belőlük. De ez mind egyéülvad a tanú emlékezetében; ő nem tudja pontosan, mi az, ami kívülről jött, mi az, amit ő adott hozzá, mi a tiszta apperpció és mi a következtetés. Az egész élmény mint a tapasztalat egységes képe él benne, s a bíró előtt így is fogja azt beállítani.

Tömeges verekedésnél — hozza fel találóan Eötvös Károly¹ — Péternek betörik a fejét; a seb olyan, mintha fokossal ejtették volna; a tanú Pál kezében látott fokost, s jóhiszeműen azt vallja, hogy Pál okozta a sebet. Pedig János okozta egy nagy pincekulccsal, melyet azonban a tanú nem látott. Tehát nemcsak igaz és hamis tanú van, hanem van olyan tanú is, aki jóhiszeműen és mégis hamisan vall.² Moravcsik E. E.³ a tanúvallomást észrevevésre, emlékezésre és felidőzésre bontja fel. Megállapítja, hogy az észrevevés nem működhetik pontosan, mert az ingereknek csak egy részét fogja fel; ezek sem rajzolódnak le egyszerűen és pontosan az agykéregbe, hanem bizonyos asszociációs műveleteken, hangulati színeződésen, módosuláson esnek át, a megfigyelés időtartamától, irányától és képességétől függően. Az emlékezés pontosságát egyéni körülmények, mint a hely-, szám-, zenei stb. memória fejlettsége, az életkor, élet-

¹ Eötvös: i. m. II. 176. 1., I. 272. s köv. 1., III. 167. 1.

² V. ö. Baumgarten: A bíró. 20. 1.

³ Moravcsik Ernő Emil: A tanúzási képességről. Magyar Jogászegyleti Értekezések. XXXV. 3—275. Budapest. 1907. 6 (218) s köv. 1., 11—4 (223—6) s köv. 1.

mód, foglalkozás, helyi viszonyok, az eltelt idő, stb. erősen befolyásolják. Végül az emlékkép felidézése márcsak azért is bizonytalan, mert a tanúnak a mutuális képet verbálissá kell átalakítania, amihez bizonyos intelligencia, képzettség, szóbőség szükséges, s a szó nem is mindig alkalmas a hű kifejezésre. Az eredeti és a felidézett emlékkép közti eltérést különben a kérdésfeltevés szuggesztív hatása is befolyásolhatja.

S el lehet képzelni, hogy mikor az esemény és a vallomástétel közt huzamosabb idő telik el,¹ a valóságnak, érzéki tévedéseknek, hibás következtetéseknek és az emlékezet ferdítéseinek milyen zűrzavarát takarja a tapasztalati valóság fátylába vont tanúvallomás. A különböző elemek felismerése márcsak azért is rendkívül nehéz, mert a tanú a tünetet s a saját véleményét együtt tünteti fel tapasztalatként, s ha a két tényező közt hézag volna, a tünetet is ösztönszerűleg eltorzított alakban beszéli el, hogy a hézagot eltüntesse. A tanú ilyenkor bátran és teljes jó-hiszeműséggel állít nyílt valótlanságokat is.

Sőt nemcsak az a baj a tanúvallomásnál, hogy alanyi és tárgyi tényezők ellenőrizhetetlen arányú keverékéből származik, hanem az is, hogy az alanyi tényező önmagában is kiszámíthatatlan. Nemcsak öröklött és szerzett tulajdonságok (Le Bon: a holtak hangja), hanem tömeglélektani hatások is állandóan befolyásolják.

Mert ne felejtjük: az egyénben is benne él a tömeg. Az egyén és a köz szembeállítása ma divatos, de tudományellenes tanítás. Egyik sem képzelhető a másik nélkül, tehát nem is állhatnak szemben egymással.

Régi dolog az, hogy az emberek tömegben máshogy viselkednek, mint egyenkint. A tömeg, mint Gustave Le Bon² megállapítja, képekben gondolkodik. Vagyis kép képet hív elő tuda-

¹ W. Stern: Die Psychologie der Aussage. Experimentelle Untersuchung über Erinnerungstreue. Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft. XXII. köt. 2—3. füz. szerint az emlékezet hibáit az észre ve vés és bemondás között letelt minden nap $\frac{1}{3}\%$ -kal fokozza. Idézi Moravcsik: i. m. 20—1 (232—3) 1. Hasonlóan Auer György: i. m. 253. 1.

² G. Le Bon: Psychologie des foules. (A tömegek lélektana. Ford.: Balla.) Budapest. (Franklin.) 1913. 33. 1., v. ö. Eötvös: i. m. I. 1—2. 1

tában, a nélkül, hogy ezek egymással logikai kapcsolatban lennének. A kapcsolat hiányát a gondolkozás megmutatja; de a tömeg nem gondolkozik; a valóságot és saját fantáziáját nem tudja megkülönböztetni.

Abból, hogy az egyén és a tömeg különbsége viszonylagos, következik, hogy adott körülmények között az egyén is viselkedhet tömegként. S valóban, már Le Bon¹ megállapította, hogy a fent ismertetett infekció nem jár szükségképen az egyeseknek egy ponton való kölcsönös együttlétével, még kevésbbé azzal, hogy sokan legyenek együtt. Ugyanígy Jósé Ortega y Gasset² is hangsúlyozza, hogy egyetlen személyről is megállapítható, hogy tömeg-e vagy sem, lévén a tömeg pszichológiai állapot.

Kiválóan érzékelteti a tömegpszichóziát egy ismert színmű, amelyben egy exaltált lelkű parasztgyerek hallucinációját, elbeszélésének szuggesztív hatása alatt, az egész falu úgy elhiszi, mintha maga látta volna, s a falu apraja-nagyja jóhiszeműleg tanúságot is tesz a hihetetlen természeti jelenségről: az éjféli nap mellett — amiből rettenetes bonyodalmak származnak. Hasonló jelenet játszódott le a «Belle Poule» nevű fregatt esetében, amelyet Le Bon⁴ mesél el. A fregatt világos nappal egy korvettet keresett, amelyet a vihar elsodort mellőle. Az őrszem egy árbocaitól megfosztott hajót jelzett. A tisztok és legénység világosan felismerték; mikor közeledtek feléje, ide-odamozgó embercsoportokat, s tompa, zavaros lármát is megfigyeltek rajta. Csak egészen közel érve derült ki, hogy a kollektív hallucináció alapja néhány lombos faág volt. S a tiszaszázados nagy perben is érdekes esete merült fel a tömeginfekciónak akkor, mikor a Tiszából kifogott holttest szemeit, amelyek — mint a boncolás során később megállapítást nyert — barnák voltak, minden tanú kéknek látta.⁵ Ennek oka, ha nem a tanúk összebeszélése volt a háttérben, bizonyára az, hogy az első tanú

¹ G. Le Bon: Tömegek. 36., 116. 1.

² J. Ortega y Gasset: La rebelión de las masas. 1929. (A tömegek lázadása. Budapest. 1938.) 14. 1.

³ Theo Fleischmann; Az éjféli nap. (Ford.: Hlatky Endre.)

⁴ G. Le Bon: Tömegek. 35. s köv. 1.

⁵ Eötvös: i. m. I. 280—1. L, Bary: i. m. 238—9., 249—51., 257., 800—1. 1.

illúzió áldozata volt, s ez elég volt arra, hogy a többit szuggeralja.

A színek, az idő, a térbeli mérték becslése tekintetében egyébként a tanúvallomások különösen megbízhatatlanok.¹ A tiszaszlári perben például egyik ügydöntő körülmény volt az az óra, amelyben az áldozatot utoljára látták. S bár több tanú is találkozott ekkor vele, nem lehetett az időpontot pontosan megállapítani.² Ugyancsak megbízhatatlanabb az átlagosnál is azoknak a vallomása, akik állapotuknál, akarat-, ideg- vagy szellemi erejük gyengeségénél vagy érzékenységénél fogva a tömegpszichózisnak különösen ki vannak téve. Ilyenekként jelöli meg Le Bon³ és Moravcsik⁴ a nőket, s főleg a gyermekeket. Az ő vallomásuk alapján történő elítélésnél Le Bon szerint még az is igazságosabb volna, ha a vádlottat sorshúzás alapján ítélnék el. Moravcsik pedig ismerteti Binet⁵ egyik kísérletét, amelynek során a gyermekek észlelései 27—62%-ban tévesnek bizonyultak.

A fokozott bizalmatlanságban tehát van valami. A tiszaszlári titok megfejthetetlenségének is egyik oka, hogy koronatanúja: a 14 éves Scharf Móric gyermek lévén, vallomását a bíróság nem találhatta teljes hitelűnek.⁶

E. Fuchs⁷ említést tesz egy kísérletről, amelyen megállapítást nyert, hogy a legkedvezőbb körülmények között felvett tanúvallomások tartalma negyedrésztében hamis volt. Moravcsik

¹ E. Fuchs: i. m. 130. 1., Moravcsik: i. m. 26 (232), 41 (253) 1.

² Bary: i. m. 41. s köv. 1.

³ G. Le Bon: Tömegek. 39. 1.

⁴ Moravcsik E. E.: i. m. 35 (247), 41—2 (253—4) 1.

⁵ Binet: La suggestibilité. Paris. 1900., v. ö. még: Lobsien: Aussage und Wirklichkeit bei Schulkindern. Beiträge zur Psychologie der Aussage. I. Folge, 2. Heft; u. ö: Über Aussage und Wirklichkeit bei imbezillen verglichen mit normalbegabten Schulkindern. Beiträge zur Psychologie der Aussage. II. Folge, 4. Heft., Nagy Antal: A tanúbizonyítás és követelményei a bíróval szemben. Magyar Jogi Szemle. XVI. évf. (1935), 103—4. 1.

⁶ Eötvös: i. m. I. 15. s köv. L, 34. s köv. 1., 54. s köv. 1., 70., 86., 100. s köv. 1., III. 229. s köv. 1., Bary: i. m. 51. s köv. 1., 85. s köv. 1., 728. 1.

⁷ E. Fuchs: i. m. 127. 1.

E. E.¹ pedig egy vizsgálat elkallódott iratainak kiegészítése alkalmával állapította meg, hogy a tanúk ismételten felvett vallomásai eredeti (s az iratokból részben kitűnő) vallomásaiktól feltűnően eltértek. Ismerteti továbbá² W. Stern kísérletét, amelynek során a vallomások adatainak 30%-a nem bizonyult helyesnek. A fiúk adatainak biztossága fölülmulta a lányokét (61.4: 51.2), a felnőtteké a gyermekekét. A gyermekek hibái a korral természetesen apadtak. 7-től 14.5 évig pl. a helyes adatok 44%-kal emelkedtek, a hibák pedig 30%-kal csökkentek.

Mindezekből megállapíthatjuk, hogy csupán előítélet az a felfogás, amely egy esemény megtörténtét annál biztosabbnak tekinti, minél több tanú látta. Éppen fordítva áll a dolog. Minél több tanú figyelt meg egy eseményt, előadásukban annál érezhetőbb a tömegpszichózis torzító hatása. S így *a legkevésbé hiteles események bizonyára éppen azok, amelyeket legtöbb ember figyelt meg és tanúsít.*²

A tanúvallomásoknak tehát a valóság megállapítása szempontjából igen korlátolt jelentőséget kell tulajdonítanunk. Igaz, hogy erről nemcsak a tanúk tehetnek. A bíró épúgy, vagy majdnem úgy ki van téve tömegpszichológiai hatásoknak, mint ők. S ez megnyilvánulhat a tanúkhöz intézett kérdések mikénti feltevésében; az adott feleletek mikénti értelmezésében; s a tanúvallomások mikénti jegyzőkönyvezésében. És a szegény valóság sorsát — már t. i. a bebizonyított valóságát — mindezek a körülmények döntően befolyásolják.

Arról nem is beszélek, hogy a bírót személyes adottságai és körülményei mennyire befolyásolják az igazság megállapításában. A tehetség, a jogérzet, a logikai következtetési képesség: született tulajdonságok. S jól mondja Baumgarten Izidor: buta ember nem lehet igazságos.⁴ De nem közömbös a bíró temperamentuma, előítéleteinek iránya és tömege (mert kinek nincsenek?), érzelmi beállítottsága, akaratereje, munkabírása, egészségi állapota, stb. sem. Bölcsen mondja a Korán, hogy a bíró ne ítélkezzék, ha beteg és feldúlt, kiegyensúlyozatlan

¹ Moravcsik: i. m. 5 (217) 1.

² Moravcsik: i. m. 18 (230) s köv. 1.

³ V. ö. Le Bon: Tömegek, 40. 1.

⁴ Baumgarten I.: A bíró, 17. 1.

kedélyállapotban van.¹ Az igazságszolgáltatással valóban úgy vagyunk, mint a gyógykezeléssel: csak akkor igazán jó, ha egyéni.² De éppen ezért lehet igazán rossz is, ha a bíróban a kellő egyéni előfeltételek hiányoznak.

Annak, hogy a bíró a tanúvallomásokból elég nagy valószínűséggel következtethessen a valóságra, az előadottak értelmében elengedhetetlen előfeltétele lenne az, hogy a bíró a tanúkat valóságos pszichoanalitikai vizsgálat alá vonja. Hiszen — ismételjük — egy-egy tanúvallomás megközelítőleg helyes jelentését csak az tudja igazán mérlegelni, aki maga látja, hallja, tanulmányozza a tanút. Ehhez azonban komoly lélektani előképzettség és igen sok idő is kell. Mai bíraskodási rendszerünkben erre márcsak azért sincs lehetőség, mert az elsőbíróság, amely kihallgatja a tanút, az ügyek tömegével elhalmozva, nem szentelhet megfelelő időt a tanúk kihallgatására és tanulmányozására, — a felsőbbíróság pedig, amelynek már lenne erre ideje, nem is látja a tanúkat. Egyes nyugati államokban ellenben ma már találkozunk olyan tanúszakértőkkel, akik a tanúkat a tárgyalás előtt megfigyelik, s értelmi és erkölcsi megbízhatóságukról meggyőződnek. Sőt Németországban a gyermekek vallomását külön szakértő szervek veszik ki.³

Érdekes, hogy nálunk az ismertetett bajokon segíteni — már t. i. amennyire lehet — nem annyira a mai bírói fórumrendszer lehető módosításával igyekeznek, mint inkább úgy, hogy a tanúbizonyítás helyett más bizonyítékokat helyeznek előtérbe.⁴ Ez természetesen csak a bizonyítékok szabad mérlegelésének⁵ korlátozásával érhető el. Ezt látjuk pl. az okirati

¹ Idézi Mészáros Lajos: i. m. 174. 1. V. ö.: Baumgarten: A bíró, 5., 8., 15. s köv. 1., Staud L.: Adalékok, 68. s köv. 1., U. ö.: Néhány szó a jogról, a mai jogállapotról, az igazságról és a bíróról. Magyar Jogi Szemle. VI. évf. (1925), 405. s köv. 1.

² Magyary Géza: i. m. 25 (203) 1.

³ Goltner Dénes: A gyermek, mint tanú a modern jogszolgáltatásban. Magyar Jogi Szemle. XXIII. évf. (1942), 39. s köv. 1. Érdekes asszociációs kísérletekről számol be Stein Fülöp: Adatok a tényállás pszichológiai diagnózisához. Magyar Jogászegyleti Értekezések. XXXVIII. 2—293. Budapest. 1909., 3 (203) s köv. 1. is.

⁴ V. ö. Mészáros L.: i. m. 192. 1.

⁵ Pp. 270. §, Bp. 306—13. §, 1896: XXVI. t.-c. 111—7. §., stb.

vagy éppen közokirati kényszer eseteiben a házastársak, vakok, stb. bizonyos ügyeleinél, az ingatlanforgalomnál, egyes adóügyekben, zsidótanúsítványi ügyekben, stb. Ezt látjuk a végrendelettel kapcsolatos alakiságok szószerinti betartásának megkívánásában, rágalalmazási ügyekben a valóság bizonyításának korlátozásában, fogyasztási adóügyekben a pénzügyőri szemle előírásában. S a bírói gyakorlat ezeket a korlátozásokat még szigorítja. A kúria kimondta, hogy nemcsak a telekkönyvi bekebelezés, hanem a feljegyzés is csak okirat alapján rendelhető el (931. polg. E. H.), hogy végrendelet tételénél a csak véletlenül jelenlévő tanúk nem számítanak (1000. polg. E. H.), stb.

A kötöttbizonyításnak ez az újabb előtérbenyomulása kétségkívül a jogászi formalizmusnak egyik újabb diadala. Sőt Ihering¹ a formalizmus legnagyobb előnyét éppen a bizonyítási eljárásban látja. A tanúk, okiratok, események mögé elrejtett, homályos valóság káoszában a forma szerinte az a rendező elv, ami a bírói döntést egyáltalán lehetővé teszi. Lehet, hogy teljesen átláthatatlan egy bonyolult ténykérdés. A bírónak ilyenkor is döntenie kell; de hogy tehetné ezt a bizonyítási teher formális elve nélkül, amely megmondja, hogy a bizonytalanság következményét — akár igaza van, akár nem — melyik fél tartozik viselni. Vagy pl. egy váltó formájában szabályszerűen tett fizetési nyilatkozat felmenti a bírót annak — sokszor lehetetlen — vizsgálata alól, hogy a fél valóban kívánt-e váltókötelezettséget vállalni.

A bizonyítási teher azonban — ami gyakran ellentétben áll az anyagi igazsággal — csak végső menedéke lehet a bírónak. Jelentőségét ma már sok jogrendszerben csökkentti a kötelező egység, osztó ítélet (Vermittelndes Urteil) s a valószínű ítélet (prima facie-) bizonyítás lehetősége.² Főleg az utóbbi jogintézmény nagyjelentőségű, különösen a kártérítési perekben. Lényegileg közvetett bizonyítás, s így nem ellentéte, hanem csak határeset a közönséges bizonyításnak, ami — mint láttuk — szintén sohasem egészen közvetlen. Elsősorban olyan területen

¹ R. v. Ihering: Geist, II. 480. s. köv. 1. Hasonlóan Túry S. K.: Igazságellenes tényezők, 240 (302) s. köv. 1.

² V. ö. Túry S. K.: Bizonyítási módszer, 8. 1.

van helye, ahol még emberi értelemben vett kétségtelen bizonyosság sem állapítható meg, csak nagyfokú valószínűség (hajóösszeütközés, orvosi műhiba, stb.).¹

Mindezek azonban csak kivételesen alkalmazható eszközök a bizonyítási teher s ezen keresztül a formalizmus jelentőségének csökkentésére.

Elvileg ezek ellenére is áll, hogy a formalizmus ténykérdésben ugyanazt a szerepet tölti be, mint a jogkérdésben: lehetővé teszi, hogy a bíró akkor is ítéljen, mikor nem látja az igazságot. Gyakorlatilag szükség lehet, aminthogy van is, erre a megoldásra. Az igazsághoz azonban nem visz bennünket közelebb.

Ismét oda jutottunk vissza, ahonnan kiindultunk. A bíró az igazságot keresi. De ha nem látja azt már eleve, sem a logikai levezetések sora, sem a tanúvallomások tömege nem mutatja azt meg neki.

A bíró tapasztalata — mindezekon túlmenőleg — ugyanolyan szubjektív, mint a tanúé vagy bárki másé. A valóságnak legfeljebb csak foszlányai jutnak el hozzá tanúvallomások, szakértői vélemények, indíciumok alakjában; ezekhez szint, jelentőséget, értelmet már ő kapcsol, s az ő teremtő képzelete tölti ki a hézagokat.

De épp az a kérdés, miként végezze a bíró ezt az alkotó munkát. S éppen itt, ahol minden technikai segédeszköz cserbenhagyja a bírót, kezdődik az Igazság hivatása. Mikor ugyanis a bíró a jogtételeket és bizonyítékokat beilleszti annak a gondolati képnek az egységébe, ami ítéletének alapjául szolgál, már látnia kell az igazságot. Tekintetének, mint Grosschmid² mondja, elsősorban az eredményen kell lebegnie, azután hatolhat csak beljebb az okok és alapok felé. Ezért van az szerinte, hogy nem mindig a legjobban indokolt ítéletek a legjobbak, sőt ellenkezőleg: a legjobban indokolt ítéletek sokszor egyáltalán nem indokolhatók meg túrhetően.

Grosschmidnak igaza van. A bíró célja nem az, hogy kiváló grammatikus legyen, hanem hogy érezze az Igazságot. Ezt

¹ V. ö. Túry S. K.: Bizonyítási módszer, 8. 1. V. ö. még u. ő: a Magyar Jogi Szemle. XXI. évi (1940), 121. s köv. lapján.

² Grosschmid: i. m. 7., n. 333. s köv. 1., 792. 1.

keresse a döntésben, s ha ezzel készen van, az indokokat csak «kanyarítsa hozzá», úgy, ahogy éppen tudja.

De ha az igazság nem olvasható le abból, amit a törvény és a tar.ú mond, hanem inkább előfeltétele ezeknek, akkor hol keresse ezt a bíró? Hol az Igazság?

IV. Hol az Igazság?

Ezt a problémát, kissé gunyorosan dramatizálva, megtaláljuk egy kiváló, s így nem nagy közönségsikerrel a közelmúltban előadott fantasztikus játékban.¹ A darab problémája, hogy az emberben elválaszthatatlanul összekapcsolt jót és rosszat jelképező sziámi ikerpár egyik tagja a másik ellenkezése ellenére bűncselekményt követ el. Büntetni csak egységesen lehet őket. Azonban egyikkel szemben a büntetés, másikkal szemben annak elengedése igazságtalan.

Az író jól látta meg a bíró problémájának lényegét. Ez ugyanis, általánosabb alakban kifejezve, abban áll, hogy a bírónak állandóan egymással szembenálló igazságokat kell össze-mérnie, s ennek eredménye gyanánt jutni el a vélelmezett egyetemes, anyagi igazsághoz.² Jól látta ezt már Aristoteles,³ akinek tanításában az igazságosság mint két véglet közötti középút, arányosság jelenik meg.

Ennek a problémának csak egyik változata az, hogy az emberben két lélek lakik, egy jó és egy gonosz, s a gonosz vétkeiért a jónak is bűnhődni kell. És ez még nem is a legnehezebb probléma, mert csak a megtorlási elmélet szemszögéből nézve jelent nehézséget. A prevenció vagy a javítás elmélete alapján elvész az éle.

Nehezebb a megoldás, ha két ember külön igazsága áll egy-

¹ Borberg Svend: Hol az igazság? (Circus iuris.) Ford.: Marchis György.

² V. ö. Finkey F.: Anyagi igazság, 94. 245. 1., Túry S. K.: Igazságellenes tényezők, 217 (193) 1.

³ V. ö. Horváth: Die Gerechtigkeitslehre des Aristoteles. Acta litterarum ac scientiarum reg. Universitatis Francisco-Josephinae. Sectio: Juridico-Politica. Tom. IV. Szeged, 1931., 13. 1., Finkey: Anyagi igazság, 245. 1., Heller: Igazságosság és jog, 218. 1.

mással szemben. Helyesen mondja Horváth Barna,¹ hogy bármilyen paradoxul is hangzik, A. alany számára lehet abszolúte igazságos más, sőt az ellenkező, mint X. alany számára. Ez márcsak azért is lehetséges, mert mióta a világ világ, mindig szemben áll egymással az igazság szolipszista és kozmikus, anyagi és alaki, etikailag totális és parciális, etikai-alegális és anetikai-legális, individuális, szociális és univerzális felfogása.² Ezek egymást nem győzik meg érvekkel. De még ha meggyőznék is, gondoljunk arra, hogy tudna megegyezni egymással két egyén — szolipszista alapon vagy két közület akár kozmikus alapon is, ha mind a kettő a saját érdekét tartaná közérdeknek a másikéval szemben. Márpedig a jogrend hivatása épen az, hogy ilyenkor is igazságot tegyen. E nélkül egy örökös bellum omnium contra omnes igájában élnénk.³ Ez a mélyenfekvő értelme Horváth Barna⁴ tanításának, aki az igazságosságban a társadalmilag lehetséges erkölcsöt vagy szabadságot látja.

Az ilyen összeütközésekre az egyes beszámítást kizáró oknál (végszükség, tévedés, stb.) találhatunk legkönnyebben példát. Ha valaki a süllyedő csónakból végszükségből kilöki társát, hogy maga meneküljön, amennyiben a veszélyt nem maga idézte elő s az másként el nem hárítható, nem büntethető (Btk. 80. §), holott a kilökött fél igazsága ezt követelné. Ebben az esetben a szembenálló igazságok összemérését már a törvényhozó elvégezte. Sok más esetben azonban a bíróra hárul ez a feladat. Pl. egy mezőőr és társa felé az előbbinek egyik haragosa vasvillával közelített; a mezőőr azt hitte, hogy őt akarja megtámadni; miután figyelmeztetése ellenére sem állott meg, pisztolyával megsebesítette. Pedig a sértett nem támadó szándékkal ment feléjük, csupán meg akart kérdezni valamit a vádlott társától. A sértett igazsága azt kívánná, hogy a vádlottat, aki őt ártatlanul sebesítette meg, elítéljék; a vádlotté pedig, aki tévesen,

¹ B. Horváth: *Gerechtigkeit und Wahrheit*, 47. 1., U. ö: *Bevezetés*, 109. 1.

² B. Horváth: *Gerechtigkeit und Wahrheit*, 1—24. 1.

³ Cicero: *Legibus servimus ut liberi esse possimus*.

⁴ Horváth: *A jogelmélet vázlata*. Szeged. 1931., 71—2. 1.,

U. ö: *Rechtssoziologie. Probleme der Gesellschaftslehre und der Geschichtslehre des Rechts*. Berlin—Grunewald. 1934., 302. 1.

jóhiszeműen járt el, azt, hogy felmentsék. Az alsóbíróságok elítélték a vádlottat azzal az indokolással, hogy fegyverét csak a vasvillával tett támadó mozdulatok után használhatta volna. A kúria (B. I. 336/1940) viszont, ténybeli tévedésére tekintettel, felmentette. Egy másik esetben a vádlott a táncterembe belépve, fiát öt ember részéről lenyomva, a földön fetrengve találta. Veszélyben látva fia életét, segítségére sietett, s az egyik lefogót zsebkésével megsebesítette. Később kiderült, hogy a fiú támadta meg késsel az öt lefogót, akik a kés elvétele végett dulakodtak vele. Mi az igazság? megbüntesse-e a bíróság a hirtelenkedő apát, vagy hagyja büntetlenül az általa ejtett sértést? A kúria (B. I. 2578/1939) ténybeli tévedés címén felmentő ítéletet hozott.

Az esetek nagy számában azután nemcsak különböző egyének igazsága áll egymással szemben, hanem érintve van a közösség igazsága is. Gondoljunk pl. azokra a bűncselekményekre, amelyek közvetlen sértettjéül a közt szokták tekinteni (katonaszökevény, fizetési eszközzel visszaélés, adócsalás, stb.). Vagy gondoljunk a kereskedelmi jog kialakulásának okaira, amelynek eltérései az általános magánjogtól a jóhiszemű forgalom érdekében alakultak ki. Hasonló okai vannak egyes különleges magánjogi intézmények (telekkönyv, objektív kárfelelősség, vélt házasság, holtányilváníás, stb.) kialakulásának is. Ezekben az esetekben is a közérdek került — úgy látszik — szembe az egyéni érdekekkel, csakhogy ennek következményeit rendszerint már a törvényhozó levonta, s így a két igazság bírói összemérésére csak a jog hézagainak kitöltésénél kerül sor. A jog ezekben az esetekben csak látszólag védi a látszatot a lényeg helyett; a látszaton keresztül az összeség igazságát helyezi előnybe az érdekelt fél különigazságával szemben.¹ Ha csupán az egyén és a köz igazságának ellentétéről volna ilyenkor szó, mondhatnánk R. Stammlerrel,² hogy az igazság kétségtelenül a közösség érdekeinek előtérbehelyezését kívánja meg. A dolog azonban nem ilyen egyszerű. Közelebbről megnézve ugyanis,

¹ V. ö. Túry S. K.: Igazságellenes tényezők, 219 (196) s köv. 1. (értékpapírelmélet, kereskedelmi társasági tagság, semmis házasság hatálya), 242 (312) l., u. ö: Bizonyítási módszer, 36. s köv. 1.

² R. Stammler: Lehre, 196. s köv. 1., u. ö: Helyes jog, 10., 16. 1.

ilyen esetekben rendszerint nem az egyén és a köz külön igazságát találjuk egymással szemben, hanem különböző közületek egymással mérkőző igazságait. A politikai bűncselekményeknél pl. látszólag az állam és a tettes igazsága áll egymással szemben. Mivel azonban a tett oka rendszerint egy elnyomott vagy magát elnyomottnak érző kisebbség, nemzetiség, faj, stb. sorsára vezethető vissza, ilyen esetben az egyik közület: az állam vagy a nemzet igazsága egy másik közületével: a nemzetiségével, stb. áll szemben.

Természetesen a közületeknek különböző fajai kerülhetnek így szembe egymással, mikor is a bíró nehéz hivatása annak megállapítása, hogy melyik igazsága javára billentse a mérleget.

Így pl. szembekerülhetnek egymással a nemzeti és a felekezeti közösség igazságai vagy legalább is látszatigazságai. Ez volt pl. a helyzet a kúria egyik (63. sz.) múltszázadvégi teljesülési határozatával eldöntött jogvitában. A kúria ekkor kimondta, hogy az Egyháznak, egyházi testületeknek s személyeknek ingatlan vagyon szerzését tiltó ú. n. holtkézről szóló törvények a változott viszonyoknál fogva elavulván, nincsenek hatályban. Az elavulást a bíróság a holtkéznek a megszűnt ösiséggel és adományrendszerrel való kapcsolatából vezette le. Valójában a holtkéz intézménye nemcsak ezeket a megszűnt intézményeket szolgálta, hanem — rajtuk keresztül is, közvetlenül is — a helyes birtokmegosztás lehetővételével a társadalmi békét is, aminek védelme éppen napjainkban egyáltalán nem tekinthető elavultnak. Hogy a bíróság ezt a szempontot a döntésnél teljesen figyelmen kívül hagyta, az annak a folyamán, hogy a nemzet, a társadalom igazságával szemben kizárólag a (materialista szemszögből, tehát meggyőződésem szerint rosszul felfogott) felekezeti igazságot vette figyelembe — ami bizonyára kapcsolatba hozható a szociális gondolkozás s általában a közösségi eszme akkori alárendelt szerepével.¹

¹ V. ö. Szabó: A jogászi gondolkodás bölcselete. (Acta Universitatis Szegediensis. Sectio Juridica-Politica. Tom. XVI. Fasc. 2.) Szeged. 1941., 6 (94) s. köv. 1. Az ismertett kúriai határozat (Csillag Gyula, Tóth Gáspár és Kérészy Zoltán részéről nem a lényeg tekintetében emelt észrevételektől eltekintve) általában kedvezőtlen kritikát ka-

Más esetben a nemzeti és a faji közösség igazsága került egymással szembe. Ez történt pl. a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról szóló 1939. IV. t.-c. alkalmazásánál. A törvény megmondja, hogy alkalmazása szempontjából kit kell zsidónak tekinteni. Tekintve, hogy a zsidók jogi helyzete a többi állampolgárokéval szemben kivételes természetű, az értelmezés általános elvei szerint a zsidó fogalmát megszorítóan kellene értelmezni. Ezzel szemben azt látjuk, hogy a közigazgatási bíróság ezt a fogalmat — néhány kivételtől eltekintve — általában kiterjesztőleg értelmezi. Pl. a törvény nem beszél arról kifejezetten, hogy a vérségileg (fajilag) nem zsidó izraelitát zsidónak kell-e tekinteni. A bíróság 14. közigazgatási jogegységi megállapodása a zsidó fogalmát ezekre is kiterj esztőleg értelmezi. Azt sem mondja meg a törvény, hogy ki a keresztyén. Ezt tágabb értelemben az enyhébb egyházi, szorosabb értelemben csak a szigorúbb állami jogszabályok rendelkezései alapján lehet eldönteni. A bíróság (1699. közig. E. H.) a szorosabb, az állami jogszabályokat alapulvevő értelmezést tette magáévá; ámde a keresztyén fogalom megszorító értelmezésével a zsidó fogalmát nyilvánvalóan kiterjesztőleg értelmezte. Az is lényeges, hogy a bíróság az ítélezkéskori vagy pedig a zsidó vagy nem zsidó minősültség szempontjából jelentőséggel bíró házasságkötéskori állapotot veszi-e irányadóul; természetes, hogy előbbi az enyhébb, utóbbi a szigorúbb álláspon. A bíróság 15. közigazgatási jogegységi megállapodásában az utóbbit választotta, s ezzel a zsidó fogalmat ismét kiterjesztette. Az is vitás, hogy

pott. V. ö. Márkus Dezső: A holtkézi törvények Magyarországon. Magyar Jogászegyleti Értekezések. XIII. 1—116. Budapest. 1897., 4. 29., 33. 1. A holtkézi törvények Magyarországon. A Magyar Jogászegyletben 1896 november 14-én és 21-én folytatott vita. XIII. 5—120. Budapest. 1897., 3 (95) s köv. 1. (Vavrik Béla, Schwarcz Gusztáv, Csemegi Károly, Csillag Gyula, Tóth Gáspár.) Az 1896 november 28-án folytatott vita. XIII. 6—121. Budapest. 1897., 3 (137) s köv. 1. (Kobler Ferenc, Szakolczai Árpád, Márkus Dezső); Csemegi Károly: Az egyházi holtkéz a magyar törvények szerint. Magyar Jogászegyleti Értekezések. XIV. 1—124. Budapest. 1897., 21., 25., 34. s köv. 1., Kérészy Zoltán: A jogszokás derogatórius erejének kérdése a magyar jogi irodalomban. Polner Ödön-émlékkönyv. (Acta stb. Tom. VI. 2.) Szeged. 1935. H., 367—8. 1.

a törvény egyik pontjának azt az előírását, hogy a házasságból született vagy születendő gyermekek közül egyik se legyen a törvény értelmében zsidónak tekintendő, miként kell értelmezni akkor, ha a házasság megszűnt, a nélkül, hogy belőle gyermek származott volna. A törvény nem mondja meg, hogy ilyenkor a feltételt vagy a nem zsidóvá minősülést kell-e elejteni. A bíróság (1696. közig. E. H.) az utóbbit ejti el, s ezzel a zsidó fogalmát ismét kiterjeszti. Az sem tűnik ki világosan a törvényből, hogy a gyermektelen házasságnak csak a törvény életbeléptekor kellett-e még fennállania vagy az úgy elbírálásakor is. A bíróság 30. közigazgatási jogegységi megállapodásában e tekintetben is a szigorúbb álláspontot foglalta el. A kiterjesztő magyarázat ezekben az esetekben ellentétben áll ugyan az értelmezés formális logikai szabályaival. Érthetővé válik azonban, ha meggondoljuk, hogy a bíróság ezekben az ügyekben két igazságot mért össze egymással: a társadalom igazságát, amit ez a törvény védeni akart s a zsidóság különigazságát. S az előbbit találta súlyosabbnak.

Társadalmi osztályok és hivatásrendek igazságai is szembe kerülhetnek mind egymással, mind a társadalomával vagy a nemzetével. Munkaügyi törvényeink (1937: XXI. t.-c, 1940: XV. t.-c.) ma már intézményesen védeni igyekeznek a gazdaságilag gyengébb osztályokat az erősebbekkel szemben. A konkrét esetekben azonban, mint Mikos Ferenc¹ rámutat, igen sokszor a gazdaságilag gyengébb osztályhoz tartozó fél a gazdaságilag erősebb, és megfordítva. Ilyenkor a törvényhozás elvileg igazságos törekvése a konkrét esetben igazságtalannak bizonyulhat, s a bíró magasztos feladata annak eldöntése, hogy a tételes-jog engedte korlátokon belül az egyik vagy a másik osztály vagy fél igazságát emelje-e érvényre. Mikos² ilyen esetekre a szociális igazság eszményét állítja követendő mintaképül a bíró elé, amely azt követeli szerinte, hogy a nemzet életében értékes teljesítménnyel résztvevő minden közösség és egyén megkapja a közösségi élet eredményeiből a nemzet életében betöltött

¹ Mikos: i. m. 211. 1.

² Mikos: i. m., 223. 1. Hasonlóan Balog A.: i. m. 8 (210) 1., Túry S. K.: Igazságellenes tényezők, 216 (190) s köv. 1.

hívásával és a nemzetnek tényleg nyújtott teljesítményével arányban, a nemzeti érdekekkel pedig összhangban álló részese-
sedést. Azonban épp ennek az arálynak és összhangnak a meg-
állapítása a probléma, amivel a bírónak magának kell meg-
birkóznia. Ezt ugyanis a — fogalmuknál fogva általános —
jogszabályok nem határozhatják meg, s e nélkül a szociális
igazság fogalma épp olyan üres, mint amilyenek pl. Kant
kategorikusz imperatívusza vagy Stammler szociális ideálja
bizonyult.¹

Nézzünk néhány jogesetet. A munkaadó a szolgálati vi-
szonyt hat heti felmondással oly időpontban szüntette meg,
amikor a munkavállaló nyugdíjjogosultságának beállításához
már csak hat hét hiányzott. Nem vitás, hogy a felmondás kizáró-
lagos oka a nyugdíj tehertől való szabadulás volt. Itt két igazság
áll egymással szemben. A munkaadónak igaza van, mert tételes-
jogunk értelmében bármikor jogosult felmondani, s gazdaságilag
érthető, hogy ezzel a jogával olyan időben él, amikor az elbocsá-
tott alkalmazottal szemben még nyugdíj kötelezettség nem
terheli (*qui iure suo utitur, nemini facit iniuriam*). De az alkal-
mazottnak is igaza van, mert hosszú szolgálatát abban a hiszem-
ben teljesítette, hogy egy idő múlva nyugdíjat fog élvezni,
s a meg nem érdemelt felmondást méltán igazságtalannak
érezheti (*non omne quod licet honestum est: D. L 17, 144. pr.*).
Az alsóbíróságok az előbbi igazság alapjára helyezkedtek, a
kúria (964. polg. E. H.) az utóbbiéra, s a munkaadó eljárását
a joggal való visszaélésnek minősítette.

Itt említhetők azok a jogviták is, amelyek egyrészt a szín-
házak, másrészt az írók vagy a színművészek közt gyakran fel-
merülnek. Az író és a színház közt gyakran felmerülő vitakérdés,
joga van-e a színmű előadására kizárólagosan jogosított szín-
háznak a színdarab előadását tetszőleges időn át szüneteltetni.
A színművész és a színház között pedig azt a vitát látjuk gyakran
felmerülni, hogy joga van-e a színháznak arra, hogy a szín-
művésznek tetszőleges szerepet osszon ki. Ezek a kérdések akkor

¹ V. ö. Moór Gyula: Stammler «Helyes jogról szóló tana». Magyar
Jogászegyleti Értekezések. új folyam, III. 25. Budapest. 1911., 42
(248), 58 (264) s köv. 1., u. ö: Bevezetés a jogfilozófiába. (Filozófiai
könyvtár III.) Budapest. 1923., 328. s köv. 1.

sem veszítik el egészen aktualitásukat, ha rájuk vonatkozólag az író, illetőleg színművész szerződése is rendelkezik. Ilyen esetben azonban úgy módosul a kérdés, hogy nem ütközik-e a jóerkölcsökbe (Mtj. 973. §), illetőleg nem az egyik szerződő fél szorult vagy függő helyzetének, tapasztalatlanságának, könnyelműségének, stb. a kihasználásával került-e a szerződésbe az a kikötés, amely az író vagy a művész helyzetét a gazdaságilag rendszerint erősebb félnek tekinthető színházzal szemben olyan messzemenőleg korlátozza (1932: VI. t.-c. 9. §).

Az író és színház közti jogvitát a kúria elvileg (945. polg. E. H.) az író javára döntötte el. Megállapította, hogy itt lényegileg három közösség igazsága áll egymással szemben: a színházaké, az íróké s a nagyközönségé. A színházak igazsága azt kívánja, hogy a darabokat olyan időben adhassák elő, amikor legnagyobb gazdasági siker várható, tehát hogy tetszésszerűen ideig pihentethessék. Az írók igazsága ezzel szemben azt kívánja, hogy darabjaikat minél rövidebb ideig pihentessék. Végül a nagyközönség (társadalom) igazsága azt kívánja, hogy a darabok színrehozatala ne függjön kizárólag, sőt még elsősorban sem a színházi vállalkozások gazdasági spekulációjától, hanem kizárólag művészi szempontoktól; tehát a színház a kiváló darabokat akkor is legyen köteles — az előadási jog elvesztésének terhe mellett — előadni, ha attól pillanatnyilag megfelelő közönségsikert nem vár. A kúria ezeknek az igazságoknak lehető összeegyeztetésével az író igazságát tekintette erősebbnek, amelyet a nagyközönség is támogat, s kimondta, hogy a színdarabot hosszabb időn át (5 év) elő nem adó színház elveszti az előadás jogát, s azzal a szerző szabadon rendelkezhetik. A kúria döntése helyesnek látszik. A színház elvégre lényege szerint művészeti intézmény, s csak másodsorban gazdasági vállalkozás. A művészeti szempontoknak a gazdaságiakkal szemben előtérbe helyezése az egyetemes igazságnak megfelelő.

A színművész és a színház közti jogvita lényege ugyanez. Itt is három igazság áll egymással szemben: a színházaké, a színművészeké és a nagyközönségé. A színházak igazsága azt kívánja meg, hogy a művészek beosztását ők szabják meg a vállalat érdekeinek megfelelően; a művészek igazsága viszont

azt, hogy a művész csak olyan szerepet kapjon, amit művészi egyéniségének megfelelőnek érez; végül a nagyközönség igazsága itt is támogatja a művészt, s azt kívánja, hogy a művész — tekintet nélkül a színház vállalati érdekeire — csak olyan szerepeket kapjon, amelyek művészi egyéniségének megfelelnek, különben az előadások színvonala szükségképen csökken. A bíró feladata itt is a három igazság lehető összeegyeztetése, s ennek épügy a művész igazságának előtérbehelyezését kell eredményeznie, mint ahogy az előbbi jogesetben az íróé került felül. Itt is az áll, hogy a színház elsősorban művészeti intézmény, csak másodsorban gazdasági vállalat — a színész elsősorban művész, csak másodsorban alkalmazott, munkavállaló. Tehát elsősorban a művészi, s nem az alkalmazotti-gazdasági igazságnak kell érvényesülnie. Nem szabad úgy felfogni a dolgot, hogy ilyenkor a bíró az egész színház kollektív érdekével szemben a művész egyéni szempontjainak ad igazat; éppen fordítva: a művészet egyetemes szempontját emeli a színház kicsinyes önérdéke fölé. S arról, hogy a művészet fogalmilag egyéni, nem a bíró tehet.

Láttuk az eddigiekből, milyen másnak és másnak látszik az igazság a szerint, hogy a bíró melyik közösségnek az érdekét tartja elsősorban szem előtt. A bíró tehát, ha nem is teremti az igazságot, de válogat az igazságok között. S ez végeredményben mégis csak teremtő, alkotó munka, mert a részigazságok egyetemes igazsággá, a látszatigazságok irányadó valósággá az ő jogerős döntésének végrehajtásában alakulnak át.

Ez a válogató, alkotó, ítélő munka nem folyhat le másutt, mint a bíró lelkében. A lélek keresi az Igazságot. A felelősség rettenetes súlya arra készíti, hogy ehhez valamilyen értékmérő után kutasson, amit mindenki lát, elismer, érez. Ez magyarázza meg a formákhoz, dogmákhoz, definíciókhoz ragaszkodást, ami olyan elterjedt, hogy sokan a jog fogalmához tartozónak vélik. Pedig láttuk, hogy a formalizmus semmit sem magyaráz meg, csak elodázza a probléma megoldását. A tanúvallomás ténye, a logikai szillogizmusba bujtatott interpretáció jó lehet arra, hogy *kifelé* indokoljon egy bírói döntést; de *befelé*, saját lelkiismeretével szemben nem menti fel a bírót az alól, hogy számot adjon magának, miért azonosította a vallomást a valósággal,

s miért választotta az értelmezésnek épp azt az alakját. A formák nem helyettesítik, nem is fejtik meg az igazságot, csak ama miértek mögé rejtik, ahova az emberek általában már nem is próbálnak utána menni. Ez azonban túl gyakorlati megoldás. Aki szeret gondolkozni, nem állhat meg a miértek szájszi fátyla előtt. Ha pedig ezt fellebbenti, az emberi alanyiség legmélyebb kérdései előtt találja magát.

Az igazság kérdése tehát nem jogi, nem logikai, nem etikai, nem metafizikai, hanem mélylélektani probléma. Ebből is látszik, milyen hamis úton jár az a felfogás, amely az igazságban valami egészen általános, elvont, személytelen, racionális elvet, fogalmat lát, amit a szeretet tudattalan, személyes, konkrét elvével állít szembe.¹ Hiszen nincs személyesebb, konkrétebb, aracionálisabb probléma, mint az igazság. S ha igazságérzetünket és szeretetünket szembenállónak érezzük, biztos, hogy az egyik megcsal bennünket. «Abból kell kiindulnunk, hogy a józan ész és a becsületes szív parancsolatja a törvény paragrafusai között mindig megbújik valahol. A törvénytörések rideg szavai az élet rögein talán botorkálnak helyel-közzel, de bölcseséggel és helyes jogérzékkel mindig lehet őket egyenes és szilárd útra vezetni, ahol az igazság méltányosság is, és a jog nem elvont elveket, de a való életet oltalmazza ártalmas erők árja ellen.»²

Lássunk mélyebben az álarcoknál. Az igazság *bennünk* van, és nem a definíciókban. A definíciók nem viszik előbbre a bírót. Még a legmesteribb meghatározás is, mint a Platoné,³ amely szerint az igazság a sajátjával való rendelkezés és a maga

¹ Ezt teszi pl. E. Brunner: *Das Gebot und die Ordnungen. Entwurf einer protestantisch-theologischen Ethik.* (Verlag v. J. C. B. Mohr/P. Siebeck). Tübingen. 1932., 437. 1. Helyesen mondja viszont R. Stammler: *Lehre*, 85. 1., hogy az igazság szeretet nélkül üres, a részvét helyes szabályozás nélkül vak. Helyesen Heller: *Igazságosság és jog*, IV. 125. 1., Finkey: *Törvénytörés*, 269. 1. és G. del Vecchio: i. m. 392. 1. is.

² Rakovszky Iván: *A közigazgatási bíróság hivatása. Közigazgatástudomány. IV. évf. (1941), 173-1-*

³ Platon: *Állam. IV. k. X. fej. 433. E. V. ö.: Horváth: Die Gerechtigkeitslehre des Sokrates und des Platon. Zeitschrift für öffentliches Recht. Bd. X. 1930, 267. s köv. 1.*

feladatának végzése — s ennek a meghatározásnak a római jogászok által átvett változatai:¹ nem megoldják, hanem a formák misztériumába rejtik a problémát. Mert hiszen épp az a kérdés, hogy mi az enyém-tied-övé; mi a sajátom és milyen feladatot mondhatok magaménak? Ugyanígy nem oldja meg a kérdést az sem, ha az igazság (igazságosság) lényegét saját alanyiségünknek objektív beállításában s az alanyoknak ebből folyó koordinációjában,² a bűncelekmény objektív helytelenségének s az ebben foglalt társadalmi kárnak és a tettes alanyi bűnösségének s társadalmi veszélyessége fokának erkölcsi értékelésében,³ a jószágmeg-, ill. eloszlás helyes módjában,⁴ az embereknek azonos helyzetekben etikai kötelezettségekkel egyenlő terhelésében, illetőleg az ezt biztosító rendben, ellentmondásmentességben, törvényszerűségben,⁵ ítéletünknek a valósággal való megegyezésében,⁶ stb. keressük. Mert akkor is el kell döntenünk, mi a helytelenség, bűnösség, kötelezettség, valóság, objektivitás, azonosság, stb. A probléma tehát megmaradt. A bíró nem oldhatja ezt meg taxációval, mint Platon Államának módszerével a politikusok, nem oldhatja meg mély hallgatással, mint a bölcsek, és nem elég, hogy a költő extázisába élve magát, kijelentse: látom az Igazság arcát.⁷ A bírónak éreznie kell az igazságot. Helyesen mondja Grosschmid,⁸ hogy ez, s nem a jogtételek ismerete a jogtanulás célja.

¹ Pl. Ulpianus: «Iustitia est constans et perpetua voluntas ius suum cuique tribuendio. (D. I 1, 10, 1.)

² G. del Vecchio: i. m. 391. 1.

³ Finkey F.: Anyagi igazság, 98. 1.

⁴ Heller E.: Igazságosság és jog, 124., 238. 1.

⁵ Horváth: Die Idee der Gerechtigkeit. Zeitschrift für öffentliches Recht. Bd. VII. (1928), 537—9. 1. U. ö: Vázlat, 116—7. 1., U. ö: Die Gerechtigkeitslehre der Vorsokratiker. Estratto dagli Studi filosofico-giuridici dedicati a Giorgio del Vecchio. Modena. 1930. (VIII.), 1—5. 1.

⁶ Dávid István: Jog és világnézetek. Magyar Jogi Szemle. XX. évf. (1939), 293. 1.

⁷ G. D'Annunzio: Il fuoco. Roma. 1933 (1. Ed.: 1898). (L'Oleandro), 53. 1.

⁸ Grosschmid: id. hely. Hasonlóan Túry S. K.: Igazságellenes tényezők, 231 (259) 1., Staud L.: Adalékok, 70. s köv. 1.

A bíró hivatása örök emberi hivatás. Aki a formák rabja, az sohase fog felérni a nagy általános szempontokig, amelyek visszaadják a mindenségnek, az énnék és nem-énnék, a pillanatnak és az örökkévalóságnak a tudat által szétszaggatott egységét, — a részek önkényes, sorsszerű zajlásában az Igazság és Szabadság egyetlen reményét. Aki a formák rabja, az lehet jó hivatalnok, megbízható kerék a gépezetben, de sosem lesz Ember. A legtöbb, amit elérhet az, hogy derék és szorgalmas mesteremberként ügyeskedik szaktudományának szűk korlátai között a nélkül, hogy a nagy összefüggéseket csak észre is venné. Az ilyen bíróra vonatkoznak Schiller¹ szavai: «Beklagenswerter Mensch, der im Reiche der vollkommensten Freiheit eine Sklavenseele mit sich herumträgt! . . . der sich überreden lies, für seinen künftigen Beruf mit dieser kümmerlichen Genauigkeit zu sammeln . . . Als Bruchstück erscheint ihm jetzt alles, was er tut, er sieht keinen Zweck seines Wirkens . . . Er fühlt sich abgeschnitten, herausgerissen aus dem Zusammenhange der Dinge, weil er unterlassen hat, seine Tätigkeit an das grose Ganze der Welt anzuschliessen».

Fordítsuk el tekintetünket róla, az igazi Bíró felé. Az ő hivatását nem jellemezhetnék találobban, mint Karl Barth² a lelkeszi hivatást jellemezte: mint bírónak, ki kell jelentenie az igazságot; de ember is, s mint ilyen, nem jelentheti ki azt. Tudnia kell mind a kettőt, azt is hogy kell, azt is, hogy nem lehet. Rettenetes probléma, ami mellett szinte minden más csak gyerekjáték. A bírónak azonban keményen szembe kell vele néznie. A földolog, hogy legyen lelke, ami szereti az igazságot, és megtalálja. Lehet, hogy ez csak «prolegomena» az igazság kérdéséhez, de az is lehet, hogy ez minden, amit róla mondhatunk.

Azért ne keserítsen el bennünket, hogy az igazság szavai kevésbé világosak és határozottak, mint a laikus tömegek hiszik. Van egy csodálatos törvény: a nagy számok törvénye,

¹ Idézi R. Stammler: Lehre, 18. 1.

² K. Barth: Das Wort Gottes und die Theologie. Gesammelte Verträge. München. (Chr. Kaiser Verlag.) 1925., 158. 1., V. ö. még: Horváth: Bevezetés, 95—6. 1.

amely nagyban és egészben biztosítja a bírói döntések egyöntetűségét, annak ellenére, hogy a problémák mélye örök forrongásban van. Mint mindenre: a bíró lelkére is végtelen sok tényező hat. ő is tagja a legkülönbözőbb közösségeknek. Vannak előítéletei, elvei, hitei és kétségei, mint mindenkinek. Vannak fáradt órái és teremtő pillanatai. S ezek épp olyan szépen kiegyensúlyozzák, csökkentik, befolyásolják egymást, mint ahogy a világűr feszülő energiái a világmindenség egyensúlyában megpihennek. «Az ár hol emelkedik, hol esik, de a tévedések homokszemei lehullanak.»¹

A bíró úgy érzi, mikor *ítél*, hogy az ügy sorsa az ő akaratának önkényes, véletlen alakulásától függ — s a felelősségérzet lidérce üli meg a lelkét. Nézzen azonban az egy helyett 100.000 ítéletet, s látni fogja, hogy az ő akaratának látszata s a véletlenek illúziója mögött áthághatatlan vastörvények vannak, amelyekről előre leolvasható, hogy az ítéletek hány százaléka lesz felmentő, hány marasztaló.

Éppen ezért: ha nem látja is véges öntudatával tisztán az utat, amelyen mennie kell: gondoljon arra, hogy életünk nem ér véget a tudat határainál. Talán inkább ott kezdődik. S ahova a logika mankóján botorkáló tiszta ész már nem képes lehatolni, talán éppen ott, lelkünk tudatalatti mélyében jutnak el énünk-höz az Igazság mindent átható kozmikus sugarai.

Túlságosan a pillanatban élünk ahhoz, hogysem az örökkévalóságot felfoghatnánk. S az Igazság nem a pillanat, hanem az örökkévalóság lakója. Nem az a csodálatos, hogy örök problémaként áll előttünk, hanem az volna csodálatos, ha meg tudnánk birkózni vele.

Az örök kérdőjel, amit elébünk állít, ne kedvetlenítsen el, hanem inkább emeljen fel bennünket. Ne meneküljünk a probléma élő fájdalma elől a formalizmus narkotikumához. De ne vegyünk át első tanácstalanságunk zavarában divatos, többségi álláspontokat se. *Sapere aude!* Mert nem igaz, hogy több szem többet lát; — s a nép szava sem Isten szava. Nem igaz, hogy a bírónak saját egyéni igazságérzetét félretéve, úgy kell ítélnie, ahogy feltevése szerint kortársai többsége ítélné.

¹ B. N. Cardozo: i. m. 177. 1.

Akármilyen nagy elmék¹ ajánlják is a bírónak a járt út sablonját, — gondoljon velük szemben a házasságtörő nő evangéliumi példázatára.² A világ, a közvélemény, a tömeg nem gondolt másra, mint megkövezésre. Jézus megtalálta azt az első követ, amire a felmentő ítélet felépült.

Egy nagy bíró, B. N. Cardozo³ meséli, hogy ifjú bíró korában mennyire bántotta a kézzelfogható bizonyosságnak az a hiánya, ami az igazság kutatóinak útját jellemzi. A teljes bizonyosságot kereste, s az eredménytelenség kétségbeejtette. úgy gondolta, hogy az igazság ígéretföldje a *tételes* jogszabályok szilárd talaján jobban elérhető lesz, mint az emberi elmében imbolygó sápadt tükörképen keresztül. Csakhamar rájött azonban — mint Browning Paracelsusának utazói —, hogy az igazi ég mindig elérhetetlen. Ahogy múltak az évek, s ő mind többet és többet elmélkedett a bíraskodás természete fölött, kiengesztelődött a bizonytalansággal, mert felért addig, hogy azt kikerülhetetlennek lássa. Felért addig, hogy belássa: a per legvégső fokon nem jogalkalmazás, hanem alkotás. Az életet nem lehet megkötni; még az igazság sem kötheti meg. S az ez után kutató bírói elmének kétségei és aggályai, reményei és félelmei lényegileg ugyanazt a szerepet töltik be az élet mechanizmusában, mint a halál és a születés gyötrelmei, amelyekre szükség van, hogy emberek, elvek, igazságok és tévedések, amelyeknek a maguk idejében megvolt a maguk hivatása, amikor idejük lejárt, elmúljanak, és helyükbe újak szülessenek.

Hol hát az Igazság?

Mielőtt válaszoznánk, jussanak eszünkbe az evangélium szavai,⁴ ahol megírva áll, hogy Jézus, megkérdetve a farizeusoktól, mikor jő el az Isten országa, «felel nekik és monda: Az Isten országa nem szemmeláthatólag jő el. Sem azt nem mondják: Imé, itt van, vagy: imé, amott van, mert imé, az Isten országa *tibbennetek* van».

¹ R. y. Ihering: Geist, II. 56. s köv. 1., B. N. Cardozo: i. m. 173. 1., Bothos Gyula: A bíró hivatásáról, Magyar Jogi Szemle. XIX. évf. (1938), 217—8. 1., stb.

² János, VIII. i—11.

³ B. N. Cardozo: i. m. 166. 1.

⁴ Lukács, XVII. 20—1.

Ebben megvan a válasz a mi kérdésünkre is. Ha a szélsőséges formalizmus modern farizeizmusa — miközben az élő életet a halott definíciókba, a lelket a halott betűkbe, a valóságot a látszatba, a lényeket a formákba igyekszik merevíteni — ebben a szellemben adja fel nekünk is a kérdést, hogy hol az Igazság? — ma is nyugodtan válaszolhatunk Augustinus évezredes szavaival — hiszen nem is lehet másként: — *un interiore homine*». Titkai a mi titkaink, mélységei a mi mélységeink, s annyira láthatunk belé, amennyire magunkba látunk.

Szabó József.

MAGYARORSZÁG TEHETSÉGTÉRKÉPE.

I.

Földünk szellemi, kulturális térképe nem mindenütt egyforma. Nemcsak a földrajzi alakulatok mutatnak helyenkint igen különböző magasságokat, hanem a szellemi élet is hol égbetörő ormokban csúcsosodik ki, hol pedig mocsaras mélységekben laposodik el. A szellemi színvonalnak e lényeges különbségei pedig éppoly kevésbé magyarázhatók a pusztá véletlennel, mint a hegyek, völgyek, síkságok eloszlásai. De nem magyarázható mindig a kultúrának e rendkívül különböző megoszlása a pusztá *környezethatással*, földrajzi, klimatikus, megélhetési viszonyokkal, közlekedési lehetőségekkel sem. Ezeknek lehet ugyan jelentékeny szerepük a kultúra kifejlődésében. Hiszen pl. a sarkvidék zord klímája nyilván sokkal kedvezőtlenebb a kultúra kifejlődésére, mint a Földközi-tenger környéke. Ámde, ha csupán ilyen földrajzi adottságok határoznák meg a kultúra színvonalát, akkor a szellemi élet színvonalának eloszlása nyilván állandó maradna kezdettől fogva mindaddig, amíg a földrajzi adottságok meg nem változnak. Már pedig a kultúra színvonala nemcsak helyenkint különböző, hanem az idővel is lényegesen módosul, ugyanazon helyen is koronként lényegesen különböző lehet. Az ókori kultúrák kimagasló középpontjai helyén ma nagyjából szellemi laposság terjeszkedik és a kultúra csúcspontjai eltolódtak oda, hol annak idején sötét barbárság honolt. Asszírnia, Babilónia vagy Egyiptom már rég elvesztették vezetőszerepüket a kultúra terén és Perikles Görögországára néhány századnyi ragyogás után balkáni sötétség borult. Észak-Amerika, Dél-Afrika vagy Ausztrália pedig szinte a szemünk láttára az utolsó századok folyamán emelkedtek az addig szinte ismeretlen, sötét mélységből csaknem az európai kultúra színvonalára.

A földrajzi viszonyok e területeken a történelmi idők óta

lényegesen nem változtak. A Balkán földrajzi adottságai, a kis-ázsiai partvidék és szigetvilág pompás tagoltsága, a görög ég festői ragyogása most is csak olyan, mint Perikies idejében. És az ókori kultúra egyéb központjainak földrajzi alakulatai sem lényegesen mások most, mint évezredekkel ezelőtt. Viszont az Újvilág és Afrika kultúrvidékei sem kedvezőbbek földrajzilag most, mint legsötétebb kultúrátlanságuk korában. Lényegesen megváltozott azonban mind e vidékeken az *ember*, a *lakosság*, ennek tehetsége, kultúrérzéke, hajlama, átöröklési anyaga. Ez nincs úgy évtizezredekre egy helyhez kötve, mint a hegyek, folyók, tengerpartok, hanem úgyszólván állandóan változik, vándorol, keveredik. Az antik kultúra szülőföldjén ma már nem Perikles hellénjeinek vérszerinti utódai, tehetségüknek, öröklődő hajlamaiknak hordozói laknak, hanem egyéb «barbár» népek utódai telepedtek a görög szellemóriások kidőlt családfáinak helyébe. Az Újvilág új kultúráját sem a benszülött őslakók hozták létre, hanem a csak nemrég bevándorolt idegenek. Ahol tehát a kultúra, a szellemi élet színvonala megváltozott, azt elsősorban az emberanyag változása hozta magával. Minden kultúra lehanyatlík az emberanyag, az öröklődő hajlamok süllyedésével, viszont a szellemi sivárság helyein is fejlett kultúrélet alakulhat ki kedvező bevándorlás, keveredés, kiválasztódás útján. Tehát valamely lakosság tehetsége vagy tehetségiánya nem szükségképpen örökös, megváltozhatatlan, és az egyideig tartó kultúrátlanságot nagyarányú fellendülés, majd ezt rohamos hanyatlás követheti.

A kultúrák, a szellemi élet azonban nemcsak fokozatban, hanem minőségben is különbözhetnek egymástól. Így minőségileg is lényegesen más jellegű volt az egyiptomi, babiloni, asszír, hindu vagy a görög kultúra. E minőségi különbségek kialakulásánál szintén egyik leglényegesebb tényező a lakosság veleszületett hajlama, öröklődő tehetsége.

A kultúra, a szellemi élet tehát elsősorban az emberanyag veleszületett tehetségétől, öröklődő rátermettségétől függ. Mindamelllett, amint téves felfogás a kultúrát tisztán a környezet eredőjeként magyarázni, éppúgy egyoldalúság volna egyes környezethatásoknak nagy fejlesztő vagy gátló szerepét a kultúra terén figyelmen kívül hagyni. A tehetség csak egyik, bár legfon-

tosabb, legnélkülözhetlenebb kelléke a kultúrának. Önmagában azonban elégtelen, ha egyéb körülmények, amilyenek bizonyos földrajzi és történelmi adottságok, politikai viszonyok, gazdasági, társadalmi helyzet, megfelelő népsűrűség, közlekedési lehetőségek stb. a magasabb szellemi életet lehetővé nem teszik. Nyilván más kultúra fejlődhet ki a tartós béke, jólét, kiegyensúlyozott bel- és külpolitikai viszonyok honában, mint a folytonos háborúk, politikai villongások, sorozatos elemi csapások, sovány megélhetési lehetőségek helyén. A lakosság egyenlő átlagtehetsége mellett is igen különböző lesz a tehetséges szülők abszolút száma a sűrűn lakott területeken és a csaknem lakatlan hegyvidékeken, mocsarakon, sivatagokon. A régi települések sokszázados emberanyagából is több tehetség kerülhet ki, mint az újabb települések ma egyébként talán tekintélyes számú lakosságából. Demokratikus viszonyok mellett szintén több tehetség érvényesülhet, mint ahol a nép hatalmas tömegei elzártnak a magasabb szellemi élet lehetőségétől. Figyelembe kell vennünk továbbá, hogy a biológiailag öröklődő hajlamok, tehetségek mellett a kultúra alakulásában igen nagy szerepe van a szellemi hagyatéknak, az elődöktől hagyományozott kultúrértékeknek is. Régi hagyományos kultúra színhelyén sokkal kedvezőbb lehetőségei vannak a szellemi élet, a tehetség kifejlődésének, mint ahol úttörő munkával új kultúrát kell teremteni. Így pl. több tehetség fejlődhet a régi római limeseken belül levő, ősi kultúrcentrumokban, mint azokon a helyeken, amelyek csak néhány emberöltő óta váltak lakottá vagy kultúrterületté. Mindezeket a tényezőket figyelembe kell vennünk, midőn valamely vidék kulturális színvonalát, a lakosság tehetségviszonyait magyarázni akarjuk.

Különböző vidékek lakosságának átlagos tehetségét egyes kutatók újabban oly módon próbálják megállapítani, hogy vizsgálják, hol, mennyi kiváló egyén született. A szellemi kiválóságok születési helyeinek sűrűsödési pontjaiból azután az illető lakosság nagyobb tehetségére következtetnek. Az így nyert *geniográfiai* vagy *tehetségterképek* minden esetre sok érdekes tájékoztatást nyújtanak az egyes vidékek lakosságának átlagos tehetségére vonatkozólag, de tekintetbe kell vennünk mindig azokat az egyéb tényezőket is, melyek a tehetségek kifejlődését,

érvényesülését lehetővé teszik. Mert hiszen a tehetségiányra vagy tehetségbőségre mutató adatok a lakosság veleszületett átlagtehetsége mellett, mint említettük, sok egyéb tényezőtől is függenek. És csak az egyéb tényezők hatásának levonásával kaphatjuk tisztán az eredeti tehetséget.

Egyes esetekben valamely tehetséges egyén *születési helye* merőben esetleges, közömbös dolog és az illetőnek a helyhez semmi egyéb köze sincs, minthogy éppen ott született. Nagy átlagban mégis az egyént születési helyéhez szoros kötelékek fűzik. Rendszerint itt nevelkedett fel, a helynek szelleme, környezethatása érvényesült kifejlődésében, sőt sokszor az elődök hosszú sora vérségileg is e helyhez, annak törzsökös lakosságához köti. Ha vannak is ez alól kivételek, ezek a nagy számokból adódó átlageredményeket kevésbé befolyásolják.

A tehetségterképek összeállításához természetesen igen sok tehetség születési helyét kell tekintetbe vennünk, hogy a nagy számok kiegyenlítő hatása jobban érvényesülhessen. Itt azután nehéz kérdés, hogy kiket vegyünk igazi tehetségeknek. Mert hiszen az egyes tehetségek nyilván nem egyenrangúak és a tehetségeseket az átlagemberektől sem választja el éles határvonal.

A nagyszámú adatnak leggyakrabban használt és legegyszerűbben kezelhető forrásai az egyes *lexikonok*. Feltehető ugyanis, hogy akik a lexikonokba bekerültek, általában a tehetséges egyének közé tartoznak. Mindamellett a lexikonokban való szereplés nem abszolút fokmérője a tehetségnek és főleg a nemzetközi adatok összehasonlítására kevésbé alkalmas. Hiszen nyilvánvaló, hogy a lexikon szerkesztői sokkal több tehetséget ismernek és így minden célzatosság nélkül is többet vesznek fel saját honfitársaik közül, mint az idegenekből. Ezért magától értetődő, hogy amikor pl. *Huntington* az *Encyclopaedia Britannica* alapján állította össze 1600-tól kezdve Európa különböző országainak tehetségbőségét, Nagy-Britannia messze kimagaslott a többi országok közül. De bizonyára hasonlóan kedvező adatokat kapnánk pl. Magyarországra nézve is, ha valamelyik hazai lexikon alapján próbálnánk nemzetközi összehasonlításokat tenni. Mivel pedig minden lexikonban szándékoság nélkül is megkülönböztetett helyet foglal el a szerkesztő, illetve a kiadó hazája, ezért a lexikonok legfeljebb csak egy-

egy ország vagy egy nyelvterület adatainak összehasonlítására alkalmasak.

Egyes kultúrállamok tehetségtérképeit már többen próbálták összeállítani különböző alapon. Így F. C. *Baur* geniográfiai térképe¹ Németország szellemi kiválóságainak születési helyeit tünteti fel a XV. század óta. Eszerint legtöbb kiváló egyén származott Németország középső, nyugati és délnyugati részéről, legkevesebb északról és keletről, főleg pedig az északkeleti részekről. *Odin*² úgy találja, hogy a francia irodalmi kiválóságok származási helye első sorban Paris környéke. *Reibmayr*³ már nagyobb terület tehetségbőségét hasonlítja össze. Szerinte a tehetségek születésében leggazdagabb területek Ausztria, Svájc, Dél-Németország, a Rajnavidék, Belgium és Hollandia, vagyis a legfőbb keveredési zónák. Legkevesebb tehetség származik viszont a Haltetől keletre eső területekről. *Ettis*⁴ Anglia történeti nagyságainak származási helyeit vizsgálva megállapítja, hogy a tehetségek születése szempontjából legkedvezőbb terület Anglia délnyugati része.

Rendkívül nagyszámú adatot dolgoz fel *Giese*⁴ aki a Degener: *Wer ist's?* lexikonból korunk 10.000 vezető egyéniségének születési helyeit hasonlítja össze 60 milliós német nyelvterületre, vagyis Németországra és a szomszédos német nyelvterületekre (Lengyelország, Ausztria és Svájc egy része) vonatkozólag. Megállapításai szerint az említett területen a különféle irányú tehetségekben leggazdagabb a nyugati és a középső rész. Kevesebb tehetség származik már az északi és déli részekről, legkevesebb pedig a keletiekéről. Délen aránylag a művészetek, főleg a zene terén mutatkozik legtöbb kiválóság, legkevesebb pedig a katonai tehetségek köréből. Északon viszont inkább a politikai, közigazgatási, főleg pedig a katonai kiválóságok születtek nagyobb arányban és legkevesebben a zenei tehetségek közül.

¹ Geniographische Karte Deutschlands. Stuttgart, 1867.

² *Genèse des grands hommes, gens des lettres français modernes.* 2 köt. Paris—Lausanne, 1895.

³ *Die Entwicklungsgeschichte des Talents und Genies.* 2 köt. Lehmann, München 1908. I. köt. 464 kk. 1.

⁴ *A Study of British Genius.* London, 1904.

⁵ *Die öffentliche Persönlichkeit.* J. A. Barth, Leipzig, 1928.

*Kretschmer*¹ a tehetség és faj viszonyának kérdésével kapcsolatban szintén nagyobb területet, egész Európát hasonlítja össze a tehetségek származási helyeinek szempontjából. Kretschmer a tehetséges fajok keveredési területeit találja tehetségekben leggazdagabbnak. Ilyenek Flandria, Franciaország nagy-része, a német nyelvterület középső és déli része, tehát általában az alpesi és az északi faj keveredési területei, továbbá Anglia déli része, Észak- és Közép-Itália, ahol főleg az északi, alpesi és a mediterrán fajok keverednek. Már kevesebb tehetség született egyes tisztább fajú területeken, amilyenek az északi fajú Skandinávia, Anglia és Németország északi része, valamint a viszonylag tiszta mediterrán fajú Spanyolország, Franciaország és Itália déli része, továbbá a Földközi-tenger nagyobb szigetei. Még kevesebb tehetség található a viszonylag tiszta vagy északival kevert balti fajú területeken, mint Németország északkeleti részén, Lengyelországban és Oroszországban. Feltűnően szegény pedig a tehetségekben a viszonylag tiszta dinári fajú Balkán. Az alpesi és az északi faj keveredési területein fejlődött ki a hűvösebb, komolyabb gótika, mely innen észak felé terjedt. Viszont a melegebb, mozgékonyabb barokkművészet az alpesi fajú, valamint az alpesi és mediterrán keveredési területeken fejlődött ki. A művészi, különösen a zenei tehetségekben főleg az alpesi és az alpesi-mediterrán, továbbá az alpesi-északi területek gazdagok. A katonai, politikai, technikai és gazdasági tehetségek születési helyeinek sűrűsödési pontjai viszont északabbra esnek (Anglia, Észak-Németország, valamint a relatíve északi fajú Észak-Amerika). A filozófiai és a drámai tehetségek szintén inkább a középeurópai öv északi feléről származnak (Locke, Hume, Descartes, Kant, Herder, Herbart, Schopenhauer, továbbá Shakespeare, Corneille, Voltaire, Kleist, Hebbel). A költői-filozófiai tehetségek születésének Németországban két sűrűsödési pontja van: Szászország és Württemberg.

E megállapításoknál azonban a szerzők nem veszik kellően figyelembe a tehetségbőség vagy tehetséghiány okának többféleségét, hanem azt tisztán az illető lakosság vagy faj nagyobb

¹ Geniale Menschen. Springer, Berlin, 1931. 2. kiad.

átlagtehetségére vezetik vissza. Az egyéb tényezők természetesen nehezebben mérlelgethetők, nem mutathatók ki exakt számszerűséggel, mint a tehetséges szülöttek száma, pedig ez utóbbi nyilván sokszor egyéb tényezőknek is függvénye, úgyhogy pusztán a tehetséges szülöttek számából legfeljebb csak hozzávetőlegesen, bizonyos valószínűséggel következtethetünk a lakosság átlagtehetségére.

Hazánkra vonatkozólag szintén találkozunk néhány hasonló próbálkozással. Így *Pintér* Jenő Magyar irodalomtörténete¹ közöl egy térképet, mely 156 magyar írói tehetség születési helyét tünteti fel. Nagyobbszámú, 355 adatot dolgoz fel Gaál János: Magyar írók születéshelyeinek térképe (Polg. Isk. Tanárképző Főisk., Szeged), mely azonban nem tétetett közzé. E térképeken a tehetséges magyar írók születési helyei nagyrészt a magyar nyelvterületen oszlanak el különféle sűrűsödési pontokkal, amelyek értékelése azonban hiányzik.

Szirmayné, Pulszky Henriette: Hol született a legtöbb magyar szellemi kiválóság? c. érdekes dolgozata² különféle magyar kiválóságok születési helyeit vizsgálja. 200 nevet tüntet fel, melyek közül 124 költő és író, 47 tudós, politikus vagy feltaláló, 23 festő vagy szobrász, 6 zeneszerző. Nem egészen indokoltan egy családból csak egy híres egyént vesz fel. Térképet nem közöl, a születési helyeket is csak megyék szerint tünteti fel. A dolgozatban 46 vármegye szerepel. Egy-egy megyére tehát átlag 4—5 (pontosabban 4 3) tehetség jut. E megyék között nem szerepel Dunántúlon Mosón, a felvidékiek közül Abaúj, Árva, Bars, Esztergom, Liptó, Máramaros, Turóc, az alföldiek közül Csanád, Erdélyből Beszterce-Naszód, Csík, Fogaras, KisKüküllő, Nagy-Küküllő, Maros-Torda, Szolnok-Doboka, KrassóSzörény vármegye, amelyekben tehát egy sem született a felvett 200 magyar kiválóság közül. Feltűnően csekély számú tehetséget mutat ki még Szolnok, Hajdú, Szabolcs, Békés és Csongrád megyékből és Szegedről, vagyis az Alföld szívéből, ahol a magyarság zárt tömegben él. Viszont az átlagos 4—5 kiválóságnál jóval több származik a következő megyékből:

¹ II. köt. Budapest, 1928.

² Statisztikai Tudósító 1935 dec. 18. sz.

Dunántúlon Fejér, Komárom, Veszprém, a Felvidéken Pozsony és Nógrád, az Alföldön *Pest megye*, Erdélyben Kolozs, Szilágy megye. És feltűnően sok zseni szerepel a tipikus nyelvi határterületekről, amilyenek Bihar, Szilágy, Nógrád és Pest megye. A szerző ebből arra a következtetésre jut, miként már Reibmayr és Kretschmer is, hogy a zsenik száma legtöbbször fordított arányban áll a törzs tisztavérűségével és lakóhelyéhez való ragaszkodásával. Vagyis a legtöbb zseniális ember azokból az országrészekből származik, amelyekben legerősebb a fajkeveredés. Ennek megállapításához azonban nem látszik megfelelőnek az a kiindulási alap, hogy szerzőnk elsősorban a «f aj magyar» kiválóságokat igyekezett egybefoglalni, ezért tudatosan kihagyott egy sereg Magyarországon született, de idegen eredetű kiválóságot, amilyenek Thán, Lotz, Liezen-Mayer, Keleti stb. Névsora egyébként távolról sem mondható teljesnek, amit különben a szerző is megjegyez. Ily csekély számú adatból minden következtetés is inkább csak útmutatásul szolgál.

Jóval több magyar tehetséget dolgozott fel *Hantos Gyula*.¹ Hogy minél terjedelmesebb névsorhoz jusson a magyar kiválóságok minden fajtájából, a *Pallas Nagy Lexikont* (I—XVIII. kötet, Budapest, 1893—1900) vette alapul. Ebből összeállította mindazon egyének születési helyét, akikről a lexikon legalább 6 sor adatot közöl, valamint azt is, hogy kiről hány sor van a lexikonban. Így nyert összesen 5335 adatsort. Ezeket az adatokat azután érdekes, egyéni módon vitte térképre. Ugyanis a tehetségek számán kívül iparkodott a tehetségek nagyságát is feltüntetni. Ennek mértékéül pedig azt vette, hogy kiről hány sort írt a lexikon. Így minden kiválóság annyi négyzetmüliméter nagyságú fekete négyzetet kapott a születési helyén, ahányszor két sor van róla a lexikonban. A több kiválóságot adó községek négyzeteit egymás mellé rajzolta, de nem egy tömbben egyesítve, hanem bizonyos közők beiktatásával. Így megállapítható, hogy a különböző nagyságú négyzetekből létrejött alakzatok hány és milyen rendű tehetséget jelölnek.

Az így nyert térképen a tehetségek születésének igen érde-

¹ Magyar tájak — magyar kiválóságok. A szerző kiad. Budapest, 1936.

kes sűrűsödési és ritkulási helyei mutatkoznak. Így pl. Budapesten mintegy háromszor annyi kiválóság született, mint amennyi itt a tehetségek születésének egyenletes eloszlása mellett várható volna. Itt azonban a szerző is figyelmeztet arra, hogy a városok magasabbrendű kultúrlehetőségeiknél fogva nagy mértékben megkönnyítik az ott született, illetőleg felnevelkedett tehetségek kialakulását és legalábbis az átlagkiválóságok valószínű melegágyait. A legtöbb művelődési lehetőséget pedig éppen a főváros ad és e tekintetben összehasonlíthatatlan fölényben van a falusi településekkel szemben. Egyébként — mint a szerző megjegyzi — 1900-ban Budapestnek több lakosa volt, mint Pozsony, Kolozsvár, Nagyvárad, Szeged, Debrecen, Komárom, Kassa, Miskolc, Eperjes, Győr, Székesfehérvár, Kecskemét, Arad, Baja és Temesvár városoknak együttvéve. Ha azonban e városok tehetségtöltőit összeadjuk, mellette Budapest nagy föltja aránylag kicsinynek fog feltűnni.

Érdekes továbbá, hogy az Alföldön néhány sűrűsödési hely mellett hatalmas üres föltok tátonganak. Az Alföld — mondja szerzőnk — szellemiekben is olyan, mint a vízellátásban. Nem csobog benne ezer forrás, de néhány artézi kút vize gazdag sugárban tör elő. Valószínűtlen, meglepő, magukban álló kivirágzások földje ez a sokszor elpusztított és ritkán felkarolt országrész. Nagy fehér föltok mutatkoznak továbbá a határok felé, a nemzetiségek lakta területeken, főként a rutén és román vidékeken. Így pl. a hatalmas Máramaros vármegye vagy Krassó-Szörény vármegye, továbbá Beszterce-Naszód és Fogaras vármegye csaknem teljesen üres. A nemzetiségi kapcsolatokkal szerzőnk egyébként nem igen foglalkozik. Megjegyzi azonban, hogy a kiválóságok nem ott fejlődnek leginkább, ahol a magyarság többségben van, hanem ahol a magyarság hagyományos, időben minél mélyebb gyökerű, zavartalan kultúrműlttel rendelkezik, még ha ez a magyarság egy nemzetiségi tengerben süllyedő sziget is. Döbbenetesen mutatkoznak továbbá a térképen a török-kori pusztítás határai, sőt fokozatai is. Viszont egyes püspöki székhelyek (pl. Vác) és régi kultúrközpontok (Nagyszombat, Tata, Eperjes) művelődési jelentősége sokkal nagyobbnak mutatkozik, mintsem a lakosság szám alapján érthető volna.

Szerzőnk egyébként a térkép adatait emberföldrajzi, táj-

kutatási szempontból iparkodik kiértékelni. Azt vizsgálja, hogy melyik táj mennyi, milyen tehetséget adott a magyarságnak és hogy ez miként függ össze a táj jellegével.

A rendkívül alapos és érdekes munka leggyöngébb pontja az, amit a szerző is elismer, hogy a tehetség fokát a lexikon soraival méri. Ez utóbbi ugyanis nagyrészt a szerkesztők, illetőleg szerzők tájékozottságától, egyéni értékelésétől, bőbeszédűségétől vagy tömörségétől, továbbá az illető tehetségek életének többé vagy kevésbé mozgalmas voltától, illetőleg életkorától függ. Viszont el kell ismernünk, hogy a kétségtelenül igen különböző tehetségfokok pontos, objektív megállapítására egyéb módszer sem látszik kielégítőnek.

II.

Saját vizsgálataimmal Magyarország tehetségterképére vonatkozólag már készen voltam, amikor Hantos Gyula hasonló módszerű vizsgálatairól értesültem, úgyhogy az ő eredményei az én eljárásomat nem befolyásolhatták, csupán értékes támpontokat nyújtottak saját munkám ellenőrzésére. A születési hely adatait Hantoshoz hasonlóan én is lexikonból, és pedig a *Révai Lexikon* I—XXI. (1911—1935) köteteiből vettem. Tekintetbe vettem mindazokat a tehetségeket, akik a lexikon szerint a Trianon előtti Magyar-Birodalomban születtek. Így kaptam összesen 3864 tehetséget a XV. századtól a XX-ig. A legtöbb természetesen a XIX. századból származik. (Pontosabban: XV. sz. 4, XVI. sz. 42, XVII. sz. 65, XVIII. sz. 370, XIX. sz. 3335, XX. sz. 48.) Minthogy a születési hely olykor teljesen esetleges, elkerülhetetlenül kimaradt munkámból néhány külföldön született rendkívüli magyar tehetség, mint pl. Széchenyi István gr. vagy Apponyi Albert gr. is, kik tudvalevőleg Bécsben születtek.

Tekintetbe vettem továbbá a tehetségek minőségét is. E szempontból a tehetségeket négy csoportba osztottam, mindegyiket külön jellel jelölve. Ezek: tudományos tehetség (f), művészi tehetség (x), politikai és katonai tehetség (v), végül gazdasági tehetség (A). Minden egyes tehetséget e jelek közül a megfelelővel jegeztem fel a térképen születéshelyének neve

mellé és pedig a jelek áttekinthetősége végett feketével jelölve a helységneveket, pirossal a tehetségeket. Minthogy pedig a tehetségek száma, mint említettem, nagy mértékben függ a népsűrűségtől, illetőleg a lakosság számától, ezért az egyes helységek neve mellett a relatív tehetségbőség hozzávetőleges jelzésére feltüntettem az illető község lakosainak számát az 1910-i népszámlálás alapján. E népszámlálás adatait azért tartottam legmegfelelőbbnek, mert az ez után születettek még nem igen kerülhettek a lexikonba. A helységnevek mellett egyúttal rövidítve jeleztem a lakosság nemzetiségi jellegét is, ami a nemzeti-egyi kapcsolatok vizsgálata céljából látszott kívánatosnak.¹

Az így nyert térkép alapján megpróbálkoztam az adatok kiértékelésével, a tehetségek megoszlásának magyarázatával, okainak kutatásával. Minthogy pedig az okok sokfélék lehetnek, igyekeztem az összes lehetséges okokat tekintetbe venni.

Itt mindjárt megjegyzem, hogy a *tehetségek minőségének* eloszlása terén nem sikerült semmi határozott szabályszerűséget megállapítanom. úgy látszik, erre vonatkozólag hazánkban a különböző vidékeknek semmi különös befolyása nincs.

A tehetségek abszolút sűrűsége azonban térképemen szintén igen változatosan oszlik meg. Egyenletes megoszlás egyébként már a népsűrűség egyenlőtlensége miatt sem várható, összehasonlítva térképemet hazánk *népsűrűségi térképével*, a lakatlan vagy gyéren lakott területek természetesen a tehetség-térképen is üresek maradtak. Mindamelllett a népsűrűség és a tehetségsűrűség nem mutatnak teljes megegyezést, ami arra vall, hogy a tehetség sűrűsége a népsűrűségen kívül egyéb tényezőktől is függ.

Lehetne itt egyéb okként a *faji* adottságokra gondolnunk. Hazánkról azonban részletes faji térkép nincs, sőt ilyen lakosságunk nagyfokú antropológiai, faji kevertsége miatt nem is igen állítható össze. Ezért az ilyesféle összehasonlítást kénytelen voltam mellőzni.

Hazánk lakosságának *nemzetiségi, néprajzi, anyanyelvi* megoszlására vonatkozólag már több részletes térképpel rendelke-

¹ Az itt mellékelt térkép költségkímélés végett leegyszerűsített és kicsinyített átdolgozása eredeti térképemnek.

zünk. Ilyenek pl. az újabbak közül *Bátky—Kogutowicz*: Magyarország néprajzi térképe település és lélekszám szerint, valamint ennek *Dörre—Lux-féle* egyszerűbb kiadása, továbbá *Teleki*: Magyarország néprajzi térképe a népsűrűség alapján (a híres *carte rouge*), melyek a trianoni béketárgyalásokkal kapcsolatban készültek. Mindegyik egyúttal a népsűrűséget is jelzi. E térképeket összehasonlítva tehetségterképünkkel, úgy találjuk, hogy aránytalanul kevés tehetség származik a szerb, román és rutén területekről, valamivel több a szlovák és német területekről. A legnagyobb relatív tehetségbőséget azonban nem is a legtisztább magyar településű alföldi részek mutatják, hanem inkább a nemzetiségileg vegyes, kevert lakosú területek, mint a Dunántúl, a Felvidék és Erdély egyes részei.

E megoszlást azonban ismét nem lehet tisztán a nemzeti-ségi viszonyokkal magyarázni, mert hiszen pl. a Délvidék nemzeti-ségi viszonyokra és a nemzetiségek keveredésére való tekintet nélkül mindenütt meglehetősen szegény tehetségekben. Ez ismét további okok kutatására késztet.

Meglepő megegyezést mutat a tehetségek sűrűségének megoszlása az *iskolák* sűrűségének eloszlásával, amit tehetségterképünk és *Sípos*: Magyarország tanügyi térképe. Népiskolák. (Vallás- és közokt. minisztérium, 1933.) összevetéséből, sajnos, csak Csonka-Magyarországra vonatkozólag, megállapíthatunk. (Nagy-Magyarországra vonatkozó hasonló térkép tudomásom szerint nincs.) Ebből az összehasonlításból kitűnik, hogy pl. Dunántúlon a tehetségek éppúgy, mint az iskolák, meglehetősen egyenletesen oszlanak el. Az Alföldön viszont a tehetségterkép nagy fehér foltjainak helyén az iskolatérkép is ürességet mutat. Alföldünkön csak ott mutatkozik nagyobb tehetségbőség, ahol az iskolák is sűrűbben tömörülnek. Ilyenek Szeged, Nagykovács, Szentes, Kalocsa, Kecskemét, Debrecen, Baja stb. Ebből indokoltan következtethetünk arra, hogy a tehetségbőség, ha nem is egyedül, de nagy mértékben függ az iskolázási lehetőségektől, általában a kulturális intézményektől. Nem is várható, hogy ama tanyai magyar gyermekek közül, akik több óra járásnyira vannak a legközelebbi rozzant tanyai iskolától, ugyanannyi tehetség fejlődjék ki, mint azok közül a városi gyermekek közül, kik közvetlen közelükben találják a legkiválóbb tanügyi intéz-

ményeket. Az alföldi magyarság tehetségiánya tehát nyilván elsősorban az Alföld tanügyi elmaradottságának következménye. Hiszen megfelelő iskolák nélkül a legnagyobb tehetség is parlagon hever, észrevétlen marad.

Iskolák, tanügy, kultúrintézmények viszont szoros kapcsolatban vannak az illető vidék történeti fejlődésével. Az Alföld pedig két évszázaddal ezelőtt, a törökök kiűzése után szinte lakatlan pusztaság volt, ahol újra kellett lassankint életet és kultúrát teremteni. E friss kultúrájú, hagyományokkal alig rendelkező területek a szellemi élet szempontjából nem versenyezhetnek ama vidékekkel, melyek még a középkorból származó kultúrintézményekkel dicsekesznek. Egyébként Alföldünk a legújabb időkig szinte mostohagyermek volt a magyar tanügyi kormányoknak. Kormányaink részben nemzetiségi érdekből elsősorban arra törekedtek, hogy a nemzetiségi vidékeket lássák el minél több és minél kiválóbb iskolával, miközben a színmagyar Alföldet nagyon is elhanyagolták. De az Alföld népe sem járt nagyon kedvében a magyar kormányoknak folytonos ellenzékieskedésével. Már pedig egy-egy új iskola létesítése sokszor bizony attól függött, hogy vajjon az illető község kormánypárti vagy ellenzéki képviselőt küldött-e a parlamentbe.

A tehetséget létrehozó *tényezők* vizsgálata szempontjából igen tanulságos az a táblázat, melyet hazánk nagyobb helységeinek *relatív tehetségbőségéről* állítottam össze, keresve azt, hogy az egyes helységekből tízezer lakosra átlag hány tehetséges születt esik. (L. i. táblázat.) Ezt azután összehasonlítottam

1. táblázat. A 10.000 lakosra eső tehetségek száma helységenként.

Újvidék.....	003	Polgár.....	087
Turkeve	0.07	Kunszentmárton.....	0.96
Hajdúböszörmény.....	0.35	Hajdúdorog	1.00
Rákospalota.....	0.39	Hajdúhadháza.....	1.02
Csongrád.....	0.40	Bácsalmás	1.08
Kiskundorozsma.....	0.56	Zsolna.....	1.09
Magyarkanizsa.....	0.58	Mezőkövesd	1.10
Püspökladány	0.61	Nagykikinda	1.12
Újpest.....	0.73	Békés.....	1.12
Endrőd	076	Zólyom	1.13
Battonya	0.77	Salgótarján.....	1.22
Balmazújváros.....	0.86	Gödöllő	1.32

Szabadka	1.37	Szombathely.....	3.87
Békéscsaba.....	1.41	Munkács	4.05
Mezőberény	1.50	Gyulafehérvár	4.30
Beszterce	1.50	Arad	4.33
Jánoshalma	1.59	Szarvas	4.35
Rózsashegy	1.60	Nagykanizsa.....	4.52
Kiskunfélegyháza.....	1.71	Nagyszeben	4.54
Kiskörös.....	1.73	Brassó.....	4.67
Karcag	1.74	Sátoraljaújhely	4.72
Monor.....	1.75	Szeged.....	4.73
Hajdúnánás.....	1.78	Breznóbánya	478
Törökszentmiklós	1.80	Nagykörös	4.84
Jászapáti.....	1.81	Szentés	4.94
<i>Magyar.Birodalom</i>	1.85	Szekszárd	5.00
Nagybecskerek.....	1.90	Kalocsa.....	5.12
Tótkomlós	1.92	Szatmárnémeti.....	5.16
Mezőtúr.....	1.93	Kisújszállás	5.17
Füzesgyarmat	2.03	Kaposvár	5.38
Gyula	2.05	Nyitra.....	5.48
Kiskunhalas.....	2.05	Zalaegerszeg.....	5.51
Zenta.....	2.06	Kecskemét	5.69
<i>Magyarország</i>	2.10	Igló	5.70
Heves	2.19	Máramarossziget	5.71
Jászárokszállás.....	2.26	Medgyes	5.80
Beregszász	2.32	Marosvásárhely.....	5.90
Berettyóújfalu.....	2.34	Pécs.....	6.12
Cegléd	2.36	Debrecen.....	6.36
Hódmezővásárhely	2.40	Trencsén.....	6.40
Érsekújvár.....	2.46	Eger.....	6.42
Dunaföldvár.....	2.50	Miskolc	6.46
Gyoma	2.50	Losonc.....	6.95
Hajdúszoboszló	2.50	Gyöngyös	7.10
Zombor.....	2.61	Sopron.....	7.14
Nyíregyháza.....	2.61	Ungvár.....	7.68
Jászberény	2.69	Nagybánya.....	7.76
Orosháza.....	2.70	Besztercebánya	8.35
Budafok	275	<i>Budapest</i>	8.39
Abony.....	2.95	Pápa	8.50
Kisvárd.....	3.00	Sárospatak.....	8.64
Makó.....	3.00	Nagyszombat.....	8.66
Szentendre	3.40	Dés	8.73
Lúgos	3.50	Zilah	8.78
Szolnok	3.68	Baja.....	8.97
Sarkad.....	3.72	Pozsony	8.99
Temesvár	3.85	Nagyvárad	9.35

Paks	9.70	Rozsnyó	14.06
Vác	10.13	Komárom.....	14.09
Székesfehérvár.....	10.24	Balassagyarmat.....	15.05
Kassa	10.40	Esztergom	15.65
Selmecbánya	10.53	Eperjes	7.50
Keszthely.....	10.69	Rimaszombat.....	20.25
Kőszeg	10.71	Veszprém.....	20.97
Léva	11.36	Nagyenyed.....	21.25
Magyaróvár	11.40	Lócse.....	21.25
Kolozsvár	11.67	Késmárk.....	28.51
Nagykároly	13.12		

hazánk átlagos tehetségbőségével, vagyis az országban tízezer lakosra átlagosan eső tehetségek számával. E szám a 20,886.487 lakosú (1910) Magyar-Birodalomra, vagyis a szűkebb értelemben vett Magyarországra és Horvát-Szlavonországra együttesen vonatkoztatva 1.85. Minthogy azonban a társországban térképem csak elenyészően csekély, mintegy 20 tehetséges szülöttet tüntet fel, aminek különféle oka lehetséges, hogy ezek a különleges tényezők vizsgálódásomat ne befolyásolják, megfelelőbbnek láttam az átlagot csupán a 18,246.533 lakosú (1910) anyaországra vonatkoztatva alapul venni. Így pedig átlagul 2.1 adódott.

Ezzel az országos átlaggal szemben egyes helységekből meglepően csekély relatív tehetségsszámmal találkozunk. Így *Újvidéken* 0.03, vagyis az országos átlagnak csupán hetvened része, *Turkévén* 0.07, az országos átlag harmincada, továbbá *Hajdúböszörményben* 0.35, *Rákospalotán* 0.39, *Csongrádon* 0.4 tízezerrelék a tehetséges szülöttek száma é. i. t. (*Hatvan* teljesen hiányzik tehetségterképünkről.) Ezzel szemben e szám *Késmárkon* 28.51, vagyis az országos átlagnak közel 14-szerese, *Lőcsén* 21.25, az országos átlagnak több mint 10-szerese, továbbá *Nagyenyeden* szintén 21.25, *Veszprémben* 20.97, *Rimaszombaton* 20.25, *Eperjesen* 17.5, *Esztergomban* 15.65 é. i. t.

A helységek sorrendjét vizsgálva úgy mutatkozik, hogy a tehetségben szegény községek általában újabb településű, mezőgazdasági lakosságú, alföldi helységek. Így *Újvidék* (1910-ben 33-590 lakos) a mohácsi vész idején egy kis telep volt, mely azonban a török hódoltság alatt teljesen elpusztult. Ekkor telepedtek oda szerbek. 1849-ben azonban Jellasich seregének ki-

üzésekor ismét teljesen rombadólt. Lakói többnyire mezőgazdasággal és mezőgazdasági termények kereskedelmével foglalkoznak. Rákospalota (1920-ban 36.008 lakos) egészen új település, melynek 1869-ben még csak 3548 lakosa volt. Lakosai többnyire proletár munkások. Hasonló jellegű Újpest (1920-ban 56.489 lakos) is, mely 1831-ben létesült és amely táblázatunkon szintén igen alacsony számmal (0.73) szerepel. Viszont Túrkeve (1920-ban 12.973 lakos), Hajdúböszörmény (1910-ben 28.159 lakos) és Csongrád (1910-ben 25.196 lakos) jellegzetes mezőgazdasági települések. Az átlagalatti tehetségszámú helységek között általában egy sincs, mely régebbi kultúrközpont volna. Ezzel szemben a relatíve legtöbb tehetséggel dicsekvő városok általában régi kultúrközpontok sok régi, híres iskolával, számos hivatallal, nagyobbrészt iparos és kereskedő lakossággal és aránylag nagyszámú intelligenciával, műveltebb, nagyobb kultúrigényű családdal. Így Késmárk (1910-ben 6317 lakos) ősi város, mely a tatárjárás után épült újra. Fontos ipari és kereskedelmi központ, van főgimnáziuma, polgári fiú- és leányiskolája, felsőkereskedelmi iskolája, szövőipari szakiskolája, kereskedelmi tanonciskolája és értékes könyvtára. Hasonló jellegű Lócse (1910-ben 7528 lakos) is, melyet szintén elpusztítottak a tatárok, majd 1242-ben újjáépült. Ugyancsak híres iparos és kereskedő város főgimnáziummal, főreáliskolával, felsőbb leányiskolával, polgári leányiskolával, kertészeti iskolával, iparostanonciskolával és igen sok hivatallal. Nagyenyed (1910-ben 8663 lakos) hasonlóképpen ősi kereskedelmi és kultúrközpont a híres Bethlen-kollégiummal, Veszprém (1910-ben 14.792 lakos) még Szent István idejéből származó püspöki székhely főleg iparos és kereskedő lakossággal, hittudományi főiskolával, főgimnáziummal, tanítóképzővel, felső kereskedelmi iskolával, polgári fiú- és leányiskolával, több nevelőintézettel és kolostorral. Rimaszombat (1910-ben 6912 lakos) szintén régi iparos és kereskedő város, mely már a XIII. században fennállott. Eperjest (1910-ben 16.323 lakos) a monda szerint még Vak Béla alapította. Lakossága főleg iparral és kereskedelemmel foglalkozik. Van híres evangélikus kollégiuma, mely jogliceumot, teológiai akadémiát, tanító- és tanítónőképzőt, továbbá polg. leányiskolát foglal magában. Van továbbá kir. főgimnáziuma, leány-

nevelőintézete, görög katolikus püspöki hittani intézete, 3 tanítóképzője, polg. iskolája, gör. kat. kántorképzője, kisdedővönőképző intézete, tanonciskolája. A többi tehetségben gazdag helységek is általában régi kultúrközpontok, nagyobb részben iparos és kereskedő lakossággal, számos tanintézettel és sok hivatallal.

Bizonyára nem csalódunk, ha a fentebb megnevezett adottságokban keressük az egyes helyek tehetségihiányának, illetőleg tehetségbőségének legfőbb magyarázatát.

Végül felmerülhet az a kérdés, hogy mennyiben tulajdoníthatók az egyes helyek tehetség viszonyai az ottani *törzsökös lakosság* hosszú nemzedéksor óta biológiailag öröklődő tehetségállományának, illetőleg mennyire szerepelhetnek abban az idők folyamán másfelől *bevándoroltak*. Az ugyanis korántsem magától értetődő, hogy az ősi városok újabb lakossága tisztán a régi lakosság leszármazottja. Hiszen hazánk viszontagságos történetében éppen nem voltak ritkák a nagyarányú vándorlások, amelyek a lakosság gyakori keveredését idézték elő. Különösen a török veszedelem hozott létre hatalmas vándorlásokat, keveredéseket. Először a török elől menekült a hódoltság területének lakossága biztonságosabb területekre, majd innen indult meg a török kiűzése után óriási vándorlás a törökök által szinte lakatlanná tett területekre. Az iparosodás, főleg a gyáripar fejlődésével, a közlekedési eszközök tökéletesedésével kisebb-nagyobb belső vándorlás pedig szinte állandósult, sőt fokozatosan nagyobb arányokat öltött. Már ebből is valószínűnek látszik, hogy az egyes helyek tehetséges szülőttei nem tisztán az ottani őslakosság utódai, biológiai örökségük hordozói. Hogy milyen arányban szerepelhet az egyes helyek tehetségállományában az ősi lakosság és az újabban betelepettek vére, annak pontos megállapítása sokezer családfa felkutatását igényelné, ami természetesen megoldhatatlan feladat. Hogy mégis hozzávetőlegesen mekkora arányú elvándorlásokkal kell itt számolnunk, arra nézve a következő vizsgálatot végeztem:

Összeállítottam válogatás nélkül vett 345 szegedi főiskolai hallgatónak, valamint elődeiknek születési helyeire vonatkozó adatait, összesen négy nemzedékre, tehát a XIX. század elejére visszamenőleg. Minthogy a tehetségterképemen szereplő tehetsé-

2. táblázat. A nemzedékek születési helyeinek megoszlása községek szerint.

Nemzedékek	A születési hely községek szerint														Összesen	
	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N		P
A vizsgált személy .	345	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Szülők	254 36-83%	283 41-00%	153 22-17%	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Nagyszülők .	347 25-14%	332 24-06%	214 15-51%	219 15-87%	139 10-07%	76 5-51%	19 1-38%	—	—	—	—	—	—	—	—	34 2-46%
Dédszülők .	420 15-22%	410 14-85%	191 6-92%	175 6-34%	136 4-93%	117 4-24%	85 3-08%	58 2-10%	38 1-37%	22 0-81%	9 0-32%	3 0-11%	3 0-11%	2 0-07%	1091 39-33%	2760

3. táblázat. A nemzedékek születési helyeinek megoszlása vármegyék és országok szerint.

Nemzedékek	A születési hely vármegyék szerint											Összesen	A születési hely országok szerint							Összesen			
	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K		?	A	B	C	D	E	?				
A vizsgált személy .	345	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Szülők	392 16-83%	235 34-05%	61 8-84%	—	—	—	—	—	—	—	—	2 0-28%	672 17-40%	17 2-46%	1 0-14%	—	—	—	—	—	—	—	—
Nagyszülői .	650 17-10%	376 27-25%	192 13-91%	82 5-94%	35 2-54%	10 0-73%	1 0-07%	—	—	—	—	—	34 2-46%	1290 14-13%	42 3-05%	5 0-36%	—	—	—	—	—	34 2-46%	
Dédszülők .	904 32-77%	331 11-99%	201 7-28%	116 4-2%	64 2-35%	26 0-94%	9 0-33%	3 0-11%	2 0-07%	1 0-03%	1 0-03%	1 0-03%	1102 39-93%	1579 17-21%	66 2-39%	7 0-25%	3 0-11%	3 0-11%	3 0-11%	1102 39-93%	2760		

geknek túlnyomó része, közel 90%-a a XIX. és XX. századból származik, a távolabb visszamenő vizsgálódás egyrészt szükségtelenek látszott, másrészt nagyobb nehézségekkel is járt volna. Az említett főiskolások az ország legkülönbözőbb helyeiről származnak, bár nagyjából mégis a csonka ország területéről. Továbbá képviselve vannak közöttük a legkülönbözőbb társadalmi rétegek gyermekei a napszámosok és kisgazdák fiaitól magasrangú katonatisztek és egyetemi tanárok gyermekeiig, így tehát vizsgálati anyagom az országos átlagot eléggé megközelítheti.

Az adatok feldolgozásánál A-val jelöltem a vizsgált egyén születési helyét, B-, C-, D ...-vel pedig az elődöknek attól esetleg eltérő születési helyeit. Az így nyert adatokból kitűnt, hogy már a szülőknél is jelentékeny többsége, 63.17%-a, más községből származik, mint a vizsgált egyén. A további elődökre visszamenve pedig a születési helyek mindjobban szétszóródnak, úgyhogy egyeseknél a négy nemzedék születési helyei összesen 14 helysére oszlanak szét, mint ezt a 2. táblázat mutatja. És, hogy itt túlnyomórészt nem csak a szomszéd községekről van szó, kitűnik a születési helyeknek megyék szerinti összeállításából, mely ugyancsak erős szóródást mutat. Itt is már a szülők átlagának csaknem fele, 43.17%-a más megyéből származik. (L. 3. táblázat.) Viszont a külföldről származott elődök száma aránylag csekély (1. 3. táblázat), ami arra vall, hogy az utolsó évszázad folyamán inkább csak nagy belső vándorlás ment végbe hazánkban.

Ha azonban az országban ily nagyarányú állandó vándorlás folyik, ez arra mutat, hogy egyrészt a lakosság mindjobban keveredik, az átöröklési anyag biológiai állománya mindinkább kiegyenlítődik. Másrészt így az egyes helyek tehetséges szülötteiben is általában nem csupán az illető hely őslakosságának vére csergedez, hanem sok egyéb hely szülötteinek vére keveredik. Minthogy pedig e nagyarányú vándorlás, keveredés ellenére is az egyes helyek tehetséges szülötteinek arányszáma feltűnő, olykor többszázszoros, sőt közel ezerszeres eltéréseket mutat, ebből arra következtethetünk, hogy a tehetségek számának alakulásánál igen nagy szerepet játszik az illető hely szelme, a *genius loci*, az elődöktől a helynek ajándékozott szellemi

hagyaték, amely tehát a biológiai örökség mellett éppen nem elhanyagolható tényező.¹

(Szeged.)

Somogyi József.

¹ Nem fejezhetem be munkámat anélkül, hogy e helyen is hálás köszönetet ne mondjak azoknak a kedves tanítványaimnak, kik e vizsgálódásaimnál felmerült rengeteg adat összegyűjtésében készséggel segítségemre voltak. Különös köszönettel tartozom *Némedy* Izabella, *Kary* Erzsébet és *Szabóné, Fehérvári* Aranka tanár úrnőknek, volt gyakornokaimnak, kik az adatok összeállításában voltak nagy segítségemre, továbbá *Hegymegi Kiss* Magdolna főisk. hallgatónak a térkép megrajzolásának fáradságos munkájáért.

FIGYELŐ

RENÉ GUÉNON ÉS A TÁRSADALOM METAFIZIKÁJA.

I. — René Guénon nevének tulajdonképpen már régen ismertnek kellene lenni. Még a húszas évek elején történt, hogy a «Voile d'Isis»-be dolgozni kezdett. Első általános érdekű könyvei ugyanakkor jelentek meg. Ezek a művek az újabb idők legérdekesebbjei közül valók. A tárgy mindig meglepő, a hang lebilincselő, a gondolkozás éles és gyors, a következtetés eddig nem sejtett összefüggéseket nyit meg, az igazságérzet meg nem vesztegethető, a tudás oly lenyűgöző, gazdag és sokoldalú, hogy aki egyszer elérte szándékát, megbűvölve kénytelen követni.¹

A könyvek terjedésének ez mind kedvező feltétele. Mégis, bár a szerző a ma legégetőbb kérdéseit veti fel és, bizonyos, minden ma élő gondolkozónál — kivéve az orosz emigránsokat (Mereskovszkij, Ivanov, Bergyajev, Uszpenszkij) — mélyebbre száll, a «Crise» és az «Autorité spirituelle» megjelenése óta már tíznél több év múlt el, nem ismerik. Mindössze Leopold Ziegleren és Giulio Evolán látszik meg, hogy Guénon hatása alatt olyan útra léptek, amelyre előbb-utóbb, elkerülhetetlenül mindenkinek rá kell lépnie, vagy azt legalábbis érintenie kell. Ezek a művek mellőzhetetlenek. Több tanítványa van, a többi közt André Préau, akinek kínai kommentárja az «Arany virágához néhány lapon eléri azt, amit Max Müllertől Richárd Wilhelmig, nyolcvan év három tudós generációja nem tudott: az őskínai társadalmat megértette és kifejtette. Ez a mű egyébként szembenáll C. G. Junggal is, akinek «Aranyvirág»-kommentárját csaknem egészében hatályon kívül helyezi, illetőleg ezen a nyomon kitűnik, hogy Jung nem járt helyes úton.

A «Voile d'Isis» köré csoportosulok most Guénon vezetése

¹ Ezek a könyvek a következők: Introduction générale a l'étude des doctrines hindous. 1921. — Le theosophisme, histoire d'une pseudoreligion. 1921. — L'erreur spirite. 1923. — Orient et occident. 1924. — L'homme et son devenir selon le Vedanta. 1925. — L'esoterisme de Dante. 1925.—Leroi du monde. 1925. — La crise du monde moderne. 1927. — Autorité spirituelle et pouvoir temporel. 1929.

alatt minden eddigi szellemi vállalkozásnál nagyobb és jelentékenyebb munkába fogtak: a már kiadott és még kiadatlan történetelőtti iratok alapján rekonstruálják az ősemberiség szellemiségét. E munkának, akárhogy is nézi az ember, világtávlatja van. Sajátságos, hogy azok a kutatók, akik hasonló tárgykörrel foglalkoznak, mégsem tudnak felőle. Az egyébként éberem figyelő Keyserling még legutóbbi művében (*Vom persönlichen Leben*) sem ismeri. Geiger már azóta írta könyvét (*Die indoarische Gesellschaftsordnung*), amióta Guénon már Evoláig és Zieglerig eljutott, de nem említi. Ugyanúgy Hilko Wiardo Schomerus sem hallott felőle, pedig több könyvében nagy hasznára lehetett volna. Úgy látszik a német tudományosságban mindig van valami vakság, amely semmit sem akar észrevenni, ami a német határon tiül történik. Pedig ebben az esetben többről lenne szó, mint egyszerű tudományos eredményről. Guénon nemcsak az újkori racionalista materializmust és pozitivistá pragmatizmust veti el. Ezt megtették mások, németek is. Guénon szembefordul a középkor óta meghonosodott egész európai tudományossággal (*Verwissenschaftlichung des Geistes*, ahogy Ziegler mondja), amelyet az emberi szellem leszűkített, profán, inferioris töredékének tart, amelyet teljességgel megbízhatatlannak mond és végül minden fenntartás nélkül megvet és megtagad. René Guénon művei, úgy látszik, mint Evola és Ziegler számára, már ma csak olyan embernek jelentenek lényeges és elhatározó lépést, aki az újkor egész filozófiáját és tudományát végignyomozta, de az ötszáz év egész világában *egyetlen* abszolút gondolatot, *egyetlen* szilárd kiindulópontot, *egyetlen* kétségbevonhatatlan igazságot sem talált. Sőt ennél több: azt, ami az újkori Európában abszolút kiindulópont és igazság lehet, azt azoknál találja meg elnyomva, torz alakban, töredékesen és elsápadva, akiket a tudomány fantasztáknak, rajongóknak, misztikusoknak bélyegzett és komolyan se vett. Ebben a tekintetben Guénon munkája hasonló Nietzsche-éhez, bizonyos megszorításokkal Scheleréhez. Éppen ezért Guénon csak azok számára a jelenkor legelhatározóbb és egyetlen lehetséges szellemi lépése, akik tíz-húsz-harminc évi munka után az újkori ember egész tudományos és filozófiai törekvésében csalódtak és azt kiábrándultan félretették. Ilyen ember ma, természetesen kevés van. Guénon szellemi lépése, következményeiben elhatározó gondolata végtelenül egyszerű: *a hagyomány*.

II. — Adott példán az egész azonnal érthetővé válik. Ez a példa: az arany.

Amikor a spanyol hódítók Mexicóban, a Yucatan-félszigeten és Peruban az ősamericai társadalmat megismerték, feltűnhetett az aranynak és az uralkodónak közeli vonatkozása. Akkor ezt senki sem értette. Az arany nem volt pénz, nem volt vagyontárgy, nem volt a mai értelemben vett ékszer és dísz. úgy látszott, minden arany az uralkodóé volt, bárhol találták és bárhol lett legyen. Az uralkodó azonban a fémmel nem élt. Az inkának a feljegyzések szerint tilos volt más tárgyhoz nyúlni, csak ami aranyból volt. Arany evőeszköz, tányér, csésze, bot, kardmarkolat, buzogány, trónus, csat, tű, gomb, saru. Fényűzésről szó sem lehetett. Elpuhultságról még kevésbé. Valami azonosság volt az uralkodó lényé, az arany és az uralkodás ténye között. Amit meg lehet találni az ősi egyiptomi, kínai, hindu és közelkeleti társadalmakban is. Ez a súlyos, tompán tündöklő, varázslatos fém napszerű ragyogásában, mint a megfagyott fény, magát az uralmat jelentette. De gyökeresen másként, mint ahogy az uralmat ma értik. Az uralom nem volt örökös aktivitás, mint nálunk, a hatalmi ösztön szüntelen tevékenysége. Az uralom passzív tény, ahogy passzív a nap, amikor csak van és meleg sugarai életet fakasztanak. Az uralkodó aktivitása a nemcselekvés (Tao.). Nap — arany — uralkodó rokonok, ha nem is földi, de kozmikus távlatban. Analógiák. Ezért a kínai uralkodó az Ég Fia; Egyiptomban Ra a Napisten inkarnációja; Indiában ezt éppen úgy tudják, mint Mexicóban. Hogy a hagyományt minden korban és minden emberfaj között, még egészen későn is egyöntetűen értik, arra példa XIV. Lajos, aki magát napkirálynak nevezte. A nap csak más szó arra, hogy isteni, mert a nap istenszimbólum. És amikor az arany csak az uralkodóé, ez annyi, hogy az arany csak a napé, vagyis az arany a nap maga és ez mind csak szimbólum és analógia: a középpont jele: Isten.

A nagy dolog azonban csak most következik. Az arany nem az uralkodó tulajdona, hanem az istené. Senki ember fia, húsból levő lény nem mondhat belőle magáénak egyetlen szemet sem. Kínában, Indiában, Egyiptomban, Peruban, Óskaldeában a profán embert, aki magánál aranyat tartott, mindenki szentségtörőnek tartotta. Egészen természetes, hogy meg kellett halnia. Mert aki a maga számára egyetlen darab aranyat elrejt, az elrejt egy darabot a mindenkinek kijáró fényből és napból és az eldug a maga számára egy részt a hatalomból, amihez nincs joga. önző és egyéni célra lefoglal önmaga számára valamit, ami az egész világot. Ennél elvetemültebb bűn egyáltalán nincs. A materializált

napfény elrejtése annyit jelentett, hogy a kozmikus rendet megzavarta és az isteni szimbólumot meggyalázta. Az arany a templomon van és a templomban van és egyedül istené, aki az emberre sugározza. Ha az uralkodót aranytárgyakkal veszik körül, nem azt jelenti, hogy a fém most az ő zsákmánya, ahogy nem zsákmány számára az uralom és hatalom sem. A király is csak szimbólum és ör. Phylax, ahogy Platón a Timaiosban mondja. Így tanítja ezt a Taoteking, a Veda, Zarathusztra is. Minden ősi hagyomány egyöntetűen, a föld minden részén Perutól Kínáig tudja, hogy az arany a napfény, az uralkodó az Istenség földi megnyilatkozása az ember fölött áll elérhetetlenül és hozzányúlhatatlanul.

A királyi szimbólum, a korona, arany fejdísz, arany napkorong, csak az ő fejét övezheti.

Hogy a kép még mélyebb, élesebb és igazabb legyen, még a negyedik motívumot is fel kell tárni. Ez a motívum: az idő. Az arany és az idő metafizikai vonatkozása elég világos az ilyen kapcsolatokból, mint: aranyidő, aranykor, vagy: «az idő pénz», ahol a pénz tulajdonképpen aranyat jelent. Az idő egyenértéke az arany. Ha valakinek életéből időt igényelek, azt arannyal kell kárpótolnom, mert ez az egyedüli, ami az elvesztett időnek megfelel. Az embereket nem is munkájukért fizetik, hanem idejükért, az eredményért való fizetség már kései és anyagiás gondolkodás tünete. Akitől napot veszek el, annak napot kell visszaadnom. A nap az idő ura és magát az időt is jelenti s ahogy az arany nem egyéb, mint tömény napfény, nem egyéb, mint tömény idő. Az arany materializált örök. Ezért: — drága. Vannak percek és órák, amelyeket: «nem lehet megfizetni» — van, amikor az ember «semmi pénzért» nem tesz meg valamit — van, amit «Dárius kincséért sem hagyna el. Íme így együtt van a négy elem: a nap, az uralom, az idő, az Istenség. Ez az arany.

Amíg az arany eljutott mai stádiumába, amikor valuta, fizetési eszköz, pénzfedezet lett, félvilági némberek, tőzsdebizományosok, filmszínészek ékszere, cigarettatárca, óralánc, — nagy utat tett meg. Mindjárt ki lehet mondani, hogy: lefelé. A király elkezdte a fémét a magáénak tekinteni. De ugyanakkor a középpontban már nem Isten állott, a kozmikus Nap, az életfenntartó, transzcendens Hatalom. A király ember lett és nem az isteni Phylax. Az arany az ő magántulajdona. Már csak zsákmány és luxus. De ugyanakkor a kozmikus isteni fény elhomályosult és ugyanakkor az aranykor letűnt. Mert miért kisebb bűn, ha a király rejti el az aranyat a világ előtt, mintha a közönséges tolvaj?

Amikor az aranyat az első király zsebredugta, zsebredugta az emberfölötti Isten-Hatalom korlátlan jóságát és éltető erejét, magának foglalt le belőle részt s ezzel megtörte a mindenkire áradó fény erejét, amely az aranykort fenntartotta. A királyé lett: — egyéni, önző, démonikus, fekete mágusi. A gátlástalan fény már nem ragyogott az életre s a föld elhomályosult. Az idő megzavarodott. Ezt a lépést minden keleti szentkönyv ismeri, a Veda éppen úgy, mint a Taoteking, Egyiptomban éppen úgy tudnak róla, mint Iránban és Peruban.

A második lépés, amikor az arany már a király kezéből is kicsúszott és még lejjebb zuhant a harcos lovagi, szanszkrit szóval: a ksatrija kezébe. Még lejjebb, amikor a vaisija zsákmánya lett. Már pénz. Kereskedelmi cikk. Már napfényt vesz magára a kis boltos felesége, arannyal fizetik az állati húst, a földet és a répat. Arannyal mindent el lehet érni. Már a kereskedőé. De az arany itt sem állott meg. Lezuhant a sudra közé s az aranyért elkezdtek gyilkolni a csavargók és útonállók és kalózok és arany lett a tömeg álma. A csőcselék is hozzájutott az aranyhoz és mindenki olyan koronát csináltat magának, amilyet akar, ha tud. Mert most már egyetlen dolog dönt: kinek mennyi aranya van. Akinek több van, az hatalmasabb, erősebb, kiválóbb, boldogabb. A nap leszállt a lovag, aztán a kereskedő, aztán a tömeg közé. Az idő követte: a kor mindig töredezetebb, sötétebb, nyugtalanabb lett. A hatalom az arisztokrácia kezéből a kereskedő polgár, végül a nép kezébe került. A sudra kezében az arany már nem szimbólum, hanem csak anyag: fém. Azt nem veszi észre, hogy az arany semmit sem veszített eredeti természetéből és ma is éppen olyan jele a hatalomnak, a napnak és az isteni erőnek, mint az ősidőben volt: materializált napfény és az Aranykor szimbóluma. De azzal, hogy leszorul az anyagba, gonosszá vált. Mindenki tudja, mi a aranyláz, — hatalomláz, — gazdagsági láz — Alaszka mezői, Ural bányái, a spanyol hódítás, az amerikai bankok safe-jai beszélhetnének róla, — a modern élet nagy pokoli rugói, kétségbeesett vadság, amivel az ember a gazdagságért lohol — a vér és az arany —, mindez elég világosan jelzi, hogy itt a démonivá lett sárga fémről van szó, ami nem egyéb, mint a hatalom. De ki tudja látni e merész, fantasztikusnak tűnő szimbólumban a katasztrófát?

Íme: az arany példázata.

III. — Ezt a példát Guénon nem beszéli el. Mindössze csak illusztráció, amelyben az ember bemutatja a hagyomány szerint

való gondolkodást. Guénon a modern észet, mint a tudás és megismerés eszközét elvetette és helyébe a szellemi intuíciót (intuition intellectuelle) tette. Elvetette a modern tudományt és helyébe a hagyományt tette. Az emberi tudást nem a haladásban alapozta meg, hanem: az ősemlékben.

A hagyomány első emléke ismeretlen. A legrégebb feljegyzett mű, amit ismerünk, az egyiptomi papiruszok, a Védák, az őskínai művek. De ezek előtt már volt hagyomány, amit élőszóval adtak tovább.

Guénon hagyománya «a metafizika területe, tökéletesen független mindentől, ami nem teljesen érdekefölötti és ami nem tartozik a tiszta igazság birodalmába». Ez az esprit traditionnel az egyetlen legitim alap, amin az ember tartózkodhatik. Aki erről az alapról letér, önmagára katasztrófát idéz. Csak egy tudás van: a hagyomány; csak egy rend: a hagyomány; csak egy törvény: a hagyomány. A modern kor (újkor) azt hitte, hogy a haladás eszméjétől vezetve túljutott minden eddig ember által elért magasságon. De a modern kor az esprit antitraditionnel jellegzetes képviselője. A tudomány alacsonyrendű ismeret (connaissance inférieure), amellet illegitim, profán. A mai tudomány nem is egyéb, mint az ősi tudások foszlánya. A haladás: regression de l'intelligence. A különböző tudományok a tiszta hagyományos tudás illusztrációi profán szempontból. Az egész modern tudásnak nincs alapelve, — vagyis az alapelv a nihilizmus. Az ész, amely ennek a tudásnak alapja lehetne, merő negatívum: a szellemi intuíció megtagadása. Pedig: «kétségtelen igazságokat csak intuícióval lehet megtalálni, intuícióval, tehát: csalhatatlanul». Persze ezt az intuíciót nem szabad összetéveszteni azzal, amit a modern filozófia annak hív. A hagyomány szellemi intuíciója nem észszerű, hanem észfölötti.

A társadalmi világban is ugyanazt az illegitim és rendetlen zavart látni, amit a tudományban és a gondolkodásban. Az alapot itt is elhagyták. A hagyományt megtagadták. A hagyomány pedig nem önkény, nem teória, hanem az emberi lét egyszersmindenkori megalapozása, — az ősi tudás, amely minden időre, emberre, korra, fajra, társadalomra érvényes. A modern korban azt hitték, hogy új igazságokat gondoltak ki; «az igazság nem lehet soha új, mert az igazság nem az emberi szellem terméke — tőlünk függetlenül van és mi csak megismerhetjük». De ha már megismerték, attól soha büntetlenül eltérni nem lehet. Az a tény pedig, hogy az igazságot, mint ma, praktikus szempontból ítélik meg egyszerűen nevetséges. Az igazság természete metafizikai

és minden gyakorlat fölött áll. Az újkor naturalizmusa, amely ezt a gondolatot fölvetette, tulajdonképpen a metafizika, s így a hagyomány megtagadása.

IV. — Ahogy az aranyról írt fejezetből és a hozzáfűzött néhány megjegyzésből kitűnik, René Guénon tradíciója olyan univerzális és alapvető gondolat, amelynek tényleg csak egy jellemző fogalmi jegye van s ez az, hogy: metafizikai. Ami körülbelül azt jelenti, hogy történetfilozófia, történet, társadalomtudomány, világszemlélet, karakterológia, antropológia egyetlen pontban találkozik. Guénon tehát olyan univerzális alapot vet meg, amelynek azonkívül, hogy metafizika, történeti távlata is van. De még valami fontos: ez a metafizika nem az övé, hanem az ősemberiségé és mindenkori emberiségé, mert ez az egyetlen, igaz, legitim, ez az abszolút doktrína. Guénon tudása kiterjed mindarra, ami az emberiségben primer jellegű: egyiptomi, iráni, hindu, kínai, ősamériai, ógörög, őskeresztény feljegyzésekre és művekre, s úgy tűnik, az ő vezetésével ez a szétszórtnak és legnagyobb mértékben heterogénnek látszó gondolkodás és tudás valóban egységgé alakul, olyan egységgé, amelyről tényleg, úgy látszik: ősi tudás és örök hagyomány. A tradíció: synthése compléte. Nem vallás. Vallás sok van, hagyomány csak egy. A történeti vallások az egyetlenegy vallásfölötti hagyomány vetületei egyes fajokban, népekben és korokban. A tradíció minden szellem forrása, eleje és kezdete, — őstanítás a létről, a rendről, az emberről, a társadalomról, a történetről, a vallásról és az életről. «Mindaz, ami van és mindenki, aki van azon a módon, ahogyan van, szükségszerűen részesedik az univerzális princípiumokban és semmi sincs, ami ezen a részesedésen kívül lehetséges . . . ezek a princípiumok pedig örökkévalók, megváltoztathatatlanok, állandóak, az isteni értelemben véve élő valóságok».

Akik ebből a hagyományos metafizikából a társadalomra vonatkozó adást külön akarja venni, a következőket hallja: a hagyománya rendje, hogy az emberiség éppen olyan hierarchikusan éljen, mint az ember. A szellem vezesse, az erő pedig a szellem szavát kövesse, az ökonómia az erőnek engedelmeskedjék, az anyag pedig az ökonómiának. Ez a négy életfunkció a társadalomban a négy kaszt. A szellem a brahman, az erő a ksatrija, az ökonómia a vaisija, az anyag a sudra. A pap, a harcos, a kereskedő és a munkás. A legmagasabbrendű tevékenység a papságé, mert a szellem mindent megelőz és mindenekfölött áll. A papi rend funkciója «a hagyomány tanításainak megőrzése és továbbadása s ez a hagyom-

mány őrzi a szociális organizáció törvényeit és az alapvető elveket». A brahman öröksége a tiszta metafizika. Nemcsak Indiában volt így. Minden ősi társadalom ebben a rendben élt. Guénon azoknak a párhuzamoknak felsorolásában, amelyek ezt a tényt igazolják, kifoghatatlan.

A papság fensőbbségét a harcos lovag döntötte meg. Ez az a korszak, amikor az arany már nem a templomé, Istené, már nem a fény, a hatalom, az örök, az aranykor szimbóluma, hanem elkezd humanizálódni, — demonizálódni: belevegyül a sorsba és az ördögi sárga fémmé válik, amelyért elkezdenek ölni és elkezdődik a harc, a vérontás, a háború. Az aranykor letűnt. A lovag, a nemes, az arisztokrata, a harcos lép előtérbe, ami annyit jelent, hogy az erő a szellem fölé lép. A szellem és a hatalom egyensúlya megbomlik: nem a szellem mondja meg, mit kell tenni, hanem a hatalom előzetes szellemi elhatározás nélkül cselekszik. Ez a bomlás kezdete. Ezzel életbelépett «mindennemű transzcendens elv megtagadása». A pap a szellemiség őre. A társadalom nyelvére fordítva ez a tény: az autorité spirituelle-nek kell lenni legfelül. A harcos nem vezethet. A harcos csak az erőt szabályozza. Ez: a pouvoir temporel. Les hommes, qui sont faits pour l'action, ne sont pas faits pour la connaissance. A hagyományos alapon álló társadalomban a funkciót annak kell betölteni, aki arra való és annak született: a pap legyen pap, a harcos harcos. A pap a szellemi ember, aki a törvényt ismeri és akinek transzcendens tudása van. A harcos az erő embere, aki a törvényt végrehajtja. Az autorité spirituelle a szellemi tekintély: a szemlélő típus és funkció; a pouvoir temporel a végrehajtó és cselekvő hatalom, az aktív típus és funkció. Az utóbbi az előbbinek alá van rendelve, mint a kar ereje alá van rendelve az agyvelő és a szellem gondolkozásának és elhatározásának (pouvoir temporel — une délégation de l'autorité spirituelle). Ha a cselekvésből a szellem hiányzik, akkor gonosz és értelmetlen (un vaine agitation).

A harcos előtérbe lépett és magával hozta a harcot: a háború metafizikáját: ez a cselekvés elsőbbsége a szellem fölött. Ezzel a tettel az alul levő kasztokat felkavarta és a hagyományos rendet felfordította. Ez a világtörténeti fordulópont Kr. e. a VI. évszázad ideje: Laoce, Kungce, Buddha, az utolsó Zarathusztra, Hérakleitos, Pythagoras megjelenése, a történeti idő kezdete, a modern ember születése, az aranykor végleges letűnése, a lázadás, gyűlölet felzabardulása, a kasztok felborulása és a válság első lépése;

V. — René Guénon tudása sokkal gazdagabb, könyveinek

tartalma lényegesebb és a hagyomány gondolata univerzálisabb, semhogy itt most csak kísérlet is történhetnék arra, hogy az ember egész művét ismertesse. Ezidőszerint ez még különben is lehetetlen lenne. A hagyomány lényeges részeit már kifejtette ugyan, főként a hinduizmusról szóló könyveiben. Az egyetemes hagyomány megalapozása azonban most folyik s talán egyhamar nem is várható. Guénon tanítványaival együtt, mint mondják, jelenleg Egyiptomban él, ahol az ősi egyiptomi és muzulmán tradíciót kutatja, miután többen az anyagot Távol Keletről, Tibetből, Iránból, Északafrikából, a kelta világból és Amerikából már összehordtak és állandóan hordják. Ilyen kísérlet a hagyomány egységére Guénon alapján Ziegler Leopold «Überlieferung»-ja. Az összefüggések megtalálása mindenképen korszakalkotó szemlélethez fog vezetni s ezekre vonatkozóan egyelőre minden szó korai. Még csak néhány szót a jelenről: ma, Guénon szerint, a Káli yuga (Sötét kor) legvégén tartunk, amikor az arany elmerül az anyagban, aprópénzre váltódik, vérrel és kosszal mocskolódik be, ami annyi, mint: a hatalom és a szellem, a hierarchia és a rend széttörve, megcsúfolva feloszlik. A korszak után már nem következik semmi. Lejjebb süllyedni lehetetlen. Ez az apokalypsis, — amiről a Védák éppen úgy tudnak, mint az Eddák, az egyiptomiak, kínaiak és az új Testamentum. A modern ember nem akarja komolyan venni, — mindez fantazma, vallás, vízió, mondják ma. S ezzel teljesítik be sorsukat, hogy nem hisznek annak, amit tízezer évvel ezelőtt is tudtak. Mialatt a tudomány szánalomraméltó automatizmussal még folyton haladásról és az emberi ész erejéről beszél, a politikába merült hatalom észveszetten kapkod megoldás után, a megtévesztett tömeg világbékéről és testvériségről álmodozik, — azalatt a hagyományos tudás látja, hogy a helyzet menthetetlen és egy nagy világekorszak befejeződött. Elkövetkezett a krízis — discernement des esprits —, ahogy a Jelenések könyve írja: a jó magot elválasztják a rossztól. Az elválasztás ideje a válság maga. Az út véget ért s most vissza kell térni az eredethez. A visszatérésben nem lesz mindenkinek része. A discernement des esprits annyit jelent, hogy: a termő és terméftelen szellemek elválasztása. Ez a válság értelme. A termékenyek a megújulás felé tartanak. Guénon szerint az első jel, hogy megtaláltuk a vezetőt: az örök hagyományt. Ez fog bennünket visszavezetni a kezdethez, az új induláshoz és a megújuláshoz. A válságról szóló könyvében nem csinál titkot abból, hogy a korszak vége, az ítélet, a discernement, az elválasztás — rettenetes lesz. Igen

kevesen vannak a választottak. De aki az, abban máris szenvedélyes kívánság él, hogy a mai hamis humanizmustól, testvériségeszméktől megszabadulhasson és elhelyezkedhessék a hierarchiában. Ezt megelőzi a hagyomány szellemének restaurációja, — c'est l'unique remède du désordre actuel. A társadalom, mint minden életteljes korban, még az európai középkorban is, utoljára, megszűnik részvénytársaság vagy munkatábor, vagy kizsákmányolt csőcselék lenni, visszatér az eredeti hierarchiába, az emberi természetnek megfelelő rétegekbe, tekintet nélkül, hogy azt osztálynak vagy kasztnak hívják. Visszatér a szellem által irányított rendhez, amelynek alapja és lényege mindig a metafizika volt és mindig a metafizika lesz.

Hamvas Béla.

A KÖZSZOLGÁLATI ALKALMAZOTTAK CSALÁDI PÓTLÉKA.

A m. kir. minisztérium 8500/1941. M. E. számú rendeletével a közzolgálatban álló tisztviselők és egyéb alkalmazottak családi pótlékát újból szabályozta. Elvi szempontból a szabályozásban az az új, hogy a gyermek után járó családi pótlék összege a gyermekek számához képest fokozatosan emelkedik. A családi pótlék új rendszere — az elhangzott hivatalos nyilatkozatok szerint — a társadalmi igazságosság eszméjét és a családvédelem érdekeit szolgálja.

A társadalmi igazságosság és a család védelme az utóbbi évek jogalkotásában a legkülönbözőbb rendelkezések indokai között szerepelt. Ez nemcsak annak a jele, hogy ezt a két politikai gondolatot tartalmuk rugalmassága miatt sok irányban lehet célszerűen alkalmazni és annál is többet jelent, hogy ez a két eszme a politikai divatok színváltozásait jól állja. Az idők és eszmék gyors változásai között ennek a két gondolatnak időállása kétségtelen bizonyíték amellet is, hogy a két gondolat belső tartalma sokkal több és tartósabb, mint a múltó politikai jelszavaké szokott lenni. Ha majd az idők távlatából biztosabb ítéletű tekintettel fogják vizsgálni lázas és zavaros korunk arculatát és keresni a kor jellegzetes és állandó jellemzőit, bizonyára korunk javára fogják írni azt, hogy ezt a két eszmét olykor-olykor szolgálni kívánta és hogy azok megvalósítására irányuló jószándék időközönként őszintén jelentkezett. Ha a kor uralkodó gondolatai között — a hatalmasak és erőszakosak mellett — ennek a valóban keresztény két eszmének ilyen szerepe van, föltétlenül helyes, hogy azokat a messzebb tekintő politikai tervezésben és kormányzati elhatározásokban figyelembe veszik, önmagában is örvendetes tehát, hogy akkor, amikor a tisztviselői

illetmények rendezésének kérdése ismét időszerűvé vált, ezt a kérdést nem minősítették pusztán államháztartási kérdésnek, amelyet csupán az éppen fennálló pénzügyi lehetőségek szerint kell rendezni, hanem a kérdés megoldásába messzebbható, általánosabb szempontokat is vegyítettek.

Ha tehát a társadalmi igazságosság és a családvédelem eszméje valóban megkövetelte, hogy a többgyermekes közszolgálati alkalmazottak illetményeit lényegesen magasabb összegben állapítsák meg, mint a kevesebb gyermekű, a gyermektelen vagy éppen nőtlen közszolgálati alkalmazottak illetményeit, a magasabbrendű közösségi érdekek elsőbbségét ebben a tekintetben is mindenkinek el kell ismernie. Le kell tehát mondani arról a magánjogi eredetű szemléletről, amely a szolgálati illetményekben a szolgáltatott munka ellenértékét és *csak annak* ellenértékét látja, és erkölcsi szempontból lényegesnek vallja, hogy a szolgálati szerződésben a szolgáltatás és ellenszolgáltatás elvont egyensúlya megvalósuljon. Ha a magasabbrendű közösségi érdek úgy kívánja, bele kell törődni abba is, hogy az egyik közszolgálati alkalmazott munkájáért ellenszolgáltatásul felét vagy annál is kevesebbet kap, mint a mennyiségileg és minőségileg ugyanazt a munkát szolgáltató társa, csupán azért, mert az utóbbi több gyermek tartására köteles. Nem szabad azt az egyébként vitás kérdést sem vizsgálni, hogy a közhivatali munkában kinek a munkakészsége odaadóbb és állandóbb: a sokgyermekesé, a nőse vagy a nőtlené.

A társadalmi igazságosság gondolatával szembeállított egyéni igazságosság szempontjából is megnyugtatónak látszik a szolgáltatás és ellenszolgáltatás arányának eltolódása, ha arra gondolunk, hogy a közszolgálati munkáért nyújtott ellenszolgáltatás közép-európai mértéke legfeljebb a megélhetés feltételeinek biztosítására elegendő. A megélhetés feltételei pedig ugyanabban a munkakörben is lényegesen eltérők a családi állapot és a gyermekek száma szerint. Nagyban egészben tehát az új illetményrendszer megalkotója arra törekedhetett, hogy egyénileg is lehetőleg egyenlően biztosítsa az azonos közszolgálati munkát teljesítők megélhetését. Még megnyugtatóbb lesz ez a szemlélet, ha az azzal a szemponttal is bővül, hogy a többgyermekes közszolgálati alkalmazott szorosabb értelemben vett hivatali kötelességein felül a közösséggel szemben olyan kötelességet is teljesített, amelyet a kevés gyermekű alkalmazott kevésbé, a gyermektelen alkalmazott pedig egyáltalában nem teljesített: gyermekeket adott annak a közösségnek és fajnak, amelynek most nagyobb szüksége van sok gyermekre, mint valaha.

Valójában tehát a közösséggel szemben fennálló ennek a kötelességnek teljesítését jutalmazza a közszolgálati alkalmazottak emelkedő családi pótléka.

Sietünk azonban ehhez hozzáfűzni, hogy az utóbbi szempont csak az esetleges egyéni méltatlankodás elosztására alkalmas. A jutalmazásnak ez a módszere azonban kevésbé alkalmas arra, hogy abban is megnyugvást keltsen, aki nem csupán egyik vagy másik foglalkozási ág vagy társadalmi réteg érdekeit és belső viszonyait vizsgálja, hanem azt is kutatja, hogy az egyik társadalmi rétegre vonatkozó intézkedés a többi rétegben milyen hatást vált ki, mennyiben befolyásolhatja az az egész társadalmat átható erők működését, a társadalom szerkezetét és életrendjét.

Az egész társadalmat és annak belső egyensúlyát tekintve, rendszerint már elvileg sem lehet helyesnek és célszerűnek ítélni azt az intézkedést, amelynek előnyei csak az egyik társadalmi rétegre vagy éppen csak az egyik foglalkozási ágra terjednek ki. Különösen nem célszerű az ilyen intézkedés akkor, ha annak nem is az a célja, hogy egyik társadalmi réteg vagy foglalkozási ág körébe tartozó személyeket különös előnyökben részesítse, hanem az intézkedés olyan célokat vél szolgálni, amelyek egyetemes tartalmuknál fogva felette állnak a társadalom egy-egy szűkebb körének céljain. Nem is igazságos a véletlenül kiválasztott társadalmi rétegre korlátozott ilyen intézkedés, ha az azzal járó előnyökre és támogatásra a többi társadalmi réteg is éppen úgy rászorul, mint a kedvezményezett réteg. Ebből a tágabbkörű szempontból a közszolgálati alkalmazottak új családi pótlék rendszerével szemben aggályokat lehet felhozni. Hogy ezeket az aggályokat kellő távlatba állíthassuk be, röviden szemügyre kell vennünk a közszolgálati alkalmazottak körének társadalmi elhelyezését és jelentőségét.

A közszolgálati alkalmazottak összessége a magyar társadalomban ezidőszerint nem teljesen zárt réteg. Határai a más foglalkozási körökhöz tartozók felé *elvileg* nyitva állanak, bár az új emberek útleveleit és egyéb írásait fokozott gonddal szokták megvizsgálni e határok átlépése és bebocsáttatásuk előtt. A közszolgálati alkalmazottak egymás között sokrétű tagozódásban rendeződnek el. A sokrétű tagozódás szövedékeiben nemzedékek során át lassú, alulról felfelé hajtó áramlást lehet megfigyelni. Az áramlás jellegzetes példája: a hivatali altiszt gyermeke segédhivatali tisztviselő lesz, ennek gyermeke előtt pedig megnyílnak a középiskolához, sőt a főiskolához kötött közhivatali állások is. Ezt az áramlást egészséges társadalmi tünetnek kell tekinteni. Egészséges ez a tünet azért,

mert egyik foglalkozási ág állandó felfrissülését és belső megújulását jelzi, de méginkább azért, mert csak ez teszi lehetővé, hogy ebbe a foglalkozási körbe olyanok is bejussanak, akik más foglalkozási körből és a társadalom más — a fennálló elrendeződés szerint alacsonyabb — rétegeiből származnak. Az utóbbi ok hangsúlyozásával természetesen éppen úgy nem kívánjuk a közzolgálati alkalmazottak munkájának belső értékét a többi foglalkozási ágak munkája fölé emelni, amint hogy önmagában nem tekinthetjük társadalmi felemelkedésnek azt, ha a falusi kisbirtokos fia hivatali altiszt vagy rendőr lesz. A közzolgálati alkalmazottak társadalmi jelentőségét nem is az általuk végzett munka belső értéke szabja meg, hanem az, hogy valójában ők kezelik az állami végrehajtó hatalmat, szolgáltatják az igazságot, nevelik az ifjúságot és nekik van döntő befolyásuk a jogalkotás részleteire is.

Mindezek a tevékenységi körök és lehetőségek a közzolgálati alkalmazottak összességének olyan túlnyomó hatalmi helyzetet biztosítanak a társadalomban, amelyhez — egy-két itt nem jelentős kivételt nem tekintve — más foglalkozási ágak tagjainak *helyzetét* hasonlítani sem lehet. Az egyoldalúság látszatának elkerülése végett rá kell mutatni arra is, hogy a közzolgálati alkalmazottak túlnyomó többsége előtt nem tudatos ez a hatalmi helyzet és nem ismeretesek az ebből eredő lehetőségek sem. Az egész társadalomra nézve pedig egyelőre azért nem veszedelmes ez a helyzet, mert a közzolgálati alkalmazottak köre nem zárt és megmerevedett, a közzolgálati alkalmazottaknak nincs egységes osztályöntudatuk és hiányzik a társadalom egészének érdekeitől eltérő külön érdekeik felismeréséhez és megvalósításához szükséges szervezettségük is. Ezek a hiányok és nemleges tulajdonságok lényegében a társadalom egyensúlyának biztosítékai.

Veszedelmes lehet azonban a társadalomra nézve ez a túlnyomó hatalmi helyzet, mihelyt a közzolgálati alkalmazottaknak a más foglalkozási ágakhoz és társadalmi rétegekhez fűződő kapcsolatai megszakadnak, a közzolgálati alkalmazottak köre mások előtt teljesen bezáródik és ebből a körből zárt és megmerevedett társadalmi osztály lesz. A zárt és merev falú társadalmi osztály kialakulását szükségképpen követné az osztályöntudat felébredése, a hatalmi helyzet és az abban szunnyadó lehetőségek felismerése és a külön érdekek megvalósításának vágya. Mindez pedig az előbb már vázolt hatalmi helyzetet tekintve, a társadalom belső kiegyenlítő erőinek bénulásához, egyensúlyállapotának megbomlásához és életműködésének tartós zavaraihoz vezethet.

Mi idézheti elő ezt a sötét — de nem túlzó — színekkel vázolt veszedelmes fordulatot? Nézetünk szerint elsősorban az, ha a közszolgálati alkalmazottak körében belső telítettség keletkeznék.

Ósi ösztön parancsa az, ami a művelt emberben sem veszett ki, sőt fokozottabb mértékben él, hogy a szülő gyermekeinek legalább azt a helyzetet szeretné biztosítani, amelyet maga élvez. Aggódva gondol arra, hogy gyermekének rosszabb sora lesz, mint neki volt. Féltő szeretettel igyekszik, hogy gyermekének jövőjét a sors viszontagságaitól megóvja. Ez alól az ösztönös törekvés alól a legkisebبتől a legnagyobbig alig van kivétel. Ez a törekvés, amely a közszolgálati alkalmazottak körében az említett belső áramlás egyik hajtóereje, a magasabb fokú közszolgálati állást betöltő alkalmazottak között rendszerint úgy nyilvánul meg, hogy fiúgyermeküket saját pályájukra adják, leányaikat pedig ilyen pályán működő fiatalemberekkel házastíják össze. Ebből a jellegzetes beltenyésztési tünetből nem lesz nagyobb baj mindaddig, amíg a megüresedő közszolgálati állások száma sok, a közszolgálati alkalmazottak gyermekeinek száma pedig kevés. Ilyen helyzetben ugyanis még mindig marad állás az alulról felfelé törőknek és a kívülről jövőknek is. Más a helyzet azonban akkor, ha a megüresedő állások száma csökken, vagy a közszolgálati alkalmazottak gyermekeinek száma emelkedik. Ebben a helyzetben a közszolgálati alkalmazott saját helyzeti előnyének kihasználásával a megüresedő állást kizárólag saját gyermekei számára foglalja le és ezzel kizárja, hogy az alulról vagy kívülről jövő álláshoz jusson. Hogy ez nem pusztán elméleti elképzelés, azt eléggé bizonyítják az 1925—38. évekből származó idevágó tapasztalatok. Ebben az időszakban például katonatiszti pályára jóformán csak az léphetett, akinek atyja is katonatiszt volt, a bírósági fogalmazói kinevezésnél összehasonlíthatatlan előnye volt a bírói családból származó ifjúnak, a tanítói alkalmazásnál pedig a tanító gyermeke élvezett elsőbbséget. Ezt az egy-két foglalkozási ág megnevezésével is példázott elsőbbséget annakidején olyan komolyan vették, és annyira igazságosnak vélték, hogy volt hatóság, amely azt nyílt pályázati hirdetménybe is felvette.

A közszolgálati alkalmazottak szaporodásának jutalmazással is előmozdított fokozása tehát ennek a foglalkozási ágnak túltelítettségéhez vezethet. Ez a tünet pedig megindíthatja a zárt kasztképződés folyamatát. A kasztképződés után viszont csupán ábránd lesz azokból az egészséges törekvésekből, amelyek a falusi tehetséges szegény gyermekek felkutatását, a népi erők előtt a felfelé vezető utak megnyitását és a társadalom vérkeringésének felfrissítését.

kívánják előmozdítani. Sem a társadalom egészséges belső felújulása, sem a társadalmi erők egyensúlya szempontjából nem lehet tehát teljesen megnyugtató intézkedésnek tekinteni azt, hogy éppen csak a közszolgálati alkalmazottak körébe tartozó személyek szaporodását jutalmazzák ilyen számba vehető mértékben.

A nemzetnek nem azért van szüksége sok gyermekre, mert nincs elegendő közszolgálati alkalmazottja. A sok gyermek azért kell, mert viszonylag kevés magyar van olyan területen, amelyet nálunk szaporább népek vesznek körül. A magyar nemzet földrajzi és politikai elhelyeződése mellett csak a számbeli fölény ellen-súlyozhatja véglegesen az ellenséges külső törekvések erejét. A lassúbb szaporodás tehát nem a közszolgálati foglalkozási ág különleges tünete, hanem a magyar társadalom általános jelensége. A jelenség is éppen azért aggasztó, mert általános tünet. Kiküszöbölésével tehát lehetőleg valamennyi foglalkozási ág körében és a társadalom minden rétegében egyaránt és egyszerre kellene foglalkozni. Ha azonban a lassúbb szaporodás tünetét nem lehet egyszerre valamennyi társadalmi rétegben sikeres kezelés alá venni, akkor a kezelést — a káros ellenhatások megelőzése érdekében — az alsóbb népi rétegekben kellene elkezdeni. Ezek a rétegek a nemzet legbővebb erőforrásai és ezek vannak a támogatásra is leginkább reá utalva. Ezekből könnyen ki lehet egészíteni egészséges felemelés útján a magasabb rétegek szükségszerűen ritkuló sorait is. Ezeknek a népi rétegeknek a szaporasága valóban mennyiséget és erőt jelent a nemzet szükséglete szempontjából és legnagyobb szaporaságuk sem vezethet társadalmi falak emeléséhez és osztályok határainak megmerevedéséhez, mert a társadalmi falakat és gátakat nem alulról, hanem mindig felülről építik.

Ebben a körben kellene tehát a gyorsabb és bővebb szaporodást lehetővé tenni és érezhetően jutalmazni; itt kellene még erőteljesebben gondoskodni arról, hogy az életrehívott sok gyermek életben is maradjon és kenyeret is kapjon. Az ilyen irányú intézkedések indoka is a társadalmi igazságosság és a család védelmének gondolata lenne. Azt hisszük azonban, hogy ebben az esetben a társadalmi igazságosság gondolata jobban kiemelkednék egy foglalkozási ághoz tartozó személyek közös érdekeinek köréből; a család védelme pedig a társadalomban a leginkább reá szoruló s a valóban bő szaporodásra képes családok tömegeinek oltalmát jelentené anélkül, hogy az más foglalkozási körökben vagy társadalmi rétegekben aggasztó tünetek lehetőségeit vagy éppen az igazságtalanság látszatát idézné fel.

Pusztai János.

TÖBB INTERNÁTUST KÍVÁN A MAI KÖZNEVELÉS.

A középiskolai tanulók szülei többnyire nem kívánnak mást az iskolától, mint az álláshoz szükséges bizonyítványt, — mennél könnyebben, gyorsabban és simábban. Azzal kevesen törődnek, hogy az iskola miképpen munkálkodik a jellemfejlesztés, a munkára-nevelés terén. Talán azért van így, mert a szülők túlnyomó részben maguk is a könnyű boldogulás hívei, opportunisták, akik a közösség, a nemzet érdekeit inkább csak elméletben hangoztatják, mint gyakorlati életvitelükben. Pedig minél inkább uralkodóvá lesz a közösség gondolata, annál fontosabb, hogy a *vezetőréteg* fiai és leányai, valamint azok, akikkel ez a vezetőréteg szükségképpen kiegészül, különös gonddal részesüljenek erkölcsi és jellemnevelésben és a nemzeti közösség önzetlen szolgálatára való előkészítésben.

Általánosan elismert tény, hogy mindkét nembeli ifjúságnak képzésére kitűnő középiskoláink vannak s ezek a körülményekhez képest meg is oldják azt a feladatot, hogy az ifjúságot magasabb általános műveltséghez juttassák, a felsőbb tudományos képzésre előkészítsék, sőt az oktatás mellett nevelésüket is munkálják. Arra azonban, hogy az élet és a társadalom követelményeit kielégítő módon neveljenek, sajnos, nem adódik iskoláinknak elegendő idő és alkalom. A tanítási órákon nem is ismerhetik meg a tanárok növendékeik igazi énjét, pedig e nélkül a nevelés csak általánosságokban mozoghat. Valamit javít a helyzeten a cserkészet, a kirándulások, iskolai egyesületek felkarolása, de keveset, hiszen a tanulók itt is csak hajlamaik szerinti jótulajdonságaikat mutatják meg, igazi jellemük nem domborodik ki. Így az iskola jórészen kénytelen lemondani arról, hogy megbízható, erős magyar jellemeket neveljen, amire ma oly égető szükség van.

Ez a feladat ma sokkal nehezebb, mint valaha volt. A közelmúlt és a mai háborús idők nyugtalansággal töltik meg az egyesek és a tömegek lelki világát, megzavarják erkölcsi ítéletét. Nem kétséges, hogy a szülő ismerheti legjobban gyermekét és így a családi nevelés számára kínálkozik a legelőnyösebb helyzet a jellemnevelésére. A valóság, a tapasztalat az esetek többségében mégis az intézeti nevelés mellett bizonyít. Mert sok szülő nem ismeri azokat a jó vagy rossz hatótényezőket, amelyek gyermekének jellemalakulására döntőek. S még akik ismerik is, életküzdelmük között sokszor elmulasztják, hogy fejlődő gyermekeik jellemtulajdonságait állandóan figyeljék és helyesen irányítsák. Sokan nem is tudják ennek a módját, vagy nem tudják úgy, mint aki életét teljesen

ennek a nevelőmunkának szenteli. Erről tanúskodnak a szülei házban «jó nevelést kapott», de az életben elzúlló emberek és a keveset érő, sikerületlen szürke egyének tömege, akikből a társadalomnak vajmi kevés haszna van.

A nevelésnek csak akkor lesz sikere, ha a gyermeki lélekre ható tényezőket fel tudjuk ismerni és nevelői befolyásunkkal a gyermek lelkéből ki tudjuk őrni a rossz hatásokat, viszont a jókat uralkodóvá tudjuk tenni. Minthogy pedig a jellemképzésnél a ható tényezők olyan sok és annyira szétágazó halmazával állunk szemben, melyeket a szülői (magán) nevelés nem ismerhet, vagy legalább is nem ismerhet eléggé . . . , a kívánatos jellemképzést sikeresen és eredményesen általában csak internátusi nevelésben lehet megvalósítani. A gyermeki lelket, vagy a tanuló «valódi» egyéniségét ugyanis csak az ismerheti meg, ki vele állandóan együtt él, és csak a gyermeki lélekbe való beilleszkedés, megfigyelés alapján lehet a jó és rossz iránt fogékony fiatal lelket helyes irányba terelni és vezetni. Ezt pedig csak isteni adományként arra született, vagy arra képzett nevelőtanárokkal lehet megvalósítani. Az internátusi nevelőknek tehát erre a célra nevelteknek is kell lenni.

Az internátusi nevelésnek alapja a szeretetteljes szigorú fegyelem, a mindenre kiterjedő útmutatás és szakadatlan ellenőrzés. Ennek megvilágítására talán nem lesz érdektelen és felesleges, ha az évekig parancsnokságom alatt álló egyik kiváló honvédnevelő-intézetünk (internátus) életének akkor közzétett leírását rövid vonásokban megismertetem:

Az internátusi élet minden mozzanatáról a «napi és tanórarend» gondoskodik akként, hogy a növendékek minden idejüket hasznosan töltsék el. Ez a napi és tanórarend a hét minden egyes napjára s a nap minden órájára előírja a foglalkozás programját. Ez állapítja meg a felkelés és lefekvés, az előadás és tanulás, az étkezések és szórakozások, az orvosi vizsga, a valláserkölcsi gyakorlatok, a testgyakorlatok és sportok idejét.

A növendékek a téli időszakban 6 óraker, a nyári időszakban fél 6 óraker kelnek. Az internátusi ügyeletes tanár és az osztály napos nevelőtanára szigorúan ellenőrzi, hogy a növendékek percnyi pontossággal keljenek fel. Ők örködnek afölött is, hogy minden növendék alaposan megmosakodjék, rendesen felöltözködjék, ruháját és egyéb holmiját rend behozza. Felöltözködés után a növendékek a játszótérre vonulnak le, ahol 15 percig csukló-, futó- és sportgyakorlatokat végeznek. Ezen gyakorlatokat reggeli követi, melyet a növendékek az étteremben közösen költenek el, az internátusi ügyeletes tanár felügyelete mellett.

Az előadások nyáron 7 óraker, télen fél 8 óraker kezdődnek és 13 óraker végződnek. Az egyes órák között 10 perces szünetek vannak, a harmadik óra végén ezenkívül ú. n. «nagyszünet» van, mely egy teljes óráig tart. A nagyszünet pihenésre s a tízórai elfogyasztására szolgál.

Az előadások végeztével a növendékek megmossák kezüket, utána az étterembe vonulnak, ahol jól elkészített ebéd várja őket.

Ebéd után másfél órás szünet van. Ekkor mindenkinek az internátusi kertben kell tartózkodnia. Itt tetszése szerint sportolhat, játszhatik vagy pihenhet.

A délutáni előadások fél 15 óraker kezdődnek és fél 18 óráig tartanak. Ezeken az órákon többnyire torna, vívás, sportgyakorlatok, vagy az ú. n. könnyebb elméleti tárgyak vannak. Az előadások után egy teljes óra szünet van, mikor oszonnájukat fogyasztják el. — A déli szünethez hasonlóan ekkor is a szabadban kötelesek tartózkodni, esős időben pedig a növendékek a kaszinó helyiségeiben olvashatnak, játszhatnak vagy társaloghatnak. A hét két délutánján előadások helyett sportgyakorlatok, játékok és tanulmányi kirándulások vannak.

½19 óraker a másnapi előadásokra való előkészület, az ú. n. «ismétlés» kezdődik. Az ismétlést a növendékek a tantermekben (nyáron a szabadban) az internátusi ügyeletes tanár, osztálytanár és nevelőtáncár felügyelete és útbaigazítása (segítsége) mellett végzik. Utána ½21 óraker kézmosás és vacsora. Vacsora után szünidő, melyet a növendékek tetszésük szerint a szabadban, kaszinóban tölthetnek, vagy a zeneteremben gyakorolhatnak, illetőleg szórakozhatnak.

½22 óraker lefekvés, mely után csakhamar mély csend jelzi, hogy munka után édes a jól megérdemelt nyugalom.

Vasár- és ünnepnapokon szünetelnek az előadások, délelőtt a vallásfelekezetek szerint istentiszteletek vannak, délután pedig, az arra érdemes növendékek részére, kiknek szorgalma, előmenetele és magaviselete ellen kifogás nem merült fel, kérésükre a városba szabadkimenő engedélyeztetik, a többiek pedig a délutánt kötelesek az intézetben tetszésük szerint eltölteni.

Hogy a napi- és órarendben megállapított foglalkozásokat és teendőket minden növendék pontosan megtartsa s hogy a rend és fegyelem mindenkor és mindenütt biztosíttassék, az internátus szervezetében ú. n. «ügyeletes szolgálat» van rendszeresítve.

Van tanári, felügyelői és növendéki ügyeletes szolgálat. Az ügyeletes szolgálat feje az «internátusi ügyeletes tanár», ki a parancsnok távollétében annak helyettese is s az intézetben a rendért, fegyelemért és a napirendben foglalt rendelkezések pontos megtartásáért felelős. E munkájában segítségére vannak az ügyeletes osztálytanárok (felügyelők). Az egyes növendék-osztályok (csoportok) belrendjét külön osztály- és hálótermi ügyeletes növendékek biztosítják.

Az internátusi nevelés mindenek előtt arra törekszik, hogy

a nevelés magasabb céljait belső eszközökkel biztosítsa. Mindazonáltal a fenytések és büntetések külső eszközéről sem mondhat le teljesen. Egy ilyen internátusban, ahol annyiféle természet és hajlam kerül össze, ezt lehetetlen is volna mellőzni. A fenytések és büntetések általában ugyanazok, mint a középiskolákban, azonban szükség esetén az internátusi élet természetéből következő speciális fenytések és büntetések is járulnak hozzájuk, mint a kimenők elvonása, esetleg szobafogság-fenyítés.

A nevelés céljának és az erkölcsös jellemképzésnek egyik legfontosabb eszköze a vallás, ezért az internátus rendkívül nagy súlyt helyez a vallásos élet ápolására és fejlesztésére. A hittan oktatását a különböző vallásfelekezetűek részére a saját vallású internátusi lelkészek végzik. A növendékek minden vasár- és ünnepponon saját vallásuk istentiszteletein kötelezően résztvesznek. Vallásos gyakorlataik és ájtatosságai végzésére pedig az internátusban levő vallásfelekezetek szerinti kápolna vagy imaterem a növendékeknek mindig, különösen az esti órákban, rendelkezésükre áll.

Az értelmi képzés terén az a törekvés érvényesül, hogy a növendékek a tananyagot jórészt már az előadási óra alatt tanulják meg. Éppen ezért minden internátusi tanárral szemben elsőrendű kötelesség, hogy előadásain ne csak «előadjon», hanem valóban «tanítson» is. A növendékek ugyanis oly sok irányban vannak elfoglalva, hogy a leckéknek megtanulása, pusztán az ismétlési órák alatt, igen sok házagot hagyva maga után. Noha minden tanár azon van, hogy növendékeinek tanulását minél jobban megkönnyítse az előadási órák alatt, az ismétlési időkben is szorgalmas munka folyik. Az «ismétlés» kötelező s így minden növendéknek tanulni kell, s a tanulási idő alatt a tantermeket (vagy tanuló-szobákat) egyetlen növendék sem hagyhatja el. A tanulást ez időben állandóan a növendékek között tartózkodó ügyeletes és nevelő tanárok ellenőrzik s a tanulás eredményes voltáról is meggyőződést szereznek. Tanulás közben esetleg felmerülő nehézségeket, még a magános tanuláshoz szokott növendékek is, az internátusi életben könnyebben győzik le, mint az otthoni tanuláznál, mert a növendékek egymásnak mindenkor segítségére vannak. Ha pedig tanulás közben tanári segítségre van szükség, minden növendéknek jogában van a jelenlevő nevelőtanárhoz, sőt előzetes bejelentés mellett az illető szaktanárhoz is fordulni.

A rendes tantárgyak oktatásán kívül ú. n. «internátusi tárgy»-ak is szerepelnek. Ilyenek az: illemtan, cserkészismeretek, gyorsírás,

A rendes tantárgyak oktatásán kívül ú. n. «internátusi tárgy»-ak szépírás, levelezés, tánc, melyeknek oly terjedelemben és hasznossággal való tanítása, mint az kívánatos, csak internátusban lehetséges.

Praktikus célt szolgálnak az idegen nyelvű «Társalgási gyakorlatok» is, melyeket az illetékes szaktanárok vagy nevelőtanárok akként vezetnek, hogy a játszótéren maguk köré gyűjtik növendékeiket,

megállapítják a társalgás tárgykörét, azután kérdés, s egyenkinti és körusban való felelés alakjában megbeszélik a kérdéses témát, minek megtörténte után a növendékek társalgási csoportokba alakulnak és a jobb haladású növendékek, mint instruktorok vezetése mellett begyakorolják a már hallott kérdéseket és feleleteket. A jobb nyelvkészséggel rendelkező növendékek között nem egy akad, ki ily módon az internátus elvégzésével folyékonyan elsajátítja a választott idegen nyelvet.

Az internátusi nevelés egyik lényeges része a testnevelés. A testnevelés minden ágazatának élén szakférfiak állanak, kik a legmodernebb felszerelésű termek és terek igénybevételével, céltudatos vezetésükkel és oktatásukkal minden téren igyekeznek nem sportprimadonnákat nevelni, hanem az internátus egész ifjúságánál minél jobb eredményeket elérni.

Az internátusi nevelés és élet kiválóan alkalmas arra is, hogy a társas együttlét nevelési előnyeit kihasználja. Ennek alapja az igazi barátság — bajtársiasság —, amely egymásnak kölcsönös megbecsülésében, és az idősebb tanulóknak a fiatalabbak iránti szeretetteljes bánásmódjában és vezetésében nyilatkozik meg. A fiatalos jókedv megnyilatkozása sincs korlátozva. A társasélet megnyilatkozásai, a közös étkezések, közös hálótermek és az internátusi kaszinó-élet.

A növendékek tágas éttermükben az ügyeletes tanár és nevelőtanárok felügyelete alatt fogyasztják el reggelijüket, ebédjüket és vacsorájukat. Tíz növendék étkezik egy asztalnál. Minden asztalnál egy idősebb osztálybeli növendék az «asztalelnök»-i tisztet tölti be, ki az asztalnál való úri magatartást oktatja, ellenőrzi és az asztalnál való társalgást irányítja. Egy-egy tálba 10 növendék részére van tálalva, melyből mindennap más-más növendék vesz először, mint asztalelső. Minden étkezés közös imádsággal kezdődik és imádsággal végződik. Az ügyeletes tanár szintén a növendékekkel étkezik s az ételek izletes elkészítését ellenőrzi, s esetleges észrevételeit az étkezési könyvbe vezeti be a konyha részére adandó megfelelő intézkedések megtétele végett. Vidáman, teljes megalégedéssel csevegnek ilyenkor a délelőtti munkában elfáradt fiúk.

Amilyen szükséges a test fejlesztésére az erőteljes táplálkozás, éppoly fontos az egészség fenntartására az alvás. A növendékek közös, tágas hálótermekben alusznak. A hálótermek tisztaságára és a bennük uralkodó rendre különös gondot fordítanak. Az ügyeletes tanár és a nevelőtanárok nemcsak a pontos időben való lefekvést ellenőrzik, hanem a hálótermeket éjjel is többször megvizsgálják. A rendnek, tisztaságnak a hálótermekben való megkövetelésének különösen nagy pedagógiai és nevelőfontossága van és szinte az egyén egész életére maradandó hatást gyakorol.

Az internátusi társaséletnek egyik igen fontos mozzanata a növendékek kaszinója és a vele kapcsolatos zeneterem. A kaszinó fel

van szerelve minden osztály részére megfelelő külön könyvtárral, továbbá sakkablakkal s egyéb társas játékokkal, a zeneterem pedig zongorával, harmóniummal, vonóhangszerekkel stb. A kaszinó felügyeletével és a kaszinó-élet irányításával egy nevelőtanárral van megbízva, kinek minden osztályból megválasztott kaszinó-felügyelő növendéktagok segítkeznek. A kaszinóban a növendékek csak a szünetekben, vásár- és ünnepnapokon és az iskolai szünnapokban tartózkodhatnak és csak azok lehetnek tagjai, akik legalább «elégéses» előmenetelűek és «megfelelő» magaviseletet tanúsítottak. A zeneoktatást szakképzett zenetanárok végzik, kik a megfelelő képzettségű növendékekből internátusi zenekart is alakítanak. Az iskolai ünnepélyek alkalmával ezek tanúskodnak a növendékek ilyirányú esztétikai neveléséről.

Az ilyen állandó együttélésben és ellenőrzés mellett még a természetből legrosszabb tulajdonságokkal felruházott gyermek sem képes valódi «én»-jét elpalástolni, s előbb vagy utóbb kitarja igazi egyéniségét. A növendékeket egyenként is állandóan figyelő tanár, nevelőtanárral csakhamar kiismeri minden egyes növendéknek fizikai erőit, szellemi tehetségét, megnyilatkozó hajlamait, kedély világát, erkölcsi alapvonásait stb., és ezeknek megfelelően tudja irányítani, vezetni növendékeinek lelkivilágát, jellemének kialakulását és idővel uralkodóvá tudja tenni előnyös fizikai és szellemi adottságaikat és jellemvonásaikat.

Ezeknek felismerése után az internátusi tanár, nevelőtanárral a pályaválasztás kérdésében is biztosabb irányítást tud adni, mint akár a szülő, akár bárki más. A helyes pályaválasztás pedig a gazdasági, a szociális, a társadalmi jólét előbbre vitelére és megerősítésére is igen fontos tényező. S ha gondos megállapítás után, felnövekvő ifjúságunk tagjait, a nekik és képességeiknek leginkább megfelelő helyre tudjuk irányítani, akkor nemcsak az egyén boldogulásának, hanem állami és nemzeti életünk jobb jövőjének alapját is megvetjük.

A honvéd nevelőintézetek, tanítóképzők és egyéb szakiskolákat, melyek jó részben, vagy egészben nálunk is internátusokkal kapcsolatosak, figyelmen kívül hagyva, a következőkben csak a gimnáziumok internátusi viszonyaira terjeszkedem ki.¹

¹ A visszacsatolt «Felvidék» vonatkozó adatait is magába foglaló 1940. évi «Gimnáziumi tanári zsebkönyv» adatai alapján készített kimutatás.

Összesítő kimutatás

a gimnáziumok (leánygimnáziumok) és tanulóiknak számáról, valamint a gimnáziumokkal (leánygimnáziumokkal) kapcsolatos internátusok és azokban nevelt növendékek számáról:

Iskola-fajok	Állami	Közszégi	Róm. kat.	Református	Ág. h. ev.	Izraelita	Egyesületi és társulati	Magán	Egyesült protestáns	Állami gimnáziumi tanf.	Gimnáziumok száma össz.	Gimnáziumi tanulók száma	Internátusok száma össz.	Internátusokban nevelt tanulók sz.	A gimnáziumi tanulókhöz viszonyított %-os arány
Fiú gimnázium ..	61	5	41	19	8	5	3	1	2	1	145	59954	—	—	—
Fiú internátusok .	4	5	24	17	7	1	1	2	—	—	—	—	61	—	—
Fiú internátusokban nevelt tanulók ...	216	230	1904	1247	334	44	60	85	—	—	—	—	—	4120	7.02%
Leánygimnázium ..	11	5	18	5	3	1	3	4	—	—	50	16142	—	—	—
Leányinternátusok ...	3	1	17	5	1	—	1	2	—	—	—	—	30	—	—
Leányinternátusokban nevelt tanulóleányok ..	232	70	1545	362	80	—	70	89	—	—	—	—	—	2453	15.19%

Ezek szerint az internátusi nevelés nálunk, a nagy nemzetekéhez viszonyítva, bizony szűkkörű: 7.02%-kal, leányoknál 15.19%-kal. A felekezeti gimnáziumok főhatóságai, úgy látszik, jobban felismerték az internátusi nevelésben rejlő fontosságot s az internátusokban nevelt fiúk és leányok számának zömét ezek tüntetik fel. Az állami gimnáziumok azonban elenyészően csekély számú internátussal és internátusban nevelt tanulóval vannak képviselve.

De még ha az internátusi nevelésben részesülő gimnáziumi tanulók valóban az arra valók tömegét jelentené. A gimnáziumok évkönyvei azonban arról tanúskodnak, hogy az internátusok legalább felerészben egészen gyenge, tehetségtelen tanulókkal népe-

sülnek be, tehát olyanokkal, akik nem közérdekből, hanem csak a szülők ambíciójának kielégítésére végzik — kedvük ellenére — a gimnáziumot. Ezzel szemben a legszegényebb falusi néprétegnek bizony még legtehetségesebb gyermekeit is hiába keressük a fenti kimutatásban ismertetett internátusokban.¹

Jól tudom, hogy azon okok között, melyeket az internátusi nevelés ellen fel szoktak hozni, legsúlyosabb az anyagi kérdés, mondván, hogy az internátusi nevelés drága és csak a jobbmódúak kiváltsága.

Az internátus pedig ne csak a kiválasztott — ne mondjam a protekciós — ifjúság intézménye legyen, hanem részesüljenek annak áldásaiban minden magyar polgárnak — tehetségéhez mért anyagi szolgáltatás, vagy teljesen ingyenes internátusi hely adományozása útján — a föld egyszerű népének, a kisvárosok iparosának, a közhivatalnok és magánhivatalnoknak kiváló tehetségű gyermekei épúgy, mint a magasabb társadalmi rétegeknek gyermekei.

A nemzet homogenitása, az osztályellentétek kiküszöbölése szempontjából is szinte kiszámíthatatlan az az előny, hogy hosszú évek során való egyforma együttélés útján a társadalom különböző rétegeiből származó ifjúságunk között tán az egész életre kiterjedő barátság, megbecsülés képződik, talán olyanok között is, kik az élet zajában egymást lekicsinyelték, vagy soha figyelmükre se méltatták volna.

A fent kifejtettek kapcsán azonban az internátusi nevelés főleg akkor ígér biztos és sikeres eredményt, ha az a középiskolákkal (gimnáziumokkal) szoros kapcsolatban van, vagyis ha a növendékek tanárai egyúttal az ő internátusi nevelőik is. A nálunk divatozó, csupán ellátást (szállást, étkezést stb.) biztosító internátusok nem igen felelnek meg a kitűzött célnak, ezek csak névleges internátusoknak mondhatók. Sőt még az sem közömbös, hogy az internátus az iskola épületkomplexumába tartozik-e, vagy különálló, esetleg távoli épületben van elhelyezve, mert ez utóbbi szintén az ideális internátusi nevelés rovására megy.

Éppen így nagy fontosságú, hogy az internátus az idők és a fejlődés követelményeinek megfelelően legyen berendezve, hogy

¹ Az 1941/42. tanévben a vallás és közoktatásügyi miniszter megindította a tehetséges szegény falusi fiúgyermeknek gimnáziumi iskoláztatását s ezt az akciót most országosan is ki fogják fejleszteni.

növendékei ne börtönt, hanem kedves otthonukat lássák, érezzék és becsüljék az internátusukban.

Mindez már az irányító szakemberek dolga, valamint az is, hogy a célnak megfelelő internátusi nevelőtanárokat képeztesse ki, kikből külön nevelőtanári testület létesíttessék, mert ez elengedhetetlen feltétele az eredményes internátusi nevelésnek.

Befejezésül legyen szabad egy volt kiváló nevelőtanár társamnak szavait idézni: «Amilyen képzettségű, érzésű, gondolkodású és munkakedvű harcosokat tudunk állítani a kötelességteljesítés útjára és amilyen ragyogó, meleg formában él a felnövekedő ifjúságunk lelkében a magyar nemzeti ideál, olyan lesz a magyar jövődő.»

Kovács József.

GENTLEMAN, ÚRIEMBER, ÚRHATNÁMSÁG.

Adalékok a társadalmi rangkülönbség lélektanához: talán e címmel is jellemezhetném az alábbiakat, melyekben igyekszem vázolni egyet-mást abból, amit az úr és a paraszt, vagy ha úgy tetszik, a burzsi és proli, vagy pedig, mondjuk, általánosabban az úr és a nem úr viszonyáról meg kell állapítanunk. Par excellence szociológiai téma; mindamellettt súlyos hiba volna teljesen az elméleti tudomány «elvont» nézőpontjából szemlélni, és kétszeresen hiba ma, amikor egy irtó világháború árnyékában a társadalmi viszonylatokat a bizonytalanság, az átalakulás jellemzi.

A rangkülönbség ember és ember között: óriási téma, helyesebben témakomplexum. Útvesztőiben könnyű eltévedni. *Szereposztás a társadalomban:* így is nevezhetnők a társadalmi különbségeket, és főleg az utópiákban kap ilyen színezetet a társadalmi berendezkedés. «A day's work is a day's work», egynapi munka mindig csak egynapi munka marad, mondja Bemard Shaw szellemesen. De ha a kifejezés eredeti is talán, a gondolat nem az, ez bizonyára más szocialista utópistáknak is eszébe jutott. Ne legyen különbség ember és ember között még abban sem, ahogy a társadalom munkájukat honorálja. Senki se tud két ebédet megenni; a vezér, miniszterelnök vagy népbiztos egyrészt, és másrészt a gazdasági munkás vagy utcaseprő, végzett munka után, ugyanolyan társadalmi javakra, szolgáltatásokra tarthatnak igényt. Így az utópia, amelyet azonban tudvalevően még a legradikálisabb társadalmi kísérlet hazájában, Oroszországban sem próbáltak megvalósítani. Egy másik elgondolás az volt, hogy a testi munka mindenkire legyen kötelező, annál inkább, minthogy abban a bizo-

nyos képzelt utópisztikus társadalomban igen kevés napi munkamennyiség elegendő volna. Ahhoz, hogy a termelés menjen a maga útján, mindenki köteles azt a bizonyos napi 3 vagy talán csak 1—2 órát ledolgozni gyárban vagy mezőn; aztán mehet hangversenyre, hallgathat operát, szórakozhat vagy élhet a szellemi alkotás gyönyörének, festhet, zenét írhat vagy ha netalán tudós, bölcsész, megoldhatja a kör négyyszögösítését. Ennyire tárva-nyitva az út a fantázia számára, mihelyt szakítottunk elméletben azzal a felfogással, mely jó néhány évezred óta, helyesebben körülbelül az emberiség egész, előttünk ismert múltja folyamán mérvadó volt: hogy az emberek közt vannak urak és szolgák, még nagyobb urak és még nyomorultabb rabszolgák . . .

Az említett utópia két szempontból is jellemző. Először is kísérlet arra, hogy legalábbis elméletben elképzelje a sokat hirdett osztálymentes társadalmat, másodsor pedig tükröződik benne a testi munka fokozott megbecsülése. Nemcsak a többé-kevésbé papirosszagú, falanszterszerű, vérszegény, sőt sokban együgyű utópiákban, a való életben is egyre jobban elmosódik az ellentét a testi és szellemi munka, illetőleg a testi és a szellemi munka emberei között. Messzire vezetnek ennek a *fúziós folyamatnak* gyökerei, indító okai. Kétségtelen, hogy az elmúlt első világháború is *megtette* a magáét erre nézve, mégha az azt nyomon követő különféle forradalmak balul ütöttek is ki.

«A munka nemesít»: ez az axióma különben nem új, sőt annyira nem új, hogy már-már émelyítő közhellyé, banalitássá lett. Azonban (és ez ad neki valami ironikus mellékízt) olyan közhely, melyet senki se ír egészen alá. De ami a legérdekesebb: korántsem mindig állították, hogy a munka nemesít. Sőt. A továbbiakban látni fogjuk, hogy a munka szégyenletes, dehonesztáló jellege, amely ma esetleg mint öröklött kényszereszme kísért még *itt-ott*, hajdan nagyon is valóságos, intézményes tétele *volt* a társadalmi viszonylatoknak.

Ezek után kíséreljük meg először a gentleman fogalom definícióját, hogy azután a magyar «úriember» fogalmát vegyük kissé szemügyre. A gentleman tudvalevően angol szó, mely eredetileg egyszerűen nemes embert jelentett. Ne feledjük, innen ered a magyar dzsentri szó is: gént az angolban a gentleman szó rövidített formája, melyet a szóhasználatban a birtokos köznemességre alkalmaztak (gentry tehát nem az egyént, hanem az összeséget jelenti, minthogy a ry képző megfelel a magyar ság-, ség-nek;

ennyiben hibásan vettük át az angol szót). A gentleman eredetileg ugyanaz, mint a francia gentilhomme; mind a kettő a latinból ered, a gens szóból, mely törzset jelent. A nyelvész, vagy akár a nyelvből kiinduló fogalmi definíciók kedvelőjét érdekelheti, hogy a latinban a gens szóból két különböző melléknév képződött, mely mind a kettő a nemességet jelenti: gentilis és generosus. Vonzó példa erre Ovidius könnyen gördülő hexameteres verse a háromszáz Fábius történetéről, ahol egymásután használja ezt a két jelzőt.

«Egreditur castris miles generosus ab iisdem,

E quibus dux fieri quilibet aptus erat»,

és aztán

«Sumunt gentiles arma professa manus».

Így illusztrálódik a gentleman és gentilhomme szavakban a gens, a nemzetség, mely mint hátvéd áll a nemesember mögött. Ha folytatjuk az etimologizálást, még egyebet is találunk, ami igen alkalmas oldalvilágításba helyezni, illetőleg világosabbá tenni fogalmainkat. A gentil szó a franciában ma is egész egyszerűen azt jelenti: kedves, szeretetreméltó, míg az angolban gentle = jó-modorú, szelíd, jóindulatú. Ezzel szemben a parasztokat a régi francia nyelvben vilein-nek hívták és ez a szó is átvándorolt a szigetországba a normann hódítás révén. Nos tehát: a mai francia nyelvben vilain a. m. csúnya, az angolban pedig villains = intrikus, sőt gonosz. Íme tehát a francia és angol nyelvben hasonlóan fejlődtek a szavakhoz fűzött fogalmak, amint akár a magyarban is, hiszen a «paraszt» ma is szinonim a neveletlennel és súlyos sértés-számba megy.

Hogy a gentleman szónak eredetileg mi volt a jelentése, azt érdekesen világítja meg az 1381-i angol parasztlázadás. Ennek vezére Wat Tylor volt (a mi Dózsa Györgyünkhöz hasonló alak tehát), teoretikusa, illetőleg igehirdetője pedig John Ball, egy pap (tehát az angol Mészáros Lőrinc), aki Wyclif tanait követte. Mellesleg itt rendkívül érdekes az, hogy a korai reformáció és a parasztlázadások között sok összefüggés volt. A német reformátoroknál viszont feltűnően megvolt a szocialisztikus irányzat, csak Luther alatt kanyarodott el a reformáció és lett a meglévő társadalmi rend híve és fenntartója. Így egy Gottfried Hobus nevű szerző «Ich oder wir» c. könyvében (megjelent 1933-ban) keserű szemrehányással illeti Luthert, aki nem értette meg a német parasztság forradalmi törekvéseit. A könyv, amely, mint címe is mutatja, a közösségi gondolattal foglalkozik, Luthert úgy állítja be, mint szerzetest, aki

életét cellában, tehát a társadalmon kívül töltötte, legalábbis addig, amíg porondra nem lépett, és akinek ennél fogva fejletlen maradt az érzéke a közösségi gondolat iránt. (Ebben kétségtelenül van igazság, ily vonatkozásban lehetetlen nem gondolni a kissé későbbi, merőben individualista zsenire, Giordano Brúnóra, aki sehogysem találta helyét embertársai között: ő is szerzetesi cellában érezte jól magát, ott töltötte fejlődési éveit, oda is vágyott vissza hányódásai után és ez lett végül veszte.)

Az angol parasztlázadásra visszatérve, ennek jelmondata a következő volt:

*«When Adam delved and Eve span
Who was then the gentleman?»*

Amikor Ádám ásott és Éva font, ugyan ki volt akkor a nemesember?

Hogy a gentleman eredetileg rendi jelölés volt, az nyilvánvaló. Hogy aztán a későbbi szóhasználat, mely a gentle és gentleman szavakat modorbeli, sőt etikai felsőbbrendűségként értelmezte, mennyiben felelt meg a valóságnak, ezt bajos volna eldönteni; de figyelemreméltó, hogy pl. az Encyclopaedia of Social Sciences szerint négy évszázad teoretikusai buzgólkodtak azon, hogy eszményítsék a gentleman fogalmát s csak Montesquieu merete megírni (az Esprit des Lois-ban), hogy a gentleman, illetőleg gentilhomme erkölcsé lényegében osztályerkölcs, amely más, mint az egyszerű ember erkölcsé (IV. könyv, n. fejezet). Hogy a régi nemesember nem mindig viselkedett egészen úgy, ahogy a dicsérő szóhasználat szerint illet volna, arra nézve aztán igazán válogathatunk a példák közt. Így Peacham 1622-ben megjelent «Compleat Gentleman» c. könyvében fájlatja, hogy a korában élő angol nemesemberek részegeskednek, verekedők és utcai nőkhöz járnak (v. ö. Shakespeare Hamletjével is, a páratlanul mulatságos jelenettel, ahol az öreg Polonius egyetemi hallgató fiának, Laertesnek, magaviseletét nyomoztatja). Peacham és bizonyára mások is a nemességre mint osztályra gondoltak, amikor a nemes urak számára szabályokat állítottak fel, hogyan viselkedjenek; az osztályt erősíti, ha tagjai nem hoznak szégyent a többi nemesre; a nemesember osztályának tartozik azzal, hogy bizonyos viselkedésbeli, illetőleg etikai, erkölcsi szabályokat kövessen, amelyek a nem nemesre nem kötelezők. *Noblesse oblige*. Így volt például a párbaj a nemesekre, csak a nemesekre kötelező, nevezetesen Franciaországban, ahol aztán a forradalom után az egyenrangúvá vált burzsoázia is igényt tartott arra, hogy párbajozhas-

son és egészen napjainkig élt is ezzel a szerzett jogával. Mindenesetre érdekes példája annak, hogy egy kötelességet (sőt esetleg kellemetlen kötelességet) adott esetben jognak is lehet értelmezni.

Az aztán éppenséggel újabb fejlemény, hogy a gentleman-ideál minden osztálybeli vonatkozástól függetlenül is érvényre jutott, mondhatni individualizálódott. Így alakult ki aztán a mai szóhasználat, mely kifejezetten etikai értelmezést ad a gentleman fogalmának. Bár mindenesetre óvatosság ajánlatos annyiban, hogy az ember sohasem tudhatja, ki mit ért «gentleman» alatt. Évekkel ezelőtt valami angolnyelvű (alighanem amerikai) folyóiratban olvastam egy utalást a gentleman fogalmára. A cikkíró kikelt az ellen, hogy mindenféle magasröptű értelmezést magyaráznak bek a gentleman szóba, holott a gentleman fogalma annyira egyszerű, hogy nem is lehet vitás: a gentlemannek mindössze három kritériuma van (az illető cikkíró szerint): jó modor az első követelmény; a második, hogy tiszta fehérműt hordjon; a harmadik, hogy ismerje a beszédrészeket (ha must know the parts of speech).

Egyébként ne feledjük, hogy a gentleman az angolban egész egyszerűen urat jelent, ahogy azt a szót a mindennapi életben már-már mint az «ember» szinonimáját alkalmazzuk. A magyar szóhasználat másképp alakult és ennek bizonyára megvannak a maga rejtett okai, gyengéd fogalmi és nyelvszokásbeli szálai. Széchenyi egyik iratában szembeállítja a nemes embert a «nemtelennel». (Mai szóhasználatunkban a «nemtelen»-nek határozott becsmérlő árnyalata van, majdnem olyan, mintha azt mondanók: aljas. Széchenyi idejében még nyoma se volt ennek, ő bizonyára csak úgy értette a nemtelent, hogy nem nemes.) Ami az «úri ember» kifejezés divatbajóttét illeti: talán nem járunk messze az igazságtól, ha arra gondolunk, hogy hiszen Verbőczy óta, aki jogilag egyenlővé tette a bocskorosnemet a nagyurakkal, a pusztá tény, hogy valaki nemes, még nem sokat jelentett, lényegesen kevesebbet, mint más országokban. Így aztán kellett egy másik kifejezést találni, főleg amikor a nemesi rend kiváltságait eltörölték, és ez volt az «úriember» Hisz nálunk nem is oly ritka tünemény, hogy akad nemes ember, akire nem illik rá a meghatározás, hogy úriember. Nemcsak etikai értelemben, hanem társadalmi rangját illetően. Hány egyszerű szegény ember akad, akinek van nemessége, ha nem is ér vele semmit. Ausztriában vagy Németországban rettentő lecsúszást jelent a szegény nemes, egy család tragédiáját. Nálunk nem jelent okvetlen deklasszálódást, hisz egész falvak kaptak régen nemességet és ez által alig vagy egyáltalában nem emelődtek ki a paraszti

sorból. Ezzel eljutottunk egy másik fontos megállapításhoz: bár a mai, individualizált, osztálygyökereitől elszakított gentleman-ideál szerint állítólag a szegény ember is lehet gentleman, de eredetileg erről szó se lehetett, az anyagi függetlenség igen fontos, elengedhetetlen kelléke volt a gentlemannek — valamint az is, hogy ne dolgozzék. Egy Harrison nevű szerzőtől, Shakespeare kortársától maradt egy hosszú meghatározás a gentleman jellemző vonásairól. Ebben többek között az olvasható, hogy gentleman az, aki keze munkája nélkül meg tud élni (without manual labour). De még nem olyan régen pl. az orvos nem ment gentleman-, illetőleg úriemberszámba. Az úriember kifejezés is értelmezhető etikai alapon; igaz, hogy a gentleman szóban ez erősebben jut kifejezésre egy fokkal, de inkább a magyarban, mint az angolban. Ne feledjük, hogy — akárhogy is fenekednek miatta az épp legúj abban annyira túlbujánzó nyelvi purista túlzók — sokszor gazdagítja a magyar nyelv kifejezési skáláját, ha elvétele egy-egy idegen szót is használunk benne, nevezetesen akkor, ha nagyobb nyomatékot akarunk kifejezni. Így pl. mondhatjuk megrovás gyanánt azt, hogy ez a cselekedet nem volt úriemberhez illő, de talán egy fokkal nagyobb nyomatékot adunk a kijelentésnek, ha e helyett azt mondjuk: nem volt gentlemanhez illő.

* * *

Mindezek után fölvetődik az a fontos, sőt életünkbe vágó kérdés is, a ma adottságai közt mennyiben kerékkötője az úriember társadalmi fogalma, illetőleg eszménye annak, hogy a természetes, a szó igazi értelmében demokratikus viszony ember és ember, réteg és réteg között létrejöjjön s kimélyüljön, nevezetesen hazánkban. A parasztság megbecsülése ma jelszó, de egyben küszöbön álló valóság is. Valamint a munkásságé is. Viszont meglepően sok a társadalmi csökevény, több mint máshol, az kétségtelen. A nyugatibb bírálók szemében — joggal vagy anélkül — hazánk egészen a legújabb évekig változatlanul mint szokatlanul maradi, valósággal feudális ország szerepelt (lásd pl. többek közt Hessel Tiltman «Peasant Europe», s főleg Herrmann Keyserling gróf könyvét a nemzetek jellemzésével). Azonfelül még egy jelenség feltűnő nálunk, s ez az, hogy a szervilizmus, a «kérekalássan» és a bizantinizmus nemhogy csökkenne, de növekszik, egyre újabb és groteszkebb hajtásai nőnek.

Évekkel ezelőtt a Társadalomtudományban (1936 IV; sz.) foglalkoztam a társas érintkezés formáival, melyek nem oly «üresek» mint hihetnők, és nevezetesen a magyar formákkal, melyek sokkal,

de sokkal bonyolultabbak, nehezkesebbek a kelleténél. Ma, hat évvel később e téren nem javulást, hanem rosszabbodást kell megállapítanunk. A magyar bizantinizmus már-már járvány szerű jelenségként terjed.

Az úrhatnáság maga is nagy téma, ennek al-témája pedig, a *magyar* úrhatnáság külön tanulmányt igényelne. Ha figyeljük a mai állapotokat, feltűnő, hogy a magyar úrhatnáság és ennek velejárója, korrelátuma, a *szolgálhatnáság* egyaránt erősen bürokratikus színezetű. Az *állásimádat* minden jel szerint épp napjainkban fokozódóban van. Ez tükröződik aztán a mindennapi érintkezési nyelv formaságaiban is, a címekben, melyeket állandóan bele kell szövegeznünk a társalgásba — tekintet nélkül arra, hogy «per tu barátságban» vagyunk-e az illetővel vagy nem. «Kérem alálassan Főgeológus uram, méltóztatik tudni», vagy «kérlek alálassan, Főmeteorológus uram, méltóztatysz tudni» stb. Külön magyar specialitás a tegeződés. Eredetileg sokban kedves szokás, annyiban, hogy ezzel valami melegebb vagy legalábbis közvetlenebb színezetet kap az érintkezés — egy társadalmi rétegen belül. Nem üres szójáték, ha azt mondjuk: *tegeződés* — *rétegeződés*. Legalábbis így volt mindaddig, amíg annyira össze nem kuszálódtak a rétegek, hogy végkép nem tudja már senki, kivel illik tegeződni s kivel nem. Így aztán a tegeződés is megkapta a maga bizantinus sallangjait, nehogy a másik azt hihesse, hogy közelebb férközött a szívünkhöz, amiért tegeződő viszonyba kerültünk vele.

Az «úriember» jegyében sokat vétkeznek, az bizonyos. Nemcsak osztályönzésről lehet itt szó, hanem ami ennek a helyébe lépett, az antiszociális egyéni önzés, mely a középosztályunk sokban oly felemás rétegeinél gyakran és erősen észlelhető. A társadalmi divatok lefelé terjednek, az arisztokrácia gögjét sokan kezdték majmolni és így az «úriember» legrosszabb értelmezése igen nagy tért hódított. Ikertestvére ennek a «tisztviselő», ez is sokaknak fejébe szállt. A mindennapi életben tapasztalható számtalan kíméletlenség, figyelmetlenség a másik ember iránt, valamint a hivatalnoki fölény eskedés egyaránt igen elterjedt és sajnálatosan jellemző tünetek minálunk. Túlmesszire vezetne, ha e sorok keretében azt kutatnók, mennyiben vezethető mindez vissza alsóbbrendűségi komplexumra is, amelyet az illetők túl akarnak kompenzálni.

Valamikor lóhátról komiszkodtak a szerény, gyalogszerrel járó emberekkel: «... Ha egy úri lócsiszárral — találkoztam s bevert sárral», írja Arany János. Ma elmélázhatunk rajta, hogy a ló helyett a hivatalszoba íróasztala az a magas pozíció, ahonnan egyesek fölé-

nyeskednek, basáskodnak, mert nagyobb urak akarnak lenni embertársaiknál.

Az «úriember» mellett ne feledkezzünk meg az «úriasszony»-ról sem. Sokban ez is hasonló balhit, társadalmi csökevény, sőt fikció, mely ugyancsak sok zavart okoz. Talán azért is, mert nálunk a nőkre nézve s a nőekkel szemben még kevésbé alakult ki korszerű érintkezési kódex, mint férfiak közt. Így pl. a «kezit csókolom» is illusztrálja ezt, hisz ez másutt sehol sem divik, így, sőt (talán Ausztriát és a volt Csehszlovákia területét kivéve) teljesen ismeretlen. Nyilvánvaló, hogy a «kezit csókolom» is végnélküli fölösleges feszélyezettségét teremt, mert rákényszerít hogy ezzel állandóan mintegy állást foglaljunk és el kelljen döntenünk, ki szemünkben az «úrinő» és ki nem. Akár az angolszász, akár a német nyelvterületen senkinek eszébe se jutna, hogy egy előkelő úrhölgynek más köszönés jár, mint teszemazt egy munkásnőnek vagy cselédnek, a «jó napot», «jó reggelt» vagy «jó estét» teljesen elfogadott köszöntés mindenki számára. A «kezit csókolom»-nál csak az némi enyhítő körülmény, hogy nyilván akusztikailag jól bevált. A társas érintkezés formáiról írva kifejtettem, hogy azoknál sokszor — teljesen öntudatlanul — a hangzás a döntő számunkra, részben a jóhangzás, az eufónia, de főként az is, hogy zajban jól hallhatók-e. Így nyilván pl. a kézit csókolom pl. írógépek kattogásán is jól át tud hatolni, jobban, mint a «jó napot kívánok». Mint a bizantinizmus mai járványának elrettentő példája említhető, hogy ma már akadnak urak, akik hölgyeknek adott esetben teljes komolysággal így köszönnek: «alázatos tisztelettel és kézicsókkal».

Végezetül még valamit az «úriember»-ről. Bármily sok csökevényyszerű társadalmi hiúság, korlátoltság és önzés tapad is az úriember fogalmához, bármennyire vissza is lehet élni vele, mégis tévedés volna figyelmen kívül hagyni azt a nemes patinát, amely az etikai értelemben vett úriember — vagy ha úgy tetszik, gentleman — fogalmához hozzátartozik. Egy nemzedék nem elég ahhoz, hogy gentlemant hozzon létre, ezt tartja egy angol közmondás. Ez a mondás pedig a gyermekszoba felé utal, amely oly nehezen pótolható — hisz apró vagy nagyobb vonásokban oly félreismerhetetlenül kirajzolódik, volt-e valakinek vagy nem. Bizonyára sokban tehetétel is a régies, «úri» gyermekszoba, de sokban viszont mégis csak értéket jelent. Kétségtelen ugyanis, hogy a «túl jó» gyermekszoba, a régies értelemben vett úri nevelés alkalmas arra, hogy már-már a lehetetlenségig felfokozza igényeinket önmagunk s mások iránt. Viszont épp ez a régies úri «gyermekszoba» igyeke-

zett automatizálni, természetünkbe oltani a mások iránti tekintetet, a *regard*-t. Már pedig e nélkül az emberi szolidaritás végeredményben csak üres jelszó, frázis marad.

Végső fokon az úriember fogalma felveti az *elit* problémáját. Hogy a jövőben a társadalmi elitképződésnek hogyan és miként kell majd alakulnia, az egyik nagy kérdés, mely messze túlhaladná e sorok keretét. A másik, mely nem is a jövőre, hanem a jelenre vonatkozik, a mai, valódi elitnek, a társadalom igazi értékeinek kiválasztása és megbecsülése, érvényrejuttatása.

Ferenczy Valér.

CSALLÓKÖZI FÖLDREFORM 1941-BEN.¹

A sokat hangoztatott és a magyar jövő kulcskérdésévé vált földreform megvalósításához a cseh megszállás alól visszatért *Csallóköz* szolgáltatja talán a legideálisabb feltételeket.

Mindenek előtt van hozzá megfelelő *föld*, aminek a földreform céljaira való felhasználása tisztán csak a feladat végrehajtására kötelezett kormányhatóságnak a nép megerősítését lelkiismeretesen és gyorsan szolgáló tevékenységén fordul meg. Gondolunk itt a volt cseh és szlovák *telepes birtokokra*, amelyek Csallóköz hazatérése után a magyar *államkincstár* kezére kerültek s az most szabadon rendelkezik felettük. Az államhatalom változásakor u. i. a telepesek elhagyták ezeket a földeket, melyek így a magyar katonaság bevonulásakor üresen, gazdátlanul állottak.

Szinte magától értetődő tény az is, hogy ezek a telepes földek a cseh megszállás előtt csaknem kivétel nélkül *nagybirtokok* voltak, amelyekről az 1918. évi «csehszlovák» nemzetgyűlés tudvalevőleg úgy határozott, hogy — magyar tulajdonosaiktól elvévén — azokat fogja felhasználni a cseh nemzeti érdekű földreform céljára. Így vált lehe-

¹ Társulatunk és folyóiratunk célkitűzéseik szerint nem utolsó sorban a magyar társadalom életét és a magyarság erősödésének feltételeit, folyamatát kívánják vizsgálni és előmozdítani. Ezért fordítunk figyelmet kezdettől a földreform jogi, de még inkább általános társadalmi alakulására 1. Munkatársunk tanulmánya arra hívja fel a kérdéssel tudományosan foglalkozók figyelmét, hogy a kollektív nemzeti érdek érvényesítésének a közvéleményben, a törvényhozásban és a kormányzatban megnyilvánult akarata még nem jelenti a tényleges társadalmi átalakulás zavartalan megvalósulását. Sajnos, a szerző nem tért ki a közfigyelem és a közvélemény tárgyi okkupáltsága befo-lyásának vizsgálatára.

A szerkesztő.

tővé, hogy Csallóköz tiszta magyar területét a prágai Állami Földhivatal — ez a szerv volt megbízva a cseh földreform keresztülvitelével — benépesítse cseh-morva és szlovák telepesek hadaival. Egy-egy községben csak *egyetlen* tulajdonos, a magyar nagybirtokos földjét kellett kisajátítani s máris egész községnyi szlovák betelepítésére nyílt kézzel fogható lehetőség.

A földreformhoz szükséges másik tényező, *jó emberanyag* is van Csallóközben. Csaknem 90%-nyi mezőgazdasági jellegű népességéből mintegy 65% kispaszti réteg s ebből is megközelítőleg 20% *törpebirtokos*, amelynek 5 holdnál kisebb földjét kell a nagybirtokból földreform során eltartóképes 10—15 holdnyi nagyságúra növelni. Ennek a rétegnek a földjét a csehek sem bántották. Ők nagyobb vadra vadásztak: a *nagybirtokra*. Az elnyomás ideje alatt Csallóközt a kispasztság tartotta meg a magyarnak, öntudatos, dolgos, földszerető s a földdel bánitudó nép ez, amelyik az állandóan felszínen tartott *magyar* földreformtól anyagi megerősödésének, polgáriasodásának lehetőségét, bizonyos fokig hűszesztendő szenvedéséért kárpótlást, és magyar nemzet-hűségének jutalmát várja.

Csallóközt ma a földreform gondolata tölti be, erről beszél minden paraszt ember s nem rejti véka alá, hogy keresztülvételnek módjától nemcsak Csallóköz gazdasági jövője, de lakosságának lelki megbékélése is függ. Csallóközben u. i. békétlenek az emberek.

A visszacsatolás óta eltelt három esztendő a volt telepes birtokok rendelkezésének kérdésében nagyon sok csalódást okozott s távolról sem váltotta be a hozzáfűzött reményeket. Ez érthetőnek is látszik, ha e birtokok jelenlegi felhasználását összevetjük a csallóközi földreformhoz fűződő reménységekkel. U. i. csak elenyésző kisebb részük került tulajdoni juttatás formájában kispaszti réteg kezébe, (még ha a vitézi juttatásokat is ideszámítjuk!) tetemes részük ellenben visszakerült, vagy legalább is visszakerülőben van az egykori nagybirtokos tulajdonosuk kezére, míg a legnagyobb részüket évről-évre az államkincstár adja bére kisegzisztenciáknak. Természetes, hogy ezek a kisbérlők a jövőt illető teljes bizonytalanság és *csupán egy-egy évre* szóló bérbeadás miatt kirabolják a föld termőerejét és tönkre teszik azt hosszú évekre. S ez így megy már három év óta.

Az utóbbi — nemzetgazdasági szempontból teljesen tartahatatlan állapoton — a Komárom Vármegyei Közjóléti Szövetkezet segíteni kívánt, még pedig úgy, hogy négy évre bérbevette volna a földeket a kincstártól s albérletbe adta volna kispasztsz

egzisztenciáknak, földbérlő szövetkezetekbe tömörítve azokat, ellátva őket a szükséges forgótőkével és egységesen, nagyüzem-szerűen irányítva gazdálkodásukat. Nem tudni miért: a földmívelésügyi miniszter nem fogadta el a Közjóléti Szövetkezet tervét s nem járult hozzá a nemzetgazdaságot erősítő akcióhoz. S így 1942-re is maradt minden a régiben.

A magyar társadalom alaprétegének e helyi problémája nemcsak azért érdekelheti a társadalom tudományos megfigyelőit, mert a néperő megmentésének folyamatába nyit bepillantást, hanem azért is, mert a feudalizmus utolsó erőkifejtéseinek, mozdulatainak, taktikájának megvilágításával társadalomlélektani tanulságokkal is szolgál. Ezért nem látszik feleslegesnek részletesen feltárni a nagybirtok visszaállításának egy jellegzetes kísérletét, amilyen kétségkívül a Csilizradvány—füzespusztai birtok ügye.

* * *

Csilizradvány kisközség a dunaszerdahelyi járás délkeleti csücskében közel a Dunához. Lakóinak száma 802, területe 3720 k. hold s ebből 2100 hold Füzespusztára esik. Azt még meg lehet érteni, hogy egyes magyar nagybirtokosok, akiktől a cseh állam többé-kevésbé mégis csak erőszakkal vette el a földet, tisztán csak a tulajdonjog szemszögéből nézve a kérdést, most az államhatalom változásával egykori tulajdonaik visszaállítására törekednek. Ez az egyéni szempont, amely a régi birtokrend maradványainak a nemzettest kifejlődésével szükségessé vált kiküszöbölése során szükségképpen ütközik a nemzeti közérdekkel. Az egészséges közszellem erejét itt a közhatalom határozottságával lehet lemérni, amellyel a magánérdeket korszerű korlátok közé szorítja. Más a helyzet, mikor *szabadkézből eladott* és felparcellázott terület nagybirtokká való visszaállítására törekszik a régi birtokos, mint Füzespuszta esetében is.

Füzespuszta 2135 k. holdja régi magyar család tulajdona volt 1918-ig. Ez a terület is a cseh földreform szolgálatába állított, azonban a többitől lényegesen eltérő módon, mert ezt nem a Prágai Földhivatal vette át, hanem a tulajdonos, nyilván a kedvezőtlenebb állami igénybevétel megelőzésére, *eladta szabadkézből* a brünni Morva Telepítő Szövetkezetnek, amely társaság tudvalevőleg wagawalakulat volt, ha részt is vett a cseh földreform keresztülvételében. A hangsúly itt magánszervnek szóló szabadkézből való eladáson van. A területre cseh-morva telepések jöttek s a letelepülő családok 10-től egészen 111 holdig terjedő területeket

kaptak. (Helyesebben vettek meg.) A telepések 1928-ban vették át a birtokot s használták egészen 1938-ig.

A birtokon levő kész lakásokat (cselédlakások, intézőlakás) 10 telepes kapta, 17 telepes pedig a gazdasági épületekből épített magának 2—3 szobás, konyhás, nyárikonyhás, padlós, kellő számú mellékhelyiséggel ellátott — a környék lakásviszonyait messze meghaladó! — lakásokat. Azok a telepések pedig, akik így sem jutottak lakáshoz, házhelyet kaptak s azon csakhamar felépítették az előbbiektől kulturális szempontból semmivel sem rosszabb lakásaikat. Építkezésük általában mindenben felülmúlta a környékbeliek építkezését s a teljes polgárosultság jegyeit viseli. Itt kell még azt is megjegyezni, hogy mindegyik telepes nagy kerttel is rendelkezett, ahol szép gyümölcsstermelést űztek.

Ilyen berendezkedés mellett jött el 1938 ősze, amely Csallóközt a Felvidék egy részével együtt visszahozta az ősi magyar államkötelekbe. Füzespuszta cseh-morva telepesei is visszatértek Morvaországba, s elhagyott telepeikre a magyar kincstár tette rá a kezét.

A füzespusztai 2000 hold kisbérletek formájában kisparaszt egzisztenciák kezébe került a Csilizradvány túlsúfolt — 1918 előtt a nagybirtoktól — később pedig a morva telepeseiktől fulladozó — lakossága gazdasági felemelkedésének, szebb életbe vetett hitének megvalósítását látta a nagybirtok felosztásában illetőleg magyar kezekbe való kerülésében. Igaz, hogy itt is egyelőre csak *bérletről* volt szó, — 3—6 holdas parcellákban — sőt tegyük hozzá: csak *egy-egy évre* szóló bérletről, melynek gazdasági hátrányait az előbbiek során egy-két szóval már érintettük is, de mindenki hitt abban, hogy egyszer majd csak eljön a végleges juttatás ideje is. Csilizradvány népe reménykedett, hiszen a magyar állam feudális hírét cseh rágalomnak tartotta.

Három év reménykedések közepette *telt el* annak ellenére is, hogy a bérlet csak évről-évre szólt. A bérletet csaknem kivétel nélkül teljesen *nincstelen*, agrárproletárok kapták. Szorgalmas munka indult meg a most már magyarrá vált telepen, ami az új kisbérlők szemmel is látható *anyagi* gyarapodására vezetett. A telep mintegy 30 kisbérelője a harmadik év végén a következő állatállománnyal rendelkezett:

41 tehén	15 ló	21 borjú	35 hízósertés
26 üsző	1 bika	19 ökör	43 süldő
13 tinó	2 anyasertés	11 malac	20 kecske

továbbá 4 birka és szinte *megszámlálhatatlan* baromfi.

Amikor 1938-ban gazdálkodni kezdtek, akkor még jóformán semmiféle állattal sem rendelkeztek. Ez az állatállomány három éves gazdálkodás eredménye. Természetesen az anyagi gyarapodás megfelelő erkölcsi emelkedéssel is járt: az agrárproletárok öntudatos kisgazdák, mondhatni: polgárok lettek, akikre nemzetvédelmi s bármilyen szempontból (szaporodás) számítani lehet és kell is.

Életszínvonaluk s ezzel együtt életszemléletük messze felülmúlja a 3 év előtti proletárokét. . .

De jött az 1941. évi fordulat.

Mielőtt erre rátérnénk, szólni kell egy-két szót a birtok milyenségéről is, mert annak ismerete hozzátartozik a helyzet megértéséhez. A 2100 holdnyi területből mintegy 700 hold gazdálkodásra nem alkalmas. Ez a rész u. i. hanság, (nádas, rétek, legelők, víz-állás stb.) jövedelmezősége teljesen bizonytalan s csak esetenként kerül értékesítésre — árverésen — a rajta jelentkező hozadék. (Nád, sás stb.) A visszamaradó 1400 holdból 500 hold prima föld, minden kívánalmat kielégít, a megmaradó rész pedig II. és III. rendű minőségű, mely utóbbinak használhatóságát a Duna közelsége miatt a talajvíz állandóan kérdésessé teszi.

Az 1941. gazdasági évig ezt az 1400 holdat bérelték a kisparasztok s érték el rajta a fentebb már bemutatott gazdasági és erkölcsi eredményeket. Meg kell jegyeznünk még azt is, hogy a kincstár elég méltányos bért szedett tőlük, ami mellett szépen megtalálta ki-ki a maga számítását. A kisbérlők vegyes minőségű földparcellákat kaptak s azok után a minőségnek megfelelően különböző haszonbért is fizettek.

Az 1941. év utolsó negyede azonban igen nagy meglepetést és változást hozott Füzespuszta bérlői életében. A régi tulajdonos u. i. bérbekapott a 2100 holdból 1100 holdat s szinte mondani is fölösleges, hogy ez az 1100 hold a föld színe-javát alkotja.

Füzespuszta ezzel az intézkedéssel két részre oszlott. A valamivel kisebbik felét alkotó 1000 hold kincstári kezelésben maradt, azaz 1000 hold, melyből 700 mezőgazdasági szempontból nem hasznosítható. Ilyen szempontból csak a maradék 300 hold jöhet szóba, amit az államkincstár továbbra is kisbérletekbe adott, de most már nem 3—6, hanem csak 1—2 holdas parcellákban. (Több nem jutott!) Ez a 300 hold is csak III. rendű föld s így bérlői vajmi keveset várhatnak tőle. Az érte fizetett bér holdankint 30—35 kg. búza, 4 pengő kezelési költség és az adó.

A java-föld (az egész I. és II. osztályú kategória) a régi kézbe

került, igaz ugyan, hogy egyelőre csak bérlet formájában, — de a nagybirtok máris visszaállt. (Szabadkézből való eladásról lévén szó, természetesen érdemes volna a visszaállítás jogi alapjait is megvizsgálni. Ez azonban itt nem feladatunk, hanem a nagybirtok visszaállításának anyagi, erkölcsi és szociális következményeit feltárva a magyar közhatalom magatartásával s ezzel kapcsolatban közszellemünk minőségével kívánunk foglalkozni.)

A bérlő a kezére került birtokot két részre *osztotta*: 500 holdat kiadott albérletbe — egy tagban — egy zalamegyei földbirtokosnak, akinek Zalában 600 hold saját földje van. Ez az 500 hold a birtoknak legjobb része túlnyomórészen I. osztályú s egy kevés II. osztályú föld.

A megmaradt 600 holdat pedig ugyancsak albérletbe adta, még hozzá kisbérletek formájában, a volt kisbérlőknek. Természetesen itt már csak II. osztályú és III. osztályú földek vannak. Éppen ezért nagyon figyelemre méltó a haszonbérviszonyok rendezése.

Míg u. i. a kisbérlők a III. osztályú földért 30—35 kg búzát fizetnek az államnak holdankint és 4 P kezelési költséget, addig a nagybérlő 40 kg búzát fizet ugyan (a sokkal jobb minőségű földért), valamint 4 P-ös kezelési költséget, de kisbérlőitől a sokkal rosszabb földért (III. rendű) 75 kg búzát kér holdankint és 5.50 P kezelési költséget.

Gondolkozóba ejtheti az embert még az a körülmény is, hogy a kincstár újra csak egyéves bérletet kötött kisbérlőivel, a nagybérlő ellenben már *hat* évre szerződött velük.

S a kisbérlők alávetették magukat a nagybérlő diktálta feltételeknek: kivették a tőle felajánlott rossz földet s fizetik neki érte majdnem a dupláját annak, amit a közbeiktatott főbérlő fizet érte, vagy éppen ők fizetnek a hasonló minőségű kincstári földekért. Belementek ebbe a szerencsétlen bérletbe, — noha ezek a fizetési feltételek (előre való fizetés!) csaknem leküzdhetetlen akadályok elé állították őket. Sokan kénytelenek voltak eladni nélkülözhető vagy éppen más fizetni való részére *tartogatott* állataikat. A kisbérlő felajánlott 600 holdat teljes egészében ki kellett venniük annak ellenére, hogy abból ez ideig csak 80 hold volt hasznosítható s a nagybérlő még azt is kikötötte, hogyha neki a következő évben szüksége van erre a 80 holdra, akkor ezt akadálytalanul visszaveheti tőlük. Súlyosbítja helyzetüket, hogy az idej őszi művelés elmaradt. U. i. a kisbérlők közti szétosztás csak november hóban kezdődött s a beállt őszi esőzés még az

osztási munkálatokat is félbeszakította. Sőt az elmaradt őszi szántás még a tavaszi megművelést is nagyon kétségessé teszi, így tehát az a helyzet, hogy az évi bért — ami mint láttuk, jóval magasabb a főbérlő által fizetett bérnél — és kezelési díjat állataik feláldozásával már előre lefizették, de termésről *szó sincs* s kérdés hogy a jövő évben egyáltalán lesz-e. Állataik kényszereladása folytán még attól a helyzettől is elestek, hogy az esetleg eladásra kerülő kincstári földek előzetes vételár-részletét ki tudják fizetni.

Hogy ilyen körülmények között mégis vállalkoztak a bérletre, annak — mint ők maguk mondják — több oka van. *Első* ezek között, hogy valamennyien bérelt földből élnek, más megélhetési alapjuk egyáltalán nincs. Természetes, hogy agrárproletárok még egyszer nem akarnak lenni.

Második ok, hogy állatállományukat, ami az új földbirtokrendezés és bérfizetés után *még megmaradt* nekik, csak így tudják megtartani, esetleg újra megnövelni.

Van azonban még egy nagyon súlyos ok, mely döntően esett latba térdrekényszerítésüknél. Ez pedig a lakáskérdés. Azzal csalogatták őket az új nagy bérletbe, hogy azokat a lakásokat, amelyek nem okvetlenül szükségesek a nagybérlethez, meg fogják használatra kapni. Ennél nagyobb ígéretet nem lehet tenni Csilizradványon.

Füzespusztából u. i. 29 ház jut vissza az egykori (s a jelek szerint: leendő!) tulajdonosnak s ez a 29 ház is azon a területen van, amely nagy bérletbe lett kiadva. Eddig három lakónak kellett már elmennie, ötnék pedig 1942 március i-re szól a felmondása. Visszamarad *így* még 21 lakás. Ebből tervbe van véve 10-nek a lebontása (!), kettőnek pedig pajtvá váló visszaállítása. A fennmaradó kilenc lakásért folyik a versenyfutás. A lebontással és kilakoltatással u. i. 17 család kerül a szabad ég alá. S ezt *szó* szerint kell venni, mert számukra Csilizradványon sem égen, sem földön nincs lakhatási lehetőség. Ezek a családok ugyanis Füzespusztára való kiköltözködésük előtt vagy nőtlenek voltak s így otthon tartózkodtak, vagy kisebb családdal és állatállománnyal többen is megfértek egy házban. Ma ez a lehetőség nincs meg. A kilakoltatás előtt állók számára főleg az állatállomány elhelyezése jelent komoly gondot. Nem marad más hátra, mint eladni azokat. Akkor pedig tulajdonosaik koldusbotra jutnak! — amely mellől számukra többé feltámadás nem lesz. Mint mondják: az állat az itteni kisbérlő megélhetési alapja. Igát húz, élelmet ad, a család ruházatát, a

különféle fizetési kötelezettségek teljesítését az időnkint eladásra kerülő növendékállatok, leváltásra kerülő öregebb jószágok biztosítják.

Ezért érthető, hogy a lakáskérdés volt a döntő szempont, ami miatt a kisemberek beadták a derekukat. Reménykednek, hogy így lesz hely, ahol meghúzódhatnak. Pedig egyrészt még így is a szabad ég alá kerül, hacsak az új, a szociálisabb magyar állam nem áll melléjük.

Ha már a lakáskérdésnél tartunk, szóljunk az iskoláról is. Gyönyörű — minden igényt kielégítő — iskolája van Füzespusztának. Kell is, mert 260 lakosa közül 56 iskolás gyermek. S az iskola is halálraítéltetett: a nagybérlő lakást akar belőle magának csináltatni s esetleg iskola célra valami kocsmáépületet fognak átalakítani, így mondják a pusztán.

Íme egy példa a csallóközi földreformból.

* * *

Aki ott él a csallóközi nép között s a maga valóságában látja és figyeli a magyarság jövő reménységének, a még szaporodó agrárszegénységnek a földért (vagyis létért) folytatott küzdelmét, az nem szabadulhat attól a gondolattól, hogy a minden életerős nemzet körében rég túlhaladott és a társadalmi igazság eszméjével ma már össze nem férő avult birtokrendszer szellemének a magyarság közgondolkodásából és a közhatalom gyakorlásából való távortartása a színmagyar földművesnép talpraállításának első feltétele. A csilizradványi eset talán a legkiáltóbb példa, de éppen nem egyetlen. Felidézésével nemcsak a társadalom működésének egy jellegzetes kórtünetét kívántuk a szociológiával foglalkozók elé vetíteni, hanem arra is gondoltunk, hogy talán éppen az az óvatos, lépésről-lépésre haladó és a szándékot inkább sejtető, mint kimondó eljárás, amely a csilizradványi esetnél is alkalmaztatik, egy szerencsés fordulat számára ad még lehetőséget, olyan fordulat számára, amely a csallóközi szegény magyarok életérdekén kívül a magyar közhatalom jóhírnevét is erősíti és már ezzel is az éledő reménység erejét önti a most csalódottan csüggedők lelkébe.

Szaniszló József.

NÉHÁNY GONDOLAT A SPORT ÉS A TÁRSADALMI LÉLEK VISZONYÁRÓL.

Reflexiók Borbély Mihálynak «Az ember, a gép s a társadalom» c. tanulmányához.¹

Hosszabb idő óta a tudományos érdeklődés előterében álló kérdés szellemes, széleskörű ismeretgazdagságról tanúskodó és határozott ténymegállapításokkal bőségesen tüzdelt tárgyalása során Borbély Mihály fent idézett tanulmányában arra a végkövetkeztetésre jut, hogy a gépet, mint az emberiség alkotását és munkásságához kiválóan felhasználható eszközt, sem megvetni, sem isteníteni nem helyes cselekedet, mert az, mint korunk társadalmának, rabszolgája, csak azt érdemli meg, hogy tiszteletben részesüljön. A gépmítosz, a gépimádat ezért kifogásolható s amennyiben ez a tendencia mégis érvényesül, az egy alacsony szinten álló tömeghatás következménye, ahol a tömegek emberi ideálja a géppel kapcsolatban az ú. n. «soförtípus»-ra, a «szakembernek» s a «sportembernek» mintegy keveréklényére vonatkozik.

Úgy itt, mint a későbbiekben, ahol a sport egyre nagyobb térhódításáról beszél a szerző, nemcsak a mindennapi életben, de az iskolában is, ahol megtanít ugyan az engedelmességre, de már arra nem, hogy az engedelmességből fakadó tekintélytisztelet — mint mondja — válogatni is tudjon az igazi és áltekintélyek között, a sportgondolat bár nem kiélezetten, de burkoltan mégis felelőssé teszi a modern társadalom szellemtelenné és primitívvé válásában.

Mivel ezeknek a megállapításoknak a lényege nem új keletű és hol itt, hol amott meglehetősen közös jellemzőkkel, főként pedagógusoknál, de más szakmabeli íróknál is felbukkan, talán nem érdektelen, különösen a társadalmi kérdésekkel foglalkozók számára, ha most Borbély Mihály megállapításaitól inspiráltan a sport és a társadalmi lélek kapcsolatáról elmondunk néhány gondolatot és megállapítást.

A legújabbkori sport szélesebb társadalmi elterjedése szinte egyidejűleg indul meg a 19. század második harmadától kezdve az erőgépek fokozódó érvényesülésével. Hogy ezt a véletlennek látszó párhuzamot nem csupán az angol college-ek ugyanekkor ébredő neoklasszikus szellemével, hanem a kapitalizmus által nyújtott jólétemelkedéssel és nem kis részben a fokozódó urbanizációval is lehet magyarázni, ezt számos kapcsolat és tapasztalati tény elárulja.

Így kétségtelen az, hogy ezen a korfordulón a sportolás alapindító rugóját a magasabb társadalmi rétegek anyagilag gondtalan tagjainak gyakorlati cél nélküli kedvtelése szolgáltatta, amelyet maga a kifejezés (sport == időtöltés, játék, kedvtelés, enyeltés) is bizonyít. A fejlődő demokrácia viszont már fokozottabb elterjedést tett lehetővé,

amit a nagy demokratikus berendezkedésű ipari államok viszonyainak megfigyelése is igazol.

A gép felhasználása a gazdaságban kapitalizmust, a politikában demokráciát, a településben városiasodást eredményezett, ami mind kedvezően hatott akkor, az antik korból felújított társadalmi tevékenység, a sport elterjedésére.

De amint már előbb utaltunk reá, a legújabbkor sportmozgalmának fő oka mégis az angolszász gentleman életforma gazdagon rendelkezésre álló szabadidejének kitöltési lehetősége volt, amelyben a harcszerű mozzanat erkölcsi alapon álló önként vállalt korlátozottságokkal és kötelezettségekkel (fair play) párosult. Lényegében ehhez hasonló kapcsolatot figyelt már meg Schiller Frigyes és később az ő nyomán Spencer is a gyermek és a játék viszonyában akkor, amikor ennek alapján az energiafőlölesleg játékos felhasználását állítják sokat emlegetett játékméletük tengelyébe.

Másoldalról fennállott azonban már ekkor is a társadalom érdeklődése a rendkívüli nagy emberi fizikai teljesítmények — mint ma mondanák — a rekordhajszolások iránt, amit az akkori lehetőségeknek megfelelően heteken át tartó távfutásokban, evezésekben, vándorlásokban csodáltak meg. Ez a mai soförtípus imádatának akkori formája lehetett, csak a kornak megfelelő változatban.

A sport lassankint már ebben a gyermekkorában is egyre fejlődő társadalmi tevékenység lett ugyan, de csak mint szórakozási, időtöltési forma jöhet még számításba s nem tudatosan használt testnevelési tényező. S mivel pedig eleinte csak szűk körben (néhány ezer ember, Magyarországon a 900-as évekig csak néhány száz művelője van) fejtheti ki hatását, a kor egyetemes társadalmára még nem gyakorol érezhető befolyást.

A demokratikus orientáció és az egyre fokozódó városiasodás tovább segítik azonban a fejlődés útján.

A demokratikus politikai berendezkedések és következményeik kiterjesztik a magasabb osztályok életvitelét és nívósabb életviteli vágyát szélesebb néprétegekre, különösen azokban a vonatkozásokban, ahol ez kisebb anyagi megterhelés mellett lehetséges. Közkinccsé válik többek között a napipolitika mellett a divatos öltözködés lehetősége, a tánc és velük együtt a sport is. Különösen kedvezővé teszi a sport számára az atmoszférát az individuális-liberális világnézet, mert az egyéni felszabadulásnak és érvényesülésnek kitűró új területe nyílik itt is meg és már nem kizárólag a sportban résztvevő versenyzők, hanem a máshol esetleg érvényesülni nem tudó sportot szervezők, vezetők számára is.

Az új társadalmi megnyilvánulás természetesen komoly ellenhatásokat is bőven kiváltott, a támadás és védelem keresztüztében pedig megkezdődött a sport legkülönbözőbb szempontokból való értékelése, illetőleg lebecsülése. De ettől kezdve és ennek nyomán indul

meg valamely cél érdekében álló tudatos felhasználása a sportnak, amelyek során a legkülönbözőbb társadalmi és politikai berendezkedések is reá teszik a kezüket. Később lassankint mindinkább keveredik a sport a kezdetből fogva hasznossági célokat szemelőtt tartó testgyakorlási rendszerekkel (német, svéd, dán), a társadalom szemléletében mindinkább kiütözik belőle is a testnevelési tartalom s mivel mindezek ellenére is megismerésének csak a kezdetén tartunk, gyakorivá és népszerűvé válik feldicsérésében a laikusok előtt még sokszor tudományosnak is ható nagyképű kijelentések ismétlése.

A cselekvésre szomjazó néptömegek, az első világháború után fizikális szempontokból is egyre kedvezőbbé váló miliő, az elnyomott és nagy politikai változásokon átment államok egyre fokozódó érdeklődése lassanként a sportot egy valóban nem lebecsülendő társadalmi lélekformáló tényezővé is emeli, amelynek azonban a legkülönbözőbb hatásai lehetnek.

A sportnak ezen a síkon való megítélésében a legdurvább hibák onnan erednek, hogy a kritikusok, vagy egyoldalúan csak a sport javára összehordható, mögétékintés nélküli, előnyös tulajdonságoknak ható állításokat sorakoztatnak fel, vagy pedig, mint talán Borbély Mihály is teszi a sportban s a vele kapcsolatban emlegetett, de általában nem teljesen tisztán értelmezett testnevelésben, csupán egy testiesen erőszakos érvényesülési tendenciát látnak kibontakozni, amely mintha önmagában zárt egységként jelenék meg a világban és céljai érdekében hajlandó lenne minden más, különösen a szellemi értékek megsemmisítésére.

Pedig a sportot nagy tévedés egyetlen hatóirányúnak tekinteni vagy azt vélni, hogy a hatás, amelyet a társadalmi lélek irányában sugároz, már eleve determinálva van. A sportnak, de különösen lelki-tartalmának a különböző korokban, sőt ugyanabban a korban is, más és más helyen egymás tölteljesen eltérő hatását lehet tapasztalni. Egészen más hatást vár és valóban ér is el vele a liberális-demokrata, megint más célra használták fel a cionista szervezetek, a német egység szolgálói, vagy mondjuk az elszakított magyarság kisebbségei.

Csak ezeknek a felismeréseknek birtokában lehet megérteni azt, hogy egészen ellentétes világnézetű embercsoportok lehetnek a sport szolgálatába állítva s így az első látszat arra enged következtetni, hogy nem a sport gyakorol befolyást a társadalom neveltségére és szellemi nivójára, hanem éppen megfordítva, a társadalom érték, vagy minőségi foka szerint formálja a maga képére a sportot. Pl. az individualista társadalomszemlélet a csak önkorlátok közé szorított szabadságát, a majdnem egyenlő érvényesülési lehetőségek melletti siker-várást, az eszményi amatőrseget hangsúlyozza ki benne, szemben a kollektív világnézetet vallókkal, akik a hősi szemlélet, közösségi képviselet, fajnemesítési eszköz stb. értékeinek kifejlesztőit találják meg benne.

De az előbb említett első látszat sem fedi — mint történni szokott — teljesen a valóságot és Borbély Mihálynak igaza van abban, ha a sport előtérbenyomulásától hatás kifejtést vár a társadalom általános szemléletére, mert mint legtöbbször a valóságban, úgy itt is mindkét érintkező faktor (t. i. a társadalmi lélek és a sport) befolyást gyakorol a másikra.

Igaz az, hogy gépek megítélésénél a sportgondolat érvényesülése a társadalomban valóban a teljesítmények versengése és fejlődése feletti elragadtatást hangsúlyozza ki, mert hiszen ezáltal nem történik más bizonyos külső vonatkozásban, mint a versenyzés tárgyainak elgépiesítése. Ha szabad csak futólag hozzászólanunk a technikafejlődési kérdésekhez, joggal felvethetjük a kérdést, de hát erre, ilyen irányú érték-érzéklés jelentkezésére nincsen szükség? Kizárólagosan természetesen nincs, de az élet maga magával hozza a gépek közé is a darwini gondolatot, illetőleg annak megtestesülését.

Elfelejtkezük azután a dolgozat írója arról, hogy az új emberi ideál, a «soförtípus» felemlítésénél — ha ugyan ez ma pillanatnyilag nem idejét múlta megállapítás, hiszen most a háború héroszai vannak előtérben s legfeljebb valami közös lelki mag található fel a két típusban — talán kizárólag arról a tömeglelkű társadalomról szól, amely valóban primitívtségénél és ítéletei gyarló voltánál fogva, nem csak a sporteszmében nem emelkedik magasabb fokra, de az irodalomban és művészetben sem jut tovább a sokat hangoztatott ponyvaregények és silány tárgyú mozifilmek élvezeténél.

Tisztában kell lenni azzal, hogy a sport térhódítása a társadalmi lélek szellemiségének és intellektualizmusának rovására korántsem olyan nagyméretű, sem nem olyan veszedelmes, mint ahogy azt Borbély Mihály és hozzá hasonlóan sokan mások is látják, mert nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az egyénfölötti individuális társadalomra vonatkozó megfigyelés még több kritikai szűrőt igényelvén, mint az egyéni lélek vizsgálata, azt egyes, ha még kirívó szimptomákból is biztosan megítélni nem lehetséges. Borbély egyébként is, amennyire meg lehet állapítani, a társadalmi lélek rontójaként a sportversenyek nézőközönségének tömegjellemét tárja elénk, ami pedig rendszerint gyökeres ellentétben áll magának a sportot üzőknek, akár kollektíve véve is, benső lelki alkatával. A sportszemléletnek csak eme kettőssége is már, önmagában a sporteszmé kibontakozásában is kolloid állapotra mutat s ennek következtében különösen kívánatosá teszi azt, hogy benne elitebb társadalmi erők értékállóbb irányok érdekében közreműködjenek. Ilyen hatás-kifejtés több-kevesebb eredménnyel érvényesül is a sport alkotta sajtósági közösségi szemléleten belül s a magasabbra jutás érdekében éppen az a szükséges, hogy ebben a nagyjelentőségű formáló munkában a társadalom etikailag becses, szellemi vezetésre mindenképpen hivatott rétegei mennél nagyobb mérvben, ténylegesen részt vegyenek. Mint a közelmúltnak sok eseménye bizo-

nyítja, ez a megállapítás járható útra vonatkozik, mert a sportszemléletet sem borítja el a *minden* egyéni kezdeményezést meggátló univerzalizmus. Sőt a sportszemléletben is megtalálható a klasszikusnak nevezhető örök emberi értékek felé törő, mértéktartó felfogástól kezdve az amerikanizmus végletéig ugyanúgy a számtalan, csak kisebb eltérésekben mutakozó árnyalat, mint az ember kultúrmege nyilvánulásainak más vonatkozásaiban.

Nem lehet tehát egy időtálló társadalmi tevékenységből fakadó szemlélet értékét, egyetlen éppen rusztikusságánál fogva legjobban érzékelhető árnyalatából megítélni s egy ilyen egyoldalú megfigyelésből folyóan súlyos és véglegesnek tetsző megbélyegzésekkel illetni.

Közhely talán, ha itt felemlítjük, hogy a társadalmi kérdések vizsgálata az ítéletek meghozatala szempontjából igen nagy alaposságot s talán kevesebb bátorságot igényel. De megtesszük azért, mert kívánatosnak tartjuk azt most leszögezni, hogy ez a sport megfigyelésénél is alkalmaztassák, nehogy túlsók szubjektív elemtől keverten ebben a vonatkozásban a tárgyi igazság keresése háttérbe szoruljon.

Szerbák Elek

A szerző válasza:

Nem vagyok a sportnak ellensége, sőt! De vájjon ez, amit ma csinálnak sport-e? A sportembert idézőjelben írom, ez pedig jelent valamit! S kérdem a kitűnő sportembertől (idézőjel nélkül!), vájjon a tömeg kit tart sportembernek s ki az ideálja: a valódi sportember vagy az a hisztériás primadonna, aki inkább akrobata és artista mintsem sportember, vagy az, aki megfelel ennek a szép névnek. Azt hiszem ezer ember közül sem akadna egynél több, aki nem cserélné össze ezt a két fogalmat. Pedig a sportember tiszteletreméltó nevét csak bitorolják ezek, akikről egy-egy verseny előtt riportokat írnak a sportlapok, amelyben nagyképűen nyilatkoznak még arról is, hogy mit esznek akárcsak egy-egy kitenyészett hollywoodi filmprimadonna.

Én szeretném legjobban, ha minél több lenne a sportember s eltűnnék a «sportember», ami különben föltétlenül együtt jár, s legszívesebben olyan társadalomban élnék, ahol mindenki sportember, mert akkor eltűnik a «soförtípus» s nem lesz talaja a sportprimadonnának, a «sportember»-nek, annak, aki ma tömegideál. Azt hiszem nemcsak ebben, hanem mindenben egyetértek az illusztris hozzászólóval s örülök, hogy akad még ma is igazi sportember.

Borbély Mihály.

TURÁNIZMUS A PONYVÁN.

Molnár Sándor dr. szerkesztésében megjelenő Nemzeti Könyvtár című ponyvasorozat 62. száma egy feltűnően jó kisregény mellett igen érdekes csodabogarat ad ráadásul mindössze 24 fillérért. Csodabogár ugyan nemcsak a ponyvafronton akad bőven, hanem

egyéb sajtótermékeinkben is, úgy hogy ezzel sem volna érdemes foglalkozni, ha ez a sorozat nem jutna el minden népkönyvtárba s nem viselné a Nemzeti Élet Iskolája hangzatos címét. Ez a ráadás egy térképből és nyolc oldal szövegből áll. A térkép «Turáni Népek Euráziában» címet viseli s «A Japán Turáni Szövetség térképe és magyar kiadványok alapján rajzolta Bogáti S.»

Ezen a térképen a szerző az árja perzsákat s ugyancsak árja hindukat egyszerűen elsikkasztja s Indiát, Iránt török-tatár népességűnek tünteti fel, ugyanúgy, mint a tényleg türk népességű Türkisztánt s Kazaksztánt. Mindeme török-tatár népességűnek jelzett területnek a lakosságát 42 millióban jelöli meg, holott Indiában egymagában 350 millió lakosról tud a Magyar Királyi Állami Térképészeti Intézet kiadásában megjelent Kiszatlasz. A Nemzeti Élet Iskolája — talán nemzetnevelési okokból? — másként tudja.

300 milliónál több árjaféle elsikkadt tehát, bár nem tudjuk mi szükség van erre, úgylátszik azonban a szerzőnek ebből a módszerből elég volt s a kínaiakkal már másként bánik el, azt azonban még kevésbé értjük, miért kell velük is elbánni. Nagy nép a kínai, 400 milliónál is nagyobb, egységes nagykulturájú nép s így a föld legnagyobb nemzete, valóban ázsiai, azaz bocsánat, turáni nép: a Nemzeti Élet Iskolájának azonban nem szimpatikus, ezért kettévágja a kínai népet, miként Kína egységét a japán front jelenleg kettévágja. Bizonyára ez adta a rajzolónak ezt a remek ötletet is. Keletkína lakosságát mandzsu-tunguznak tünteti fel, azaz a japánokkal egyező nyelv- (vagy nép?)-családbelinek, bizonyára azért, mert azok már felszabadultak a «mongol iga» alól, ugyanis a nyugati Kína lakossága a térkép szerint mongol, azaz a japánokkal nem egyező csoporthoz tartozik. Legérdekesebb az, hogy a két terület határa a térkép szerint ott van, ahol a japán megszállás határa! A szövegrész ugyan azt mondja, hogy a népi hovatarozás szempontjából «sokkal erősebb szava van a fajiságnak, mint a nyelvnek vagy az idegen hatásra létrejött tudatnak.» Lehet, de akkor miért van ilyen óriási széttagoló hatása a mindössze négy éves japán-kínai háborúnak, amely különben egyben kitűnő példája annak' amit a szerző «örök turáni gondolatnak mond: a turáni összetartásnak és egymáshoztartozásnak. A japán-kínai összetartás ugyanis ép olyan erős, mint a magyar-török összetartás és testvériség, amely különösen a múltban volt közismerten nagy.

A szöveget Túrmezei Károly írta, neve szerint is tur, azaz turáni, lelkesedése érthető tehát. Ép azért ne is gyakoroljunk kritikát a lelkesedés felett, a kettő ritkán állja egymást, de egyet meg-

kérdezzük: ki autentikusabb e háború célja tekintetében: Túrmezei László, aki azt mondja, hogy ez a háború a turánság felszabadításának a háborúja is, vagy Bárdossy László, aki azt mondja, hogy ez a háború Európa önvédelmi harca. Kinek van igaza, kérdi a jámbor olvasó, aki ezt a kettőt nem érzi azonosnak, hiszen a «turániak» nem európaiak, nem is fehér emberek, mi magyarok pedig európaiak és fehér emberek vagyunk. Ezen nem tudunk változtatni mi sem, de nem tudna egy esetleges japáni «felszabadítás» sem, miként nem tudott változtatni «török» testvéreink többszázados «felszabadítási kísérlete» sem.

A Nemzeti Könyvtár ponyvasorozat, tehát ajánljuk a Nemzeti Élet Iskoláját a ponyva elleni küzdelem vezetőinek a nagybecsű figyelmébe is. Mert van-e most szükség arra, hogy megingassuk népünk hitét európai hivatásunkban? Még szerencse, hogy ez a ponyva nem olyan érdekes, hogy sokan olvassák. *B.*

KÖNYVISMERTETÉSEK

Erdély és népei. Szerkesztette: M á l y u s z E l e m é r .

A budapesti egyetem bölcsészeti karának Magyarságtudományi Intézete és a Franklin Társulat kiadása. Budapest, 1941. 254 oldal.

A fiatal s máris több szép kötettel induló intézet e kiadványa valóban a magyarság-megismerést szolgálja. A szerkesztő szerencsés kézzel válogatta össze munkatársait: a régész *Alföldi Andrást*, ki Erdély ókori lakosairól számol be, *Kniezsa Istvánt*, ki a honfoglalás idején itt talált népek és az erdélyi magyar települések nyelvi dokumentumai alapján, tehát a földrajzi elnevezések történetével is igazolja a magyarság elsőbbiségét a románokkal szemben, *Győrffy Györgyöt*, ki formás, kerek, világos összefoglalását adja a székelység eredetére, belső vándorlásaira és mai elhelyezkedésére vonatkozó tudományos kutatások eredményeinek, *Fekete Nagy Antalt*, és *Maksay Ferencet*, kik a románok, illetőleg a szászok betelepülését ismertetik, *Jakó Zsigmondot*, aki feltárja a románság újkori, tehát már állandó, községlakó településeinek folyamatát s kimutatja a nemzetiségi történet további kutatómunkájának szükségét, *Elekes Lajost*, ki a székelység moldvai és havasalföldi kivándorlását ismerteti. Eddig a munka történeti része, melyhez a közelmúlt és a jelen néhány kérdésének megtárgyalása kapcsolódik ugyancsak kiváló szerzőktől. *Pukánszky Béla* megvilágítja a magyar-szász művelődési kapcsolatokat s ebben rámutat arra, hogy a szászoknál két irányzat élt, egy barátságos, a tudományos eredményeket megbecsülő és egy másik, a magyarsággal szemben elzárkózó s a német önérettel telítettebb irányzat. A magyar irodalom hatása azonban az erdélyi német írókban a legújabb időkig kimutatható. *Gáldi László* a magyar-román kultúrkapcsolatokról számol be, a magyarság nyugati kultúrát közvetítő szerepéről s arról, hogy ez a szellemi hatás és kapcsolat hogyan gyengül meg a múlt század közepétől s ad helyet annak a Bratianu-féle vádnak, hogy «a románokat a magyar steppék vágták el a nyugati kultúrától». *Biró Sándor* tárgyilagoss, nyugodthangú cikkben nagy őszinteséggel tárja fel a magya-

rok és románok viszonyát a kiegyezéstől 1940-ig, találóan jellemezve a két nép lelkében élő érzelmeket, szenvedélyeket s a két nép egymás irányában való magatartását. Az utolsó tanulmány *Gyallay Domokosé*, a székelység mai helyzetét, bajait, szükségletét, életfeltételeit ismerteti lelkesen és meggyőzően.

A kötet alkalmas arra, hogy széleskörű közönség reális tájékoztatást kapjon belőle az erdélyi nemzetiségi kérdés állásáról történeti megalapozással s a lelki tényezők megismerésével. A munka tárgyilagos és komoly dokumentuma annak is, hogy a magyarság ma is keresi a megértés útjait az erdélyi románsággal és a szászokkal. Hiányérzetünk csak annyi a kötetrel szemben, hogy a Székelyföldön kívüli, általában szétszórt magyarságról nem ad kellő tájékoztatást, ezekről a könyvben kevés szó esik, pedig önálló feldolgozást, tanulmányt érdemeltek volna. És ha a könyv címét vesszük alapul, még egy kis tömör társadalomrajz kívánczított volna a kötetbe. Sz. Gy.

Giuliano, Balbino: *Latinität und Deutschtum*. Köln: Petrarca-Haus. 1941. 122. 1.

Amikor mintegy tíz esztendővel ezelőtt Giulio Evola egyik könyvében (*Imperialismo pagano*) azt írta, hogy a válságba jutott európai társadalmat egyedül a német és az olasz szellem találkozása és egyesülése, a középkori német-római császárság szellemének megújulása tudja megmenteni, sokan elhamarkodott, sőt lehetetlen illúziót láttak benne. Néhány évvel később, mikor a nemzetiszocializmus Németországban diadalt aratott és már kitűnt, hogy a fejlődés iránya merre halad, bizonyos rokonságot véltek látni a két jobboldali, nemzeti forradalmi nép között. Az olasz és a német nép között levő különbség kiküszöbölése azonban még akkor sem látszott keresztülvihetőnek. Ma a fegyverbarátságon kívül sok olyan jelenség van, amely az evolai eszmét mindinkább igazolni látszik. Az már kétségtelen, mindakét részről igen nagy erőfeszítést tesznek, hogy a szellemi kapcsolatokat kimélyítsék. Sokan nem is a rokonságot hangsúlyozzák, hanem az egymást kiegészítő ellentét-jelleget. Európa rendje, mondják, csak úgy valósulhat meg, ha Észak és Dél találkozik: a két legnagyobb ellentét kiegyenlítődik. Ez Giuliano könyvének tárgya.

Az olasz nép gyökere a szerző szerint a latinitásban van. Ennek a latinitásnak jellemző vonása Róma kezdeteitől a mai napig egyetlen: «az állandó belső kényszer, hogy önmagát valamely törvénynek adja, valamely eszme szolgálatába állítsa, valamely magas, általános, abszolút és szent értéknek, amely a megvalósítandó

rendet szolgáljam Az olasz léleknek mindig olyan gondolatra van szüksége, amelyért fel tudja magát áldozni s ez a gondolat mindig abszolút, általánosan emberi legyen. Ez a római birodalom hagyatéka, amit a középkori egyház is átvett s ez a gondolat, amely a risorgimento alapján van és ez a fasiszmus alapeszméje is. Az olasz ember vallásos megborzadást érez minden kaotikus és rendetlen fölött, — mint a római, aki a rend kultuszát az Eufrátestől Britanniáig megvalósította. Államférfi, hadvezér, költő, író, filozófus, mind ennek a transzcendens rendnek szolgálatában áll és ez benne a legmélyebb. S a római, éppen úgy, mint az olasz ezt a rendet nem érzi elérhetetlennek, utópikusnak, ideálisnak. Éppen ellenkezőleg: adottnak tudja s a megvalósítás számára konkrét feladat. «Még ott is, ahol szellemünk a filozófiai spekuláció, vagy a művészi alkotás legnagyobb magasatait eléri — szól Giuliano — még ott sem veszti el érzékét a valóság iránt.»

Míg a déli, római-olasz ember életének középpontjában a rend és az eszme áll, a germán embert kezdettől fogva az erő jellemzi. Ez az erő ki akar törni és ki akar fejeződni és azt hiszi magáról, hogy minden földi rendnél, törvénynél, közösségnél, gondolatnál magasabbrendű. A német emberben élő kényszer, hogy a valóságon túlmenjen és a német számára a legmagasabb értéket a saját magát megvalósító Én emberfölötti erőfeszítése: a germán a vállalkozásban, a kalandban él, legyen ez a kaland hadjárat, vagy zene, vagy metafizika, — legyen az ember Nagy Frigyes, Beethoven, vagy Nietzsche. A német lélek a törvényen, a határon mindig áttör, — a rend számára nem megvalósult tény, amit élvezni lehet, hanem az istenek titka, amit el kell rabolni.

A szerző ezt a szép és termékeny jellemzést a történeten és a társadalmon tökéletesen és érdekesen viszi keresztül. De téved, aki azt hiszi, hogy a könyv elvész a szellemtudományilag és lélektaniilag ilyen jól megfogalmazott típusok megrajzolásában. A jelentékeny és a valóban új, sőt az a tulajdonság, amelyért az embernek kedve lenne ezt a művet itt nálunk is terjeszteni, az nem a már elavult társadalomlélektani rajz. Giuliano könyvében tudatosan bontakozik ki az az új szellemiség, amelyet ma még csak politikai oldaláról látni s amelynek tevékenységét eddig még csak a győzelmes hadjáratokból ismerni. Közhellyé vált a demokráciákat és liberalizmust lenézni, de nagyon kevesen vannak, akik tudják, hogy mi adja meg az embernek a jogot a lenézésre. Ez a szemlélet az, amely itt ebben a könyvben is jelentkezik. Amely nem is szemlélet, inkább magatartás, — teljesen tudatos, büszke, higgadt, ki-

dolgozott, tele életerővel, lendülettel, új eszmékkel. A könyv azt a benyomást kelti, hogy az új olasz szellemiségben azok a gondolatok, amelyekről eddig a politikai propaganda beszélt, tényleg és valóban meg is valósultak. S aki ezt az új szemléletet és magatartást meg akarja ismerni, annak ezt a művet ajánlatos elolvasni. Meg fogja látni, hogy az «új élet», az «új rend», a «megújulás», nem üres szólam, hanem mindinkább megvalósuló tény.

Az új szellemiség egyik legjellegzetesebb vonása, hogy az embert igen mély antropológiai alapon fogja fel. Az a szószátyár és jelszavakban kimerülő szkéma, amit a szocializmusról ismerünk, teljesen eltűnt. A fasiszta gondolkozók lélektani és antropológiai alapon állanak és mindig az ember reális lényéből indulnak ki. Ezért kellett, hogy nacionalisták legyenek: a nemzet, amelyhez az ember tartozik olyan lényegbevágó antropológiai tény, amelyet figyelmen kívül csak az absztraktumokban teljesen elveszett kommunista világpolgár-szellem tudott hagyni. «A mi fasiszta és nemzeti szocialista mozgalmunk — szól egyik fontos helyen — az ember sorsát és az ember valóságát úgy fogja fel, hogy az mindennemű élettényt megelőz. Társadalom, közösség, állam előtt van az ember maga. Az ember pedig irracionális, de főként alkotó lény. Ez benne az abszolút. A fasiszmus és a nemzeti szocializmus éppen ennek az embernek nevében indított harcot a rózsás utópiák tökéletes boldogságvilága ellen, amely utópiákban az élet minden nagy drámai feszültségét fel akarta oldani. És az állam, szuverén hatalma számunkra — folytatja — nem valamely közigazgatási szolgálat, az egyének rendelkezésére álló gépezet. Az állam a közösségben élő emberi nemzet legmélyebb igazsága. És éppen ezért az állam nincs kötelezve arra, hogy a kicsiny emberi személyek önzését kiszolgálja, ellenkezőleg: áldozatot követelhet és követel is, hogy a népben levő teremtő szellemet megvalósítsa.

A könyvben egyébként seregestül vannak részek, amelyek arra kínáloznak, hogy bemutassák őket. Egyik legszebb fejezet német filozófiáról szól, egy másik, csaknem éppen olyan sikerült, az olasz és német misztika összehasonlításáról. A végeredmény pedig ez: az olasz és a német nép most virágzásának kezdetén áll. Ezt felfogni és megérteni minden olasznak és németnek kötelessége, hogy a történeti szerep, amit betöltenek, tudatos lehessen és így eredményesebb. Hogy éppen ez a két nemzet az, amely ma virágzásnak indult és a nyugati angol-francia demokráciát leváltotta, arra figyelmezteti az olaszokat, hogy fogjanak kezét a németekkel és a németeket, hogy az olaszokkal. A nagy ellentét, ami a két nép

között van, kiegyenlítődik abban, hogy mindakettő nemzeti alapon áll és mindakettő a történeti valóság egy új körét valósítja meg.

Hamvas Béla.

Müller-Armack, Alfréd: *Genealogie der Wirtschaftstille. Die geistesgeschichtlichen Ursprünge der Staats- und Wirtschaftsformen bis zum Ausgang des 18. Jahrhunderts.* Stuttgart: Kohlhammer. 1941. 270 l.

Emlékezetes lépés volt, amikor Max Scheler és köre a társadalmi jelenségek egységes magyarázatára vonatkozóan a párhuzamos mellérendeltség (Parallelkoordination) gondolatát körülbelül húsz évvel ezelőtt fölvetette. Persze Max Weber nagyszabású előmunkálata nélkül ez nem történhetett volna meg és ha az ember a gondolat előzményét keresi, egész sereg olyan nevet kellene megemlítenie, amely a történeti materializmus ellen való küzdelemben kitűnt és igyekezett megingatni azt az elvet, hogy az anyagi és gazdasági jelenségek a társadalomban az elsődlegesek. Mégis Scheler volt az, aki az anyagi jelenségek primátusát most már végérvényesen és visszavonhatatlanul hatályon kívül helyezte. A materializmus azt mondta, hogy minden egyéb társadalmi tény jellegét a gazdaság természete szabja meg. Schelerék felfogása: primátusról szó sem lehet és nem lehet szó arról sem, hogy akár a gazdaság, akár a vallás, akár más egyéb szellemi, vagy anyagi természetű jelenség a többit meghatározza, — a jelenségek között stílusegység van (Stileinheit) és kultúra, szellem, tudomány, művészet, jog, gazdaság, államrend párhuzamosan egymás mellé vannak rendelve.

Arról, hogy a parallelkoordináció megállta-e az idő próbáját és hogy milyen veszélyeket idézett, most ne essék szó. A gondolat elég termékeny volt arra, hogy a modern társadalomtudomány egyik legalapvetőbb művét, Schelelnak és körének ismeret-szociológiáját megteremtse. És e műnek milyen hatása volt, arra elég, ha az ember egy pillantást vet pl. Sorokin munkásságára (Social and cultural dynamics). Most Müller-Armack a münsteri egyetem tanára a stílusegységekről szóló tanítást a gazdaságra alkalmazza. A könyvnek több hibája van, de a legfőbb, hogy azt az irigylésreméltó részrehajlatlanságot, amit Scheler és köre, különösképen e körben a kétségkívül legkimagaslóbb, Honigsheim, alkalmazott, nélkülözi. Túlságosan szellemtörténeti s ebben ma már nem az a baj, hogy idejét múlta. Valószínűleg nem ez az a könyv, amelyre a mai naptól kezdve a gazdasági jelenségek meg-

ítélésénél hivatkozni fognak, mert erre kell hivatkozni. Lehet, hogy mégis egyike azoknak a műveknek, amelyek a végleges szempontot előkészítik és tisztázzák.

A szerző mindjárt a könyv elején hangsúlyozza, hogy: «a stílusproblémát nem a tudomány adja fel, hanem a történet maga». Mi ez a stílus? «A stílus az az egy időben fennálló és egy korban realizált élet különböző területein jelentkező tények között levő kifejezési és magatartási egyöntetőség.» Amiből az következik, hogy a történeti korszakon belül a tudomány, a szellem, a művészet s így a gazdaság is tulajdonképpen nem változik. A változás beljebb és lényegesebb helyen történik meg. Ennek a rejtett központnak változása terjed ki az egyéb jelenségekre. Ez a központ szabja meg a stílust. «A stílus fejlődésében nyilatkozik meg a történetnek az a képessége, hogy korszakról korszakra az élet minden területét új, de egyetlenegy egyetemes értelem, vagy egyetlenegy formai jelleg alá helyezze.» A stílus valamennyi jelenségnek középonti értelme és alakja. Csak ez az egy az, ami változik és változhatik és ez az, ami korról-korra az összes jelenségeknek már értelmet és formát kölcsönöz.

Eddig tart tulajdonképpen a könyv elvi része. A többiben Müller-Armack elég iskolás felosztást követ. Megkülönböztet: mágikus — animisztikus — politeisztikus — monoteisztikus gazdasági stílust. Amint látszik, alapul a mai tudomány által felállított világrépeket vette. Csak ezután tér a tulajdonképeni európai gazdasági rendre. «Az európai gazdasági stílus első jellemvonása, hogy a munkát meglelkesítette (Verinnerlichung der Arbeit) és ebből lépett elő az a nagyszerű fegyelemmel és energiával rendelkező európai munkástípus, amelyet a középkorban még a szemlélődő-aszkétikus élet béklyózott meg.» «Az európai gazdasági stílus második jellemvonása a szellemi tudományos alapvetés és annak gyakorlati kihasználása. A harmadik jellemvonás «feudális rend különösen erős fejlettsége»; mert amikor a hatalom az állam, a nemesség, az egyház, a városok, a céhek között megoszlott . . . keletkezett az a szociológiai tér, amelyből az erők gátlástalanul kifejlődhettek.

«A tömegteljesítményekre alapozott, a technikai szempontokat mérlegelő, racionálisan megszervezett állami gazdaság» volt a cél. Szellemtörténetileg jellemző erre az újkori gazdaságra, hogy egységes metafizikai háttere nincs. A stílusokat nem is a metafizika, hanem a politikai formák határozzák meg. A reformáció mozgalmái is politikai rendszerekben csúcsosodtak ki, szól a szerző,

nyilván erősen Max Weber nyomán. A szellem nem annyira a reális gazdaság irányításában, mint inkább a gazdaságtudomány kifejlesztésében vállalt szerepet.

Az egyes államok gazdasági stílusainak áttekintése után a gazdaság és az államrend viszonyát kezdi feszegetni. Végül a szociális gondolkozás eredetét kutatja, — de, mindjárt hozzá lehet tenni, kevés szerencsével és nagyon is laposan. Ez utóbbi különösen olyan kísérlet, amely néhány már előtte megjelent elvet ügyesen alkalmaz, de a dolgokat a megoldáshoz egyetlen lépéssel sem viszi közelebb. Az egész mű előnye abban van, hogy a téma lehetőségét megmutatta, nem abban, hogy meg is oldotta.

Hamvas Béla.

Erdei Ferenc: *A magyar paraszttársadalom.* Franklin, 1941. 168 l.

Az utolsó tíz-tizenöt évben terjedelemlen gazdag szociográfiai irodalmunk támadt s a szépirodalom is mindjobban elfordul a nagyvárosi élet ábrázolásától s a falusi nép problémáit tárgyalja. Bizonyos, hogy az írók nép felé fordulásának megvannak a mély társadalmi okai. Az irodalmi divatok sohasem választhatók el a társadalom mély rétegeiben lezajló változásoktól. A szociográfiai irodalmat az a veszély fenyegeti, hogy mire a tudományos módszerű apró munkáig elérkezik, a hígabb műformák végkép feloldják a mondanivaló hitelét. Az első ilyen szociográfiai munkákban ugyanis jóval több volt a szépirodalmi velleítés, mint amennyit a szociológia s általában a tudomány érdeke, vagy a tárgy komolysága megkövetelt. Szociográfusaink egy része nem kerülhette el a nálunk ilyen esetekben kötelező sztárság külső és belső reakcióját, nem is juthatott el messzebb a pusztá kérdés felvetésénél, ami egymagában is lehet eredmény a közviszonyok javulása szempontjából, de feltétlenül innen marad a tudományos megvitatáson.

Szociográfiai írónknál mindjárt kezdetben mutatkoztak olyan törekvések is, hogy kerülve a lírai tárgyak alkalmait, megpróbálkozzanak a kérdések türelmes, szerény és módszeres feldolgozásával. Erre annál is inkább szükség mutatkozott, mivel éppen a szociográfiai irodalom által érintett alapfogalmak nagy része még mais teljesen pontatlan, nélkülözi az egyértelmű definíciók tudományos precizitását. A szociológia, mint minden tudományág, elsősorban a maga fogalmainak meghatározására, a feldolgozandó kérdés-komplexum pontos elhatárolására, módszerre kell, hogy törekedjék. A fogalmak, melyekkel a szociográfusok műveiben találkozunk,

lépten-nyomon a tisztázatlanság elvi kételyeit támasztják a megfigyelésben s arra ösztönöznek, hogy a szavak közös értelmét keressük. Nagyon helyes, hogy a szociográfus-írók egy része az egész falu-kérdést a gyakorlati élet tennivalóinak síkjára akarja áttolni: a kérdés valóban főleg gyakorlati jellegű s mint ilyen vár megoldásra. A tárggyal kapcsolatban azonban még lesz egynéhány szava a tudománynak is. Előrelátható volt, hogy mihelyt leülepedik az első szociográfus-nemzedék teátrális bemutatkozása által fölvert por, eljönnek a szociológia higgadtabb szakemberei és megkezdődik az igazi tudományos úttörés a fogalmak bozótjában. Mert hogy ezek fogalmi kategóriák ma még javarészt tisztázatlannak, azt sok egyéb körülmény mellett igen élesen világítja meg pl. az a teljesen közéleti távlatokig érő vita, amely a galántai Hanza Szövetkezeti Újság (a legnagyobb magyar szövetkezeti néplap) közleményei nyomán hullámozott fel a *paraszt* elnevezés körül. Meglátszott, hogy a fogalom jelentése a legtöbb ember agyában milyen homályos absztrakciókban mozog.

A fentiek alapján csak örömmel fogadhatunk minden olyan kísérletet, amely a parasztsággal, a néppel, a faluval kapcsolatos fogalmak szigorú meghatározására s egyben elhatárolására törekszik. Ilyen tudományos igényű feladatot tűzött ki maga elé *Erdei* Ferenc új könyvében. A mű feladata, hogy a parasztság-megjelöléssel kapcsolatos félreértéseket, fogalmi ködöt eloszlassa, meghúzza a mai magyar paraszttársadalom tagozódásának körvonalait s egyben bemutassa a fejlődés útját. *Erdei* Ferenc már eddig is bebizonyította, hogy érdeklődéssel kutatja a kérdés tudományos alapvetését, mostani tömör, az átlagolvasó számára talán kissé nehézkes munkája pedig egyenesen a fogalmi disztinkciók elvégzésének igényével lép fel.

Erdei a parasztság lényegéről forgalomban levő közkeletű hiedelmekkel szemben mindenekelőtt a paraszti társadalmi forma helytállóbb meghatározására törekszik, mivel ezeket a meghatározásokat szűknek, kevesetmondónak tartja. A paraszti rend definíciójára nem látja elegendőnek az olyan általános jegyeket, mint amilyen az, hogy a parasztság földművelő, vagy falusi, vagy nép, munkás stb. Ezek a megjelölések tartalmaznak valamit az igazságból, de nem az egész lényegét adják. Mi hát akkor a parasztság? *Erdei* felfogásában egy külön társadalom, amely nem él benne az urak társadalmában, hanem «egész emberi élete, más társadalmi körben folyik le». A parasztság egy sajátos szerkezetű társadalmi termelőcsoport, amely nyers anyagot és embert szállít

ennek a társadalomnak. A szerző fontosnak tartja annak a kihangsúlyozását, hogy a parasztság ezt a szerepét nem az állandóan ható kényszer nyomásának engedve tölti be (ezért nem szolganép), nem is a társadalom gazdasági viszonyainak kényszerítő ereje következtében (ezért nem proletariátus). Az író szerint a ma érvényes objektív társadalmi formának a kialakításában része volt az egykori erőszaknak is és állandó erővel hatnak a parasztságra a társadalmi, gazdasági viszonyok is, de mindezeket túl közrejátszott egy «sajátságos társadalmi üzemmenet is», amelyeknek közös eredménye a parasztság mai helyzete. Ezt a paraszti állapotot a szerző igen határozottan különbözteti meg a szolgák, proletárok, munkások társadalomalji tagozódásától s mint egy különleges, szabad, uraktól mentes világot tárja fel.

Erdei könyve következetesen kíséri végig a parasztság kifejlődésének tényezőit, felsorolja a közreható erőket. Figyelemreméltó, amit Szent István országépítéséről s vele kapcsolatban a magyar parasztság kialakulásáról mond. A nagy keresztény király nyugati minták alapján felülről építette a maga hivatásrendi színezetű társadalmát, úgy, hogy a társadalom aktív erőit nem kapcsolta bele ebbe az országépítő munkába, ami a parasztság kialakulása szempontjából azt eredményezte, hogy a rendiség alatt is megmaradt a társadalom sajátos osztálytagozódása, melyben a nemesi rend maga az állam, a parasztság pedig megmaradt társadalom alatti rétegnek. A továbbiakban ez úgy alakult, hogy a nemesi rend túlfejlődött, túlszerveződött, az ország a nemesek országa lett, a parasztság pedig megmerevült. Ma a helyzet az, hogy a magyar társadalom is megtette a maga útját a polgárosodás felé, megváltozott a gazdaságszervezet, átalakult a technikai világgép, de megmaradtak a rendi formák. A parasztság rendi formák között él és a nemesség utóda: az úri középosztály és a birtokos réteg is sokat megőrzött ebből a rendiségből.

A paraszti életforma átalakulásával kapcsolatban a szerző legfigyelemreméltóbb megfigyelése az, hogy nálunk a technikai átalakulás (melyet a parasztság felbomlása, a parasztnak agrárszakemberekké való átalakulása követ) csak későn és hiányosan következett be. Fokozza a bajt, hogy a társadalmi formák átváltása még ennél is lassúbb mértékben folyik.

Erdei könyvében mint vörös fonál húzódik végig az alapvető társadalmi felismerés, hogy a parasztság mai helyzetében komoly belső válságon megy át. Ennek a válságnak legfőbb oka az, hogy a paraszti sors a technikai-civilizációs világ mai fejlettségének

idején nemcsak hogy elavult, hanem egyenesen méltatlan az emberhez. A válság közelebbi oka egész pontosan az, hogy maga a parasztság is tudja ezt, tisztában van a maga helyzetének elmaradottságával és mint helyenkint látjuk, a paraszt elnevezést sem vállalja, mert dehonesztálónak érzi. A paraszti életforma eme belső válságának egyik megnyilvánulása az egyke, melyet Erdei igen helyesen választ el a városi polgárság születésszabályozásától. «A parasztegyke — írja — a mindennap érzett lehetetlen élet gyakorlatában számtalan apró próbálkozásból, megegyezésből, kényszerből és gyávaságból elvonatkoztatott társadalmi formája egy-egy falunak, s ez a formá most már egyéni akaratok és szándékok fölött álló kötelező magatartás, amit erkölcsi igazolással szentesít a társadalom és állandó morális éberseggel vigyáz arra, hogy tagjai meg ne bontsák érvényét». Erdei megfigyelésében az a szociológiai felismerés jelentkezik, hogy az egyke okai mélyebben gyökereznek, mint a gazdasági viszonyok vagy a nagybirtok hatása. Mélyreható szociológiai éleslátással pillantja meg Erdei a parasztság városbaözlésének okait is. A legfőbb ok itt is: a parasztság beszorult egy rendies faluközösségbe, ahol megnövekedett igényeivel megnyomorítottnak érzi magát. A paraszt nem a faluból és a földtől menekül, hanem a rendi paraszti életkerettől.

A magyar paraszttársadalom írója pontos képet nyújt a magyar parasztságon belül észrevehető osztálytagozódás egyes csoportjairól. Lényeges vonásokban mutatja meg a jobbágy-parasztok, nemesparasztok, polgár-, kisparasztok, törpebirtokosok, a különböző parasztmunkások profilját, egymásától árnyalatnyi finomsággal eltérő osztályhelyzetét.

A parasztság kultúréletének feloldódása fokozatosan történik. Vele együtt lép be az illető paraszti közösség a nemzeti társadalom egészébe. A romantikus falurajongókkal szemben Erdei Ferenc rámutat arra, hogy a parasztság kultúrértékeinek változatlan megmentése lehetetlen feladat, szükségtelen is, mivel «nem az a paraszt inkább a tagja a nemzeti társadalomnak, aki a népkultúra világában él, tehát népviseletben jár és népdalokat énekel, hanem éppen az, aki mindezt már nem teszi, hanem gyári készítményeket használ és moziba jár, újságot olvas és ezekből a forrásokból tanul.

Erdei Ferenc munkája a tényismeret közvetlenségén és a tudományos okfejtés következetességén épült fel s mint ilyen, kétségtelenül a legkomolyabb munka, amit az elmúlt évtizedben a magyar parasztságról írtak.

Kovács Endre.

Ortutay Gyula: *A magyar népművészet.* 2 kötet. Budapest. Franklin-Társulat kiadása. 19J4. I. 388 és II. 308 lap.

Idestova egy évtizede, hogy újra «divatba jött» a nép. «Népi írók» «népi politikát», esetleg «népi demokráciát» hirdetnek, «népi irodalmat» csinálnak, s élesen elválasztják magukat az «urbánusoktól», az «urbánus irodalomtól», s a «nem igazi néptől», a várositól. Mindenki menteni, különösen pedig vezetni akarja a népet, odáig azonban nem jutott el az egész népi divat, hogy a népet meg is kérdeznék, hogy mit akar. Az egész törekvésből nem sok ér el a néphez, de úgynevezett középosztályunkban — illetőleg annak egy részében — már szélesebb hullámokat vert. Mélyre azonban ez sem hatolt. Elérte azt, hogy az álnépi, úgynevezett «matyó» hímzés polgárjogot nyert a polgári lakások előszobáiban s azt, hogy «honunk szebblelkű hölgyei», az egyetemen nem művészettörténelemre, hanem néprajzra iratkoznak be, de addig már nem jutott, hogy a magyar nép művészete iránt komoly és széleskörű érdeklődést keltsen. Azt azonban elérte, hogy sokan és komolyan kutatják a szépet. Ennek a kutatásnak egy fontos állomása Ortutay könyve.

A magyar népművészet alapvető nagy műve, a Malonyai, immár már két évtizedes s ha talán nem is fogyott el egészen, mindenesetre sokban elavult. Amellett aránylag sok volt benne a szöveg, ami a nagyközönséget alig érdekli s így gazdag képanyaga részben emiatt sem válthatott közkinccsé. Ortutay könyve éppen ezért hiánytpótló mű, s elsősorban arra hivatott, hogy a magyar népművészetet — a régit s az organikust, nem a Gyöngyösbokréta erőszakolt népi, illetőleg háziiparának a termékeit a nagyközönséggel is megismertesse. Szép és gazdag képanyaga igaz gyönyörűség annak, aki a magyar népművészetet meg akarja ismerni, akkor is, ha talán a kelleténél több benne a «művészi génre». Bizony szívesebben láttunk volna ezek helyett is «száraz», tárgyilagos képeket. A képanyag nagyobbik része Malonyai könyvéből való, a többi új anyag. Ez azonban semmit sem von le a mű értékéből. A képanyag szakszerű bírálata természetesen nem feladatunk, ez túlhaladná lapunk kereteit. Ugyancsak nem feladatunk a magvas bevezető tanulmány tárgyi részének a bírálata sem. Van azonban néhány olyan kérdés is, amely a szociológust érdekli, így elsősorban a népművészet fogalma. Ortutay szerint a mai művészkedések közül csak azt tekinthetjük népművészeti alkotásnak, aminek kézműves jellegét, alkotását, szerkezetét és díszítményeit a népi közös-

ség ízlése szabta meg, vagy amit a közösség ízlése befogadott. Így nem kerülhetnek be már azok a városi tucatárúk, divatozó viseletformák, amelyeknek népi — akár kismesteri, akár magányos — kézművesmunkához közük nincsen, még akkor sem, ha a mai változó falu egészében elfogadta azt a városi holmit, s nem kerülhetnek be azok a népi kézműves utánzások, amelyek a mai városi hatások bélyegét viselik. Lehet, hogy e hatásokra valami új kismesteri iparművészeti forma kialakul (némely «őstehetség» munkája erre vallana), de ez már nem lesz népművészet, ez a fejlődés immár kiesik a néprajz érdeklődési köréből. A népművészet tartalmi és formai meghatározójának, végső fogalmi jegyeinek tehát az eddigiak szerint a kézműves jelleget és egy-egy, esetenként változó, népi közösség megszabta ízlésmód kifejezését kell tekintenünk.

Ortutay e megállapítása megfelel a néprajztudomány mai állásának. A szociológus azonban nem egészen érti, miért nem népművészet pl. a városi kézműiparnak falun is elterjedt s a falusi «népi közösség által befogadott». számos terméke, vagy pl. a mai falusi háziipar, amelyet a városi «népi közösség ízlése befogadott», mint pl. a halasi csipkét s a mai matyó háziipart. Azért talán, mert a városi nép nem nép? Ez lehet, de akkor miért nép Szeged, Hódmezővásárhely stb. népe. Azért, mert mezőgazdasági foglalkozású? Ez is lehet, de: a cifraszűrt s a cserépedényeket nem agrárfoglalkozásúak, hanem hivatásos mesterek «gyártották» tömegben s piacra s azt sem lehet megállapítani, hogy városban vagy falun készítették őket s városi vagy falusi nép használatára. Miért népművészet a gyári szalag és gyöngy a falusi leány nyakán s miért nem az pl. a falusi háziipar terméke a pesti munkásnép lakásában, vagy akár a városi iparművész vagy műiparos kerámiája a falusi földművesnép használatában. Miért «népviselet» az, amit gyári kelméből otthon varr egy bizonyos ízlés és divat szerint a falusi asszony s miért nem az, amit ugyancsak gyári kelméből otthon varr a munkásasszony szintén bizonyos ízlés és divat szerint. Hogy ez a divat és ízlés más, mint az előbbi? A matyó és a kalotaszegi is különbözik s még hozzá a matyó viselet hagyománya nem is olyan régi.

Mindezek érdekes kérdések s bár szakszempontról bizonyára nincsenek szabatosan feltéve, megnyugtató választ nem kapunk rájuk. Annál kevésbé, mert a néprajz mai értelemben tisztára történeti tudomány, mely szemünk láttára kipusztuló díszítő művészettel, irodalommal és zenével foglalkozik. Minden kísérlet, ami az ú. n. népművészet feltámasztására irányult, épügy csődöt

mondott és csődöt fog mondani, mint bármelyik más történeti stílus feltámasztásának a kísérlete, vagy pedig közönséges — kizsákmányolást fedező — üzleti fogásnak bizonyul.

Mindez persze nem zárja ki azt, hogy a népnek ne legyen díszítő művészete, ez akkor is lesz, ha már nem lesz «népművészet». Azt azonban, hogy a városi «nép»-et kizárjuk a «nép» fogalmából, különösen a múltra vonatkozóan, még akkor sem tartjuk indokoltnak, ha a néprajzot tisztára történeti tudománynak tekintjük.

Az egész kérdésben a nyugtalanító csak az, hogy a néprajz «nép»-fogalma úgylátszik, nem fedi a szociológia «nép» fogalmát s így alig lehet csodálkozni azon, hogy a politika «nép» fogalma nem fedi egyiket sem. Éppen ezért csak hálások lehetnének valamelyik szociológiailag iskolázott etnográfusnak vagy inkább etnológusnak, mondjuk éppen Ortutaynak, ha a néprajz és a szociológia nép-fogalmának egymáshoz való viszonyát megvilágítaná s az eltérésnek okát is adná. Nagy a gyanúnk ugyanis, hogy korunk némely fogalomzavarát nem annyira a tudatlanok, mint inkább, ha nem is tudatosan, a tudósok — az írástudók s a szaktudósok — segítették megteremteni.

Mindezek csak felmerültek az olvasóban, de nem érintik a munka kétségtelen érdemét: azt, hogy a magyar népművészet kincseit széles rétegek számára hozzáférhetővé teszi. Már pedig nagyon kívánatos, hogy népművészetünket minél többen s minél helyesebben megismerjék, hiszen — ha a történelem távlatából nézve is — ez éppen olyan szerves része magyarságunknak és civilizációnknak, mint a «magas kultúra». elmúlt évszázadai. Reméljük, hogy mindkettő, a múlt magas és mély kultúrája egyaránt hozzájárul igazi népi-nemzeti öntudatunk kialakulásához, amire immár égetően szükség volna.

—y

Hans Schneickert: *Das Geheimnis, sein Schutz und Verrat.* Jena, 1941. VI -f 152 oldal.

H. Schneickert berlini egyetemi magántanár nevét a bűnügyi szociológia és a jellemtan terén kifejtett munkássága révén ismerjük. «Einführung in die Kriminalsoziologie und Verbrechensverhütung» (1935) továbbá «Leitfaden der kriminalistischen Charakterkunde» (1941) című műveiben feltűnt a bűnözés jelenségének ama józan megítélésével, amely szerint a bűnözés a társadalom állandó veszteségtétele, amelyet korlátok közé lehet és kell is szorítani, de amelyet teljesen kiirtani nem lehet. Fenti újabb művének előszavában teljes jóhiszeműséggel azt írja, hogy e tárgyról össze-

foglaló és hiánytalan ismertetés eddig a szakirodalomban nem jelent meg. Igaz, hogy Simmel, akire a szerző tudott okoknál fogva nem hivatkozhatik, Szociológiájában csak a társadalomtudományi szempontra volt tekintettel és inkább csak rámutatott a titok jelenségének szociális összefüggéseire, de ezeket rendszeresen fel nem dolgozta. Ellenben rendkívül sajnálatosnak tartom, hogy nyelvi elszigeteltségünknel fogva a szerző nem vehetett tudomást Angyal Pál: «A titok védelme anyagi és alaki büntetőjogunkban». című, a Magyar Jogász Egylet által a Fayer László-díjjal koszorúzott és Simmel művével egyidőben (1908) napvilágot látott pályamunkájáról és azt jelen munkájánál figyelembe nem vehette. Angyal összefoglalóan ismerteti bizony a kérdést és kiterjeszkedik mind a hazai, mind a külföldi irodalomra. Munkája, igaz, 24 évvel ezelőtti állapotokat vesz alapul és így ma természetesen bizonyos kiegészítésekre szorul, különösen arra tekintettel, hogy újabb jogalkotásunk számos intézkedése érinti a titok jelenségekörét. A bevezető fejtegetéseken kívül ugyan tisztára jogász, helyesebben büntetőjogi szempontból vizsgálta a jelenséget, de gondolatmenete alapvető jelentőségű ma is és rendszeressége példás. Ma, amikor az állam jogos és indokolt közösségi szempontok erőteljes érvényesítése érdekében az élet eddig rejtett: titkos területeire is behatol, a titok fokozottabb védelme illetéktelen egyéni beavatkozásokkal és indiszkréciókkal szemben rendkívül időszerű kérdés. A háború a maga hadi és diplomáciai titkaival, a háborús és gazdasági készenlét a titoktartás társadalmi fegyelmének kiterjesztését kívánja. Mindez szükségessé teszi a titok kérdésének jogász és társadalomtudományi tisztázását. Schneickert könyve sok gondolatkeltező indítékot tartalmaz e tekintetben anélkül, hogy végleges, de főleg megnyugtató megoldásokat is hozna.

H. J.

Aldous Huxley: *És múltnak az évek.* Franklin Társulat kiadása. Budapest, 394 old.

Huxley ma kétségtelenül a legdivatosabb írók közé tartozik, ami annál csodálatosabb, mert valóban komoly, nagy író. Művei telve vannak problémákkal, igaz viszont, hogy kitűnő olvasmányok is. Problémáinak tekintélyes része szociológiai vonatkozású s a «Szép új világ» óta szinte elvárják tőle, hogy «társadalomjavító» terveket s utópiákat prédikáljon, annyira, hogy sokan afféle modern prófétát látnak benne. Huxley azonban annál sokkal komolyabb író és nagyobb ember, hogysesem ez a szerep kielégítené. Akik mindenáron társadalmi utópistát akarnak belőle csinálni,

ebben a regényében az amerikai társadalom s főleg az amerikai kapitalizmus szatíráját látják. Mondanunk sem kell, hogy ez a mű sokkal több annál. Igaz ugyan, hogy Mr. Stoyte, a főhős, amerikai és nagykapitalista, akinek ízléstelen és hivalkodó sziklakastélya fenn terpeszkedik munkásainak a kunyhói felett s aki ott lakik a magasban, érzéketlenül milliók szenvedése, gondja s bajai iránt. De Mr. Stoyte éppúgy lehetne akár európai is; legfeljebb annyi a tipikus «amerikai» benne, hogy nyíltan kapitalista az, és csak amit az óvilágban bizonyára nem tenne: sziklakastélya azonban ettől nem lenne sem ízlésesebb, sem kevésbé pöfeszkedő, sem kevésbé antiszociális.

A regény nagy író kitűnő alkotása s ez feljogosítja arra, hogy véleményt — talán tiszteletlen, de őszinte véleményt — mondjon mindenről s mindenkiről: politikáról, embertársairól, irodalomról, művészetről és társadalomról. «Ha Bonaparte elég bölcs lett volna — mondja — s uralomvágyának szülőföldje, Korzika, szalonjaiban s hálószobáiban engedett volna szabad folyást, szabadságban hunyt volna el népe között és sok százezer csonka vagy vak ember élne, . . . s élvezhetné képességeit. Igaz — folytatja kissé meglepő fordulattal —, hogy kétségtelenül éppen olyan ostobán és rosszindulatúan használnák szemüket, tagjaikat s életüket, mint azok, akiket Bonaparte nem gyilkolt meg.»

De nemcsak embertársairól van ilyen lesújtó véleménye, a mestersége sem jár különben. «Milyen csapás, — mondja —, ha valaki helyesen tudja kifejezni a helytelen dolgokat. Érdekes. . . milyen kevés nagy stílusművész mondott valaha is helyes dolgokat. Ez is egyik átka a humanista nevelésnek. Mindaz a szép és jó, amit valaha mondtak és elgondoltak. Nagyon szép. De milyen téren szép és jó? Bizony csak a forma terén. A tartalom általában siralmas. «Kifejezések végtelen változatossága — mondja tovább — s egy közös vonásuk van: mind olyan szavakból állanak, amelyek semmi kapcsolatban sincsenek a leírt tárggyal. Mondanak valamit, hogy mást értsenek belőle . . . nem lehetne ez is egyik meghatározása a szépirodalomnak?». «Mennyire unalmasak az érett ész számára a leíró színművek s regények mind, a kritikusok csodálatának tárgyai . . . Azután az a megdöbbenő zagyvaság, amit azok fecsegnek össze, akik a csinosan összerakott tények és képzeletk zagyvalékát megvilágítani és megmagyarázni akarják. Például az ünnepélyes locsogás a regionális irodalomról, mintha valami különös, kiemelkedő érdem volna, feljegyezni összefüggéstelen tényeket olyan emberek kéj vágyáról, kapzsiságáról és kötelességeiről, akik

véletlenül vidéken élnek s nyelvjárást beszélnek. Mindez amerikai tárgyú szatirikus regény, nem kritika a mai magyar irodalomról s annak divatos műfajairól!

A társadalom életére is fényt vet torzító, de mindig élesen rajzoló reflektorával s ilyenkor mindig a lényegre tapint, inkább, mint sok nagy tudományú értekezés: «... a művészet bája — mondja egyik helyen — csak a legtehetségesebb emberek legszeretreméltóbb oldalát mutatja be. Ezért nem tudtam sohasem elhinni, hogy valamely korszak művészete sok világosságot deríthet egy korszak életére. Vegyünk egy Marslakót, mutassuk meg neki Botticelli, Perugino és Raffael reprezentatív gyűjteményét. Tudna vájjon ebből azokra a viszonyokra következtetni, amelyeket Machiavelli leír? . . . Viszont itt egy másik kérdés: Vájjon azok a viszonyok, amelyeket Machiavelli leír, csakugyan olyanok voltak? Nem mintha Machiavelli nem mondana igazat. Amit leír, az valóban megtörtént. Azonban vájjon a kortársak is olyan szörnyűnek vélték őket, mint ahogy nekünk tűnik, mikor olvassuk? Mi azt hisszük, hogy egészen kétségbeestek a történetek miatt. De csakugyan kétségbeestek-e? Ki tudja? Ha megkérdézzük a történészeket, természetesen nem tudnak mit felelni. . .»

Természetesen az író sem tud, de nem is akar ezekre a kérdésekre megfelelni s ami fontosabb: nem is igényli magának azt a jogot, hogy meg tudjon felelni. Csak a szatíra torz reflektorának a fényét veti a problémákra s nem utolsó sorban az emberi együttélés a társadalom problémáira. S a szatíra torzít ugyan, de mégis igazabb, mint a tragédia, «mert egy jó szatíra sokkal mélyebb igazságokat tartalmaz s nyilván sokkal hasznosabb, mint egy jó tragédia. A baj csak az, hogy olyan kevés szatirikus író meri elég messze vinni bírálatát az emberi értékek terén». Huxley sem meri, pedig kár, mert képessége s tehetsége van hozzá. A megfiatalítás kérdésének gyilkos szatírája s a bevonulás Hollywoodba (ami különben regényének legkitűnőbb része) Swift legjobb részeit idézi emlékezetünkbe.

A regény nem társadalomjavító prédikáció, nem is utópia, de olyan remekmű, amely gondolkozásra készítet s az olvasóban, főleg az olyanban, aki a társadalom kérdései iránt érdeklődik, igen termékeny gondolatokat indíthat meg. Ma az írók egyrésze mindenáron többet akar adni, mint irodalmat, s a mai művek legtöbbször világmegváltó, vagy legalább is világrengető szándékkal íródik, szinte természetes tehát, hogy ebben a törekvésben elvész az irodalom, éppennyúgy, mint abban az ellentétes irányzatban, amely csak

a stílussal törődik, a mondanivaló, a tartalom, azaz a lényeg nem érdekli. Huxley van olyan nagy író, hogy bátran merjen csak irodalmat s jó irodalmat adni, anélkül, hogy ez csak stílus lenne s ezért sikerül neki többet adni, mint tisztán irodalmat. Ezért tud az egész európai emberiség kincse és tanítója lenni, nemcsak egy kis szekta álprófétája csupán. Nem ő tehet róla, hanem a kor, hogy mégis kevesekre hat s azok szava is mind halkabb lesz az emberiség életében. De ez meg is látszik korunkon.

Borbély Mihály.

Egyed István: *Apponyi mint közjogász.* A Szent István Akadémia kiadása. Budapest, 1941. 54 l.

A szerző Apponyi közjogászai jellemzéséről irt tanulmányát a Szent István Akadémián tartott székfoglaló értekezésében mutatta be. Apponyi életével, jellemzésével és munkásságával sok munka foglalkozik, mégis ez az első, mely a kiváló államférfi közjogi elveit s szereplését rendszeresen ismerteti.

Hogy milyen kiváló művelője volt Apponyi a közjogi tudományoknak, mutatja az a tény, hogy a budapesti egyetem jogi kara őt a közjogi tanszékére meghívta. Pedig Apponyit egyetemi éveit, valamint első politikai szereplése ideje alatt a közjog nem érdekelte. Csak 43 éves korában, 1889-ben ébred tudatára, hogy hivatása a politikával szorosban egybefonódó közjog művelése. Atyjának, a híres udvari kancellárnak és országbírónak barátja, Deák Ferenc vezette be a közjogi gondolkodásba s az ő szellemét Apponyi mindvégig híven követte. Beöthy Ákos, ifj. Andrássy Gyula, de legfőképpen Szilágyi Dezső, korának legnagyobb közjogásza voltak még hatással közjogászai elveinek kialakulására. míg azonban Szilágyi Dezső az elvek, elméletek embere maradt, Apponyi kiváló azok gyakorlati alkalmazásában, megvalósításában.

Szép jellemzését kapjuk Apponyi Albert jogászai egyéniségének és felfogásának. Megismerjük azt az Apponyit, ki a jogot mindig a politika elé helyezte, a jogegyenlőség szilárd híve volt, ragaszkodott a magyar jogtudomány hagyományaihoz s a holt betűk helyett mindig az élő jogot művelte.

Fejezetenkint, egymástól elkülönítve tárgyalja az értekezés Apponyi felfogását és alapelveit az egyes főbb közjogi kérdésekben. Alkotmányunk hármasszögét: a királyi hatalomban, a nemzeti képviselőben és a helyi önkormányzatban látja. Ezek sérthetlenségével és erejével áll és bukik alkotmányunk ereje. A magyar államterület kérdésében törhetetlen szószólvója az integritás elvé-

nek. Erősen foglalkoztatta a jogfolytonosság eszméje, mely problémával kapcsolatos felfogását igen sokszor hangoztatta beszédeiben és írásaiban. Mint a szent korona-tan, tehát a királyi hatalom híve, a legitimizmus elvének is előharcosa. De éppen olyan híve a nemzeti képviseletnek, a parlamentarizmusnak is. A nemzetiségi kérdésben alapvető gondolata, hogy a nemzetiségi törvényt következetesen végre kell hajtani a loyális nemzetiségekkel szemben, tehát a szerb és román viszonylat kivételével. Így olyan politikai és területi egységbe tömörülne a magyar nemzet, hogy a szerb és román kisebbségi kérdés nagyban veszítene fontosságából. Befejezésében ismerteti a szerző az Apponyival foglalkozó irodalmat.

Sz. A.

Mikó Imre: *Huszonkét év. 1918—1940.* Budapest, Stúdium. 1941. 326 lap.

A historikus legnehezebb feladata koráról és a közelmúltról számot adni. A tárgyilagos és igazságszerető krónikások munkája azonban megbecsülhetetlen érték az utókor történetírója számára. Mikó Imre mindenek előtt krónikás akar lenni, összegyűjtötte a huszonkét éves román uralom egyirányú anyagát: az erdélyi magyarság nemzeti küzdelmének dokumentumait. Nem okmánytárat ad, hanem kész feldolgozást, azonban úgy, hogy a forrást, az eredeti dokumentumot állandóan ott érezzük a szöveg mögött. Ennek az az oka, hogy a szerző valóban csak referálni akar, nem ítélni és elmélkedni, nem okokat keresni és hatásokat lemérni s érdekes, hogy mégis az az olvasó érzése, hogy a tárgyilagos, minden elfogultságtól, hazafias páthosszal és nemzeti elfoglaltságtól mentes referátum egyben a legjobb értékelésnek is bizonyul. Az anyag csoportosítása és a fejlemények előadása annyira pasztikus, hogy a csendes, nyugodt előadás izgalmasan érdekes olvasmánynak bizonyul. A társadalomkutató végignyomozhatja benne a nemzeti eszme szabadságküzdelmének minden fázisát, összefüggéseinek egész hálózatát.

P. P.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE

ZEITSCHRIFT FÜR ÖFFENTLICHES RECHT. 1941. 5. sz.

Július Moór: *Recht und Gesellschaft.* (A jog és a társadalom.)

A szerző megkísérli a szellemtudományi jogszociológia megalapozását. Abból indul ki, hogy a jog nem pusztán szellemi valóság, hanem társadalmi jelenség, «szociális képlet», tehát a társadalmi jelenségek kettőssége: a lelki-természeti és a szellemi tartalommal bírás a jogra is érvényes. Megismerésének is ehhez kell alkalmazkodni. Mert igaz ugyan, hogy a jogélet valóságából a normarendszer elvonható s ezt külön is lehet tanulmányozni, de ez csak a jog *szellemi* tartalmához vezethet. A jog másik éppen olyan fontos alkotórésze: a normát hordozó valóság, a lelki-fizikai tartalom. Az emberi cselekvéseket (a jog valóság-elemeit) a jog normatartalma, mint szellemi kapocs fogja össze társadalmi tekintetben értelemmel bíró jogi egységbe.

Moór tehát a Hegel-féle *objektív szellem* elméletét használja fel arra, hogy a társadalmi jelenségeknek s ezek között a jognak tény-elemét ne kelljen a szellemi tartalommal szembeállítania. A szellem a lelki-fizikai valóságban tárgyiasul. Stammler elméletével szemben, amely a jog fogalmi elemei között annak szellemi tartalmát tekinti csak jellegzetesnek, a jogi jelenségek lelki-fizikai elemére ellenben nincs tekintettel, Moór a jogi jelenségek e kettősségét tartja döntő jelentőségűnek. A társadalom rokon természetű normáitól, az erkölctől és konvenciótól azzal különbözteti meg a jogot, hogy az megköveteli és büntető szankciókkal biztosítja érvényesülését.

Nagy gondot fordít a szerző annak bizonyítására, hogy a társadalmi jelenségek, így a jog területén az okság törvénye, mint jellegzetesen természeti törvény csak korlátozottan érvényesülhet. A társadalmi jelenségek szellemi oldala nincs az okság törvényének alávetve, a vele elválaszthatatlan összefüggésben levő lelki-termé-

szeti elemek azonban a kauzalitást követik s így közvetve mégis számot kell vetni a szellemiségnek is az okság törvényével. Tehát a jog is, mint minden társadalmi, összefügg a természettel, sőt a jog a maga hatalmi elemével a természetet meg is tudja változtatni. A jog szellemi tartalmának ez a hatása azonban csak közvetett lehet, minthogy a szellem és a lelki-testi valóság között nincs okozati kapcsolat. Az értékvalósulás kérdést a szerző megoldatlan problémának tekinti azzal a másik nagy problémával együtt: hogy válik a valóság a tudatban szellemi tartalommal. Csak arra utal szerzőnk, hogy az emberi lélek meg tudja ragadni a szellemi tartalmat és lelki folyamat útján testi-fizikai téren hozzá tud igazodni.

Igen érdekes és tanulságos az elmélet továbbvitele: az ideológiák összefüggésének kifejtése. A különböző társadalomtudományi jelenségek összefüggését a szerző azok szellemi tartalmának, ideológiájának összefüggésében látja. A jelenségek lelki-természeti elemei között ugyanis, minthogy ezek az okság törvényét követve és e törvény szerint egymástól függetlenek, csak másik elemük: a szellemi tartalom révén juthatnak egymással összefüggésbe, tehát csak az ideológiák összefüggésében kereshetjük a társadalmi tény súlypontját, lényegét.

Még egy gondolatot emelünk ki a szerző nagy logikai erővel és elmélyedéssel írt, finomságokban gazdag tanulmányából: azt, amit a *kényszer* szociológiai szerepéről megállapít. A társadalmi ideológiák, írja, mihelyt erőre kapnak, igyekeznek joggá alakulni át, hogy a kényszer útján valósulhassanak. A jog keletkezésénél vallási, erkölcsi, politikai, gazdasági ideológiák jutnak ilyen erőhöz, hiszen az első kényszerítő erőt a jog nem is jogi normákból, hanem a többi társadalmi ideológiából meríti. A jogi *kényszer* nélkül a valóság szigorúan kauzális világában a szociális eszmék a természet ellenállásán hajótörést szenvednének, nem tudnának megvalósulni.

Sz. Gy.

ZEITSCHRIFT FÜR OSTEUROPAISCHES RECHT. 1941. évi 3—4. szám.

Sihle, Dr. jur. R o m e n : *Die staatsrechtliche Gesetzgebung in der Sowjetunion seit der Verfassungsreform von 1936.* (A Szovjet Unió közjogi törvényhozása az 1936-i alkotmányreform óta.)

R. Sihle az 1936-os alkotmányreform óta foganatosított

szovjetorosz közjogi jogalkotásokkal foglalkozik. Behatóan tárgyalja magát az alkotmányreformot, annak novelláris úton előállott változásait, módosításait és kiegészítéseit, a választójog szabályozását, a kormányfőhatóságok átszervezését, az államterület kormányzati és közigazgatási beosztását, a kommunista párt új alapszabályait, végül az újonnan odacsatolt területekre nézve a földbirtok, az ipari és kereskedelmi vállalatok, illetőleg üzemek közbirtokba való vételére vonatkozó szabályokat. Bevezető fejtegetéseiben óva int attól a gyökerében hibás pozitívista szemlélettől, amely ezekből a szabályokból, azok tartalmából egyedül akarna következtetni az ottani közállapotok valóságos alakulásaira.

Társadalomtudományi szemlélettel vizsgálva a dolgokat, ez ismertetett jogalakulás abból a szempontból jelentős, hogy bizonyítást nyer, miszerint még egy elvileg a jog és az állam kiküszöbölésére irányuló társadalom sem nélkülözheti a jogi normatívumot. Szovjet-oroszország is, ha másra nem, de valóságos célkitűzéseinek leplezésére használja azt. Éppen ezekre a leplezett célkitűzésekre, illetőleg a szovjet orosz közállapotok valóságos mibenlétére vet fényt a szerző cikkének első, nem jogdogmatikai része s erre szeretnők olvasóink figyelmét felhívni.

Az állítólag nagyobb közszabadságot biztosító alkotmányreform nem gátolta meg a kormányzatot abban, hogy törvénykezési úton el ne bánják kényelmetlenné vált politikai ellenfeleivel és hatalmát megsemmisítő módon még azok asszonyaival és családtagjaival is ne éreztesse. Agyonlövetett tehát szép számmal népbiztosokat, politikusokat csakúgy, mint tábornokokat és nem tetsző, népkártevőként megbélyegzett jogbölcselőket (Pasukanisz!). Szabályos, békés fejlődésre való átmenetről, szovjet demokráciáról tehát nem lehet szó. Változatlanul dühöng továbbra is a kommunista parancsuralom, amelynek tárgya a már rég elpusztított kizsákmányolók híján maga az elképzelhetetlen függésben élő nép. A szovjet-orosz állam ma kívülről a népvagyont felszívó óriási hadigép gyanánt jelenik meg elsősorban, amely a kommunista forradalom külellenségeinek letörésére van hivatva. Bennről a kommunista rendet a minden nehézség és akadály dacára magánvagyonra, illetőleg egyéni és önálló gazdasági tevékenységre törekvő emberi őstermészet lazítja.

A cikk megírása óta bekövetkezett hadiesemények lehetővé tették a cikkíró állításainak némi ellenőrzését. A feltevések százszázalékos igazolást nyertek. Ami Szovjet Oroszországban csak 1936 óta is történt, vagyis az «alkotmányreform» óta, azt valóban

nehéz észszerű, természetes módon megmagyarázni. Meddig fog ez tartani, kérde az aggódó emberi lelkiismeret. A társadalomtudományi szemlélet tisztában van vele, hogy minden forradalomnak megvan a maga virulenciája s ennek kimerülése előtt csak külső erő tudja a forradalmat legyőzni.

H. J.

A MAGYAR SZOCIOGRÁFIAI INTÉZET KÖZLEMÉNYEI.

1941. 2. sz.

Krisztics Sándor: *Nép, nemzet, állam viszonya korunkban.*

A szerző felidézi a nép és a nemzet fogalmára vonatkozó régi megállapításokat s ezek alapján a népről a következő definíciót adja: A nép az emberiségnek ama jellegzetes tulajdonságok (faj, tradíció, nyelv, kultúrközösség) által megkülönböztethető része, amelybe tartozó embereknek erről a jellegzetességről tudomásuk, öntudatuk nincsen s a jellegzetességeket fenntartó szervezett hatalmuk sincsen. (A következő mondatban a szerző engedményeket tesz: Lehetséges, hogy a tömeg jellegzetessége felől néhány vezető egyéniségnek van tudata, kik esetleg hatalmi szervezetet is teremtenek, — de az ilyen népi állami szervezet még könnyen szertefoszló, állandósággal nem bír.) A nemzet fogalmát a szerző az előbbi negatív jegynek pozitívvá tételével alkotja meg: Nemzet lesz a népből, amint a tömeg minden tagjának tudomása, öntudata van a csoport jellegzetességéről, minden más ember-tömegtől való különbözőségéről, mely jellegzetességet tagjai fenn akarják tartani, meg akarják védni, amiért is a jellegzetességnek megfelelő állami szervezetet teremtenek. Ezt a definíciót is kiegészíti a szerző azzal, hogy a hatalmi szervezettel nem bíró nemzeti tudattal rendelkező nép: nemzetiség.

Krisztics tehát az újabb, szociológiai vizsgálódások figyelmen kívül hagyásával és a szociális nézőpont helyett inkább formálisjogi fogalomkörben jelölte meg a nép és nemzet mivoltát, ezért lényeges új eredményre nem is juthatott. Viszont helyes érzéssel idegenkedik a nemzet-fogalom ellégiesített, merő absztrakcióban való szemléletétől. Azt mondja, hogy a nemzet az állam által válik személylé, de nélküle az állam — modern állam — nem létezhetik. úgy látja a szerző, hogy a nemzet önmagát irányító hatalom s a közjogi szervezet csak azért téveszthető össze a nemzettel, mert ez a hatalom gyakorlását a történelmi fejlődés folyamatában különböző társadalmi rétegektől, csoportoktól, vagy éppen

egyed személyektől várja. Az állam útján érvényesíti, valósítja meg a nemzet a maga szellemi tartalmát.

A továbbiakban az ismert újabb európai közjogi irányokat ismerteti a szerző. A vezéri elvet, melynél a nemzet, és a diktatúrát, amelynél az állam a felső princípium. Az új jogállamot csak szabad polgárok közületének tudja elképzelni.

S. G.

A KÉTFÉLE TÁRSADALOM.

I. Az individualisztikus társadalom.

Az ember nemcsak társas lény, hanem egy kezdetleges művelődési fokon túl már a társadalomnak is tagja. Másrésztől a társadalom, ha nem is pusztá társaság vagy egyszerű embercsoport, mégis csak emberekből tevődik össze. Az ember, az egyén részévé lesz a társadalomnak, de nem olvad fel benne, hanem megtartja a maga külön életét is. A társadalom pedig mint egész sem pusztá számszerű összege a részeit alkotó egyéneknek, hanem egység is, amely megsemmisül, mihelyt a társadalom részeire esik szét. Így alakul ki a társadalmi élet két sarkos ellentéte, az egyén és a társadalom, amelyek között az egész társadalmi életfolyamat végbemegy. Vannak helyek és időszakok, amikor az egyének különállása határozza meg a társadalom életfolyamatát. Az ilyen társadalmakat nevezzük egyénieseknek, individualisztikusoknak. Minél jobban domborodik ki azonban ez a különállás, annál kevesebb marad a társadalomból, úgyhogy mondani lehetne, hogy az individualisztikus társadalmak már azon a ponton tartanak, amikor megszűnnek társadalmaknak lenni. Az individualizmus, mint szellemi irány az egyének olyan beállítottságát jelzi, amelynél fogva a társadalmat inkább nyűgnek és tehernek, féknek és akadálnak érzik, semmint támasznak és segítségnek. Az egyén bízik a saját erejében, a maga kitűzte célokat helyezi a legmagasabbra és a társadalomban a legszívesebben csak, eszközt lát a saját céljai elérésére. Az egyén a társadalommal szemben inkább jogokat támaszt, semmint kötelezettségeket vállal s a legfőbb jog, amit a maga számára igényel, a minél nagyobb szabadság, a saját erejének minél teljesebb kifejtése, az erősebb joga. Az individualizmus szabadságigényénél fogva a liberalizmus sem más, mint az individualisztikus szellemi irány egyik, történetileg kialakult válfaja. A liberalizmus a szabadságigény kiemelésével

az individualizmusnak inkább negatív oldalát domborítja ki, amit érthetővé tesz az, hogy a liberalizmus a francia forradalmi eszmék hordozója volt és így visszahatásként jelentkezett a korábbi rendi megkötöttségekkel szemben. Maga az individualizmus azonban általános alakja szerint inkább pozitív s részére a szabadságigény nem a rendi megkötöttségek visszatérésének megakadályozását jelenti, hanem az egyén erőinek, az egyéniségnek, minél teljesebb kifejtését. A liberalizmus, mint a francia forradalmi eszmék hordozója, eredetileg ki is egyenlítette magában azt az ellentétet, amely a forradalom két főeszménye, a szabadság és az egyenlőség között tényleg fennáll, mert a rendi megkötöttségekkel szemben a közszabadságok egyben a jog-egyenlőséget is jelenthették. Amint azonban a liberalizmus ettől a történeti adottságtól távolodott, annál inkább kellett benne az individualizmus általános eszmei tartalmának érvényre jutnia, amely a jogegyenlőség helyére az erősebb jogát helyezte. Amint a francia forradalom szabadság-eszménye idővel erősebbnek bizonyult a forradalom egyenlőség-eszményénél, a jogelvi liberalizmus hatalomelvi liberalizmussá vált. A liberalizmus individualisztikusabb lett, mint kiindulása szerint volt.

Az individualisztikus társadalomban az egyének egymáshoz való viszonyát a verseny szabályozza. Ha ugyanis mindenkinek minden szabad s ha mindenki teljes mértékben kifejtheti a saját erőit, akkor mindenki szabad erő kifejtését csak mások hasonló tevékenysége korlátozhatja. Ez a verseny az individualizmus szabadságigényének és a hatalomelvi liberalizmusnak megfelelően természetesen a szabad verseny. A rendi megkötöttségekkel szembeforduló jogelvi liberalizmus ugyan már szintén a szabad verseny mellé szegődött, de ez a verseny eszmény még csak a rendi megkötöttségektől megszabadított versenyt jelentette, tehát a rendi jogállapot szerint elnyomottak és gyöngék felszabadításával volt egyértelmű. A rendi megkötöttségek megszűnésével kialakult új jogrendben azonban új erőviszonyok jutottak érvényre s az egykori elnyomottak és gyöngék felszabadítása, mint rég bevégzett feladat, idejét múlta volna, ha az új erők leplező jelszavául szólának meg nem maradt volna. A rendi jog kiváltságosai helyébe a gazdasági erő kiváltságosai léptek, csak amíg az előbbieket kiváltságai a jog fennálló rendjéből

eredtek, addig az utóbbiak kiváltságait az új jogrend csak tűrte. Először tűrte, hogy kialakuljanak, azután pedig tűrte, hogy fennmaradjanak. Ez tehette lehetővé azt is, hogy a jogegyenlőség eszméje is leplező jelszóvá lehessen az új erők javára. A rendi jog egyenlőtlenségeivel szemben a jogegyenlőség eszméjének tartalma és így értelme is volt, de amint a jogegyenlőség eszméjének hirdetése az új jogrend tűrte új egyenlőtlenségek takarására kezdett szolgálni, a jogegyenlőségi eszme is üres szólamná vált. Az új jogrend álláspontja mintegy a következő volt: 1. az új rend értelmében mindenkinek egyenlően jogában áll gazdaggá lennie; 2. az új rend értelmében mindenkinek jogában áll a többiekénél gazdagabbá lennie; 3. az új rend értelmében mindenkinek jogában áll gazdagságát kihasználnia; 4. az új rend értelmében mindenkinek jogában áll gazdagsága segítségével még gazdagabbá lennie; 5. az új rend értelmében mindenkinek jogában áll gazdagsága segítségével másokat magához függésbe hoznia; 6. az új rend értelmében mindenkinek jogában áll gazdagsága segítségével másokat kihasználnia. Senkisé panaszkodhatik jogsérelemtől avagy akár jogegyenlőtlenségtől; mert a függésben levőnek és kihasználnak is megvan a joga arra, hogy gazdaggá legyen és ő legyen az, aki másokat magához függésbe hozzon és kihasználjon. Az individualizmus szempontjából közömbös, hogy ki lesz eközben a gazdaságilag erősebb és ki a gyöngébb, de ez nem változtat azon, hogy a társadalom mint egész szempontjából az individualista társadalomban intézményesen erőseknek és gyöngéknek, függetleneknek és függőknek, kihasználóknak és kihasználtaknak egyszerre és együtt kell meglenniök. Ha az új jogrend a jogegyenlőségnek törvénybeiktatott eszméjét kifejezetten nem is tagadta meg és ugyanígy kifejezetten nem is iktatta törvénybe az erősebb jogát, a gazdaságilag erősebbnek nagyobb jogigényét elismerte és támogatta. A rendi jogegyenlőtlenséget felváltó jogegyenlőségi eszme tehát végül mégis csak az erősebb jogának adott helyet. Ez a gazdaságilag erősebb az, aki nagyobb tőke felett rendelkezik s a hatalomelvi liberalizmus alapján kialakuló gazdasági rend a tőkeuralmi rend, a kapitalizmus rendje. Így a kapitalizmus sem más, mint az individualisztikus társadalmi rendnek egyik történelmi változata.

A verseny lényegében nem más, mint a természetben általánosan megtalálható létért való küzdelemnek egyik társadalmi alakja. Éppen a létért való küzdelemnek értelme deríthet fényt a verseny tulajdonképeni jelentőségére is. A létért való küzdelem a természetben a felülkerekedőnek az életet, az alulmaradónak pedig a halált jelenti. Semmilyen érdekközösség sem áll fenn a küzdelemben győztes és a legyőzött között, a győző felülkerekedése a legyőzöttnak semmiképen sem érdeke, reá nézve semmilyen értelemben sem előnyös, hanem csakis hátrányos. A természetes kiválasztás azt jelenti, hogy az erősebbek fennmaradnak, a gyöngébbek ellenben elpusztulnak. Sehogyan sem lehet olyasvalamit megállapítani, mint hogyha a gyöngébbeknek az volna az érdekük, hogy az erősebbek elpusztítsák őket. Ha a létért való küzdelmet ugyanegy fajhoz tartozó egyedek egymással folytatott harcaként tekintjük, a harc eredménye az lehet ugyan, hogy a faj legéletképesebb egyedei maradnak fenn, ami ennek a fajnak más fajokkal szemben folytatott harcában is előnyére válik, amíg a fajoknak egymással folytatott harca sem más, mint a különböző fajokhoz tartozó egyedek harca egymással. Ha ellenben a fajok harcában az egyes fajok csoportosan lépnek fel egymással szemben, akkor az egy fajhoz tartozó egyedeknek egymással folytatott harca az egy fajhoz tartozók számát csökkenti és az egy fajhoz tartozó egyedek együttes fellépését gyöngíti. Akár egyedek, akár csoportok egymással folytatott harcaként tekintjük a létért való küzdelmet, mindenképpen igaz marad, hogy a harcban álló felek között a harc semmilyen érdekközösséget nem teremt s a harc eredményéből a győztes mindent, a vesztes pedig semmit sem nyer.

A jogelvi liberalizmus a versenyt hajlandó volt pusztán nemes vetélkedésnek tekinteni. úgy látta, mintha a verseny eredménye nemcsak az erősebbeknek, hanem a gyöngébbeknek is javára válnék, mert ezzel a leghivatottabbak módot nyernének arra, hogy gyámkodjanak azok fölött, akik a maguk sorsát nem tudják önállóan intézni. Az a feltevés, hogy mindenki józan önérdékének követése az összesség érdekének megfelel, magában rejti azt a feltevést is, hogy az erősebbek önérdékének érvényesülése az összesség érdekével azonos, tehát a gyöngébbek érdekének is a legjobban megfelel. Ebből következnek, hogy az erősebbek-

nek nem kell a gyöngébbekre tekintettel lenniök, mert azzal használnak nekik a legjobban, ha velük nem törődnek. Az önérdék józanságának hangsúlyozása legfeljebb arra utal, hogy a gyöngébbek sem erőtlenek, tehát mindenki erő kifejtésének természetes korlátja a mások ellenálló ereje, ami az erősebbekre és a gyöngébbekkel szemben is érvényes.

Ha a versenyt a létért való küzdelem egyik társadalmi alakjának tekintjük, akkor elsősorban az egy csoporthoz tartozó egyedek egymás közti harcaként kell felfognunk. Eszerint a létért való küzdelemnek két mértéke van, az egyik minden egyednek egymással ellentétes külön érdeke, a másik pedig a csoportnak más csoportokkal ellentétes érdeke. Az első mérték szerint az erősebb egyedek érdeke csak a gyöngébbek rovására érvényesülhet, ami, a csoport legéletképesebb egyedeinek felülkerekedésével lévén egyértelmű, a második mérték szerint vett csoportérdeknek is megfelelne, amíg a különböző csoportoknak egymással folytatott létharca sem más, mint az összes csoporthoz tartozó egyedeknek harca egymással. De az egy csoporthoz tartozó erősebbeknek és gyöngébbeknek érdeke ezzel sem válik azonossá vagy akár csak kevésbé is ellentétesé. Másrészt pedig az egyes csoportoknak együttes fellépése esetén, egymással szemben, az egy csoporthoz tartozó egyedek egymás közti harca az ehhez a csoporthoz tartozók számának csökkentésére alkalmas és egyben az ehhez a csoporthoz tartozó egyedek együttes fellépését egyébként is gyöngíti.

Az egyének versenye, mint a létért való küzdelem egyik társadalmi alakja, elsősorban harc a megélhetésért, tehát gazdasági verseny. A társadalmi gazdaságban, amelynek középpontjában a piaci csere áll, a termelők harcolnak egymással, hogy mint eladók minél többet adhassanak el, a fogyasztók pedig mint vevők azért harcolnak egymással, hogy minél többet vehessenek. De harcolnak az eladók a vevőkkel is, hogy minél drágábban adhassanak el, a vevők pedig az eladókkal azért, hogy minél olcsóbban vehessenek. Az eladók harca egymással az árat csökkenti, a vevők harca egymással pedig az árat emeli. Az eladók a vevőkkel szemben az árat emelni, a vevők az eladókkal szemben pedig az árat csökkenteni igyekeznek. Az eladók a legmagasabb áron a legnagyobb mennyiséget akarják eladni, de a leg-

magasabb áron csak a legkisebb mennyiséget, viszont a legnagyobb mennyiséget csak a legalacsonyabb áron adhatják el. Ugyanígy a vevők a legalacsonyabb áron a legnagyobb mennyiséget akarják megvenni, de a legalacsonyabb áron csak a legkisebb mennyiséget, viszont a legnagyobb mennyiséget csak a legmagasabb áron vehetik meg. Az eladó, amikor költségei fölött a legnagyobb nyereség elérésére törekszik, nem adhat el egyszerre drágán és sokat, hanem kénytelen vagy az árból, vagy a mennyiségből, vagy mindkettőből engedni. Ugyanígy a vevő nem vehet egyszerre olcsón és sokat, hanem vagy olcsón vesz kevesebbet, vagy drágábban sokat, vagy pedig drágábban kevesebbet. Tetszés szerint szaporítható javaknál, amikor a piac korlátlanul kiterjeszhető, megvan a lehetősége annak, hogy a verseny gazdasági értelemben tökéletes legyen, vagyis hogy a vevők és eladók versenye az árat a termelési költségek színvonalára szorítsa, ami a termelési költségek fölött elérhető mindennemű nyereség megszűnésével egyértelmű. Ennek a tökéletes versenynek a megközelítése annak a gazdaságpolitikának az eszményképe, amely a gazdasági szabad verseny közérdekű voltában őszintén hisz.

A gazdasági verseny ezzel szemben sohasem tökéletes. Először is itt vannak a tetszés szerint nem szaporítható javak, amelyek közé mindenekelőtt a tőkejavak tartoznak. Azután itt vannak a mértéken felül szaporodható javak, aminő különösképen a tanulatlan munkaerő. A terméseredmények ingadozása, a szükségletek eltolódása, a technika haladása, a politikai helyzet változása, a gazdasági átállítás súrlódási felületei, a gazdasági tényezők mozgékonyságának hiánya, a gazdasági változások időtartamának eltérései mindmegannyi akadályai annak, hogy a gazdasági verseny tökéletes lehessen. De a gazdasági verseny nemcsak tökéletlen, hanem időnkint tisztességtelen is. Elég sokáig tartott, amíg a rendiséget felváltó jogrend a tisztességtelen verseny fogalmát megalkotta és büntetés alá vonta. A tisztességtelen verseny, jogási fogalma szerint, még elég szűkkörű, mert úgyszólván csak a tájékozatlan vevőt védi a megtévesztés ellen, valamint a versenytárs alkalmazottainak megvesztegetését akarja megakadályozni. Mindazokra az esetekre ellenben, amelyek a termelők vagy eladók kíméletlen versenyének fogalma alá

vonhatók, aminő a termelési költségeken alul való eladás vagy a nyersanyagoknak áron felül való összevásárlása és hasonlók, a gazdaságilag gyöngébb versenytárs teljes tönkretétele céljából, a tisztességtelen verseny már fogalmilag nem terjed ki. Ezek azok az esetek, amelyeket az amerikai műnyelv torokelmeztzési verseny, *cut-throat competition* néven illet, avagy leütési versenynek, *knock-down competition* néven nevez. A kíméletlen verseny a gazdaságilag erősebbek irtóhadjárata a gazdaságilag gyöngébbekkel szemben és megfelel annak az irányzatnak, amely a létért való küzdelmet általában jellemzi. A szabad, de tökéletlen gazdasági versenyben felülkerekedő erősebbek a versenyt a maguk javára korlátozni igyekeznek és ezzel létrejön a hatalmilag korlátozott versenynek azaz alakja, amelyet egyeduralmi versenynek nevezhetünk. Így a verseny maga teremti meg azokat a feltételeket, amelyek mellett az erősebbek javára teljesen meg is szűnhetnek és gazdasági egyeduralomnak adhat helyet. A rendi megkötöttségeket felváltó jogrendnek semlegessége mellett a megmaradó verseny közhatalmi szabályozás nélkül maradhat és ennek megfelelően továbbra is szabadnak nevezhető, noha ugyanakkor magánhatalmi korlátozás alá kerül. A versenyt a maguk javára korlátozó gazdaságilag erősebbek nem is mulasztják el, hogy a szabad versenyt leplező jelszól ne használják a közhatalmi szabályozás megelőzésére, anélkül, hogy a magánhatalmi korlátozásnak részükre kínálkozó alkalmait elszalasztani hajlandók volnának.

A közhatalmi szabályozás nélkül maradó individualisztikus szabad verseny hátrányai legelőször a munkaadók és a munkások szembenállásában, a vállalkozó tőke és a szervezetlen munka érdekellentétében jutottak kifejezésre. Az individualizmus szellemi irányának felelt meg, amikor a 19. század első felében minden csoportképződést és csoportos fellépést elítéltek, de ez nem jelentett egyenlő hátrányt a munkaadók és a munkások részére. A számbeli kisebbségben levő gazdaságilag erősebbek a szervezkedéssel nem nyerhettek annyit, mint a számbeli túlsúlyban levő gazdaságilag gyöngébbek. A szervezkedés megindulása az individualizmus eszméjén kétségtelenül csorbát ejtett, mert ezzel az egyének versenye helyébe a csoportok harca lépett. De lett légyen ez a csoport párt, osztály, felekezet vagy foglalko-

zás, azzal nem távolodott el az individualizmus eszméjétől, hogy részérdekek ellentétét helyezte a társadalmi érdekközösség helyébe, tehát a széthúzás erőivel tette próbára a társadalom összetartó erejét. Az egyének ellentéteit felülmúló csoportellen-tétek legkiemelkedőbb példája az osztályellentét lett, amelyet éppen a munkások erőteljesen osztálytudatos szervezkedése éle-zett ki osztályharcá. Ez az osztályharc, amely az útjában mások osztályuralmát látta és a céljául a maga osztályuralmát tűzte ki, nem kevésbé fenyegetett azzal, hogy társadalombontó erővé lehet, mint az egyének kíméletlen versenye. A munkásság osztályuralmi szervezkedését csakhamar nyomon követték a tőkeuralmi szervezkedések különböző alakjai, mégpedig első-sorban nem is mint munkaadói szervezetek, hanem a termelők-nek és eladóknak az egymásközi versenyt korlátozó megállapo-dásai, mint a kartellek és trösztök. Mindezek a csoportszerveze-tek és csoportmozgalmak középhelyet foglalnak el a tiszta indi-vidualizmus és a teljes társadalmias irány között, de nemcsak történelmi eredetük, hanem szellemi tartalmuk szerint is közelebb állanak az individualizmushoz, mint a társadalmias irányhoz. A legjobban megnyilatkozik ez az államhoz való viszonyuk-ban. Az állam a társadalom egységét legerőteljesebben kifeje-zésre juttató hatalmi szervezet. Nincs ugyan kellő biztosíték az ellen, hogy az állam időnkint ne legyen társadalmi részérdekek kiszolgálója, de azért az állammal, mint intézménnyel szemben való állásfoglalás mégis jellemző minden szellemi irányra. Az individualizmusnak az állammal való szembehelyezkedése ez irányzat lényegéből szükségszerűen következik. Az egyén a maga erőinek szabad kifejtését igényli s igényt tart arra, hogy a gyöngébb egyénekkal szemben felülkerekedhessék. El lehet ugyan képzelni az individualizmus legteljesebb kivirágzásaként, hogy egy egyén pusztá eszközévé teszi az államot, teljesen uralma alá hajtja, mint korlátlan egyeduralkodó vagy éppen zsarnok. De azért az egyén az államot általában mégis csak úgy látja, mint csoportérdeknek, különösképen a többségi érdeknek, esetleg pedig az összességi érdeknek a képviselőjét, amelynek elég ereje van ahhoz, hogy az egyént, még a legerősebbet is, uralma alá hajthassa. Ezért az egyének szabad versenyében erősebbek, a gazdaságilag erősek mindig az állami beavatkozás

ellen foglaltak állást és ezt a magatartást vették át az összes tőkeuralmi szervezetek is. Sajátságos módon ebben az irányban haladtak a munkások szakszervezetei is. Bizalmatlansággal nézték az államot, amelyben a tőkésosztályuralmi szervezetét látták s ettől az álláspontjuktól az sem térítette el őket, hogy a tőkésosztály minden állami beavatkozás ellen voltak. Még az állami szociálpolitikát is gyanakvással szemlélték, mint amely a munkásság forradalmi lendületét lanyhíthatja le. Nem az államhatalom megszerzésére, még kevésbé az államhatalomban való pusztító részesezésre törekedtek, hanem forradalomra, proletárdiktatúrára és az állami szervezet megsemmisítésére. A proletárszocializmus társadalomfejlődési elmélete szerint a proletárdiktatúrát az állam elhalála követné, még ha nem is világos, hogy egy ilyen államnélküli állapot hogyan állhatna fenn. Az osztálytagozódású társadalomba való beilleszkedésüket is olyan átmeneti állapotnak tekintették, amely csak addig marad meg, amíg az egész társadalom elproletarizálódik és így nem lesz mással azonos, mint egyetlenegy korábbi osztályával, nevezetesen éppen a felduzzadt proletárosztállyal. Elmélkedni lehetne afelett, hogy ebben az esetben a proletárosztály szűnne-e meg, avagy pedig az egész társadalom. Annyi azonban kétségtelen, hogy ez a felfogás az egyébként kimutatható államellenességgel teljes összhangban van. Ha ezt az államellenességet tekintjük az individualizmushoz való közelség mértékének, akkor az osztályharcos proletárszocializmus ugyanúgy közel áll hozzá, mint akár a tőkeuralmi szervezetek.

Az állammal szemben elfoglalt állásponthez hasonló az a magatartás, amelyet az egyes szellemi irányok és szervezeti mozgalmak a nemzeti gondolattal szemben tanúsítanak. Ha az állam a társadalom egységének hatalmi szervezete, akkor a nemzet valahol középpont helyezkedik el állam és társadalom között. Szorosabb összetartozást fejez ki a társadaloménál, de lazább összetartozást az államénál. A nemzet az államilag szervezett társadalom érzelmi közössége. Nem pusztán az együttélésekből és együvértartozásból származó érdekezésség teszi a nemzetet, hanem a közös származás és közös múlt, a közös hagyományok és közös eszmények, a közös nyelv, közös gondolkodás és közös kultúra, tehát a rokon testi, lelki és szellemi alkat, mely a nemzet

minden tagját egyenlőképen jellemzi s amelyből kiüt és feltűnik minden az általánostól eltérő idegen vonás. Van az egyének nemzetiségében valami ősnövésű, földbegyökerezett, elemi erejű, ami már az egyének természetévé, jellemévé lesz és így tudatosan alig is változtatható meg. Ezért a társadalmi összetartozás nagymértékben függ attól, hogy abból az érzelmi közösségből sarjad-e ki, amelyet nemzetnek nevezünk. Az állam ereje és a társadalom egysége annál nagyobb, minél nemzetibb az állam és a társadalom, vagyis minél inkább áll mögötte és él benne ez az érzelmi közösség: a nemzet.

Az individualizmus, az egyéniség kultusza, amely a társadalomban legfeljebb eszközt lát az egyéni célok elérésére, kevésbé egyeztethető össze a nemzeti társadalommal, mint azzal, amely öncélúságának nincs ennyire tudatában. Ezért az individualizmus hajlamos arra, hogy túlemelkedjék a nemzeti társadalmon, kiterjeszkedjék a nemzetköziség irányában és kiterjedjen az egész emberiségre. Az individualizmusnak ez a nemzetközisége ugyan még nem egyenesen nemzetellenes, hanem legfeljebb nemzetfölötti, de van benne lekicsinylő értékelés a nemzeti társadalommal szemben, amellyel az egész emberiséget, mint magasabbrendű társadalmat helyezi szembe. Ez az emberiség, mint társadalom azonban csak földrajzi értelemben van meg, mint a föld lakott területeinek egymáshoz való kapcsolódása, de már a föld különböző részein lakók egymásnak teljesen idegenek, semmi szellemi közösség közöttük nincs, mint például az eszkimók és a busmannok között, akik egymás létezéséről is alig tudnak. Az emberiség inkább csak természetrajzi gyűjtőfogalom, társadalomtudományilag alig több az ember eszméjének kiszélesítésénél, legfeljebb szintén gyűjtőfogalom a különböző emberi társadalmak összefoglalása számára, vagy pedig a társadalmi fejlődés elé állított követelmény, megvalósítandó eszménykép. Ez még nem jelenti egyúttal azt is, hogy a nemzeti társadalmak között magasabbrendű kapcsolatok nem jöttek volna létre. Valóban van egy európai kultúrközösség, amelynek különböző nemzetiségűek egyaránt részesei s amely túlterjed az európai határokon is, mert a fehér embert Európán kívül is hajlandók vagyunk európainak tekinteni. Vannak nemzetközi vallási közösségek, mint mindenekelőtt a katolicizmus, sőt ezen-

felül a kereszténység nemzetközi közössége, amely nem szorítkozik a fehér ember települési területére sem. Vannak az európai kultúrának kihatásai idegen földrészekre és idegen fajokra, amelyek külön sajátosságaik megőrzése mellett is érintkezést találnak és kapcsolatokat létesítenek a fehér emberek kultúrközösségével, még ha külön sajátosságaik között ősi vallásukat is megtartanak, mint például a japánok. Amikor az individualizmus felülemelkedik a nemzeti társadalmon, ezekre az egészben véve mégis csak laza nemzetközi közösségekre is gondol, mintha ezek már az egy társadalomba tömörült emberiségnek volnának a szervezetei. A fehér ember, mint a világ ura, aki nem szorulhat országának szűk határai mögé, hanem földrészekben gondolkodik és a világ minden részén egyaránt otthon van, elterjeszti a maga civilizációjának eredményeit az egész világon s ahogy a bennszülöttek kunyhói elé kikötők, szállodák és vasutak épülnek, posta- és táviróállomások létesülnek, a nemzetközi közlekedési hálózattal és a nemzetközi árucserével kifejlődő világ gazdaság mögött már ott látja az individualizmus az emberiséget, mint egységes társadalmat. A tőkeuralmi szervezetek, amelyek nemzetközi kapcsolatokat hoznak létre és a világpiacra rendezkednek be, szintén hajlandók túlnőni és túlnézni a nemzeti társadalmon, az emberiség mint társadalmi egység felé. Végül a proletárszocialista munkásmozgalom, mely a tőke nemzetköziségét leleplezni vélte, a maga részéről is nemzetköziségre törekedett, sőt a nemzeti társadalmak ellenségévé lett és a nemzetközi osztályszervezkedés, valamint osztályharc szükségességét hirdette, mintha a proletárszocialista meggyőződésű munkásság, az emberiségnek, mint egységes társadalomnak, egyik kialakult osztálya lenne. Hogy ez a proletárnemzetköziség nagyobb mértékben maradt feladat, mint amennyire valósággá lehetett, nem változtat azon a tényen, hogy a proletárszocializmus a maga követőit a nemzeti társadalmakkal ellenségesen szembe fordította.

II. A szociális irányú társadalom.

A társadalmi életnek az egyénnel szembenálló sarkos ellentéte maga a társadalom. Az egyénies, individualisztikus szellemi iránynak szélső ellentéte a társadalmias, szociális szellemi irány.

A társadalom kétféle alakja közül tehát az individualisztikus társadalommal szemben jelentkező másik: a szociális irányú társadalom. Tulajdonképpen szocializmusról és szocialisztikusról kellene szólni, ha ezek az elnevezések más fogalmak megjelölésére nem volnának már használatosak. A szocializmus a kialakult szóhasználat szerint azt a szellemi irányt jelzi, amely a társadalom alsó osztályait, elsősorban az ipari munkásosztályt felemelni igyekszik, majd azon a címen, hogy ez osztályok tagjai a társadalomban a számszerű többséget alkotják, az uralmat is nekik akarja juttatni, végül az egész társadalmi rend teljes átalakítására törekszik ez alsóbb osztályok különleges érdekeinek megfelelően. Közkeletű fogalma szerint a szociálpolitika is az alsóbb osztályok megsegítésére korlátozódik s a szociális jelzővel is általában veleszeng a karitatív szempont. Így értelmezve a szocialisztikus szellemi irányt nem lehet úgy tekinteni, mint amely az egész társadalom együttes érdekéből és magasabbrendű közösségi eszméjéből indulna ki, hanem csak mint olyat, amely részérdek kifejezését és érvényesülését tűzi ki céljául. Még az utópistáknak nevezett szocialisztikus rendszerek inkább irányították figyelmüket a társadalom egésze felé, így amikor a felsőbb osztályok belátására bízták a társadalmi rend megjavítását és ez osztályok meggyőzése útján vélték elérni az alsóbb osztályokra kedvezőbb új rendet, de már a munkásmozgalomra jellemző szellemi irányzat szerint, amelyet oly találóan nevezett el Sombart proletárszocializmusnak, a munkásosztály a többi osztály legyőzésével a saját osztályuralmát akarja megteremteni, sőt folytatólag ez osztályok megsemmisítésére tör. Eltekintve attól, hogy az ipari munkásosztály tagjai önmagukban nem is alkotják a társadalomhoz tartozók többségét, az igazán társadalmias irány szempontjából a pusztán számszerű többség sem adhatja meg a jogcímet a kizárólagos uralomhoz, különösképpen pedig nem hivatottak a társadalom kizárólagos vezetésére azok az osztályok, amelyek mint alsóbbak a szellemi színvonaluk tekintetében is alacsonyabban állanak a többiekénél.

A szocializmus abban az időben tört felszínre, amikor az individualizmus a virágkorát élte, de már kiütköztek legnagyobb fonáságai és ép ezek ellenlábasaként kelt életre a munkásmozgalom. Ha csak arra figyelünk, hogy az individualizmus az

egyéniség kultusza, a szocializmus pedig egy tömegmozgalom hitvallása, akkor jogosan lehetne közöttük a legteljesebb ellentétességet megállapítani. De az individualizmus, mint uralkodó korszellem hatása alól a szocializmus sem tudta kivonni magát, így legfőképpen a társadalomnak mint egésznek megítélésében ugyanaz a felfogás jellemzi a szocializmust, mint az individualizmust, nevezetesen az, hogy a társadalomban nem látnak más egyének összegénél és az egyének céljainak eszközénél. Csak amíg ez az individualizmusban az egyének jelentőségének kiemelésére szolgál, a szocializmust az egyének számának hangsúlyozására képesíti. Ezért az előbbi számára az egyének versenye a társadalmi életfolyamatnak olyan szentesített eszköze, mint az utóbbi számára az osztályok harca. A kíméletlen verseny, aminek az egyének versenye mutatkozik, csak olyan társadalombontó erő, mint a forradalom jelszavát hangoztató osztályharc.

Az igazán társadalmias szellemi irány az egyénnel nem az alakatlan tömeget, a sokaságot helyezi szembe, hanem az összességet, sőt egységet, nem a társadalomhoz tartozók többségét, hanem az egészt. Ez az egész már logikailag is előbbrevaló a részeinél s kétségtelen, hogy a részeket a kölcsönös egymásrautaltság szálai kötik össze. Számos elméleti rendszer van, amely az igazán szociális irányú társadalom egyes jellegzetes vonásait élesen kiemeli, így az univerzalizmus vagy a szolidarizmus. De a társadalom egységének leglényegesebb kifejezője az, hogy minden különálló társadalomnak sajátos eszméje van, ami minden más társadalomtól határozottan megkülönbözteti. Éppen ez az, ami a nemzeti társadalmakra olyannyira jellemző s az egymást követő nemzedékek sodrában kizárja a lehetőségét annak, hogy egy társadalom jellegét kizárólag az egy tetszésszerű pillanatban élő egyének számszerű összege határozza meg. Ezek az egyének folyvást változnak, sőt még a nemzedékek is felváltják egymást, anélkül, hogy a nemzeti társadalom eszméjének ugyanakkor változást kellene szenvednie. Ebbe a nemzeti társadalomba beletartozik minden egyén és minden osztály vagy bármely más csoport, mely csak része, tehát csak alárendelt tagja és eszköze lehet az egésznek. Az egyént vagy bármily csoportot megillető minden jog az egésztől származik és minden kötelesség az egészszel szemben áll fenn. A társadalom egységének légerő-

teljesebb hatalmi szervezete, az állam is a társadalom egységének alapjául szolgáló eszmének, a nemzeti eszmének a szolgálója és érvényrejuttatója.

A társadalom egysége és a nemzeti eszme uralma nem minden további nélkül egyszerű népuralom, vagyis demokrácia. A népben megvannak mindazok a feltételek, amelyek egy társadalmat nemzetivé tesznek, mihelyt államhatalmi szervezetet tud létesíteni magának. De a nép, önmagában véve, általában még nem is társadalom. Egy nép több társadalomhoz tartozhatik, sőt több társadalom nemzeti jellegét egyszerre is meghatározhatja, mint az angolok a brit szigeteken és az északamerikai földrészen. Egy nép lehet uralkodó az egyik társadalomban és alávetett a másikban, mint mindazok a népek, amelyek hazájukon kívül szórványokban élnek. De tartozhatik egy nép több társadalomhoz anélkül, hogy bármelyiknek nemzeti jellegét megadná, mint például a zsidók. Lehet a nép csak egy társadalomnak része úgy, hogy annak nemzeti jellegét vagy maga vagy más nép határozza meg. A nép természetes törekvése, hogy saját nemzeti társadalmát megteremtse, még pedig összes népi erőinek lehető összefogásával. Amikor azonban népuralomról, demokráciáról beszélünk, akkor a nép fogalmilag szembekerül a nemzettel, vagy legalább is a nemzettől eltérő értelmezést nyer egy államhatalmilag szervezett társadalmon belül. A népuralom azt akarja jelenteni, hogy az államhatalom kialakítására a nemzeti társadalomba tömörült egész nép vagy legalább is túlnyomó többsége nyer befolyást. A népuralom nagy problémája ép abban van, hogy a nép sokaság, amely a maga tömegében az uralom gyakorlására nem alkalmas. Ezt csak képviselők útján teheti, akiket választania kell s ekkor már a nép nevében és megbízásából mások tartják kezükben a hatalmat. Pedig a népuralom önmagában is aggályos abból a szempontból, hogy a nép a nemzeti eszme érvényesítése helyett csak saját pillanatnyi érdekeit tarthatja szem előtt vagy saját érdekeinek felfogására sem alkalmas, vagy végül a saját jól felfogott érdekeit sem a leghelyesebben szolgálja. A népet talán nem lehet megvesztegetni, de tetszetős jelszavakkal meg lehet tévesztetni és félre lehet vezetni. Mikor pedig a népnek meg kell választania a képviselőit, ez csak a többségi elv alapján történhetik, ami azzal járhat, hogy a többség akarata

kizárólag érvényesül, a kisebbség pedig semmivé válik. Még arra sincs biztosíték, hogy a többség igazi többség-e, mert a választókerületek szerint tagolt szavazás mellett az országos többség úgy oszolhatik el, hogy a szavazások végeredménye szerint kisebbséggé lesz. Még nagyobbá válhatik az eltolódás azzal, hogy a szavazásra jogosultak körének megvonása sem történhetik minden önkény nélkül és a szavazásra való kötelezés mellett sem érhető el, hogy minden szavazásra jogosult leadja a szavazatát. Mindezeknél az okoknál fogva a többségi elv nem több egy nyomorúságos pótszernél, amelyet csak az tesz ajánlatossá, hogy a lehetséges megoldások közül még a legkevésbé rossznak kell tartani. Hasbach célszerűnek és hasznosnak mondja a többségi elvet, de csak azért, mert elejét veheti a többségi akarat erőszakos érvényrejuttatásának: «Sie ist die Schlimmerem vorbeugende Anerkennung der voraussichtlichen Wirkung physischer Übermacht».¹ A többségi elven alapuló népuralom pártok küzdelmévé teszi a politikai hatalomra való törekvést, amely a maga időnkint éppen nem válogatós eszközeivel olyannyira emlékeztet az egyének kíméletlen versenyére vagy a forradalmi osztályharcra, hogy a társadalom egységének előmozdítása helyett ugyancsak inkább társadalombontó erőnek számíthat. A pártok tőkeuralmi szervezetekké fajulhatnak el, amelyek sikerét pénzügyi erejük és hírverési eszközeik határozzák meg. A sajtóra nyert befolyásukkal nemcsak irányítják, hanem egyenesen csinálják a közvéleményt, úgyhogy a nép nem is veszi észre, amikor a más fejével gondolkodik és a más érdekei szerint szavaz. Nem meglepő aztán, ha a demokrácia egész egyszerűen plutokráciává lesz, mint ahogy az *Encyclopaedia Britannica* munkatársa is elismeri: «Plutocracy reigns in many a democracy. Indeed democracy, satisfied with political liberty, has never yet prevented, or often tried to prevent, either open or secret plutocracy».² Ahogy a nagyvállalatok érdekeltséget vállalnak egy másik vállalatnál anélkül, hogy az egész vállalatot meg kellene szerezniök, úgy érdekeltséget vállalnak a sajtóban és a pártoknál is anélkül, hogy a háttérből ki kellene lépniök és ezzel felismer-

¹ *W. Hasbach*: Die moderne Demokratie. 1912. 309. 1.

² *B. Whitlock*: Democracy. Encycl. Brit. 1929. 7. köt. 185. 1.

hetővé, kellene válniok. Minél rejtettebb a befolyásuk, annál nagyobb a hatalmuk. Ezzel azonban a plutokratikus népuralom a többség nevében, de egy kisebbség érdekében és a társadalmi egység eszméjével ellentétben szerzi meg és gyakorolja az államhatalmat.

A társadalomnak, keletkezéséhez és fennállásához, szüksége van a népre, mint alakatlan tömegre, amelyet aztán különösen hatalmi szervezetével, az állammal egységbe foglal. Az egy néphez tartozókat jellemző közös vonások teszik a társadalom egységét belsőleg, érzelmileg is teljessé azzal, hogy az államhatalmilag szervezett társadalmat nemzetté, nemzeti társadalommá emelik. A nép a maga ösztönös, tudattalan, tömegszerű és alakatlan életét tovább élheti akkor is, amikor már nemzetté lett, úgyhogy nép és nemzet valósággal egymás mellett élnek és egymástól megkülönböztethetők maradnak. A nemzetben a népi jellemvonások tudatosakká lesznek, a nemzethez tartozók ráeszmélnék az ő tudatalatti énjükre, sőt ráeszmélnék egész népüknek ösztönös sajátságaira, faji adottságaira. A népben megvannak a nemzetté levés feltételei, az államhatalmilag szervezett társadalom megadja a nemzettélevés alkalmát s azok, akikben a nemzeti eszme tudatosává válik, teremtik meg és tartják fenn a nemzetet. Bennük, a nemzet hivatott vezetőiben él a nemzet, amely állandóan visszanyúlik a népbe és időnkint fel emeli magát. Enélkül a népi kapcsolat nélkül nincsen nemzet és ezzel a kapcsolattal válik a nemzet azzá az érzelmi közösséggé, ami a lényegét megadja. De a társadalom és a nemzet sem válik egygyé azzal, hogy a társadalom nemzeti társadalommá lett. A társadalom mindennapi élete, különösen a munkamegosztáson alapuló gazdasági tevékenysége, nemzeti szempontból messze menően színtelen és eddig a mértékig közömbös. A kultúra és a politika az a két szellemi terület, amelyen a nemzet elsősorban kifejezésre jut s ahol a társadalom csak mint nemzeti társadalom léphet fel. A szórványként élő népi kisebbség helyzete deríthet fényt arra az összefüggésre, amelyről itt szó van. Ez a népi kisebbség kétségkívül részese annak a társadalomnak, amelyet a népi többség is alkot. Ennek a társadalomnak nemzeti jellege van és ezt a népi többségtől nyeri. A népi többség nemzetté emelkedik s a kérdés most már az, hogy ennek a nemzetnek részese-

az a népi kisebbség, amely a népi többségen kívül áll, de a nemzeti társadalomnak mint társadalomnak részese. A válasz attól függ, hogy a népi kisebbség bele tud-e illeszkedni abba az érzelmi közösségbe, amely a nemzet lényegét megadja. Ennek a beilleszkedésnek úgy kell végbemennie, hogy azért a népi kisebbség különálló népi jellege megmaradhasson, mert csak ha ez lehetséges, beszélhetünk a nemzet különleges tartalmi eleméről, míg enélkül csak arról volna szó, hogy a népi kisebbség a népi többségbe beolvad. A népi kisebbség egy másik népi többséggel meghatározott nemzetbe nem illeszkedhetik ugyan be oly teljességgel, mintha a nemzetet a saját népi többségi határozta volna meg, de azért a nemzet érzelmi közösségébe még mindig beletartozhatnak. Ugyanakkor pedig a kisebbség népi jellegének megmaradása folytán népi összetartozása sem szűnik meg esetleg oly népi többséggel, amely más társadalomban él és annak nemzeti jellegét meghatározza, anélkül azonban, hogy az előbb említett kisebbség ez utóbbi társadalom és nemzet részévé lehetne. A népi kisebbségekkel megtüzdelt nemzeti társadalom nemzeti egységén ezek a kisebbségek kétségkívül nyomot hagynak, még akkor is, vagy talán éppen akkor, ha többség és kisebbség együttesen valódi nemzet, vagyis a népi különbségek mellett is a lehető legteljesebb érzelmi közösség. A demokráciának a többségi elv folytán bele kellene törődnie abba, hogy a népi többség a népi kisebbséget elnyomja. Ez elől a következmény elől a demokrácia csak úgy térhet ki, hogy a többnépű nemzeteket népi elemekre szétbontja. A történelmi fejlődés során összetelepült és egymással kibékített vagy legalább is kibékíthető népeknek külön nemzetekbe való szétszakítása azonban a nemzeti ellentétekké fokozott népi ellentéteket csak kiegyenlíthetlenné teheti és nem számol kellőképpen a társadalmi életnek a néppel egyenrangú másik alapvezető tényezőjével, az országterülettel, vagy ahogy ma más szóval is mondani szoktuk, a népek életterével.

Az ország az államhatalmilag szervezett nemzeti társadalom települési területe. A néphez tartozó egyének számának, a népességnek egy meghatározott földterület felel meg, amely nélkül a népesség adott száma meg nem élhet. Amint egy körülhatárolt földterületen csak egy meghatározott számú növény teremhet meg, a népesség sem szaporítható tetszés szerint a megélhetésére

szolgáló földterület egyidejű szaporítása nélkül. A földterület termőképessége véges határig növelhető s véges az a határ is, ameddig a népesség létszükségelei leszoríthatók. A föld népeltartó képességéhez viszonyított sűrűbb népesség és a további nagyobb népszaporodás olyan aránytalanságot teremt népesség és terület között, amit vagy a népesség csökkentésével, például kivándorlással, vagy pedig a terület növelésével, például hódítással, kell kiegyenlíteni. A nemzeti társadalom és az államhatalom a nagy népszámot feltétlen értéknek tekinti, mert a nagyobb népszám általában politikai és katonai túlsúlyt biztosít. Épp ezért a nemzeti népesedéspolitika a népszaporodás előmozdítását tartja kötelességének, tekintet nélkül arra, hogy annak az élet-színvonal leszállása, kivándorlás vagy a gyarmatosítás kényszere lehet a következménye. Amíg a világon még szabadon elfoglalható területek voltak, a kivándorlásnak és gyarmatosításnak még tág lehetőségei állottak fenn. Ma ellenben a világ már fel van osztva és nemzetpolitikai tekintetben is fennáll az a földzárlat, amelynek gazdaságpolitikai jelentőségét Oppenheimer a föld magántulajdona alapján, kevesebb jogosultsággal, vitatta. A földzárlat gazdaságpolitikai elmélete szerint a tőkeuralmi rendszer a termőföld magántulajdonával állna vagy bukna, ami történetileg is helytelen, mert a tőkeuralom a feudális földkötöttségi rendszerének legyűrésével jött létre, vagyis a termőföld magántulajdonának megszüntetésével a tőkeuralom csak erősödnék. A termőföld magántulajdonából származtatott földzárlatnak azonban van egy kétségbe nem vonható következménye a földbirtokmegosztás időnkinti aránytalanságában, amellyel szemben államhatalmi beavatkozás szokott szükségessé válni. A földzárlat nemzetpolitikai értelmezése a nemzeti társadalmak települési területének időnkinti aránytalanságára utal, amit más, mint a nemzeti társadalmak hatalmi szervezeteinek, az államoknak mérkőzése nem tud eligazítani, ez pedig a háború. Amíg a területváltoztatásoknak más módját megtalálni nem lehet, addig a háborúk sem válnak elkerülhetőkké. Igaz, hogy háborúkat nemcsak területváltoztatásokért vívnak, de a legtöbb háborúnak vagy az előterében vagy a háttérben felismerhető a területváltoztatásokra irányuló törekvés. Ha egy állam egy nép összefüggő települési területének

minden részét be akarja vonni nemzeti társadalmának települési területébe, akkor az államhatalmi terjeszkedés célja ugyan nem elsősorban területszerzés, hanem az azonos népiségű egyének összefogása, de ennek eszközeként az általuk lakott terület megszerzése is. Az élettér, közkeletű fogalma szerint, pedig túlmegy még a települési terület és az ország határain is. Eszerint nagyterekre oszlik a világ és minden nagyterhez hozzátartoznak a határain belül települt államok, míg az ezen kívüleső államok, mint téridegenek, távoltagek tőle. A nagyterhez hozzátartozó államok azt a területet, amelyen egymással osztoznak, közös életterüknek tekintik, ami onnan ered, hogy nemzetgazdaságaik nem önellátók és a különböző természeti adottságaik alapján egymással folytatható árucserére rá vannak utalva, míg a nagyteren kívüleső nemzetgazdaságok beavatkozása a nagytergazdaság összhangjára csak zavaróan hat. Ezért a téridegen államok és nemzetgazdaságaik távoltagek a nagyter államainak közös életterétől politikai, hatalmi feladattá lesz, ami szintén háborúra vezethet. Magyarországnak az európai szárazföld nagyterébe való tartozása egészen szembeötlő példát szolgáltat. Mezőgazdasági kivitelünk felvevő piaca az európai nagyteren belül biztosítva van. A tengerentúli mezőgazdaság versenyének beavatkozása ellenben ezt a piacot súlyosan veszélyezteti. Magyarország nemzetgazdasága sem önellátó és ezért életterünk a nagy térelmélet értelmében túlterjed az országhatárokon addig, amíg nemzetközi gazdasági egyensúlyunk már biztosíthatóvá válik, de még újból veszélyeztetve nincs.

A háború a létért való küzdelem egyik társadalmi alakja és pedig az államhatalmilag szervezett nemzeti társadalmak létharca egymással. A győztes állam akarata érvényesül, a legyőzött állam akarata, de esetleg léte is, megsemmisül. Kétségtelen, hogy az államhatalmilag szervezett nemzeti társadalmak viszályában nincs független és érdektelen bíró, aki a háborút pártatlan ítéletével elkerülhetővé tehetné, mert ilyenek nem tekinthető sem az államok nagysága, sem az államok többsége. Másrészt az is kétségtelen, hogy a háború kimenetele sem szolgáltat feltétlenül és szükségképen igazságot, mert csak a pillanatnyilag erősebb jogát érvényesítheti. A győztes a legyőzött pillanatnyi aléltségát igazságtalan béke kikényszerítésére használhatja fel,

ami már magában hordja új háborúk csiráját is. A magyar nemzet 1918 őszi sorsdöntő napjaiban is helyénvaló volt a figyelmeztetés, hogy az idegen győztes igazságosságába vetett vak hit jövő háborúk veszélyét idézi fel.¹ A megsemmisített államokkal nemzetek tűnnek el, de megmaradnak a népek s bennük tovább él a nemzetté levés és állammá szervezkedés törekvése. A győztes állam új államokat teremthet azzal a feladattal, hogy a bennük megszervezett népek új nemzetekké alakuljanak át, de nem teremthet új népeket. A mai Szlovákia és Horvátország a felelet arra, hogy a népi elv alapján lehetett-e Csehszlovákiát és Jugoszláviát a cseh és szlovák, valamint a szerb és horvát népi azonosságra ráépíteni, a mai Magyarország 75 százalékos magyar népi többsége pedig felelet arra, hogy az 51 százalékban cseh és 16 százalékban tót Csehszlovákia, valamint a 48 százalékban szerb, 23 százalékban horvát és 9 százalékban szlovén Jugoszlávia létesítése jobban megfelelt-e a népi elvnek, mint a csak ez államok megszűnésével megnagyobbodott mai Magyarország.

A magyar sors alakulása 1918 óta jó példa arra is, hogy a nemzeti lét állása a nemzeti társadalom minden osztályának és minden egyedének életsorsát is döntően befolyásolja. Az elszakított történelmi országrészekről menekültek és a kisebbségi sorsra ítélt visszamaradtak, valamint a megcsönkített hazában összezsúfoltak, mindegyik a maga módján, a megaláztatástól a nélkülözésig végigszenvedték a magyar állam politikai hatalmának, a magyar nemzet életerejének és a magyar nép életlehetőségének gyöngülését. Ugyanígy kell a magyar állam, nemzet és nép megerősödését mindenkinek megéreznie, mihelyt csak a háború nagy próbatétele baj nélkül elmúlhatik a fejünk felől. De talán még a mi példánknál is jobban mutatja nemzeti erő és egyéni sors között az összefüggést a viláгурalmat kezükben tartó angol-

¹ «Nem pacifista az, aki Magyarországnak olyan alakot akar adni, melyben nem tud megélni. Aki Magyarországot megnyomorítja, akár mennyire legyen is az független jog szerint, kényszeríti arra, hogy maga indítson háborút testébe tolokodott ellenségei ellen. Aki Magyarországot feldarabolja és kiszolgáltatja a mohó követelőzőknek . . . -, az nem pacifista, mert háborúra kényszeríti a jövő Magyarországot.» új Nemzedék (hetilap). 1918 okt. 26. «Jövő háborúk ellen. 17. 1. L. még u. o. «A magyarság jövőjéért». 1918 okt. 19. 10—12.1.

szász nemzetek példája. Az átlagos életszínvonal seholsem olyan magas és az érvényesülési lehetőségek seholsem olyan nagyok, mint az Egyesült Államokban és Nagybritanniában. Ha a két világháború közötti időben a munkanélküliek nagy száma mindkét országban ennek a tényállásnak látszólag ellent is mond, az északamerikai földrész és a brit világbirodalom mérhetetlen természeti kincsei, a két ország nagy tőkegazdagsága s a két állam nagy politikai hatalma még a munkanélküliek helyzetén is éreztették a hatásukat, mely munkanélküliség egyébként a két világháború közt kátyúba juttatott világgazdaság következménye volt.

Az igazi nemzeti politika egyben mindig szociális politika is. Egy sokaságot nem lehet ugyan egységgé megszervezni másképp, mint hierarchikusan, minélfogva kevesen vannak a vezetők és sokan vannak a vezetettek, de az egységben csak akkor van erő, ha a vezetettek a vezetők becsületességében, rátermettségében és hozzáértésében egyaránt megbíznak. Az állam hatalmi egységét a nemzet érzelmi közösségének kell kiegészítenie s ehhez elkerülhetetlenül szükséges, hogy a nemzeti társadalom az erőseket fékezze, a gyöngéket pedig támogassa. A legkisebb és legbensőségesebb érzelmi közösség a család. Ahogy a családnak minden tagja egyenlőképpen fontos, úgy fontos a nemzetnek mint érzelmi közösségnek is minden egyes tagja. Ezzel függ össze a család jelentősége és a családvédelem kötelessége is a nemzet számára. A család a felnövő új nemzedékek nevelője, a nemzeti hagyományok ápolója, a nemzeti szellem megőrzője. De a család nemcsak társadalomfenntartó, hanem társadalombontó erő is, ha a családi összetartás a családtagoknak a család körén kívül nyújtott, különös kedvezésben, protekcionizmusban nyüvánul meg. Ilyen társadalombontó erő, de még felfokozott mértékben, a zsidók faji, felekezeti, népi összetartásának protekcionista szelleme is. Mindezekkel a társadalombontó erőkkel szemben a nemzeti társadalomnak természetszerűen védekeznie kell.

Különös feladat hárul a nemzeti politikára az osztályellentétekben megnyilatkozó társadalombontó erőkkel szemben. Az osztályellentétek kiegyenlítése a szűkebb értelemben vett szociális politikának tulajdonképeni területe is. A proletár-szocialista munkásmozgalom határozottan társadalomellenes.

Az ipari munkásosztállyal azonban, amely ennek az osztályharcos szellemnek rabjává lett, a kiegyezés elkerülhetetlenül szükséges és remélhetően lehetséges is. Az ipari munkásosztályt nemzetközisége már valósággal népi jellegétől megfosztotta,¹ de legalább is a nemzet érzelmi közösségéből kiszakította. Az általános munkásvédő törvényhozáson kívül a vagyonskülönbségek mérséklése és a jövedelemmegosztás aránytalanságainak megszüntetése megmutatja, hogy a nemzeti állam a szociális kötelességeit komolyan veszi. De a proletárszocializmusnak a magántulajdon teljes megszüntetésére, a termelő eszközök kollektivizálására, vagy éppen a fogyasztás kommunizálására irányuló követelése a társadalmi rend fenntartása és a nemzeti élet fejlődése érdekében nem fogadhatók el. A szociális irányú társadalom sem nélkülözheti a termelésből az egyéni kezdeményezést és felelősségérzetet, a fogyasztásból pedig a választás szabadságát. Az előbbi nélkül a termelés kevésbé volna eredményes, az utóbbi nélkül pedig a fogyasztás célját és értelmét vesztené. A kis vagyonok tulajdonosainak a magántulajdonhoz való ragaszkodása nem szolgálhat jogcímmül a nagy vagyonok fennállása számára, de a magántulajdon intézményének igazolásául elegendő. A magántulajdon feltétlen érvénye az individualizmus szellemi irányából származik, de a társadalmilag ellenőrzött és korlátozott magántulajdon a szociális irányú társadalom eszméjének is megfelel.

III. A kétféle társadalom alakja Spencernél.

Herbert Spencer az angol filozófiának és szociológiának egyik legjelentősebb képviselője, aki nagy befolyással volt az angol közgondolkodás kifejlődésére és az is feltehető, hogy ennek a

¹ «Az ipari munkásosztályt nem lehetett a néphez számítani, mert értékíránya egészen a legutóbbi időkig nem kizárólag a nemzet volt — elszakadt a földtől és sokszor a népi hagyománytól is és lelkében másirányú, más cél felé mutató öntudat uralkodott. Egyedeiben alkotó része volt a nemzetnek — de az osztálytársadalom jellegét kihangsúlyozó marxista ideológia egészen a legutóbbi időkig megakadályozta ezt az értékes réteget, hogy szellemi energiáival kizárólag a nemzeti erőt gazdagítsa. Trócsányi György: Néperő, nemzetető, államerő. Különlenyomat a Társadalomtudomány 1939- évi i—3. számából. 94—50. 1.

közgondolkodásnak a maga korára, az első világháború előtti időre, jellemző képviselője is volt. Spencer 1820-ban született és 1903-ban halt meg, tehát csaknem végigélte az egész XIX. századot. Sombart az angol közgondolkodás szempontjából való jelentőségének kidomborítására azt mondta róla, hogy ő az első világháború előtti angol szemmel nézve nem egy filozófus volt, hanem a filozófus. Háromkötetes hatalmas szociológiája, amely minket itt elsősorban érdekel, 1877-től 1896-ig jelent meg és a második kötet, amelyről alább szólnunk kell, az 1882. évben látott napvilágot. Ebben a második kötetben fejti ki Spencer részletesebben, hogy a társadalomnak milyen két alakját látja és ezeknek mik a jellemző vonásai. Spencer kétféle társadalmat közül az egyik a «*militant type*», vagyis a harcos társadalom, a másik pedig az «*industrial type*», amit a gazdasági társadalomnak lehetne neveznünk. (Az angol szóhasználatnak megfelelően sem lehet iparinak mondani,¹ de ahogy Spencer használja a szót, úgy is helyesebb gazdaságinak nevezni.) A társadalom két alakja között fejlődésfokozati különbség van, amennyiben a fejlődés a társadalom harcos alakjától a társadalom gazdasági alakja felé tart. Kezdetleges társadalmaknál a harcos alak nemcsak majdnem általánosan megtalálható, hanem egyben szükséges is, mert e társadalmaknak állandó védekezésre van szükségük ellenséges társadalmakkal szemben. Mi több, ezt a fegyveres harcot Spencer még abból a szempontból is helyesli, hogy ezzel egészséges kiválasztódás jön létre az ellenségeskedő társadalmak között. A fejlett társadalmakra vonatkoztatva ellenben a társadalom harcos alakja szükségtelené válik és fejlődési visszamaradottságot jelent. Érdemes ezzel kapcsolatban megemlíteni, hogy Spencer a társadalom gazdasági alakját a szocializmus társadalmától határozottan megkülönbözteti, a szocializmus bírálatánál pedig a szocializmus társadalmának a harcos társadalommal való rokon vonásait emeli ki. A szocializmus bírálata egy másik fejlődési irány kimutatására is alkalmas szolgál, amely szerint a fejlődés az államhatalmi szabályozástól az egyéni szabadság irányában halad. Arra a

¹ V. ö. Navratil Ákos előszavával (1909 IX. 1.) *Toynbee: Anglia gazdasági forradalma a XVIII. században* c. mű fordításához.

kérdésre, hogy kétféle társadalma a valóságban mennyire található fel, különösképen, hogy fejlett társadalmakban mennyire van meg, Spencer elismeri, hogy a két alak jellemvonásai általában keveredni szoktak, vagyis tisztán nem igen fordulnak elő. Mégis a maga korára vonatkoztatva a fejlett társadalom harcossal alakjának példájául a cári Oroszországot és a császári Németországot említi meg, míg a társadalom gazdasági alakjához legközelebb esőnek egy Franciaországgal megvont párhuzam alapján Angliát találja. De csak legközelebb esőnek, mert Anglia esetében is felfedezi a társadalom harcossal alakjának időszakonként visszatérő vonásait. Így is találó marad a megkülönböztetés és azt lehetne mondani, hogy a harcossal és a gazdasági társadalom ellentéte mögött a német és angol társadalomfelfogás ellentéte is meghúzódik.

A harcossal társadalomnak Spencernél felsorolt ismertető jelei részben olyanok, amelyek a társadalomnak abból a célkitűzéséből származnak, hogy a háborúra mindig készen kell állania és a győzelem feltételeit az előre lehetséges legnagyobb mértékben meg kell teremtenie. Részben azonban olyan ismertető jeleket is kapunk, amelyek nem feltételei a háborús készültségnek, hanem inkább csak velejárói vagy következményei ennek a magatartásnak. Itt válik a jellemzés különösen nehézé, mert egy társadalom fajtáját úgy leírni, hogy az időtlenül érvényes legyen és a társadalom különböző szellemi, valamint erkölcsi fejlettségi fokától függetlenül igaz maradjon, csak a leírás tartalmi elszegényítésével lehetséges. Ha pedig ez az elszegényítés nem következik be, akkor az általános érvényesség megveszendőbe. Spencer, aki a kezdetleges társadalmaknak különös figyelmet szentelt, könnyen esik abba a hibába, hogy a reájuk jellemző vonásokat általános érvényűeknek tekintse, tehát a fejlett társadalmak ismertető jeleinek is minősítse. Ezt a körülményt mindig szem előtt kell tartanunk, amikor a Spencer meghatározásain végigmegyünk.

A harcossal társadalom sikeres helytállásának első feltétele erőinek minél teljesebb egyesítése, az együttes fellépés, a *corporate action*. Ha két, egyébként egyenlő, társadalom közül az egyik egységesebben tud fellépni, jobban összpontosítani tudja minden erejét, illetve inkább fel tudja használni minden

emberét, mint a másik, az már a győzelem felől is biztos lehet. A siker második feltétele, hogy a harcosokat a nem harcolók szervesen kiegészítsék. Először mindenkinek, aki a harcra képes, harcosnak is kell lennie; másodsor pedig mindenkinek, aki a harcra nem képes, olyan munkát kell végeznie, amellyel a harcosokat segíti. Ha a harcosok a nem harcolók részéről nem részesülnek kellő támogatásban, maguknak kell saját ellátásukról gondoskodniok, ami erejüknek a harctól való elvonását okozza, tehát harci erejüket csökkenti. Mindazt a munkát tehát, amelyet a harcosok részére a nem harcolók is el tudnak végezni, ezeknek el is kell látniok, hogy a harcos társadalom harci ereje a legnagyobb lehessen. A siker harmadik feltétele, hogy egyrészt a harcosok, másrészt pedig a nem harcolók is minél szervezettebben járjanak el, valamint egymással is szerves egységet alkossanak. Ez az átfogó szervezettség hozza magával, hogy a társadalmi összefüggés alakja az alárendeltség lesz, a *subordination*. Az egyén nem rendelkezik sem az élete, sem a vagyona felett és a cselekvési szabadsága is elvész. Az életével, a vagyonával és a cselekedeteivel is az állam rendelkezik és a társadalom szolgálatára kell készen állnia. Az élete nem az övé: «his life is not his own»; az egyén az állam tulajdonába megy át: «the individual is owned by the state». Az alárendeltségi viszony folytatódó fokozatokban épül ki, amely a központosítás irányában halad, egy legfőbb ellenőrző szerv felé, ahol minden hatalom összpontosul, de innen kiindul egy kényszer-szervezet lefelé, úgyhogy mindenkinek a helye szigorúan meg van határozva a társadalomban. Ennek az eredménye a központosított és a fokozatos alárendeltség szerint tagozott katonás szervezet, amely a harcosokra és nem harcolókra egyaránt, ha nem is egyenlő mértékben, kiterjed, a *centralization* és *regimentation*. A katonai és polgári életnek ez a fegyelmezett rendje megengedő és tiltó értelemben is szabályozva van, vagyis az előírások arra is kiterjednek, hogy mit kell és mit nem kell tenni, vagy legalább is arra, hogy mit szabad és mit nem szabad. Ebből származik az együttműködés kötelező, kikényszerített jellege, a *compulsory cooperation*. Ebből a társadalom felépítésének bizonyos merevsége jön létre, amely ellenállást tanúsít minden változással szemben, különösen pedig a helyváltoz-

tatást, a foglalkozások cserélését és a társadalmi helyzet megváltoztatását köti meg. Ezzel függ össze, hogy a harcos társadalom kedvez minden örökletességnek, vagyis annak, hogy a fiú az apát mindenben kövesse és az apa után megürülő helyet a fiú töltsse be. Más szervezet, mint az államé lehetően nem jut szóhoz, vagy legalább is hivatalos felügyelet alá kerül és mint önkéntesen létrejövő egyesülés csak akkor szívesen látott, ha az állam céljainak szolgálatára alakul. Mindebből kiderül, hogy a harcos társadalom legcélszerűbb szervezeti alakja az *egyeduralom*, ami rendszerint úgy jön létre, hogy a katonai vezetőből polgári vezető is lesz. De az egyeduralomnak is van egy fejlődő és egy hanyatló alakja, mégpedig az utóbbi az, amikor az egyeduralom polgári egyenlőséggel jár együtt, amit *Spencer egalitarian despotism* névvel illet. Szinte a legérdekesebb azonban Spencernek az a megjegyzése, amely a harcos társadalom gazdasági magatartására vonatkozik. Mivel a harc a gazdasági elszigeteltség veszélyével jár, a harcos társadalomnak erre már jóelőre fel kell készülnie és így önelégültségre és önellátásra fog törekedni, vagyis gazdasági önállóságot kell teremtenie és például vámvédő politikát kell folytatnia. Ép ezért a harcos társadalom gazdasági ismertető jelei a *self sufficient sustaining organization*, az *economic autonomy* és a *protectionist policy*. Ma egy szóval azt mondanók, hogy a harcos társadalomnak autarkiaira kell törekednie.

A társadalom szerkezetével szükségszerű összefüggésben alakul ki polgárainak jellege. A társadalom jellegétől függ, hogy mit tart a legfőbb jónak és ehhez képest mit igyekszik a polgáraiban kifejleszteni, mert erre buzdít, ezt támogatja és ezt jutalmazza. A harcos társadalom értékrendjében a legfőbb erény a testi életerő, a bátorság, merészség, vitézség és félelemnélküliség. Hozzátartozóinak életéért más társadalom tagjainak életét követeli, sérelmeket nem bocsát meg és nem felejt el, elégtételt követel, sőt bosszút áll s ez a szellem az egy társadalomhoz tartozók egymásközi viszonyában is érvényre jut. Más társadalmak tagjainak az életre, szabadságra és tulajdonra való igényüket kevésre becsüli és ugyanez igények lebecsülése terjed el a társadalmon belüli viszonyokban is. A gazdasági munka az asszonyok és szolgák feladata lesz és meg-

alázóvá válik munkáért pénzt elfogadni. A zsoldosok ugyan hazafias érzés nélkül is harcolnak, mégis a hazafiság, amely dicsőségesnek tartja az életnek a hazáért való feláldozását, nagyban hozzájárulhat a harc sikeréhez és így a harcos társadalomban rendszerint meg is levő érzület. Fontos a harcos társadalom tagjainál az engedelmességre való hajlam, az alárendelésre való készség, a lojalitás és hűség a felsőbbiséggel szemben, valamint a hit a vezér képességeiben, akinek tekintélye minden új hódítással növekszik. A felsőbbiség feltétlen követésével jár az egyéni kezdeményezés elnyomása és az egyéni vállalkozás hiánya, amit a parancsvárás és elfogadás pótol. A jelenségek megítélésében a személyi okok jutnak döntő szerephez, ami az okozati összefüggések felfedését akadályozza, a gazdasági haladást megköti és a szellemi művelődést elnyomja. Ez a beállítottság a történelemben csak jelentékeny emberek tetteit látja és ők volnának eszerint azok is, akik a társadalmakat alakítják. E felfogás számára a társadalmi folyamat önmagát szabályozó jellege teljesen érthetetlen marad. Érdemes ennél a spenceri megállapításnál megállni, mert véletlenül éppen egy másik angol, Carlyle volt az, aki nagy embereknek, az ő hőseinek, cselekedeteiből és hatásából felépülőnek tekintette az egész világtörténelmet.¹ Igaz, hogy éppen erről a Carlyleről állapította

¹Érdemes Carlyle álláspontját és Spencer nézetét erről az álláspontról szembesíteni egymással. Carlyle: «Universal History, the history of what man has accomplished in this world, is at bottom the History of the Great Men who have worked here. They were the leaders of men, these great ones; the modellers, patterns, and in a wide sense creators, of whatever the general mass of men contrived to do or to attain; all things that we see standing accomplished in the world are properly the outer material result, the practical realisation and embodiment of Thoughts that dwelt in the Great Men sent into the world; the soul of the whole world's history, it may justly be considered, were the history of these». On heroes, hero-worship and the heroic in history. 1840. 1—2. 1. Ezzel szemben Spencer: «In the interpretation of social affairs, personal causation is consequently alone recognized. History comes to be made up of the doings of remarkable men; and it is tacitly assumed that societies have been formed by them. Wholly foreign to the habit of minds as is the thought of impersonal causation, the course of social evolution is unperceived. The natural genesis of social structures and functions is an utterly alien

meg Sombart, hogy az ő irodalmi szelleme mindvégig nem jellegzetesen angol: «eine durchaus unenglische Sondererschainung».² A harcos társadalom fennállását szükségessé teszi a külső ellenségektől való fenyegetettség állapota. Ezért mindaddig, amíg a teljes külső biztonság el nem érhető, a gazdasági társadalom tiszta alakja nem jelenhet meg, hanem a társadalom két fajtájának jellemző vonásai legfeljebb keveredve fordulhatnak elő. A valóságos társadalmak nem harcos alakjai tehát inkább csak fokozatos átmenetek a harcos társadalomtól a gazdasági társadalom felé. A kétféle társadalmat nem az különbözteti meg egymástól, mintha a gazdasági társadalomban több munkát végeznének, mert esetenként előfordulhat, hogy a harcos társadalom sokkal nagyobb munkateljesítményt tud felmutatni. Nem a végzett munka mennyisége, hanem az együttműködés alakja, a munkaszervezés módja az, ami lényeges. A harcos társadalomban minden parancsra történik, amivel szemben Spencer a gazdasági társadalom rendjét természetes rendszernek nevezi. A harcos társadalomban mindenki helyét az állása, a *status*, határozza meg, aminek a gazdasági társadalomban a szerződéses viszony, a szerződések rendszere felel meg. A harcos társadalomban a munkás eltartásban részesül, a gazdasági társadalomban ellenben béreket kap. A kezdetleges harcos társadalom a kölcsönös ajándékozástól jut el az árucseréig és innen a gazdasági társadalom változékony áraihoz. A valóságos társadalmak a kétféle társadalomnak olyan keveredését tüntethetik fel, amelyik a harcos társadalomhoz esik közelebb. Ebben

conception, and appears absurd when alleged. The notion of a self-regulating social process is unintelligible». The Principles of Sociology. II. köt. 1882. 600. 1.

² Händler und Helden. 1915. 28.1. Ugyanitt található a Spencerről fentebb említett megjegyzés: «den man in England ein Menschenalter hindurch den Philosophen, schlechthin genannt hat». 9. 1. Egy oldallal odább pedig: «der einflussreichste englische Philosoph, unserer Zeit». 10. 1. Ugyanitt van szó arról a kizárólag német szellemi táplálékról is, amely Carlyle szellemét kialakította. 18.1. Carlyle, aki 1795-től 1881-ig élt, a német irodalom angol interpretálója volt és különösen Goethe hatása alatt állott, akivel 1824 és 1832 között levelezést is folytatott. Sombart megjegyzése tehát, ha talán egyoldalú is, nem teljesen alaptalan.

az esetben a munkás társadalmi állása is olyan lesz, amely a katonáéhoz hasonlít. Ha viszont a valóságos társadalmak a gazdasági társadalomhoz közelebb eső keveredést mutatnak, akkor a katona társadalmi helyzete is olyan lehet, akár egy szabad munkásé. A gazdasági társadalom tiszta esetének jellemző vonásai inkább csak a harcos társadalom ellentétéként emelhetők ki és talán innen is származik, hogy a Spencer kiemelte jellemvonások nem egyszer kevésbé magának a gazdasági társadalomnak közvetlen velejárói, mint inkább a társadalom nem harcos jellegének következményei, ahogy ezt maga Spencer is elismeri. Ez vonatkozik elsősorban a gazdasági társadalom polgárainak a társadalom szerkezetével összefüggésben kialakulónak mondott jellemére. Spencer különben a gazdasági társadalom valóságos alakjait is abban a két fokozatban vizsgálja, mint ahogy a harcos társadalmakkal tette, tudniillik először a kezdetleges társadalmakat veszi sorra s azután a polgárosult társadalmakra tér át, miközben megállapítja, hogy a nem harcos kezdetleges társadalmak a társadalom gazdasági fajtájának fejletlen alakját mutatják. Ezúttal is hajlamos Spencer arra, hogy a kezdetleges társadalmak jelenségeinek általános érvényességet tulajdonítson, ami talán még aggyalysabb, mint a harcos társadalmakkal kapcsolatban követett hasonló eljárás. Hiszen a fejlődés általános iránya szerinte a társadalom harcos fajtájától a gazdasági fajta felé vezet, amiből arra lehetne következtetni, hogy a kezdetleges társadalmaknak inkább a harcos, a fejlettebb társadalmaknak pedig inkább a gazdasági fajta a megfelelő életformájuk. Ezzel járna együtt a társadalmi rendnek az a változása, hogy a harcos társadalomban az egyének csak az állam javára szolgálnak, a gazdasági társadalomban pedig az állam volna csupán az egyének érdekében. A harcos társadalom esetében a kezdetleges társadalmak nyersesége nem általánosítható úgy, hogy a fejlett társadalmakra is érvényes lehessen. A nem harcos társadalom esetében pedig a kezdetleges társadalmaknak tulajdonított erények még olyan érvényűeknek sem tekinthetők, hogy a kezdetleges társadalmakra általánosíthatók lennének fenntartás nélkül. Amellett a társadalom nem harcos jellegéből netalán származtatható erények még mitsem bizonyítanak amellet,

hogy ezek az erények a társadalom gazdasági jellegével teljesen összeférnek. Spencer maga mondja, hogy üzletkötésben sok a tisztességtelenség: «in trading transactions there is much dishonesty». A nem harcos, fejletlen gazdaságú, kezdetleges társadalmakról alkotott minden általánosítás a gazdasági társadalmakra tehát legalább is aggályos.

A gazdasági társadalmat Spencer szerint mindenekelőtt az ellenkezője jellemzi annak, ami a harcos társadalomra érvényes, így nincs szükség együttes fellépésre, ha külső ellenség veszélye nem fenyeget, valamint ha a belső felbomlástól se kell cartani, mert a társadalom tagjai netalán nem gondoskodnának saját eltartásukról és fajuk fenntartásáról. Nincs szükség alárendeltségi viszonyra, ha a polgárnak nem kell életét kockáztatnia, nem kell elhagynia a foglalkozását, hogy alávesse magát egy parancsnoknak, valamint nem kell átengednie közcélokra a vagyonát. A polgárnak nem kell feláldoznia egyéniségét a társadalomnak, hanem ép ellenkezőleg a társadalom feladatává válik az egyéniségének védelme, illetve az államnak lesz ez a legfőbb kötelessége. Azoknak a társadalmaknak kell jobban boldogulniuk, amelyekben az egyéni jogokat nagyobb tiszteletben tartják. Ezeknek kell felülkerekedniük, mert a tagjaik a legjobban boldogulnak. Az államnak csak annyit kell tennie, hogy az egyéni tevékenységet illő korlátok között tartsa, illetve az egyéni ellentéteket kiegyenlítse, vagyis méltányos egyezséget hozzon közöttük létre. Nincs szükség egyeduralmú központi ellenőrző szervre. Mindenkinek annyi szabadság jár, amennyi összeegyeztethető mások hasonló szabadságával. A korlátozás tehát kölcsönös. A szétágazó ellentétek kiegyenlítésére hivatott központi szervnek a legjobban egy képviselő felel meg, amelynek az átlagos, általános akaratot kell kifejeznie és végrehajtania, amely a többség akaratának felel meg. A javak mesterséges szétosztása helyett meg kell teremteni a rendes kapcsolatot a cselekedetek és eredményeik között, vagyis mindenkinek annyi keresetet kell juttatni, mint amennyit tevékenységével kiérdemel. Ez az igazság szolgáltatása, az *administration of justice*. A felsőbbrendű lássa előnyét a felsőbbrendűségének, az alsóbbrendű pedig szenvedje ennek a hátrányát. A társadalmak gazdasági létharcában az marad felül, amelyben többen

vannak a gazdasági életre legalkalmasabb egyének. Amely társadalomban a felsőbbrendű egyének hozzájutnak ahhoz, ami őket megilleti, ott ezek jobban fognak szaporodni, míg ahol ez nem történik meg, ott az alsóbbrendűek szaporodása nyer ösztönzést. Az alsóbbrendűek önkéntes támogatását ez még nem zárja ki, hanem terjed odáig, hogy a támogatottakat szaporodásra bírja. A hivatalos támogatás ellenben már nem engedhető meg. A szolgáltatás és ellenérték egyenlősége egyben a szerződéses viszony, a *contract*, rendszere is. A közhatalom tetszésszerű juttatásai helyett a kereslet határozza meg mindenkinek illő jutalmát. Ez biztosítja a felsőbbrendűek boldogulását is. A közhatalmi szabályozás nem írja elő, hogy mit kell tenni, hanem csak azt mondja meg, hogy mi az, amit nem szabad. A kikényszerített együttműködés helyét az önkéntes együttműködés foglalja el, a *voluntary cooperation*. Ennek felel meg, hogy a közhatalmi szervezkedés helyére is a magánjellegű szervezetek lépnek, a *private organization*. A központosítást is a széttagolás váltja fel, a *decentralization*. A szervezkedés irányára jellemző az egyesülések sokfélesége. A szervezkedés kötetlenségéből származik nagyobb alkalmazkodó képessége és nagyobb hatékonysága, az *efficiency*, ami a mindenkori új igényekhez való könnyebb hozzáidomulásban mutatkozik meg a leginkább. A békés nemzetközi viszonyoknak megfelelően megszűnik a gazdasági különállás szüksége, ami a szomszédos társadalmakat kölcsönösen előnyös csereviszonyba és kölcsönös függésbe hozza egymással. Ez megszünteti különállásukat és közös szervezetet létesít közöttük, vagy legalább is kormányaik szövetségét teremti meg.¹

¹ Spencer ezt az álláspontját csaknem azzal az érveléssel támasztja alá, mint már száz évvel előtte Smith tette. Az utóbbi szavait az angolok vezető közgazdasági hetilapja, az *Economist*, jelmondatának választotta. Smith: «Were all nations to follow the liberal system of free exportation and free importation, the different States into which a great continent was divided would so far resemble the different provinces of a great Empire. As among the different provinces of a great Empire the freedom of the inland trade appears, both from reason and experience, not only the best palliative of a dearth, but the most preventative of a famine, so would the freedom of the exportation and importation trade be among the different States into which a great continent was divided».

A gazdasági társadalom kezdetleges alakjai a hozzájuk tartozó egyénekben olyan jellemvonásokat hoznának létre, amelyeket ugyane társadalom fejlettebb alakjaiban is alig lehetne megtalálni. A kizárólag békés szándékok, a személyes kényszerhatalom hiánya, a népszerűen választott vezetők, a politikai korlátok enyhése, az egyéni szabadság iránti érzék, valamint az eltökéltség ennek megóvására, a személyes összeütközések ritkasága, az erőszakosságok hiánya, mások igényeinek és tulajdonának tiszteletben tartása, sérelmek megbocsátása, természetes érzék az igazság iránt, asszonyok és gyermekek megbecsülése, saját jogaikhoz való ragaszkodás, ellenállás minden kényszerrel szemben a következő jellemvonásokban tükröződik vissza: függetlenség, tisztesség, megbízhatóság, nagylelkűség, szívesség, emberségesség. Mindezekben a polgárosult nemzetek nem vehetnék fel velük a versenyt: «its citizens are not likley to be the equals of the uncultured but peaceful peoples». Akik mégis a legközelebb állnának hozzájuk, az angolok és amerikaiak. Az alkalmilag előforduló komoly háborúk

Wealth of Nations. 1776. 240.1. Hasonlóan Spencer: «As the local divisions composing one of our great nations, had, while they were at feud, to produce each for itself almost everything it required, but now permanently at peace with one another, have become so far mutually dependent that no one of them can satisfy its wants without aid from the rest; so the great nations themselves, at present forced in large measure to maintain their economic autonomies, will become less forced to do this as war decreases, and will gradually become necessary to one another». The Princ. of Soc. II. 1882. 614.1. Az angol szabadkereskedelmi irányzat megértéséhez ellenben hozzátartozik Anglia gazdasági fölényének és ebből származó külön érdekének ismerete, amit jól kifejezésre juttat olyasvalaki, akiről nem lehet feltételezni, hogy Angliát ellenséges szemmel figyelte volna, Teleszky János: «Könnyű volt Nagybritanniának a szabadkereskedelmi rendszert oly soká fenntartani, mert olyan fölénye volt ipari téren más országok fölött, amelynek érdekében feláldozta mezőgazdaságát. A többi, ipari vagy ipart teremteni akaró országokkal szemben éppen ő volt az az erősebb, melynek a szabadkereskedelmi irány kedvezett és amellyel szemben a többieknek védekezniük kellett. Nagy gyarmati hatalma, tőkegazdagsága és összes versenytársait messze meghaladó kereskedelmi hajózása és erre támaszkodó, fejlett külkereskedelme pedig lehetővé tette számára, hogy nyersanyagszükségletét a legkedvezőbb feltételek mellett szerezhesse be». Közgazdaságtan. 194.1. 383. 1.

mellett azonban Anglia állandóan háborúban áll műveletlen törzsekkel: «continually carrying on small wars with uncivilized tribes». Anglia kormányzati vezetői pedig olyan emberek, akik iskolai neveltségüknél fogva a hét hat napján hősként Achülest tisztelik, hogy aztán a hetedik napon Krisztust csodálják: «whose schooldiscipline led them during six days in the week to take Achilles for their hero, and on the seventh to admire Christ». Nyilvános ebédeken pedig előbb a hadsereget és a haditengerészetet éltetik, mielőtt a törvényhozó testületről emlékeznének meg: «the nation at its public dinners toasts its army and navy before toasting its legislative bodies». Mindezeknél fogva a művelt nemzetek polgárainak jelleme csak egyes megközelítő vonásokban mutathatja fel azt, ami a gazdasági társadalom szerkezetével és a nem harcos jelleggel együtt jár. Ilyen először is a szerződéses viszony terjedésével a függetlenség növekedése és ellenállás minden felelőtlen hatalommal szemben. A lojalitás pusztá *tiszteletté* csökkent, a hűség pedig a kormányzattal szemben együtt gyöngült az uralkodó iránt érzett hűséggel. Még a hazafiság is alábbhagyott, vagy legalább is szigorúbb körülírást nyert, mint *more qualified patriotism*. Az emberi jólét vágya kezdi elnyomni a nemzeti hírnév követését. A zsoldos katonánál a polgár nagyobb megbecsülésben részesül. Az egyéni kezdeményezés szabad utat talált, a vállalkozással járó előnyök újításokra adtak alkalmat. Gyöngültek volna a bosszúállás érzelmei, csökkent volna a támadó kedv, kevesebb lenne a személy és vagyon ellen elkövetett sérelem, alábbhagytak volna a kormányiszervek túlkapásai. A bűncselekmények csökkenő számával nőtt volna azok elítélése: «with decreasing amount of crime has come increasing reprobation of crime». Az angol történelem bizonyítaná, hogy mindez a változás a gazdasági társadalom irányában való fejlődésnek lett volna a következménye. A végén a gazdasági társadalom még az önzetlenség érzelmeit is kifejlesztené: «favours the growth of altruistic sentiments».

IV. A kétféle társadalom szelleme Sombartnál.

Az első világháború előtti időben a társadalomtan önálló léte az államtan mellett sokhelyütt, de különösen a német tudományban, nehezen tudott elismertetésre szert tenni. Az amerikai Rossnak 1920-ban megjelent szociológiája úgy nyilatkozik bevezetésében erről a jelenségről, hogy sehol Európában nem voltak a szociológia művelői olyan üldözésnek kitéve, mint Németországban az államtudományok képviselői részéről: «*by the arrogant professors of Staatswissenschaften*». Ezt a könyvet 1926-ban sajtószerűen német nyelvre lefordítva is kiadták, igaz ugyan, hogy például a fent említett «arrogant» jelzőt a német fordításból kihagyták.

Annyi tény, hogy az új nemzedék lélekalakító tudománya a XIX. század Németországában az államtan volt. Ennek a lélekalakító tevékenységnek első vonalában találjuk Heinrich v. Treitschke személyét, aki 1834-től 1896-ig élt és 1874-től a berlini egyetem tanára volt. Őröla mondja az *Encyclopaedia Britannica*, hogy nagyobb befolyása volt a német ifjúságra, mint bárki másnak: «Treitschke did more than any one to mould the minds of the rising generation». Amikor halála után egy évvel egyetemi előadásait, amelyeket a politikáról tartott, közreadták, a bevezetés megjegyezte róla: «Zu Viele hatten den Führer verloren, den sie mit unbedingtem Vertrauen zu folgen gewöhnt waren». Treitschkének ezeket a politikai előadásait használjuk fel a továbbiakban akkor, amikor a 19. század második felének német társadalomfelfogásába bepillantást keresünk. Egyetlenegy nemzet sem érezte magát annyira katonásnak, mint a sedani győzelem utáni német birodalom, de nagy katonai felkészültsége sem teremtett számára olyan szárazföldi fölényt, mint amekkora például Anglia haditengerészeti fölénye volt. Mégis amikor ezért Németországot a militarizmus vádjával illették, nem tartották szükségesnek, hogy Angliát hasonló élel marinizmusa miatt vádolják. Ha a tengerektől körülvelt Anglia, világbirodalmától eltekintve is, igényt tarthatott arra, hogy a tengereken uralkodjék, akkor a Közép-Európába zárt országoknak is feltétlenül szükségük volt erős szárazföldi hadseregére. A tengeri és szárazföldi hadviselés sok különössége számos különbséget hozhat létre

azoknál a nemzeteknél, amelyek az egyik vagy a másik hadviselési módra vannak inkább ráutalva, de mindez nem változthat azon az alaptényen, hogy a marinizmus sem más, mint a militarizmus egy különös alakja. A császári Németország militarizmusa ugyanúgy az ő földrajzi helyzetének következménye volt, mint Angliáé az ő marinizmusa.¹ Ennek a német katonás szellemnek hű visszatükröződését találjuk meg Treitschke politikájában.

Treitschke szerint az államok nem a népuralomból jöttek létre, hanem a népek akarata ellenére az erősebb törzsek sajátmaguk megszabta hatalmával. Háború és hódítás a legfőbb államalkotók. Az államok rendszerint egy kis központból terjeszkednek ki. A háború a tulajdonképeni politika. Csak háborúban válik a nép nemzetté. Csak a haza eszméjéért véghezvitt közös, nagy tettek tartanak össze belsőleg egy nemzetet. Háború nélkül nincs állam, minden állam háborúkkal jött létre és a polgárok fegyveres védelme az első és legfőbb feladata az államnak. Az állam abban különbözik más közösségektől, hogy fegyvert ragadhat s ha erre nem képes, megszűnik állammak lenni. Saját eszméjének mond ellent az az állam, amely akarátát döntő pillanatokban érvényesíteni nem tudja és ennél fogva vagy a belső felfordulásnak, vagy a külső ellenségnek áldozatul kell esnie. Beteg népek orvossága a háború, amellyel megszűnik az egyéni önzés és a pártviszály. A háború nagysága, hogy az állam eszméjével

¹ Az angoloknak haditengerészetük iránt tanúsított megbecsülését egyenesen világhatalmi igényük kifejezésének mondja Treitschke: «In England bleibt die Flotte die eigentliche nationale Waffe; was das Land von wirklicher kriegerischer Begeisterung besitzt — und das ist sehr viel mehr als man auf dem Kontinent gewöhnlich glaubt, weil die Idee der Weltherrschaft Großbritanniens sehr verbreitet ist im Volke — das muß man auf den Kriegsschiffen suchen». Politik. II. köt. 1898. 371—372. l. — Az angoloknak tulajdonított békeszeretettel szemben rámutat Treitschke arra, hogy egyik háborújukat a másik után folytatják: «Es ist eine Lieblingsmode unserer Zeit, England als besonders friedfertig hinzustellen. Aber England führt ja immer Krieg; es tritt kaum ein Augenblick in der modernen Geschichte ein, wo es nicht irgendwo zu kämpfen hat». Politik. I. köt. 1897. 73. l. Azóta 1899—1902 között a búrokkal voltak háborúban, 1914-ben és 1939-ben pedig ők üzentek hadat a németeknek, ha mindjárt ezzel a már megindult háborúba léptek is be.

szemben eltűnik az egyén, csak az egész részének érezheti magát, amikor a néptársak feláldozzák egymásért magukat. Ép a politikai idealizmus követeli a háborút, míg a materializmus ellene van. Az erkölcsiség elferdítése volna, ha az emberiségből kiölnék a hősiességet. Igaz, hogy a háború vérontással jár, de vitéz ellenfeleknek szenvedély nélkül való megölésében van a háború fenésege, mert ez ép a kultúrnépektől nagyobb önkorlátozást kíván, mint a vadnépektől. Egyéb pusztításai miatt is kívánatos, hogy a háborúk ritkábbakká és rövidebbekké legyenek, de ebből még nem következik, hogy teljesen meg is szűnjenek, amíg önhatalmú államok állanak egymással szemben. Az államok sokaságából adódik egyszersmindenkorra a háború szükségessége. A népszövetségi döntőbírótság eszméje ellentétben áll az állam lényegével. Létkérdésekben nincs pártatlan idegen hatalom, így például az elzászi kérdésben sem lehetne más pártatlan bíró. De az államnak becsületbeli ügye is, hogy az ilyen kérdést maga döntse el. Ha a nemzetközi szerződések gyakoribbak is lehetnek, az idők végezetéig meg kell maradnia a fegyverek jogának s ebben áll a háború szentsége: «die Heiligkeit des Krieges». A szerződések az állam akaratát korlátozhatják, de ezek csak addig érvényesek, amíg a viszonyoknak megfelelnek. A háborúval a szerződések érvényüket veszítik. A háború igazságossága erkölcsi szükségességen alapszik, mihelyt a szerződések nem felelnek meg a tényleges hatalmi viszonyoknak. A háború Istentől adott rend: «von Gott gesetzte Ordnung». Nem minden háborúnak van ugyan belsőleg szükségszerű eredménye, de ez nemes népek történetében nem zárja ki az újratekintést és a jóvátételt. Ezekben a kérdésekben más államok pártatlansága egyszerűen lehetetlen. Ezért nem akadályozhatják meg nemzetközi tanácskozások a kitörni készülő háborúkat. A háborúknak vannak átmeneti eredményei, amelyek igazságtalanok, de a nemzetek élete évszázadokra szól. A manchesteri tan szerint az emberek rendeltetése, hogy olcsón vegyenek és drágán adjanak el. De a mai háborúkat nem anyagi előnyökért viselik, hanem közrejátszik a nemzeti becsület nagyértékű erkölcsi java, amely az egyestől az önfeláldozást is megkívánhatja. Erkölcsi javaknak nincsen áruk és ezért értelmetlen volna olyan fogalmakat, mint az állam hatalma és becsülete, pénzérték szerint felmérni. De azért a kereskedelem sem tud

hadsereg és honvédelem nélkül boldogulni. A háború a kulturális haladás terjesztője is. A háború nemcsak elválasztja, hanem egyesíti is a nemzeteket és megtanulják egymást megismerni és megbecsülni. A háború borzalma egyben a nagysága is, mert nemcsak az életét kell az embernek áldozatul hoznia, hanem az emberi lélek természetes, jogosult érzelmeit is, egész énjét adja oda egy nagy hazafias eszméért s ez az, ami magasztos a háborúban. A háború a maga keménysége és nyersesége mellett a szeretet köteléke is, amikor a rendi különbségek eltűnnek és a halálveszély egymáshoz fűzi az embereket. Csak vitéz népeknek van történelmük. A háború az államok nagy szigorló vizsgálója, az *examen rigorosum*, amikor nemcsak testi, hanem erkölcsi, sőt értelmi erőikről is tanúságot tesznek. Nem a technikai, hanem az erkölcsi felsőbbtség az, amely a háborúkat eldönti. Még a szabadság is csak a szabadságért való áldozatkészség mellett lehet meg. Az általános védkötelezettség pedig az igazi népuralom, mert emellett nem lehet a nemzeteket akaratuk ellenére kormányozni.

Werner Sombart, amikor az első világháború idején, 1915-ben kiadta hazafias elmékedéseit a kalmárszellemű és a hősi szellemű népekről, lényegében nem tett egyebet, mint a Spencer kétféle társadalmának leírását adta német szemmel nézve.¹ Nála a kalmárszellemű nép lépett a gazdasági társadalom helyére, a harcos társadalomból pedig hősi szellemű nép lett. A kalmárszellemű nép jellegzetes megtestesítője természetesen az angol, a hősi szellemű nép pedig a német. Az angol szellem bírálatának célpontjában Spencer párhuzama áll s ez csak annál jobban felfedheti az összefüggést a spenceri angol és a sombarti német változat között. Amikor pedig Sombart a német szellem meghatározását adja, a hivatkozások első vonalában Treitschke nevével találkozunk. A tőle átvett idézetben kifejezésre jut, hogy minden népet könnyen elpuhít a hosszú béke s a korlátlan élvezethajhászat nemcsak az államnak, hanem az élet összes eszményi javainak is romlását okozhatja. A nyárspolgárság és világpolgáriasság oda vezethetnek, hogy az élet célját csak a pénzszerzésben és az élvezetekben keresik és az állam célját

¹ Händler und Helden.

nem látják másban, mint az üzletkötések megkönnyítésében. Az ember rendeltetése nem volna más, mint olcsón venni és drágán eladni, a háború pedig, amely őt ebben zavarná, a legnagyobb baj volna, míg a hadsereg nem volna más, mint a barbárság szomorú maradványa. Az ilyen nemzedéknek csak áldásos lehetne egy nagy és igazságos háború, hogy a társasélet megszokott kényelméből kiragadja és az államnak háborús tettekben megnyilvánuló szolgálatába állítsa. Ez a tanúságtétel az állam mellett az első világháború előtti német szellem egyik legkiemelkedőbb vonása.¹

Sombart szellemtörténeti helyének meghatározása céljából kívánatos rámutatni arra, hogy 1863-tól 1941-ig élt. Az első világháború alatt írt könyvének megítélésénél nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt a lehetőséget, hogy akkor elfoglalt álláspontját később többé-kevésbé módosíthatta. Ép ezért kell a német szocializmusról 1934-ben kiadott könyvének különös jelentőséget tulajdonítanunk, mert ez a könyv kíváncsiságunkat kellő mértékben kielégíteni alkalmas. Először is megtudjuk, hogy háborús könyvének alap gondolatát mennyire változtatta két évtizeddel később is, sőt mondhatni, ez a megkülönböztetés szívéhez különösen közel állott.² Másodszor pedig úgy tűnik nekünk, hogy amikor ebben a második könyvben az utolsó más-

¹ Ettől az államtisztelő felfogástól el kellett ütnie az olyan szociológiának, amelyet a frankfurti egyetem zsidó tanára, Oppenheimer, hirdetett, akinek a tőkeuralmat leplező földzárlatelmélete a politikai elfogultság jellegzetes megnyilvánulása volt. Oppenheimer az államról írt könyvében (Der Staat. 1912.) a kétféle társadalmat az állami kezeltetésével hozta kapcsolatba olyképen, hogy az államelőtti harcias pásztornép az államnélküli békés földművelő-népet uralma alá hajtotta. Ezzel ellentétben azonban megállapítható volna, hogy a liberalizmus korában az államot ócsárló, kevésbé harcias, kereskedőnépek az államot tisztelő, harciasabb földművelő-népeket függő helyzetbe hozták magukhoz.

² «Wollen wir . . . die Grundeinstellung der Menschen zu den Dingen dieser Welt als den Kern ihrer Gesinnung herauschälen, so stoßen wir auf einen polaren Gegensatz, den ich in meinem Kriegsbuche herauszuarbeiten versucht habé, und der mir heute noch samt den Bezeichnungen, die ich für die beiden Auffassungen geprägt habé, als die beste Formulierung erscheint: den Gegensatz der händlerischen und der heldischen Weltauffassung». Deutscher Sozialismus. 1934. 76. 1.

fél évszázadra vonatkoztatott gazdasági korszakot, *das ökonomische Zeitalter*, a hozzákapcsolódó proletárszocializmussal együtt, a német szocializmussal szembeállítja, mely utóbbi viszont könyvének bevezetése a nemzeti szocializmussal azonosít, ez az ellentét sem jelent lényegében mást, mint ami már a kalmári és hősi szellem megkülönböztetésében kifejezésre jutott, így látjuk ezt, amint egyszer a proletárszocializmust, máskor az államellenességet a kalmárszellemmel azonosítja, úgyszintén amint az életnek feladatként való felfogásában megnyilatkozó hősi szellemet kiemeli és az állam segítségével kifejllesztésre váró politikai erények között a közösségi szellem és a hazafiasság mellett a hősiességet is felsorolja.

A kalmár és a hős különbsége a foglalkozásokhoz nem fűződő egyéni érzület különbsége, úgyhogy a kereskedő is lehet hős és a hadügyminiszter is lehet kalmár, szelleme szerint. A megkülönböztetés azonban nem korlátozódik egyénekre, hanem egész népekre is jellemző lehet. A kalmárszellemű ember az egész földi létet kereskedelmi ügyletek összegeként fogja fel, mely ügyletet mindenki vagy embertársaival, vagy az állammal, vagy éppen az Úristennel is köt, miután számára még a vallás is üzleti értelmet nyer. Az emberi törekvések legfőbb célja a legtöbb ember legnagyobb boldogsága, a boldogság pedig a tisztességben eltöltött kényelmes élet. A kötelező erények mind olyanok, amelyek kalmároknak békés együttélését biztosítják s általában valaminek a meg nem tevésében állanak, amit különben az ember szívesen megtenne. Ezzel bizonyos lemondás jár ugyan, mert hiszen ezek az erények a mérséklet, elégedettség, szorgalom, őszinteség, önmegtartóztatás, alázat, türelem és hasonlók, de azért a kalmárszellemű ember az élettől általában mégis csak kapni, nem pedig neki adni akar. A nyereség, amelynek az életből mindenki számára származnia kell, az élet megszépítéséhez szükséges anyagi javakban, illetve az ezek birtokával járó jólétben nyilvánul meg. Ez az életfelfogás az anyagi értékeknek, ez értékek megszerzésére szolgáló tevékenységnek, különösen a kereskedésnek tulajdonítja a legnagyobb jelentőséget és ezeket részesíti a legnagyobb megbecsülésben. A gazdasági érdekek túlsúlyra jutnak más életérdekekkel szemben és a közéletben is a gazdasági élet vezetői tesznek szert a legnagyobb befolyásra.

Ezzel azonban a többi társadalmi rétegeket is a maguk hatása alá vonják és azok szellemét is a saját szellemükkel telítik. Így válhatik egy egész nép is kalmárszelleművé, amint erre Sombart szerint az angol nép a jellegzetes példa. Az angol szellemre jellemző, hogy az államot csak az egyének eszközeként fogja fel és a nemzetközi üzletkötés zavartalansága érdekében a világbékét tartja ideáljának, amellyel szemben a háborúnak csak gazdasági érdekek védelmében lehet értelme. Az angolok a háborút is üzleti vállalkozásnak tekintik, melynek a tőkebefektetéssel szemben nyereséget kell hoznia és ennek felel meg az is, hogy a háborút lehetőség szerint zsoldos sereggel és idegen népekkel vívják meg. Ez utóbbira jellemzésül Sombart hosszás idézetet közöl Morus Utópiájából, amelynek a háború üzleti szempontok szerint való viselése módjáról szóló okfejtése döbbenetesen hathatna, ha nem származnék 1516-ból.

A hősi szellem Sombart szerint visszanyúlik arra az alapra, hogy az ember a földön két életet él, egy alacsonyabbrendű érzéki és egy magasabbrendű szellemi életet. Az elsővel elszigetelődik, a másodikkal társul. Az alsóbbrendű érzéki életből emelkedünk fel a magasabbrendű szellemi életbe azzal, hogy az első felülmúlva a másodikat feladatként megvalósítjuk. Ez a mi rendeltetésünk, ennek a feladatnak a teljesítése. Az élet feladat, amelyet egy felsőbb hatalom ad fel nekünk. Ennek a feladatnak a teljesítése adja meg nekünk azt a legbensőbb kielégítést, a léleknek a békéjét, amely a szellemvilágba való felemelkedésből, az istenivel való egyesülésből származik. Ez a feladat ezer és ezer napi feladatra oszlik el és szünetnélküli alkotó tevékenységet kíván meg tőlünk. Ez a feladatvállalás és feladatvégzés a hősi szellem sajátja. Ennek felelnek meg a hős tetteire szólító, életet adó, életet ébresztő, ajándékozó erényei, az áldozatkészség, a hűség, a jólelkűség, a tisztelet, a vitézség, a vallásosság, az engedelmesség, a jóság. Mindezek harci erények, amelyek ugyanúgy, mint a hősiesség maga, csak a háborúban és a háborúval juthatnak teljes kifejlődésre. A hősi szellem a hazafias érzülettől elválaszthatatlan, a haza és a hősiesség együvé tartoznak. Ugyanúgy tartozik hozzá a hősi szellemhez az állam szolgálata. Az államot nem egyének alapították vagy alakították, nem is egyének összesége vagy az egyéni

érdekek szolgálója, hanem a népközösség egysége, tudatos, egyénfölötti szervezet, amelyhez az egyének csak mint részek tartoznak hozzá. Az egyének az állammal szemben elsősorban csak kötelességei vannak, *míg jogai csak* annyiban, amily mértékben teljesített kötelességeinek megfelelnek. Az egyének egyenjogúsága csak abban az arányban van meg, amily arányban az egészszel szemben teljesített kötelességeik állanak egymáshoz. A militarizmus nem más, mint hősi alapelvek megvalósítása, a hősi szellemnek harcos szellemmé való felfokozása. A militarizmus a katonai érdekek elsőbbsége és a harci erények ápolása. Ezek a szabad ember igazi erényei, a vitézség és az engedelmesség, az önfegyelmzés és a fegyelem. A militarizmus minden egyesnek odaadása az egészért, amikor a haza veszélyben van. Ezt az egyén életénél magasabbrendű életet, a nemzet és az állam életét kell akár az egyén élete árán is megvédeni. Az emberi lélek legnemesebb érzelme nyilvánul meg akkor, amikor az ember a halálba megy az életért, már mint a saját életét kockáztatja azért, hogy a nemzet, az állam éljen. A háborúnak nemes célokért való folytatása, a hősi önfeláldozás elszántsága, anyagi célok követésével ellentétben, az, ami Sombart szerint a német hősi szellem sajátos bizonyása.¹

Sombart szerint a kalmár és a hős nagy ellentéte minden földi tájékozódásnak, két szélső sarkpontja. A kalmár az élettől kapni akar, kevés értékért minél több ellenértéket akar be-

¹ Ezt az áldozatkészséget egyszerű, de annál meghatóbb szavak-Dan fejezi ki az első világháború ipari munkásból lett katonaköltőjének, Karl Brögernek híres verse, amely elmondja, hogy mint védik a haza szent határait, odaadva legvirágzóbb életüket a haza legszáradtabb fájáért: «Alle hüten wir deiner Grenzen heiligen Saum. Unser blühendstes Leeben für deinen dürrsten Baume; miközben pedig nevén sem nevezték azt a szeretetet, amelyet a haza iránt mindig éreztek, a haza legnagyobb veszélyeztetettsége megmutatta, hogy a legszegényebb egyben a leghívebb fia is *volt*: «Herrlich zeigte es aber deine größte Gefahr, das dein ärmster Sohn auch dein getreuester war». Érdemes a megemlítésre, hogy Sombart a hősi szellem egyetlen példajaként a 66. gyalogezred 24 éves magyar őrmesterének, «Widery» Istvánnak önfeláldozó galíciai harcát mondja el, akinek, mint egyetlen fiának, a hazáért való elesétét 85 éves csendőrtiszt édesatyja hazafias büszkeségének hangoztatása mellett gyászkeretes jelentés nélkül tudatta ismerőseivel. Händler und Helden. 90—91. 1.

cserélni, vagyis az étellel nyereséges üzletet kötni. Ebből származik a kalmár lelki szegénysége. Ezzel szemben a hős az életnek adni akar, osztogatni, juttatni, áldozni ellenérték nélkül. Ezért a hős lelkiileg gazdag. A kalmár csak jogokat hangoztat, a hős ellenben csak kötelességeket ismer és még akkor is adni akar, amikor a kötelességét már teljesítette.

Az angol kalmárszellem Sombart szerint hatással volt más népekre is. Elsősorban a kényelemszeretetet terjesztette el, a *komfortizmust*, azután pedig a rekordhajhászó és fogadásokkal üzletszerűvé tett sportot, a *sportizmust* is. A proletárszocializmus, amelyet Sombart 1915-ben ugyan még nem illet ezzel a névvel, szintén kalmárszellemet vett fel magába, amikor az angol polgárság eszményeit tette a maga eszményeivé is. A kalmárszellemnek ezzel az elburjánzásával szemben valóságos tisztító tűzként kellett a háború kitörésének hatnia. A kalmárszellem jelen való állásfoglalásában aztán Sombart oly messzire ment el, hogy a németységnek a nemzetközi kapcsolatoktól való elzárkózását is javaslatba hozta az első világháború utáni időre.

A német szocializmusról szóló könyvében már sok árnyalati változást találunk Sombart felfogásában. A történelem gazdasági korszaka, amelyről elítélően nyilatkozik, kétségkívül angol, vagy legalább is angolszász irányítás alatt állott. Erre az angolszász eredetre azonban kifejezett utalást már egyetlen esetben sem tart Sombart szükségesnek, sőt úgy látszik, mintha ezt szándékosan kerülte is volna. Amikor a világgazdasági összefüggéseknek a nemzetközi munkamegosztás következtében elért nagy eredményeit, különösen az anyagi jószágtermelés nagyarányú növekedését, angol szóval élve mondja csodálatosnak: «es war wondersub, mégis csak sejteti, hogy itt elsősorban az angolokra gondol. Amikor pedig a végnélküli fellendülés hitét emlegeti, melynek idézett jelszava, a *prosperity*, amerikai eredetű, akkor már csak annyi a változás, hogy az amerikaiak lépnek az angolok helyére. A világgazdasági összefüggések értékelésénél ugyan általában a nyugateurópai államokra hivatkozik, mert azt mondja, hogy ezek az összefüggések nem voltak egyebek, mint a föld összes országainak alárendeltségi viszonya a nyugateurópai államokhoz. De lehetetlen ezek között nem elsősorban az angolokra gondolni, mégha a

nemzetközi hitelezőkről példálózva az angolokat a németek és franciák közé helyezve is találjuk. A történelem gazdasági korszaka, amely a gazdasági érdekek elsőbbségét teremtette meg, az egyes országokon belül felbontotta a régi életközösségeket és az emberek jelentékeny részét folytonos vándorlásra kényszerítette, ami a városokba tódulásban jutott kifejezésre, de hozzá lehetne tenni, az Amerikába vándorlásban is. A gazdasági érdekek elsőbbsége magával hozta a pénzérték elsőbbségét, valamint az üzletembereknek a közéletre való nagy befolyását is. Ellenük csak a tömegek léphetnek fel, akiket a gépekkel folytatott termelés hátrányai elsősorban sújtanak, aminők a munka lélektelensége, a *Vergeistung*, tárgyiassága, a *Versachlichung*, példányszerűsége, az *Ausgleichung*. A szellemi élet elsekélyesedését mutató tünetek sorában találkozhatunk a komfortizmussal és a sportizmussal, amelyeket Sombart ép az angol szellem nemzetközi kihatására vezetett korábbi könyvében vissza. A gazdasági korszak államellenességéhez társul a háborúról vallott felfogása, amiben Sombart szerint a kultúrnépek között csak Németország nem osztozik s ez a felfogás úgy szól, hogy a háború csak az anyagi kultúrjavak birtokának gyarapítására vagy védelmére szolgáló eszköz. A hadsereg a rendőrség szerepét egészíti ki. A fegyverkezés hasonlóvá válik azokhoz a biztonsági intézkedésekhez, amelyeket betörők ellen alkalmaznak. Az ellenfelet nem tekintik másnak, mint betörőnek, akinek sem becsülete, sem joga nincsen és természetesen nincs meg a joga arra sem, hogy maga felfegyverkezhessek.¹ Ezzel

¹ Lehetetlen ebben a páris környéki békeszerződésekre való utalást nem keresni. Ezzel ellentétben hivatkozunk egy német munkára, amely 1917-ben jelent meg és a német győzelem reményében hódításpárti volt. Mégis elismeri, hogy a békének a legyőzött ellenség életérdekeit is figyelembe kell vennie: «Der Friede muss und wird aus einer klaren Auffassung unserer und unserer Bundesgenossen Lebensnotwendigkeiten hervorgehen und sie gegen die Feinde durchsetzen. Aber um dauerhaft und sittlich zu sein, darf er nicht bloß auf die eigene Macht begründet, sondern muß er auch den Lebensnotwendigkeiten der Feinde gerecht werden. Er darf nicht die Keime eines neuen Krieges in sich tragen; er darf kein Machtfriede sein, der ein Frevel an uns und der Menschheit wäre, sondern muß ein Friede des Ausgleichs und der Gerechtigkeit, muß ein Vernunftfriede sein». Alfréd Hettner: Der Friede und die

aztán minden katonai becsületnek is vége van, mondja Sombart, mert egy igazi katona nem tekintheti megtiszteltetésnek, ha egy páncélszekrényt kell tolvajok ellen védenie, a lefegyverzett ellenféllel való harc pedig voltaképpen gyávaság. Végül a proletárszocializmusról egészen nyilvánvaló, hogy történelmi materializmusával teljesen a gazdasági korszak szellemi terméke. Van egy kalmárszellemű és egy hősi szellemű szocializmus. A proletárszocializmus nyilván csak az előbbihez tartozhatik.

Ha a gazdasági korszak jellemzése mögött valósággal csak megbújik a kalmárszellemmel és különösen az angol eredettel való kapcsolat, a német szocializmusra rátérő részben Sombart legfeljebb a hősi szellemre való utalást szorítja egy kissé a háttérbe, míg a német vonatkozást a legfőbb vizsgálati tárgynak tekinti. A nemzeti szocializmusról általában azt mondja, hogy szocializmus és nacionalizmus egymásra utalt irányok már azért is, mert minden igazi rend csak nemzeti alapon lehetséges. Nincs általános érvényű rend, hanem csak olyan, amely egy meghatározott néphez alkalmazkodik. Sombart a német szocializmusban nem a nemzeti szocializmust általában, hanem az utóbbi-

deutsche Zukunft. 1917. 38. 1. Még a következő mondat is idekiváncozik a békülékenység és kibékülés szükségességéről: «Wir müssen vielmehr an spätere Versöhnung denken und uns darum schon bei den Friedensverhandlungen vom Geiste der Versöhnlichkeit leiten lassen, vermeiden, was Versöhnung unmöglich macht». U. o. 39. 1. Ezt a szellemet tételeztük fel mi az akkori békeszerzőkről, mint ahogy ez az alábbi sorokból kitűnik: «Kétségtelen, hogy az elkövetkezendő béketárgyalásokon nem csupán az adott harctéri helyzet esik döntő súllyal a serpenyőbe, ami ugyan ránk nézve kedvezőtlenül alakult, de nem mondható teljesen lesújtónak, hanem előreláthatóan figyelmen kívül nem maradhat a békeponatok megállapításánál az a rendkívüli erő, amelyről a német és magyar nemzet egyaránt soha el nem homályosuló fényes bizonyosságot tett. Mérlegelni és honorálni fogják ezt a meg nem semmisíthető nagy erőt különösen azért, mert az eljövendő béketárgyalásoknál bizonyára minden tényező arra fog törekedni, az lesz a fő irányadó szempont, hogy állandó, tehát igazságos, a tényleges erőviszonyokon és a jogosult érdekek megóvásán nyugvó béke jöjjön létre. Ez pedig kizárja minden olyan békepontozatnak kieroszakolását, amely akár a német, akár a magyar nemzet életérdekeit sértené». Ajtay József: A béke és a nemzetiségi kérdés. új Nemzedék (hetilap). 1918 okt. 19. sz. 4. 1. Azóta megtanultuk, hogy ennek a várakozásunknak mily kevés volt a valódi alapja.

nak azt a válfaját keresi, amely a német népnek a legjobban megfelel, nem pusztán a német szellemű szocializmust, hanem a szocializmust Németország számára. Ez a beállítás a tárgyalást ránk nézve túlnyomóan érdektelenné teszi, de azért minket érdeklő részleteket mégis csak találunk. Ilyen a német szellemnek az államot igenlő iránya, amely szerint az államot nem hozzák létre, hanem az létrejön, a feladatkörét nem lehet körülírni, mert az végtelen s a hozzátartozást nem a vele szemben támasztható igények, hanem a neki járó áldozat, az egyénnek az önfeláldozásig menő áldozatkészsége határozza meg. Az egyénnek az államot igenlő magatartása a hazafiasság, a lelkesedés és a szeretet. Ilyen szeretet teremtő ereje van a háborúnak is: «Die Liebe erzeugende Kraft des Krieges wird nur von verbohrtten Pazifisten übersehen». Az államszervezésben a többségi határozat helyére lépő vezéri elv sajátosan a német szellem terméke. Ennek hatékonysága a legjobban a háborúban, a hadrakelt sereg szervezetében mutatkozik meg, amelyben a legfőbb hadvezetőségtől az utolsó őrsvezetőig minden vezérhez alvezérek sora csatlakozik. A vezéri elvből a gazdasági élet hasonló megszervezése következik, ami szükségképpen a tervgazdaság gondolatához vezet el, ez pedig Sombart szerint a szocializmus. Az autarkia kérdésére Sombart Schleiermacher szavaival válaszol: «wenn auch der Staat sich nicht isolieren soll: so gehört doch zu seiner Freiheit das Gefühl, dass er sich isolieren kann». Végül még a nemzeti eszme és a népi gondolat összehasonlítása érdekelhet minket Sombart okfejtéséből, amit abban lehetne összefoglalni, hogy amíg a népnek csak közös származása van és csak elgondolt egység, addig a nemzetnek közös rendeltetése van és valóságos egység. Ez nem felel meg egészen a jellegzetesen német álláspontnak, amely éppen az összes azonos népi elemeknek egy nemzetbe való foglalását tűzte ki céljául. A népi elv a népek önrendelkezési jogának, sőt a népuralomnak is német mása.¹

¹ «Wir Deutschen leben in einer wahren Demokratie, so autokratisch nanchmal auch ihre Führungsmethoden sein mögen, und das vornehmste Charakteristikum unserer Demokratie ist jene Summe von Vertrauen, die Regierung und Volk miteinander verbindet.» Goebbels: Unsere Art von Demokratie. Das Reich. 1942 ápr. 19. sz. 1. 1.

Sombart tárgyalt két könyve közé esett időben és tartalomban egyaránt Oswald Spenglernek a nyugat hanyatlásáról szóló második kötete. Ennek megjelenésekor az első világháborúnak már vége volt. A németiség történelmének legnagyobb megaláztatását élte át. Spengler nem a nyugat pusztulásának felvázolásában kereste az elégtételt, hiszen ennek megjósolása már 1917-ben megjelent első kötetében megtörtént, hanem abban, hogy a cézárizmust helyezi a nyugati kultúra hátralevő szakaszának végére. Ez a cézárizmus pedig nemcsak egyeduralom, hanem egyben a vér fellázadása is a pénz ellen. Ha a sombarti kalmárszellem mögé egy jelképet akarnánk tenni, ez nem lehetne más, mint a pénz. Ugyanígy válhatnék a hősi szellem jelképévé a vér. Hiszen a kalmárszellem nemcsak pénzben gondolkodik, hanem csak a pénzért is él. A hősi szellem pedig a maga és az ellenfelei vérét ontja, amikor a saját életét feláldozza és az ellenfelének életét veszi. Spengler cézárizmusa az a kormányzat, amelyben csak annak a személyes hatalomnak van jelentősége, amelyet a cézár saját képességei alapján gyakorol. Az élet kemény, ha nagy akar lenni és csak győzelem vagy vereség között enged választást, nem pedig háború vagy béke között. A béke nemcsak a háborúról való lemondást, hanem azt a készséget is jelenti, hogy mások zsákmányává váljunk. A vezér legfőbb képessége az, hogy parancsolni tudjon, a tömeg politikai képessége pedig abban nyilvánul meg, hogy bízni tudjon a vezetésben. A cézárizmus a demokráciából nő ki, de gyökerei a vérbe és a hagyományba nyúlnak vissza. A demokráciában a pénz válik uralkodóvá s a pénzben való gondolkodással a kereskedő lesz a gazdasági élet ura. Az egész világtörténelem a hatalomérzetnek, *Machtgefühl*, és a zsákmányérzetnek, *Beutegefühl*, a harcából áll, amelyek közül az elsőből a hódítás, a politika és a jog, a másodikból pedig a kereskedelem, a gazdaság és a pénz származik. A cézárizmus megtöri a pénz uralmát és vele együtt politikai eszközt, a demokráciát. Ez annak a küzdelemnek az eredménye, amely a pénz és a vér között lefolyik: «awischen Geld und Blut». A kard az, amely a pénz fölött győz, s hatalomérzet kerekedik a zsákmányérzet fölé: «Das Schwert ziegt über das Geld, der Herrenwille unterwirft sich wieder den Willen zur

Beute». A történelemben mindig csak az életről van szó, a fajról és nem a pénzről.¹

A háború minden élőnek az ősi politikája: «der Krieg ist die Urpolitik alles Lebendigen», mondja Spengler. Az egyénnek és a társadalomnak a háborúhoz való viszonya külön-külön probléma, mégpedig úgy, hogy az előbbi az individuális, az utóbbi pedig a szociális irányú társadalomnak a háborúhoz való viszonyát is meghatározza. Ahol a társadalom súlypontja az egyéneken van, ott a háború szükségessége ellen, ahol pedig a súlypont a társadalmon van, ott a háború lehetősége mellett felhozható érvek lesznek szükségképen az erősebbek.² Így válik a háború a társadalom teherpróbájává azon a határon túl is, amelyen belül Treitschke az államok szigorló vizsgájának nevezte.

Neubauer Gyula.

¹ «Geld ist wie Zahl und Recht eine Kategorie des Denkens.» Der Untergang des Abendlandes. II. köt. 1922. 604. 1. «Geschäftlich denken heißt rechnen. Der Geldwert ist ein Zahlenwert, der an einer Rechnungseinheit gemessen wird.» U. o. «Es handelt sich in der Geschichte um das Leben und immer nur um das Leben . . .» U. o. 634—635. 1. A pénz a szám, a vér az élet. A pénz azt hiszi, hogy a számmal győzi és ezért vesztenie nem lehet, a vér ellenben érzi, hogy az életért és az étellel győznie kell. A szám fölénye tehát csak a kezdet, de az élet győzelme a vég. Így látja ezt ma Goebbels, amikor a következőket mondja: «Niemand hat in der Geschichte die tote Zahl gesiegt. Auch Zahlen müssen belebt werden, und sie erhalten ihr Schwergewicht erst durch die menschliche Einwirkung. Wäre das nicht der Fall, dann würde die Geschichte kaum jemals eine Veränderung oder eine Erneuerung erfahren, weil ja immer am Anfang eines historischen Umbruchprozesses die Partei, die sich an der Macht oder im Reichtum befindet, über die weitaus größeren Mittel verfügt». Die überlegene Führung. Das Reich. 1942 május 3. sz. 2. 1.

² V. ö. Háború és béke. Társadalomtudomány. 1931. 3—4. sz. 163—180. 1.

ELIT ÉS SZOCIÁLIS ÉRZÉK.

I.

Közkeletű ítélet, hogy a *társadalom elitjének*, vezetőrétegének legfontosabb erénye a *szociális érzék*. Különösen abban a formában szoktuk ezt hallani, hogy az új nemzedéket, a jövő elitet, a leendő vezetőket több szociális érzékre kell nevelnünk, mint amennyi a régi vezetőrétegnek volt. Ezzel rendesen annyit akarunk mondani, hogy a vezetőréteg több szociális érzéke az, ami a társadalmi problémák és társadalmi válságok helyes és sikeres megoldásának a feltétele s egyben alkalmas eszköze is. A tétel oly egyszerűen és magátólértetődően hangzik, hogy igazságát elsőre alig is lehet kétségbevonni. Ha eliten azokat értjük, akikben a közösség céljai tudatosan kifermálódnek, szociális érzéken pedig a közösség élete és érdekei iránt való helyes érzéket, akkor alig kételkedhetünk abban, hogy az elit legfontosabb erénye valóban a szociális érzék. Egy közkeletű ítéletnek azonban nemcsak a helyes értelme, hanem a téves értelme is nagy jelentőségű. Érdemes tehát megvizsgálni, hogy a társadalom akár helyesen, akár tévesen mit ért alatta, midőn ezt az állítást hallja vagy hangoztatja.

Ha megvizsgáljuk az elit szociális feladatairól szóló közfelfogást, akkor már az első látásra észre kell vennünk, hogy az sem eliten, sem szociális érzéken nem ugyanazt érti, mint amit fentebb rövid, de elvileg végiggondolt megfogalmazásban elitnek és szociális érzéknek nevezünk. A közfelfogás, midőn a társadalmi elit szociális érzékéről van szó, elit alatt nem a társadalom legértékesebbjeit, hanem egyszerűen azokat érti, akik adott társadalmi rendünkben társadalmi helyzetük alapján magátólértetődően a társadalom vezetőrétegéhez tartoznak. Szociális érzéken pedig ugyanez a közfelfogás nem a közösség rendje, élete és érdekei iránti érzéket, a helyes társadalmi cselekvésre, a társadalmi cselekvés helyes összehangolására, a tár-

sadalmi rendet, harmóniát és igazságosságot sértő jelenségek észrevételére való képességet, a közösségi példaadásra, áldozathozatalra és szerepvállalásra való készséget, röviden és egyszerűen: nem *társas érzéket*, hanem ennél lényegesen szűkebb jelenséget ért. A szociális érzék e közfelfogás szerint nem az egész közösséggel, hanem mindenekelőtt a társadalmi lehetőségek eloszlásában hátrányos helyzetbe, legalulra került vagy legalább is konkrét helyzetben alattunk levő, «nyomorgó», «ínséges», «szegény», «alacsonyorsú» egyénnel szemben megnyilvánuló érzés. Szociális érzék jele, ha valaki munkásairól gondoskodik, alkalmazottjaival emberségesen bánik, megvan benne a nyomorgók helyzetének elviselhetőbbé, kevésbé elkészerítővé tételére való készség, kerüli a jólét, a társadalmi fölényt, a társadalmi különbségek megalázó hangsúlyozását, nem néz le senkit, megbecsül mindenféle munkát a maga helyén és állandóan szem előtt tartja, hogy alacsony, kevésbé megbecsült állapotban levő közösségi társaink nehéz munkája tartja fenn végeredményben a vezetőréteg életét, existenciáját és lehetőségeit is. Kétségtelenül ott lebeg a «szociális érzék» e fogalmazása mögött is a «társadalmi igazságtalanságok» vonatkozása, vagyis a társadalmi értékek rendjének meg nem felelő helyzetek elleni küzdelem gondolata, sőt az állami szociálpolitika és az ú. n. szociálpolitikai irodalom szélesebb távlatú szemléletében benne van bizonyos fokig a társadalmi erőviszonyok megváltoztatásának a célkitűzése is. A közönséges szóhasználat «szociális érzéké»-ből azonban ez az elem teljesen hiányzik. A hangsúly egyszerűen azon van, hogy a vezetőréteg szociális érzéke van hivatva arra, hogy a társadalmi ellentétek élessé válását és a társadalom rendjének felborulását megakadályozza. E gyakorlati célkitűzéshez kapcsolódik azután hozzá a szociális érzék erkölcsi értékelése is: az a közfelfogás, hogy semmi sem olyan szép, olyan nemes, olyan emelkedett dolog, mint ha kiemelkedő társadalmi helyzetben állók szociális érzékük jelét adják; hogy a társadalom elitjének legemelkedettebb és erkölcsileg legnagyobbigényű tagjai akkor hasznosítják legjobban kvalitásaikat, ha munkaerejüket vagy legalább is annak egy részét kifejezetten szociális munkára fordítják; hogy a jövőbeli elitnek is az a legjobb iskolája, ha minél több ilyen szociális munkában vesz részt. Ma a társadalom vezetőrétegének olyan tagjai,

akiket a társadalom vagy a család állandó munkára nem szorít, de erkölcsi emelkedettségük folytán a léhaság s a semmittevés vádját el akarják háritani, kilenc esetben tíz közül valamiféle ú. n. szociális tevékenységbe fognak kezdeni, nem pedig pl. önképzésbe, nevelői munkába, gyümölcsnemesítésbe vagy bármiféle kutató munkába, amelyek pedig sem erkölcsi emelkedettség, sem társadalmi hasznosság tekintetében nyilván nem maradnak el az ú. n. szociális munka mögött.

A következőkben az elit szociális érzékéről és szociális munkájáról szóló közkeletű ítélet valódi tartalmát és értelmét kívánjuk közelebbről megvizsgálni s feleletet fogunk keresni arra a kérdésre, miben leli magyarázatát és mit jelent az elit szociális érzékének és szociális munkájának a közfelfogásban uralkodó erkölcsi értékelése.

2.

Mindenekelőtt próbáljuk meg tisztázni azt, *mi az elit helye a társadalomban?* Kétségtelen, hogy eddig még az emberiségnek semmilyen része nem csinált kultúrát és társadalmi szervezetet valamiféle elit nélkül. Hogy ennek az elitnek a feladata a társadalom vezetése, az szinte közhely. A társadalomnak azonban elsősorban nem azért van elitre szüksége, hogy legyen aki vezesse: erre akad vállalkozó akkor is, ha elit nincs. Voltak olyan társadalmak is, amelyekben a vezetői kiválasztást minden különösebb rend nélkül a legprimitívebb s a legelsőlegesebb emberi képességek és indulatok irányították: az lett a vezető, aki valamilyen fizikai és szellemi képességével terrorizálta vagy szuggesztíója alá tudta vonni a közösséget, s addig maradt vezető, amíg egy nála erősebb ki nem ütötte a nyeregből. Az elit feladata azonban több és szélesebb, mint a társadalom vállalkozásainak, akcióinak a *vezetése*. Az elit legfőbb szerepe az, hogy az élet *élésére*, az emberi helyzetekben való *erkölcsi viselkedésre*, s az emberi *szükségletek mélyítésére, finomítására és gazdagítására* mintákat, példákat adjon, azaz *kultúrát* csináljon. Erre a szerepre pedig már csak valamilyen elit, vagyis valamilyen *értékelési rend* szerint kiválasztott embercsoport alkalmas: az értékelési rend tudja csak biztosítani az elit által adott példák és minták érvényességét és kötelező erejét.

Hogy milyen szempont szerint választja ki a társadalom a maga elitjét, ez népenként és koronként változhatik aszerint, hogy mi az illető társadalomnak a meggyőződése az emberi értékesség kritériumai felől. A megkülönböztető szempont lehet a születés, a vagyon, vagy az öröklés intézménye révén kombinálva mind a kettő. Lehet valamely különleges nevelési rendszeren, próbákon, vizsgákon való átmenetel, lehet valamely vallásos szervezet, világnézeti közösség, beavatott társaság, politikai párt tagsága. Bármilyen is a kiválasztó szempont, minden elit nyugodt és termékeny működésének az az első feltétele, hogy az elit kiválasztását igazoló értékelési rend mögött olyan eleven társadalmi közmegegyezés álljon, mely ezt az értékelést magáévá teszi s az elit kiválasztottságát egészében elismeri. Másik feltétele az elit nyugodt és termékeny működésének az, hogy a társadalom valóságos szervezete az elfogadott értékelési rendnek egészében megfeleljen s az elit tagjai a társadalom szervezetében olyan helyeket foglaljanak el, ahonnan valóban képesek is a társadalmat irányítani, reá hatni s vezetői tevékenységük mögött a követés nagyfokú valószínűségét kiváltani.

Az értékvilágnak és a valóságos társadalmi helyzetnek ez a kettős hátvédje kell mindig ahhoz, hogy az elit zavartalan önbizalommal, töprengés nélküli hivatástudattal és ép társas érzékkel tudja a maga szerepét betölteni. Hiába van egy társadalmi réteg a hagyomány, a beidegzettség és a tényleges helyzet erejénél fogva a társadalmi irányításhoz szükséges pozíciók birtokában, ha a társadalom már nem ismeri el azt az értékelési módot, melynek alapján a társadalom adott rendje létrejött s nem fogadja el azokat az érték szempontokat, melyek alapján az elit kiegészíti önmagát. Ilyenkor egyszerre felvetődik az a vád, hogy a legfontosabb pozíciók betöltésénél nem az «érdem» és a «tehetség» szempontja érvényesül. Valójában az történik, hogy a vezetőréteg és a társadalom másképpen értékelnek s ha ez bekövetkezett, akkor az a vezetőréteg *annak* a társadalomnak a szó erkölcsi értelmében már nem elitje. Hiába van meg viszont az emberek egyik vagy másik csoportjának az az öntudata, hogy az értékek «igazi», «helyes» rendje szerint ő hivatott a társadalom vezetésére, ha e mögött az öntudat mögött nem áll a társadalom kulcspozícióinak a birtoka és a

társadalom tagjainak a követésre való készsége: ilyenkor az elit-minősültség legfeljebb az idők sodrában érhetik és erősödhetik meg, de a társadalom életében még nem jelent valóságos irányító szerepet is. Egyes szellemileg kiváló embereknek az az öntudata, hogy ők a társadalom «igazi», «szellemi» elitje, vagy az öntudatos proletároknak az a szilárd hite, hogy «reájuk van a jövő vetve», gyakran válik pusztá, terméketlen igénnyé azért, mert csupán elvben vagy reményben létező szerepüket előlegezve máris egyedül azt tartják a társadalom valódi értékei szempontjából fontosnak, ami az ő csoportjukban történik. Az önelégültség állapotában pedig eleve nem fejlődhetnek ki azok a képességek, melyek a társadalom termékeny irányításához szükségesek.

Hogy tehát az elit teljesítse feladatát, egyaránt szükség van mind a két tényezőre: az érvényes társadalmi értékrend igazoló erejére és a valóságos társadalmi vezetői helyzetek zavartalan birtokára. E két tényező a társadalom életében egybefonódik s ezt az egybefonódást azok a társadalmi jelenségek közvetítik, melyek általában lehetővé teszik, hogy a társadalomban értékek és valóságok együttes és egymást erősítő hatást tudjanak kifejteni: a társadalmi *eljárások* és *módszerek*, társadalmi problémák megoldására kialakult *konvenciók*, a társadalmi összeütközéseket enyhítő, s az összeműködést erősítő *viselkedési minták*.

Ezeknek megőrzése, kezelése, terjesztése, fejlesztése a mindenkori elit feladata. Ahhoz, hogy a társadalom gépezete működhessék, kell, hogy ezek a társadalomban elismertek, begyakoroltak és magátólértetődőek legyenek. Az elit működése és a társadalmat fenntartó eljárások magátólértetődősége kölcsönhatásban vannak egymással: minél jobban működik az elit, annál magátólértetődőbbek ezek az eljárások és minél magátólértetődőbbek a társadalmi eljárások, annál inkább működésre képes a társadalom vezetőrétege. Fontos, hogy a társadalmi konvenciók és eljárások, különösen pedig azok a módszerek, jogcímek és szempontok, melyek az elit kiválasztódását szabályozzák, elég fegyelmező erővel bírjanak, de ugyanakkor elég szabadok és rugalmasak legyenek: se a követőket, se a vezetőket ne terheljék meg mértéken felül és erejükön túl.

A követőket megterheli az elit kiválasztására szolgáló eljárás túldemokratizálása: az, ha a követőknek az elitkiválasztó eljárásban túl intenzíven részt kell venniük. Természetes, hogy minden elitet valamilyen módon a követők bizalma juttat a vezetői szerephez s nagyon is szükséges, hogy ez a bizalom valóságos társadalmi eljárásokban (választás, felelősség stb.) is megnyilvánuljon. Az elitkiválasztó eljárás demokratizálásánál azonban van egy megterhelési határ s minden olyan módszer, mely ezt túllépi, önmagát sebzi meg s végsőleg a demokrácia gyengüléséhez, belső megromlásához vagy bukásához vezet. Az elitképzés ugyanis elsősorban a társadalom ökonómiáját szolgálja, azt, hogy a követőknek ne kelljen kétségben élniük a követendő társadalmi példák és az érvényes társadalmi szerepek kérdéseiben: ezt pedig nem érheti el egy olyan elitkiválasztó módszer, mely ahelyett, hogy a társadalom tagjainak életét megkönnyítené, őket az elitkijelölés folyamatába állandóan belevonja s a vezetői helyzetek folytonos változásának izgalmában tartja benne. Nem szabad mértéken felül megterhelni a társadalom rendjét kialakító eljárásokkal magát az elitet sem. Természetesen ahhoz, hogy az elit egészben fenn tudja tartani magát és az elit egyes tagjai az elit tagjai maradhassanak, folytonos erőfeszítésre és állandó készenlétre van szükség, melyet valamiféle fegyelem és szelekció nélkül nem lehet biztosítani. Nem szabad azonban, hogy azok a próbatételek, melyek az elithez tartozás jogcímét megállapítják és felülvizsgálják, az ember egész tevékenységét lenyűgözzék s a célon túllőve, a készenlét lelkiállapota helyett a pozícióért való aggodalom lelkiállapotát váltsák ki.

A társadalmi értékrendre vonatkozó közmeggyőződés szilárdságából, a társadalom vezetői helyzeteinek biztonságos birtokából, a társadalmi konvenciók magátólértetődőségéből, a társadalmi eljárások és módszerek rugalmasságából virágzik ki az az erény, mely minden elit jó és termékeny működésének egyik legfőbb feltétele: az *elit elfogulatlansága*. Különösen fontos ez ahhoz, hogy az elit teljesíthesse kultúrfeladatát: azt, hogy az emberi élet helyes élésére s az emberi szükségletek mélyítésére és finomítására példákat adjon. Nem lehet szépen, nemesen és választékosan élni sem az önelégültség és önteltség,

sem a törtetés és támadás, sem a szorongás és a számonkérés-től való félelem, sem az önvédelem és önigazolás állapotában. Az elit elfogulatlanságának ez a követelménye mai gondolkodásunkban teljességgel háttérbe szorult. Érthető ez, ha meggondoljuk, hogy az egész mai európai társadalmi válság lényegében nem más, mint a születési elit felszámolódásának a folyamata. A születési elitet pedig — mely alatt nemcsak a születési nemességet, de az örökölt vagyoni elítjét, sőt a családi keretekben kiegészülő hivatalnoki rendet *is* értenünk kell — jellemzi egyrészt a kiválasztás egyszersmindenkori voltánál fogva a lehető legnagyobbfokú elfogulatlanság, másrészt viszont éppen ezért az elegendő közösségi fegyelem hiánya s a kiválasztás nagyfokú önkényessége. Minthogy pedig mindnyájan benne élünk abban az ellenhatásban, mely a születésrendi társadalom ellen Európában a XVIII. század óta megindult, érthető, hogy elvesztettük az érzékünket egy olyan követelmény — az elfogulatlanság — iránt, mely a mi tapasztalataink távlatában elsősorban a születési elit erénye. Abbéli igyekezetünkben tehát, hogy fegyelmezett s az értékesség szempontjából erős ellenőrzés alatt álló eliteket — aminek legjellemzőbb példái a világnézeti diktatúrák egységpártjai — hozzunk létre, teljességgel megfelelkezünk arról, hogy az új elitnek nem elég fegyelmezettnek lennie ahhoz, hogy termékenyen működni tudjon, mert elfogulatlanság nélkül egész működése alig haladhatja túl a külső társadalmi cselekmények vezetését, a pusztá hatalomgyakorlást és hatalomdemonstrálást.

Nagy tévedés volna azonban azt képzelni, hogy adott esetben mindig a történeti elit az, amely elfogulatlanabb, mint az új érték szempontok szerint kialakuló új elit. Azt, hogy a meglévő elit mögött álló értékrend hitele megingott, legelőször éppen az elit elfogulatlanságának a megzavarodásán lehet észrevenni. A következőkben ennek a megzavarodásnak a tüneteit akarjuk vizsgálat alá venni és azt bizonyítani, hogy ezek végsőleg az elit alkotóképességének és a társadalom munkakészségének a teljes megbénulásához vezetnek.

3.

Miről lehet észrevenni, hogy az *elit* önbizalma, öntudata, *elfogulatlansága törést szenvedett?*

Az elfogulatlanság első, még egyáltalán nem feltűnő törése az, ha a vezetőréteg maga s a társadalom többi része kezdi a vezetőréteg feladatát túl szubtilisen, túl finoman, túl sok esztétikai színnel, túl sok külsőleges követelménnyel felfogni. A születési elitnél pl. a kifinomodottság, a kitenyésztettség, egy papi elitnél az életszentség, az átszellemültség erényeinek más elit-erények rovására való túlságos előtérbe kerülése mutat erre: az, hogy a grófnők és püspökök kezdenek az idevonatkozó regényekben kötelezően karcsúak, légiesek s nem e világból valók lenni. Pedig egy ereje teljében levő elit elsősorban hús-vérből álló, igen reálisan gondolkodó, mindkét lábukkal a földön álló emberekből áll, akik a reájuk bízott értékeket egyáltalán nem a föld fölött való lebegés állandó állapotában képviselik. A «nem e világból való emberek» az eliten belül is mindig kisebbséget alkotnak s ez így is van jól. A kifinomodottság hangsúlyozása mögött a realitástól való elfordulás áll, amit a valóság világának valami olyan fordulata magyaráz, melynek folytán a valóság kezd az elit számára visszautasításokat, ellenállást és sérelmeket tartogatni.

A gyengülő elit mindinkább rabjává lesz azonak a külsőséges előírásoknak, melyekben a közfelfogás szerint az elit különleges tulajdonságainak, a kifinomultságnak, jó modornak, választékosságnak, műveltségnek stb. meg kell nyilvánulnia. Semmi sem illusztrálja ezt a fordulatot olyan jellemzően, mint Balzac leírása a nagyvilági hölgy, a *comme il faut* asszony kötelező külsőségeiről,¹ a választékos viselkedésről, veszélytelen szenvedélyekről, divatos öltözködésről, ízléses lakásról stb., s szembeállítja velük az *ancien régime* nagy asszonyait: «Azelőtt a nőnek lehetett olyan hangja is, mint egy halaskőfának, a járása lehetett olyan, mint a gránátosoké, a homloka mint a vakmerő *courtisane*-é, a haját hátrafelé fésülhette, a lába

¹ Balzac: Az elegáns élet fiziológiája. 1913. Világkönyvtár. 16. sz. 119—144. o.

lehetett nagy, a keze kövér és mégis «grande dame» volt. Ma azonban, ha mindjárt egy Montmorency volna is, nem lehetne comme il faut asszony, ha ilyen volna». Balzac ugyan még udvariasan hozzáteszi, hogy «Ha ugyan valaha a Montmorency-ház asszonyai ilyenek lehettek volna». Ez azonban csak azt mutatja, hogy maga is részese volt annak a sznobizmusnak, amit leírt. Számunkra az egész leírásból az a lényeges, hogy egy-egy erejében és elfogulatlanságában gyengülő vezetőréteg számára hogyan csukódnak be lassanként a gazdag és teljes emberi élet lehetőségei, abban az arányban, amint elhatalmasodik rajta az az érzés, hogy mindenekfelett az *emberek színe előtt* kell helyt állania, s viselkedését elsősorban azokhoz a kívánalmakhoz kell szabnia, melyeket az emberek változó közhangulata támaszt vele szemben. Mert minden elit erős közösségi ellenőrzés alatt áll ugyan, de amíg teljesítőképessége töretlen, addig *úgy érzi*, hogy mindenekelőtt nem az emberekkel, hanem azokkal az értékekkel szemben kell készenlétben lennie és számot adnia, melyeket képvisel.

Súlyosabb válság jele, ha az elit elkezd hamisan értékelnit az átlagos, egyszerű, «köz»-népben rejlő értékeket. Olyan elit, mely tudatában van a maga erejének és a reá bízott értékeknek, mindig tisztában van azzal az elemi társadalmi ténnyel, hogy a társadalom legfontosabb értékeit vagy az elit őrzi jól, vagy senkisé. Az igaz, hogy a társadalom magas kultúrája felfrissülhet azzal, hogy visszanyúl tagolatlanabb, egyszerűbb kultúrállapotokra s azok tanulságaira: de eleven, termékeny és teljesítőképes elit minden értéket és tehetséget felemel, megszervez és magába olvaszt, az egyszerűbb kultúrállapotok felismert tanulságait a maga életében keresztül is viszi s általuk saját maga is felfrissül. Csak megzavarodott társadalmi viszonyok között igaz az, hogy a nemzet, a közösség, a társadalom értékei az «egyszerű» nép tömegeiben rejlenek. Lehet igaz egy társadalomban, hogy csak az egyszerű nép beszél zamatos és romlatlan nyelven, hogy a nép más rétegeket felülmúló politikai bölcsesség és józanság letéteményese, hogy falusi kupaktanácsokban méltóságteljes pátriárkák s a bölcsesség szoborba *öntött* példányai ülnek. Lehet az is igaz, hogy mindez naiv vagy fellengzős legenda. Akár igazak, akár nem, az ilyen állítások

mindenképpen az elit csődjét jelentik: vagy azt, hogy a társadalom *igazi* értékeit kisszerű viszonyok közé szorítja, s érdemtellenül elfoglalja előlük a helyet; vagy azt, hogy elvesztette önbizalmát és bátorságát s inkább oda költ értékeket, ahol nincsenek, de a maga értékében hinni nem tud. Jól rendezett társadalomban, jó egyensúlyú közösségben az elit beszél legszebben, az elit a politikai bölcsesség letéteményese s a falusi kupaktanácsokban olyanok ülnek, akiknek képességei a falusi közösség szükségleteinek felelnek meg. S ha eszébe jut mély bölcsességű embereknek egyszerű viszonyok közé húzódni, jól rendezett közösség számontartja őket az elit tagjaiként s ha szüksége van rájuk, az eke szarva mellől is, mint megannyi Cincinnatusokat, a közösség szolgálatába tudja hívni és állítani őket.

Dekadencia jele, ha ez elit körében homályos és meg nem fogható nosztalgia jelentkezik vagy hangoztatódik az egyszerű, együgyű, boldog «nép» életformája iránt, ha kultuszt űz a tanulatlan «őstehetségek»-ből, ha hangoztatja a vezetőosztály, a gazdagok, az urak, a városiak életformájának a sivárságát, anélkül, hogy eszébe jutna, akarná vagy tudná a maga életformáját az egyszerű élet hangoztatott értékeihez igazítani. Ebben a helyzetben az együgyűség dicsérete, ha őszinte, tehetetlenséget és alkotásra való képtelenséget jelent, ha nem őszinte, akkor az elitre bízott értékek elárulását és a vezetői előnyök vállalása mellett a vezetői szerep rosszhiszemű nem vállalását jelenti s mindenképpen az elit öntudatának, bátorságának, elfogulatlanságának a végét.

A vezetők és követők *személyes viszonyában* is megmutatik az elit elfogulatlanságának a törése. Kevés származásosabb dolog van annál, mint amikor a vezetőréteg tagjai kezdenek mind nagyobb számban panaszkodni a köznép, a cselédek, a szolgák tiszteletlenségéről. Az meg egyenesen visszataszító, ha az elit a tisztelet csökkenésére büntetésekkel és kényszereszközökkel reagál. Az igazi elit tud tiszteletet parancsolóan viselkedni, tudja, hogy mi az, amit megkövetelhet, s vele szemben a tiszteletlenség csak szórványos eset lehet. A «tiszteletlenség» általánossá válása annyit jelent, hogy az elit másként értékeli önmagát, mint a társadalom őt.

Nem kevésbé száralmas ennek a viselkedésnek a fordítottja: ha az elit egyes tagjai azon erőlködnek, hogy a «köznéppel» való érintkezésükben ne tűnjenek fel gőgösöknek, pöfeszkedőknek s ha külön problémává és félszepségek forrásává válik számukra az «alacsonyabb» rangúakkal való érintkezés.

Ezek a jelenségek átvezetnek a válság súlyosabb tüneteire s az elfogulatlanság döntő töréséhez, mely akkor jelentkezik, mikor az elit számára önnön helyzete tudatosan is *lelkiismereti problémává* válik.

Kezdődik ez azzal, hogy a társadalomban, akár az elit körein belül, akár a követők széles köreiből is mindinkább hangot kap az a meggyőződés, hogy az elit helyzetét, szerepét és kiváltságait a nép, a szegények, a dolgozók munkájának köszönheti. Bármennyire is közhelyszerűen hangzik ez a tétel, nagy tévedés azt hinni, hogy minden körülmények között magától értetődő. Ha igaz is, hogy minden vezetői szerep és hatalom forrása és feltétele a vezetettek beleegyezése, követése, önkéntes alávetése; mégis *tartósan* csak úgy válik ez az önkéntes alávetés a hatalom forrásává, ha a követők a társadalmi *értékelésnek* egy bizonyos *rendjét* fogadják el s ennek a rendnek a nevében teszik azt és azokat vezetővé, akik ennek az értékelésnek megfelelnek, akikben ezek az értékek megtestesülnek. Az elit tehát kiváltságait elsősorban »maga teljesítőképességének köszönheti: annak, hogy megfelel bizonyos erkölcsi és gyakorlati értékkövetelményeknek, melyeket a társadalom támaszt vele szemben. Amíg egy elit él és alkot, addig világos, hogy nem ő kapja kiváltságos helyzetét a tömegetől, hanem a tömeg köszönheti nyugalalmát, rendjét, munkáját neki. Amíg él és alkot az elit, addig az az igaz, hogy a szegény jobbját a jó várúr védelmének köszöni, hogy békén mívelheti földjét, a szegény kuli a derék mandarinnak köszöni, hogy rendesen igazgatott országban biztonsággal keresheti kenyerét, a munkás a gyáros vállalkozó szellemének köszöni, hogy munkája van, a szovjetpolgár a kommunista pártnak köszöni, hogy életmódja napról-napra halad a szocialista ideál felé, a német néptárs a nemzetiszocialista pártnak köszöni, hogy a németiség páratlan hatalmi emelkedésében s a nemzeti kollektívum nagy élményeiben személy szerint is része van. Amint az elit önbizalma meginog, célkitűzéseinek a helyessége bizony-

talanná válik, teljesítőképessége megerőtlenedik, egyszerre kiderül, hogy a gögös várúr a dolgos jobbágy verejtékéből él, a pöffeszkedő mandarin a szegény kuli vérét szívja, a munkátlan, pohos gyáros a munkás szorgalmának jutalmát vágja zsebre s a hatalmas pártszervezet megannyi élősdiék hada, mely pusztulásba és nyomorba dönti az egész közösséget. Tévedés azt hinnünk, hogy az előbbi szemlélet üres illúzió, ügyes világcsalás, az utóbbi pedig a dolgok *igazi* arca. Mint a kétféle szemlélet egyformán igaz lehet aszerint, hogy az elit betölti-e hivatását vagy sem. A kizsákmányolás igen relatív fogalom s konkrét helyzetben az, hogy két egymástól függő ember közül melyik él a másikkal, teljesen azon múlik, hogy melyik nyújt többet és valóságosabban a másikkal. Annál pedig, amit egy jó elit nyújthat a társadalomnak, alig van nagyobbértékű teljesítmény s ezt a társadalom nagyon jól érzi. Ha viszont az emberek kezdik az elit kiváltságait kizsákmányolásnak, élösködésnek érezni, ez már súlyos tünete annak, hogy az elit kezdi szerepét rosszul vagy sehogy sem betölteni. De ennél ezerszerre súlyosabb tünet az, ha maga az elit Kezdi a maga szerepét másból való élésnek érezni, vagy szükségét érzi, hogy ez ellen a vád ellen védekezzen; mert ez azt jelenti, hogy a válság elérte a legkritikusabb pontot: az elit lelkiismeretét.

4.

A lelkiismereti válság tünetei az európai elitben — országonként más-más időrendben — azóta jelentkeznek, mióta a francia forradalom csapásai, majd a szocializmus eszmei támadásai az ezeréves európai születésrendi társadalom alapjait megrendítették. Az európai nemesi-polgári elit a támadások arányában mindinkább passzív, visszahúzódó, védekező álláspontot foglalt el. Közben lezajlottak világháborúk, szociális forradalmak és ellenforradalmak s Európa vezetőrétegei azon vettek észre magukat, hogy immár több mint száz esztendeje tartó megtámadtatások után — hála a támadók s a támadások szellemi, erkölcsi és eszmei harmóniátlanságának — csökkent önbizalommal, kihagyó hivatástudattal és megzavarodott eszmei fegyverzettel még mindig birtokosai az európai társadalom vezetőposztjainak. Ebben a helyzetben kellett szembenézniök azzal a

kifejezetten vagy hallgatólagosan mindig erősebben jelentkező váddal, hogy kiváltságaikat nem érdemlik, kivételes lehetőségeiket a szegények, a nép, a tömeg, a proletárok munkájának és jóvoltának köszönhetik s arra a feladatra, amit maguknak igényelnek, nem alkalmasak. Egy ilyen válságos lelkiismereti állapotra háromféleképpen lehet reagálni. Lehet keményen szembeszegülni a váddal s minden támadással szemben vállalni, élni és erősíteni azt a rendet és azt a szelekciót, mely születésen, öröklésen és vagyonon alapszik. Voltak olyan társadalompolitikai elgondolások, melyek lényegileg valóban ezt akarták, így pl. Magyarországon az 1924—1931 közötti, ú. n. konszolidációnak volt ilyen háttere. Hogy azonban ez az önmagában következetes program mennyire reménytelen és keresztülvihetetlen s hogy a mögötte álló értéképzetek mennyire megerőtlenedtek és megfakultak, azt semmi sem bizonyítja jobban, hogy még a leg-«feudális»-abb rendszer sem tudott megállani anélkül, hogy a koreszméknek több vagy kevesebb engedményt ne tett volna; ha mást nem, azt, hogy nem mert nyíltan a születésrendi társadalomszervezés elvi alapjára helyezkedni. Ebben pedig már adva is van minden ilyen kísérlet csődje is: társadalomban és politikában, bármily szokatlanul hangzik is, minden eltérés a valóság és az elvek, a valóságos célok és a jelszavak közt, idővel feltétlenül válsághoz és töréshez vezet.

A második lehetőség az, hogy a meglevő elit igyekszik szóval és tettel igazolni magát s megnyugtatni lelkiismeretét az ellene szegezett vádakkal szemben. Csakhogy az önigazolás és a belőle származó hamis önelégültség erkölcsi állapota mind az egyének, mind a közösségek életében az alkotóképesség megbénulásához vezet. Az olyan vezetőréteg, mely bármely okból arra kényszerül, hogy vezetői jogosultságát felvesse, hangoztassa, bizonyítsa, éppen úgy nem képes a társadalom vezetésére, mint ahogyan nem képes alkotásra az olyan ember, aki állandóan felveti magának azt a kérdést, hogy tehetséges-e vagy sem. Abban a pillanatban, amikor az elit kiváltságainak igazolható vagy nem igazolható voltát, az elit egészének érdemes vagy nem érdemes voltát a társadalomban vitatni kezdik, ez máris arra kényszeríti az embereket azt a csoportját, mely a társadalom történetileg kialakult helyzetében tényleg irányító

szerepet visz, hogy a maga szerepét, a maga jogosultságát a maga *elit-kvalifikációját megvédje* s ezzel elvonja erőit sajátos feladatától, a társadalmi vezetéstől, irányítástól és példaadástól. Ez elsöre szokatlanul hangozhatik azok számára, akik a társadalom viszonyait elsősorban hatalmi helyzeteknek tekintik, amelyekben a társadalomnak az elit részéről való *vezetése* és a vezetőréteg *önvédelme* egy és ugyanaz. Ebben a szemléletben az a magától értetődő, hogy a társadalom többi része állandóan támadja a vezetőréteg vezetői pozícióját és minőségét, a vezetőrétegnek pedig egyetlen lényeges vagy legalább is leglényegesebb tevékenysége éppen az, hogy a maga vezetői pozícióit védje. Ez a szemlélet azonban már azoknak a szemlélete, akik nem ismertek és nem láttak ereje teljében levő s a maga életét elfogulatlanul élő elitet, hanem csak megtámadott, megingott és védekezésre szorított elitet. Ha az elit tevékenysége csak a maga helyzetének a védelmére szorítkozik, ebből a társadalomra édes-kevés haszon származik s ezt a társadalom rögtön meg is érzi.

Az önigazolás vágya arra vezet, hogy a megtámadott vezetőréteg nem akar a válság jeleivel szembenézni s mindekelőtt a válság *tüneteit igyekszik enyhíteni*. Ilyen *tüneti kezelés az állandósított szociális munkának és szociális érzéknek az a felfogása*, melyet előljáróban bemutattunk. Az ilyen értelemben vett szociális munka és szociális érzék helyrehozhatatlanul elvonja az elitet hivatásától és gyökereiben támadja meg alkotóképességét. Az igazi elit — legyen az papság, nemesség, osztály-elit, hivatás-elit vagy világnézeti elit — él és alkot, törvényeket hoz, társadalmi szabályokat őriz, közéletet él, hadat visel, békét köt, társadalmi munkát és társadalmi lehetőségeket oszt el, országot szervez, utat, csatornát, házat, várost épít, gépet konstruál, expedíciót szervez, embereket gyógyít és mocsarakat csapol le, erdőt irt, növényt nemesít, állatfajokat keresztez, új kézműveseljárásokat talál ki, könyvet ír, műveket alkot, utazik, szórakozik, könyvtárakat és képtárakat gyűjt, hivatalokat vezet, ítél, békít és büntet, prédikál, gyóntat és vigasztal, tanít és nevel, gondolkodik, kutat és kísérletezik: mindaz, amit csinál, *szociális munka*, mindazt, amit csinál, *társas érzékkel*, vagyis a társas élet feltételei s a közösség érdekei iránti érzékkel csinálja.

Erőpazarlás, ha mindenek helyett az elit arra kényszerül, hogy a társadalmi egyensúly helyreállítására külön szociális munkát végezzen. Természetes, hogy hirtelen társadalmi vagy gazdasági válságok idején, csak úgymint földrengés vagy árvíz idején, szükség van alkalmi segítő és jóléti munkára, vagyis a szoros értelemben vett ú. n. szociális munkára is. Jaj azonban annak a segítségnek, mely gátak építése helyett örökké csak a düledező házakat akarja megtámasztani s mikor a válság állandósulását látja, nem a társadalom szerkezetében rejlő okokat keresi és küszöböli ki, hanem a «szociális» munkát állandósítja s «szociális érzék» címén a bajok tüneti kezelésére való állandó készséget fejleszti ki magában. A társadalom szerkezeti hibáiért, akár okozta őket, akár nem, az elit — éppen azért, mert elit — felelős, ilyenkor tehát a szociális munkával azt toldozza-foldozza, amit egyéb munkájával maga ront el. A hiba nem az elkerülhetetlenül és parancsolóan szükséges szociális munkában van, hanem a tüneti kezelés intézményes állandósításán s az erre való készség hamis túlértékelésén, ami az egész társadalom veszedelmes lelki deformálódásra vezet. A vezetőrétegben antiszelekciót hoz létre, mert előtérbe juttatja az álmunkákra, álteljesítményekre és hamis erkölcsi önelégültségre hajló elemeket. A társadalom többi tagjaiban pedig kiöli a rosszul működő közösséggel való szolidaritást, valamint az érte való munkakészséget s ugyanakkor uralkodóvá teszi bennük azt az érzést, hogy a közösséggel szemben csak követelnivalójuk van.

A szociális érzék és a szociális munka hamis értékeléséhez nagymértékben hozzájárult a keresztyén szeretet, a karitás momentumával s az egyházak karitatív munkájával való összekapcsolódás. A pillanatnyi helyzet követelte szociális munka természetesen a keresztyén szeretet parancsa. De a tüneti kezelés állandósítása és intézményesítése nem szeretetből, hanem rosszul felfogott önvédelemből s egy hamis igényhez való ragaszkodásból származik. Erre pedig a kereszténységnek nagyon egyszerű a parancsa: «ha a te jobbkezed botránkoztat meg téged, vágd le azt és vedd el magadtól.

Az a folyamat, amely a külön szociális érzék és a külön szociális munka megjelenésével indul el, végül szükségszerűen circulus vitiosus-ba torkollik. A válságba jutott társadalmi

értékrend hordozói — az elit — a végből, hogy a társadalmi szükségletek megzavart menetét helyreállítsák vagy a társadalmi rend megingott értékalapjait megerősítsék, a válság tüneteinek enyhítésére vetik magukat, ami felületi válság esetén természetesen segít is. Mélyebb válság esetén azonban a tüneti kezelés, az ú. n. szociális munka kénytelen állandósulni, viszont állandósulása megbénítja az elit alkotóképességét s az egész társadalom munkakészségét. A társadalmi munka értékének csökkenése elmélyíti a válságot, ami viszont a «szociális» tevékenység fokozását kívánja meg. Ez az ördögkerék igen sokáig elforoghat, de az egész folyamat egyszer feltétlenül eljut oda, hogy üressé és terméketlenné teszi azt a társadalmi rendet, aminek a védelmére létrejött.

Az elit lelkiismereti válságán tehát nem segít sem a lelkiismeret megkeményítése, sem a lelkiismeretnek szociális érzék hangoztatásával és szociális munkával való elcsitítása: megoldást — mint minden lelkiismereti válságnál — csupán a harmadik alternatíva: a tényekkel való szembenézés hozhat.

A circulus vitiosus csak egy ponton lehet feloldani, a kiindulópontnál. úgy, hogy az elit letesz azoknak a kiváltságoknak a védelméről, melyekben maga sem hisz már és belsőleg is felszámolja tarthatatlanná vált igényeit. Ez sokkalta lényegesebb, mint a konkrét vezetői helyzetek átadása. Aki től konkrét pozíciók átadását követelik, az mindig felvetheti azt a kérdést, — és gyakran joggal — hogy a vezetés átvételét igénylők jobbak és alkalmasabbak-e az előttük járóknál. A magyarság mai vezetőrétege is, ha ilyen követeléseket szegeznek vele szembe, arra hivatkozhatik, hogy mindazok a többi rétegek, melyeknek eszükbe juthat a vezetés átadását követelni, konkrét történeti alkalmakkor bebizonyították erre való képességüket. Ez azonban nem ment fel sem a lelkiismeretvizsgálat, sem a hamis önelégültség feladása, sem a tarthatatlan igények felszámolása alól, mert a társadalmi értékvilág regenerálása százszorta fontosabb a «hatalom átadásáénál. Nekünk magyaroknak a közösségi átrendeződés méltó lefolytatására van egy történelmi példánk, a magyar reformkor és az 1848-as törvényhozás példáján nyugvó nemes tradíciónk. Akkor még kevésbé volt a magyar nemességen kívül bármiféle réteg vagy

osztály arra készen, hogy a nemzeti elit feladatát átvegye. Ez azonban nem akadályozta sem a belső leszámolást, sem a társadalmi átalakulás előkészítését.¹ Az akkori magyar elit végig merete gondolni — a reformmozgalom keretein belül — az átrendeződés feladatait és adott pillanatban az előkészített megoldásokat maga tette politikai realitássá. Szomorú látvány ezzel szemben az olyan elit, mely nem tira sorsának, hanem megvárja, hogy erőszak vagy az események állítsák félre s akkor azután duzzog, szabotál s teljesítetlen igényein rágódik. A közösségi erők meg nem bocsátható pocsékolása ez.

5.

A szociális érzék hangoztatása, a szociális munka dicsőítése s a szociálpolitika állandósítása ellen már nem egyszer hangoztak kemény hangok. Ezek elsősorban szocialista hangok voltak, melyek mögött nem a régi elit csődjének s új elit kialakí-

¹ Annak a gesztusnak, amit a magyar nemesség 1848-ban tett, van egy romantikus és van egy materialista értelmezése, melyek mind a ketten a körül a teljesen értelmetlen és érdektelen kérdés körül forognak, hogy ez a lépés önzetlen volt-e vagy sem. A romantikus értelmezés szerint ez a cselekedet a nagylelkűségnek s az önkéntes áldozatkésztségnek a páratlan megnyilvánulása. A materialista értelmezés szerint viszont az egész gesztus részben ijedtségből, részben jól felfogott gazdasági érdekből származott. Mind a két beállítás szűk és embertelen: nem magyarázza meg sem azt, hogy milyen csoda tett egy társadalmi osztályt egészében annyira áldozatkésszé, hogy kiváltságait ellenállás nélkül feladta, sem azt, hogy miért tudta ez a társadalmi osztály a maga érdekeit jól felfogni, amire letűnően levő rétegek ritkán képesek. A magyar nemesség reformkori szerepének és 1848-as cselekedetének értelmét akkor fogjuk meg helyesen, ha az akkori magyar elit bátorságának és tisztánlátásának jeleként értékeljük. A jobbágyfelszabadítás maga lehetett kikerülhetetlen és sokáig már el nem odázható, de megtörténhetett volna idegen kezdeményezésre, külső nyomásra, a magyar nemesség rosszakarató ellenállása mellett s mindkét részről a bosszúvágy vagy legalább is az elégtételkeresés keserű hangulatában is. A reformkori magyar elitnek az a történeti érdeme, hogy nemcsak felismerte a rendi társadalomszervezet tarthatatlanságát, hanem volt bátorsága arra, hogy ennek a következményeit le is vonja.

tásának a gondja, hanem minden kiváltság megszüntetésének és a teljes társadalmi egyenlőségnek a követelménye állott. A fentiekben elmondottak azt akarták bizonyítani, hogy egy olyan felfogás, mely tisztában van a társadalmi elit szükségességével, minden szocialistánál keményebben kell, hogy ítélkezzék a szociális érzék hangoztatásán, a szociális munka intézményesítésén és a karitatív szociálpolitikán alapuló társadalmi önelégültség felett. Még egyszer és utoljára hangsúlyoznunk kell, hogy ez az ítélet nem a szociális érzék konkrét megnyilvánulására és nem a valóban végzett szociális munkára vonatkozik, hanem azok önigazolási vágyból eredő *hamis értékelésére* s az erre alapított *társadalmi önelégültségre*. Az elit, ha kell, végezzen szociális munkát is, de legyen tudatában annak, hogy ha a reábízott társadalom oda jut, hogy tartósan nem képes külön szociális munka nélkül fennállani, akkor az elitnek nem a szociális munka állandósítására, szervezésére, kiterjesztésére kell legjobb erőit fordítani, hanem a válság gyökerének a tisztázására és a válság okának a kiküszöbölésére. Ha pedig az derül ki, hogy a válság oka az elit mögött álló értékelési rend megingása s az elit teljesítőképeségének a csökkenése, akkor az elitnek nem külön *szociális érzék* fejlesztésével és hangoztatásával kell szerepének feladását elodáznia, hanem igazi *társas érzékkel*, a társadalmi értékelésnek azokat az új szempontjait kell megkeresnie és elsősorban magára alkalmaznia, melyek megfelelnek a megváltozott társadalmi közmeggyőződésnek és alkalmasak a közösség megzavart harmóniájának a helyreállítására.

Bibó István

A PÁLYAVÁLASZTÁS IRÁNYÍTÁSA, MINT KÖZÖSSÉGI FELADAT

I.

Mióta — a XIX. század elején — a politikai viszonyok alakulása és a gazdasági helyzet megváltozása nálunk is ledőntötte, illetőleg áttörte azokat a korlátokat, amelyeket a rendi állam és a rendi társadalom az egyén szabad mozgásának, felemelkedési törekvésének, érvényesülési vágyainak útjába állított és általánosan érvényesült a liberalizmus laissez faire, laissez passer-elve, azóta teljesen összekuszálódtak azok a szálak, amelyek korábban — a rendi társadalom hosszú századaiban — meglehetősen mereven irányt szabtak nemcsak az egyének, de egész társadalmi osztályok életútjainak is.

Az egész társadalom megbolygatott hangyabolyhoz lett hasonló, amelynek hosszú időn át kitaposott útjait szédűlta valami hirtelen erőszak s ahol most egymás hegyén-hátán törekedett mindenki homályosan látott vagy ösztönösen érzett életcélja felé. Mindenki arra vehette az útját, amerre éppen kedve tartotta. Leomlottak a jobbágyrendszer, majd a céhrendszer korlátai is. A politikai és jogi egyenlőség, a szabad ingatlanszerzés és letelepedési jog, a szabad költözködés és munkavállalás, a szabad vándorlás és polgári egyenlőség mindenkinek egyaránt lehetőséget biztosított arra, hogy új helyét megkeresse a 19. századbéli liberális társadalomban. A népesség gyarapodásával a munkapiacon megélhetést keresők száma rohamosan nőtt s a század vége felé már a nők is mind nagyobb számmal találtak elhelyezkedést a kereső munkakörben.

A keresők számának megnövekedése, a gazdasági élet fejlődése és a gépkorszak elhatalmasodása magával hozta a foglalkozások erős differenciálódását, a társadalmi munkamegosztás nagyfokú tagoltságát, amely hovatovább áttekinthetetlené

tette a munkapiaci viszonyok alakulását. Az ipari termelés rohamos fejlődése, az árueosztás és termelés központi szervezése, a közlekedés olcsóbbodása s a tömegszállítás lehetőségei óriási ipari centrumokba, nagy városi központokba vonzották a mezőgazdasági népfölösleget, amely a század második felében mind nagyobb tömegekben menekült a faluról, különösen mikor a tengerentúli mezőgazdasági termelés Európa legtöbb országában agrárválságot idézett elő.

Amíg a rohamos ütemű kapitalista fejlődés nyomán újonnan kialakult termelési ágak és városi munkakörök korlátlanul fel tudták venni az évszázados mozdulatlanságukból kiemelt, nyers munkaerőtömegeket, a társadalmi rend egyensúlyát látványosan nem is fenyegette különösebb veszély. A roppant arányú tömegek városbatódulása és iparosodása — más részének tengerentúli kivándorlása — azonban csakhamar túlkínálatot teremtett a városi munkapiacon — még Amerikában is — miközben a hazai mezőgazdaság egyre inkább nélkülözte a szükséges munkásokat. Az értelmiségi pályák túlságos arányú előzőnlése a világháborút megelőző években már különösen aggasztó volt, amit csak súlyosbított a zsidóság mohó előtérbe nyomulása.

Így alakultak ki a liberális társadalmi és gazdasági rendszerben azok a kiegyensúlyozatlan munkapiaci helyzetek, amelyek hovatovább nálunk is súlyos gazdasági és társadalmi válságokat idéztek elő. Az egyének, de különösen a tömegek teljes munkapiaci tájékoztatlansága következtében egyik oldalon munkanélküliség, kivándorlás, állástalanság és szociális nyomor, másik oldalon és másik helyen — a szükséges munkaerők hiánya következtében — a termelés és egyéb társadalmi feladatok fennakadása vagy idegenek kezére jutása és ennek nyomában egész társadalmi osztályok lappangó válsága jellemezte ezt a világháború előtti magyar közéletet.

Való, hogy ebben a liberális gazdasági rendben elvileg az egyén, sőt a tömeg is — teljesen szabad volt, képességét szabadon kifejthette, *ha tudta*, mert ez is teljesen tőle függött, teljesen rá volt bízva. Az egyének s a tömegnek is magának kellett megkeresnie és megtalálnia elhelyezkedésének, anyagi és erkölcsi érvényesülésének lehetőségeit. Akár sikerült ez, akár nem, a liberális állam nem törődött a következményekkel. «Aki bírja,

marja». — ez volt az uralkodó elv s nem is keresték, hogy *ki* volt az, aki bírta a versenyt. Dogmatikusan hittek a szabad verseny tökéletes kiválasztó erejében.

Az eredmény mégsem a legkiválóbbak kiválasztása és élre kerülése lett s nem az, hogy mindenki a képességeinek megfelelő helyre került, ami pedig a liberalizmus fennen hangoztatott célja volt. A legkiválóbbak kiválasztása azért nem sikerült, mert a versenyzők nem egy vonalról indultak és nem is egyforma feltételek között futották meg az előttük álló utat. Egyes társadalmi rétegek, a népesség bizonyos csoportjai s a szerencsésebb helyzetben levő egyének bizonyos előnyökkel, mások — a kevésbé szerencsés helyzetben levők — bizonyos hátrányokkal indultak s ezek a különbségek a verseny folyamán is fennállottak, sőt még fokozódtak is.

Természetes, hogy a korlátlan szabadversenyben végül is az győzte le a másikat, aki kedvezőbb körülmények között startolt, illetőleg versenyzett. Az eredmény az esetek nagy részében, talán többségében, nem esett össze a legkiválóbbak kiválasztásának és érvényesülésének közérdekű követelményeivel. Az egyén — a szellemileg, vagy más tekintetben kevésbé kiváló is — ilyenmódon tényleg érvényesülhetett, de ez az egyéni érvényesülés nem jelentette egyben a közösségi érdek, a társadalom, a nemzet egyetemes érdekeinek érvényesülését is, mert ez a valóban legkiválóbbak élrekerülését követelte volna meg. A liberális elv győzelme, az individuum korlátlan, szabad önkifejtése nem járt együtt a közösség ügyének előbbrevitelével, a tömegek felszabadítása és a szabad versenyben való beállítása pedig nem hozta meg a tömegek igazi boldogulását. Végeredményben a felszabadított tömegek sem tudtak boldogulni, mert nemcsak a szellemi kiválasztódás terén nem érvényesült a valóságos, értékbeli rangsor, hanem ama gyakorlati követelmény se vált valóra, hogy ki-ki a képességeinek és készségeinek megfelelő munkakörben keresse és találja meg a maga érvényesülési körét.

Ahhoz, hogy ez az elv a nemzet közjavanak megfelelő módon érvényesüljön, a régi gazdasági korlátok — a jobbágyrendszer, a céhrendszer — felszámolása után a felszabadított tömegeket először fel kellett volna vértetni azokkal az eszközökkel, amelyek-

kel megállhatták volna a helyet a náluk kedvezőbb körülmények között versenyző rétegekkel szemben. Erről azonban nem történt gondoskodás és így a verseny követelményei többnyire felülmúlták a felszabadított tömegek teljesítőképességét, (pl. a mezőgazdaság korszerű művelése vagy a kézművesipar átállítása terén) s emiatt ezer és ezer önálló gazdasági egzisztencia bukott el a szabad verseny egyenlőtlen feltételei mellett.

A teljes iparszabadság elvének (1872. VIII. t.-c.) rövid ideig tartó érvényesülése után hamarosan törvénybe kellett iktatni nálunk is az ipari képesítés elvét (1884. XVII. t.-c.) s a közigazgatás területén is mindjobban fokozni kellett a felkészültségbeli követelményeket.

A múlt század utolsó évtizedeiben erre vonatkozólag hozott törvényes intézkedések célja az volt, hogy az egyének felkészültségét lehetőség szerint fokozva, azok teljesítőképességét Összhangba hozzák az egyes élethivatások gyakorlati követelményeivel, mert csak ezután lehetett érvényt szerezni annak az elvnek, hogy ki-ki a képességeinek megfelelő helyre kerülhessen későbbi pályaválasztása során.

A formális képesítés (iskolai *végzettség*) megkívánása vagy megszigorítása mindamellet még nem minden esetben biztosította a munkapiac kiegyensúlyozottságát, mert ez az eszköz önmagában nem tudja megakadályozni sem a túlkínálatot, sem a munkaerő- hiányt a társadalmi munkapiacon.

A fizikai és szellemi munkapiac egyensúlyát csak olyan tervszerű munkaerőgazdálkodással lehetett volna biztosítani, amely a szükségletek alapulvétele mellett úgy irányítja az utánpótlást, hogy az a nemzeti szükségleteknek mennyiségi és minőségi tekintetben megfelelő legyen.

Ez az irányító gondolat vagy szándék azonban *teljesen hiányzott* a világháború előtti liberális korszak magyar közéletéből és csak az 1918—19. évi összeomlás után ismerték fel a nemzet vezetői a tömegek tervszerű pályaválasztási irányításának társadalmi fontosságát, amikor a liberális szabadverseny megdöbbentő eredményei már teljes mértékben kibontakoztak.

II.

A pályaválasztás előtt álló ifjúság széles tömegeinek irányítása egyidejűleg gazdaságpolitikai és kultúrpolitikai feladat. Ezek közös eredőjeként olyan társadalompolitikai, illetőleg nemzetpolitikai intézkedések jönnek létre, amelyek sokkal jobban tudják biztosítani az egyén képességeinek szabad kifejtését is, a közösség érdekeinek érvényesítését is, mint a teljesen szabadjára eresztett liberális verseny, amelyben az erősebb fél — korlátlan érvényesülési jogára támaszkodva — egyszerűen legázolta a verseny szempontjából gyöngébb tömegeket, amelyek pedig egyénileg is, nemzeti szempontból is sokkal értékesebbek voltak, mint azok, akik a liberális versenyben felülkerekedtek.

A világháborút követő nemzeti, gazdasági és társadalmi összeomlás után a magyar kultúrpolitika intézői már világosan látták e téren a múltak mulasztásait s már az első trianoni években fokozott figyelmet szenteltek az ifjúság pályaválasztási ügyének. Az összeomlás nyomában járó nagyarányú szociális nyomor kitenyészette a diáksegítő akciókat. Ezek lebonyolítása során önként felvetődött a támogatásra érdemes diákok kiválogatásának kérdése. Ez viszont szükségessé tette az értelmiségi pályákon várható elhelyezkedési lehetőségek megközelítő arányú számbavételét, tehát az értelmiségi utánpótlás kívánatos mértékének megállapítását.

Már az 1920-as évek elején történtek ilyen kísérletek a várható szükségletek megállapítására. Majd a Nemzeti Közművelődési Alapítványról szóló törvény előkészítése során, 1926-ban Klebelsberg Kunó minisztersége idején messzemenő számításokat is végeztek arra nézve, hogy a közszolgálat, valamint a tudományágak és a különböző foglalkozási ágak szempontjából előreláthatólag milyen utánpótlásra lesz szükség.¹ Éspedig

¹ L.: *Tehetségvédelem és pályaválasztás*. Az 1926. évi február 2-án és 3-án tartott országos kongresszus naplója. Kiadja a Magyar Gyermektanulmányi és Gyakorlati Lélektani Társaság. Bp. 1927. 50. 1. (Huszár Károly: A tehetségvédelem állami és társadalmi megszervezése.)

V. ö. ugyanott, 43. lap. Gr. Klebelsberg Kunó: «A tehetségvédelem és a pályaválasztás kultúrpolitikai és gazdaságpolitikai jelentősége». c. előadásában.

elősorban a *szellemi munkaerők* utánpótlása terén azzal a céllal, hogy az állam ennek megfelelően irányítsa ösztöndíj-politikáját.

Már 1926-ban rámutatott Klebelsberg Kunó, (v. ö. id. beszédével) milyen nagy baj az, hogy nálunk nagy tömegek állanak rendelkezésre az úgynevezett értelmiségi pályák felé törekvő egyénekből, akik azonban tanulmányaikat gyenge eredménnyel végezték. Ezekre nincs szükségünk — mondotta akkor a kultuszminiszter —, mert az ilyen félintellektuelek kiművelése nagy nemzeti veszedelmet jelent. Annál nagyobb szükség van igazi szakemberekre, akik önmagukat specializálják és el tudják látni a reájuk bízott különleges feladatokat. Klebelsberg Kunó már ezen a kongresszuson megfogalmazta a nemzeti munkaerő-gazdálkodás tennivalóit:

Egy előrelátó kultúrpolitikának a messze jövőbe kell tekintenie. Számolnia kell a nemzeti élet várható szükségleteivel, számba kell vennie minden egyes téren, hogy milyen és mennyi szakemberre lesz belátható időn belül szükség s azután tervszerű intézkedésekkel mindenkit oda kell irányítani, ahová tehetsége vonzza és ahol rá a nemzetnek valóban szükséges van. (L. u. ott 42., 43. 1.)

Gazdasági téren is a világháború utáni években kezdtek nálunk komolyabban foglalkozni a pályaválasztás kérdésével. Jellemző, hogy az első ilyenirányú kezdeményezést — még a világháború előtti években — a Feministák Egyesülete tette a gazdasági életbe akkoriban egyre nagyobb számmal bekapcsolódó női munkaerők pályaválasztási irányításával. (1906.) Az 1919. év októberétől azután állandóan napirenden volt ez a kérdés, hiszen fontosságát az összeomlás társadalmi következményei minden vonatkozásban megmutatták.¹

¹ Az Állami Munkaközvetítő Hivatal 1919. évi értekezletén Andor Endre dr. munkálatai alapján megállapította a pályaválasztási tanácsadás elveit. A Munkanélküliség Elleni Küzdelem Magyarországi Egyesülete 1921 okt. 20—22-i értekezlete. A Magyar Közgazdasági Társaság

1922 márc. 3-i szakértekezlete. A Magyar Gyermektanulmányi Társaság

1923 április 6. és 12-i ülése. A Felső Oktatásügyi Egyesület 1925 jan. 6-i ülésén szintén tárgyalta a pályaválasztási tanácsadás kérdését. Majd a Gyermektanulmányi és Gyakorlati Lélektani Társaság 1926 febr. 2. és 3-i országos kongresszusa foglalta rendszerbe a tehetségvédelem és pályaválasztás kérdésének megoldása körül felmerült terveket.

A sokfelől megvitatott kérdés törvényes megoldását az 1922. évi. XII. t.-c. is tervbevette, amelynek 77. §-a szerint a kereskedelmi miniszter felhatalmazást nyert, hogy a «gyermek és fiatalkorúak helyes pályaválasztásának megkönnyítése érdekében tanácsadó szervezetet létesíthessen és a tanszerződés megkötése előtt az illetékes tanácsadó szerv véleményének kikérését kötelezően megszabhassa».

Hat évvel később, az 1928. évi XL. t.r.-c. 99. §-a újra szabályozza a kérdést¹ mindazáltal az 1922-ben tervbevett országos tanácsadó szervezet *mindmáig nem valósult meg*.

Az 1941. évi augusztus hó 18-án kelt 5960—1941. M. E. sz. rendelet hatályon kívül helyezte az 1928. évi XI. t.-c. 99. §-át s kimondotta, hogy a jövőben (a rendelet végrehajtási utasításában megjelölendő időponttól kezdve) minden olyan 21. életévét be nem töltött egyénre *kötelező lesz az alkalmassági vizsgálat*, aki mint iparos vagy kereskedő-tanonc, illetőleg mint másféle ipari vagy kereskedelmi alkalmazott, az Országos Társadalombiztosító Intézettel biztosítási jogviszonyba kerül. Ezek szerint még ez a legújabb rendelkezés sem intézkedik a# egész magyar ifjúságra kötelező pályaválasztási tanácsadás megvalósításáról. A közösség részéről alkalmazott tényleges pályaválasztási tanácsadás mindamellet már 1921. óta megvan a fővárosban, amióta is a székesfőváros tanácsának intézkedésére az Állami Munkaközvetítő Hivatal irányítása mellett szülői értekezleteket tartanak a pályaválasztási tanácsadással kapcsolatban. Az első nyilvános pályaválasztási tanácsadó laboratórium is az Állami Munkaközvetítő Hivatal helyiségeiben nyílt meg 1924 szeptember 15-én Bálint Antal pszichotechnikus vezetése mellett. Majd a székesfőváros tanácsa 1925 mácius 16-án hozott határozatával a Pedagógiai Szeminárium Lélektani laboratóriumá-

¹ E szerint a törvény rendelkezései alapján biztosításra kötelezett 17 évnél fiatalabb egyének a biztosítási viszonyba való belépéstől számított első éven belül kétszer voltak kötelesek magukat az OTI által szervezett képességvizsgálatnak alávetni. A korai megrokkánás megelőzését célzó képességvizsgálatokat azóta folyamatosan végezte is az Intézet, s ha a vizsgálatok eredménye — főleg egészségi szempontból — a választott ipari foglalkozás követelményei tekintetében nem volt kielégítő, vagy közegészségügyi szempontból megnyugtató, az OTI el is tilthatta az illetőt a foglalkozás folytatásától.

ban is önálló pszichotechnikai laboratóriumot szervezett, amely kifejezetten a pályaválasztási tanács-adás ügyét volt hivatva szolgálni.¹

Ez a laboratórium volt a magva az elmúlt (1941.) év őszén — ugyanazon a helyen — szervezett Székesfővárosi Pályaválasztási Tanácsadó és Képességvizsgáló Intézetnek, amely — e sorok írójának vezetése mellett — kizárólag az ifjúság iskolaválasztási és pályaválasztási irányítását végzi tudományos módszerekkel és *tesztekkel* megejtett *képességvizsgálatok* és a munkapiaci viszonyok állandó figyelemmel kísérése alapján. Az Állami Munkaközvetítő Hivatal egykori pszichotechnikai laboratóriuma később — vezetőjének áthelyezésével — az Országos Társadalombiztosító Intézet keretébe ment át s ma, mint az Intézet Képességvizsgáló Állomása működik. Ennek az intézetnek az a feladata, hogy az említett 5.960—1941. M. E. számú rendelet végrehajtási utasításával hozzáutalt ipari és kereskedelmi alkalmazottak (tanoncjelöltek, munkások, stb.) *pályájukra való alkalmasságának* vizsgálatát elvégezze.²

III.

Az utóbbi időben nálunk is újra előtérbe került tehát a pályaválasztási irányítás kérdése s annak az igazságnak felismerése, hogy a pályaválasztás nem csupán az egyén magán-

¹ V. ö. Tehetség védelem és pályaválasztás c. id. mű 72—73. 1.

² A főváros pályaválasztási Tanácsadója Mária Terézia-tér 8. sz. alatt, az OTI Képességvizsgáló Állomása VIII., Tisza Kálmán-tér 19. sz. a. működik. A teljesség kedvéért meg kell még emlékezni az Állami Gyermeklélektani Intézet pályaválasztási tanácsadójáról, amely a VI., Bulyovszky-utca 26 alatt működik s leginkább bizonyos erkölcsi vagy idegrendszeri fogyatékoságban szenvedő gyermekek pszichológiai megfigyelését, tanulmányi, nevelési és pályaválasztási irányítását végzi, — továbbá a Székesfővárosi Gyógypedagógiai Tanácsadó Intézetről, amelynek különleges feladata a testi és szellemi fogyatékoságban szenvedő gyermekek nevelése és pályaválasztási irányítása. VIII., Röck Szilárd-utca 13—15. Legutóbb a Budapesti Izraelita Kézműves és Földműves Egyesület is szükségesnek tartotta az izraelita ifjúság pályaválasztási irányítását szolgáló intézmény felállítását, amely egyesület keretében már 1925 november havában is szerveztek hasonló célú tanácsadó irodát.

ügye, hanem a társadalom közügye is. Olyan társadalmi rendszerben (amilyen a liberális rendszer volt), ahol a különböző pályákra indulók nincsenek kellő módon elosztva, nemcsak az egyén boldogulása van megnehezítve, hanem a társadalom, a nemzeti közösség is hátrányt szenved, mert a maga feladatainak elvégzésére vagy nem rendelkezik a szükséges helyeken kellő munkaerővel vagy egyes ágakban oly fölösleg keletkezik, mely az egész társadalomnak terhére van, ami arra kényszeríti a fölöslegeket, hogy más munkaterületekre menjenek át, ami viszont nagy nehézségekkel van egybekötve.¹ Ez azonban a társadalomszenvedte hátrálynak csak egyik oldala. Nem kevesebb baj, kár származik abból, hogy megfelelő tájékozottság hiányában vagy egyéb okok miatt az emberek jelentékeny hányada olyan munkát végez, amelyet nem érez hivatásának, amelyet kelletlenül s ezért rosszul, tökéletlenül lát el. Jól szervezett államban mindenki a helyén van. Mindenki azt a feladatot teljesíti, amely hajlamai és képességei alapján neki való.

Mindamellett senkitől sem kívánhatjuk, hogy tökéletesen át tudja tekinteni az életpályák sokféleségét és azokat a — legkülönbözőbb kategóriákba tartozó — követelményeket, amelyeket az egyes élethivatások támasztanak.

Az egyén csak ritkán van abban a helyzetben, hogy a környezetében megismert élethivatásokon kívül eső társadalmi munkakörök követelményei tekintetében megfelelően tájékozódhassék.

A nemzeti munkapiacot, amely kifejezésen valamennyi «szellemi» és «fizikai» élethivatást, munkakört értünk, az egyén még adott (pillanatnyi) helyzetében sem ismerheti kielégítően. Még kevésbé tud véleményt alkotni annak későbbi helyzetéről: egyes élethivatások *jövőben várható* munkaerőszükségletéről, a munkaerő-kínálatról stb.

Vele szemben a közösség irányítóinak, az államélet vezetőinek módjában áll nemcsak a pillanatnyi munkapiaci viszonyokat áttekinteni s ezen az alapon a közvetlenül pályaválasztás előtt állóknak az elhelyezkedésére gyakorlati útbaigazítást adni, hanem a viszonyok várható alakulásáról is van áttekintésük. Annál is

¹ V. ö. Weszely Ödön: A pályaválasztás és a tehetségvizsgálatok. (Társadalomtudomány, 1922. évi II. évf. 29—40. l.)

inkább, mert a tervgazdálkodás rendszerének terjedésével az államhatalom irányító befolyása a gazdasági élet, de a közművelődés, a szociális tevékenység, általában a nemzeti élet minden területén egyre jobban érvényesül. A várható munkaerő-szükségletet az irányított gazdaság s az irányított nemzeti élet szükségletei határozzák meg. A nemzeti és gazdasági élet irányítása pedig az államhatalom kezében van. A tervszerű munkaerő-gazdálkodás eszerint szervesen hozzátartozik ehhez az irányított állami, illetve gazdasági élethez. A nemzeti munkaerő-gazdálkodás első tennivalója a meglévő munkaerőkészletet a szükséglettel egybevetni és a várható kiesések figyelembevétele alapján az új munkaerők utánpótlásáról gondoskodni. Ha egy gazdasági ágban — mondjuk a mezőgazdasági iparban — az adott munkaerőkészlet elégtelen s az utánpótlás sem kielégítő, a pályaválasztási irányítás feladata, hogy gondoskodjék a kellő számú utánpótlás előállításáról, a kultúrpolitika feladata pedig az, hogy lehetővé tegye a később szükséges munkaerők kellő időben való szakszerű kiképzését.

A pályaválasztási és iskolaválasztási irányítás szükségességét az elmondottak szerint a liberális gazdasági és társadalmi rendszer elmúlása és az irányított, tervszerű nemzetgazdálkodás elvének érvényrejutása hozza magával. Természetes, hogy csak egységes, központilag irányított pályaválasztási és iskolaválasztási tanácsadás hozhat kielégítő eredményeket. Ebből az következik, hogy ez az irányítás elsősorban állami feladat és csak ott kerülhet sor részleges megoldásokra, ahol az állam ezt a feladatot nem vállalja. Egy-egy nemzetgazdaságon belül csak egységesen irányított nemzeti munkaerőgazdálkodás képzelhető, tehát csak egységes pályaválasztási irányítás. A munkaközvetítés részfeladatait meg lehet oldani tagoltabb szervezettel is, de a nemzeti munkapiac irányítása csak egyetlen központból képzelhető.

Csak az állam legfőbb irányítása mellett folyó tervszerű munkaerőgazdálkodás tudja biztosítani, hogy az egyén valóban a képességeivel összhangban levő élethivatások körében kapjon alkalmazást és találja meg a maga egyéni boldogulását. E harmónia biztosítása érdekében a két adottságnak: az egyén képességeinek és az életpályák követelményeinek egymással mindig összhangban kell lennie, mert különben nem alakulhat ki a

szükséges egyensúly, nem biztosítható, hogy az egyén képességei maximumát kifejttesse s ezáltal nemcsak a maga javát, de a közösség érdekeit is legmesszebbmenően szolgálhassa. Mint-hogy pedig — bizonyos minimális határokon túl — sem az egyén veleszületett képességein — tehát a szubjektív adottságokon — se másrészt az életpályák és munkakörök objektív követelményein változtatni nem lehet, harmóniát, összhangot létrehozni csak úgy tudunk, ha minden egyén számára *megkeressük* a lelki alkatának és képességi fokának *megteelő* munkakört, *másrészt* az egyes munkanemekhez a megfelelő embert.

Mindenféle pályairányításnak egyik alapvető szempontja, hogy *az egyén teljesítményeivel soha nem lépheti túl azt a kört, azt a határt, amelyet számára képességei megszabnak*. A nevelés legfeljebb annyit segít ezen, hogy mindenki a maximumát tudja kifejteni képességeinek, a nevelés elmulasztása pedig azzal a sajnálatos következménnyel jár, hogy a született, valódi tehetség is csak minimális teljesítményekre képes és csak igen szóróványosan tudja megcsillogtatni tehetségének gyémántszekeit.

A pályára irányítás másik szempontja, a választandó életpályák követelményeinek figyelembevétele. E tekintetben valamivel tágabb a lehetőség, rugalmasabb a helyzet, mint az egyén adott képességei terén, bár egészséges társadalmi berendezés mellett minden élethivatás körében ragaszkodni kell egy bizonyos, a szükséghez mérten alacsonyabban vagy magasabban megszabott felkészültségbeli (továbbá erkölcsi, jellembeli stb.) követelményhez az egyénnel szemben. A kiválasztásnak semmiféle elvéről nem beszélhetünk ott, de a közösség érdekeinek érvényesüléséről sem, ahol «ha az Isten hivatalt ad, észt is ad hozzá». elve érvényesül. Követelményen nem csupán a formális iskolai felkészültséget kell érteni, hanem annak a magasrendű szelekciós elvnek gyakorlati érvényesülését, amelyet Hóman miniszter legutóbb így fogalmazott meg: «hiányos képzettségű tanárookra és tanítókra, hanyag tisztviselőkre és munkásokra, lelkiismeretlen orvosokra és papokra, tudatlan mérnökökre és tanulatlan gazdákra nincs szüksége a magyar életnek.»¹

¹ A Falusi Tehetségmentő Mozgalom tanári tanfolyamának megnyitásán 1942 április 30-án mondott beszédéből. (L. a napilapok 1942 május 1-i számait.)

Azonban nemcsak az itt felemlített pályáknak, hanem — a dolog természeténél fogva — valamennyi élethivatásnak adva vannak azok a követelményei, amelyekből — pusztán az egyén érvényesülése kedvéért — egy bizonyos határon túl — nem szabad engedményeket tenni. Amit ugyancsak a kultusz-miniszter mondott az iskolai kiválasztásról, hogy t. i. «puszta számalomból, szeretetből, személyi, felekezeti, osztály- vagy pártérdekből senkit sem szabad oklevélhez segíteni, mert azzal a nemzetnek okozunk felmérhetetlen károkat» — még fokozottabban kell szem előtt tartani és érvényesíteni a társadalmi munkakörök betöltésénél, illetőleg akkor is, amikor az egyént a pályaválasztási, sőt még előbb: az iskolaválasztási tanácsadás során későbbi hivatása felé útnak indítjuk.

Az egyes élethivatások követelményeinek megismertetése azért is fontos, mert az ifjúság *saját képességei* tekintetében bizonyos tájékozódást állandóan kap nemcsak az önmegfigyelés, hanem nevelőinek, szüleinek, tanítóinak és tanárainak nyilatkozataiból. Bár ezek a minősítések — különösen az iskolai osztályzatok — nem a későbbi élethivatás követelményei szempontjából mérlegelik az egyén képességeit, hanem csaknem kizárólag az iskolai ismeretanyag elsajátítása, az egyén arra vonatkozó reprodukálóképessége alapján, gyakorlatilag mégis rendszerint elég jól tájékoztatók abban a tekintetben, hogy az illető az átlagot meghaladó, átlagos vagy az átlag alatt maradó szellemi kvalitásokkal rendelkezik-e.

Ez a megismerés már alapul vehető az egyén *iskolaválasztási irányításánál*, tehát annak eldöntésénél, hogy a 10—11 éves gyermek szellemi kiválósága alapján a magasabb szellemi munkakörökkel kapcsolatos élethivatásokra előkészítő gimnáziumba, vagy a kisebbfokú szellemi képességekkel is jól ellátható gyakorlati élethivatások felé vezető polgári iskolába (s ezt elvégezve a gazdasági középiskolákba) való-e, illetőleg adott szellemi képességei alapján nem várható tőle több, mint hogy a népiskolai műveltség kötelező megszerzése után a legkisebb szellemi követelményeket támasztó munkakörben igyekezék elhelyezkedni.

Ez a kiválogatás ma még nagyrésztben az iskolákra hárul és — szubjektivitásán kívül — az a legnagyobb hibája, hogy a minősítés kedvezőtlensége esetén — ami rendszerint a tovább-

tanulástól való eltanácsolással jár — nem tartalmaz semmiféle *pozitív* útbaigazítást abban a tekintetben, hogy az ifjú adott képességei alapján mégis milyen életpályákon remélheti boldogulását.

Márpedig, ha minden embert a képességeinek megfelelő helyre akarunk állítani, nem elég a negatív eltérítés, hanem olyan irányú *pozitív útbaigazítást* is kell adnunk a pályaválasztás előtt álló egyén számára, amelynek alapján ő is megtalálhatja a közöség érdekeivel egyező boldogulását.

A negatív irányú eltanácsolást az egész vonalon ki kell tehát egészíteni az egész ifjúságra kiterjedő *pozitív irányú* pályaválasztási tájékoztatással, amit nem bízhatunk többé az iskolára, hanem annak megoldásáról külön célú intézmény keretében kell gondoskodni.

Csak így válik teljessé, így nyerhet intézményes megoldást az a társadalmi, illetőleg közösségi feladatkör, amely az ifjúság pályaválasztási irányítását jelenti s amelynek ellátásával biztosítani lehet annak a közösségi szempontból nagyon fontos követelménynek érvényesülését, hogy a nemzeti munkamegosztás keretében mindenkit a képességeinek megfelelő helyre állítsunk, arra a helyre, ahol az ő munkájára szüksége is van a nemzetnek.

Áfra Nagy János

A FINN PÉLDA.

Ma már alig van olyan magyar ember, akinek ne volnának bizonyos ismeretei a finn földről és a finn népről. Van-e valaki, aki ne tudná például, hogy Finnország az ezertó országa (pedig nem is ezer, hanem legalább hetvenezer számbavehető tó ékesíti a finn földet). Ki ne hallott volna arról, hogy a finneknek van egy nagy népkölteményük, a Kalevala, amely világhírnevet szerzett az addig úgyszólván ismeretlen kis finn népnek (sajnos azonban, itt is beválik az a tapasztalat, hogy a világhírű könyveket inkább dicsérik, mint olvassák, inkább magasan az élet fölé emelik, mint hogy az életet ízesítsék, elviselhetővé tennék velük). Bizonyára nincs olyan, akinek ne volna tudomása a finnek sportbéli kiválóságáról (bár itt is megelégszünk rendszeren az elismerő megállapítással a nélkül, hogy e kiválóság okait kutatók, s vizsgálók azt a földrajzi-társadalmi miliót meg azt a testi-lelki alkatot, amelyből azok a híres sporteredmények kihajtottak). Mindehhez járul még néhány furcsaság a tej ivás finn szokásáról például, vagy a finn gőzfürdőről, a híres *saunáról*. Az efféle újságcikkekből, útleírásokból vagy esetleg egy-egy rövid finnországi kirándulás emlékeiből táplálkozó ismeretek rendszeren az exotikumok, a földrajzi és népi furcsaságok körében mozognak. Pedig egyszer már rá kellene döbbernünk arra, hogy nekünk magyaroknak igazán nem holmi érdekes furcsaságokat kellene keresnünk a finn életben, hanem saját jobbik énjünket. Rá kellene eszmélnünk arra, hogy a finn nép nem valami érdekes idegen számunkra, hanem a tőlünk idők folyamán messzire vetődött testvér, akinek teljesítményeiben, értékeiben és alkataban a sajátmagunk elvetélt lehetőségeit — küzdelmes multunkat s fényesebb jövőnket — szemlélhetjük. Nem véletlen, hogy egyesek közülünk ma már Finnországba járnak az igazi magyarságot megtanulni. S a finn föld enyhületet nyújt a sorsüldözötte magyarnak: a finn életforma egy szebb, egy jobb, egy magya-

rabb magyarságnak képét és lehetőségét csillogtatja meg előtte. Magam is tudatában vagyok annak, hogy amikor most néhány vonással megkísérlem fölvázolni a finn élet és a finn sors legjellemzőbb sajátosságait, akkor voltaképpen igazi magyar feladatot teljesítek, s hiszem, hogy a finn példa mélyebb magyar szolgálatra hívja majd el a rokoni ismeretre felajzott szíveket.

* * *

Minden népnek van valami olyan sajátossága, amely az illető népet más népektől élesen megkülönbözteti. Sokszor egyetlenegy szóban tükröződik a nemzeti karakter, olyan szóban, amelyet nem egyszer teljesen lehetetlen más nyelvre hűen, pontosan lefordítani. Tudjuk például, mennyire jellemző a német lélekalkatra a *Gemüt* szó. Csináltak rá magyar megfelelőt, a *kedélyt*, de ez korántsem meríti ki a német szó gazdag gondolat- és hangulattartalmát. A *Gemüt* a német embernek egy valamely családi körben való felmelegedését jelzi: egy bizonyos nyárpolgári korlátoltságot jelent tehát, illetőleg e szűk korlátok közt való kellemes életérzést. A családi tűzhelyek melege, a mestercéhek, a *Burschenschaftok*, a dalkórusok közösségi érzése mindmind ott csillámuk e szó mélyén. Ez a *Gemüt*, a közösségi körben nyilvánuló meleg életérzés a kiindulópontja a modern faji gondolat meg népközösségi gondolat nemzetszervező s világhódító erejének is. — A francia lélekalkat sok tekintetben ellenkező végletet képvisel: a francia az *esprit* embere. Ezt a szót fordíthatjuk sokféleképpen — szellemmel, szellemességgel, sziporkázó tüsszel, felvilágosult értelemmel: egyik sem meríti ki teljesen a francia *esprit* jelentését. A francia szó ugyanis azt a sajátos viselkedésmódot, azt a különös nemzeti jellemet jelzi, mely a tiszta ideák fényében szereti szemlélni a dolgokat, mely az elvontságokból állít korlátokat önmaga elé, hogy aztán toronyiránt, tuskén-bokron át egyenes vonalban, geometriai elgondolással igyekezzék az életet megvalósítani. Ha aztán a valóság mást mutat, ha nem akar igazodni az eleve felállított tiszta sémákhoz, annál rosszabb a valóságra. Nagy összeomlások, nagy csalódások csak arra valók e népnél, hogy esetleg ellenkező úton, de megint csak chimérák után fusson. Mert a francia *esprit* a felületen való mozgás bravúros voltáról tanúskodik, de nem

adatott meg neki az élet mélységeibe való leszállás s a realitás értékelésének adománya. — Mit szóljunk az angolról? Annak — ma már ki ne látná világosan? — minden, az egész világ a maga anyagi, szellemi és erkölcsi értékével pusztán nagyszerű üzleti lehetőség. Az angol életeleme a *business* — a megvásárolható és az eladható túl nem terjed a világra: nála az üzleti szempont az, amelyet korlátnak állított önmaga elé. Mily meggyőző s megvilágosító ma olvasni Petőfi Sándor sorait az angol népjellemről: «Nem ismerek — írja — nagyobb lelki nyomorúságot az önzésnél; s van-e az angolnál önzőbb és így nyomorúbb népszéles e világon? e nép nem ismer se istent, se embert, csak saját zsebeit; zsebe a tengely, mely körül a föld, a mindenség forog; e nép a megtestesült kétszerkettő, a megtestesült ös prózaiság». . . .¹ Azt hiszem, finn testvéreink — akik még nem is oly rég oly sokat vártak az angol meg az amerikai nép emberies érzésétől — ma már, sok kiábrándító tapasztalat után, meggyőződéssel írják alá Petőfinek minden szavát az angol önzésről és rideg üzleti szellemről. — Hát a spanyol jellemet ki ne ismerné na csak irodalmi példákból is? Egy modern spanyol gondolkodó² a stoikus viselkedésmódban, a *sosiego-ban* látja népe legmélyebb s leguralkodóbb jellemvonását. A spanyol *sosiego* jelent meg gondoltságot, a viselkedésben való nyugodt ünnepélyességet, a méltóságteljes súllyal lépkedést, a kimért grandezát a magához hasonló előkelő üdvözlésében: egyszóval a kothurnusban való járást, az élet fölé emelkedés fölött szerepét.

Mennyire más az a kép, melyet a finn élet szemlélete nyújt a finn lélekalkatról. A német és a francia, az angol és a spanyol bizonyos szempontból megkorlátozza az életet, bilincsbe veri a valóságot, mert minden esetben kívülről akarja azt megközelíteni. A finn népjellem nem ismer korlátokat, az életet belülről éli és ragadja meg, az élet belső erőit bontakoztatja ki akkor, amikor a maga életét éli s a mások életét tiszteletben tartja. A finn ember életét is a kedély melege sugározza be, akárcsak a németét: csak hogy a finn közösségi érzés nem holmi misztikus fogalmakban gyökerezik, hanem az egyéni életérzés kézzelfog-

¹ L. Petőfi Sándor Összes művei. Vegyes művek. III. 17. 1.

² Angel Ganivet: *Idearium* Espafiol.

ható valóságában. A finn élet szerveződési folyamatában az egyéni érték, az egyéni életöröm a kiindulópontja a közösségi életérzésnek: ott a közösségi sors és a közösségi forma arra való, hogy az egyes ember önértékét s gondtalan életörömét meghatározza. Ez az alapvető különbség a finn életmelegség sugárzása és a német *Gemüt* közt, ez az áthághatatlan ellentét a német nyáj közösség és a finn individuális eredetű és célú közösségi eszmény között. — A finn lélekalkatot is beragyogja a szellem fénye, akárcsak a franciát az *esprit* csillogása. Csakhogy a finn szellemesség szorosabban simul az élet valóságához, reálisabb, szabályokba-foglalhatatlanabb a csapongása, mint a geometrikus formákat kedvelő francia *esprit-é*. Ha valaki elfogulatlan áhítattal hagyja magára zuhogni a finn irodalom — mondjuk, a Kalevala — szépségeit, látni fogja, hogy az élet természetes gazdag árja találta itt meg a maga belső ritmusát. A szellem követi az életritmust, nem a szellem erőszakolja a maga formáit az életre. A finn *esprit* tehát — hogy úgy mondjam — reálisabb, vaskosabb, parasztosabb, s végtelenül gazdagabb formákat mutat, mint a francia *esprit*. — Hát az angol *business* világműveltség igényei nem találhatók-e fel a finn lélek mélyén? Bizony, megtalálhatók azok, de egészen átértékelt formában. A finn ember is az élet értékeit keresi, hajszolja, akárcsak az angol. Otthonát ezernyi kényelemmel rendezi be, a maga érdekeinek szolgálatába állítja a technika legmodernebb vívmányait, távoli világországok nélkülözhetetlen kincseit hordja össze hazájában, s a maga felesleges értékeit adja érték cserébe. Az értékhalmozás, az érték-kicserélés bizonyos fejlett üzleti hajlamból fakad a finneknél. A finn kereskedő az áru szoliditását felveszi a versenyt az angollal, talán még túl is szárnyalja azt, mégpedig egyszerűen azért, mert *itt* az áru szoliditása s a kicserélés mozgékonyasága mögött nem a rideg önzés áll: a finn kereskedő a maga egyéni haszna mellett a másik fél érdekét is állandóan figyelemre méltatja. Ha szabad ezt a paradoxonszerű kifejezést használnom, azt mondhatnám, hogy a finn üzleti, praktikus életérzés önzetlen: egyformán tekint a maga hasznára és a másik fél érdekeire. — Még a spanyol *sosiego-val* is találunk érintkező pontokat a finn nemzeti karakterben. A finneknél is megvan az a stoikus életnyugalom — az élet nyugodt szemlélete, a kicsiségeken való

felülemelkedés képessége —, mely a spanyol viselkedést annyira jellemzi. A finn életnyugalom azonban nem színészi póz, mint a spanyolé, nem magára vett szerep, hanem a valóságos élet egészséges kisugárzása. Olyan valóságosan élt nyugalom ez, amelynek az egyszer büvörébe jutott idegen sem tud ellenállani. Ezért írnak utazók Finnországról úgy, mint a «csend országá»-ról. Ezért van az, hogy a hajszolt idegzetű közép- és nyugateurópai ember a finn élet felé vágyakozott a béke éveiben, a felé a finn föld felé, ahol nemcsak a levegő meg a víz, nemcsak a hó meg a fenyő tiszta üdesége hat csillapítólag a zaklatott idegekre, hanem az emberek életének nyugodt, tempós ritmusa is áterjed az odavetődött idegenre. A finn stoicizmus tehát igazi *életnyugalom*, az élet egészséges szívverésének tovaterjedő rezgése, nem pedig valami élet *fölött* álló viselkedés fölvevő szerepe.

Ha most már össze akarnók foglalni az érintett jellemvonásokat, s keressük a finn lélekalkat központi, uralkodó jegyét, akkor azt mondhatnók, hogy a finn viselkedés alapvető jegye a belső összeszedettség. Erre a lelki koncentrátságra vezethető vissza az egyéni beállítottságú közösségszolgálat, az élet gazdag áradását nyomon követő reális *esprit*, az önzetlen üzleti érzék és az egész életen elömlő stoikus nyugalom. Erre a jellegzetes finn összeszedettségre külön szót fejlesztett a finn nyelv, a *sisu*-t, amely egy egész nép világát magába sűrítő erejénél fogva idegen nyelvre teljességgel lefordíthatatlan. Fordíthatjuk az alkalomnak és a helyzetnek megfelelően bensőségnek, kitartásnak, türelemnek, visszaszorított dacnak, hirtelen kirobbanó haragnak: igazi értelmét csak a finn életből vett példákban ragadhatjuk meg. A finn *sisu* működött akkor, amikor a finn nép a vadon rengetegeket évszázadok folyamán irtotta, emberi településre alkalmassá tette, s lakóhelyét a Finn-öböl környékétől mind északabbra terjesztette, s a kopár földre virágzó emberi kultúrát varázsolt. A *sisu* munkálkodott akkor, amikor a finn nép a nyugati keresztyén műveltség iskolájára adta magát, s ennek fejében hat évszázadon át kifogyhatatlan türelemmel tűrte, hogyan állítja a svéd hatalom a finn erőt és a finn vért a maga szolgálatába. A *sisu* nyilatkozott akkor is, amikor a százéves orosz kancsuka-uralom nyílt ellenállásra hívta ki a finn hazafiak egész seregét: félelem nélkül, lobogó lelkesedés-

sel s élő hittel vállalták ezek a férfiak az orosz börtönök borzalmait s a szibériai bányák poklát. A tudományos, a művészi és a mindennapi életből is számtalan példát hozhatnék fel a finn összeszedettség, a kitartó, türelmes munka s a forradalomszerű hirtelen irányváltás, kirobbanás bemutatására. Képzeljük magunk elé Lönnrot Illés alakját, ahogy nyomorúságos viszonyok közt, legtöbbször mezítláb járja az Isten háta megetti, vadon erdők mélyén, mocsaras helyeken fekvő karjalai falvakat — mindenütt ősi népelemek után kutatva; majd amint otthon lázas nyugalommal rendezi az összegyűjtött énekeket, s oly kincssel ajándékozza meg nemzetét, mely az azóta eltelt száz év szellemi fellendülésének alapul, s a finn nép világhírének kiindulópontul szolgált. Említsem-e a világhírű Gallén-Kallela festő nevét, aki fiatal korában kitartó valóság szeretettel gyűjtögette a finn népelet jellemző megnyilatkozásait, majd a romantikus szemléletnek lett fanatikusa, Afrika vad tájai vonzották, míg végül új fordulattal művészete a szimbolizmus formanyelvévé s a díszítő motívumok primitívségévé egyszerűsödött. Művészetének nyughatatlan igazságkeresésében, látásának forradalomszerű irányváltásaiban, a folytonos elbensőülésben vajjon nem a jellegzetes finn *sisu* megnyilatkozását kell-e látunk? Hát a mindennapi életben hogy nyilatkozik a *sisu*? A finn paraszt a világ legbékétűrőbb s legkitartóbb szorgalmú embere. Vetéseit jó, ha három-négy évben egyszer megkíméli a pusztulástól a félelmetes *hallá*, az éjjeli fagy: s mégis minden évben elülről kezdi bizakodó hittel és reménnyel a természet kérlelhetetlen hatalmaival való birkózást. Ugyanez a munkában megkérgesedett tenyerű paraszt télvíz idején, amikor már elpihent a ház, s a házi foglalkozás elcsendesült, íróasztalánál olvasásba mélyedve hajlik könyv fölé, vagy árkuspapirosokra rója a sorokat, hogy vidékének nyelvi sajátosságait s régi hiedelmeit megmentse az enyészettől. Bezzeg azonban megélénkül ez a nyugodt, tempós finn paraszt, ha víg társaságba kerül, s bizony elég gyakran megesik — kivált ha egy kis pálinka is fűti a belső feszültség robbantó erejét —, hogy a maga igazának védelmére előrántja oldaláról a félelmetes *puikko-t*, a finn bicskát: egy szempillantás, s ellenfele vérében fekszik.

A *sisu* illetén sajnálatos kitörései azonban elvesznek annak

nagy értékteremtő ereje mellett. A tömött akarat, az egyszer feltett célnak soha többé szem elől nem tévesztése, az önmagából merítés s a türelmes kitartás világraszóló példáit teremtette meg már idáig is a finn szellemi alkotásoknak s a finn társadalomszervező és politikai erőnek. S mi magyarok vajjon mit állíthatunk a finn *sisu* mellé annak magyar párjául? Bizony nem mást, hanem a magyar *szalmalángot*. Hiszen a magyar szalmalángviselkedés is belső tűzből táplálkozik, belső összedettségéből, az élet legmélyebb céljaiért hevülő elszánásból, akárcsak a finn *sisu*. De míg a finn *sisu* tüze lassan égő parázs, a magyar szalmaláng heves és gyors ellobbanás. Amaz kitartó munkára, türelmet, szorgalmat igénylő értéktermelésre alkalmasabb, ez a rövidebb lélekzetű, de nagy hőfokot kívánó alkotásra. Mindamellett a magyar szalmaláng-természet csonkaságát, önmagába visszahulló jellegét, torzószerű alkotásokban nyilatkozó fellobbanásait mi érezzük legjobban — mi, akik közelről csodálhattuk a finn kitartás maradandó eredményeit és alkotásait. Mire volna képes a magyar lélek, ha a lobogó lelkesedés lángja mellett tartalékul ott állana a kitartó munka izzó parazsa? Egész életünk eredményesebb, látható kész alkotásokban gazdagabb és magyarabb volna akkor. A finn *sisu* ugyanis ősi eredetű finn tulajdon: valószínű tehát, hogy egyben ősi, elfelejtett, de talán könnyen visszahódítható ősmagyar sajátosság.

* * *

A finnek közösségi élménye több százból szövődött.

A legalapvetőbb ezek közt az Európa-élmény.

Gyökerei visszanyúlnak a viking-korba. Finn hajósok más északi fajtákkal együtt bejárták Európa tengerparti vidékeit, végigrabolták a gazdag kikötővárosokat, s dús zsákmánnyal megrakodva tértek meg hazájukba. Már ezekben az ősi időkben vonzotta a finn embert az európai élet csillogó magasrendűsége. Aztán jött a svéd hatalmi terjeszkedés kora. Nyugat nem a hősi világ ragyogásában jelenik meg most a finn tudatban, hanem az erőszak és a hatalom megtestesítőjeként. Az az ellenállás azonban, amit a finnség ezzel az erőszakos hatalmi terjeszkedéssel szemben kifejt, bukásra volt ítélve. A svéd terjeszkedés ugyanis a keresztyén hit mélységét s a nyugati műveltség magas rendűsége-

gét hozta magával, amikor a finn földre lépett, hogy ott a maga érdekkörét kiépítse, a maga életterét megvalósítsa. A finn ellenállás kezéből kihullott a fegyver. A finn nem harcolhatott a keresztyén hit ellen, amelyet a vértanúk hősi önfeláldozásában annyira rokonnak érzett a maga hősi eszményeivel; s nem küzdhetett a nyugati műveltség ellen, amelynek magasrendűségéről, csillogó pompájáról, gazdagító erejéről már régóta meg volt győződve. S mindezeken felül a svéd hatalom úgy jelent meg a finnság tudatában, mint egy rendezett, szabályok bilincseibe kényszerített, de éppen ezért a közös jólétet, a szellemi és anyagi felvirágzást szolgáló életforma. Így győzött az európaiság a finn népen. Győzött, mert a finn nép önként hódolt meg az európaiság három hódító fegyvere — a keresztyén hit mélysége, a műveltség csillogó világa s a rendezett, szabályozott életforma hasznossága — előtt.

Már a műveltségváltás első évtizedeitől kezdve mind többen és többen támadnak Finnországban, akik az elfogadott új világrendnek nem csupán passzív részesei, hanem cselekvő tényezői, igazi hordozói akarnak lenni. A finn tanulékonyság, a kimeríthetetlen s kielégíthetetlen finn tudásszomj az új, európai világrend megismerésére s elsajátítására irányul. Ifjak állanak elő, akik áthajóznak a svéd anyaország területére, hogy ott a helyszínen szívják magukba a hamisítatlan európaiságot, hogy majd megtérve hónukba terjesztői, képviselői, hordozói és fenntartói legyenek az új életformának. Így született meg a svéd uralom évszázadai folyamán az a finn intelligencia, amelyben a Svédbirodalomból átköltözött idegen hivatalnokréteg s a finnság soraiból kiemelkedett hazai réteg elválhatatlan egységbe olvadt össze: közös volt a nyelv, mely őket összefűzte — a svédnyelviség; közösek voltak az életeszmények — az európaiság rendezett életformája; s lassan a verség parancsa is közös érdekszövedéket teremtett e művelt réteg tagjai közt — az összeházasodás, a vérkeveredés révén. Ez a finn intelligencia — bármennyire érezte is a sorsközösséget az európai étellel, illetőleg a Svédbirodalommal, amelynek Finnország csak egy tartományaként szerepelt — megőrzött tudatában vagy legalábbis érzésében némi sajátos finn vonást: egyfajta finn partikularizmust, mely abban nyilvánult külsőleg, hogy magát sohasem nevezte

svédnek, hanem finn-nek. Ez a helyhez — a finn földhöz és a finn viszonyokhoz — kötött európaiság azonban nemcsak s elsősorban nem is partikuláris vonásokat hordozott, hanem az európai, illetőleg a svéd életközösségért való feladatvállalást, áldozatosságot, köteleességteljesítést. A svédnyelvű és európai eszményektől áthatott finn intelligencia tudatában volt annak, hogy a finn földnek és a finn életnek más szerepe is van az európai-svéd életközösségben, mint a pusztá rátámaszkodás nyelvben, műveltségben, életformában. A finn ebben az életközösségben nemcsak Nyugat, hanem Kelet felé is néz. Nemcsak átvesz és magához idomít, hanem védelmez is a romboló, züllesztő erőkkel szemben. A finn értelmiség abban látta hát az elkerülhetetlen finn szerepet, hogy ez a nép jókedvvel és önként ontsa vérét a svéd anyaország hatalmi érdekeiért Európa harcterein s a finn föld határai közt.

A svéd és az orosz hatalmi versengés meg-megújult a finn területen. S ezekben a harcokban, a változó szerencsével folyt hatalmi villongásban magának a finn népnek — az alsó néprétegeknek — is volt alkalma tapasztalatokra, összehasonlításokra tenni szert Nyugat és Kelet világrendje, eszményei és hatalmi módszerei közt. S ha a svédbirodalmi érdekeknek Finnországban csak a felső társadalmi réteg — a svédnyelvű hivatalnokelöltség — volt a szószólója az európaiság nevében: az orosz barbárság, a Keletről betörő pusztító néparadat megismerése tartalmat adott az egész finn nép Európa-élményének, amely eleinte csak felülről kapott üres, tartalmatlan, határozatlan eszményként csillant meg előtte. A sajátmaga feldúlt reményein, övéi kiontott vérén, háza felperzselésén, vetése elpusztításán élte át a finn nép azt, hogy határaitól keletre pusztító, ádáz, fékevesztett erők leselkednek, míg nyugatról áldásos, építő s rendező életakarát árad. Az európaiság-tudat így most már nem a felső társadalmi réteg kiváltsága csupán, s nem reked meg holmi svédbirodalmi érdekeltség vagy akár egy északi érdekközösség tűzön-vízen való hajszolásában s védelmében, hanem az egész finn népközösség alapélményévé vált, egyben igazi európaisággá mélyült: az európai közösséget védő szereppé. Ez a magyarázata annak, hogy ma az európaiság a legkiterjedtebb s egyben a legmélyebb közösségi élmény Finnországban.

Mindenki tudja ott, hogy a finn életet s a finn sorsot elszakíthatatlan szálak fűzik az európai életformához, s hogy jaj a finn népnek, ha egyszer ezeket a szálakat belső rombolás vagy külső erőszak szétszaggatná. A finnség bástya Kelet és Nyugat határvonalán, Nyugat világrendjének védelmezője Kelet barbárságával szemben: ez az élmény élteti, tartalmazítja, színezi a finn közösségi életnek minden megmozdulását, építő és harcos viselkedését. Ezt a sajátosan finn Európa-szerepet véli teljesíteni a finn közösség akkor, amikor a felvilágosultság, a reformok, a humanitás gondolatának jegyében épít, építi az európai rendezett életformát, — s ezt teljesíti akkor, amikor Keletre tekintve védelmi állásba merevedik, áldozatot, vért és aranyat nem sajnál azért, hogy a barbárság halálos öleléséből kiszabaduljon.

De éppilyen elevenen ható erő Finnországban a népiség-gondolat is, — amely pedig sok tekintetben ellentétes irányúnak látszik az európai gondolattal.

Amikor a finn társadalom kitermelte magából a svédnyelvű s európai igényű intelligenciát: ugyanakkor a népi élet ősi formái visszaszorultak a legalsóbb, de egyben a legszélesebb néprétegek körébe. A régi, ősi szokásokkal a hivatalos élet nem törődött, vagy ha törődött, akkor üldözte, megsemmisíteni igyekezett azokat. Az intelligencia és a parasztság közt mély, áthághatatlanak tűnő szakadék keletkezett: amaz lenézte mindazt, ami a maga európai életformájától merőben eltért, tehát a parasztk nyelvét, szokásait, viseletét, életmódját, regéit és hiedelmeit, — emez pedig ellenséges érülettel tekintett fel a másnyelvű és más erkölcsű urak rendjére, amely nem is igyekezett az ő életformáját, az ő baját és örömét megérteni. Az urak a formátlan, alakatlan, alacsonyrendű életet látták a paraszt életmódban. Pedig ennek a parasztéletnek ősi hagyományai, gazdagon tenyésző formái voltak már a társadalomszakadás korszakában.

Mindenekelőtt a parasztság őrizte azt az ősi finn nyelvet, mely a tér és idő korlátain keresztül egy közösségbe fogta össze a vele élőket: összekapcsolta a rég letűnt nemzedékek sorát az élő nemzedékkel, azt a jövő finn nemzedékeivel, másfelől kiegyenlítette és semlegesítette a folytonos térbeli terjeszkedéssel járó elkülönülés veszedelmét. A finn parasztság sorsstudatát a finn nyelviség telítette először tartalommal: ez volt az a köte-

lék, mely apáihoz és fiaihoz fűzte a nemzedékeket, s megteremtette a lelkekben a folytonosságtudatot; s ez volt a távolságon és törzskötelékeken túl, csupán a finn föld egységében határolódó összekapcsoló erő, mely a geográfiai egység-tudatot elindította. Történelem és lakóhely, sors és haza így vált összekötő kapocssá a nyelv révén. Ehhez járultak a hiedelmek és más hagyományok, a szokások és más életszabályozó erők, amelyek mind egy sajátos paraszt közösségi érzés kifejlesztésén munkáltak. Régi, kötelező erejű szokások és hagyományok fejlesztették azt a tudatot a lelkekben, hogy a nemzedékek folytonosságában s a földrajzilag egységes népközösségben minden egyes tagnak megvan a maga sajátos szerepe, s hogy ezt a szerepet a közösség céljai, törekvései, eszményei és életlehetőségei határozzák meg. Ezt az alapvető szociális élményt — hogy az egyes ember annyit ér, amennyit a közösségi életben neki jutott szerepben teljesít — az ősi foglalkozásmódok körében élte át a finn paraszt legmélyebben. Ha vadászatra, gyűjtögetésre, prémszerzésre indult: nem egyedül tette, hanem családja tagjaival s a közelebbi és távolabbi szomszédság társaságában; ilyenkor a vad elejtése, a zsákmány szétosztása és hazaszállítása mind közös terv és érdek szerint történt. Halásztársaságok vágtak neki a finn föld tó- és mocsárvilágának vagy a szabad tengernek: a napokig, sokszor hetekig tartó halászat ideje alatt az összeverődött halásztársaság szervezett életet élt, — a halászmesterség különféle tennivalói és az élelmezés kérdései, a lakás és a vigyázás dolgai szabták meg ebben a közösségben kinek-kinek a szerepét. A finn település délről észak felé irányult: a vadon őserdőket irtani, az irtásföldet felégetni s így művelésre alkalmassá tenni — nem egyéni erővel és leleményességgel, csak megfeszített közös munkával lehetett; a gazda maga mellé vette a szomszédbeli munkaerőket, s azokkal együtt, kiosztott szerepek szerint, határozott munkaterv alapján igyekezett a kitűzött feladatot megvalósítani. A finn nép, a parasztság tehát korán átélte a természet mostohaságának, az élet keserves küzdelmének kényszere alatt azt, hogy csak a közösen végzett munka vezet célhoz, csak közösségi munkával lehet az élet nagy feladatait megoldani.

Hogy viszonylik egymáshoz a finn társadalom «úri» rétege s a közösségi életformákban konzerválódó parasztréteg, s miféle

változásokon, módosulásokon ment át újabb időben ez a társadalmi viszony?

A döntő fordulat akkor történt az urak és a parasztek egymáshoz való viszonyában, amikor a múlt század elején Finnország orosz fennhatóság alá került, illetőleg — legalábbis személyes és okmányszerű cári biztosítékokban — az orosz szuverenitás alatt állami autonómiát nyert. Ettől az időponttól kezdve az addig ellentétes irányú társadalmi fejlődés — mely parasztságot és úri rendet élesen szembefordított s eltávolított egymástól — fokozatosan kezd megszűnni, s egymásba futó, összehajló fejlődésiránynak ad helyet. A svédnyelvű értelmiség egyszerre elveszti közvetlen kapcsolatát a Svédbirodalommal, s így lassan tudatára ébred — a legjobbokban — a maga tartalmatlanságának, értelmetlen voltának a megváltozott, új viszonyok közt. Majd arra is ráeszmélnek az intelligencia gondolkozói, hogy a finn parasztságot minden szembefordulás ellenére is kötik bizonyos közös élmények a műveltek rétegéhez. Ott van mindenekelőtt a finn lét folytonosságának s a finn föld egységes összetartozásának tudata, amelyet a parasztságban a finn-nyelviség, az úri rendben ellenben a svédbirodalmi érdek fejlesztett ki. Ehhez járul a bástyaszerep Kelet és Nyugat mezsgyéjén, melynek valóságosságát paraszt és úr egyformán mélyen élte át — ha más és más indítékokból is. Megvan hát a lehetőség, hogy a tartalmatlanná vált intelligens réteg átmentse életét jövő századokra — úgy, hogy lélekben, célokban és eszményekben egyesül a finn parasztvilággal. Másfelől azonban egyúttal az is kiderült, hogy a paraszt életforma felemelése s az egész finn életre kiterjesztése az egyetlen kezesség, mely a finnség létének alapot, fennmaradásának támaszt, az orosz birodalom népi zagy vaságában függetlenséget biztosít. Nem pusztán rendi érdekek forogtak hát kockán, hanem egy egész nép létérdekei. Nem egy rendet kellett menteni az enyészettől, hanem egy nép élelét. Így forrt össze az «úri» rend érdeke az orosz elnyomás sötét évtizedeiben az egész nép érdekeivel, s így született meg a felső réteg kiemelkedő tagjaiban a finn hazafiúi érzés, amely innen kezdve valósággal csodákat művel a finn élet szervezésében. A finn hazafiság nagy életparancsa, kézzelfogható célja pedig nem egyéb, mint a finn létnek, a műveltség, a társadalmi és az állami életformának az ősi paraszt élet fundamentumára való felépítése.

Ezt a felismerést és ezt a célt az intelligencia a hihetetlenül friss finn tanulékonyssággal és finn szívóssággal igyekezett megvalósítani. Megindult mindenekelőtt a nyelv váltás folyamata. A svéd nyelviség hagyományába s rendi konzervativizmusba ütköző, de folyton tért nyerő, majd diadalmasan folytatódó küzdelem kezdődött — a finn parasztság nyelvének megtanulásáért, e nyelv jogainak az élet minden vonalán való biztosításáért s az egyéni és közösségi élet köreinek finnesítéséért. Levetik a rég fölvetett svéd családneveket, s ősi finn nevekre cserélik azokat. Használatba jönnek az ősi pogányműveltségben gyökerező keresztnevek. A helyneveket szívós, kitartó következetességgel népies, finn alakjukban használják. S megindul a külső életforma átváltása mellett a belső világ finnesedése is. Megjelenik Lönnrot fáradozásai révén a Kalevala ősi világa, ahogy azt a parasztság századokon keresztül regékben, énekekben őrizte, magáénak vallotta. S a Kalevala népi hagyományvilágából új életre lendül megifjodó, megerősödő Anteusként a finn-nyelvűvé vált irodalom, a költészet, a zene, a festészet, a szobrászat, az építészet. A magaskultúrának új felvirágzása kezdődik: s mindez a finn-nyelviség ősi hagyományvilágára támaszkodik.

Hát a parasztság hogy viselkedik e nagy közösségi megújulás idején?

Maga is tevékeny részt kért az átalakulásban. Nagy tömegekben indította fiait és leányait az előttük megnyílt finn-nyelvű iskolákba, majd az egyetemre. Paraszt származású s a paraszt eredetet nem felejtő, apáinak világával szoros kapcsolatot tartó új intelligencia nőtt fel, amely aztán tovább segítette a közösségi megújulásnak és a társadalmi felhajtóerőnek egyszer már megindult lendületét. A nyelvben, vérben, gondolkodásban és érzésben elparasztosult, elfinnesedett finn-nyelvű új úri rend abban látja a maga legfőbb életszerepét, hogy az ősi paraszt életforma konzerválását és életbentartását munkálja. A tudomány megújult lendülettel gyűjti, rendezi s népszerűsíti a parasztélet hagyományait: a szellemi és a tárgyi hagyományokat egyaránt. A legfőbb finn irodalmi társaság a népköltés hagyományainak egybegyűjtésében, az enyészettől való megmentésében látja legfontosabb munkaterületét. A nyelvtudó-

mány a parasztlelet szókincsének egybegyűjtését, rendezését, szótározását tűzte ki egyik legfőbb feladatául — mégpedig olyan módszerrel, amely szokat és tárgyakat együtt gyűjt és kutat, s így a parasztkultúra külső és belső világát, nyelvi formáját s lelki és tárgyi tartalmát egyképpen tekintetbe veszi. A parasztkultúra emlékeinek s életben levő formáinak védelmére, megőrzésére s terjesztésére csak nemrégiben is országos szervezet alakult Finnországban. Az egyetemi ifjúság legszebb szórakozása, legnemesebb foglalkozása a szülőföld-munka: egyfelől szűkebb hazájuknak, szülőföldjüknek népi hagyományait, a parasztműveltség emlékeit igyekeznek megmenteni, összegyűjteni, közkinccsé tenni, másfelől a magasabb műveltséget, az európaiságot s a finn tudomány eredményeit törekszenek felvilágosító munkával a parasztság felé közvetíteni.

A finn közösségi életnek azonban az európaiság és a népiség mellett van egy harmadik eszménye, illetőleg szervező elve: a néprokonsági gondolat. Ebben a tekintetben a finn tudományosságának van nagy szerepe a közösségi élet szervezésében.

Finnországban a tudomány teljesen áthatotta az életet — nem csupán abban a tekintetben, hogy a honi parasztlelet értékei felé fordul elsősorban, hanem abban is, hogy keresi, kutatja, felderíti a finnséget más népekkel összekötő nyelvi, vérségi s lelki szálakat. Nyelvészek, etnográfusok és régészek nem elvont tudományosságot űznek akkor, amikor a finn nép és a finn műveltség régi, távolra mutató szárait bogozzák, hanem igazi finn közösségi munkát végeznek. Már az effajta tudományos munka elindulása sem pusztán az igazságkeresés általános feltételeiből fakad, hanem a finn sors igazságának szomjúhozásából. A finnség — bármennyire európaiasodott életigényeiben, s bármennyire megizmosodott saját népiségének tudatában — nem szabadulhatott egy nyomasztó érzéstől: a magánosság érzésétől. Bármily mélyen élte is át az európai életközösség és a finn népi közösség érzését, mégis egyedülvalónak, magárahagyottnak kellett éreznie magát az európai világrendben. Ez az elhagyatottsági érzés, ez a magánosság-élmény az, ami a rokon népek kutatását útnak indította, s ma is éleszti, táplálja.

S a finn életre éppen az a jellemző, hogy ez a rokonok után való sóvárgás, a rokonság gondolatában való erőgyűjtés szük-

sége nem egyes kiemelkedő egyénekben él csupán, hanem intézményes formát öltött, mert az egész társadalmat áthatotta. Finnországban tekintélyes, minden oldalról bőkezűen támogatott, gazdag szervezet gondoskodik a rokonságkutatás irányításáról, eredményeinek közkinccsé tételéről. S a kiküldött kutatók a finn határokon kívül eső rokonnépekkel való összetartozás tudatát nemcsak a finn közösségi tudat izmosítására fordítják, hanem a finn öntudatból tüzet lopnak az illető rokon közösségi tudatának szítására, lángallobbantására is. A finnugor s a távolabbi uráli, sőt urálpaltaji kutatás Finnországban régóta érzi, hogy az öntudatosabb, gazdagabb, magasabban álló testvérnek kötelességei vannak az öntudatosodás alacsonyabb fokán megrekedő, esetleg mélyre süllyedt, szegény testvérral szemben. Testvérnépek gyámolítása, népi öntudatra ébresztése, a haladás útjára segítése s pusztuló hagyományaik megmentése az a lelki háttér, mely a finnek rokonságkutatását étellel, tartalommal telíti s a finn közösségi gondolat szolgálatába állítja. Mert hiszen az alulmaradt testvér felemelése nem a mi magunk erejének megsokszorosítását eredményezi-e? A legaltruistább irányú rokonkutatás közvetve valóban a leghasznosabb eszköznek bizonyul a saját népi öntudat erősítésében. Finnországban ma mindenki tudja, érzi, hogy a finn gondolat izmosodik, a finn közösségi tudat erősödik azzal, ha lelki és művelődési szálak szövődnek a régen elvált s esetleg alacsonyra süllyedt, de ismét a fejlődés útjára segített testvérnépek felé.

Finnországon tehát a közösségi gondolat hármas iskolát járt. Kijárta mindenekelőtt az európaiság iskoláját; ennek eredményeként a finn élet ma mindennél jobban érzi, hogy létének fenntartása, védelme és erősítése európai feladat: az európai életközösségért vállalt nehéz szerep. Iskolába járt a finn öntudat a parasztvilág életformáihoz, életeszmenyeihez, — s ráeszmélt így arra az igazságra, hogy a társadalmi rétegződés csak akkor szolgálhatja a közösség létét, függetlenségét, fennmaradását és virulását, ha ősi, közös hagyományok, azonos eszmények alapján az egyes rétegek egységbe kovácsolódnak: a felső rétegek lehajlása a mélyrétegek felé, nemkülönben a mélyrétegek föl-felé áramlása az élet természetes ritmusát követi. Jó öntudatosító iskolának bizonyult végül a néprokonsági gondolat, mely

egyfelől a kínzó magánossági érzéstől szabadította meg a finn közösséget, másfelől az altruista szolgálat gyakorlásával a sajátképeni finn közösségi élet önzetlen szolgálatára is temérdek lekötött erőt szabadított fel.

Más szavakkal: a finn társadalom szerveződését három közösségi élmény irányítja. Az európaiság jelenti itt a reformok vágyát, új eszközök és életberendezések kipróbálását, — a felvilágosult újító törekvést, amely nem ismer lehetetlent, ha az életet elviselhetőbbé, kényelmesebbé, eredményesen munkálkodóvá és szebbé akarja formálni; de jelenti egyúttal azt a pótolhatatlansági érzést is, amely az egész finn életet s annak minden egyes tényezőjét, tagját fontosnak, nélkülözhetetlennek látja az európai életközösség egészében. A népiség ezzel szemben jelenti a finn társadalom szerveződési folyamatában a hagyományhoz, a régi szokásokhoz, a faji karakterhez ragaszkodó konzervatív erőt, — a féktelen újítási vágy jótékony nehezékét, amely minden Európa-kiroccanást s minden behozott új életformát az ősi, jellegzetes finn alkathoz mér és a sajátos finn viszonyokhoz alkalmaz. A néprokonság végül — amelyben magasabb szintézisbe olvad európaiság és népiség — azt a szerepet tölti be a finn szociális életszerveződésben, hogy frissen, üdén tartja a lélek önzetlen erőit, amelyek a másikért, a testvérnek felismert közösségi tagért állandó szolgálatra s áldozatra ösztönöznek.

Európaiság, parasztleletforma, rokonsági összetartozás: ezek az egymással összebékített, egymást kiegészítő gondolatok, eszmények és élmények szervezték a finn közösséget olyanná, amilyen s ezek töltik meg azt ma is étellel, tartalommal, igazsággal.

* * *

A finn társadalmi szerkezet a legegészségesebb szociális képletek közé tartozik. Hiányzanak belőle az afféle misztikus és irracionális tényezők, mint a függelem tudata vagyis az alárendeltség társadalomszervező ereje, továbbá az a társadalmi kiválasztó elv, amelynek jó magyar neve a protekció-rendszer, végül az a valami, amelynek szintén jó magyar neve van: bürokratizmus.

Ki ne ismerné közülünk az alárendeltségi vagy függőségi

viszonyt, amely abban áll, hogy egy társadalom minden tagja s minden rétege egyfelől fölé, másrészt alá van rendelve más tagoknak és rétegeknek. A fölfelé térdet-fejet hajtó, a lefelé cezaromániában szenvedő embertípus ennek a függelmi tudaton épült társadalmi szerkezetnek tipikus képviselője. Ilyen embertípussal Finnországban tizenkét hónapi ottartózkodásom ideje alatt nem volt találkozásom, pedig igyekeztem a legkülönbözőbb társadalmi rétegekkel tartani fenn érintkezést. Ott a függelem tudatát, az alárendeltség lealacsonyító érzését s a fölrendeltség önteltségét minden lehető társadalmi viszonyulásban a *szociális felelősségtudat* és az *emberi méltóság tudata* helyettesíti. Ott minden ember érzi a roppant felelősséget, amely ránehezedik azon a helyen, hová a közösség érdeke s a maga egyéni értéke állította. Nem a személyi lekötelezettség, nem a személyi szolgálat, hanem a közösségi gondolat s az egyéni érték védelmének gondolata hatja át egész lényét. Mily felemelő érzés tudatában lenni a magunk pótolhatatlanságának: ez az érzés mélyül az emberi méltóság tudatává, amennyiben az önérték mellett a mások emberi értékét is megbecsüli.

Finnországi tartózkodásom alatt egy ízben egy híres egyetemi tanárnak voltam vendége. A Viipuri melletti kies fekvésű nyaraló padlásszobájában nyertem elhelyezést. Gyönyörű volt a kilátás: messze tekinthettem innen a környező fenyvesek világába, s messze követhettem tekintetemmel a csobogó patak szeszélyesen kanyargó útját. Azonban csak kora reggel volt néhány szabad percem az ábrándozásra, no meg estefelé sűrűvédkor, amikor érdemes házigazdámval kísértáltunk a környékre. Egész nap ugyanis megállás nélkül folyt a munka: egy szótár sajtó alá rendezésének megbeszélése. Az étkezések idejére az egész család egybegyűlt. Ott ült az asztalfőn a végtelenül intelligens és finomlelkű háziasszony — férjének hű segítője a tudós munkában is. Ott volt a bájos egyetemista leány, aki magyar üdvözléssel és Petőfi-versek idézgetésével mutatta meg rokonszenvét a magyar vendég iránt. Ott volt a halkszavú gimnazista leány s a kis gimnazista fiú. Hova lett a boldog családi együttes azóta? Öreg barátom épp a napokban értesített, hogy a kis gimnazista azóta katona lett s most frontszolgálatot teljesít, a két leány szintén a harctéren lottáskodik. De nem erről akar-

tam most szólani, hanem arról, hogy az asztal mellett helyet foglalt még egy csinos, művelt leány, aki a családtagokkal felváltva vett részt a tálalásban. Ez a bájos leányka bizony nem volt más, mint a ház cselédje. Istenem, mennyit vesztett ősi melegségéből és értékéből ez a magyar szó, hogy *cseléd!* Ma már Finnországba kell mennünk, hogy megértsük azokat a régi patriarkális magyar viszonyokat, ahol a cselédet családtagnak tekintették, ahol gazda és cseléd közt nem az alárendeltség szolgai viszonya, hanem az egymást kölcsönösen megbecsülő munkamegosztás érvényesült. Eleinte bizony magam sem igen tudtam, hogyan viselkedjem a kedves, intelligens finn cseléddel. Apróbb-nagyobb szolgálatait irányomban szinte észrevétlenül végezte — bár igyekeztem kerülni a kiszolgáltatásnak még a látszatát is. De legnagyobb gondot a borraivaló kérdése okozta. Mikor távoztam a házból, éreztem, hogy a sok szíves szolgálatot nem fogadhatom el ingyen ettől a cselédleánytól. De ahogy finom, művelt arcvonásaiba tekintettem, visszariadtam attól, hogy borraivalóval sértsem meg jóságáért. Később fel is világosítottak finn barátaim, hogy valóban bármely finn cseléd emberi méltóságában volna megsérte, ha valaki apró szolgálataiért borraivalót ajánlana fel neki. Hol vagyunk mi ettől a társadalmi felfogástól, mi, akik naponta tapasztalhatjuk, hogy cselédeknel és szolgálknál nagyobb urak sem átallanak borraivalót elfogadni, sőt egyenesen elvárni.

Hát arról szóljak-e, hogy állanak a finnek a protekció dolgával? Erről már régebben is megemlékeztem egyik írásomban,¹ de meg nem állhatom, hogy ebben az összefüggésben is el ne mondjam egy erre vonatkozó élményemet. Egy intelligens társaság volt együtt: tanárok, írók, politikusok és más okos emberek. Közülük néhányan Magyarországot is megjárták, s így már belekóstoltak a magyar élet egynémely furcsaságába. A társaság minden tagja engem kérdezett, faggatott: hogy van ez s ez Magyarországon. Az egyik a magyar parlamentáris rendszer minden csínját-bínját szerette volna tőlem töviről-hegyire kitudakolni; a másik a népművelés állapotáról, céljáról, eszközeiről és eredményeiről akart pontos adatokat szerezni; a

¹ L. Magyar Szemle, 1937 ápr. 403. 1.

harmadik az épp akkoriban folyamatban levő középiskolai reformok mibenlétéről, a magyar iskolaszervezet rendjéről érdeklődött roppant melegen. Ez még csak mind hagyján! Igazán fogas kérdéseket azok a Magyarországon járt finnek adtak eléem. Az egyik például megkérdezte, hogy hogy is állunk azzal a híres feudális rendszerrel s a földreformmal Magyarhonban? A másik ilyenfajta kényelmetlen kérdés az volt, magyarázsam én meg, mi is az a protekcionizmus? Egyszerre a társaság valamennyi tagjának érdeklődése e csupán híreből hallott szó felé fordult, s oly egyhangúan sürgették a felvilágosítást, hogy nem üthettem el tréfával a dolgot, s egyáltalában nem akartak megelégedni azzal a kijelentéssel, hogy korántsem olyan érdekes az egész dolog, mint ahogy ők gondolják. Mit volt mit tennem, bele kellett mennem a magyarázatba, s ilyenfajta meghatározását próbáltam adni a protekciónak: ha — mondtam — valakinek állásra, előlépésre vagy más ilyesmire van szüksége, akkor elmegy valamely befolyásos atyjafiához vagy más személyes ismerősehez, minnek következtében az illető nagyúr szól a dologban az illetékes helyen, s aztán jön az állás, az előlépés stb. — már t. i. ha elég tekintélyes és befolyásos ember volt az illető közbenjáró. Hallani kellett volna minden magyar embernek azt az általános felzúdulást, ami szavaimat követte. Egyremásra zúdították fejemhez az ilyenfajta bosszankodó és elámuló felkiáltásokat: «Hát akkor — Uram Isten — mire valók a képzettséget és végzettséget igazoló bizonyítványok, az oklevelek?» «Hát hiszen azokra is szükség van olykor» — nyugtattam meg a háborgó kedélyeket. «No meg aztán újabban a javulás kétségtelen jelei kezdenek mutatkozni ezen a téren — mondtam. — Egyes miniszter urak ugyanis szigorúan elrendelték, hogy senki ne merjen ezentúl protekciót igénybe venni. Egy-két szerencsétlen protekciózót pedig már példásan meg is büntettek.

Még szerencse, hogy a bürokratizmus mibenlétéről nem interpellált meg senki finnországi tartózkodásom ideje alatt. Ha még a protekciózás ártatlan rendszere (legalábbis nálunk még mindig van, aki nyíltan hangoztatja, hogy nagy előnye, pótolhatatlan érték kiválasztó ereje van ennek a sokat szidalmazott, de annál hasznosabb rendszernek), ha — mondom — még a protekció fogalma is ily felzúdulást váltott ki finn barátaim

körében: elképzeltük, mily méltatlankodó hangkitörésekben lett volna részem, ha történetesen a bürokratizmus lényegét is meg kell előttük magyaráznom. Bármennyire szépítettem volna is a dolgot, olyasmit kellett volna mondanom, hogy például: a bürokratizmus jelenti azt a hátborzongást, amellyel a szerencsétlen ügyfél belép egy hivatalba; jelenti azt a fagyos és minden emberi iránt érzéketlenséggel övezett hivatali személyt, akit a felgyülemelő akták tengere elborítással fenyeget, s aki ezért már csupa önvédelemből is főkötelességének tartja, hogy az ügyféllel, az ő megölő ellenségével szemben eleve az elutasítás álláspontjára helyezkedjék. Jelenti a bürokratizmus — folytathattam volna — azt a huzavonát, amellyel a lehető legegyszerűbb ügyet is hihetetlen hatványokra sokszorosítják; jelenti azt a kitarató fáradozást, amellyel a szegény ügyfelet fűtől-fáig s aztán megint vissza fától-fűig küldözgetik, míg bele nem fárad a szerencsétlen, s takarodót nem fúj bürokrata őhatalmassága előtt. A mi jámbor finn testvéreink valóban kegyeltjei a sorsnak, mert még hírből sem ismerik a bürokratizmus mindent felemészítő, hivatalnokot, ügyfelet egyformán elnyeléssel fenyegető szörnyetegét. Sehol sem találkoztam finn hivatalokban ezzel az itthonról oly jól ismert szörnyeteggel. A finn hivatalok — különös — családi melegséget sugároztak. Ha tétova alakom feltűnt egy-egy hivatal ajtajában: nem állattak és nem előszobáztattak, hanem a legközelebb ülő hivatalnok, illetőleg hivatalnoknő nyomban sietett megkérdezni ügyemről, és sohasem fordult elő, hogy más-hoz küldözgetett volna azzal a megokolással, hogy hát ez az ügy nem az ő reszortjába tartozik, hanem mindjárt megcsinálta ő maga az elintézést, s ha szükség volt rá, maga vitte láttamozás végett egy másik úrhoz vagy úrhölgyhöz. Sohasem fogom elfelejteni azt a bájos kedvességet, amellyel a helsinki rendőrségen egy hivatalnokkisasszony elintézte tartózkodási engedélyem ügyét. Szinte sajnáltam, hogy nem kellett abban az ügyben többször is felmennem a rendőrségre. Később, mikor Turkuba költözködtünk, a lakáskeresés gondja s más gondjaim miatt napról-napra halogattam, aztán pedig — úgy látszik — végkép elfelejtettem az útlevelem, illetőleg tartózkodási bizonyítványom helyi láttamoztatását. Egy szép napon csak beállít a lakásomba egy úriember, bemutatkozik, udvariasan elbeszél-

get, s végül csak úgy mellékesen megemlíti, hogy tudja, mennyi a gondom ebben az idegen városban, felajánlja hát, hogy mivel neki naponta úgyszólván a rendőrség felé visz az útja, beadja útleveletem láttatás végett, s másnapra vissza is juttatja. Nagy álmélkodásomra aztán bevallotta, hogy ő rendőrtisztviselő, s bejelentésem megkönnyítése végett tette nálam tiszteletét. Útleveletem, amelyet — megvallom — nem a legnagyobb bizalommal nyújtottam át neki, másnap a szükséges bejegyzéssel annak rendje és módja szerint vissza is kaptam. Ezt az előzenészetet csinálja utána a magyar hivatalnok! Vagy amikor a kultuszállamtitkárnál tettem látogatást minisztériumi hivatalában! A szolga a legnagyobb udvariassággal és szolgálatkészséggel mindjárt bevezetett az államtitkár úr szobájába, s engedelmet kért, hogy értesítse jövetelemről a miniszternél tartózkodó államtitkárt. Két perc múlva már meg is jelent az ajtóban az államtitkár mosolygó képe, a leglelkösebb udvariassággal kérte a bocsánatot megvárakoztatásomért, s aztán a legnagyobb fesztelenség és a legmesszebbmenő megértés légkörében zajlott le megbeszélésünk. S a tanulság: önála sem vettem semmi jelét észre a bürokratizmus feszességének s elutasító magatartásának.

Szegény boldogult Teleki Pál mennyit küzdött a bürokratizmus és más magyar társadalmi betegségek ellen, ő előtte — akiről tudjuk, hogy Finnországot annyi szeretettel és lelkesültséggel járta és tanulmányozta — bizonyára a finn társadalom egészséges szerkezetének példája lebegett akkor, amikor a lelkek nevelésével igyekezett a bürokratizmus, a protekcionizmus és a basáskodó magatartás társadalomellenes erőivel felvenni a küzdelmet.

* * *

A múlt nyáron — már nem is tudom hányadszor — újra elolvastam Kivi Eleknek, a legzseniálisabb tehetségű, de egyben a legszomorúbb sorsú finn írónak remekművét, a *Seitsemán väljesta* — Hét testvér — című regényt. Ezer utazás nem ér fel e könyv tanulságaival. Van ebben a regényben, mely a finn föld rejtelmes szépségeit, a finn lélek rejtett titkait, a finn képzelet játékos csapongását shakespearai erővel és cervantesi humorral ábrázolja, egy jelenet, amely különösen kitörölhetetlenül véső-

dik az ember lelkébe.¹ A világtól elvadult apátlan-anyátlan hét fiú vadászatra indul. Szerencsésen el is ejtenek egy hatalmas medvét. Killi és Kiiski, a két hű kutya csaholása azonban felriasztja a viertolai birtokosnak erdőn legelésző ökörcsordáját. Rájuk ront a csordának egy kisebb része: a legények agyonvernek közülük hetet, hármat pedig megszalasztanak. Ez a három elmenekült ökör fellázítja a csordát, s egyszer csak megjelenik 33 megvadult ökör a halálra rémült fiúk előtt. Vad futás kezdődik az erdőben, folytatódik az irtásföldön. Nyakig érő mocsarakon gázolnak keresztül: az ökrök utánuk. A csordajáratnak bekerített helye van; a megvadult állatok azonban áttörik a palánkot, s most már percről-percre fogy a távolság a menekülők és az üldözők közt. Szegény fiúk már az elemózsiás tarisznyájukat is elhajigálják, hogy könnyebben futhassanak. Csak a pálinkásbutykost tartalmazó tarisznya nem jut erre a sorsra: azt tovább cipeli vállán Lauri, aki a pálinkát a nagy vadászkirándulásra vásárolta. Egy ismert kőszikla felé veszik útjukat, az Ördögkö felé, amely meredeken emelkedik ki a sík vidékből. Egy szempillantás, s már fenn vannak, kimerülten terülnek el a sziklalapon, amely csak éppen akkora volt, hogy összebújva elfértek rajta.

Az igazi megpróbáltatás azonban csak most kezdődik. A bosszútól lihegő állatok nem tágítanak, hanem bögve, morogva s a port kapálva körülveszik a sziklát. Leszáll az éj sötétsége, de az állatok nem mozdulnak. Aranysugaraival feljön a nap a fenyőfák háta mögül, de az állatoknak eszük ágában sincs továbbállni. A tisztás buja füve elegendő táplálékot nyújt nekik, s ha a sziklától messzebb kószálnak is olykor, egy-kettő folyton a közelben marad, szemmel tartja a szerencsétlen áldozatokat, s dühös bögésével jelt ad a többinek, mihelyt valamelyik fiú megkísérli a szikláról leszállást. Mitévők legyenek, hová forduljanak? A pálinkásbutykosból egy-egy korty eleinte csak ad némi enyhületet az éhség és szomjúság ellen, de azzal is nagyon takarékosan kell bánniuk. Mesélgetnek hát egymásnak,

¹ Seitsemán veljestä. Kertomus, tehnyt A. Kivi. Somistanut Akseli Gällen-Kallela. Kustannusosakeyhtiö Kirja, Helsinki. 1931. 7. és 8. fejezet.

hogy kétségbeejtő helyzetüket feledjék, mesélnek az Ördögkő eredetéről s egyebekről, de a mese szava is folyton az étel és ital üdítő képét varázsolja eléjük. Éjjel felváltva virrasztanak, hogy az álom szendergésében valamelyikük le ne henteregjen a dühös állatok közé. Végre mentő gondolatuk támad. Felállanak, s egyszerre irtózatossá válnak, erővel kurjantani kezdenek . . . egyszer, kétszer, háromszor. A távol bércek, a közelben susogó erdők visszhangozzák a rémítő kiáltást: a viertolai birtok ura is meghallotta, s összeborzongott, arra gondolván, hogy az erdei manók üzik vele játékukat. Többször is próbát tesznek a vészkiáltással: hasztalan, nincs menekvés. Itt fognak éhen pusztulni, dicstelen halállal kimúlni, csontvázukat majd a vadászok ámulva fogják összeszedni s vizsgálgatni. Erre szülte hát őket szegény édesanyjuk? Ez hát az élet? Ennyit ér az egész? Már három nap és három éjszaka múlt el felettük, és sorsukban nincs változás. Azaz hogy igen: helyzetük mind kétségbeejtőbbé válik. Lauri, a pálinkástarisznya tulajdonosa — azon veszik észre — jókat kortyantott titokban a butykosból, s mámoros fővel kötekedni kezd a többivel. Csúfolja, gyalázza őket az addig galambszelídnek ismert fiú, jókedvében dalol, táncra perdül, s nem hajt se a szép szóra, se a fenyegetésre. A többiek belátják, hogy sorsuk egy ostromlott várnép sorsához hasonló: vezért választanak hát maguknak. Engedelmisséget fogadnak neki, s egyben azt a határozatot hozzák, hogy aki nem hajt a vezér szavára, azt kímélet nélkül az ökrök martalékává dobják. Juhani, a vezérré választott legidősebb fiú, azonban hiába parancsol nyugalmat a mámoros Laurinak, aki most éppen templomosdit játszik, s szörnyű zagyvaságokat prédikál: kimondja hát az ítéletet — ijesztésül —, hogy Laurit le kell vetni a szikláról. A nagyerejű s komoly Tuomas nem veszi tréfára a dolgot: ha ítélet, legyen ítélet, ő a legerősebb, ő lesz hát a hóhér, aki a bíró ítéletét végrehajtja. Hiába csendesíti maga Juhani, hiába a többi részéről is minden okos szó, hiába a testvérgyilkosság szörnyűségének emlegetése: Tuomas ragaszkodik az ítélet végrehajtásához. S most irtózatossá válnak keletkeznek ott, a szikla tetején. Egyesek a nagyerejű Tamással birkóznak, mások a meg-részegült, könnyelmű Lauriba kapaszkodnak, hogy visszatartsák a lehangolástól. Mint egy óriási szörnyeteg, úgy mozog,

vicsorog és ordítózik a szűk sziklatetőn az egymásba kapaszkodott testvérsereg. Végre erőt vesz rajtuk az általános elernyedés, s lihegve terülnek el egymás mellett, a szerencsétlen Lauri pedig mély álomba merül. Már éppen az éhhalálra készülnek, mikor Timo, az ábrándos fiú, hirtelen támadt ötlettel rávillant a menekülés útjára: «Hisz itt a puskánk mellettünk, valamennyi töltve, tartalékgolyó elegendő a Lauri pálinkástarisznyájában: csak nem fogunk hát éhen pusztulni itt, a sok-sok eleven ökörhús előtt». Az élet visszatér az elaléltakba. Hogy ez nem jutott hamarabb eszükbe! Igen ám, de hogy tudják majd megtéríteni a megölt állatok árát a gazdának? — hangzik fel az aggodalmas felelősség szava. Tegyük még egy próbát a kurjantással, hátha a végső pillanatban mégis segítség érkezik, s nem kell az öldöklés fegyveréhez folyamodnunk — ajánlja egyikük. Erejük végső megfeszítésével kiáltanak még egyszer segítségért. Válasz sehonnan. Nincs hát más választás: elő a fegyvereket. Az est közelget, közeledő vihar szele zúg keresztül az erdőn. S a fiúk felállnak szép sorjába, felemelik puskájukat, s egy szempillantás múlva sűrű füstfelhő burkolja be őket. S odalent elbődülnek a megrettent állatok, oldalukból fekete patakokban omlik a vér, lábuk égnek meredve még soká rángatódzik. A nagy zajra Lauri is kinyitotta szemét egy pillanatra: bámulva hallgatta a mellette felhangzó puskaropogást, az alulról feltörő állatbömbölést s a leje felett zúgó égiháborút. Egyszerre mintha süllyedni kezdett volna vele a világ valami feneketlen mélység felé, s már nem érzi a zuhogó eső verését, amely egykettőre véget vetett az égi és a földi háborúnak. A hat fiú leszáll a szikláról, fenyőfák tövébe bújva várják meg az eső végét, aztán tüzet gyújtanak, s egy-egy ökörhúsdarabot sütnek, hogy éhüket csillapítsák. Megnyugodva terülnek el a tűz mellett, hogy felébredve tovább gondolkozzanak az állatok megnyúzásáról s a csorda gazdájának értesítéséről.

Ki ne érezné ki ennek a sziklajelenetnek mélységes szimbolizmusát? A szikla, melyet az ellenséges indulatú ökörcsorda minden oldalról fenyeget, maga a finn haza, a környékből sziklaként kiemelkedő Finn-félsziget. Hányszor környékezte a finn földet s a rajta megbúvó kis finn népet ellenség a történelem folyamán! A százéves orosz elnyomás ideje alatt különösen úgy

érezhette magát a finn nép, mint a bosszút lihegő ökörcsordától szorongatott hét testvér az Ördögszikláján. Az éhenhalás réme is hányszor fenyegette ezt a népet: hányszor tengődött a legnagyobb nélkülözések közepette fakéregkenyéren! Hányszor tört ki a legnagyobb ínség idején a test vérviszály: a karjalai törzs orosz uszításra hányszor dűlta végig a szép Suomi-földet, s hányszor ontotta ádáz rablóhadjáratban a testvér finr törzsek véré! S hogy túrt ez a szegény finn nép szinte emberfeletti türelemmel mindenféle elnyomást és megpróbáltatást! Csak a végső szükségben küldötte világgá jaj kiáltásait, abban a reményben, hogy az emberiség meghallja szavát. De a finn jajkiáltás mindig eredménytelen maradt. Semmi kézzelfogható eredmény nem hozott a cári uralom embertelen elnyomatásával szemben, s nem vezetett célhoz a legújabb szovjeterőszak idején sem. Mennyi emberi érzés, mily szent hevület lakik ebben a népben, hogy bármennyire szereti a szabadságot és gyűlöli a szolgálást, csak éppen a legeslegvégső szükségben nyúl fegyverhez — akkor is pusztán önvédelemből, nem az öldöklés vágyából. Pedig a fegyvert mesterien kezeli, s nem egyszer mutatta meg már a világnak, hogy a harcban is csodákra képes a finn ügyesség, értelmesség és a finn erő. Gondoljunk a régi századok hakkapelitáira, akik ugyan a svéd hatalom érdekeiért harcoltak Európa csatatersein, de a finn vitézségnek szereztek félelmetes hírnevet egész Európában. *Hakkaa páälle* — üsd a fejét — volt a harci kiáltásuk, amely a kalandozó magyarok félelmetes *huj, huj* kiáltásához hasonló rettegést okozott a nyugati népek körében. S mégis, az a nép, amelyben ekkora harci készség lakik, a béke szeretetében elmegy a legvégsőkig, s csak akkor ragad fegyvert, ha a békés megoldásnak már minden lehetősége eltűnt. Nem kedvtelésből, pusztán önvédelemből ontja ellenségének véré, mint ahogy a hét testvér is csak lelkiismereti borzongással határozta el magát végső szükségében a konok, vérszomjassá vadult állatok leterítésére. A finn háború minden esetben önvédelmi harc: s az valóban a béke szolgálatában áll.

A két évvel ezelőtti téli háborúban a finn katona hősiessége az egész világ bámulatát kivívta. Azt már megtanulta a világ

régebben, hogy a finn szellem a maga költői fellángolásaiban, a kultúra virágaiban, a béke műveiben a világ legmélyebb műveltségű népeivel áll egyvonalban. Mindenki elismerte, hogy amely népnek Kalevalája van, s amely nép ezeket az utolérhetetlen szépségű énekeket az őskor világából át tudta menteni a mának, az a nép hatalmas szellemi képességekkel rendelkezik. De hogy ez a szépségek révületében élő nép oly példa nélkül álló *katonai* teljesítményekre legyen képes, mint a téli háborúban, az érthetetlen volt a világ előtt.

A múltkor egy barátommal — nagyműveltségű, tudós ember — a finn hősiességről beszélgettünk. A finn szellem nagy alkotásaiból, a finn irodalom, művészet örök értékeiből, a finn tudomány nagyszerű eredményeiből indult ki beszélgetésünk, s én megkockáztattam azt a véleményt, hogy épp a finn szellemnek eme utolérhetetlen teljesítőképességében s a mögötte álló sajátos lélekalkatban kell keresnünk a példa nélkül álló finn katonai teljesítmények magyarázatát. Barátom hitetlenül rázta fejét, s arra figyelmeztetett, hogy a szellem kiválósága s a katonai kiválóság két különböző dolog, amelyeket nem lehet egy nevezőre hozni. Hiszen ma egy sereg olyan nyugati állam sorsa áll előttünk, amelynek magas műveltsége közmondásos volt, s amely mégis a háború első érintésére összeomlott, mert nem volt igazi katonai ereje — talán éppen az ország magas műveltségi igényei miatt nem volt. Csakhogy a nyugati államok műveltségét nem lehet ám a finn műveltséghez számítani — vettem ellene —, épp a következmények mutatták meg, hogy a nyugati államok kultúrája csak afféle külső máz, cicoma vagy sallang volt, amely a lélek belső világától idegen maradt: a finn műveltség azonban elsősorban a lélek műveltsége, belülről fakad, s belülről ömlik külső, látható formákba. A finn műveltség igazi népi műveltség: a népi lélek sajátos alkatának kivirágzása, s a magasabb műveltség mindig a népihez való lehajlásban kereste a maga sajátos útjait. Az egész finn műveltség a Kalevalából indult: a legnagyobb finn írók, a legnagyobb festők és zenészek, még az építőművészek is innen, a népköltészet ősi világából merítettek legtöbbet. A Kalevala világa a mindennapi finn életet is áthatotta. Nem csoda, ha minden egyes finn katona a kalevalai hősök közül valónak érzi magát: valóban mindegyik úgy visel-

kedett a téli háborúban, mint a bölcs Váinámöinen, aki okosságával, ravaszságával, eszével és kardjával még a föld feletti hatalmakkal, a pokol szörnyetegeivel is szembe mer szállani. Minden finn katona egy-egy új életre kelt Joukahainen — a híres nyíllövő — volt, aki hatalmas ellenfelén mesteri lövésével állt bosszút. S Kullervo sötét bosszúja is ott izzott azokban a finn katonákban, akik a hatalmas orosz seregben oly ádáz pusztítást vittek végbe, mintha a bosszúállás dühöngő szellemei lettek volna.

A finn katona azért védelmezi életre-halálra a drága Suomi-földet, mert tudja, hogy a nagy világon ez az egyetlen hely, ahol szabad, független, a maga lelkialkatának megfelelő életét élheti. A finn haza neki valóban hazája: nincsen finn ember, aki becsületos munkájával ne tudna magának vagyont, földet, jólétet, kényelmet biztosítani a finn földön. Hogyne harcolna hát fenevad módjára a barbár ellenség ellen, mikor családját, házát, földjét, kényelmét és eszményeit védelmezi a barbárság sötét hatalmai ellen!

A téli háború a finn leleményességnek, műveltségnek és népi összetartásnak számtalan példáját adta. Az újságok akkor tele voltak a finn katona egyéni leleményességének és magas műveltségének dicséretével. *Egyes* katonák és *kisebb* alakulatok egyéni kezdeményezéséből, vállalkozásából fakadtak a legcsodálatraméltóbb katonai hőstettek. Emlékezhetünk, hogyan vágta át magát néhány finn katona az orosz arcvonalon — öröket meglepve és lefegyverezve, hogyan robbantotta fel az ellenség hátában a fontos Murmann-vasút egyes szakaszait, s hogyan igyekezett vissza az ellenség tűzvonalán keresztül övéihez. Mindenki láthatta képeken és filmhíradókban, mily kimondhatatlan ügyességgel siklottak ezek a katonák az erdő fái közt, a csillogó havon, hótalpaikkal, s hogy lepték meg a gyanútlan ellenséget hihetetlen mozgékonyaságukkal. Nem csoda, hiszen pöttömnyi gyerekkoruk óta gyakorolják magukat a sízésben: az iskolák télen elküldik növendékeiket hetekre a vidék jó sízőterepeire, hogy testi-lelki felfrissülésben legyen része a növekvő gyermek-seregnek, íme, a felvilágosult iskolai kultúra eredménye mily fontos katonai eszközzé vájék a háborúban! Hát a finn lelki összeszedettségre, a *sisu* megnyilatkozására idézzek-e példákat?

Azt hiszem, felesleges, hisz az egész téli háború minden katonai ténye a finn lélek konok elszántságáról, rendíthetetlen megállásáról, végtelen türelmü kintartásáról regél. Még csak arról hadd szóljak néhány szót, hogy a népi összetartás hogyan teremté meg gyümölcsét a háborúban. Egy akarattal sietett a haza védelmére az egyszerű munkás és a gazdag gyáros, a földműves gazda és a hivatalnok, a serdületlen gyermek és a kiöregedett veterán, s ott volt a háborúban a férfi mellett a nő. A Lotta Svárd női katonai alakulat a férfiak mellett alaposan kivette részét nemcsak a belső front, hanem a külső arcvonal munkájából, megpróbáltatásaiból is.

Tudjuk, három és fél hónap dicsőséges küzdelmei után kénytelenek voltak a finnek aláírni a moszkvai békeparancsot, amelyben a karjalai szorost Viipuri városával együtt s egyéb fontos támaszpontokat át kellett adniuk az ellenségnek. Ezekben a szomorú napokban kelt Mannerheim finn fővezérnek az a napiparancsa, amelynek egyes mondatai idekívánkoznak: Finnország dicsőséges hadseregének katonái! — szól az agg marsall. A békekötés megtörtént országunk és Szovjet-Oroszország közt, súlyos béke, mely átengedi Szovjet-Oroszországnak majdnem mindegyik harcmezőt, amelyen véretek hullattatok mindazért, amit drágának és szentnek tartunk. — Ti nem akartátok a háborút, ti a békét, munkát és haladást szerettétek, de belekényszerítetek benneteket abba a harcba, amelyben oly nagy tetteket vittetek véghez, hogy azok évszázadokon át ragyogni fognak a történelem lapjain. — Közületek, kik a harctérre indultatok, több mint 15.000 nem látja meg többé otthonát, s azonkívül hányan veszítették el örökre munkaképességüket. De ti is kemény csapásokat osztogattatok, s hogy most néhány százezer ellenséges katona fekszik belefagyva a hótakaróba, s megtört tekintettel bámul a mi csillagos egünkre, annak nem ti vagytok az okai. Ti nem gyűlöltétek őket, s nem akartatok nekik rosszat, hanem csak a háború kemény törvényét követtétek: ölni vagy meghalni. — Katonák! Sok harcmezőn harcoltam, de még nem láttam hozzátok fogható hősokeket. Büszke vagyok rátok, mintha saját gyermekeim volnátok, büszke vagyok Pohjola hegyvidékeinek emberére s Pohjanmaa sikságainak, Karjala erdőinek, Savó halmainak, Hámé és Satakunta dús termőföldjeinek, Uusimaa

és Varsinai-Suomi szelíd berkeinek fiaira. Büszke vagyok egyformán a szegény kunyhó fiának áldozatára és a gazdagéra . . .»¹ Ne felejtsük el, hogy ezeket a szavakat az a Mannerheim mondta, aki a világháború orosz tábornokai közt az egyetlen győzhetetlen hadvezér hírében állott; az a Mannerheim, aki a világháború végén a semmiből, úgyszólván máról-holnapra hívta életre azt a finn nemzeti hadsereget, mely a finn földet német szövetségesekkel együttműködve megtisztította a vörös hadseregtől, s így a független Finnország fejlődésének elindítója lett. Ez a hadvezér sok hősi példát láthatott életében: elhiszük neki, hogy a finn katonához fogható hősokeket hosszú, dicsőséges pályafutása alatt nem látott. S ennek a finn katonai kiválóságnak egyszerű magyarázata az, hogy a finn katona elsősorban *ember*, aki hazájáért, népéért, a néplélekből fakadt műveltség védelméért, a béke eszményvilágáért *emberfeletti* erőfeszítésre és minden áldozatra kész.

* * *

Néhány évvel ezelőtt egyik tanulmányomban² azt az eszmét pendítettem meg, hogy adassék lehetőség a magyar és a finn ifjúságnak egymás világának, életének és eszményeinek, de nem a legutolsó sorban nyelvének a megismerésére. Akkor azt ajánlottam, hogy tanárcserével oldják meg ezt a kérdést. Valóban semmi akadálya sem volna annak, hogy különösen a modern nyelveket tanító magyar tanárokat Finnországba küldjék, ahol a modern nyugati nyelvek tanítása mellett a magyar nyelvre is oktathatnák az érdeklődő finn fiatalságot; viszont hozzánk finn tanárok költöznének át, hogy itt elégítsék ki a magyar ifjúság finn igényeit. úgy látom, az illetékesek némileg megszívlelték indítványomat, s legalább annyit tettek ez ügyben, hogy egy magyar lelkészt, a finnség lelkes barátját, kiküldték Helsinkibe, hogy ott a finn középiskolákban magyar nyelvtanfolyamokat szervezzen. Bármennyire örvendünk is ennek az intézkedésnek, nem hallgathatjuk el azt a véleményünket, hogy ezt az intézkedést édeskevésnek és egyoldalúnak látjuk s célját

¹ L. Yhteishyvá (Helsinki), 1940. 11—12. sz. 1. 1.

² L. Magyar Szemle, 1939 ápr. 331. 1.

tévesztettek, ha fenti indítványom szellemében nem következnek a kiegészítő és mélyebbre nyúló intézkedések. Nem szándéksom most a finn tanulmányok *egyetemi* állapotáról szólni, nem akarom felhánytorgatni, hogy a jelenlegi tanárképzés úgyszólván semmit sem nyújt a jelölteknek a finn irodalom világhírű értékeiből, a finn művészet nagy alkotásaiból s a finn történelem ismeretéből. Most csak arra szeretnék rámutatni, hogy a középiskolai tanulóifjúság körében napról-napra növekszik az érdeklődés a finn rokon nép hősi magatartása, a finn élet magasrendű formái s a finn nyelv sajátos világa iránt. Nem elsőrendű kötelességünk-e már most e nemes buzgalmú érdeklődés kielégítéséről gondoskodni? A legújabb középiskolai reformoknak — tudjuk — központi elve a *nemzeti öntudatot* erősítő tantárgyak fontosságának kiemelése. A latin nyelv maga is nemzeti jelleget nyert az új törvényben. A latin a régi magyar műveltségnek volt formája századokon át: a régi magyar eszményekhez való visszatérést szolgálja tehát a latin nyelvtanítás elsősorban. Ez a megokolás persze nem mutatkozik annyira meggyőzőnek a gyakorlatban, mint a törvény papirosán. Nem szívesebben tanulná-e minden magyar ifjú a testvér finn nép nyelvét, mint a latint? Azok a lelkes diákok, akik finn társaikkal levelezve, finn grammatikák után kutatva most magukra hagyva vetik neki erejüket e nyelv nehézségeinek, bizonyára igazat adnak nekem ebben. Hogy a latin nyelv világos fogalmi rendszere elsőrangú nevelőhatású, azt magam is jól tudom, de azt is tudom, hogy a finn nyelv grammatikai szerkezete éppoly logikus, éppoly gazdag árnyalású, éppoly világos s éppoly elmemozdító, akárcsak a latin grammatika. S ha a latin nyelvvel való foglalkozás néhány századdal régebbi magyar világot tár elénk: a finn nyelv tanulása viszont a magyarság bölcsőjéhez vezet el bennünket, azt a gondolkodási formát mutatja fel előttünk, amely ősapáink lelkéből fakadt, s amelyhez mi már annyi téren hűtlenné váltunk. Adásék lehetőség a magyar ifjúságnak arra, hogy tanulja — aki jószántából akarja — a finn nép nyelvét, irodalmát, hogy megismerje észjárását, sorsát és eszmény világát. A finn életformában, egészen bizonyos, hogy az ősi, az igazi magyar életformát fogja felismerni, amelyhez, úgy érzi majd, vissza kell térnünk, ha a mai világfelfordulás közepette önállóságunkat, sajátos

lélekalkatunkat, elfoglalt helyünket, országunkat meg akarjuk tartani. A lelki összeszedettségre, a társadalmi életnek a veszedelmes s a Hangoktól való megtisztítására s a katonai erények újraélesztésére sohasem volt nagyobb szükségünk, mint éppen ma, amikor Európa, sőt az egész világ új rendeződés felé halad. Ehhez az újjászületéshez az erőt és a példát történelmünk s irodalmunk tanulságai mellett elsősorban a finn példa szemlélete nyújthatja. Így válik a finn nyelv tanulása s a finn életforma megismerése a *magyar öntudat*, a *nemzeti öneszmélés* legmagasabb iskolájává.

Papp István.

FIGYELŐ

SZOCIOLÓGIA ÉS NÉPLÉLEKTAN.

(Szélgjegyzet *Lin Yutang* könyvéhez.)

I. Az a feltűnő közönség-siker, melyet Lin Yutang egyre-másra megjelenő könyvei aratnak (így a: «Mi kínaiak»: *My country and my people*), kihívja az elmélkedést s egy rövid reflexiót fűzünk a *téma* elvi háttéréhez. Nálunk sohasem volt mélyreható érdeklődés Kína iránt. Most pedig egyszerre megeredt; miért van ez? Talán egy ösztönös gesztus: kiugrani a mából (*dezaktualizálódás*) és az itteni helyzetből. Elkalandozni — gondolatban, hiszen másképp nem lehet — más «világokba», ez a belső magatartás nagyon is érthető; ám ezt a szükségletet regények és útleírások is kielégítették a múltban. Lin Yutang pedig életbölcsező és kultúra elemző, még ha merészen hangsúlyozza is, hogy semminő komoly, filozófiai tanulmánnyal nem foglalkozott. Ügyes, eleven tollú író, az kétségtelen. Ámde fényes írói tehetség nem feszül benne. Mint író, nem igen vonz. Van egy pont, s talán ez a jellemző: miközben a kínai kultúráról, életelvekről elmélkedik, akaratlanul *relativizálja* az európai életelveket. (Vájjon ez esnék ma jól?) Ez lebecsülés; és önlebecsülésünk hangulata bizonyára nem lehet kedves senkinek. Van egy utolsó pont: ez a kínai eszmélkedő roppant finoman szövi össze a társadalmi-állami *intézmények* rajzát és a kínai *nép jellem* vonásait. Ez bizonyára meglepi az olvasók ezreit. A szerző Amerikában tanult, pompásan ír angolul s nemcsak a kínai világról ír — a külföldinek szemszögéből, hanem igen melegen érez, — minden emberinek irányában. Jóleső ez s érdekessé teszi az író.

II. Számunkra ez a könyv azért érdekes, mert itt érezzük: a kínai lelkeség és a kínai társadalmi intézmények szoros kapcsolatában, hogy a *szociológiai* megértés, analízis mennyire megkívánja a *néplélek* ismeretét, hiszen a kínai néplélek távol áll az európaítól. Mi hasznát veszi a szociológia a néplélektannak? Erről általában is szólanunk kell. Elvi kérdéstről van szó. Nézzünk körül, két társadalmi tudományt is látunk, amely lélektan nélkül akar boldogulni: a közgazdaságtan és az államtan. A közgazdaságtan Smith óta egész

a mai napig csak hipotetikus tudomány, mely ezzel a feltevessel indul el: *(feltesszük, hogy az ember észszerűen cselekszik, önző és anyagi javakat szerezni törekszik)*. Smith, a morálfilozófia tanára, egy előző könyvében (*Theory of the moral sentiments*) ép az ellenkezőt «tette fel»: az ember társas és erkölcsös. Most pedig azt teszi fel, hogy önző, és a közösségi érzületre nincs tekintettel. Így billent egy oldalra a gazdaságtan emberfelfogása, rejtett anthropológiája. A mai napig egy homo oeconomicus hipotetikus *szkémájával* dolgozik a gazdasági tudomány, azaz — nem a *való* embert, a sokszólamú lelket nézi. Így e tan *nem is tartozhatik a valóságtudományok közé*.

Az államtan esetében nem ily nyilvánosan áll előttünk a dolog; talán nem is oly mértékben, minő a gazdaságtan, van szó hipotetikus tudományról, de az államtan is csak fél normatív, azaz *félíg realiztikus* (v. ö. a Kjellén államtanáról mondottakat, Társ.-tud. 1923, 355—366). Az államtan is kénytelen absztrakt «alattvalókkal» dolgozni, mint ahogy a közgazdaságtan «elvont magángazdával», ki észszerűen s önzően szerző fél. *Az uralkodó az államtanban szemben áll az alattvalókkal, az állampolgárokkal, ha tetszik, a jogalanyokkal. Így ismét az embernek egyik vonatkozása hiposztazialtatik, míg a közgazdaságtan az embert a javakkal való viszonyában nézi, addig az államtan a hatalommal való viszonyában. Az ember tehát lényegét illetőleg — felolvad egy-egy sajátos «viszonyban».*

Mit tehet a társadalomtan? Vájjon ez is egy-egy «viszonyt» ragad-e ki, és ebbe megkísérli beledobni az embert? Itt már ez lehetetlen, mert a «társas viszony» már nem egy viszony, hanem a sokféle viszonyoknak egész erdeje. Itt már lehetetlen hipotézisekkel dolgozni, lehetetlen ember-fikcióval elindulni egy-egy szűk tudomány-mesgyére; *a társadalomtan a maga egyetemeségénél fogva már kénytelen az egész embert bevonni számításába. Így mentesül tudatos hipotézisektől és öntudatlan fikcióktól.*

A társadalomtan ezért lesz akarva-nemakarva általában *lélektani alapú*. A lélektannak pedig bizonyára két, konkrétabb és élethez közelebb álló alakja érdeklí a társadalomtant: az egyéni *karakterológia* és a *néplélektan*.

Hogy a társadalomtan egyetemes lélektani alapra helyezkedni törekszik, az a múlt században nem túlságosan látszik meg. Oka ennek az, hogy az akkori lélektan egy «atomizáló» lélektan volt, ahol az egyes lelki «elemek» kutatása volt az uralkodó, s nem az *egész* lelki élet eleven képe. Nem volt még sem karakterológia, sem néplélektan, illetve alig csíráztak ezek. (V. ö. A társad., lélektan irodalma. Lélekt. tanulmányok V. k. 1941. 83—107. lk.). Így a

társadalomtan két út előtt állott: vagy nem sokat ügyelt a *korabeli* lélektan elvont fogalmaira, s vézna szerkezeti összefüggéseire; vagy *maga kezdett el pszichologizálni*. Ez az utóbbi esett meg a múlt század kilencvenes éveiben, s ez fokozódott egyre erősebben a 20. században is. Egy «lélektani iskola» nőtt fel. Ám még egy lépés: kellett *nép*-lélektan is.

Hogy ezt az elvi kérdést éppen egy magyarul megjelent *kínai* néplélektannal kapcsolatban hozzuk szóba, annak nyilvánvaló az oka. Aki a kínai társadalmi berendezkedést tanulmányozza, nem tud boldogulni az európai-nyugati-keresztény lelkiségről alkotott ismereteivel. Aki pl. Robert K. Douglas ma is elismerten jeles könyvét (*Society in China*. 1901.) tanulmányozza, észreveszi, hogy a kínai intézményeknek csak az üres vázát láthatja, s nem érzi azok dinamikáját, nem érti életműködését, mert hiányzik mögüle a kínai lélek elevenen ható képe. Mi, európaiak, akár az angol, akár a francia stb., avagy akár az amerikai intézményeket tanulmányozzuk, az elevenen ható lelket valamiképp mögéje konstruálhatjuk, mert a lelki distancia ezen a kultúrkörön belül nem nagy. Másképp áll a dolog egy indiai-buddhista, vagy kínai társadalmi intézmény megértésénél: *külön* kell tanulmányozni a lelkiséget. Ezek a példák azonban csak nagyítóüvegen át mutatják azt, ami egyébként állandó szükség: a társadalomtudomány szüntelenül rászorul a néplélektanra, ez utóbbi annak számára primer szükségesség, különben egy *nem létező* homo generális sablonjával csak látszólag tudunk operálni, csupán látszólagos eredményekhez hozzájutni.

Felmerül a kérdés: vajjon nem a *szociológiának*, hanem a *szociográfiának* van-e szüksége néplélektani alapra? Erre a válasz ez lehet: egyiknek inkább, a másiknak talán kevésbé, de *mindkettőnek* szükséges a néplélektan. E nélkül vértelen és csak formális magyarázatait tudjuk adni a társas berendezkedésnek..

A társadalomtant az a veszedelem tehát nem fenyegette, hogy lélektan *nélkül* dolgozzék, elemezve a társadalmi berendezéseket. A probléma oda tolódik, hogy *minő* lélektani irányzatot tartson szemei előtt. Felmerül a szempont: vizsgálódásaiban a szociológia különös tekintettel lesz a ma ép gyorsan fejlődő «kollektív» lélektani irodalomra. Aki azonban áttekintette ezt a mai, már meglehetősen gazdag «kollektív»-lélektani irodalmat, nem fogja elfojtani a csalódását: ez az irodalom nem az emberi *csoportfajok lelki életét* vizsgálja, hanem individualista alapon az *megyének* társulhatásának» a kérdését, s ez — kevés.

A életteljességet szemei előtt tartó irodalom ma csak a *nép*-lélektan (a népkarakterológia) lehet. Itt ugyanis valaminő konkrét

történeti totalitás: egy «nép» életének képe oly élénk szokott lenni, hogy ez a kép megakadályozza az elvonások híg légkörébe való felröppenést. Több a konkrét szín, nagyobb az élet gazdagságának az — elkerülhetetlen — észrevétele. Ezen az úton, a néplélektannal való állandó kapcsolat útján, remélhetjük azt, hogy a szociológia *közel marad az élethez*, s eltérül attól az úttól, melyre a közgazdaságtan és az államtan jutott, hogy elvont és hipotetikus emberlélek skémájának lesz a rabja.

Így örvendhetünk a szociológia oldaláról nézve annak, ha egy-egy néplélektani munka megjelenik.

Dékány István.

HÓMAN MINISZTER A TEHETSÉGVÉDELEMRŐL.

Örömmel és megnyugvással értesült a nemzet vezetőrétege arról a kormányzati ténnyről, amellyel a kultuszminiszter a falusi szegénység valóban tehetséges, értelmiségi munkakörbe való fiai számára egyelőre évente 600 első gimnazista felvételére szóló keretben közköltiségen módon nyitott az iskoláztatásra. A kormány és a magyar történelmi egyházak tökéletesen összeműködő akciója biztosítja, hogy a falu eddig kallódó értékei, legalább is azok legjava a jövőben nem fog többé kiműveletlenül elsenyvedni. Az utókor számára feljegyzendőnek véljük *Hóman Bálint* miniszter április 30-án a kiválogató versenyvizsgára előkészítő tanfolyam megnyitásán 150 vidéki gimnáziumi tanárhoz intézett beszédének néhány társadalmpolitikai jelentőségű gondolatát.¹

A társadalmi szervezet és az állami gépezet zavartalan működését az eszményi célok és gyakorlati törekvések kifogástalan szolgálatát csak az összes nemzeti erők céltudatos összefogásával, teljes kifejtésével és tökéletes kihasználásával biztosíthatjuk — kezdte beszédét a miniszter. A magyar jövőnek a múlthoz mindenben méltó alakulásában csak akkor bízhatunk, ha népünk minden fia a nemzeti munkaközösség hasznos tagjának fogja érezni magát, hinni fog saját munkája fontosságában és a maga elhivatottságában, de ismerni fogja képességeinek irányát és korlátait is.

Fontos kötelességünk a tehetségek megfontolt kiválasztása, hogy a nép minden fia hozzájusson a maga hajlamának és képességének megfelelő munkához s a nemzeti élet minden őrhelyére a maga hivatásának betöltésére alkalmas személyek kerüljenek.

¹ A beszéd szövegét a Magyar Közigazgatás c. szaklap egész terjedelmében közölte.

Történetformáló erők és ellentétes irányzatok küzdelmei közepette vajúdó korunk egyik szomorú jelensége, hogy a nemzet életében vezetésre hivatott tehetségek gyakorta elvesznek a közösség számára s helyüket az erkölcs és tudás tekintetében kisebb értékű elemek foglalják el.

A középiskolán és az egyetemen a kiválasztás hanyag gyakorlása miatt keresztülvergődő s végül minden komoly készütség nélkül oklevélhez jutott személyek képességeiknek és műveltségüknek meg nem felelő pályákon törnek érvényesülésre, elzárva az utat az arra való tehetségek elől.

Az államnak és társadalomnak tervszerűen kell a magyar nép minden rétegében feltalálható jeles tehetségeket kiválasztaniuk és felemelniük s a nép minden fiát tehetsége irányában, képességei terjedelmében, műveltsége színvonalához illő hivatás felé terelniük.

Az elméleti középiskolától és a főiskolától a nemzet érdekében távol kell tartanunk a magasabb tudományos kiképzésre alkalmatlan elemeket, mert az értelmiségi kontraszelekció megöli a nemzetet. Bármennyire hívei vagyunk is a tanulás szabadságának, az értelmiségi pályákra nevelő, a nemzet jövőndő vezetőit kiképző iskolákból ki kell rekeszteni a tehetségtelen, kisebb képességű elemeket, viszont oda kell terelnünk a fejlődésre képes magyar tehetségeket, a társadalom bármely rétegéből származzanak is.

Célunk a magyar faj védelme és erősítése, értékmentés és erőgyarapítás által. A magyar nép — elsősorban a falusi és tanyai szegénység — kiváló tehetségű gyermekeit kívánjuk az elkallódástól megóvni s az ő kiművelésük által értelmiségünk erőit fokozni és gyarapítani. Az eredményt a képességvizsgálaton erre alkalmasnak bizonyult gyermekek ingyenes ellátásával és díjtalan gimnáziumi oktatásával fogjuk biztosítani.

Hóman miniszter úr beszédének e kiragadott mondataiból államférfiúi felelősségérzet és a magyar értelmiség belső válságának ismerete világlik ki. De az orvoslás népi forrásokból várható elkövetkezésének felismerése is. A miniszter úr tisztán látja a bajt és szilárd elhatározással cselekszik. úgy érezzük, ez az első nem tétovázó kormányzati cselekedet hosszú idő óta, amely a magyar falusi népen a nemzeti közösség érdekében minden szépséghibától mentesen kíván segíteni.

A JELLEM MEGÍTÉLÉSE A VERSENYVIZSGÁN.

Előadásomban mellőzöm a jellem meghatározására, változóságára és örökölhetőségére vonatkozó akadémikus vitát. A versenyvizsgán a jellem bennünket két szempontból érdekel: 1. a szó eredeti és magyar jelentése értelmében, mint pszichológiai jellem, azaz a bevéselt lelki jegyek összessége, 2. főleg, mint az egyén etikai iránya, morális beállítódása. A pszichológiai jellemet az egész bizottság szemmel tartja az egész vizsga folyamán, az etikai jellem megítélése külön feladat.

Az, hogy az egyéniségről feljegyzett mozaikszerű adatainkból össze tudunk-e állítani egy teljes lelki profilt, nagyon kétséges. Tökéletes képet így nem kaphatunk senkinek a személyiségéről. Jobb, ha megelégszünk a karakter diagnózisánál a jellem etikai irányának a megítélésével. Ahelyett, hogy szétágazó figyelemmel folyton az egész jellemképet vizsgálánk, vonjuk szűkebbre a figyelmünket és különösen figyeljük: 1. megvannak-e a személyiség mélyén a szilárd cselekvési és érzelmi normák, amelyek minden tevékenységünket motiválják és 2. megvan-e hozzá a véghezvivő akarat.

Előjáróban még szólnunk kell arról is, hogy mi az intuitív és exakt megismerés aránya vizsgálatunknál. Balgaság volna pillanatig is tagadni kitűnő költőknek, sikeres üzletembereknek, hatásos szónokoknak és jó tanároknak intuíció által elért kiváló eredményét. Csoportos versenyvizsgálatnál azonban mégis szükséges lehetőleg azonos szempontok szerint módszeres összehasonlítást végezni. A vizsgálat végső értékelésénél úgyis marad valami, irracionális elem, amit megint nem lehet másként, mint intuícióval megragadni. Tehát a helyes elv az, ha a szélsőségeket elkerüljük. Nem fogjuk fel a gyermeket valami könnyen osztályozható statisztikai elemnek, de kerüljük a romantikus ember osztályozást is. Ez a romantika villogó szem, külső magatartás, esetleg valami pózos jóság alapján, hajlandó volt döntő véleményt mondani a jelöltről. Nagyon fontos, hogy a jellem vizsgálatot jó emberismerő tanár végezze, akinek ÖSZT tönös lélekbelátó képessége van és biztos judiciuma. Az igazságos ítéletnek ebben az esetben még egy fontos motívuma van. Erre vonatkozólag Tolsztojt idézem: «Az igazságot nem az igazságra való törekvéssel érjük el, hanem szeretettel».

Most vegyük sorra azokat a mozzanatokat, amelyeknél a versenyvizsga során alkalmunk van a jellemvizsgálatra.

¹ A vidéki gimnáziumok tanárai számára a képességmegállapító versenyvizsgára képző tanfolyamon 1942 május 2. -án tartott előadás.

I. Először a *kérdőíven* ismerkedünk meg a jelöltekkel. Kézhez kapjuk a tanítók által kitöltött jelentkezési lapokat és személyiség-leírást. Ezeket nagyon gondosan kell átvizsgálunk, hiszen nekünk csak 1—2 napig lesz alkalmunk figyelni a tanulót, tanítójának pedig 1—6 évnyi biztos tapasztalat állott rendelkezésére. Persze, mint tanár és tanár, úgy tanító és tanító között is nagy különbség van. Mint a magunk munkájának megítélésénél, úgy itt is be kell kalkulálnunk egy kis hiúsági, elfoglaltsági és tévedési százalékot. De mégis van kezünkben egy értékes jellemkép, amiből a gyermek szellemi és jellemi struktúráját elképzeltethetjük. A vizsga végén a magunk megfigyeléseivel újra összehasonlítjuk a tanító által adott jellemképet.

II. Azután megismerjük a tanulókat *írásukból*. Kézhez kapjuk ugyanis a házi dolgozatokat. Mit árul el az írás? Nem mehetünk bele a grafológia sokszor tudománytalan útvesztőibe, de az írásnak jellege s így jellemáruló voltát nem tagadhatjuk; Az írás először is elárulja a külső rendet, a tisztaságra, helyes tagoltságra való törekvést. Ez lehet ösztönös, vagy szoktatott. Mindegy, mindenképpen értékés jegye az egyénnek; benső rendezettségre utal, világos, áttekinthető egyéniséget sejtet. Az akaratról is elmond annyit, hogy a tanult elveket tudja-e végrehajtani az akarat, uralja-e a motorikus idegeket és az izmokat. A dolgozat külső képénél sokkal értékesebb megfigyelést nyújt a tartalom. A pszichológiai jellem eredőiről tudhatunk meg sokat, de néha az etikai jellem is kibújik a zsákból. Ezért kell a dolgozatnak egyéniséget provokálónak lenni. Ha a gyermek dolgozatában vallásosságot, baráti szeretetet, vagy bármilyen érzelmi gyöngédséget mutat: az igen értékes adat számunkra.

III. Most jön a gyermek *személyesen*. Az ember külső megjelenésével több tudományág foglalkozik. A frenológia, kranioszkópia, fiziognómika és tipológia. A mi rövid vizsgálatunknál leginkább a tipológiának vehetnénk hasznát. Ez a tudomány részben lelki, illetőleg temperamentumi, részben testalkati típusokba sorolja az embert. Ismerjük Hippokratés karaktertípusait: a szangvinikust, kolerikust, melankolikust és flegmatikust. Ismerjük Kretschmernek a piknikus és aszténias alkatú schizoid- és cikloid-típusait. Ismerjük Spranger életformáit: ő megkülönböztet elméleti embert, homo ökonomikust, esztétát, szociális és vallásos embert. Vége-hossza nincs a tudósok típusosztályozásának. Megvan az értékük, a mi gyakorlati vizsgánkon használhatóságuk azonban mérsékelt. Somogyi József: «Tehetség és eugenika» c. művében figyelmeztet bennünket a tipológia veszedelmeire. Az elfogadott tipológiai rendszer meg-

köti megismerő érzékünk rugalmasságát, sőt sokszor indokolatlan előítéletekkel is eltölt. Azután a legtöbb ember nem egy típusba tartozik, több típusnak az ismérveit mutatja.

De lássuk magát a gyermeket. Megáll előttünk, elfogódva. Megilletődöttsége érthető, arról van szó, diák lesz-e, vagy vége a felébresztett vágyaknak. Ha a gyermek tiszta, külső képe rendes, ne mondjuk, hogy ez csak az anyjának az érdeme. Írjuk a gyermeknek is javára, hogy ilyen anyja van, a jó környezeti hatások bizonyára meglátszanak jellemén is. Figyeljük meg a gyermek-megállását, köszönését. Erre se legyintsünk, hogy ez is csak szoktatás eredménye. Az ember lelki habitusának nagy része a szoktatásnak a következménye, a beidegzett szokások hajlammá, jellemerőkké válnak. Egy n éves fiúnál a külső fellépés világot vethet tisztelet-tudására, szerénységére, lelki finomságára, önérzetére, vagy ezeknek ellenkezőire.

IV. *A jellem- és az értelmességi vizsga.* A vizsga egyes részei kiegészítik egymást, így a jellemkutatónak az intelligencia-próbák is nyújthatnak használható anyagot. Az értelemvizsgáló tanár inkább az intelligencia fokát nézi, mi az értelem minőségét. Mire irányul a tudása? Van-e az értelem mögött feszítő akarat? Feltár-e valamit érzelmi mélységéből a gyermek? Előfordult, hogy intelligencia szempontjából hibás felelet a jellemértékelés szempontjából igen értékes volt. Elárulták már gyermekek felelet közben a munkaszeretetet, másik apja foglalkozásának lebecsülését, ismét másik a pályaválasztási kérdéseknél részvétét az emberek nyomora iránt. Így az értelemvizsga sok hasznos támpontot nyújthat a jellemvizsgálónak is.

V. *A jellemkutatás.*

a) *Tesztek.* A jellemvizsgálatnál legeredménytelenebb módszer. Különösen kezdetleges módja, ha a jelölttel Íratjuk le jellembeli tulajdonságait, vagy megadott listán neki kell aláhúzgálni a megfelelőt. Az elfogultságtól eltekintve, a 11 éves gyermek még egyáltalán nem alkalmas ilyen komoly analízisre. De ha még érett volna is, akkor is inkább értelmi fejlettségét igazolná ezzel az észmunkával. Az önvallomás még lehet hamis is, tehát újabb, kielégítőbb bizonyításra van szükség. Szokták feladványokkal is próbára tenni az erkölcsi ítélőképességet: a jelöltnek kell megmondani, hogy valamilyen cselekedet bűn-e, vagy erény. Hogy itt is mennyire félrevezetőek a mellékkörülmények, arra jó példa egyik vizsgáltunk esete. Erkölcsileg hibás ítéletet mondott egy jótékony sikkasztóról. Utólag derült ki, hogy a gyermek jelleme jóirányú, csak a szegénység iránt

való ösztönös szolidaritása csavart az erkölcsi ítéleten. Az ilyen próbákkal inkább az értelem érettségét tapintjuk ki, mintsem az ösztönös jellemet.

Itt meg kell említenem, hogy még az intelligencia-teszteknél is vigyázni kell, hogy az értelem különböző funkcióinak vizsgálatánál a részletekben el ne tűnjön előlünk az egész személyiség, az élő gyermek, a jellem megítélésénél méginkább fontos, hogy az egész gyermek álljon előttünk. A teszteknek még egy végtelen nagy hibájuk, mint az gyakorlatban be is bizonyosodott, hogy Jenki, vagy Német eredetüknél fogva nem számolnak a magyar gyermek eszejárásával. S ha még a pesti gyermek nemzetközibb jellegénél fogva jobban reagál is rájuk, falusi, vagy tanyai magyar gyermekeknél visszafelé sülnek el igen gyakran. Vegyük figyelembe Karácsony Sándornak óvatosságra intő tanácsait!

b) *önvallomás* útján már közelebb lehet férni a jellem magjához. Ennek legjobb módja a tanulóval való közvetlen és kötetlen beszélgetés. Minden jelöltre kell legalább $\frac{1}{2}$ órát szánunk. Elsőrendű fontosságú, hogy megfelelő tanár végezze ezt a munkát. Legyen gyermekszerető, a fiúk apja, amolyan cserkészvezető-típus. Olyan, akinek nem kell túlságosan keresni a kérdéseket, aki természetesen tud beszélgetni gyerekekkel az őket érdeklő dolgokról. A kérdések ne legyenek se csináltak, se probléma-jellegűek. Ne legyenek olyanok, amikre igennel, vagy nemmel kell felelni. Ne sugalmazzák a feleletet. A tanár szerepe az, hogy barátságos szavával, jóindulatú érdeklődésével elindítsa a beszélgetést, vallomásra bírja az elfogódott kisfiút. Pl. beszélgeti az édesanyjáról, legjobb pajtásának szokásairól, élete történetéről, imádságának tartalmáról. A tanár csak helyesel, egy-két irányító szót vet közbe, különben hallgat és figyel. Ebből az öntudatlan vallomásból lesi a gyermek érzelmi mélységét. Ennek a «gyónásnak» a csendjében gyakran kiderül, hogy szentek-e előtte a nagy eszmék, tud-e meghatódni, tud-e csodálni.

c) *Az élet*. Még a vallomás sem döntő, lehet félrevezető. Sokszor különbözik a beszéd és a tett. Förster mondja szomorúan, hogy még az erkölcstani tankönyvek írói sem mindig úgy élnek, ahogy írnak. Ennyi vizsgálattal még csak a statikus és magános embert ismertük meg. Az ember pedig nem négy fal között él és nem is robinzonmódra. Ethosának értéke a két nagy változó között derül ki: ezek a mozgás és társadalom. Az élő, mozgó, a környezetben és társadalomban cselekvő ember erkölcsi irányát kell vizsgálnom: a dinamikus és szociális embert. Ennek a vizsgálata a legnehezebb

a legfeljebb két napra nyúló verseny vizsgálaton. Idő és alkalom hiánya miatt leginkább a tanítók kérdőíves válaszaira vagyunk utalva. Valami kevés lehetőségünk van. Megfigyelhetjük, hogy a gyermek hova ül le, tolakodik-e, beszél-e másokkal, felismerhetjük a törtetőt s a maflát. Evés közben esetleg kiderül, ki az udvarias, ki az önző; játék és kis kirándulás közben, hogy ki az alkalmazkodó, ki a vezetésre termett.

Mindezekből azt szűrhetjük le, hogy a mai laboratóriumi eljárások még tökéletlenek. De más módszerek sem nyújtanak még elegendő biztonságot a jellem határozott megítéléséhez. Hogy a Boda István által kívánt «életsiker szempontjából kiváló személyiségeket» megtalálhassuk, ahhoz több ideig kellene együtt élnünk a gyermekkel. Talán cserkész táborban, ahol szabadon előtörnének a lelke mélyén rejtett végső hajlamok, s ahol csendes beszélgetésben, fizikai munkában, mindennapi póroságban, élet és mozgás közben mutatkoznék meg az igazi jellem.

Ezek után legyen szabad tapasztalataim alapján arról is beszámolnom, hogyan kell véleményem szerint a gimnázium első osztályában irányítani a kiválasztott tanulókat.

Az első nagy feladat az osztályfőnökre hárul. Ez pedig a kellő osztályszellem megteremtése. Az első napokban a kíváncsiság tárgyai lesznek mindenesetre, de az osztályfőnök ügyeskedjék, hogy ne lássanak bennük exotikumot s minél előbb létrejöjjön a társbaráti viszony az osztályban. Szórványosan az is előfordul, hogy lekicsinylő megjegyzést tesznek rájuk. Az egyik verseny vizsgásunknak szemébe vágta osztálytársa, hogy kegyelemből tanul. Az illető azonban: «addig segítettem neki munkájában, míg önmagától megváltoztatta rólam a véleményét».

Sok problémát ad az anyagiak kérdése is. A szegény fiúk szemérmességét azonban föltétlenül tiszteletben kell tartanunk. Ruha, könyv stb. adományokról ne tudják meg, kitől ered. A szegény gyermek nevelési ösztöndíját is egy nagy nemzeti alapból kapja, ne személyeknek, hanem a nemzeti közösségnek legyen lekötelezettje. A kiválogatást végző tanárok személye felé is bőven fordul a hála, ha lehet, mi is hárítsuk el magunktól. Legyen a hála a magyar nemzeté. Ha elég érett, majd megérti, hogy őérette adózott a szegény balatoni halász és az erdélyi kovácsmester. Hacsak lehet, ne adjunk mindent készen az «ingyenes» diáknak se. Csak hadd fejlődjön benne a küzdő szellem! Engedjünk neki egy tanítványt, ösztö-nözzük a diákkaptár-munkára és nyáron vegye kezébe a kapát, vagy a kalapácsot. Neveljük beléjük, hogy bármily kevesük van is,

abból már ők is adjanak; az tud igazán adni, aki a bibliai szegény asszony kéréséből tanult meg jószívvel adni. Egy kis anyagi függést állandóan érezzenek fejük felett, amint arról a kiválasztási kautálék bölcsen rendelkeznek is.

Az ilyen gyermekek sokszor megsínylik a gimnáziumba való átmenetet. Csizmásan, tájszólással jönnek a gimnáziumba. Ne is tüntessük el falusi jellegüket, csak az esetleges vulgarizmust. Kevesebről tudnak, de azt aztán rendesen nagyon jól tudják. Nyelvtani tudásuk általában alaposabb, de a beszéd- és értelemgyakorlatban színtelenebbek, bátortalanabbak. Lassúbbak, de bölcsőbbek. Sokszor az ősiség, sőt az öreg bölcsesség szelleme jár velük. Jelenlétük azonban végtelen jóhatású. Diákra, tanárra egyaránt. A nevelő is próbáljon kissé alkalmazkodni hozzájuk. Nem szabad elfeledni, hogy nekik nem kedvez sem a tankönyv, sem a tanítás mai fordításnyelvre, sem pedig a városi átlaghoz alkalmazkodó tanítási módszer.

Az elbírálásban kivételt ne tegyünk. Őket is ugyanazzal a bölcs-szigorú mértékkel mérjük, mint a többi. Sohase hallják ezt a félrevezető szót: tehetség. Könnyebb elbírálással, vélt tehetségük emlegetésével elkapatjuk őket s helyes önismeret helyett a képzelgés világába kerülnek. Az egyik verseny vizsgás gyermeket a falujában «miniszterelnök úr»-nak kezdték tréfás gúnnyal titulálni. Ki kell parírozni az ilyesmit idejében. Megítélésüknél még az iskolai hiúsági szempontok is némuljanak el, ne akarjuk őket mindenáron a gimnáziumban tartani, lateinernak nevelni: a IV. osztály után menjen mindenik a legkisebb ellenállás vonalán, a képességeinek megfelelő pálya felé.

Addig is azonban legyen gondunk egyéni képességeik kifejlesztésére és egyéni nevelésükre. Suta félszedségeiket kitartóan csiszoljuk, biztos fellépésre oktadjuk őket. Fontos, hogy ne alárendeltségi érzéssel menjenek embertársaik közé. Szerények legyenek, de legyen meg a jogos önértékük. Az internátusi nevelőknek lesz itt sok gondjuk. A falusi szegény gyermekek között gyakori az önző, a kaparó természetű, nem is csoda: évszázadokon át gyült bennük a jog- és földéhség. Az általános nevelésen felül kapjanak meg ezek az érdekes szegény tanulók minden alkalmat egyéni képességeik kifejlődésére. Zenében, rajzban, nyelvekben, technikai ügyességekben specializálhassanak.

1941 őszén egy parasztcsaládból származó kúriai bíró írt cikket az új Magyarországon. Leírta, hogy neki mennyi ellenállással kellett megküzdeni diák és felnőtt korában egyszerű eredete miatt. Ma már jelentékenyen javult a helyzet, bölcsőbb, testvéribb szellem él hiva-

talokban és társadalomban. Az eszményi magyar társadalom azonban még mindig csak a jövő ábrándja. Ezért meg lehet érteni a hódmezővásárhelyi nevelési módszert is; ők ugyanis külön tanyai internátusokban nevelik a versenyvizsgán kiválasztottakat, hogy annál jobban megőrizték bennük az eredet tudatát. De viszont, amikor a sárospatakiak, pannonhalmiak és miskolciak együtt nevelik a kiválasztottakat a többivel, ennek is megvan az indoka. Mert nem a mai, szellemiségében ingadozó, erkölcsében kétes, magyarságában híg és ízetlen középosztály számára nevelnek, hanem egy ideális középosztály lebeg előttük, amelyik szellemében emelkedett, erkölcsében szilárd, magyarságában gyökeres. Viszont arra is vigyázunk, hogy amikor életformájában átveszi a középosztály nívóját, ugyanakkor továbbra is együttérezzen azokkal, akik őt adták. Azt mondják, hogy sokszor a parasztból lett ispánok a legnagyobb parasztnyúzó, a mi neveltjeink, akár jegyzők lesznek, akár államtitkárok, mindig lelkét és nyelvét értő testvérei legyenek saját vérüknek, a magyar népnek.

Miskolc.

Csorba Zoltán.

DR. KOVÁCS ISTVÁN.

Talán szokatlan, hogy a szociológia filmkritikával foglalkozik. Erre az ad okot, hogy fővárosunk mozgósínházaiban heteken át tömegsikerrel olyan filmet pergettek, amely magas színvonal mellett magyar társadalmi problémát teregetett ki. Ezzel kihívta bírálatunkat. Vessünk reá tehát egy pillantást a társadalomismeretek oldaláról.

Tárgyának rövid foglalata az, hogy a parasztsorból tanulmányai révén kiemelkedett és egyetemi tanárrá lett Kovács István házasodni készül. Szíve választotta egy gazdag értelmiségi család leánya, aki azonban nem tiszteletreméltó vonzalomból, hanem hideg megfontolásból nyújtja neki kezét. Az egyoldalú, nagy szerelemből azonban nem lesz kézfogó, mert midőn a vőlegény családját a falusi portán bemutatja, a menyasszony visszaszítónak találja a primitív környezetet és e teherterhelés miatt felbontja az eljegyzést. Kovács professzor erre keserű megbántottságában bosszúból gyermekkori játszótársához, a szomszéd gazda leányához közeledik és őt a feléledő vonzalmak hatása alatt feleségül veszi. Akkor kezdődnek azonban a bonyadalmak, amidőn fiatal feleségével megjelenik a városban és bemutatkoznak a társaságban. Esetlenül, ügyetlenül, félszegen mozog az új asszony e mesterkelt környezetben, szereplését gúny, pletyka követi. Hamarosan fellobban ellenők az osztályöntudattól fűtött gyűlölködés, bojkottálni próbálják a tanárt, aki elkeseredésében már-már vissza akar vonulni, de ekkor faji kérdés támad az összeütközésből és kisért, hogy csak az értelmiség fonák erkölcsű s idegen eredetű tagjai fordul-

nak ellene, a komoly s magyarvérű elem azonban dicsőretre méltóan kitarított mellette, míg végül tudományos munkájának elismerésével különös párválasztásának bonyodalmai is lezárulnak.

A film díszes kiállítású és komoly, bár nem éri el a pszichologizáló mozgóképek magas színvonalát. Művészi és irodalmi értékénél fogva azonban megérdemli tárgyának elfogulatlan méltatását.

A benne felvetett társadalmi probléma unikum, ritkaság, nem az életből való, tehát vele a magyar társadalom életét nem lehet jellemezni. Nem tudunk olyan házasságokról, amelyeket ily nagy kultúr-távolságokról és ilyen szereposztással kötöttek volna. A magas értelmiséghez tartozó férfiak parasztnívón álló menyecskéket nem szoktak elvenni. A kiművelt, zárdában nevelt falusi leányt már másként vesszük. Ismerjük a társadalmi emelkedés természetrajzát is. Ennek szinképét ilyen esetekből nem rakhatjuk össze, mert a normális frigyképződés a történet kiélezetlen fordítottja szokott lenni. Ily házasságok többségében mindig az asszony képviseli származásilag a felsőbb osztályt. Gyakori, hogy a falu kiművelt és tehetséges fia úri leányt vesz nőül, beházasodik már beérkezett családba. Asszonya szerető keze nyesegeti le róla azután a falusi modor megmaradt nyers hajtásait. E lélektani feladatra az asszony alkalmasabb is. Nagyvárosi szokásaink szerint a beházasodás azt is jelenti, hogy a társadalmi állással és esetleg vagyonnal bíró apósok összeköttetési is rendelkezésre állanak az atyafiság új tagjának, aki rendszerint teljesen oda asszimilálódik és ezzel tökéletesen megoldja az értelmiségi réteg zavartalan utánpótlásának kérdését. Számtalan ily esetről tudunk. Senki sem került e miatt súlyos bonyadalmak közé, hiszen ez a feltörekvés egyenes rendje. De nem is vetették senkinek szemére származását sem hasonló körülmények eszmézt, ha különben alkalmazkodni tudott az értelmiségi nem eszményeihez. Ennyit mondhatunk a tárgy külső társadalmi vonatkozásairól.

A szociális vonatkozások belső, lélektani hatása még több zökkenőt mutat ki. Tapasztalataink szerint semmiféle vegyesházasság sem egészséges, legyen az vallási, faji, nemzetiségi, avagy társadalmi. Az állandó együttélés felfokozva mutatja meg a különbségeket, ami csökkenti a házastársak egyetértését. Korunk sok vallási vegyesházassága sem azért sikerül, mert kifinomult tapintat hidalja át ellentéteit, hanem mert vallási közönbőség nyilatkozik meg bennük. Hanyagoljuk el most a műveltség mélységének megosztó hatását és csak, mint az embert borító külső zománcot tekintjük. Így is jelentős számú ütközéspontot találunk az osztályszokásokká és színvonal-különbségekké áttevődött kultúrelemekben. Nehezen tanítja meg feleségét Kovács professzor a kés és villa esztétikus, szépettudó használatára. Pedig ez még elég könnyen elsajátítható; a kifinomult ízlés bonyolult gépezetét azonban nem lehet pár óra alatt valakibe bele-szerelni. Osztályproblémák útvesztőjébe keveredtünk tehát, annál is

inkább, mert szerencsére nálunk ez nem csupán a hatalomnak és uralomnak, hanem jórészt a magas színvonalnak kérdése is. Nem kívánunk most benne elmélyedni. Csak annyit jegyzünk meg, hogy Magyarországon a válogatottak közé tartozást az «úriember» mértékével szokták mérni. Ahhoz pedig, hogy valaki ezt az eszményt megközelítse, jó adag komoly, öntudatos önfegyelemről kell tanúságot tennie. Ennek hiányát a mézeshetek aranyköde elfeledtetheti, de a hétköznapok pora már nem tudja letakarni. Házastársak összeforrásának talán nem lehetnek a demokratizmus dogmáitól is eltérő feltételei?

Kovács István témabeállításával félrecsúszott. Ezt a véleményt szövegének szerzője (Fekete István) maga kimondja, midőn a szereplő szülék számára adja megbotránkozásukat és rosszalásukat fiuk balfogásáért, a méltóságos kisasszonnyal kötött jegy felbontásáért. Ezek a parasztok tisztábban látnak és ítélnek, mint a film szerzője, ki azzal igyekszik sántító tárgyát megtámasztani, hogy az előtérben álló középosztálybeli családot mértéktelenül ellenszenvesnek tünteti fel.

E film nem találta fején a szeget. Rossz propagandát csinál, de mégis úttörő, mert végre ösvényt taposott a valódi magyar társadalomrajzok színrehozatala számára.

Ifj. Csepregi-Horváth János.

A MAGYAR TESTVÉRISÉG PROBLÉMÁJA A FILMEN.

Ha egyszer megírja valaki a magyar feudalizmus szellemtörténeti monográfiáját, bizonyára meg fog emlékezni arról is, hogy 1942-ben a fővárosi filmszínházak közönsége szimpátiatüntetéssel döntötte el azt a kérdést, hogy egy falusi földművesrétegből származó egyetemi tanárnak illik-e falusi gazdaember leányát nőülvennie, vagy ez összeférhetetlen az egyetemi tanárság «úri» jellegével.

A szerző merész újító, mert ezt a problémát, pontosabban a magyar testvériség problémáját eddig senki sem dramatizálta a legszélesebb közönség számára. A szerző, Fekete István, ezt teszi. Hőse, dr. Kovács István, a magyar történelem egyetemi tanára rájött arra, hogy a magyarságnak szüksége van a parasztréteg társadalmi felszabadítására, s mikor ráeszmél, hogy a zsentri ügyvéd partivadászó felesége és leánya lenézik őt és egyszerű falusi életet élő szüleit, testvéreit, nőülveszi azt a derék falusi kisleányt, akivel már gyermekkorukban szerették egymást. És ekkor jön a pesti úri társadalom, a «társaság», amely kinézi, majd egy hitvány élősdi fiatalember személyében inzultálja a «betolakodót». Elcsattan a pofon, amelyet a közönség a probléma megoldásának érez s amely után a kultuszminiszter kézcsockja már szinte a művészi hatást leszállító gicccszerű megpecsételésnek hat, szükségtelen, sőt bántó. De talán mégis a szerzőnek van igaza ezzel a kézcsockkal, amikor úgy állítja be a magasabb értelmiség társadalmi rétegét, amelyben még mindig a származás és társas érintkezési formaegység a döntő szempont, amellyel szemben csak igen magas társaságbeli nyomás ellensúlyozhatja a mérleget.

A társadalom megfigyelője jellegzetes kortünetet lát ebben a színházi eseményben. Mint minden irányzatos mű, ez is a művészi érték rovására propagál. A Kovács Istvánok száma csekély, szinte a nullával egyenlő. A Tatár-családok száma nagyobb és a színház vásznának felnagyító hatása sem túlozta valószínűtlenné e típus életfelfogásának ellenszenves foltjait. Mindnyájan ismerjük ezt az önzésében is kedves, de már romlott és idejétmúlt életeszményéhez, a hasznosakhoz tapadva sine cura szép kényelmes életet igénylők önszeretetből táplálkozó kíméletlenségét s főleg az úr-fogalmat magukhoz torzító göggyét. Már nem többség a maga társadalmi osztályában, de még hangadó, vagy helyesebben, minthogy a fennhangon való érvényesülést ez a társadalmi életnézet már nem keresheti, csak alattomban irányító. Legnagyobb bűne, amit ez a film játék is ostorhegyre vett, hogy a legnagyobb magyar tömeg ellen, a falusi gazda és földművesnép ellen viseltetik exkluzív közönnyel s ezzel megakadályozza, hogy ez a nép megszabaduljon a szellemi-erkölcsi elnyomottság, vagy legalábbis mellőzöttség nyomasztó érzésétől, az úr-paraszt ellentét ősi átkának sújtó fájdalमतól s a magyar testvériség felemelő érzetében közel juthasson ahhoz a réteghez, amely ma vezeti a magyarságot, de még mindig nem tudta maradék nélkül levonni a következményét a negyvennyolcas társadalmi reformnak és nem tudta lemérni annak a fontosságát, hogy románok, szerbek, szlovákok, németek milliói között nem szabad a magunk millióit devalválni az úriság nevében fenntartott megosztottsággal.

Arany György és Megyeri Sára; derék szalontai földművelők legyenek a tanúim, hogy a magyar falusi nép, a legegyszerűbb falusi nép értelme, erkölcsi érzéke, évszázadokon kialakított és megőrzött társas érintkezési formakincse (mondjuk ki bátran: népi *kultúrája*) nem jelent alacsonyabbrendű szellemi légkört, sem emberi, humánus értékekben szegényebbet, mint a szegény, de urat játszó pesti és nem pesti Tatároké. Ahol szabad magyar népi rétegek voltak, ott kialakult a nép úri gondolkodása is, nem eltorzított, de eredeti értelmében, ami a nemesség értékeit jelenti. Vagy ha itt az armális csudatevő hatását szimatolná valaki, gondoljunk Czuczor Jánosra és Szabó Ilonára, e derék andódi jobbágypárra, kiknek falán nem függött nemeslevél, de szívükbe volt ez írva és gondoljunk a sok-sok tízezer Kovács-családra, akiknek hű képét vetítette elénk a filmszerző s akiknek a középosztályhoz tartozását falusi, földművelő foglalkozásuk paraszti volta, ebből fakadó szegénységük és így az urbanitás hiánya, e pár nehezen eltávolítható tilalomfa gátolja azok szemében, akik a származás előkelőségének bódító tudatában (vagy hiszemében?) élnek. A nagy többség az egyszerű falusi magyar. Magyarsága sem azonos lelki képlet amazokéval, akik fent vannak, mert még él lelkükben az emléke annak a régi felfogásnak, amely a nemesi rendre szűkítette le a magyarságot, a politikai nemzetet. De amellet az ő magyarsága a tisztább, az izesebb, a

mélyebb. Csak éppen nem hangos, nem illik hangoztatni, mert természetes adottság, nem pedig érdem.

A műveltség különbségének szerepe dönti el a kérdést: van-e értelme és jogosultsága a társadalmi elzárkózásnak értelmiségi és paraszti magyarság között. Értelme van, hiszen kétségtelen, hogy a műveltség azonossága a megértést könnyíti meg, különbözősége pedig a súrlódásoknak nyit tágabb teret. De a különbség inkább a külsőségekben van meg, mint a kultúra lényegesebb, belső, lelki, erkölcsi elemeiben. Itt pedig az azonos, egyaránt úri vagy egyaránt paraszti családból származók között is nagy eltérések lehetnek, amit nyilván mutat az egyrétegbeliek közötti házasságoknál is észlelhető sok elválás. Tehát a kérdés úgy alakul: van-e értelme annak, hogy valaki mélyebben gyökerező lelki egyezés alapján és a felszínen levő különbségek ellenére válassza párját, vállalva ezzel az összeilleszkedés külső feladatát és a társadalmi előítélet küzdelmét? A felelet csak egyéni lehet. A másik kérdés, hogy jogosult-e a magyar osztályok társadalmi elzárkózása, sokkal egyszerűbb. A vezetőszerp alapja egészséges társadalomban csak az alkalmasság, ennek alapja pedig csak a nemzetegész érdekeinek és érzületének hű képviselője lehet. Ha a vezetőréteg elzárkózik, kasztjá fájul, megtagadja a nemzet-testvériséget, ezzel alkalmatlanná is lesz a vezetésre. A magyarságban a nemes-jobbágy házasság mindenkori gyakori volt, így terebélyesedett el a magyar nemesség félmillió határain. A múlt század közepén maga vetett véget ennek az anakronisztikus társadalmi rendnek s ölelte magához a népet. De a nép szegény maradt és nem tudott úgy polgáriasodni, mint más országok falusi népe, ahol a polgáriasodás nem városi idegen elemek meggazdagodását és a falu megrövidítését jelentette. Ma ott tartunk, hogy jóformán mindenki ráeszmélt már a jóvátétel szükségére. A Tatár-csemeték kiháló specicsék, de még szellemük itt terjeng a levegőben s még talán sok irodalmi és sok egyéb küzdelemre lesz szükség, amíg hatalmuk is teljesen a múlt emlékévé foszlik.

Sz. Gy.

TÁRSADALMI NEVELÉS AZ ISKOLÁBAN.

— Beszámoló egy kísérletről. —

A mai élet s főképen a magyar jövő megköveteli, hogy már az iskolában eligazító szempontokat adjunk az ifjúságnak a legfontosabb társadalmi kérdésekről. Ez a társadalmi nevelés sajnálatos módon kelletnél kevesebbet foglalkoztatja a tanítókat és tanárokat. Pedig az egyes tantárgyak keretén belül is sok alkalom adódik a fontosabb társadalmi kérdések megvilágítására. De ezen kívül is ott vannak az önképzőkörök, a diák-munkaközösségek. E sorok írója éppen egy ilyen munkaközösségben az érsekújvári állami

gimnázium IV. a. osztályában végzett nevelő célú vizsgálódásról ad számot az alábbiakban.

A cél volt a népszaporodás kihagyó irányzatát, az egyke terjedését megvilágítani. Az osztály 40 tanulója közül 11 egyetlen gyermek. Ez már elegendő alkalmat nyújt a baj megállapítására, azonban kézzelfogható helyzetkép csak a múlttal való szembeállításból bontakozik ki. Osztályunk munkaközössége tehát statisztikai gyűjtőmunkát végzett kis társadalmi keretünkben összeszedve a szaporodás adatait. Megvizsgáltuk a gyermekek számát az apáknál, a nagyapáknál, a dédapáknál és kiegészítettük a foglalkozás adataival, aztán az eredményt statisztikai feldolgozásban egybevetettük a mai helyzettel. A gyermekek maguk végezték a munkát, melynek eredményét a túloldalon közölt tábla mutatja.

Természetesen rámutattunk arra, hogy az ilyen részleges, kis, és egy szempontból már is összeválogatott (gimnazisták!) közösségre vonatkozó adatokból nem szabad az egész országra, az egész magyarságra vonatkozó következtetést levonni, vagyis nem szabad azt gondolni, hogy az arányszámoknak országos érvényük lehetne. A felvidéki gimnáziumok tanulósa is más társadalmi összetételű, hiszen itt aránylag jóval több a földműves szülő gyermeke, mint az országban általában. A hat földművelő apától származó gyermek közül azonban egy sem egykés, olyanféle falusi egykéről tehát, aminő Baranya és Somogy magyarságát pusztítja, az Érsekújvár környéki magyarságnál nincs szó.

Az is nyilvánvaló, hogy az adatok megbízhatósága csak a nagyapáig terjed, a dédapák közül az emlékezetből vett gyermeklétszám adata feltétlenül hiányos, különben a nagyapáknál nem szerepelhetne 31%-kal több gyermek, mint a dédapáknál, holott a helyzet hihetőleg fordítva volt. Sokat mond azonban az apák és fiúk nemzedékének adata. A 30 magyar gyermeknél (196: 74) az utánpótlás csak 37.7%-os, a nyolc zsidó gyermeknél (65: 40) már lényegesen magasabb: 61.5%-os. Ezek a számadatok sem egyeznek ugyan az országos eredményekkel, mégis alkalmasak arra, hogy a propagatív erő gyengülését az osztály kis társadalmi közösségében kézzelfoghatólag érzékeltessék. Rá lehetett mutatni arra is, hogy a két gyermek mennyire nem tekinthető pótlásnak, hiszen a 11 egykés gyermek a 12 kettes gyermekkel együtt is csak 35 utódot jelent, ami 46 szülő pótlására bizony nem elegendő. De még az 5 hármas gyermek sem nyújt teljes pótlást (56 szülő, 50 gyermek), vagyis csak a negyedik gyermek biztosítja a népesség pusztá fenntartását (országosan még rosszabb a helyzet). Itt lehetett rámutatni arra, hogy a

A tanulók sorszáma	Hány gyermeke volt ?			Foglalkozása			Jegyzet
	a déd- apának	a nagy- apának	az apának	a déd- apának	a nagy- apának	az apának	
1.	7	5	2	földműves	földműves	vendéglős	*
2.	7	4	2	földműves	erdész	kereskedő	
3.	4	7	2	erdész	erdész	tisztviselő	
4.	4	4	2	szabó	kovács	kereskedő	
5.	3	2	1	Máv. alk.	Máv. alk.	Máv. alk.	1. egykés gyermek
6.	7	15(!)	1	földműves	dohány- kertész	molnár- segéd	2. egykés gyermek
7.	1	5	1	földműves	napszámos	napszámos	3. egykés gyermek
8.	5	6	1	földműves	vasutas	lakatos	4. egykés gyermek
9.	2	7	7	cigány- zenész	cigány- zenész	cigány- zenész	
10.	1	14	1	földműves	Máv. alk.	Máv. alk.	5. egykés gyermek
11.	4	6	2	cipész	cipész	cipész	
12.	6	14	2	földműves	földműves	földműves	*
13.	6	6	8	földműves	földműves	földműves	
14.	1	8	2	kovács	kovács	Máv. laka- tos	
15.	4	4	1	földműves	földműves	Máv. tiszt- viselő	6. egykés gyermek
16.	8	8	2	földműves	hentes	napszámos	
17.	5	7	2	földműves	földműves	vasutas	
18.	3	5	3	földműves	földműves	cipész	
19.	2	4	3	földműves	földműves	földműves	
20.	1	11	2	földműves	urad. gazda	földműves	Pater incertus (anyai ág)
21.	2	4	1	tanító	tanító	jegyző	7. egykés gyermek
22.		6	3	?	?	vendéglős	
23.	8	9	2	földműves	földműves	szabó	
24.	4	1	5	földműves	lakatos	Máv. al- tiszt	
25.	8	6	1	földműves	földműves	malomtul.	8. egykés gyermek
26.	24(!)	10	3	középbirt.	középbirt.	jegyző	
27.	6	4	5	napszámos	napszámos	napszámos	
28.	7	5	4	földműves	földműves	földműves	
29.	2	6	1	halász	halász	halász	9. egykés gyermek Pater incertus (anyai ág)
30.	6	12	3	földműves	cipész	jegyző	
31.	3	6	2	földműves	kocsmáros	földműves	
32.	5	4	1	földműves	földműves	altiszt	10. egykés gyermek
33.	8	8	6	földbirt.	földbirt.	földbérlo	**
34.	6	14	5	gazdatiszt	kereskedő	kereskedő	**
35.	7	7	5	szeszifőző	szeszifőző	szeszifőző	**
36.	9	12	6	kereskedő	kereskedő	tisztviselő	**
37.	3	2	1	kereskedő	kávéháztul.	magán- tisztv.	11. egykés gyermek**
38.	9	8	6	kocsmáros	szabó	tisztviselő	**
39.	8	7	4	kereskedő	kereskedő	utazó	**
40.	8	7	7	kereskedő	bérlo	bérlo	**
1—40.	214	280	118				10 egykés gyermek
1—32.	156	215	78				1 egykés gyermek

* szlovákok ** zsidók

gyermektelen «családok» és a nőtlen, hajadon sorban maradók nagy tömegeinek pótlásáról is népesedő nagy családok gyermekei gondoskodnak, tehát a nagy család védelme és erősítése a nemzet elemi önfenntartó kötelessége.

Íme az iskolai munkaközösség oktató-nevelő célú társadalmi vizsgálódásának egy bevált esete. Nevelő hatása nem is szorítkozik a tanulókra, mert otthoni megbeszélést kívánt s az eredmények is ismeretessé váltak a szülők előtt. Nem kétséges, hogy ilyen vizsgálódás a népiskolák és polgári iskolák magasabb osztályaiban is eredményesek volnának mind a nevelés, mind pedig a társadalmi problémák ismeretének terjesztése érdekében.

(Érsekújvár.)

Bakos József.

VITA A TURÁNIZMUSRÓL.

— Levelek a szerkesztőhöz. —

Mélyen tisztelt Szerkesztő Úr!

Engedje meg, kérem, hogy a Magyarországi Turán Szövetség hivatalos papírját használjam. Az alábbiak — alapszabálya értelmében — felfogásom szerint ezt az egyes vonatkozásaiban általam képviselt országos társadalmi egyesületet is illetik.

Szerkesztő úr bizonynal teljes mértékben súlyt vet folyóiratának, a Társadalomtudományak tudományos értékére. A magyar bíráló általános színvonala szempontjából — úgy érzem — nb. figyelmét föl kell hívnom az alábbiakra.

A Társadalomtudomány f. é. 1. száma, Figyelő rovatának 119—121. oldalán, «Turánizmus a ponyván». c. alatt, foglalkozik a Nemzeti Könyvtár 62. számában megjelent, a turáni népeket, s általában a turániságot ismertető cikkemmel. Sajnálattal kell látnom, hogy e bíráló-féle feltűnően sok irányban vét a tudományosság elfogadott követelményei ellen. Így:

1. A Nemzeti Könyvtár 62. száma f. é. márciusában jelent meg. A Társadalomtudomány mégis már f. é. január-februári számában terjedelmesebb bírálót közöl róla. A nem kedvező véleménynyilvánítás ilyen filius ante patrem volta kissé meglepő.

2. Túrmezei a 120. lapon lent Károly. Mindössze három sorral odébb, a 121-en fönt már László. Olyan adalék ez is, mely némi fölületességre, a nyilvános bíráshoz nem egészen találó tulajdonságra utal.

3. Tárgy választását és bírálatát B. a 120. oldalon fönt így indokolja: A füzettel érdemes foglalkozni, mert eljut minden népkönyvtárba. A 121. oldalon viszont azzal vigasztal: — Nem baj: úgysem olvassák sokan. — Miért érdemes akkor azonban foglalkozni vele? A bíráló logikai átfogó ereje nyilván nagy egymás kívánni valót.

4. A bíráló, laza fogalmazásában, ismételten csak «a szerző» említi. Úgy tetszik, a bíráló figyelmen kívül hagyta, hogy az adott esetben más a cikk, más a térkép szerzője, s megint más a magyar térképé, s más az eredeti japáné. Többszöri átolvasás után is, nehéz így eldönteni, a három szerző közül tulajdonkép melyik részestül a bíráló megrovásaiban. A térképrajzoló? A japán? A magyar? A cikkíró?

5. A bíráló a statisztikában is, a statisztikai térképábrázolásban is, teljes járatlanságot árul el. Megütöztet, ahogy e tájékozatlanságát a Társadalomtudomány hasábjain a nyilvánosság elé viszi. Az általa hiányolt «300 milliónál több árjaféle» t. i. sem a térképábrázolásban, sem statisztikámban nem «sikkadt el». Aki tudományos folyóiratba bírálatot ír, kell, hogy tisztában legyen a bírált tudományszak módszerével. Itt adott esetben azzal, hogy az általam föltüntetett szóbanlévő 42 millió turánt az illető terület statisztikailag ismert lélekszámából ki szokás vonni, mivel épp *csak ennyi* a turán. A fennmaradó lélekszám aztán, a bíráló által, járatlansága révén hiányolt, de általunk nem «elsikkasztott árjaféle». — E dolgok elemiek. Ismeretüket a népkönyvtárak olvasóinál szabad föltételeznünk.

6. Elemi dolog az is, hogy a kínai, antropológiailag, s a turán faj keretén belül, több fajtából, mongolból, mandzsuból, tungzúból, illetve ezek alfajából tevődik össze. Nincs tehát mit sérelmezni azon, ha a térkép e különbségeket, a tényeknek megfelelően, s a statisztikai térképábrázolás föladata szerint feltünteti, a sérelmezett esetben is csak épúgy, *mint ahogy egyébként is*.

7. A «megigázott» mongolokra, s a «fölszabadított» mandzsu-tunguzokra a bíráló által fölépített politikai horoszkóp szintén aligha válik a Társadalomtudomány színvonalának előnyére.

8. A bíráló egyébként is egészében és teljesen nélkülözi a tárgyilagosságot, minden tudományosságnak ezt az alapkellékét. B. Ázsia meg a turánok rovására, s az egymást ma oly kegyetlenül irtó árják meg Európa javára, szembetűnő tudománytalansággal elfogult.

9. Így nem vette észre azt sem, hogy a japán, mandzsu, török, bolgár stb. legújabb, eredeti statisztikai adatok mellett, egyik magyar forrásmunkaként, az általa javasolt Kísatlaszt, s annak statisztikáját is fölhasználtam.

10. A bíráló fölvoluntatja «lelkeseדם» ellen Bárdossyt, mint tekintélyérvet. Sok okunk alapján, Bárdossy valóban tekintély. A bíráló érve azonban, ettől függetlenül, itt is rossz. Európa önvédelme t. i. meg a turán népek fölszabadítása nem egymást kizáró két ellentétes történés. Fölöttébb különös, és újból csak megint az elemi alapokban való teljes járatlanságot mutató fölfogás az, mely e kettőt ellentétesnek látja, s minden tárgyilagos érv nélkül, nyilvánosan olyannak is hirdeti.

11. A bíráló föllállítja a tételt: «A turánok nem európaiak, nem is fehér emberek, mi magyarok pedig európaiak és fehér emberek

vagyunk. Ezen nem tudunk változtatni, stb.» — Nem ártana, ha a bíráló e tekintetben is a szaktudományhoz, jelen esetben az ember-tanhoz fordulna, Méhely, Jeney, Gelei, Bartucz stb.-ek műveihez. Újból, legalább az elemi alapismeretekért. Mert azon, hogy turánok vagyunk, valóban nem tudunk változtatni. Még B. sem.

12. Régi szabály: amit a bíráló ajánl, kövesse elsősorban maga. Ha B. ellenem tekintélyre utal, mi okon veti el akkor az én tekintélyei-met? Az általam idézett Kölcseytől, Széchenyitől, Teleki Páltól kár B.-nek féltetnie a magyarság hivatástudatát. Az ilyen elhamarkodott, megfontolatlan állásfoglalás túllő a célon. Az idézettek feltehetően voltak olyan mély elmék, s annyi történelmi meg faji felelősségérzet is alighanem élt bennük, mint amennyit pl. B. önmagának tulajdonít.

Visszatérve kiindulómra, kérem Szerkesztő urat, ajánlja a bíráló-nak a tudomány alapelemei közül azt is figyelmébe, hogy nem szak-ember tudományos szakkérdéshez csak a legnagyobb óvatossággal, csak a tudomány módszerével, s csak kellő előkészülete után nyúljon hozzá. A gyors és fullánkos bírálat alkalmas arra, hogy a bíráló lelki-szellemi indítékai tekintetében esetleg helytelen föltételezéseket okozzon. A turániságtudomány közel $\frac{3}{4}$ százados fejlődése után, világ-viszonylatban ma annyira kibontakozott, hogy csupán nevesebb szak-művei könyvtárra mennek. Az, hogy nálunk erről még kevesen tud-nak, a tényen mitsem változtat. A ma igen súlyos helyzetben lévő fajtánkkal szembe főnnálló felelősségünk megköveteli azonban, hogy épp a magyar turániság ügyét ne terheljük továbbra is B.-éhez hasonló szűkszemléletű, idejemúlt állásfoglalásoknak egy tudományos folyó-iratunkban való közzétételével. Tény: a ponyva ellen küzdenünk kell. Leginkább épp a kritikai mezben jelentkező ponyva ellen.

Fogadja kérem Szerkesztő úr, úgyis mint más irányban kedves ismerősöm, kiváló tisztelem nyilvánítását!

Túrmezei László
a MTSz ü. v. elnöke.

Igen tisztelt Szerkesztő Uram, Kedves Barátom!

Hálás vagyok Neked, hogy a fenti választ eljuttattad hozzám s engedd meg, hogy arra egy kicsit hosszasan reflektálhassak az alábbiakban:

Az 1. ponthoz nincs mit válaszolnom.

A 2. pontra vonatkozólag készséggel elismerem, hogy a keresztnév elírása felületesség s «a nyilvános bírálatához nem egészen találó tulajdon-ságokra utal», de szerény véleményem szerint a bírálat tárgyi része döntő abban a kérdésben, hogy igaza van-e a bírálatnak, vagy sem.

A 3. pont szerint «a bíráló logikai átfogó ereje nyilván hagy egymás kívánni valót». Ezt nem vonom kétségbe, csupán megállapítom, hogy «eljut minden népkönyvtárba». és «úgysem sokan olvassák». nem tökéletesen ellentétes megállapítások, sőt! Népkönyvtárban is,

nagyforgalmú nyilvános könyvtárban is láttunk már felvágatlan műveket!

A 4. pont laza fogalmazását ezúttal vagyok bátor precízebbel kiegészíteni. «Megrovásaimban» az «részesül», aki az általam kifogásolt dolgot «elkövette». Tehát: a térképen kifogásoltak miatt a térkép-rajzoló «részesül megrovásomban», a cikkben kifogásoltak miatt a cikk-író és *semmi esetre sem fordítva!*

5. Sajnálom, hogy a térkép nem reprodukálható, mert akkor nem kellene védekeznem a tudatlanság vádja ellen. Személyemre nézve ugyan ezt nem tartom fontosnak, de a «Társadalomtudomány» nivója, úgy érzem, mégis kötelez.

Tehát: A térkép Indiát majdnem egész terjedelmében (Bengália kivételével) függőlegesen vonalkázza, pontosan ugyanúgy, mint Törökország, Türkisztán, Kazaksztán területét s Afganisztán s Irán területének nagyobb részét. A jelmagyarázat az ilyen vonalkázásra azt írja: «Török-tatárok (42 millió lélek)». A jelzés tehát India területén teljesen azonos a tiszta török-tatár népességű területekével, amiből a gyanútlan népkönyvtári olvasó (mert ilyen lesz, én csak azt vontam kétségbe, hogy sok! (azt fogja következtetni, hogy India lakossága török-tatár és 42 milliónál kevesebb, mert hiszen a török-tatárok összes száma 42 millió s azok, a térkép szerint, lényegesen nagyobb terület lakosságát alkotják, mint India.) Minthogy gyenge szellemi képességeim alapján úgy tudom, hogy ahol a lakosság vegyes, úgy azt valamilyen formában jelölni kellene, mint pl. Szibériában ugyanaz a térkép üresen hagyja az orosz lakosságú területeket, ezért voltam bátor megállapítani, hogy India egyéb lakosságát a térkép elsikkasztja. Igaz viszont, hogy Túrmezei úr cikkének idevonatkozó része ismét mást mond, az ugyanis India török-tatár népességét sikkasztja el, azt, amit a térkép feltüntet, sőt, amit egyedül tüntet fel India lakosságából. A 62. oldalon ugyanis Túrmezei úr felsorolja a török-tatár népeket, és pedig feketetengervideki, kisázsiai, kaspitengervideki, turkesztáni, kaukázusi, volgavidéki és szibériai török-tatár népeket azzal, hogy ezek összes száma 42 millió. Tájékozatlanságom s egymás kívánnivalót hagyó logikai átfogó erőm ennek alapján nem képes megállapítani, hogy melyik török-tatár nyelvcsaládbeli turáni nép lakik Indiában. Nyilván indiai török-tatároknak kellene ott lakniok, de az nem lehet, mert olyat Túrmezei úr nem ismer, csupán csak indiai rokonainkról beszél egy oldallal később a 63. oldalon. Már pedig ezek vagy nincsenek s akkor a térképen sem szabad őket jelölni, vagy vannak s akkor az összeállításból sem szabad őket elsikkasztani! De nem tudom megtenni azt sem, amit Túrmezei úr ajánl, hogy a «szóbanlévő 42 millió turánt az illető terület statisztikailag ismert lélekszámából». levonjam, és pedig két okból: egyrészt azért, mert Túrmezei úr cikke szerint ott nem lagnak török-tatárok, másrészt a térkép és Túrmezei úr szerint 42 millió az összes török-tatárok s nem az indiai török-tatárok száma.

Feltűnő inkongruencia a térkép és a szöveg között az is, hogy a térkép mongolnak jelzi a bengáliakat, Túrmezei úr viszont cikkében ezeket épúgy kihagyja, mint az indiai török-tatárokat. A térkép szerint továbbá Afganisztán egész területe turáni lakosságú (részben török-tatár, részben mongol), a cikk szerint azonban csak 4 független turán állam van Ázsiában: Törökország, Japán, Kína és Mandzsukuo. Afganisztán tehát vagy nem független, vagy nincsen Ázsiában, vagy hazudik a térkép, amely turáni népségűnek jelzi, vagy téved Túrmezei úr, amikor nem sorolja fel a független ázsiai turáni államok között! Ez utóbbi azonban lehetetlen, mert Túrmezei úr szakértő a «turáni» kérdésben s én csak hálásan fogadhatom szíves kioktatását, de engedjen meg nekem is egy szerény kis tanácsot: hasonlót ahhoz, amit ő ajánl nekem. Mielőtt kommentárt ír egy térképhez, nézze meg, vagy, ha térképet rajzoltat egy cikkhez, olvassa el. Az is kívánatos, hogy a térkép jelmagyarázata azonos elvek szerint történjék, vagy legalább is ne legyenek nagy eltérések s végül azt hiszem, nem ellenkezne a logikával az sem, ha a kommentáló cikk is lehetőleg respektálná a térkép elveit — feltéve persze, hogy ilyenek egyáltalában léteznek! «E dolgok elemiek. Ismeretüket a népkönyvtárak olvasóinál szabad feltételeznünk».

6. Elemi dolog az is — írja, — hogy a kínai a turáni fajon belül antropológiailag . . . több fajból . . . tevődik össze. Hát bizony épp itt van a bökkenő! A térképnek épúgy, mint Túrmezei úr cikkének a címe turáni *népekről* beszél, most meg antropológiai *fajról*, turáni *népek* csoportosítását pedig *nyelvi* alapon közli. Minden eddigi ellentmondás is abból származik, hogy Túrmezei úr ezt a három különböző fogalmat minden rendszer nélkül vegyesen használja s nem mondja meg azt sem, hogy mit ért turáni népeken, vagy akár turáni fajon. Fel kell tennünk, hogy a mongolid rasszkör mellett a némely szerző által mongoloidnak nevezett európai rasszokat is ide sorolja. Ezek a rasszok a keletbalti s az alpesi, mindkettő tisztán Európában él. De akkor még mindig nem tartoznak a Túrmezei úr szerinti turáni fajúak közé a mediterrán orientáloid fajú törökök, nem turániak a bulgárok, akiknek legnagyobb része atlantomediterrán (azonos a portugállal!) s a finnek tekintélyes része, mely északi fajú. Ezzel szemben turániak a keletbalti fajtájú lengyelek, szlovákok, csehek, poroszok, szudétanémetek, oroszok és az alpesi fajú osztrákok, svájciak, északolaszok, franciák, vallonok, stb. De ha ez így áll s a föld lakosságának több mint fele «turáni»: mi is van azzal az «örök turáni gondolattal»? Fajilag azonban nem vesztette el önmagát egy sem (t. i. «turáni») és így könnyen ráébredhető ősi származására. Ma már bebizonyosodott tény, hogy a népi hovatarozás szempontjából végső síkon sokkal erősebb szava van a fajiságnak, mint a nyelvnek vagy az idegen hatásokra létrejött tudatnak». Ezt állapítja meg Túrmezei úr, ebből azonban az következik, hogy a keletbalti, azaz Túrmezei úr szerint bizo-

nyára «turáni» fajú porosz és szudétanémet az örök turáni gondolat jegyében összefog az ugyancsak keletbalti csemmel, lengyelrel, oroszral, magyarral s az alpesi francia a délnémettel s a hazai svábbal, akik szintén alpesiek lévén, bizonyára szintén «turáni» fajúak, jobban, mint pl. a nem mongoloid, hanem vitathatatlanul európid, tehát «árja» dinarida magyar. Ezt én hajlandó vagyok készségesen elismerni Túrmezei úrnak, de kétlem, hogy pl. hazai s többségében alpesi fajú német-ségünk elismert s hivatott vezetője is elhiszi neki, már pedig ebben mégis csak ő az illetékesebb, nem én.

De azt is megállapítja, hogy a most folyó háború a turánság felszabadító háborúja is. (64. old.) A fentieket s ezt egybevetve logikusan az következne, hogy a keletbalti porosz, szudéta-német, lengyel, orosz, cseh s magyar pl. az «örök turáni gondolat» jegyében «felszabadulás» céljából «összefog», mihelyt «ráébred» származására, ami Túrmezei úr szerint könnyen megy, merthízen a fajnak erősebb a szava mint a nyelvnek, vagy akár a tudatnak.

7. A fentiekből következik a válasz erre a pontra is. A felszabadított kínaiakról a japán császári főhadiszállásnak a magyar sajtóban közölt tájékoztatásaiban olvastam s ez jutott eszembe a térkép olvasásakor, a kínai nép kettévágásának néprajzi térképen más okát adni ugyanis nem tudom. Elismerem viszont, hogy a napisajtó nem tudományos forrás s így Túrmezei úr «tudományos» cikkét bíráló kis közleményemnek ezt az állítását készséggel visszavonom. Politikai horoszkópot pedig *nem én* állítok fel, hanem éppen Túrmezei úr, a turáni népek felszabadításának» kétségtelenül politikai és kétségtelenül horoszkópját.

8. Elfogult vagyok Ázsia meg a turánok rovására s az egymást ma oly kegyetlenül irtó árják javára, mondja Túrmezei úr. Ez valóban megbocsáthatatlan, ha meggondoljuk, hogy az egymást ma oly kegyetlenül irtó árják mellett a két legnagyobb — Túrmezei úr szerint — turáni nép, a japán s a kínai, különösen az utóbbi hét évben olyan példaadó békekészségben s szeretettel munkálkodik az «örök turáni gondolat» jegyében az összefogás érdekében.

9. Tényleg nem vettem észre, hogy a Kisatlaszt s annak statisztikáit felhasználta volna, de szolgáljon mentségemül az, hogy ezt gondosan titkolta: adatai ugyanis egyáltalában nem egyeznek a Kisatlasz adataival. Így pl. a Kisatlasz adatai szerint a finnugor nyelvek száma 25 millió, a török-tatároké 32, a kínaiaké 475 millió, Túrmezei úr adatai szerint 21, 42, illetve 436 millió. A Kisatlasz az uraltáji nyelveknek három családját: a török-tatár, a finn-ugor és a mongol-mandzsú-tunguz nyelveket elkülöníti a kínaitól s a japánitól, míg Túrmezei úr a kínait a mongollal, a japánit a mandzsú-tunguzzal sorolja egy nyelvcsaládba s az egészet az ural-altáji nyelvekkel együtt a «turáni» közös kalap alá veszi. Természetesen nem vonom kétségbe, hogy a kisatlasz téved s nem Túrmezei úr, de talán jó lenne erről a

kiadó Állami Térképészeti Intézetet is értesíteni, mert az a tény, hogy a Kisatlaszt általában jobb forrásnak tartják, mint Túrmezei urat, az oka az én bírálatomnak is.

A 10—11. pontra szeretnék együtt felelni. Túrmezei úr szerint «nyelvi alapon 621 millió turáni van», ezeket fel is sorolja s ezeknek mintegy 90%-a nyelvileg nem ural-altáji s fajlag keletázsiai, mongolid fajú. Ha ez mind turáni, úgy Túrmezei úr «Turán» fogalma sárga és ázsiai, mert ez a nagy többség adja meg a csoport jellegét. Mi pedig — ismétlem — fehér emberek s európaiak vagyunk. Lehet, hogy turániak is vagyunk, de akkor ez a turáni nem azonos Túrmezei úr «turáni»-jával! És most — mivel Túrmezei úr panaszkodik, hogy az ő tekintélyeit elvetem — legyen meg az ő akaratja s idézem azt a tekintélyt, akit ő is idéz — de úgylátszik nem ismer — s aki a magyar antropológiának kétségtelenül tekintélye:

Bartucz Lajos (A Magyar Ember. Kir. Magy. Egyetemi Nyomda. 1938. A magyar föld, magyar faj. c. sorozat IV. kötete) szerint három fő rasszkör van: a negrid, a mongolid s az europid. Az europid rasszkör szerinte «Európán kívül Afrika északi részét és Ázsiának majdnem egész nyugati felét: Kisázsziát, Elő-Indiát s a Turáni felföldet foglalja magában». Azaz Túrmezei úr tekintélye szerint is a Turáni felföldön europid fajta emberek lálnak, míg Keletázsziában természetesen mongolidok, akik közé tartoznak a japánok s a kínaiak, akik ilyenformán Bartucz szerint fajlag is mások, mint mi! Az europid rasszok Bartucz szerint az északi, a keleteuropid, vagy keletbalti, az alpi, a dinári, az előázsiai vagy taurid, a turanid, a mediterrán, az orientolid s az indid rassz. Ezek közül a magyarságban a következők vannak képviselve s a következő arányban:

Északi rassz, legfeljebb	4% (371. old.)
Mediterrán rassz, legfeljebb	1% (376. old.)
Keleti hosszúfejűek (kurgán, rjában, ontrus)	???
Alpi rassz, legfeljebb	15% (388. old.)
Dinári rassz, kb.....	20% (396. old.)
Keletbalti, vagy keleteuropid, legalább.....	20% (407. old.)
Taurid vagy előázsiai rassz, legfeljebb	5% (413. old.)
Turanid és alföld rassz, legalább.....	25% (421. old.)
Europid rasszok összesen, legalább.....	90% !

Ezt nem én, ezt Bartucz állapítja meg, az a tekintély, akit Túrmezei úr Európa melletti elfogultságom ellen idéz s aki pontosan az ellenkezőjét mondja annak, amit Túrmezei úr állít! Ezzel persze távolról sem akarom mondani, hogy Túrmezei úr «egészeben és teljesen nélkülozi a tárgyilagosságot, minden tudományosságna ez az alapkellékét», csupán azt szeretném szíves figyelmébe ajánlani, hogy mielőtt hivatkozunk egy tekintélyre, célszerű elolvasni annak a tekin-

télynek a munkáját, különben az érv bumeráנגgá változik s a dobóját találja el!

De még valamire felhívom nagybecsű figyelmét: a Turáni Szövetség emblémája nyilazó lovaszt ábrázol. Ez vonatkozhatik a kelet-európai fajú és uralaltáji nyelvű népekre, de ezek akkor is európidok, ha steppelakók és keletiek s akkor is, ha Túrmezei úr ázsiainak mondja őket, de semmi esetre sem vonatkozhatik a japánokra s a kínaiakra, Túrmezei úr állítólagos «turánijainak» 90%-ára: azok ugyanis sohasem voltak nyilazó lovasok, mégcsak steppelakók sem. Kár volt tehát azt az emblémát olyan állítások cégéréül felhasználni, amelyek könnyen visszafelé süllhetnek el.

Hát igen: fajilag is európaiak vagyunk, kedves Túrmezei úr, ezt az ön tekintélye állapította meg s ezen hál' Istennek Ön sem tud változtatni! Fajilag tehát közelebb áll hozzánk a keletbalti, északi és nyugati szláv, a dinarida délszláv, román s a turanid délorosz, román, mint a mongolid kínai és japáni. Ezekkel a közös sors is összeköt s ez a sors: európai sors, akkor is, ha Európa határmentének a mostoha sorsa. Odakapcsol keresztény kultúránk is s nem tudnánk kiszakadni belőle, ha akarnánk sem, s éppen Teleki, Kölcsey, Szécsényi a legeurópaibb magyarok. «Büszke magyar vagyok én keleten nőtt törzsöke fámnak». — mondja Kölcsey, de kifejezetten Keletet mond, nem Ázsiát, már pedig tőlünk keletre még messzire Európa van s volt. De ha ott is nőtt ki törzsöke fájának, lombját s koronáját s virágát a nyugati nap sugarai hívták életre s éltették.

S még ha talán egészen keleten, azaz Ázsiában nőtt volna is törzsöke fáknak, akkor sincs már sok közünk uralaltáji nyelvű kelet-európid fajú véreinkhez egyszerűen azért, mert más életpályát, más karriert futottunk meg, mint ők! Természetesen nem kell őket azért lenézni, sem szegye élni, sőt büszkék is lehetünk rájuk, s nem kell dörzsölnünk az «árjához» — *de a mongolokhoz, a keletázsiaiakhoz sem!* Fajilag meszszebb állunk tőlük, mint a nyugateurópaiaktól, s nyelvíleg sem közelebb!

Bár a tudat s a kultúra Túrmezei úr szerint kevésbé fontos, ugyanúgy a nyelv is, mégis erről is ejtek néhány szót. Nyelvünk ugyan finnugor nyelv s így nem rokona az indoeurópai nyelveknek, de nem rokona a kínainak s a japánnak sem! Ennek ellenére éppolyan alkalmas Európa minden gondolati termékének a közlésére, mint a német, a francia, az olasz, az angol, a lengyel, vagy a cseh, irodalmunk s művészetünk legalább annyira európai, mint akár a francia. A japán s a kínai irodalom tolmácsolása magyarul éppoly nehéz, mint franciául, vagy angolul, művészetük olyan idegen nekünk, mint bármely más európainak. Csodálatos kultúrájuk imponáló és nagy, csak éppen más, mint a mienk s így természetszerűleg idegen. Szellemi életünk, *így* irodalmunk is végigcsinálta Európa minden szellemi áramlatát, de soha semmi hatással nem volt rá sem a kínai, sem a japáni, de még az ozmán

vagy a bulgár irodalom sem! Még a legközelebbi nyelvi rokonainkkal, a finnekkel való közösségünk is egyben európai közösség is. S ez talán bizonyítóbb minden hazug mítosznál, olyannál, amely bennünket minden nyelvi, faji és kulturális alap és jogcím nélkül, múlt politikai divatból *egybe akar boronálni Keletáziával s ennek kedvéért még a turáni hagyományainkat s keleti, steppevidéki örökségünket is hajlandó meghamisítani és feláldozni, európai mivoltunkról nem is beszélve.*

Végül kijelentem, hogy cikkem megírásában semmi személyeskedő szándék nem vezetett s Túrmezei urat sem személyében, sem hitében bántani nem akartam s ha ő akár személyében, akár hitében bántva érezné magát, úgy ezt őszintén sajnálom. B.

A «Társadalomtudomány» igen tisztelt szerkesztője volt oly szíves és módot nyújtott ahhoz, hogy B. válaszát még közvetlenül megjelenése előtt olvashattam, s egyelőre rövid észrevételeimet rá itt megtehettem. Őszinte köszönöm ezért a «Társadalomtudomány»-nak.

A tárgyilagosság tekintetéből meg kell említenem: B.-nek a «Társadalomtudomány» előző számában megjelent «Turánizmus a ponyván» c. soraira helyreigazítást nem kértem, s a szerkesztő úrhoz intézett fönti levelem közzétételéhez sem ragaszkodtam. A tárgy és annak időszerűsége szempontjából igaz örömöm, hogy a magyarság e ma talán legfontosabb ügye, a szerkesztőség pártatlansága révén tisztázhatóbbá vált.

B. válaszával kapcsolatban itt mindössze arra kérem a figyelmes olvasót, olvassa el e válasszal együtt a Nemzeti Könyvtár 62. számában megjelent soraimat is, valamint B.-nek a «Társadalomtudomány» előző számában lévő sorait is. Ha azokat, meg az itt föntieket összegzi, elfogulatlan fölismerési önként adódnak.

A magam részéről természetesen itt is kötelességemnek látom, hogy a turániság tudományos és gyakorlati tisztázása érdekében B.-nek itt fönti, jellegzetesen kusza, szervesetlen s ép ezért ily szűk keretek közt megfelelően ki nem bogozható válaszára másutt is még vissza-
Túrmezei László.

«KI AZ «ÚR»?»

avagy a szociológia örvendetes térhódítása Kárpátalján. Ez lehetne stílszerű címe e kis felfigyelésünknek, de talán ez is: Hogyan készül némely újságcikk?

Arról van szó, hogy egyik budapesti reggeli lap április 16-iki számában a fenti címen kéthasábos cikket olvastunk Vass László úr aláírásával, amelyben «egy kárpátaljai olvasó» kívánságára az úri emberről elmélkedik, helyesebben cseveg a szerző. Soraiban folyóiratunk két kis tanulmányának (Ferenczy Valér: A társas érintkezés formái 1936. évi IV. sz. és Ferenczy Valér: Gentleman, úri ember, úrhatnáság. 1942. I. sz.) gondolatmenetét és fontosabb mondatait látjuk viszont, itt-ott kissé lerövidítve, de mindenkor a forrás megjelölése nélkül.

Örömmel látjuk, ha közleményeinket az irodalom (tehát a napi sajtó is) felhasználja, hiszen a tudomány feladata, hogy eredményeivel hozzájáruljon szellemi életünk gazdagításához. De az eredmények átvételének túlkényelmes és kevés írói önérzetet mutató módja, ha az író az átvételt a gondolatok megfogalmazására is kiterjeszti. Kárpátalja, igaz, messze van s ott valóban nem sokan olvassák a «Társadalomtudomány»-t, azonban a pesti lapokat Budapesten is kézbeveszi író és szerkesztő.

KÖNYVISMERTETÉSEK

Halasy-Nagy József: *A politikai tudomány kezdetei, Platón és Aristoteles.* Budapest, 1942. 94 lap. Parthenon-tanulmányok I.

A humanista műveltséget kétnyelvű klasszikus kiadásokkal, az ókor és a jelenkor élő kapcsolatait úgynevezett százoldalas essay-vel ápoló «Parthenon Egyesület» tanulmányosorozatát Halasy-Nagy József fenti kötetével indította meg.

Kétségtelen, hogy a magyar művelődés — bizonyos vonatkozásokban talán az európai átlagon felül is — mindenkor ápolta a klasszikus hagyományokat. Igaz, hogy a római jogot a maga egészében nem vettük át, de jogi és politikai műveltségünk is erősen merített a római példából. Dacára a külsőleg óriási méretű mai átalakulásnak, az ókori eszmények megtartották vonzóerejüket és az ókori kultúra maradandó elemei humanizmus néven örök emberi értékekké magasztosultak. A mai ember keresi a kapcsolatot ehhez a humanizmushoz. Ennek a törekvésnek egyik legragyogóbb megnyilatkozása Bottainak az új olasz közoktatási rendhez írt Előszava,¹ amely az új humanizmus egyik fenséges okmánya és égő hitvallás a humanizmus mellett. Az a körülmény pedig, hogy a mi magyar Parthenon Egyesületünk szerkesztőbizottságának elnöki tisztét legnagyobb jogászaink egyike látja el — országos gondjai mellett igen nagy ügyszeretettel — azt bizonyítja, hogy a humanista múlt felé való hídverés magasztos művészetének jelentőségét nálunk is felismerték és ápolását a jogélet kitűnőségei is kívánatosnak tartják. Ezt az elnevezése szerint Athenae ragyogó akropoliszi szentélyére emlékeztető magyar társadalmi egyesülést, amely az

¹ Német nyelven is megjelent: Verteidigung des Humanismus, die geistigen Grundlagen der neuen Studien in Italien, mit einer Einführung von E. Grossi, Schriften für die Geistige Überlieferung. 3. sz. Berlin, 1941.

A Schmollers Jahrbuch m. é. 6. számában megjelent ismertetés (szerzője: W. Vleugels, Bonn) a német álláspont kifejtése.

ókor és a jelenkor élő kapcsolatainak gondozását tűzte ki céljául, csak örömmel üdvözölhetjük, mert a nemzeti művelődés klasszikus gyökérzetének egészséges erejét bizonyítja.

Ami mármost a százoldalas essay-k sorozatának I. kötetét illeti, mindenesetre merész elgondolás ennyire rövid tanulmányok által hozzáférhetővé tenni a klasszikus hagyományok még élő darabjait a mai olvasó számára, mert a szűkreszabott keret könnyen elsekélyesíti a tartalmat, a tömörség pedig könnyen válik túlzásfoltossággá, ami viszont a közérthetőség rovására megy. Egy nagy előnye van a rövidségnek: kedvez a mai gyorsütemű életstílusnak. Abszolút követelmény az ilyen kis kötetekkel szemben: kifogástalan helytállóság és megkapó erő, mert különben a közvélemény irgalmatlanul elsiklik felettük. Halasy-Nagy József tanulmánya megközelíti ezt a szigorú mértéket, ami óriási eredmény, ha meggondoljuk, hogy a roppant nagy irodalom alapján Platón és Aristoteles szellemi arculata közismert. Szerzőnk nem is Platónról vagy Aristotelesről írt voltaképpen, ezek a híres nevek csak ügyes csalogató cégérek. Az igazi és főtéma az alcímben jut kifejezésre: és ez a politikának mint tudománynak a megszületése, így szemlélve a szerző művét, az a politikai és a tágabb értelmű társadalomtani tudás szociológiájának egy ragyogó fejezete. Bemutatja azt a légkört és azokat a világtörténelem folyamán csak egyszer előforduló társadalmi viszonyokat, amelyek közt úgyszólván kikerülhetetlen erkölcsi szükségszerűséggel be kellett következnie a politikai tudomány kezdetének. A kicsi városállamok világának tarka összevisszasága, amely mindenféle közületi variációt kitermelt magából, a rabszolgaságon nyugvó gazdasági rendszer, amely viszonylag nagy tömegek számára tette lehetővé a gondtalan életet és a vége-hosszanélküli vitatkozásokat a köztereken, az államok kisméretűsége folytán lehetséges áttekintése az összes közviszonyoknak akár egy világos emberfő által, a görög elme kontemplatív hajlama, a görög nép szerelmes meghódolása a szépen csengő-bongó élőszo varázsa előtt, az emberi lélek relatív fiatalsága és nagy gondolattermő ereje és végül mind e körülmények sajátos találkozása mesteri módon vannak bemutatva. És mert a szellem a maga háztartásában minden jelentősebb feladatra többeket szokott kijelölni, a politikai tudomány kezdeteinél is ez volt a helyzet. A fejlődést több gondolkodó indította el a görög világban is. Platón és Aristoteles úgyszólván ugyanarra a feladatra vállalkoztak, de mindegyikük a maga egyénisége és jelleme szerint adta meg a választ a feltett kérdésre. Minthogy pedig a tanítvány

és a mester nemzedéknyi korkülönbsége is köztük volt, az eredmények gyakorlati kivitelezésükben dialektikai ellentétként jelentkeztek. A szerző pedig szintetikus szemlélettel magasabb egység összetevői gyanánt tudja a megoldásokat elénk tárni. De a művészi emberábrázolás kabinet-darabjai közé számítható méltán a való élet irányításának teljessége után sóvárgó, saját metafizikai mélysége által a tömegtől irtózó és arisztokratikus kényessége, etikai érzékenysége által gátolt és az akadémiái hűvösebb berkekben fogva tartott Platón arcképe, vagy a kissé világfias Aristoteleszé, aki saját hazájában is előkelő idegen inkább és egy rovargyűjtő természettudós hűvös tárgyilagosságával vizsgálja a görög társulás formáit és ezek osztályozása közben eszmél rá arra, hogy a rendszer nem racionálisan önkényes műalkotása az emberi szellemnek, hanem hogy minden tudásnak immanens vonása, a politikai és társadalmi tudománynak ezenfelül formaproblémája is. Ahogy Luther: A szabadságról írt egészen kicsi tanulmányáról azt mondhatta, hogy a keresztény élet egész sommázata mégis benne foglaltatik, azonkép Halasy-Nagy József e szerénykeretű írásművéről is el lehet mondani, hogy benne úgyszólván kulminál eddigi eszme-termése.

Ahogy az eredeti források alapján minden nemzedék újra megalkotja történelmi világvilágképét és abban a kezdet, a kiindulás mindig nagyon lényeges, mert itt kevés a megbízható forrás, azonkép minden korszak kénytelen új bölcséleti és politikai világvilágkép alkotni magának saját felfogása, ízlése és szellem-erkölcsi szükségletei szerint. Halasy-Nagy József művelődésünk, politikai és szociológiai világvilágképünk kezdeteire megy vissza és azoknak ad mai, modern értelmet.

H. J.

Hans F. K. Günther: *Das Bauerntum als Lebens- und Gemeinschaftsform.* 1939. B. G. Teubner Leipzig-Berlin. 673 1.

E vaskos könyv szerzője a rasszanthropológia (Rassenkunde), a népélettan (Völkerbiologie) és a faluszociológia (Ländliche Soziologie) professzora a berlini egyetemen, s bevezetőjében nem kevesebbet ígér, mint a német parasztság szociológiáját az 1880—1930. évek közé eső korszakban. Érthető érdeklődéssel nyúl tehát az ember a könyvhöz, remélvén, hogy kimerítő szociológiai elemzést kap a német parasztságnak e kritikus korszakáról, s emmellett anthropológiai és biológiai szempontból is meg tud valamit e társadalmi világról.

A tartalommutató még szintén bőségesen ígér, miután egy hosszas módszertani fejezet után tekintélyes oldalszámmal következik egymás után a parasztság természeti és emberi környezetéről, a faluközösségről, a szomszédságról, a paraszt családról, a parasztságnak a városhoz, államhoz és joghoz való viszonyáról, a paraszt-lélekről és a paraszt-szellemiségről, továbbá a paraszti élet különböző területeiről, mint a nevelésről, házasságról, ifjúsági életről stb. szóló fejezetek. Különösen érdekesnek és sokatmondónak ígérkezik egy hosszú fejezet a «Landflucht»-ról és a parasztság «parasztatlanodásáról» (Entbäuerlichung). Hasonlóan sokat ígér két értékelő fejezet, egyik a parasztság értékességéről, másik a parasztság népi jelentőségéről.

Nyomban lehül azonban a szociológus érdeklődése, amikor az első, módszertani fejezetet elolvassa az ember. Szó sincs ebben a részben arról, hogy miféle társadalmi képződmény a parasztság, miféle eleme az egész társadalom szerkezetének, s önmagában milyen szerkezetiséget testesít meg. A parasztságnak valamilyen szemléletét és felfogását képviseli a szerző — lényegében azt a közkeletű parasztbarát és parasztdicsőítő szemléletet, amely szociológusok és laikusok között széliére tenyészik — s kritikai vizsgálódás nélkül támaszkodván erre a szemléletre, különféle jellegzetességeket állít a parasztságról. Mindössze két pontosabb jegyet szolgáltat a parasztság felfogásához, ezekkel azonban ugyancsak nem megyünk sokra. Egyfelől a «*paraszti életérzést*» (bäuerliches Lebensgefühl) tekinti a parasztság megkülönböztető jegyének, másfelől pedig «született» parasztokról (geborene Bauern) beszél. Szóval bizonyos lelki meghatározottságot tekint a parasztság alapvető ismérvének, közelebbről valamilyen öröklött karaktert, s egy szóval sem szól arról a társadalmi meghatározottságról, ami a parasztságot lényegében kialakította, s magát a paraszt «lelki séget» is kiformálta.

A paraszti társadalmi állapot különböző tényezőiről, tehát az agrár gazdálkodásról, a falusi településről és a paraszti «rendi» helyzetről sem beszél kritikai vizsgálódással, hanem abban a bizonytalan egységben szemléli a parasztságot, ahogy a laikus szemlélet nézi a falusi-földműves-paraszti népességet. Emellett azonban beszél a falusi helyzetről és az agrár foglalkozásról, anélkül azonban, hogy e tényezőknek az értelmét és szerepét egyszer is világossá tudná tenni.

Új és érdekes azonban, amit a parasztság és a különböző rasszbeliség összefüggéséről mond. Nevezetesen azt állítja, hogy

a parasztságra épült társadalomszerkezet, szóval az olyan társadalom, amelyben a parasztság ez első és az alaprend, a germán népeknek, pontosabban az északi fajnak a sajátja. Ennek a fajnak a társadalmában a parasztság a «csésze» (Schale) — valószínűleg a virág szerkezete után képzelve — s a többi rétegek a leszármazott elemek, a «mag»-képződmények. Ezzel ellentétben a sémita népeknél — nyilván ideszámítja a török-tatár fajúakat is — a parasztság helyett nomádság van és e nomádság szerepel «mag»-képződményként, s a többi rétegek töltik be a «csésze» szerepét. Még izgalmasabb az a megkülönböztetés, amit az északi fajon belül tesz. úgy véli, hogy a germán népeknél érvényesül a legtisztábban a parasztság leglényegesebb eleme a «Bauerngeist» — ezt másutt «germanisch adelsbauerlich» jelzővel illeti —, viszont az angolszász népeknél ehelyett a «Farmergeist» érvényesülését állapítja meg.

Bármennyire hiányzik is a különlegesen társadalmi szemlélet szerzőnk felfogásából, mégis kénytelen észlelni egy jellegzetesen paraszttársadalmi tény, azt nevezetesen, hogy a parasztság, nem egyformán paraszt az ország különböző vidékein és a történelem különböző szakában. Ezt az eltérést — pedig a legfontosabbak egyike — nem képes másként megfogalmazni, mint úgy, hogy van olyan parasztság, amelyet még teljesen eltölt a «paraszti életérzés», van viszont olyan, amelyből már kiveszett ez a «lelkiség». Ilyen alapon van «echtes Bauerntum», tehát igazi parasztság és vannak olyan vidékek, ahol az «Entbauerlichung» folyamata ment végbe, itt tehát már nem igazi a parasztság. E nyilvánvaló különbség megállapítása azonban nem akadályozza annak, hogy a szerző valamilyen «időtlen parasztságnak», az «örök parasztságnak» a világát («etwas vom Zeitlos-Bäuerlichen») ne tűzze ki vizsgálódása legfőbb céljául.

Ilyen szemlélettel tekintvén a parasztságot, természetesen nem meggyőző és nem is nagyon érdekes, amit részleteiben mond a szerző a parasztságról. A parasztság természeti és emberi környezetéről, a paraszt «lélekről», s a paraszti élet különböző területeiről elmondja mindazt, amit hasonló szemléletű írók általában elmondanak. Tehát, hogy a parasztság természeti világban él és magatartását hagyományos szabályok írják elő, élete «egészséges», fegyelmezett, közösségi stb. stb.

Nem érdektelen azonban amit a parasztság értékességéről mond. Megállapítja, hogy a parasztság főerénye a szorgalmasság és a dolgoosság, ezen kívül azonban további erényei a gondosság, előrelátás és takarékoság. Legforróbb szavakkal jellemzi a paraszt-

ság gyarapító-alkotó hajlamát, szóval azt a tulajdonságot, hogy földet-házat-birtokot-családot, mint egy-egy életművet gyarapítja a parasztság, s ez a legfőbb paraszti vezető eszme. Itt állapítja meg, hogy a paraszt tulajdon-eszme azonos az ősgermán tulajdon eszmével, nevezetesen egyik sem a pusztai birtokban tartást és a birtok munkátlan élvezetét a jogát jelenti, hanem mindkét tulajdonjog az alkotó és gyarapító munkának a jogi kerete. Ezenkívül azonban további erényeket is tulajdonít a parasztságnak, nevezetesen az önuralmat és mértéktartást, a hallgatagságot és szemérmességet, az igazságszeretetet és igazmondást, a jogérzetet és végül a vallásosságot és a jámborságot, s a hagyományok tisztelését. Nyilvánvaló, hogy mindezekből a tulajdonságokból van valami jelen a parasztságban, azonban úgy, ahogy a szerző felsorolja őket, minden társadalmi értelmezés és indokolás nélkül, csak úgy rá vannak aggatva a parasztságra, s tökéletesen propagatív szándékúnak tetszenek.

Komolyabbak és alaposabbak azok a fejtegetések, amelyeket a parasztság városiasodásáról mond Günther. Elég jól jellemzi mindenekelőtt a városiasodás alapvető okát a gazdasági átalakulást. Állítása szerint a német parasztság 1840 és 1870 között érte meg a gazdasági szervezet teljes átalakulását. Nevezetesen ebben a korban váltotta fel a vidék életében a terménygazdálkodást a pénzgazdálkodás, ekkor vezették be a pénzdótot, szóval ezekben az években alakult ki a német paraszti gazdálkodásban a pénzjövdelemre törő vállalkozás. Ez alapvető okon kívül bőségesen sorol még fel hasonlóan kívülről ható egyéb okokat. Így a várossal való erősebb érintkezést, a katonai szolgálatot, az iskolázást, a technikai újításokat, a világháború hatását, a városi gyönyörök csábítását, a városi minták utánzását, s végül a rádió és újság elterjedését.

Mindezeknek az okoknak nyilvánvalóan volt szerepe a német parasztság «polgáriasodásában», azonban Günther vajmi keveset mond arról, hogy mindezek az okok azért hathattak, mert valami változás magában a parasztságban is végbement. Mindössze annyit mond erről az oldalról, hogy fellazult a paraszti faluközösség. S ezt éppencsak futólag veti oda. Holott a parasztság társadalmi alakulásának legizgalmasabb kérdése az a belső fejlődés, ami a zárt paraszti állapotnak a belső fellazítását eredményezte. Ahogy néhány hazai történeti kutatásból sejthetjük, ebben a folyamatban a földbirtok tulajdonjogának az egyéniesedése volt a döntő ok, ez adta meg az első föltételét a paraszti társadalmi szerkezetiség fokozatos fölbomlásának. Erről azonban szerzőnk említést sem tesz.

A könyv tehát, mint a német parasztság szociológiája nem sokat ér. Sem a német parasztságot illetően, sem általában a parasztságot illetően nem leszünk belőle okosabbak. Úgy látszik azonban, hogy a könyvnek is fontosabb célja a vizsgálódásnál az értékelés és a parasztság hivatásának a politikai indokolása. Kiderül az abból is, hogy legnagyobb hangsúly van két politikus fejezetén, nevezetesen a «Gemeinschaft» és a «Gesellschaft» szembeállításáról s a parasztság népi jelentőségéről szóló részekén. E fejezetekben világossá lesz a szerző politikai felfogása a parasztságot illetően. Tönnies alapján fogalmazva a «Gemeinschaft» és a «Gesellschaft» értelmét, csak a «Gemeinschaft»-szerű közösségek kialakításában látja az emberi kultúra és társadalom megmentésének a lehetőségét, s ilyen közösségeket csak a parasztság társadalmában talál. Meggyőződése tehát, hogy csak a «parasztszemlélet» megerősítésével és kiterjesztésével, következésképpen a parasztság vezető szerepének a biztosításával lehet megegyezően egészségessé tenni a német társadalmat és kultúrát. Tehát a maga stílusában ugyanazt mondja, amit Giono a franciáknál és némely népiesek nálunk.

Erdei Ferenc.

Úr és paraszt a magyar élet egységében. Szerkesztette: Eckhardt Sándor. A Budapesti Pázmány-Egyetem Bölcsészeti Kara Magyarstudományi Intézetének kiadása. Budapest, 222. 1.

Ez a nyolc tanulmány a szerkesztő előszava szerint a történeti és a népi kultúra összefüggéseit kívánja megvilágítani s arra az eredményre jut, hogy a magyar műveltség alsó és felső rétegei állandó körforgásban élnek. Egymást felváltva táplálják, termékenyítik, sőt «a két műveltség egységbe olvad, a magyar nemzeti műveltség nagy egységébe».

A szerzők, túlnyomó részben a magyar tudomány jelesei, tárgyilagosan írt értékes tanulmányaikban többé-kevésbé érintik a címben megjelölt problémát s itt-ott valóban rámutatnak a magyar műveltség egységére, a szerkesztő eredmény-megállapításában mégis bizonyos többletet látunk a könyv tanulságaival szemben. A szerkesztő az úri és paraszti műveltség egybeolvadásáról beszél. Szerzői többnyire nem különböztetnek meg úri és paraszti kultúrát s el sem igen jutnak a probléma lényegéig: az úr és paraszt nagy kulturális távolságáig, amelynek áthidalására a könyv nemesen tendenciózus címe szerint a szerkesztő törekszik. Az írók, őszinték, tárgyilagos, tudományos módszerűk és felkészültségük kifogástalan,

azonban célkitűzésük általában nem olyan messzemenő, mint a szerkesztőé s ezért a könyv szép is, jó is, tanulságos is, de nem azt a tanulságot nyújtja, amelyet a szerkesztő eleve tudott, de most a tudomány szavával is megerősíteni kívánt.

Az első két tanulmány történeti: a nemesség és a parasztság múltját vázolja a legrégebb időtől a múlt század közepéig. A középkori részt *Sinkovics István* írta meg éles, világos kontúrokban vezetve a fejlődést Werbőczyig, a magyarság tragikus társadalmi szembekerüléséig, de inkább csak megállapítja, mint megmagyarázza a XV. században oly sajnálatos útra tévedt társadalomalakulást. Az újkori részt *Szabó István* dolgozta ki, sok jóakarattal hangsúlyozva, hogy a nemesség eltömegesedése mögött sok paraszti életszínvonalon élő szegény nemes volt s viszont a jobbágyok a nemzet-fogalomból ki voltak rekesztve, szemmel láthatóan kerüli a helyzet leplezetlen feltárását s azzal, hogy az utolsó három nemzedék korát már mellőzi, nem is jut abba a helyzetbe, hogy a parasztság mai helyzetének kialakulását megvilágíthassa. Ez a könyvből egyébként is hiányzik, pedig a társadalmi szakadék és osztályellenétét áthidalásáról, ennek feltételeiről e nélkül nehéz még beszélni is. Viszont azzal, hogy megállapítjuk a magyar társadalmak XIV. századbeli nagyobb kulturális egységét, a mai kérdésekre még nem adtunk feleletet.

A következő tanulmány, mely a falu és a város kérdését tárgyalja, szürke település-földrajzi vázlat, mely semmivel sem szolgálja a szönyegre hozott kérdés megoldását. Pedig éppen a falu-város gazdasági és művelődési helyzetének alakulását ismertetve, igen sok fontos és tanulságos eredményre jutott volna egy társadalomtörténeti szempontokkal rendelkező szaktudós. A magyar nép hitéletének, vallásos érzületből fakadt szellemi hagyományainak lelkes kutatója, *Bálint Sándor* a liturgia hazai tömeghatásait, népszokásokban felismerhető nyomait vizsgálja: Gazdag tanulmány a katolikus magyar nép vallásos életének, lelkületének megismerése szempontjából s ha feltesszük, hogy mindez a hit a katolikus úri osztály körében is élt, akkor a kultúra *egységét* egy területen igazolja is. De az egész cikk a középkor lelkiségét tárja elénk, az újkori szellemiség átalakító hatásáról már nincs mondanivalója (egy-két megjegyzéstől eltekintve). Befejezésében a szerző a ráolvasások feltámadását várja az orvostudománytól, mely a szerző szerint mindinkább lelki folyamatnak tekinti a betegségek gyógyulását, ami szerzőnk szerint a ráimádkozás igazolása. Csupán a művelt emberektől tagadja meg e gyógyító mód eredményes alkal-

mazását. — *Viski Károly* világosan látja az úri-népi műveltség társadalmi jellegének lényegét, a folyamat színén és mélyén elkülönülő jelenségeket. Tudja, hogy a társadalmi jelenségek, tehát a művelődés folyamata is jelenség. Az életfeltételek, a természet horgonyozza le a nagy közösséget. Ételek, ház, bútorok, életmód ugyanannak felszínén, virágjában levő vagy elnehezült és a mélyre szállott módozata. De a fenékre szállt s ott gyökeret eresztett műveltség tájankint más-más ízt, zamatot nyer, amit szívesen felhoznának a színén élő «úri»-műveltség gazdagítására a népi kultúra bűvárai, ha az a színén el nem hervadna. A népi kultúra egyben a régi úri, de feledésbement, kiszorult, melynek felbukkanása magyarább életet jelent. De az úri osztály ezt nem igen kívánja, mint ahogy a parasztságból felemelkedők is nyomban megtagadják a paraszti rokonságot.

Ortutay Gyula a népköltészet és műköit észét jellemző különbségeit és egyezéseit keresve arra az eredményre jut, hogy a leg-tökéletesebb népköltészet találkozik a népköltészet legjavával abban, hogy mind a kettő a nagy közösség «legáltalánosabb kifejezési igényeinek tesz eleget». Ezt Marót Károly nyomán «köz-költészeti» jellegnek nevezi. Érdekes, ha nem is a legmélyebb rétegig ható vizsgálódása az úri-paraszti műveltség mai irodalmi problémáit nem érinti.

Kiemelkedik a kötetből a felvetett probléma mai szempontú tárgyalása tekintetében *Keresztúry Dezső* «új magyar népiség» c. tanulmánya. Túlnyomó részben irodalmi szemszögből nézi ugyan a kérdést, de tisztán látja annak sokkal messzebbmenő politikai-gazdasági és egyéb társadalmi vonatkozásait is. Termékenynek ígérkező gondolata a szerzőnek nyomatékosan hangsúlyozni a népies törekvések kettős arculatát: egyfelől a népért, a nép jobb boldogulásáért, felemeléséért dolgozók mozgalmát, másfelől azokét, akik a népit, a nép értékeit akarják felkarolni, felhasználni az úri erősítésére, felfrissítésére. Nem kétséges, hogy ez a két ellentétes célú törekvés ma is lépten-nyomon felismerhető. Éppen ilyen bizonyos az is, hogy az egészséges nemzet nem lehet el nép nélkül, mely természetes alapja, szerves és egyenrangú része, tehát nem lehet pusztá «erőforrás».

Szombatfalvy György.

Balás P. Elemér: *Werbőczy, a modem ember.* Kolozsvár, 1941. 46. 1.

A nagy magyar jogtudós halálának 400 éves fordulóját a kolozsvári egyetem jogi és államtudományi kara is megünnepelte. Itt olvasta fel a szerző ezt a kitűnő tanulmányát, melyben Werbőczy

nagyságát modernségében jelöli meg. Werbőczy renaissance-ember volt, kinek szelleme már szinte minden alapvető vonásában elfordul a középkori gondolkozástól. míg kora felfogása szerint a nép és ország az uralkodóé, tehát a tulajdon dologi jellegű vonása uralkodik benne. Werbőczy szerint a királyi hatalom is a néptől ered, tehát személyi természetű. Elévülhetetlen érdeme Werbőczynek, hogy a római jogot formalisztikus elemeitől menten vette át. Megtartotta a hazai jogfejlődés anyagát: a törvényt és a szokásjogot. Nem mint pl. a német, annak szabályait, tehát anyagát is, ami ott később az élő társadalom lelkéből sarjadzó szellem fojtogató nyúge lett. Átvette az egészséges római jogi szellemet s ezzel szárnyat adott a magyar jogfejlődésnek s megelőzte a római jognak később német kiadásban való behatolását, illetőleg ennek veszedelmét. Jogszemlélete sztatikus és dologi, de magyar életszemlélettel. Nem idegen azonban tőle a személyi szemlélet sem, ez főképen közjogi felfogásában, nemzetfogalmában mutatkozik. Sok vonatkozásban mutat rá a szerző a nagy magyar jogtudós modernségére, ilyenek tekintve a renaissance ma is élő lelkeségét. Kevesebb szó esik Werbőczy társadalomszemléletéről. A jobbágy elnyomást, az örökös szolgaságra kárhóztató törvényeket szerzőnk kor jelenséggel mentegeti és magyarázza, nem adva feleletet arra a kérdésre, hogy ha a nagy magyar politikus és bíró ment tudott maradni a német politikai és szellemi hatásoktól egyéb téren, miért sodródott a német szellem túlzásaiba a parasztelnyomásban, a dologi jog embertelenségébe taszítva a magyarság tömegeit akkor, midőn a török veszedelem miatt a nemzet tömör egységére lett volna szükség? De melyik nagyember ment minden gyarlóságtól s melyik renaissance-ember a nagy árnyoldalaktól?

Sz. Gy.

Közigazgatásunk nemzetközi kapcsolatai. A VI. közigazgatási tanfolyam továbbképző előadásai. Szerkesztette M á r t o n f f y K á r o l y. Közzéteszi dr. vitéz Keresztes-Fischer Ferenc m. kir. belügyminiszter. Budapest, 1941. 1112 oldal.

Nagyszabású és sok munkával szerkesztett kötetben a hatodik közigazgatási továbbképző tanfolyam 76 előadását kapja is az érdeklődő olvasó és érdekelt közigazgatási tisztviselő. Az egész témakört, tudományos és gyakorlati vonatkozású minden problémájával felleleli ez a munka és egészen új — tudományosan eddig fel nem dolgozott — gazdag anyagot helyez a kutatás reflektorai fénycsóváinak központjába.

A hatalmas kötet kilenc fejezetében a legváltozatosabb témakörök kidolgozását találjuk meg kitűnő szakemberek tollából. Hankiss János a magyar embernek a külföldiek képezetében élő képét vetíti elénk. Horváth Jenő aktuális összefoglalást ad az 1920—1940. évek történetéről. Jánossy Dénes a most divatos európai két államszemléletnek és államalkotó újabb két elvéről: a történeti fejlődésre és vegyes népiségi kultúrára támaszkodó heterogén nyelvű nemzetállamok és az egy nyelv, egységes faj és népiség elvén felépült népi államok elvéről, valamint az élettér fogalmáról ad plasztikus tanulmányt, amelyben kijelöli a Kárpát-medence és Dunavölgyének geopolitikai egységén, az évezredek történelmi sorsközösségen és politikai és gazdasági egymásrautaltságon, a népcsaládok közötti vérségi kapcsolaton és közös életformákon kialakult egységes magyar állam világpolitikai helyét, öncélúságát és hivatását.

A második fejezetben Radocsay László, Tomcsányi Vilmos Pál, Vladár Gábor, Gajzágó László, Angyal Pál, Magyary Zoltán, Lupkovics György és mások a nemzetközi jog és nemzetközi magánjog alkalmazását tárgyalják a magyar közigazgatásban, továbbá a közigazgatástudomány nemzetközi irányait és a külügyi közigazgatás gyakorlati kérdéseit.

A harmadik fejezet a nemzetközi intézmények, a negyedik fejezet tanulmányai a kisebbségi jog és kisebbségi politika, valamint kisebbségi közigazgatás aktuális és égő problémáit fejtegetik nagy szakértelemmel és a főbb vezető elvek mélyreható fejtegetésével. Az ötödik fejezet az utódállamokban maradt magyarság szörnyű szenvedéseit és tervszerű elnyomását, majd kipusztítására irányuló tudatos szerb, román, cseh, tót, állampolitikát rajzolja meg hiteles adatok alapján. A következő fejezetekben kétszázötven oldalon Magyarország nemzetközi gazdasági kapcsolatairól nyújtanak rendkívül tanulságos és eddig máshol fel nem található gyűjteményes összefoglalást a legkiválóbb magyar szakférfiak. Végül a kisebbségi kérdésre vonatkozó fontosabb jogszabályok szövege és ezen kérdések rendszeres bibliográfiája teszi teljessé a rendkívüli gondossággal és szorgalommal, nagyszerű tudással szerkesztett kötetet.

Kormányzati és közigazgatási szerveink régóta nélkülözték ezt a munkát. A külpolitikai nevelés számára olyan összefoglaló mű ez, melyhez hasonló nincs irodalmunkban s amely az eddigi hiányt, hézagot szerencsésen és teljesen pótolja. Az államigazgatást végző tisztviselők külpolitikai értéke és tudása kifejlesztésére, —

mely most roppant jelentőségű nemzetünkre nézve — megadja a módot és lehetőséget. Ez a nagy mű egyben nagyértékű, közérdekű és lexikonjellegű összefoglalása a magyar külügyi közigazgatásnak.

A kötet sikere és hasznavehetősége elsősorban a szerkesztő *Mártonffy Károly* érdeme, mert az ő rendező és átfogó tehetségét dicséri a problémák világos kitűzése, továbbá a kidolgozásukra kitűnően felkészült szakférfiak szerencsés felkérése. Bármennyire törekszik is a szerkesztő szerényen háttérben maradni, a hozzáértő olvasó világosan látja a szerkesztő átfogó tárgyismeretét, közigazgatásunk hiányaiban való mélyreható tájékozottságát, valamint a közigazgatási jognak organikus társadalomszemlélethez táplálkozó tudását, mely oly termékenynek bizonyult a közigazgatás reformkérdéseinek felvetésében.

Tizenkét terjedelmes kötet — egy jelentős közigazgatási könyvtár — bizonyítja immár, hogy mit tud alkotni egy rátermett és lelkes szerkesztő tehetsége és példátlan szorgalma. De példamutató az a megértés, bőkezűség és nagylelkűség is, amellyel a belügyminiszter a korszerű közszolgálat kimunkálásának útját támogatta, amidőn e munkálat létrejöttét és kiadását lehetővé tette.

Rácz Gyula

Kodolányi János: *Baranyai utazás.* Bolyai-könyvek. Budapest, 1941. 8°, 110 lap.

Az újabb demográfiai statisztikák tanúsága szerint Európa nemzeteinek a népesedési ereje — egy-kettőnek a kivételével — hanyatlóban van. Ez alól a szomorú jelenség alól hazánk sem kivétel. Nemrégiben jelent meg a Magyar Statisztikai Szemle egyik számában a magyarság tényleges szaporodásáról és fogyásáról írt nagyon tanulságos cikk keretében egy népesedési térkép, amely megdöbbentő képet fest a magyar nép szaporodási viszonyairól. Tudjuk, látjuk, hangoztatjuk, hogy a magyarság különösen a dunántúli részekben pusztul, fogy. Azt is tudjuk, hogy azok a gyógyítóeszközök, a megrázó szavak, melyekkel a romlásnak gátat akartak vetni, jobbra sikertelenek maradtak. Még súlyosabban esik a latba ez a szomorú tény, ha meggondoljuk, hogy eme visszájára fordított életjelenséggel a Dunántúlnak is főleg a déli részén, a határörvidékein találkozunk. Ott mutatkozik az országban sehol hozzá nem fogható lavinaszerű zuhanás a népszaporodás terén, ott pusztul, gyengül

a magyar fajta, ahol legerősebbnek, legszaporábbnak kellene lennie. Az is köztudomású, hogy a gyérülő, pusztuló magyarság helyét egyre nagyobb mértékben szállják meg az idegenajkú jövevények.

Kodolányi János könyvében mindkét bajt előhossa: az egyikét és az idegen elemeknek ennek nyomában járó, egyre szélesedő térfoglalását. Magasra kiemelkedik ez a könyv a hasonló hangú és tárgyú írások közül. A szerzője maga is baranyai, aki ismeri és rajongással szereti ezt az enyésző népet, annak immár évezredes, pusztuló művészetét, sajátos zamatú magyar nyelvét. Nem meglepő tehát, ha e vidék magyarságának, egykori művészetének pusztulásáról megrázóbb képet tud festeni, mint más; nem meglepő, ha e népet pusztító bajnak az eredetét nem csupán és főleg nem elsősorban az eddig sokszor tárgyalt okokban keresi, hanem egészen más helyen próbál — úgy hisszük, helyesen — a baj eredetére rátapintani.

Megrendítő az a kép, amit az író tolla nyomán ezek a kiháló baranyai falvak mutatnak. Kihalt utcák, melyek víg gyerekhangot, vidám lármát már sohasem hallanak; düledező, elhanyagolt házak, beszőgezett ajtókkal és ablakokkal; gyomtól felvert udvarok; a pusztulás levegője fojtogatja a betévedőt. A temetőben sem lehet dermesztőbb csend, mint ezekben az ezeréves magyar falvakban, melyekben Árpád fejedelem vezértársának, Vérbulcsúnak a törzséhez tartozó, a honfoglaló seregben hadakozó Kán, Ete és Bojta nemzetségei telepedtek meg egykor, amit a mai, is meglévő falunevek bizonyítanak. Ezek az ősrégi falvak, melyek nem egészen egy évszázaddal korábbi érintetlen tisztaságukban az ősi időkbe visszanyúló népies művészi ízlésnek országszerte ritka remekeit termelték ki, ahol valamikor fehérruhás, selyemkötényes, «biklában» és «kebélben» pompázó lányok és menyecskék ragyogtak vasárnap délután, ahol egy sajátos ízű, régi magyar beszédnek a szavai csengtek, azok most kihalt utcáikkal gyanakodó öregasszonyok, komor, befeléfordult férfiak, tizenöt-húsz gyerek — négy-öt abból is a református lelkészé — egyhangú, színtelen tanyái, melyek egykedvű tekintettel néznek saját sírjuk mélyére. A megritkult őslakók közé pedig egyre erősebben nyomul fel a betelepített jövevény. A gyér születés folytán a keskeny földcskék összeragasztódnak, szélesednek, hiszen örökös egyre kevesebb lesz, s a falvakban alig akadnak, akik a földet megműveljék. Kiadják tehát a sváboknak és horvátoknak, s hogy ez hova vezet, azt nem kell mondani, kiáltó példa erre a sok közül Vajszló, ahol 15 évvel ezelőtt még egy

idegen sem volt, s ma már van 45—50 s követeli a sajátnyelvű iskolát és istentiszteletet. A régi fehérszínű magyar falvakban egyre szaporodnak a színesre festett, sajátos alakú házak, de azokban már nem magyarok laknak.

Ezeknek a pusztuló, egykés vidékeknek az arcukat, lelkületét, férfiaknak és nőknek egymáshoz való természetellenes viszonyát, az egykés házasságok áldatlan viszályait gyakran lefestették már, éppen ezért csak egy-két megfigyelést ragadunk ki az egykés falu szerzőnk rajzolta természetrajzából.

Ha az ember nem élheti azt az életet, melyet az erkölcs, az egészséges ösztönei megszabnak, ha mellékszempontok, hasznossági elvek jutnak túlsúlyra és átveszik az uralmat az egészséges ösztönök felett, akkor beteggé lesz a lélek. Ez a magyarázata annak, hogy az egykés vidékeken az emberek ösztönélete elferdült, erkölcsi érzéke megromlott. A nők elvesztik legnemesebb vágyukat, az anyaság utáni vágyat, a férfihoz való természetes vonzódás kihál belőlük. A férfiak úgy élnek, mintha soha nem lennének fiatalok. Bizonyos, hogy van valami kapcsolat a lélek gyermekellenes magatartása és a test ösztönös gyermekkívánása között. Csak ezzel lehet talán megmagyarázni több esetben, hogy teljesen egészséges menyecskék nem fogannak gyermeket, még akkor sem, ha a házastársak egyébként akarják. A természettel nem lehet büntetlenül csúfot üzni az életösztönök rovására, mert megbosszulja magát: a természet végül is meghódol a beteg, gyermektagadó akarat előtt, de azzal aztán az élettovábbadás lehetősége is megszakad. Mintha csak a természet maga is tiltakoznék az életnek ilyen erőszakos elfojtása ellen, az egykés vidékeken a baj kezdeti stádiumában túlnyomóan lányok születnek; talán az életösztön anyákat akar szembeállítani a pusztulással. Mikor azonban az életösztön már szinte kihalt, akkor a megfigyelés szerint a kivesző fajban még egyszer fellobban az élet akarása, s ekkor már szinte kizárólag csak fiúk születnek, mint van ez az Ormányság sok helyén. Ezzel azután ki is merül az élet folyama, a továbbfolytatódás megszűnik.

Az egykés vidékeken sok a magaskorú ember. Talán a kivesző fajta öntudatlan védekezése ez — teszi fel a szerző — a teljes elenyészés ellen. Az ormánysági temetők arról beszélnek, hogy minél kevesebb a születés, az utód, annál gyakoribb a nagyon öreg ember. úgy tűnik, mintha a kialvó életösztön tiltakoznék az enyészet ellen, mintha az élet meghosszabbításától valami reményt várna a továbbfolytatódásra.

Nem kell azt gondolni — emeli ki a szerző —, hogy ez a rom-

lottnak, önzőnek, ridegnek látszó nép nem érzi a bajt, saját pusztulásának borzalmas súlyát. Maga az a tény megcáfolja ezt, ahogyan «a legöregebbek a régi, letűnt, jobb időkről beszélnek. Talán hihetetlennek hangzik, ezek az öregek visszakívánják a régi jobbágyidőket, annak örömeit, az erkölcsök őszinteségét, az egyszerűbb életet, a közös munkát, amikor még nem volt meg a «különözés», amikor még annak volt jó dolga, akinek sok gyereke volt, mert az több munkát vállalhatott, amikor a nagy családok mindent maguk teremtettek elő, amikor még nem kellett vigyázni a keskenyre szabott földre, hogy, jaj, csak két-három gyerek között fel ne kelljen osztani! Tudják, látják ők, ami velük történik, reménytelen egykedvőségük azonban oly nagy, hogy már nincs erejük a dolgok megfordítására.

Az egyke okát gazdasági és erkölcsi tényezőkben szokták megjelölni. De hogy valóban ezekben rejlik az igazi ok, nem lehet biztosan állítani. Ha majd összegyűjtöttek e nép régebbi és újabb megváltozott életére vonatkozó minden adatot, akkor talán az emlékek egybevetésekor mód nyílik a biztos következtetésre. Az máris bizonyos — állapítja meg írónk —, hogy e vidékek magyarságát pusztító bajnak az okait nem lehet kizárólag gazdasági földbirtokviszonyokban keresni. A romlás korábban megindulhatott, esetleg «a jobbágyság eltörlésekor, de ma már túlvagyunk a kézzelfogható magyarázatokon. Itt már a lélek, sőt az élettani folyamatok elferdüléséről van szó, az ormánysági törzs «megharaplott», korhadásnak indult és nagyon-nagyon mélyre kell annak nyúlnia, aki nemcsak segítséget, de magyarázatokat is keresi). Kodolányi szerint is azok a rossz tulajdonságok, melyekkel vádolni szokták az egykés népet: hiúság, anyagiasság, «erkölcstelenség», vallástalanság, valóban megtalálhatók körében, de valószínűleg helyesen jegyzi meg, hogy azok nem okai, hanem velejárói az egykének s az egykével együtt tünete a nép pusztulásának, átalakulásának.

Ennek az átalakulásnak, e nép egészséges, régi egyszerű ösztönéletének levetkőzésének útját a következők jelzik. Erőszakot követtek el e néppel először akkor, mikor megrontották a maga régi ormánysági nyelvét. Mivel pedig a nyelv a gondolkodás kifejezője, a nyelv megváltozásával megváltozott az egyszerű gondolkodás-mód is. Azután jött e nép dalainak kipusztítása, ami e nép ösztöneinek legmélyére nyúlt. Ezt betetőzte a népviselet elvetése. Mert ez a magyarság nyelvében, dalában, gazdasági berendezkedésében megrontva, s ezzel együtt egészséges, ösztönös lelkivilágában, elhagyta régi viseletét is. Talán ennek nem is annyira maga a nép az

oka, hanem inkább azok, akik a neki nem valót rákényszerítették, akik a nagybirtok vaskorlátai közé szorították és szembefordították egészséges fajfenntartó ösztöneit az üzleti ésszel, az anyagiassággal, akik irtották nyelvét, dalait, ruházatát, ősi foglalkozását. Ez a nép — maga sem tudja hogyan — teljességgel természetellenes viszonyok közé került és most utolsó vergődésében önmagát fojtja meg. Azok a hibásak, akik erre a népre a magasabb nyugati kultúra nevében a blöffökkel, hazugságokkal, képmutatással, népüktől idegen haszonéhségtől átítatott liberális szellemet mázoltak, amellyel szemben régi, egészséges, őszinte felfogásából, művészi érzékéből mindent fel kellett adnia. Ahol azt a népet a nyugatról jövő szellem a természetes ösztönéletéből, az őszinteség és egyszerűség rendjéből átfordította az alattomos haszonlesés világába, ott attól kezdve a nép rohamos fogyásnak indult. Bizonyítja ezt az, hogy a magyarvész a nyugati részeken kezdődött, amelyek elsőnek kapták a «magasabb nivón álló kultúrát», s innét terjed a keleti részekre, amelyeken még találunk reményt nyújtó, erős szaporaságú népi tömböket.

Kodolányi fejtegetése alapján tehát az «egyke csak egyik végső tünete egy hosszú megbetegedési folyamatnak, amelyet a nép élet-ösztöneinek meg nem felelő társadalmi berendezkedés okoz». Ez a megállapítás a gyógyítás lehetőségét is sejteti. Hogy a szerző jó nyomon lehet, hogy erre kereshetjük a baj gyökerét, azt mindennél jobban mutatják annak az öreg baranyai magyarnak a szavai, aki elfordulva a mostanában falujában uralkodó élettől, a «mai velág»-tól, fölköltözött a szőlőhegyen lévő kis putrijába és immár tíz esztendeje nem jött le onnan: «Én már csak itt élök-halok ni, ebbe a kis putriba. Nem neköm való velág az odale, a vőgybe. Ezek a szőlőtükék, meg gesztönyefák már az én társim, ők látták még a régi szép velágot, a *miénket*. . . nem mék én le innen mindaddig, amíg a régi velág vissza nem tér . . . De hát az má nem tér vissza . . .»

Terestyéni Ferenc.

Vojtech Tuka: *Die Rechtssysteme.* Grundris einer Rechtsphilosophie. Berlin-Wien. (Limbach Verlag; Beihefte zum Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie. Beiheft 37. Slowakische Rechtsphilosophie I.) 1941. XV + 273 1.

Ma olyan korban élünk, amikor mindenki cselekedni akar, de kevesen gondolkoznak; mindenki válaszol, de alig van, aki kérdez. Tuka megfordítja a problémát, amikor kijelenti, hogy nem

új ismereteket, hanem csak új módszert akar hozni; nem felelni fog, hanem kérdezni. Ennek a kiindulásnak két előnye is van: egyrészt igen időszerű már, hogy valaki ilyen «időszerűtlen» módon is merjen írni; másrészt Sokrates óta a *philosophia perennis* lényegéhez is közelebbállónak érezzük a kérdezést, mint a válaszadást.

1. Az első kérdés korunk legégetőbb problémájára: az individualizmus és kollektívizmus viszonyára vonatkozik. Mi az egyén szerepe a társadalomban? Minden (Carlyle) vagy semmi (Madách)? A múlt században az előbbi felfogás felé hajlottak, ma inkább az utóbbi felé. Egyesek előtt azonban már dereng, hogy mindkét véglet téves, mivel helytelen a kérdés feltevésének módja. Egyén és társadalom ugyanis nem állítható egymással szembe. Sem az egyén, sem a társadalom nem képzelhető másutt, mint a másikban. Nem két különböző dologról, hanem azonos dolognak alanyi és tárgyi szemléletéről van szó. A kérdés egyik oldala, hogy az egyéniséget feloldjuk a társadalomban; ezt teszi ma pl. a differenciálpszichológia, amelynek főleg kiváló amerikai művelői az egyéniség sajátosságainak okait nem a társadalommal szembeállított Én önállóságában, hanem az Énen belül található társadalmi körök viszonyában keresik. A kérdés másik oldala pedig, hogy a társadalomnál is beléssük, hogy az épúgy mibennünk van, a mi egyéni lelkünkben, mint a természet, az érték és a mennyek országa.

Tuka érdeklődési körében az első kérdéscsoport áll: az egyéniség feloldása a társadalomban. Ez lényegileg nála is a differenciálpszichológia módján történik. Csakhogy ő a különböző társadalmi köröket rendeknek nevezi. Az ember — mondja — nem állítható szembe a renddel, mivel rendmentes tér nincs. Mindenki tagja egy családnak, osztálynak, államnak, vallásközösségnek stb. Az ember polybióta: különböző rendek metszőpontjában él. A jogi értelemben vett személy sem más, mint érdek vonalak, -sugarak és -hullámok gyújtópontja. Az, hogy az egyén szembe kerülhet a közzel, pontatlan kifejezés. Ilyenkor mindig két köz kerül egymással szembe. A renddel szembenálló egyén nemcsak rendellenesen, hanem egyúttal egy másik, idegen rend alapján cselekszik. S ne feledjük el, hogy ennek az idegen rendnek a szemszögéből nézve viszont saját rendünk előírásai a rendellenesek. A szabadság ebben az értelemben nem az engedelmisségtől mentességet jelent, hanem azt, hogy választhatunk két engedelmisség közt.

Azt az érzéki csalódást, mintha ilyenkor nem a köz két alakja, hanem köz és egyén állana egymással szemben, az okozza, hogy

az egyes rendek egymással kapcsolatban nem álló, elválasztott külön világok. Az értelem kapcsol ugyanis össze, a rendek azonban nem értelmi, hanem érzelmi alapon állanak fenn. Ebből a szempontból racionális, értelmi tényezőknek a társadalomban csak irracionalizálódva, a tudat küszöbe alá süllyedve, ösztönné, hitté, félelemmé, kívánsággá válva van jelentőségük. Az átlag emberi élet éppen ezért érzelmi és nem értelmi alapszínezetű. Nem sokan lesznek tehát, akik saját rendjük érzelmi bilincseiből ki tudják magukat szabadítani, s idegen rendekről is tudomást vesznek. Tuka az ilyen embert mint a vezért *állítja*, szembe a tömeggel, de nincs igaza. A saját rendjén túllátás értelmi képessége nem a vezérnek, hanem a reformátornak, a forradalmárnak a tulajdonsága. A vezér ép fordítva: saját rendjének lényegét szokta élesebben látni, mint mások. Nem értelmileg, minőségileg kell a tömegtől különböznie, hanem érzelmileg, fokozatilag. Nem mást, hanem ugyanazt kell akarnia, mint a tömegnek, de jobban.

2. A történelem tehát Tuka szerint nem az egyénnek és a köznek, hanem különböző rendeknek a küzdelme, amelyek számtalan nemzedék örökségeként élnek örök életüket az egyén és a köz álarca alatt. Az emberi együttélés rendjének dimenziói az erő, anyag, állapot, mód, idő és tér. Ennek megfelelőleg a szerző a rendeknek is hat típusát különbözteti meg: a karain, domin, mercin, artin, tumultin és vicin típust. Ennek a tipológiának a kifejtése a munka legérdekesebb része. Minden rendtípusnak megvan ugyanis a maga életfilozófiája, történelemfelfogása, hátrányai, erényei és vétkei. Egyszóval ezek adják az egyéniség színét a társadalom történetének.

A karnin rendtípus rendező elve a *genius corporis*. Ez a társadalmat az emberi test mintájára fogja fel. A társadalmi összefüggések mögött testi lényeket keres, s ezt a fajban, sexualitásban, átöröklésben stb. találja meg. Az állam részei a vérrokonság, nemzetségek, törzsek. Maga az emberiség sem más, mint egy nagy család. Karnin gondolat a sport, eugenika, társadalombiztosítás jelentőségének elismerése. Karnin betegség a rokoni protekcionizmus elfajulása.

A domin rendtípust a dolgok, javak jelentőségének túlbecsülése jellemzi. Ahogy a karnin államideál egyetlen nagy család, úgy a domin államideál egyetlen nagybirtok kialakítása. A domin jogrendszer előterében a vagyongok, a tulajdon és a birtok állanak, háttérben pedig a gazdasági törvényszerűségek. Egy típus sem áll olyan messze a szociális gondolkozástól, mint ez.

A feudalizmus és nagybirtokrendszer épügy domin hibák, mint a jelenkor autarkias törekvései, amelyek csak átmenetileg juthatnak szerephez az emberiség történetében. S éppen napjainkban vannak letűnőben.

A mercin rendtípus a «kövér évek» típusa. Ennek szemszögéből nézve minden áru, minden eladó. A házasság és család elveszti jelentőségét. Az ember: *homo oeconomicus*. Az állam egy nagyvállalat. A mercin cél: a haszon. Előtérben: a gazdasági verseny, piac és pénz. A plutarchia és ergarchia, kapitalizmus és proletár jogrendszer egyformán mercin termékek. A szovjetházasságból és az amerikai pajtásházasságból ugyanaz a szellem néz reánk.

Az artin rendtípus a *genius artis* jegyében áll. Ez a «hogyan», a *lex mihi ars* dimenziója. Az artin ember: *homo technicus*, «tool-making animal». Az artin társadalom: technarchia. Az artin állam kaszt-, rendi vagy testületi (korporatív) állam. Előtérben: a munkamegosztás jelentősége. Főcél: a hivatási funkciók tökéletességének biztosítása. Az ember ideálja: a személytelen szak-szerűség.

A tumultin rendtípust legrészletesebben ismerteti a szerző. Talán mert legaktuálisabbnak tartja. Ez a dátum nélküli napok szürke sorát megszakító események, az ádventidők, nagyidők típusa, a *genius temporis* jegyében. A legdrámaibb típus. Előtérben a tömeg, ez az örökös «kezdő», ami mindent először tesz, mert nincs a múltat megrögzítő tapasztalata. Részletkérdés, hogy a tömeg formátlanul (mobállam, ochlokrácia) vagy szektákra, pártokra stb. oszolva uralkodik-e. A tömeg korrelatív fogalma: a vezér. Jellemzi: a küldetésébe vetett rendíthetetlen hit, szugesztív erő és ellenállhatatlan akarat. Nem jellemzi: az okosság, képzettség, tehetség, látókör, ítélőerő, általában az intelligencia; ezek — ha túlságos mértékben vannak meg benne — inkább ártanak neki. (A tett halála az okoskodás!) Intuitíve, ösztönösen kell cselekednie, a legegyszerűbb, közérthető gondolatok és módszerek szerint. Sokan vannak a hivatottak, de kevesen a választottak. A vezérségért sokan küzdenek. Az élre az kerül közülük, aki leg hamarabb találja el, érzi meg, hova akar vezetődni a tömeg. Ezért nem lehet vezér, aki túlságosan fölötte van a tömegnek. A tumultin vezér osztja a tömeg isteni tulajdonságait: mindentudó, mindenütt jelenvaló, felelőtlen. Egy isteni tulajdonságot azonban nem osztott meg vele a tömeg. S ez az örökkévalóság. Minél inkább túlbecsülik a vezért, annál lesújtóbb a hatása az első csalódásnak. Emberfeletti fénye ugyanolyan gyorsan alszik ki, mint ahogyan támadt.

Éppen ezért van különösen nagy szerepe ennél a gondolkozási típusnál a sorsnak. A tömeg szemében csak a siker igazol; akinek nincs szerencséje, annak igaza sincs. De nemcsak a tömeg sorsa a vezérnek, hanem a vezér is a tömegnek. Mivel az ő sorsa a közvéleményen nyugszik, igyekszik a közvéleményét a maga kezében tartani. Egyetlen kor sem ismeri a tudománynak, nevelésnek, népoktatásnak, sajtónak, rádiónak, egyszóval a közvélemény alakítására alkalmas tényezőknek olyan határozott irányítását, mint ez. A gondolatok «vámmentessége» megszűnik. Csak «dezinficiált» gondolatok közölhetők. Annál több az irányító intézkedés; a jogszabályok, főleg rendeletek tömegei látnak napvilágot. Ennek a rendnek az ura mégsem a tömeg és a vezér, hanem az idő. Ha a «nagyidő» végetér, a szenzáció elmúlik, a drámai feszültségből eltűnik a lélek, s az új szemlélet már nem látna mást abban, ami tovább fennmaradna belőle, mint lármát, reklámot és attrakciót. Végül a vicin rendtípus a területi, helyi összefüggésekben keresi a lényegét. Ebben gyökerezik a szülőföld, a haza fogalma. A vicin jogrendszer ideálja: területi szervezetek közössége. A községi, megyei, tartományi autonómia egyrészt — összetett államalakulatok, szövetséges államok és államszövetségek, vazallus- és félszuverén államok kialakulása másrészt: vicin elgondolások. Az érdemre tekintet nélküli helyi szolidaritás épügy vicin hiba, mint ahogy karnin bűn a szélsőséges családi protekcionizmus. A vicin állam: kiskirályságok halmaza. *Locus regit adum.*

3. A társadalom történetét Tuka szerint az ismertetett hat rend váltakozása jellemzi. Ha a világtörténetet deheroizáljuk, akkor ez az emberiség küzdelmének képét mutatja önmagával, hat fronton, az emberi együttélés legjobb rendjének eléréséért. De melyik a legjobb rend? Ki lenne olyan merész, hogy ennek eldöntésére illetékesnek érezhetné magát! Hiszen minden történelemfilozófia ezeknek a rendeknek valamelyikén épült fel, tehát szubjektív, s a többivel szemben fogalmánál fogva elfogult. Hibái, bűnei, tévedései minden irányzatnak vannak; de vannak erényei és igazságai is. A jog drámájának *első felvonását* nem ismerjük, hiszen ki láthat be a történelemelőtti idők mélyébe. Utolsó felvonása pedig nincs ennek a drámának. Minden süllyedő társadalom kimerült Szellemének a mélyében megmarad az újraéledés vágyának csirája, ami kedvező viszonyok között ismét új életre szökken majd.

4. Értékes része a munkának az is, ahol a szerző a pozitív jogrendeknek mintegy spektrálanalízisét nyújtja az ismertetett

típusok tabellájának segítségével. Végigmegegy a jog születésén, győzelmén, visszavonulásán és vereségén egyaránt. A jog nem a jogalkotáskor születik szerinte. A jogalkotó csak a különböző szabályok közt meglévő határokat tolhatja el egyik vagy másik irányban; szerepe tehát csak annyi, hogy az együttélés rendjének szimfóniájában bizonyos hangokat «vezérmotívumokká» emelhet. A jog győzelme a per, eljárás folyamán bontakozik ki. Az, hogy itt a bíró miként fogja fel hivatását, attól a rendtípustól függ, amely szerint gondolkodik. A karnin bírót a büntetés, fenyítés szelleme hatja át; célja: a bűn megtorlása; eszközei: kereszt-kérdés, sőt kínvallatás. Az artin bíró szakszerű mesteremberhez hasonlít; az ítélet pontos kidolgozására fekteti a súlyt, hogy azt a felsőbbíróság lehetőleg meg ne változtassa; ezt tartja a szerző a leggyakoribb típusnak. A tumultin bíró a közvéleményt, a tömeg valószínű akarát kutatja. A jog győzelmét azonban sokszor akadályozzák a jogszabályok homályosságai és hézagai. A jog gyakran megkerülhető, elavult, rossz. Vannak naturális obligatiók, leges imperfectae. A fél sem mindig érvényesíti jogát. Ezekben az esetekben beszél a szerző a jog visszavonulásáról. Vannak végül esetek, amikor elkerülhetetlen szerinte a jog teljes vagy részleges veresége. A jogkérdésben ennek legenyhébb esete a méltányosság érvényesülése a jogossággal szemben, szigorúbb az, amely az igazságosság fenséges címét viseli, s legsúlyosabb az ú. n. szabadjog esete; ténykérdésben pedig a tapasztalati tényállás alanyi bizonytalansága. Ezen a területen már nem követhetjük a szerzőt. A bizonytalanság nem a jogban, hanem bennünk van, s a szabadjog végletétől eltekintve, a méltányosság és igazságosság nem veresége, hanem tartalma, értelme, győzelme a jognak. Tévesen mondja a szerző, hogy a ma igazságossága a holnap joga, mert az igazságosság a tegnap, a ma és a holnap joga egyaránt. Az eltérés abban van közöttünk, hogy ő az igazságosságban is típusrelációt lát, az új típus mentalitását a régivel szemben, mi pedig legalább ezt az egyet szeretnénk föléje emelni még a típusoknak is. Más kérdés természetesen, hogy így tudunk-e neki tartalmat adni. Azt hisszük, igen, azonban ez már lélektani területre vezetne át.

5. Ugyancsak távolállónak érezzük magunktól a szerzőnek a jog és az állam lényegére vonatkozó felfogását. Mindkettőt az uralom, hegemonia fogalmával kapcsolja ugyanis össze. Jog alatt az alá-fölérendeltség helyzetében uralkodó hegemonikus társadalmi rendszabályt érti, állam alatt pedig egy társadalom megszilárdult, rendszeres uralmát mások felett. Ebben a vonatkozásban tehát

a jeles szerző erősen hatása alatt látszik állani korunk uralkodó hatalmi elméleteinek, amelyek csak tumultin szemszögből nézve tekinthetők megoldásnak. Az állam és a nemzetközi jogközösség egyébként mechanoid, bioid vagy pszichoid alkatú szerinte, s utolsó, legtökéletesebb alakja az emberi Én mintájára képzelhető el.

A szerző a jogállam, jogbiztonság és jogerő problémáit — helyesen — a jogászai formalizmus körében tárgyalja, s mögöttük a cél és az eszköz, az anyagi és az alaki igazság örök küzdelmét látja. A küzdelem egyébként is örök háttere szerinte a *glóbus iuridicusnak*, s ezért az örök béke eszméje sohase fogja kiszorítani az örök harcot. A háború igazságosabb, mint a per — mondja —, mert abban az objektív valóságok s nem ezeknek egy bíróban élő, alanyi árnyképei mérkőznek egymással, s a győzelmet nem véletlen részesemények (technikai fölény, hősiesség stb.), hanem a helyesebb rendtípuson alapuló organizáció egészének jósága dönti el; a győztes csak végrehajtja a történelem ítéletét, amely már meg volt hozva, mielőtt az ellenségeskedések kezdetüket vették. Nem szükségképeni sem a háború, sem a béke, csak az együttélés típusainak örök küzdelme. Ebben nincs megállás. Ha valamely típus túlsúlya megérett az érvényesülésre, s békésen mégsem tud előtérbejutni, akkor a történelmileg az adott helyzetben jobb rend a háború szülési fájdalmaiban jelenik meg. Ennek a felfogásnak azonban közös hibája a hegelianizmussal és darwinizmussal, hogy logikai *circulus vitiosus*t rejt magában. A valóság szükségképeni értékessége, a jobb szükségképeni érvényesülése a rosszabbal szemben logikailag feltételezi ugyanis az érték szükségképeni valóságát, ami koránt sincs bebizonyítva. Azt, hogy az élet küzdelmeiben mindig a legértékesebb ember, faj, szemlélet vagy rendtípus győz, csak az állíthatja, aki az ember, faj, szemlélet vagy rendtípus értékességét tényleges érvényesülési képességével méri. Márpedig ha az érvényesül, aki értékesebb és az értékesebb, aki érvényesül, akkor a szerző tétele csak annyit jelent, hogy az érvényesül, aki érvényesül, — vagyis semmit. Itt ismét azt kell megállapítanunk, hogy a szerző túlságosan a tumultin szemlélet hatása alatt áll. A tényleges siker, mint érték-mérő, a valóság és érték összekapcsolása ugyanis szerinte is erre a szemléletre jellemző.

Összefoglalásképp megállapíthatjuk, hogy V. Tuka könyve rendkívül gondolatkeltő, aktuális és érdekes munka. Különösen feltűnő felfogásánál újszerűsége és merészsége. A munkának még azok a részleteredményei is, amelyeket nem tudunk elfogadni,

a szerző által bizonyítani kívánt végeredményt igazolják. Hiszen ezek a részeredmények, mint láttuk, az egyoldalú tumultin szemszög érvényesülésére vezethetők vissza, s így igazolják a szerzőnek azt az alaptanítását, hogy minden pozitív tanítás érvénye bizonyos nézőpont függvénye.

Tuka lényegileg nem ismereteket, hanem csak új módszert ígért. Ezt meg is kaptuk tőle. S ha ezen túlmenőleg mégis belement pozitív tárgyi ismeretek tárgyalásába is, ezzel lehetőséget adott nekünk arra, hogy saját kiváló módszerét mindjárt ezeken próbáljuk ki először. S megállapíthatjuk, hogy a módszer: működik.

Szabó József.

A Magyar-Német Társaság kiadványai. Szerkeszti K i b é d i V a r g a S á n d o r főtitkár. I. kötet. Budapest, 1940—1941.

A magyar-német művelődési kapcsolatokat ápoló Magyar-Német Társaság «Ungarn» című folyóiratán felül a társaság keretében elhangzott előadásokat külön kiadványsorozatban teszi közzé. Az 1940—41-ben elhangzott első 10 előadást felölelő I. kötet most jutott el hozzánk. A társadalomtudományt a népek közti együttműködés mint a társulás egy formája érdekli. Mind a tíz előadás tehát mint ennek az együttműködésnek a beszédes dokumentuma, szociológiailag is jelentős. Természetes azonban, hogy Spranger E.: Kultúrák találkozásáról és küzdelméről, valamint Günther H. R. G.: A tehetségek kiválasztása című előadásai a mi körünkben nagyobb érdeklődésre számíthatnak, mint a tárgyuknál fogva csak közvetve társadalomtudományi célkitűzésűek. Spranger előadását egyébként a Budapesti Szemle is közölte és így olvasóink már onnan is ismerik, akárcsak a gyűjtemény első darabját: Darré R. W.: A német birodalom és délkeleti államok együttműködése a mezőgazdaság terén. A jogászokat és politikusokat Freisler R.: Az új Európa jogrendje és Storm E.: Az állam és a gazdaság című előadások fogják érdekelni. A kötet igen tetszetős külsőben és gondos magyar fordításban jelent meg.

H. J.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE

MAGYAR SZEMLE. 1942. évi 2. sz.

Baranyai Erzsébet: *A protekció.*

A cikk definícióval indul: a protekció állásra vagy közjavakban való részesedésre irányuló ajánlás, mely az ajánló szándékának megfelelően az ajánlónak személyénél fogva vétetik számba. A tárgyi szempont és a közérdek elhomályosításával egy idegen, *személyi* szempont érvényesül, amely még akkor is az eljárás beszennyezését jelenti, ha *véletlenül* találkozik a tárgyi szemponttal. A «kéz kezét mos» elvének cinikus alkalmazása kizárja a helyes társadalmi kiválasztást. Az «adás-vétel» egy neme lévén, a haszonkeresést csempészi be az erkölcsi felelősség alá tartozó területre. Aki távolabbi hasznot remél a támogatásért, az «erkölcsi tőkét» gyűjt. Ez az intelligens protekciózó típus. Másik fajtája az «én-érzést», a hatalom érzést kívánja vele táplálni. Vagy mert hiú, hatalomkiélő ember, vagy mert barátokat gyűjtő «jó ember». Van, aki merő jószívúségből mindenkin segíteni akar válogatás nélkül, mert nem tud a közérdek tárgyi szempontjáig felemelkedni. Más típus a szervilizmusból támogató, aki minden feletteálló óhaját boldogan teljesítendő parancsnak tekinti, buzgalmában sokszor túlmegy minden határon. Ennek válfaja a kari szolidaritásból támogató, aki a hivatalközi hazug udvariasságnak hódol. Idézi a szerző La Rochefoucauld megszívlelendő mondatát: «A fényűzés és a túlzott udvariasság a hanyatlás biztos előjele az államban, mert az egyének mind önös érdekeiken csüggnék s elfordulnak a közérdektől». Van erőszakosan fellépő protekciózó, ez az emberi gyávaságra számít, de ha erkölcsi ellenállásra talál, menten visszavonul. Nem ritka a gyávaságból támogató, ki fantasztikus kapcsolatokat képzel el, melyekből veszedelem származik, ha a támogatást elutasítja. Fáradt, elnyűtt, küzdelemtől irtózó emberek gyávasága ez. A protekció, zárja cikkét a szerző, gazság, betegség és ostobaság terméke. Jaj a társadalomnak, ha a becsületeseket, egészségeseket és értelmeseket is hatalmába ejti a protekció kórsága.

S. G.

HITEL 1942. évi 1. sz.

László Dezső: *Korszerű magyarság.*

Nemzetünk belső életében megoldásra váró feladatainkkal, ezek feltételeivel foglalkozik a szerző. Világátalakulás idején a kisebb népek ne siessenek a nagy újítások átvételével, hanem várják be azok gyümölcseit, hatását. Viszont készüljenek fel a maguk szükségletéhez szabott korszerű átalakulásra. Ebben a külső és belső tényezők egészséges arányú érvényesítése a fontos, ami sajnos, az 1848-as átalakulásnál nem történt meg. A nemzetet rá kell előbb nevelni a reformra, hogy élni tudjon vele. új nacionalizmusunk szintetikus legyen. Többet követel az egyéntől, tömegektől, hogy többet is nyújthasson nekik. Elsősorban «a földművelő nép felemelését új, sorsformáló történelmi osztállyá, beállítását a nemzeti élet tengelyébe és minden más magyar munkaközösség hozzákapcsolását». Ezt kívánja az ország agrár-feladata is a nemzetnek megerősödése, ami csak a földművelő magyarságnak teljes értékű magyarokká emelésével érhető el. Az új magyar értelmiség is csak azzal teremtheti meg egyéni léte alapját, ha életcélját a magyar földművelő réteg nemzeti szolgálatába irányozza be. Nemzeti sajátosságaink nagyobb érvényesítését is csak e réteg előhaladásától várhatjuk. E felemelkedésnek a nemzeti összeforrás jegyében kell történnie és a nemzet erkölcsi újjászületésének jegyében. Ezzel párhuzamosan a zsidóságnak távoznia kell a művelődési és gazdasági élet fontos állásaiból. — Az új magyar lelkiségnek kritikai korszakából a cselekvő, az eszményeket valósító korszakába kell átmennie. Egyéni, közösségi, szellemi és gazdasági nemzetnevelésre van szükség. Nem az egy vezér várása, hanem a lelkekben már jórészt végbement új feladatismeretnek összefogó, összeilleszkedő munkával való realizálása hozza a magyarság korszerű megújulását.

Ugyanott: **Venczel József:** *A székely népfesleg.*

A szerző kimutatja, hogy a székelységnek mintegy 50—80.000 főnyi álló népfeslege van s ez évente mintegy 2800 lélekkel szaporodik. A székelység megerősítésére nem elég az álló népfesleg gazdasági munkaszervezéssel való foglalkoztatása, hanem a *mozgó* népfeslegről is gondoskodni kell. Ennek egyedül természetes és helyes megoldása a székely népfeslegnek a magyar néperőben hiányt mutató erdélyi tájakon való tervszerű elhelyezése. P. P.

U. ott:

Szabó István: *Az asszimiláció a magyarság történetében.*

A szerző szerint az asszimiláció felszívódás valamely népiségbe az öröklött népiség elvesztése árán. Elsősorban a nyelv elsajátításában jut kifejezésre, azonban a nyelven felül a vérségi keveredés, a hagyományok, a lelkiség felvétele is szükséges eleme a teljes asszimilációnak. Két fajtája: a természetes erőkre hagyott s a mesterséges eszközökkel tudatosan támogatott asszimiláció. Történelmünk folyamán az asszimiláció a magyarság oldalán és rovására egyaránt jelentkezett. A természetes asszimiláció korát a XVIII. század végéig veszi és az 1790-es esztendő jelöli meg a mesterséges asszimilációs törekvések kezdetét.

A természetes asszimilációt megnehezítik a népiségnek önmagában rejlő ereje s a különböző népek között emelkedő választófalak. A zárt településben megnyilvánuló azonos népi tömeg hasonlóképpen gátja a népi asszimilációnak, míg az állandó érintkezést, sőt családi keveredést lehetővé tevő szórványtelepülés más népiség felvételét elősegíti. Az azonos társadalmi életforma, a vallási közösség, a hasonló életmód szintén támogató tényezői az asszimilációnak; a társadalmi életformának, a vallásnak, az életmódnak különbözősége viszont akadályokat gördítenek a népiség cseréje elé.

E tényezőkön végigtekintve a szerző rámutat arra, hogy az asszimiláció minden esetben különböző hatóerők eredménye.

A szerző megállapítja, hogy a természetes asszimiláció a magyarság oldalán a XII—XV. századokban volt a legeredményesebb, azonban a magyar szórványok felszívásában a magyarságot veszteség is éri, ezért a középkori asszimilációs nyereség különösebben jelentékenynek nem tekinthető. Hiszen erre az időre esik pl. a szlovákságnak a Garamtól az Ungig terjeszkedése.

A XVI—XVII. században az asszimiláció jelentősége aláhanyaglott, a XVIII. században pedig a mélypontra esett, sőt visszajára is fordult. A XIX. századdal a természetes asszimiláció erői mellett a mesterséges asszimiláló törekvések jelentkeznek.

A mesterséges beolvasztás eszközei a szerző szerint a szétszórás és a nyelvterjesztés. A magyarság a szétszórás eszközéhez soha sem nyúlt, hanem a XIX. században abban az illúzióban élt, hogy a nyelv terjesztésével az ország egész nem magyar lakosságát asszimilálni fogja. Ami a népiségben tudat és lelkiség, előttük ismeretlen maradt. Egyes optimisták azt hitték, hogy egy-két nemzedék elég az ország teljes magyarrá válásához. Széchenyi István, Kemény

Zsigmond, majd Mocsáry Lajos e veszélyes ábránddal szemben hiába emelték fel intő szavukat, holott joggal azon is gondolkozóba kellett volna esni, hogy ha valami természetfeletti hatalom segítségével sikerülne a magyarságnak és a nem magyar elemeknek egybeolvadniuk, nem hígulna-e fel a magyar népiség annyira, hogy válságos időkben a magyarság megszűnésére vezetne.

A népiskolai oktatásban megnyilvánuló, tisztán nyelvi törekvésekről megállapítja a szerző, hogy ezt igen későn alkalmazták s a magyar állam e lépései a nyelvi asszimiláció első feltételéig is alig jutottak el. Ezzel szemben nemzetiségeink, amelyek iskolapolitikánkat az erőszakos magyarosítás eszközeként kürtölték világgá, később a magyarsággal szemben az iskolapolitikának addig elképzelhetetlen eszközeit alkalmazták. Kifogásolt törvényeink végrehajtása sem történt meg. Ha ebben az időben volt is a magyarságba beolvadás, ez természetes asszimiláció volt, nem pedig a nyelvnek gépi megtanulása.

Ha az asszimilációhoz fűzött ábránd valóra nem is vált, a beolvadás ebben a korban még sem volt jelentéktelen. Az egész folyamatot a maga egészében vizsgálva, meg kell állapítani, hogy a nemzetiségi tömböket ez az asszimiláció egyáltalában nem érintette, hanem csupán a magyarság népterületére került szórványok szívódtak fel a természetes erők hatására, amely felszívódást az iskolai nyelvterjesztés legfeljebb csak siettetett.

A magyarosodás terén a városok játszottak nagy szerepet. Innen van az, hogy az értelmiségi rétegben igen sok asszimilált foglal helyet.

Befejezésül megállapítja, hogy magyarságunk ma is sokkal magyarabb, miként némelyek egy társadalmi réteg vagy valamely helyi közösség síkjáról tekintve megállapítani szokták, hiszen a magyarság nagyobb nemzetiségi tömeget soha sem olvasztott be. Ma már az asszimilációs folyamatot lezártnak kell tekinteni s szerző szerint a múlt tapasztalatai alapján a mai magyar közvéleményt az asszimilációs ábrándoktól óvni szinte felesleges. Magyarságtudatunk mélyülését jelenti, hogy magyar szórványaink védelméről ma hatékonyan gondoskodunk.

Siposs Sándor.

A Magyar Társadalomtudományi Társulat új tagjainak névsora,
foglalkozása és lakóhelye 1942. május 31-én. (A Társadalomtudomány 1940. évi 5. számában és az 1941. évi 3. számában közölt társulati tagnévsor kiegészítése.)

dr. ÁMON IMRE kir. törvényszéki bíró, Rákosszentmihály, Musso-
lini-utca 87.

DR. BALTAY JÁNOS kir. törvény-
széki bíró, Pestszentlőrinc, Szé-
chenyi-utca 23.

BARCZA GEDEON szföv. tanár, Bu-
dapest.

DR. BARNÁ SZÖGYÉNY BERTALAN
ny. min. oszt.-főnök, Budapest.

BARSY VIKTOR plébános, Topolya.

DR. BARTAL ERNŐ miniszteri se-
gédtitkár, Budapest.

DR. BARTHA BERTALAN kir. közigi,
bíró, XII., Németvölgyi-út 76/b
(357-445).

DR. BALHY VILMOS máv. segéd-
titkár, Budapest.

DR. BÁRCZY ISTVÁN m. titkár,
t. jegyző, III., Bécsi-út 90. I. 40.

DR. BÉLÁK LÓRÁNT légiforgalmi
ellenőr, Budapest.

DR. VITÉZ BERZSENYI LÁSZLÓ
m. o.-tanácsos, IX., Lónyay-
utca 9. III. 12.

DR. BÍRÓ BALÁZS kir. közigi. b. t.
elnök, e. m. tanár, II., Fény-
utca 15

BLASKOVICS PLACID érs. leány-
gimn. igazgató, Esztergom.

DR. CHOLNOKY MÓZES miniszteri
előadó, Budapest.

DR. CSEKŐ GYULA kir. közigi, bíró,
IX., Ferenc-körút 23.

DR. DEMUS JÓZSEF ügyvéd, To-
polya.

DR. DÉVAI LÁSZLÓ m. kir. posta-
fogalmazó, Budapest.

DOMOKOS LÁSZLÓNÉ leánygimn.
igazgatónő, Budapest.

DR. EGRESSY ÁRPÁD kir. közigi,
bíró, I., Szent János-tér 2.
félem. 4.

DR. EMBER LÁSZLÓ miniszteri elő-
adó, Budapest.

FEHÉR GYULA tanárjelölt, Buda-
pest.

DR. FEJÉR LAJOS ügyvéd, Buda-
pest.

FÖLDY ILONA szföv. polg. isk.
tanárnő Budapest.

DR. GACSÁLYI SÁNDOR ev. gimn.
tanár, Nyíregyháza.

fogalmazó, Budapest.

DR. GÁL LÁSZLÓ min. osztály-
tanácsos, Budapest.

DR. GÁLFFY KÁLMÁN kir. törvény-
széki bíró, V., Hollán-utca 3.

GERENDAY KORNÉL légügyi taná-
csos, Budapest.

DR. GÉVAY-WOLFF NÁNDOR mi-
niszteri titkár, Budapest.

GIDAY ENDRE áll. gimn. tanár,
Kassa.

DR. GLÓSZ ÖDÖN máv. tanácsos,
Budapest.

DR. GOLTNER DÉNES kir. ügyész,
Budapest.

DR. GOND A JÓZSEF ISTVÁN ügy-
véd, IV., Váci-utca 34.

GULYÁS JÓZSEF főgimn. tanár,
Sárospatak.

DR. GYÜRKI RUDOLF miniszteri
előadó, Budapest.

DR. HALMY KÁROLY kir. bírósági
jegyző, Budapest.

HOMORÓDI JÓZSEF polg. isk. ta-
nár, Budapest.

DR. JEZSOVITS JÁNOS ny. h. állam-
titkár, Budapest.

KAISER ILMA szföv. tanítónő,
Budapest.

DR. KAIZLER ISTVÁN miniszteri
segédtitkár, Budapest.

KENÉSE GYULA szföv. tanító,
Budapest.

DR. KENÉZ LÁSZLÓ m. s. titkár,
kir. közigi, bírósági t. jegyző,
XIV., Thököly-út 61.

DR. VITÉZ KESSERŰ ISTVÁN mi-
niszteri titkár, Budapest.

KISKÁROLY JÁNOS cipésziparos,
Topolya.

KOVÁCS BÉLA kisbirtokos, Me-
csekálja.

IFJ. KOZMA OSZKÁR magántiszt-
viselő, Budapest.

KRÁMER, GYULA gyáros, felsőházi
tag, Újvidék.

DR. BÁRÓ KRUCHINA KÁROLY mi-
niszteri előadó, Budapest.

DR. KUTASSY-SZEGLETHY ISTVÁN
miniszteri s.-titkár, Budapest.

DR. LAKY BARNABÁS miniszteri
segédtitkár, Budapest.

DR. LÁNYI BÉLA miniszteri segéd-
titkár, Budapest.

LANGHOF LÁSZLÓ gyógyszerész,
Topolya.

LÖCZY JÁNOS aranykalászos gazda,
ötvöskönyi.

DR. LUKÁCS ZOLTÁN kir. közig,
bíró, VII., Éva-u. 22 (423-785).

DR. LUKOVITS PÁL miniszteri elő-
adó, Budapest.

DR. MAKKAI JÁNOS országgyűlési
képviselő, Budapest.

DR. MÁRFFY ALBIN p. ü. titk.,
kir. közig. t. jegyző, XII.,
Ügyész-u. 3.

DR. MEDZIHRADSKY GUSZTÁV m.
s. titkár, t. jegyző, II., Virág-
árok 21.

MIKLÓS IMRE szfőv. tanító, Buda-
pest.

DR. MIKOS FERENC kir. törvény-
széki bíró, II., Keleti Károly-
utca 26.

NAGY FERENC kisbirtokos, ország-
gyűlési képviselő, Budapest.

DR. NÁRAY GYULA orvos, Topolya.

DR. NÉMETH GYULA m. s. titkár,
II., Ilona-utca 39.

DR. NÖTEL VILMOS miniszteri tit-
kár, Budapest.

DR. OLTVAI MÁTYÁS miniszteri
segédtitkár, Budapest.

DR. PÁKAY LAJOS kir. közig, bíró,
II., Jurányi-utca 9. V. 3.

PÁL ANTAL tanár, ref. segédlel-
kész, Debrecen.

DR. PÁLL ANDRÁS miniszteri se-
gédtitkár, Budapest.

DR. PETHE LÁSZLÓ min. titkár,
IV., Eskü-tér 8.

DR. PUHALÁK LÁSZLÓ orvos, To-
polya.

DR. PUMMER SÁNDOR ügyvéd,
megb. kir. közjegyző, Topolya.

RADNAI BÉLA szfőv. tanító, Buda-
pest.

DR. RÁCZ JÓZSEF tanítóképző-int.
tanár, Ungvár.

DR. RÓHRINGER ENDRE miniszteri
titkár, Budapest.

DR. SCHMIDT ÁDÁM m. titkár,
I., Kard-utca 4.

DR. SIMÁK FERENC m. o. tanácsos,
I., Logody-utca 49.

DR. SÍPOS JÓZSEF tszéki bíró, I.,
Attila-utca 75.

DR. SULYOK ENDRE m. 0. taná-
csos, IX., Kinizsi-utca 3.

DR. SZABÓ ZOLTÁN teol. ak. tanár,
országgyűlési képviselő, Buda-
pest.

DR. SZARUKÁN ZOLTÁN közig, bíró,
II., Kapy-utca 34.

DR. SZEKÉR MIHÁLY ügyvéd, Pest
vm. tb. ügyésze, Budapest.

DR. SZEKULICS MILÁN ügyvéd,
Újvidék.

DR. SZELENYI ZOLTÁN m. kir.
igazságügymin. osztálytan., Bu-
dapest.

DR. SZENTKLÁRAI JÁNOS m. titkár,
t. jegyző, VIII., Tisza Kálmán-
tér 6.

DR. SZIGETI ENDRE szerkesztő,
Budapest.

DR. SZILÁGYI MIHÁLY miniszteri
osztálytanácsos, Budapest.

SZIM L. LÍDIA szociális testvér,
Kolozsvár.

DR. SZINTE LÁSZLÓ miniszteri
számítszt, Budapest.

DR. SZIRMAI FLÓRIS LÁSZLÓ m.
o. tanácsos, L, Logody-u. 31.

DR. SZOKOLAY DÉNES miniszteri
előadó, Budapest.

TÁRKÁNY SZÜCS ERNŐ egyetemi
hallgató, Hódmezővásárhely.

TÓTH ISASZEGI FERENC gazdál-
kodó, Topolya.

VARGA BÉLA plébános, országgyűl-
ési képviselő, Balatonboglár.

DR. VÉGH BÉLA légiforgalmi főtiszt,
Budapest.

VÉKONY MIHÁLY textilkereskedő,
Turkeve.

VÉRTES ISTVÁN író, hírlapíró,
Budapest.

VLADÁR GÁBOR m. kir. kúriai
tanácselnök, titkos tanácsos,
Budapest.

DR. VUKOVICH KÁROLY kir. közig,
bíró, V., Vértanúk-tere 1.

DR. WANIÉ REZSŐ miniszteri tit-
kár, Budapest.

DR. WENINGER JÁNOS ügyvéd,¹
Budapest.

DR. WRUBLOVSZKY ANDRÁS minisz-
teri előadó, Budapest.

¹ Régi tag. Neve elnézésből ki-
maradt az előző névsorokból. Ezt
a hiányt most pótoljuk.

VITÉZ HORTHY ISTVÁN

Még csak a küszöbön állott, erős lélekkel, nagy elszánással készülve kivételesen nehéz feladatára, mégis amikor elment, hirtelen, váratlan, a magyarság érezte, hogy pótolhatatlan értéket veszített benne. A kegyetlen végzet sújtott le, mint annyiszor már, a tragikus sorsú nemzet véréből vált vezetőre.

Magyarnak lenni bús merészség. Ez a lelkiület élt benne és talán a közeli vég sejtelve, a megdicsőülés türelmetlen akarata, a sietség, melyet talán a történelem nekivadult erőinek fenyegető robaja, a csúcson látott perspektíva félelmes izgalma váltott ki.

A magyar sors eddig az önállóság vágyának és az idegen uralmi terjeszkedés csábító erőinek szinte szüntelen küzdelme volt. Az állandó létharc minden neme kifejlesztette a függetlenség akaratát is, az önmegtagadás képességét is, ezt a két ellentétes lelkiséget, mely oly gyakori belső tusaink tragikus magva. Ezért emberfeletti feladat a magyar sors hajóját vezetni akkor, amidőn népek és világok bőszen háborúja dúl, amikor a jelen elnyelni látszik a jövőt, a nemzet jövőjét, amit megőrizni a jelen szirtjeinek kikerülésével a kormányos nehéz kötelessége.

Sokat várt tőle a nemzet, egyénisége drága ígéret

volt. Az erős Istenség azonban, mely a költő szerint őrzi a magyar nemzetet, mást végzett felőle.

Szirtek, zátonyok, sodró erejű vagy alattomos hullámok, örvények, szirének alattunk, felettünk és körülöttünk. A kiszemelt vezető elvesztése sötétebbé teszi az éjt, melyben hajónk halad. De mintha egyben fényt is lobbantana, mely pillanatra megvilágosította az utat, a helyzetet. Nincs idő és mód a siránkozásra, de átérezzük a veszteség minden fájdalmát. A megdicsőült hősi lélek pedig növeli erőnket, magunkrautaltságunk komoly, önbizalmat szülő tudatát.

A NEVELÉS VÁLSÁGA A KÉT HÁBORÚBAN.

A Magyar Társadalomtudományi Társulatban állandósult szokás, hogy az évi közgyűlésen az elnök tart előadást. E hagyományt követem, amikor itt megszólalok, jóllehet nem is tartom magamat társadalomtudományi kérdésekben annyira szakértőnek, hogy itt szólanom jogot érezhetnék. Nem is joggal élek, hanem kötelességet teljesítek. Ez mentse azt is, hogy sok kiegészítésre szoruló, hézagos utalásokat terjesztek elő, nem valami kidolgozott tanulmányt.

Tárgyul azt választottam, amit az engem foglalkoztató kérdések közül ma a legidősebbnek tartok s ami egyúttal egészen közel van Társulatunk tárgyköréhez és mai feladataihoz is, úgy érteve a feladatokat, ahogyan az imént elnöki székfoglalóban megjelöltem.

* * *

I. A nevelés, mint a közösség élet jelensége, a maga egészében tárgya a társadalomtudománynak, a társadalomtudományi kutatás eredményeit pedig irányítóul kell vagy legalább is kellene használnunk a nevelésügy szervezésében. A nevelés legősibb alakja (primitív nevelés) az emberi közösségben örökké megvan; közösség egyáltalában nincs a nevelés valamilyen alakja nélkül.

A nevelésnek sok, különféle alakja fejlődött ki az emberiség élete folyamán, a közösség tudatosságának tisztulásával párhuzamosan. A párhuzamosság itt azt is jelenti, hogy a nevelői gondolkodás tisztulása, a nevelői tudatosság fejlődése a társadalom benső alakulásának egyik mozgatója. Csak érintem itt ezt a kölcsönösséget s pusztán utalok a történelemnek arra a tanulságára, hogy a nevelésnek minden fejlettebb alakja a közösségi tudat fejlődésének következménye avagy ha óvatosabban nem fejlődésről, hanem csak változásról beszélünk: a

nevelésről való közvélekedés módosulását a közösség állapotának módosulása idézi elő, a köznevelés határozott iránya pedig a közösség életében okoz változást. A neveléstörténetnek szak-szerű főkérdését éppen e párhuzamos változások kutatása tisztázhatná; ugyanezt a társadalom egyetemes történetében is egyik legfontosabb kérdésnek látom.

Különösen világos a nevelésnek és a közösség állapotának ez a kölcsönös hatása akkor, ha megfigyeljük valamely pillanatban a különböző társadalmi rétegek és a nevelés viszonyát, a nevelésnek egyidőben egymás mellett észlelhető, különböző fejlettségű alakjait. A közvetlen szemlélet megélesíti a múlt látását; megvilágítja: hogyan alakult az ösztönös nevelői tevékenységből az a követelmény, hogy mindenki tudatos nevelője legyen önmagának és embertársainak; hogyan alakult át az emberek minden szervezet nélkül, felelőtlenül, rendszertelenül folyó, legtöbbször öntudatlan alakítása sokféle szervből álló és rendkívül bonyolult köznevelési szervezetnek egyre rendszeresebb, felelősséggel végzett munkájává.

A történelem és a jelen megfigyelése egyaránt azt bizonyítja, hogy a nevelés szerepe a társadalomban, viszonya a közösség életének egyéb jelenségeihez kettős: a nevelés a társadalom alakulásának mozgatója, de egyszersmind ennek az alakulásnak eredménye is. Kétségtelen; hogy a nevelésnek nem volna értelme, ha nem élne a nevelőkben a növendékek és általok a társadalom alakításának, az alakulás segítésének a szándéka. De az is kétségtelen, hogy a nevelők minden jóakarata és erőlködése meddő, ha a végbement alakulásnak nekik akár tetsző, akár nem tetsző következményeit a további nevelésben alapul nem veszik, azaz a változott helyzethez nem alkalmazkodnak.

Nem tartozik most ide, ezért azt is csak érintem, hogy a nevelői gondolkodásnak egyik legnagyobb kérdése éppen az: mennyire tud a nevelés a társadalom életének mozgatója vagy éppen irányítója lenni s miben kell és szabad a változott viszonyokhoz alkalmazkodnia. Bizonyos, hogy mozgató is, mozgott is. A nevelést tehát társadalomtudományi kérdésnek kell látnia annak is, akit egyébként a nevelés ügye, nem érdekel.

Aki pedig csak a nevelés ügye iránt érdeklődik és ezt csak a neveléstudomány szempontjából tudja nézni, azt ez a szempont

egyenesen a társadalomtudományhoz vezeti. A nevelés: tudatos, azaz tudományosan végiggondolt, tervszerű, azaz elvi alapon kidolgozott rendszeres beavatkozás az egyesek és a közösség életébe; ez a fogalmi meghatározás az irányítást, az irányításra való törekvést követeli. Ki milyen irányt kíván, nem lehet csak ötlet, vagy kieszelés dolga, hanem annak helyességéről bizonyára már az elhatározása előtt meggyőződött. Minthogy pedig a nevelés fogalmában az is lényeges, hogy az egyeseket és a közösséget alakító hatások összefogása, mérlegelése, felhasználása a cél érdekében: természetes, hogy e hatások megismeréséhez, nem kevésbé azok értékeléséhez társadalomtudományi ismeretekre, a nevelés eltervezéséhez pedig saját közössége állapotának ismeretére is szüksége van mindenkinek, különösen a neveléstudomány szakemberének. A két tárgykör tehát kölcsönösen megköveteli egymást.

Ez a felfogásom nyugtat meg afelől, hogy ha itt a nevelés égető kérdéseiről beszélek, nem valami erőltetve idehurcolt kérdéssel töltetem az időt.

2. Annál kevésbé, mert a nevelés válságáról szólok. A válságos állapot pedig most, a már 28 éves világháború közepén nem csupán a nevelés sajátossága, hanem az egész nemzeté, sőt az egész emberiségé. Ma a nevelésen gondolkodó ember nem térhet ki az elől a kérdés elől: vajjon teljesítheti-e a nevelés az előbb említett irányító feladatát, azaz össze tudja-e fogni az embert — fejlődőt és kifejlettet — érő hatásokat, tud-e közöttük vezető lenni?! Egészen világos, hogy a nevelés sorsa ezen fordul meg. Ugyanígy állott előttem a kérdés 34 évvel ezelőtt,¹ már akkor is felettébb nyugtalanított, ma még sokkal inkább. Ha a nevelés válságban van, akkor ez azt jelenti, hogy a társadalom alakulásának ez a tényezője nem tudja teljesíteni a feladatát, gyengébb tehát a reménység az egyetemes válság elsimulására. Ezért ez a kérdés nem a nevelők magánügye, nem is csak a neveléstudomány szakembereinek kérdése, hanem elsősorban a társadalomtudományé és az ennek szakszerű megállapításait értékesítő művelődéspolitikáé, sőt nyilvánvalóan az ország, a nemzet sorsának a kérdése.

¹ *Imre S.*: A nevelés sorsa és a szocializmus, 1909. 2. kiadás 1920.

Talán nem felesleges itt megjegyezni, hogy válságon a következőkben mit értek. Rendszerint akkor beszélnek válságról, amikor valami nagyon nagy bajt látnak és a végleges rossztól félnek. Van ebben komoly igazság is, de a válságnak mégsem a nagy baj a lényege. Alapjában véve a válság nem egyéb, mint valamely folyamatnak éles fordulása: ahol válság van, ott valami fordulóban van s a fordulás vezethet jóra is, rosszra is. Kétségtelen azonban, hogy válságról szólva mindig a rossztól tartunk. Azért szükséges őszintén foglalkoznunk a válsággal, mert anélkül, hogy a jónak és a rossznak egyaránt meglévő lehetőségét felismerjük, semmit sem tehetünk a rossz elkerülésére, a jó bekövetkezésének megkönnyítésére. Válságos időben nem szabad csak sóhajtozni és várni, hogy bár már vége éspedig jó vége lenne, hanem meg is kell tenni mindent avégre, hogy a válság a lehetséges mértékig jóra forduljon.

A nevelés ma válságban van, mint egyesek tevékenysége, mert jóságának feltételei meginogtak, sőt részben el is tűntek. Már régóta válságban van a nevelés szervezete is; egyes szerveinek a szerepe bizonytalanná vált, a különböző szervek között nincs meg a kellő együttműködés, pedig enélkül az egyes intézmények és egyes nevelők munkája sem érheti el a célját. A nevelésről mint művelődéspolitikáról szintén azt kell mondanunk, hogy ez is válságban van, mert a nevelés természetében és a mai viszonyokban rejlő súlyos ellentétek miatt a művelődés hivatalos irányítása az egyes tényezők (állam, egyházak, politikai vezetők) részéről vagy rettenetesen merev, vagy ellentétes irányok között ingadozik; az egész országban egyáltalában nem egyöntetű.

Válságos a nevelés helyzete azért is, mert az ilyen időben minden szellemi tevékenységnek az embereit az elbátortalanodás fenyegeti. Minél mélyebb hatásra igyekeznek, minél mélyebbről kell, hogy kapja az erőt valamely tevékenység, annál személyesebb munkát kíván; tehát annál veszedelmesebb, ha az emberei elveszítik a bátorságukat, ha csökken vagy eloszlik a munkának a meggyőződés erejéből eredő frissesége, t. i. abból a meggyőződésből, hogy arra a munkára szükség van, eredményt lehet vele elérni, tehát érdemes egész lelket fordítani rá. Ez a bátortalanodás, lehangolódás különösen azokat lepi meg, akik távoli

eszményt szolgálnak, tehát nem elég csupán egy darabot a másik mellé tenniök, nem elég csak éppen a közvetlen lépésre gondolniuk. Aki az élete feladatát nem az apró, magános részletekben látja, hanem minden lépését távoli célhoz igazítja, azt könnyen megriasztja ilyenkor az élet mindennapi gondja; elburkolódik előtte a hosszú pályának távolibb részlete s valami lemondó hangulat lepi meg. Ez megy végbe most is a nevelők igen nagy részében és éppen a lelkesebbekben.

De van a válságnak ezzel ellentétes hatása is. Természetes jelenség, hogy éppen a tudatosan, hivatással dolgozó emberben ez a lemondás csak átmenet. Minél erősebb valakiben a hivatás érzése, minél tisztábban látja a maga választott tevékenységének egyetemes jelentőségét, annál inkább elhalkul benne a másféle embereknek az a gondolata, hogy «úgyis hiába!» és megerősödik a másik hang: «annál inkább!» A szellemi munka mai válságában nem tudom csak a rosszat látni. Gyakran tapasztalom, hogy a válság nevelőkben, orvosokban, bírásokban, katonákban, úgynevezett egyszerű, tanulatlan emberekben is felébresztette, megerősítette a hivatás érzését. Ez azt mondatja velök, hogy minél nagyobb akadály áll az útban, minél nehezebb eredményt érni el a munkájukkal, annál nagyobb szükség van rá.

Ezek a nehézségek ma nemcsak anyagiak; igen nagy mértékben az emberek érzületében rejlenek. Ez mutatja, hogy a nevelés kérdése ott van az egész életnek minden olyan pontján, ahol emberek erejére, munkájára, jóindulatára van szükség; Vagyis mindenütt. Ezért a nevelés gondolata mindenütt mellőzhetetlen; vétek bárhonnan is kihagyni és felületesség észre nem venni a nevelési elemet. A nevelők hivatása, a nevelés rendeltetése tehát egyetemes jelentőségű.

A nevelésnek az a rendeltetése, hogy az embereket olyanná alakítsa, amilyen emberekre a következő időben a nemzetnek szüksége lesz, amilyenné az egyeseknek saját érdekükben is lenniök kell. A társadalom életének minden jelensége az emberek minőségének következménye; mindennemű munka értéke, mindenféle esemény hatása az emberen fordul meg. Ha nagy veszedelem tör reánk, az embernek kell elviselnie; ha nagy nyereséghez jutunk, az embernek kell értékesítenie. Mindig az a legnagyobb kérdés: milyenek az emberek és mi-

lyenné alakulnak. A nevelésnek az a feladata, hogy megfelelő embereket adjon a társadalomnak, akik tudják a jövőt szolgálni; ha elestek, fel tudnak emelkedni és mást is fel tudnak emelni. Minthogy pedig az élet folyamatosan módosul, a nevelésnek lépésről-lépésre alkalmazkodnia kell. Ez nem nyers, lélek nélküli alkalmazkodás; nem azt jelenti, hogy szélkakas módjára mindegyre úgy forduljunk, ahogyan a szél fúj. Itt az a követelmény, hogy a nevelés az idők változásában megkeresse a maga eszményi rendeltetése érdekében szükséges tennivalókat.

A válság a nevelés terén mindig abban nyilatkozik, hogy nem tud helyesen alkalmazkodni, azaz nem tud a változásokhoz úgy idomulni, hogy ne báb és kihasznált eszköz legyen, hanem megtarthassa középponti szerepét vagy visszaszerezhesse.

Arról megint nem beszélek, hogy a nevelésnek ez a középponti szerepe megvolt-e valaha, vagy mikor miért nem volt meg. Csak kimondom, mert a neveléssel elméletileg is foglalkozó embernek nem lehet eltérnie attól, hogy a közösség életében a nevelésnek középponti hivatása van. Tagadhatatlan, hogy az emberek minőségének a szerepe ilyen középponti jelentőségű. A nevelés válsága tehát azt a kérdést veti fel: van-e erőnk az emberek minőségének tervszerű alakítására, művelésére. De miért támad ez a válság?

3. A nevelés válságáról akkor beszélünk, ha nincs meg a helyes viszony a nevelési szükségletek és a nevelés között. A helyes viszony hiányát vagy megromlását néha a nevelők érzik meg s a sokaság nyugodt marad; máskor a közvélemény válik nyugtalanná a nevelés miatt s a nevelők egy ideig még aggodalom nélkül végzik a munkájukat; vagy mindkét oldal egyetért abban, hogy zavar van, bár talán az okát nem egészen azonosan látják. Mindig bizonyos ilyenkor, hogy a nevelés nem tesz eleget a nevelési szükségleteknek, nem tölti be a rendeltetését.

Válságba kell jutnia a nevelésnek, mind az egyes nevelők munkájának, mind a köznevelésnek, ha a nevelés fogalma nem tiszta a nevelőkben. Ekkor a feladatot sem látják tisztán s a nevelés különböző szervei között, a sok nevelő munkájában nem lehet egyöntetűség; a nevelés nem lehet a maga egészében céltudatos és erős tényezője a közösség életének.

Minthogy a nevelés fogalma a tapasztalás és megfontolás eredménye, ugyanegy időben többféle felfogása is élhet. Baj, ha a leginkább elterjedt, uralkodó fogalom nem egyetemes érvényű, nem a nevelés örök lényegét fejezi ki. Ekkor nem is korszerű, azaz nem alkalmas arra, hogy belőle a korszak minden nevelési szükségletének kielégítése következhessek. S ha az ilyen hiányos vagy idejétmúlt fogalomhoz a nevelők mégis ragaszkodnak (mert «így tanulták», «ez a hagyományos felfogás»), akkor a nevelés és az élet teljesen elszakad egymástól.

A nevelést örökös fenyegeti az a veszedelem, hogy a közösség életében küzdő irányok a saját szolgálatukba akarják állítani. Ha a nevelésnek politikai célzatú fogalmazása válik uralkodóvá, akkor a nevelés azért kerül válságba, mert a nevelői gondolkodásban levő tárgyiasság, az ebben gyökerező egyesítő, kiegyenlítő, kibékítő, összefogó erő nem érvényesülhet; ilyenkor a nevelés egyetlen iránynak kizárólagosan felhasznált eszköze.

Ha a nevelők gondolkodása nem eléggé tisztult nevelői gondolkodás, akkor is baj van, mert nem tudják elvileg megegyeztetni a nevelésben levő különböző elemeket (pl. történetiség és korszerűség, hagyomány védelem és a jövő szolgálása, egyéniség és közösség, szabadság és kötöttség stb.); legfeljebb valami megalkuvásra hajlandók. Emiatt van sok, meddő vitatkozás és fejlődik ki többféle egyoldalúság; a másik egyoldalúságtól való védekezés néha éles harcban jelentkezik; ezt a harcot irodalomban és tanteremben vívogatják s minden esetben növelik a távolságot a különböző felfogások szerint nevelt emberek között.

Válságba dönti a nevelést, ha legfőbb szervei, a család és az iskola, nincsenek e feladatra képessé tevő szellemi állapotban, vagy egymás ellen dolgoznak. Ekkor a fejlődő ember alakulása a két nevelő között ide-oda ingadozik, iránytalanná válik, ki van szolgáltatva esetleges hatásoknak. Holott az egyes embernek is, a nemzetnek is életbevágó szüksége, hogy benső alakulásában határozott irányt követhessen, a sokféle alakító hatásnak legyen középpontja.

Súlyos a nevelés helyzete, ha nincs egyetemes nevelői gondolkodás, azaz, ha az embert alakító egyéb tényezők sincsenek

tisztában ezzel a szerepükkel, nem érznek felelősséget a tőlük eredő hatásokért. Ekkor a tudatos és felelőséges nevelők munkája igen kínos és mindig bizonytalan eredményű küzdelem; ebben könnyen és sokszor a közösség érdekével ellentétes hatások győznek.

Éppen ez a küzdelem érteti meg, hogy mily nagy oka a nevelés válságának, ha a hivatásos nevelők erejét anyagi akadályok csökkentik. Ha pl. a szülők szívvel-lélekkel akarnának jó nevelők lenni, de mindkettőjük kereső munkája miatt a gyermek kellő gondozás nélkül marad; ha az iskola felszerelése hiányos, épülete nevelés-ellenes; ha a tanítók lelki erejét anyagi gondjaik szinte intézményesen csökkentik. Ahol a helyzet ilyen, a társadalomnak azokban a köreiben, azokban az iskolákban a nevelés jóformán eltűnik, ha a keretei megmaradnak is.

Az már nem is csak a nevelésnek, hanem a közművelődésnek a válsága, ha nincs elég nevelő, ha az iskolai nevelői (tanítói, tanári) pálya elnéptelenedik. Ekkor szó sem lehet egyetemes nevelésről. Ez a művelődéspolitika csődje. Nem elég eltervezni, elrendelni, még törvénybe iktatni sem elég a legokosabb gondolatokat, a nevelés legjobb rendszerét; a megvalósulás legfőbb feltétele az elegendő számú, annak a feladatnak élő ember.

Válság felé hajtja a nevelést az is, ha az országban különböző nevelési érdekek állanak szembe egymással (társadalmi, világnézeti, nemzetiségi stb. ellentétek). Ekkor a mindent átfogni törekvő, magát erre kötelezettnek érző művelődéspolitika rendkívül nehéz helyzetbe kerül. S ha ehhez még az is járul, hogy országok és nemzetek között vannak ellentétek, tehát ellentétes művelődési szempontok és célok érvényesítése a nemzetek érdeke: akkor a nevelés kénytelen határozottan politikai irányúvá lenni, a művelődéspolitikában elsikkad a nevelés tiszta gondolata, háttérbe szorul a művelődés szempontja s természetesen jut uralomra a parancsoló politikai érdek. Ilyenkor a nevelés az időszerű belső vagy külső politika irányítóinak a hatalmába kerül.

A nevelés válságának itt felsorolt okai nevezetes neveléselméleti és művelődéspolitikai alapkérdéseket foglalnak magukban. Azok fejtegetése nem tartozik ide, bár éppen akkor időszerű, amikor az elintézetlenségük hatását újból egyszer érez-

hetjük. Ebbe a gondolatmenetbe azonban csak azt lehet most beiktatni, hogy a nevelést mindezek az esetek többé-kevésbé gátolják vagy teljesen meggátolják rendeltetésének betöltésében. Ez nyilvánvalóan társadalomtudományi érdekességű jelenség.

Az is az, ami az elmondottakból közvetlenül következik és éppen manapság semmi igazolásra sem szorul: a nevelés válságát teljessé teszi, ha az élet mindenre kiható és növekvő nehézségei a nevelést a nyugalomtól megfosztják. A mai nevelés és a mai nevelési szükségletek viszonyát az jellemzi, hogy ma a nevelés nem folyhatik nyugodtan, mert az élet és a nemzet élete csupa bizonytalanság; ilyen, mert háború van, pedig annál szükségesebb volna, hogy a nevelés az egyesek és a nemzet érdekében, közvetlen és távoli hatása céljából teljes erejét kifejttesse. Ezért kell feltennünk a kérdést: miben áll a háború hatása a nevelés helyzetére nézve?

4. Ezen, fájdalom, nem szükséges okoskodnunk, mert ez a kérdés rövid idő alatt másodszor áll riasztóan elénk, mai öregek elé; csak régi észleleteinket kell rendbe szednünk.

Kezdjük általánosabb tájékozódással. Ha a háborúnak a nevelés helyzetére tett hatását akarjuk megállapítani, a válasz azzal kezdődik, hogy a neveléshez nyugalom kell, a háború csupa nyugtalanság; a nevelés a nevelőtől teljes odaadást kíván, a háborús élet a lelki erőt megosztja és sok egyébre foglalja le; a nevelésnek folyamatosan, apránként kell az újabb meg újabb szükségletekhez alkalmazkodnia, a háború pedig nem ad módot nyugodt megfigyelésre, nem enged biztonságot folyamatos megújulásra vagy megújításra, mert jelenségei nagy összevisszaságban és rohamosan halmozódnak; a nevelés intézményei külsőleg is állandó fejlesztést, legalább is védelmet, felszerelés és épület pusztulásának meggátolását kívánják, a háború magának követeli az egész nemzet anyagi erejét.¹ Röviden mondva: még ha teljes rendben folyt is a nevelés, egyszerre válságba jut, amint háború tör ki.

¹ 1914 őszén egy tanáregyesület nevében azzal érveltem bizonyos fizetésrendezés végrehajtása érdekében, hogy hiszen «benne van a költségvetésben!» A politikai államtitkár azt felelte: «Ez igaz, de nincs benne a háború!»

Az általánosságot azonban elhagyom s egyenesen arról szólok: vajjon hogyan alakult a magyar nevelés helyzete az előbbi háborúban? Némi ismétlés lesz talán a szavaimban, de nem tudom kikerülni, bár lehetőén tömörítem a mondanivalóimat.

Nevelésünket az első világháború súlyos válságba juttatta, de ez a válság nem a háborúval kezdődött. Jóval előbb válságossá tették a nevelés helyzetét az akkor már nagyon érezhető társadalmi és belpolitikai ellentétek. Az volt a nagy baj, hogy ezeket igen-igen sokan nem vették komolyan. A pártpolitikai viaskodások kíméletlensége szörnyen rövidlátóvá tette a vezetőket, vagy elfoglalta idejüket és erejüket. Ezért aztán az «osztályharc»-ban csak az igazságtalan hangot, egyoldalú vádakot látták s a mélyben levő igazságokat nem vették észre; a felekezeti ellentétekről nem illett beszélni; a nemzetiségi kérdések előtt behunytuk a szemünket. Mindez elejét vette a nevelés szükséges megújításának, iránytalanná tette a művelődéspolitikát, jobban mondva kifejlődni sem engedte. A történelmi tudatosság és a helyzetismeret hiányossága miatt a «conservatív» és «progressív» jelszó kiélezett ellentéte ijesztően sok zavart okozott az egész közéletben s nemcsak nem fejlesztette, sőt érvényesülni sem engedte a nevelés tiszta gondolatát, holott abban a hagyomány és a haladás teljesen egybeolvad. A zavart csak fokozta a «szociális», «szociológiai» szavaktól való értelmetlen és beteges idegenkedés (még a magyar megfelelőjüktől is). Ez a nevelést gátolta a korszerűvé léételében, mert még a hivatásos nevelőkben is fogyatékos volt a nevelői gondolkodás és így a nekünk való nevelést egy-egy jámbor hiába sürgette, az előkészítését sikertelenül próbálgatta. Az iskolaszervezet régen elavult, bár ahány miniszter volt, annyiszor kezdődött újra «a reformmunka», de ha akár miniszter, akár névtelen fiatalember valami igazán gyökeres javítást kezdeményezett vagy javasolt, jó volt, ha csak hallatlanná tették. Mindez súlyos előkészítője volt a későbbi válságnak; mai bajaink gyökere is ezekben a jelenségekben van.

A háború kitörése azonban 1914 nyarán szinte egy csapásra megszüntette az addigra élénké lett nyugtalanságot, mintha magától megoldódott volna minden: az egyéni és közösségi szempont küzdelme, a sokféle ellentét; magától értődő-

nek mondták, hogy a nevelés «természetesen» a nemzetet szolgálja, felesleges tehát nemzetivé tételén elmélkedni; dicsekedtek a nemzet egységével s ebben a nevelés nagy sikerét látták.

Bárcsak igaz lett volna! Ez azonban öncsalás volt s a háború második-harmadik évében egyre általánosabb lett a kiábrándulás. Kiderült, hogy a nem is átlátszatlan felszín alatt mindenféle addigi ellentét megmaradt, sőt megnövekedett. A művelődéspolitikai és a nevelési Eötvös óta elintézetlen kérdései még mélyebbre hatoltak, azaz még súlyosabbá lettek; a megvitatlan ellentétek kieleződtek; a nevelés lappangó válsága fenyegetővé lett már csak ezért is.

De a nevelés helyzetét, az adott viszonyok között meglevő lehetőségeit még egész sereg új jelenség is rontotta: a háború következményei. Az iskolák helyiségeit más célra használták, az iskolai nevelők elmentek katonának, velük az apák és az ifjak, majd a nagyobb tanulók is. A gyermekek és a serdülők gondozatlanul maradtak. Sőt a felnőttek is, pedig ezeknek a lelke egyre jobban megrendült s ennek szomorú következményei különösen a falusiak között veszedelmesen mutatkoztak. A városiak gondozatlansága nem tűnt fel annyira, de a végső eredménye annál jobban megdöbbentette azokat, akik a figyelmét és gondozását elmulasztották. A családok és az egyesek helyzete az egész országban bizonytalanná vált, az egészség és az erkölcsi veszedelmei megsokasodtak és megnövekedtek. Az emberekben egész tömeg újfajta kérdés iránt támadt érdeklődés, az ifjúság érdeklődése is más irányba fordult, de megapadt a lehetőség a kielégítésére. Különösen a vezetőhelyeken nem is volt elegendő a fogékonyság az iránt, hogy állandóan tájékoztatni kell a mindinkább zilálódó lelkeket, különösen az ifjúságot,¹ mert annak egy megváltozó világ tennivalóira kell felkészülnie minden tekintetben s nem lesz mellette a közvetlenül előtte levő nemzedék, amelytől egyszerűen példát vehessen és a legközelebbi múltra vonatkozó tájékozódást átvehesse.

¹ Jellemző erre annak a javaslatnak a sorsa, amellyel a Magyar Paedagogiai Társaság 1915-ben a jelen kérdéseit akarta bejuttatni az iskolába: a v. és k. m. nem rendelte el a részletesen eltervezett «háborús tanítás»-okat, hanem csak megengedte nagy nehezen. L. Magyar Paedagogia 1917: 377.

A háború folyamán kiszélesedtek az osztályellentétek; mind erősebben nyilatkozott a nem-magyarok külön nemzeti önérzete, külön törekvése, a magyarsággal nyíltan való szembeállítás; a magyarság némely részében a nemzethez tartozás tudata riasztóan bizonytalanná vált, váratlan oldalakon is.

Beállott az a helyzet, hogy a nevelés hatása csökkent és mind erősebb lett a sokféle, ellenséges szándékú propagandának a hatása. És ez kiterjedt az iskolai nevelőkre is. A szándék nem kétséges, de itt csak a tényt említem: a propagandának nagy része volt abban, hogy amikor a nevelés feladatai növekedtek, ugyanakkor rohamosan hanyatlott a nevelők lelkiereje. Általános, emberi okokon kívül azért is történt ez így, mert — a nevelők is magukra voltak hagyatva!¹

Ha igazságosak akarunk lenni, ez is megérthető a többi jelenséggel együtt. A háború volt az oka, hogy «az európai műveltség nagy válsága idején» (amint 1914 októberében írtam, a béke idejére való előkészülést sürgetve már akkor) magára hagyták a tanítóságot és az ifjúságot, mert más látszott előbbrevaló feladatnak, másra kellett a pénz. De így aztán nem szerveztük a nevelők megerősítését a megsokszorozódott munkára és a nemzet kivezetését a szellemi zűrzavarból, nem ügyeltünk kiáltó tünetekre sem, amelyek a harctéren és itthon szenvedők lelki alakulását olyannak mutatták, hogy előre lehetett látni más észjárás, más erkölcs, más törekvés uralomra jutását, mint amelyet nevelői gondolkodással addig kialakítani szerettünk volna. Érthető, hogy a nevelés a háborús szörnyűségek közepette nemcsak válságba jutott, de lehanyatlott, erejét veszítette, a társadalom szellemi alakulását annyira sem tudta irányítani, mint a háború előtt. Pedig addig sem volt valami nagy hatása.

Ismétlem, hogy ezt az alakulást, a háborúnak ezt a hatását meg lehet érteni. De csak éppen megérteni lehet; menteni érte csak egyeseket tudunk, a kicsinyeket, akiken saját egyéni munkájuknál több nem fordulhatott meg, akiknek — mond-

¹ Érdemes lenne ebből a szempontból tanulmányozni az 1914—18. évek nevelésügyi irodalmát és a hivatalos intézkedéseket. A Magyar Paedagogia és a Néptanítók Lapja cikkeiben felismerhető ez a törekvés a nevelők lelkierejének gondozására, de ez szűk körben hathatott.

juk — joguk volt a háborús élet erőszakos hatása alatt meghajolniuk. Felmentenie azonban a történelemnek — ha egyszer rákerül a sor ezekre a kérdésekre — nem lehet azokat, akiknek sokkal többet kellett és lehetett volna megtenniök arra, hogy a háború folyamán a nevelés természetes válságát jó véghez juttassák.

A háború alatt ugyanis nemcsak az világosodott meg, hogy a nevelés válságban volt, hanem élénken megvilágosodtak a nevelés válságának mélyen, a háborús kényszerhelyzeteknél sokkal mélyebben levő okai is. Ezekre, általában a művelődés és nevelés kérdéseire, ezekről ejtett, addig kevésbe vett hangokra többen kezdtek figyelni.

Kiderült a közműveltség sok hiánya, hézaga és egyenlensége; kiderült, hogy művelődésünkben, nevelésünkben nem volt elismert vezető gondolat; ráeszméltünk arra a nagy mulasztásra, hogy nem törekedtünk rendszeresen sem a nemzeti tudatosság, sem a nemzetért való felelősség kifejlesztésére, tehát nem fejlődhetett ki bennünk nemzeti önismeret sem; nem növeltük az együvé tartozás érzését és az együttdolgozás készségét tervszerűen, tehát nem volt meg a nemzet egységének lelki alapvetése. A háború észrevétette velünk azt is, hogy a nevelésnek nem volt elegendő hitele, éppen azok bíztak benne legkevésbé, akiknek legnagyobb szükségük lett volna rá. Megértettük, hogy sem a köznevelés szervezete, sem az egyes iskola-fajok szellemi tartalma nem állott sem «a kor színvonalam, sem a nemzeti szükségletek kielégítésének útvonalán».

S feltárt a háború a figyelők szeme előtt még egyebet is. Legfontosabb és legmesszebbre ható az a bizonyosság, hogy a hivatalos nevelésen kívül, nem ritkán elkülönülten mellette, máskor helyette és ellene másféle nevelés is folyt, tudatosan és rendszeresen, az egyesítés helyett a bontás irányában. Nem kevésbé fontos felismerés volt az is, hogy voltak, akik a fiataloknak részben természetes, részben mesterségesen felkeltett érdeklődését mással, jobbal is, rosszabbal is táplálták, mint amit hivatalosan nyújtottak nekik. Rendesen az iskolán kívül, nem ritkán benn az iskolában folyt ez a látszólag párhuzamos, a valóságban azonban az iskolai neveléssel szembehelyezkedő nevelés.

Az első háború sok nagy bajt okozott a nevelés terén azzal is, hogy félbeszakított komoly mozgalmakat, szétzilálta a lassacskán mégis alakulóban levő köznevelést, elpusztított sok lelkes nevelőt és elidegenített a nevelői pályától igen sok embert; tönkrement nagyon sok intézet felszerelése és sok, nagy anyagi érték.

De mindeme károkkal szemben olyan hatást is láttunk, hogy a nevelés háborús válságából nem kellett volna okvetlenül a rossznak kerülnie ki győztesen. A háború ugyanis megnövelte a közérdeklődést és széles körrel fogadtatott el némely, addig meddően hirdetett gondolatot. Így mindjárt azt, hogy a nevelői gondolkodás: a nemzet jövőjének az emberekben levő feltételein való gondolkodás és a főkérdése az: mi a tennivaló avégből, hogy nevelésünk a világeseményeknek megfelelően alkalmasabbá váljék a nemzet védelmére és fejlesztésére. Megértette a háború azt is, hogy másféle nevelés kell s az új nevelésnek vezető gondolata csak a még soha nem valósult régi gondolat, a nemzet gondolata lehet; e nevelés kialakításának útja: a nevelési szükségletek aprólékos feltárása nevelésügyi állapotrajzok, felvételek készítésével¹ és a néplélek alakulásának folyamatos tanulmányozásával.

Az akkori helyzet jellemzéséhez az is hozzátartozik, hogy 1914—18 között mégis csak egyesek kevés sikerű törekvése maradt mindaz, ami arra irányult, hogy nevelésünk végre csakugyan magyar nevelés legyen s ezt készítsük elő rendszeresen, jól szervezett, gondosan megszabott tudományos munkássággal.² E munkásságra ember lett volna elég, de a szervezése nem volt elegendő az erő. Nem utolsó bizonyítéka ez a háború előtti közszellemnek, amely a háborús évek nevelésügyében is uralkodott és sok mindent meggátolt, ha egyébbel nem, azzal, hogy nem segítette. Ez mulasztatta el velünk azt is, hogy a

¹ Ez a gondolat nálunk tudtommal 1912-ben jelent meg először *Kolozsmegyei pedagógia* c. cikkemben (Család és Iskola, 1912, 1. szám), majd *Nemzetnevelés: Jegyzetek a magyar művelődési politikához* (1912) c. kötetemben. Észak-Amerikában a háború után óriási arányú, szervezett tevékenység folyt ugyanebben az irányban.

² V. ö. a szerző ily célú dolgozataival *A magyar nevelés körvonalai* (1920) c. kötetében.

békére való átmenet nevelésügyi feladatait elvégezzük s ezzel előkészítsük a válság megoldását, azaz szerényebben mondván, megtegyük mindazt, amit maga a nevelés a válság továbbhúzó-dása ellen tehetett volna.

5. A mai helyzetet nem lehet megérteni annak ismerete nélkül, hogy milyen volt a nevelés sorsa a két háború között. E kereken 20 év a jövődő magyar történelemnek társadalomtörténeti szempontból, nem kevésbbé neveléstörténeti szempontból is igen érdekes szakasza lesz; az pedig, hogy milyen volt a nevelés sorsa ebben az időszakban, már ma is a legkomolyabb tisztázni valóink közé tartozik, mert éppen ezen a téren igen sok tanulsággal járna. De erre a tisztázásra nem mindenki alkalmas; sok minden részlet egyelőre csak emlékiratokba való. Ezért csak megemlítem, hogy a háború abbamaradása után a nevelés válsága nem szűnt meg, nem is enyhült, csak másként jelentkezett. Megmaradt sok a régi okok közül s váratlan újak is járultak hozzájuk. Abban a tekintetben, hogy miben állott a válság, mi történt a nevelés ügyében, milyen emberek hogyan akartak segíteni a bajokon és mi miért nem sikerült vagy sikerült, az 1918—1938 között eltelt idő határozottan elkülönül több szakaszra: az I. szakasz a forradalom és a proletárdiktatúra ideje, maga is élesen különböző két részletben; a II. 1919 aug. 6-tól 1922 június végéig tartott, a III. 1922 júniusától 1931 nyaráig és a magyar neveléstörténet bizonyosan az akkori közoktatásügyi miniszterről nevezi majd el; a IV. szakaszt az 1931. évi miniszterváltástól kell számítani. Kétségtelen, hogy mindegyik szakaszban volt bizonyos céltudatosság, de korántsem azonos irányú; volt határozott vezetőgondolat is, de mindenik szakaszét hamar váltotta fel a következő; így nem lehetett állandóság a fejlődésben. Nem is volt; még akkor sem láthatjuk így, ha az 1918 novemberétől 1919 augusztus 6-ig eltelt kilenc hónapot a 20 évtől elkülönítjük.

Az egész 20 év alatt sok munka folyt a nevelés terén; a négy szakasz közül kettő, az I. és a III. a véglegesnek szánt újjászervezés érdekében mindent megmozdított; a II. és a IV. a rendcsinálás szándékával indult. E közben fokozódott a tudatosodás, a benső szerveződés; nem egy kérdés tisztult; több hiány pótlása lehetővé vált, de a nevelés válsága nem szűnt meg, sem

a köznevelés szervezete nem tudott kialakulni, sem a közoktatás szervezete, az iskolaszervezet nem állapodott meg, sem az iskolai nevelők nem nyerték vissza régen elveszített nyugalmukat. A nevelés munkája jóformán szakadatlanul nyugtalan volt hol egy, hol más okból úgy, hogy amikor az új háború kitört, a nevelést ez is válságos helyzetben találta.

6. A második háború kezdetén ismétlődik mindaz, amit az első háború elején láttunk; a nevelés válságának azokat a jeleit tehát nem kell ismételnem. Az új helyzet mégsem a múltkori; egyrészt kedvezőtlenebb, másrészt kedvezőbb.

A válság most határozottan súlyosabb az 1914-inél, mert a nevelői pálya is válságban van, abban volna az új háború nélkül is. Semmi sincs, ami kívánatosra tegye; sok van, ami az ifjakat elriasztja. Bármelyik fokú tanítóság néma «szegénységi fogadalom». Ietételét jelenti, erre kevés ember szánja el magát, kivált amikor bőven van csábító alkalom. Az emberhiány mind általánosabb; a hivatásos nevelők száma már ma is kevés.

A köznevelés terén ma nem elég folytatni az előbbi évek munkáját, a háborúval együtt járó feladatokon kívül is sok új tennivaló, sok új szempont követeli a kielégítést. Elég rámutatnom a visszacsatolt területek művelődésügyi szükségleteire, a húsz év alatt ott is, itt is lényegesen, de nem azonosan megváltozott társadalmi viszonyokra, a különféle hagyományok és egyaránt jogosult, de eltérő törekvések nevelési következményeire és követelményeire — mindez lehetetlenné teszi, hogy a húsz év óta más viszonyok között alakult nevelést azonos módon folytassuk. Egyszerűnek látszik a megoldás: alkalmazzuk tehát mindezekhez az új körülményekhez. De ki hajtsa ezt végre? Hol vannak már azok, akik az első háború végén oly nehezen tudták szűkebbre fogni a szemhatárokat is, terveiket is, tehát most könnyen tudhatnának visszatérni a régi keretekbe s visszahelyezkedni a régi feladatokba? Az intézkedés is, közvetlenül a nevelés is túlnyomórészt olyanokra vár most, akik a csonka haza viszonyai között nőttek bele tennivalóikba s bármennyit hangoztattuk is, hogy «nem, nem, soha», nem készítettük fel őket erre a változásra, e változás nevelési szükségleteinek megoldására.

Pedig ez annál nagyobb baj, mert rendkívül megnövekedett

a nevelés politikai szerepe és erősen folyik a politikai nevelés szervezése nagyon tudatos oldalakon. A magyar nevelés válságában ez súlyos tényező. Még súlyosabbá teszi, hogy mielőtt kialakult volna a nekünk való nevelés, már nagy hatása van reánk a másnak való, idegen nevelésnek.

Kedvezőtlenebb a nevelés mai helyzete az előbbi háború elején volt helyzeténél azért is, mert ma sokkal nehezebb összefogni az embereket érő hatásokat és ha összefogjuk is, nehezebb megküzdeni velők. A mostani háború közvetlenül is, lehető következményei miatt is élesebben vág az életünkbe; több lemondást kíván, nagyobb lelkierő kellene a terheihez. A hivatásos nevelők kevesebb támogatást nyernek a többi alakító tényezőtől. A család ijesztő bomlása maga is növeli a nevelés válságát; a családi nevelést megnehezíti, nem ritkán semmivé teszi, hogy a szülők ma tehetetlenek a mindennapi élet közvetlen nehézségeivel szemben s már csak ezért is megnövekszik a szülők és gyermekek, kivált a felserdült gyermekek ellentéte.

Már legalább másfél évtizede, hogy a hivatásos nevelők, különösen a hivatalos nevelő, az iskola szerepe mindjobban szűkül, nem csupán az egyes nevelők lelki erejének a gyengülése, hanem másféle szervek nevelői szándékának megnövekedése miatt. Ma már egészen közel vagyunk ahhoz, hogy nemcsak a családot, hanem az iskolát sem tekinthetjük a nevelés középpontjának. Ez felettébb válságos jelenség, mert bárhová jut is a súlypont, lehetetlen, hogy az egyensúly újabb zavarok nélkül alakuljon ki.

Még jobban mutatja a válságot, hogy a nevelésről való közbeszédben, az új rendezésére irányuló, sokszor igen határozott törekvésekben mindinkább háttérbe szorul a szellemi művelés gondolata. Ezzel azonban háttérbe szorul a szellemi kifejlődés lehetősége is, ezzel pedig az egyéniségnek tudatossá és nemessé, azaz személyiséggé való kialakulása válik lehetetlenné. Mintha nem a személyes meggyőződésre és állásfoglalásra való képesség, hanem a feltétlen alárendelés és engedelmesség kifejlesztése lenne megint egyszer a nevelés eszményévé.

Mindezeket a mai tüneteket s a fel nem soroltakat is látva és megfontolva, nyíltan el kell ismernünk, hogy ezek a mai viszonyok között éppen a mostani háború természete és a hozzáfűződő érdekek miatt érthetők; de semmi kétség sem lehet

afelől, hogy mindez csakugyan nagyon mélyre nyúló válságnak a bizonyítéka. Az tehát a kérdés: vajjon miként alakulhat tovább ez a válság? Ez a kérdés véteti észre, hogy van olyan jelenség is, amely a nevelés mostani helyzetét a másik háború kezdetén észlelt helyzethöz képest kedvezőbbnek mutatja, tehát a válság megnyugtatóbb kimenetelét remélhetővé teszi.

Reményt adó, kedvező tünetnek látom, hogy ma általánosabb a nevelői gondolkodás; a múlt háború eszméletű hatása e tekintetben elmélyült. A különféle ifjúsági mozgalmak, különösen a vallásos jellegűek és a cserkészlet tudatosan nevelő célzatúak; ez a gondolat jelentkezik a honvédelmi törvény alapján szervezett levante-intézményben is. Egyéb tereken is észlelhető, hogy a nevelői gondolkodás nagy mértékben kiterjedt.

Ez maga azonban csak kezdet, mert a terjedéssel a mélyülés nem mindenütt jár együtt. De láthatjuk, hogy tisztul is a nevelés gondolata, keresik a valóban nevelői utat. Egyelőre ugyan sokan azt hiszik, hogy ők fedezték fel a nevelés szükségességét és törekvéseikben nem is éppen a nevelés tiszta szelleme az uralkodó. Remélni lehet, hogy majd az lesz. Ezzel biztat a nevelésügyi irodalom némelyik új terméke: az új nevelők mintegy bizonyítani igyekeznek, hogy csakugyan nevelők. Azzá válnak, amint kissé behatolnak a nevelés eddigi irodalmába, felismerik saját törekvéseik előzményeit s rendre megértik, hogy szervezéssel csak keveset lehet teremteni, de magában sem kötelezéssel, sem lelkesedéssel, sem pillanatnyi érdekek felismerésével nem lehet tartósan magukhoz kapcsolni a fejlődő lelkeket, hanem csupán a szellemi fejlődés biztosításával, vagyis igazi neveléssel.

Örvendtes jelek szerint a nevelésügyi intézői között mindenfelé növekszik a nevelői lelkületűek száma s így a múlttal kapcsolatban említett elhanyagolást felváltja a törődés a nevelőkkel; a közös gondolkodás, közös céltudat kialakítására eddig szokatlan méretű hivatalos tevékenységet látunk.

Különösen jót várhatunk attól, hogy a nevelés művelődéspolitikai jelentőségét immár meglehetősen látják mindenütt, a művelődéspolitikai és a szociálpolitikai szoros összetartozását is felismerik s tudatos és rendszeres közegészségügyi politika, családvédelem, a közigazgatás szellemének átalakítása állandóan javítja a nevelés körülményeit.

A javulás leghatározottabb biztosítékává az lehet, hogy ma már nem kell viaskodni a nemzet gondolatának művelődés-politikai szerepéért; ma kétségtelenül ez a vezető gondolat. Nagytévedés volna azonban azt gondolni, hogy ebben teljesen egyértelmű fogalom az alap. A «nemzetnevelés»-ről ugyanis tömördeket beszélnek, de akinek ez igazán benső ügye, az meglehetősen aggodalommal figyeli az e szóval jelölt sokféleséget; az összevissza szóhasználat zavarossá teszi az eredetileg egészen világos gondolatot. S ezt a zavart érezhetően fokozza, hogy a faji jelszó is ide kapcsolódik. A magyar nevelést mostani, már nagyon régóta tartó válságából csak a nemzetnevelés mentheti ki, az számomra bizonyos; de az is bizonyos, hogy nem a jelszónak lesz ez a hatása, hanem csak annak, ha a tisztán értett fogalom minden következményét érvényesítjük. Eközben juthat a faj nevében hangoztatott követelmény is jogos és szükséges osztályrészéhez a nevelés területén. Félő azonban, hogy amíg ezt így általánosabban belátják, addig sok romlásra kell még átmennünk.

7. A nevelés válságáról beszélve nem lehet szó nélkül hagyonom azt a nevezetes kérdést: vajjon mit gondoljunk, le tudja-e küzdeni a nevelés ezt a válságot? Másként ez azt jelenti: lehet-e reményünk arra, hogy nevelés lesz még az, ami ebből a válságból kikerül?

A távolabbi időre gondolva ebben nincs kétségem, mert az emberek minőségének tudatos és tervszerű alakítása elől nem lehet tartósan elzárni az egyszer már megtalált utat. A közvetlenül előttünk álló időben azonban szemmel láthatóan nem a személyiség kifejlődését biztosító nevelés, hanem a propaganda, lesz az uralkodó. A nevelés és a propaganda viszonya nem valami egyszerű: a nevelésnek bizonyos körülmények között a propaganda is eszköze lehet, de a propaganda magában még nem nevelés. A nevelés az ember benső kialakítása, a propaganda az embereknek bizonyos magatartására való rábírása. Szükség van reá különösen olyankor, amidőn gyors hatást kell elérni; a nevelés eredménye sokára jelentkezik. Igaz, hogy a gyors hatás gyorsan el is múlhatik. Ezért kell a propagandának szívósnak, szakadatlanul lennie. Ma nagy a feladata; természetes, hogy olyan nagy a szerepe világszerte, s nem csoda, hogy mellette a lassú hatású, csendes nevelés háttérbe kerül.

Az előbbi kérdésünk tehát úgy alakul: vájjon megmarad-e a propaganda mellett a nevelés is? El lehetne ütni ezt a kérdést azzal, hogy a kettőnek nem azonos a területe, az egyik a felnőttekre irányul, a másik a fejlődő emberrel foglalkozik. De ez az elkülönítés lehetetlen. A nevelés huzamos, rendszeres alakítás; ennek van tere, mert szükség van rá a felnőttek körében is; a propaganda pedig érthetően nem mondhat le a fejlődők megnyeréséről. Ha itt most csak elméleti okoskodást folytatnánk, szépen ki lehetne mutatnunk, hogy a kétféle befolyásolást meg lehet egyeztetni, mert az egyik a minél gyorsabb megnyerést célozza, a másik a minél tartósabb, benső meghatározást. De fájdalom, a valósággal van dolgunk s a jelenre vonatkozóan igenis élén áll a kérdés: nevelés vagy propaganda?

A nevelő és vele a társadalmi kérdéseknek jövőbe is néző szakembere világosan látja, hogy a nevelésnek nem szabad ebben a válságban elbuknia, mert akkor egyszer csak megszakad a nemzet szellemi életében a folyamatosság, eltűnnek a távoli célok, megszűnik a legjobb út keresésére való kötelezettség érzése, eloszlik a közösség sorsáért való személyes felelősség mindennél hatalmasabb ösztönzése. Nekünk pedig éppen az az egyik nagy bajunk, hogy köztünk mindez eddig is felettebb fogyatékos volt; nevelésünk válsága éppen ezek hiánya miatt is lett ilyen mélyé. Tudatosabb és rendszeresebb nevelésre van szükségünk, mélyre hatoló, nemcsak tartós, hanem nemzedéken át megörökődő hatásokra. A nevelést semmiféle propaganda nem helyettesítheti.

De a nevelésnek meg kell értenie a propaganda hatásának azt a titkát, hogy közvetlenül fontosnak érzett vagy éreztetett kérdésekről beszél, mindig az emberekhez alkalmazott módon. A nevelés hatását fokozza és helyzetét megszilárdítja, ha végre nemcsak háborús kényszerűségből, hanem tisztán elvi, a nevelés nivoltából következő alapon elismerjük, hogy a nevelés keretében az oktatásnak a jelen nagy kérdései felől rendszeresen tájékoztatni kell a növendékeket. Amint ez intézményessé válik, azonnal feleslegessé lett a propagandának beleavatkoznia a nevelésbe, hacsak nem éppen a nevelés hatását akarja megakadályozni. S ha ezt akarja, akkor sincs neki az ifjúság kiszolgáltatva, mert ugyanazokról a kérdésekről nevelőik is tájékoz-

tatták őket. Ha azonban a nevelés elzárkózik a jelen égető kérdéseitől, akkor nemcsak lehetetlent akar, hanem önmagát is lehetetlenné teszi. Akkor a propaganda önt el mindent. Ebben az esetben vége a nevelésnek, mert átalakul, összezsugorodik idomítássá, holott ez az ember alakításához csak addig van helyén, amíg az értelem bontakozása egészen a kezdetén van. Az idomítás lekötés, a nevelés felszabadítás.

A nevelés mai válságának itt a mindennél nagyobb kérdése: megmaradhat-e a nevelés annak, amivé nagyon lassan, újra meg újra visszacsúszva, visszazorítva legalább eszményi alakjában kifejlődött, aminek megvalósítására törekedtünk, avagy le kell mondania arról, hogy kihasznált eszköznél egyéb lehessen. Az eszményről természetesen nem szabad lemondani, de a megvalósítás állandó, ma különösen nagy akadályait ép elmével nem lehet el nem ismerni.

A válságból a nevelés csak úgy juthat ki, ha bebizonyítja, hogy amit adhat, megegyezik azzal, amit tőle az élet megkíván. A nevelés az élet szükséglete, azért keletkezett; az életet pedig nem lehet semmiféle elmélet elfogadására kényszeríteni; tehát csak olyan nevelési elvek érvényesülhetnek, amelyek alapján a nevelés az életnek — az egyesek és a közösség életének — nevelési szükségleteit kielégítheti. Minél inkább sikerül ez, annál előbbre juthat a nevelés azon az úton, hogy a közösség életének a maga természete szerint szolgáló, az egyetemes válság megoldódását előkészítő, megbecsült tényezője legyen. Evégre nem elég a helyzett feltárása, sem az elvek hangoztatása, hanem arra van szükség, hogy az elvi alap gyakorlati következményeit apróra kifejtjük. Ennek az előadásnak azonban ez már nem lehet tárgya.

*

A nevelés válságának ez a csak áttekintő tárgyalása is alkalmas talán annak felmutatására, hogy a nevelésnek mind gyakorlati, mind tudományos kérdései sorában is ma a társadalomtudományiak a legfontosabbak. A kibontakozás útját is kereső társadalomtudomány mai kérdései pedig szükségszerűen az emberek minőségéhez jutnak el, tehát a nevelés kérdéseivel kapcsolódnak. A két nagy kör egymásrataltságának ez a hangoz-

tatása ma bizonyára időszerű. Nem hiszem, hogy az időszerűség méltatlan lenne e tudományos Társulathoz, de azt sem gondolom, hogy itt most valami könnyen eltűnő, pillanatnyi érdekességű jelenséggel foglalkoztam volna. A nevelés sorsa örökös válság; mint az egészségnek, az igazságnak, a békének a sorsa, mint az egész élet; minden pillanatban fordulhat jóra vagy rosszra. Állandóan kellene ügyelni, hogy a forduláskor ne szaladjon ki a kezünkből.

Imre Sándor.

MI A KÖZÖSSÉG?

I.

A társadalomtan és a társadalomfilozófia Aristotelestől kezdve (koinónia-fogalom) Tönniesig s a nyomában járó írókig különböző intenzitással és szerencsével foglalkozott a közösség lényegének kérdésével; úgylátszik azonban, hogy a kutatások napjainkban elhalkultak, holott a közösség kérdései soha aktuálisabbak nem voltak, mint ma, a közösség-eszmének szinte végérvényesnek látszó diadalra jutásával. úgy tűnik fel ma, hogy miközben a közösség-eszme meghatározza a «valódi társulás». alapformáját és irányát, megszűnik elméleti kérdésként szerepelni és csak gyakorlati irányelvként készül szerepét folytatni. Elméleti igény síkjáról leszállva, a közösség problémája a «magától értetődő». gyakorlati kiindulási módok sorába kerül, kiváltképp, mióta elismertté vált az egyik legkiemelkedőbb közösségi életforma: a nép, avagy a nemzet. Sajnos, ez a gyakorlat felé való elhajlás nem biztosít a társadalomtan számára *igazi* fejlődést. A közösség problémája is azon kérdések közé tartozik, amelyek örök problémák maradnak, és egyik kor sem utasíthatja el azt, hogy tovább dolgozzék rajta.

Társadalmi megismerésünk kiindulása a *társadalomszemlélet*. Hogyan állunk e téren? Vájjon nőtt-e vagy fogyott-e a kedvező chance a közösség életének egészséges szemléletére? úgy látjuk, hogy a közösség szemléletének lehetőségei egyre inkább gyérülnek, mert mindenekelőtt egyre kevésbé tudjuk a «közösséget» *egy* pillantással átfogni. Az a szellemi aktus, melyre itt rászorulunk: a *holothetikus*¹ aktus egyre nehezebb. Erre a belső, szellemi aktusra kiváltképp ráébredünk minden

¹A lélektan szétfolyóbb kifejezéssel *synthetikus-nak* mondja.

nagyterjedelmű tárgy szemlélete esetén, az egységképzés nehézségeit érezvén. Az a felfedező, utazó, aki egy ismeretlen, kusza hegyvidéken járt keresztül-kasul, pl. Középázsiában, s amely hegyvidék még nem volt térképezve, kezdetben és sokáig ropant nehézséget érzett annak kifürkésztésében, minő hegyvonulatok, avagy hegycsoportok tartoznak «valóban együvé», ha nem tűnik ki már a pusztára néző tekintés közepett is a hegycsoport egysége. Amidőn a hegység már térképezve van, s az egész egy egységes nevet kapott, nem foglalkozunk ama kezdeti nehézséggel; így a holothetikus aktust, mely rábírt arra, hogy valaminő komplexust «egységnek» fogjunk fel, nyugodtan elfeledjük, s el is szoktuk feledni. Hiszen már *egy* név figyelmet egy komplex tárgy egységére. Amit itt egy, pusztán térbeli egységnél tapasztalunk, ugyanazt a nehézséget fokozottan látjuk a társadalmi élet síkján, kiváltképp «amorf» egységeknél (minő «egy» közönség),¹ de némely «közösség»-nél is, mert míg az egységes hegyláncok és vonulatok legalább *térbelileg* szomszédos tagokból állnak, addig ez sem az amorf egységeknél, sem a közösségeknél nem áll fenn és legalább is nem szűkségkép áll fenn. Egy író olvasó, konkrét «közönség» («droi publikum») szét van szórva, de egy népi közösségnek sem minden tagja él egy helyre csoportosulva, hanem vannak többé-kevésbé szétszórt tagjai is. Itt már nehezebb megállapítani, kik tartoznak «valóban» egy közösségbe. Az elmélet szempontjából tehát a holothetikus aktusnak különös nehézségei vannak. Ez a nehézség a *spatiális* (térbeli) holothetikus aktus nehézsége.

Ez a nehézség oka annak, hogy egyes közösségeknek mintegy a «körvonalait» olyannyira bajos felismerni, s így azt is, ami egy ily határvonalon belül van, valódi egységként felfogni. *Határvonalról* természetesen a legtöbbször nem lehet szó, hanem csak egy közösségi határszegélyről, határsávról, mely esetenként többé-kevésbé széles, s bizonytalan átmenetet jelent két, szomszédos közösség között. Bizonyos közösségfajoknak ezen határolhatatlansága okozta azt, hogy nem egy szociológus a közösséget már nem egy, határozott karakterű

¹ V. ö. Dékány: Une forme élémentaire de la vie sociale. Revue intemat. de sociologie. 1929.

emercsoportnak fogta fel, hanem már csupán mint a társas életnek egyik «elvét», avagy a társulásnak egyik «stílusát».

Másrésről: egy közösség *mindig* történeti lény, azaz tagjai *időbeli egymásután szempontjából* is együvé tartoznak. Egyes esetekben már az is roppant nehézséggel jár, hogy megállapítsuk azt az évtizedet, sőt évszázadot, amely időtől fogva egy bizonyos emercsoport «már egységnek». és pedig éppen egy «közösségnek» számítható. Ez a nehézség egy *temporális* holothetikus aktus nehézsége. Valóban nem kevés gondot okoz a társadalomtörténésznek az, hogy a közép- vagy újkor mely századától kezdve beszéljen pl. olasz, avagy francia «nemzetről», hiszen a középkor uralkodó közösségi formája sokkal kevésbé a *népi*, mint inkább a *regionális* közösség, s ez utóbbi évszázadokon át eltakarja, elhomályosítja az előbbit. Még az oly kicsiny közösségnél is, minő a családi közösség, több esetben nehéz pontosan megállapítani, mikor «keletkezett», hiszen nem minden családi közösség alakul meg egyidejűleg a törvényes házasságkötéssel. A regionális közösségek, egy kanton, egy territórium «megalakulása» hasonlóképp sokszor ki nem nyomozható.

Már előre áttekintést nyújtunk a közösségek fajairól, hogy legalább terminológiailag tisztán állhassanak előttünk a «közösségek» körébe tartozó egységek.

1. A társadalomban legkisebb egység egy kis közösség: a *család*, mely a társadalom alapközösségének tekintendő. 2. Nagyobb, már csak a régibb társadalomtörténetben szereplő közösségek: a nemzetség és a törzs. Mivel főképp a jelenről kívánunk szólni, ezeket ez alkalommal számításon kívül hagyjuk.

3. Ugyancsak kisközösség, de már térbeli alapon: a *szülőföld*.

4. Nemcsak a múltban, de a jelenben is szerepet játszanak a többé-kevésbé terjedelmes *regionális* (territoriális) *közösségek*. 5. Legkiemelkedőbb, nemcsak extenzív, de intenzív egység: a *nép* vagy a nemzet (a két fogalom különbségét e tanulmány kereteiben még csak nem is vázolhatjuk). A szupernacionális egységek közt számításba jönnek: 6. a *vallásos közösségek*, minők a mohammedán világban gyakoriak: a közös vallásos alap *tuldominál* minden más kulturális összeforrasztó tényezőt. A következő, két szupernacionális egység kevésbé a jelen, mint inkább a jövő társadalmában szerepel, s *ma* inkább csak poten-

ciális egységnek mondhatjuk: ez 7. a *kultúrkör*, melyre kiváló példa a középkori Nyugat- és Középeurópa (Ranke: «germanisch-romanischer Kulturkreis»), és végül 8. legtágabb és egyben — eo ipso — leglazább közösség: az *emberiség*, amely — látható — a közösségi eszme határeseteként szerepel.

Szükségünk volt erre az áttekintésre; láthatjuk egyrészt, hogy a közösségek nemei nem nagyszámúak, másrészt látjuk, hogy ezek növekvő nagyságuk szerint bizonyos sorrendbe állíthatók, továbbá extenzitásukkal arányban fogy az intenzitásuk; mégis ily alapon a közösségeket szembe tudjuk majd állítani azokkal a társas egységekkel, alakulatokkal, amelyek *nem* tekinthetők közösségeknek.

Ezek a nem-közösségek az igen sokféle társadalmi alakulatok sorában, legfőképpen az *organizációk*, oly alakulatok, amelyeknek működése kiválóképpen szembeszökő, igen sok esetben hangosan adnak jelt működésükről, mint a cégek, egyesületek, pártszervezetek, állami szervek stb. Ezek működtetésében áll legelsősorban a modern *aktivizmus*. Ezek képviselik a modern életritmust.

A mai ember számtalanszor ezen, modern stílusú és céltudatos szervezetekre szorul rá élete folyamán. Ezekkel az organizációkkal szemben a régi időkre emlékeztető «közösségek» úgy tűnnek fel, mint amelyek a mai organizációk működésének a «háttérében» vannak, avagy az organizációknak pusztán a távoli «feltételei»: a közösségek csak azért vannak, hogy az organizációk működhessenek. Ebbe a társadalomképbe illeszkedik bele a fel-növő modern ember a maga társadalomszemléletével.

A mai társadalomszemlélet egyoldalú nézőpontról, az organizációk káprázatos működésétől befolyásoltatva indul ki. Ennek tulajdoníthatjuk a modern ember egyre növekvő közösség iránti közömbösségét, sőt idegenségét. A *társadalomszemlélet* célja nem az elméleti eligazodás a társadalmi alakulatok káoszában, hanem csupán egy gyakorlati célú ismeretszerzés, tehát az ismeret lezárva marad egy pragmatiztikus igény körében. Az alkotó ember — s ez, feltételezhetjük, a társadalom többsége — szívesen foglalkozik a közösségeknél sokkal konkrétabb formában jelentkező organizációkkal, amelyekben a modern aktivizmus mintegy összesűrítetten kulminál.

A modern társadalomszemléletnek ezen, karakterológiai és társadalmilag érthető egyoldalúsága igen kedvezőtlen a közösségek életének a felfogására nézve. A mai társadalomszemléletben rejlő pragmatizmus természetszerűleg hat a társadalmi elmélet szakembereire is: ezek is egyre szétfolyóbb alakban veszik észre a «régi stílusú» közösségeket, azok belső életét halványabb színben látják, illetve kevésbé intenzíven élik át; külső kapcsolódásaikat — pl., hogy minő viszonyban van a regionális és a népi közösség — már nem is igen hajlamosak megfigyelni. Így esik meg az, hogy a népi közösségben már egyre inkább figyelmen kívül marad az, hogy az nemcsak egy származásbeli közösség, hanem mindig geográfiai, szomszédságbeli közös élet is áll a nép, vagy nemzet egysége mögött, oly mértékben, hogy a szomszédságból következő erkölcsi kötelmek még akkor is igen fontosak, amidőn a származásbeli hasonlóság csekély.

Az elmélet és a gyakorlat egyaránt csekélyebb eredményekre jut, ha a fentemlített nehézségeket — a spatiális, a temporális holothetikus aktus különös nehézségeit, az organizációk túldomináló voltát — nem sikerül elvileg és részleteiben legyőznünk.

Van ezenkívül egy utolsónak említhető nehézség is a közösségek kellő tágasságú és mélységű felfogásában: ez problémánk *fenomenológiai* oldalának kiemelése, a «lényegszemlélet» kellő szerepe. Sajátságos e téren három szociológiai iskola egyoldalú hatása:

1. egy *szociológiai historizmusé*, mely a közösség kérdését minden áron egy-egy történeti «stádium» magyarázatával akarja megválaszolni; tudjuk, már Tönnies két *stádium*-ként tünteti fel a «Gemeinschaft» és «Gesellschaft» ellentétét. Ezzel szemben ma, úgy véljük, célszerű egyszerűen két «struktúrát» állítani szembe, tekintet nélkül arra, hogy egyik is, másik is minő «stádiumhoz» tartozik.

2. Egy *szociológiai pszichologizmus* szintén hátráltatóan hat problémánk kellő felvételére nézve. Tönnies itt is tipikusan a maga korának gyermeke; műve telve van lélektani műszavakkal (minők a «Wesenwille» és a «Willkür») és szempontokkal. Ezzel szemben, ha el is ismerjük a lélektani magyarázatok

nagy fontosságát, egy pusztán pszichológiailag beidegzett kutatói mentalitásnál *többet* és szélesebbet kell követelnünk.

3. A «*formdlis szociológia*». egyoldalúságával szemben is védekeznünk kell. Ez a fennálló «viszonyokat» önállóaknak tekinti, azokat igyekszik tüzetesen elemezni, egy vérszegény «geometriát» telepít a szociológiai kutatás közepébe, holott: *a viszony csak függvénye a funkciónak*. Egy társadalmi egység — kivált egy közösség — *élete*, életösszefüggése és funkciói, gazdagabb problematikát mutatnak, mint aminő a «viszonyok» formaelemzésével kikutatható. A szociológiai formalisták finom munkája elismerést érdemel, a hibájuk csak az, hogy egy másodlagos kérdést tesznek elsőlegessé, központi problémává, és kiindulássá.

II.

A közösség lényegének meghatározása felé indulván, legelső kutatási hipotézisünk így hangzik: a közösségek, más társulásfajokkal szembeállítva, a *sui generis intenzív* alakulatok közé tartoznak; röviden: a közösség intenzív, bensőséges társulás.¹ Igen meggyőző ez a kiindulás, kiváltképen, ha arra gondolunk — ami természetes is a mindennapi társadalomszemlélet közepett —, hogy minő intenzív egység a család, avagy a nemzet, a nép, viszont minő laza, felületes és extenzív egység egy tagjaiban folyton hullámzó tömeg, egy áruház, általában egy tagjaiban fluktuáló gazdasági üzem, amely folyton ki- és belépő tagokból áll; és még ha annak személyzeti állománya jobbára állandó volna is s tagjainak gazdasági léte, megélhetése függ alkalmaztatásuktól, mégsem mutatja a köznapi élet azt, hogy egy üzem tagjai szívok mélyével függnek az üzem sorsán, mint ahogy a családjuk sorsa átlagosan egybeesik legbenső énjükkel. Az egyén és a család lelki összeforradása maximális, s ugyanilyen legalább is a történet válságos periódusaiban az egyén és a nép összeforrottsága. Azok a társas alakulatok, amelyek nem

¹ Mint pl. a formalista Vierkandtnál (Gesellschaftslehre. 1928. 2. kiad. 209. 1.), aki a közösségi «viszonyról» (sic!) általában emeli ki, hogy az «bedeutet nach seinem allgemeinen Charakter die *engste* Form der sozialen Verbundenheit *überhaupt*.» Látni fogjuk, hogy ennek ellenkezője is fennforoghat.

tekinthetők közösségeknek, kétségtelenül felszínesebb kapcsolatokból állanak, lazább egyesülések és így — a közösségekkel szemben — «extenzív» társas alakulatok; a közösségek tehát — mondják — *általában* intenzívebbek.

Két csoportba oszthatjuk a közösségekkel szemben felvett, elképzelt többi alakulatokat: 1. a mesterséges szervezetekre, minők a gazdasági üzemek, avagy az egyesületek.

2. amorf alakulatokra, minők a köznapi csoportosulások, tömegek és a kisebb-nagyobb méretű közösségek; ezek megvilágítása nem tartozik jelen fejtegetésünk körébe.

Ezekkel állítottuk szembe a közösségeket, szorosabb, azaz morfológiai¹ értelemben.

Bármennyire meggyőzőnek látszik is az a kiindulás, mely szerint a közösségek «általában» intenzívek, szemben másnemű alakulatokkal, úgyhogy a közösségekre gyakran mint az «igazi» társulások példáira szoktunk tekinteni, meg kell vizsgálnunk kiindulásmódunk helyességét. Mindenekelőtt célszerű lesz figyelembe venni in concreto a közösségek fajait, melyeknek fentebb már megadtuk áttekintés céljából a felsorolását. Ezt némiképp még egyszerűsíthetjük is, a 7—8-féle közösséget 4-re próbáljuk redukálni. Egyes közösségeket ugyanis a mai társadalom szempontjából vagy immár lassan kikapcsolódóban, legalább is elhalványodóban lévőnek látunk, vagy pedig eredetileg is kivételes helyen és időben fordul az elő; ez utóbbihoz tartozik a «vallásos életközösség», amelynek példájára a mohammedán világra hivatkoztunk, miután az egész kultúrberendezkedésnek egész kiválókép *központi* alapja a mohammedán vallás. Ezt mellőzhetjük egy általános jellegű felsorolásban, mert másutt ugyanilyen szerepe van a «*kultúrkör*»-ök, amelyben bár *kiváló* szerep jut a vallásos világnézetnek, de ez a többi kultúrelemek közepett sze-

¹A morfológia (Gruppenlehre, Gebildelehre) a szociológiának nézetünk szerint a középponti kérdéseihez tartozik; a morfológia a csoportok fajaival, ezek belső szerkezetével és funkcióival foglalkozik. Nem Durkheim értelmezésében vesszük tehát a morfológia szót (e szó értelmezésére v. ö. Dékány: *Communautés et organisations*. 1940. 4. fejelet. Budapest, Egyet., könyvesbolt). Sajnálatos körülmény, hogy a közösség (Gemeinschaft) és a közös-ség (Gemeinsamkeit) *általánosabb* értelme könnyen összefolynak. Gemeinschaft-on, alább ki fog tűnni, mindig sajtászerű szerkezetű *csoportot* fogunk érteni.

repel nélkül, hogy annak éppen központi szerepére kellene állandóan hivatkozhatnunk. Ha pl. a vallás a középkori gazdasági életnek is alapjául szolgált a «nyugati kultúrkörében, az újkortól kezdve bizonyára többé-kevésbé függetlenné vált a gazdaság a vallásos élet princípiumaitól; hogy helyes-e, vagy nem, az nem jelen problémánk — egy valóság tudomány — sikkjára tartozik, hanem a kultúrkritika mezejére. Számunkra elég, ha a *kultúrkör* szerepel a közösségek sorozatában, mint amely egy menzefölötti (szupernacionális) életsíkot képvisel. Legtípusabb példája ennek ma is a Nyugat, melynek egész kultúráján végigvonul a görög-római kultúrhagyomány.

Ugyancsak figyelmen kívül hagyhatjuk a *regionális* közösségeket, amelyek bár élénk szerepet vittek a középkorban, de ma, a vasútkorszak, avagy ép a nagyterű gazdaság elérkeztével erősen háttérbe szorultak; ugyanez esik meg a finomabb lelki hatású «otthonias életkörnyezettel» («Heimat»), amely a nagyvárosias kultúra elérkeztével egyre inkább elhalványodó életkörnek számít. Marad így *négy* közösségfaj, amelyet nem lesz nehéz extenzív és intenzív sorrendjük szerint elhelyezni; áttekintésben:

A közösségek eme sorozatszerűségéből kiderülnek a következő, távolabbi következményeiben jelentős törvényszerűségek, illetve sajátosságok:

1. *A közösségek, amily mértékben extenzitásuk nő, intenzitásukban csökkenő értékűek*, és viszont. Legintenzívebb a család, ennek élete a legszorosabb, struktúrája sűrű szövetet mutat stb.; és ugyanez a kisközösség egyben a legkevésbé extenzív; valósággal törpe a mai, egyre dominálóbb közösségi életformákkal szemben, minő a nép, a kultúrkör.

Viszont az emberiség a legextenzívebb közösség, a legtágabb emberi életösszefüggés, ámde ugyanakkor szükségkép a legkevésbé intenzív is. Tragikus mozzanat ez minden idealistára nézve, aki hön lelkesedik az «egész emberiségért», és szorongva gondol humanista lelkével arra, hogy az egész emberiség tényleges szolidaritása nem üti meg a várt mértéket.

2. Ugyané sorozat-törvényből kiderül az, hogy van két közösségfaj is, amely egyidejűleg extenzív és intenzív is: a nép (nemzet) és a *kultúrkör*. Itt láthatóan *mind a két követelmény*, az extenzitás és az intenzitás kielégülést talál, oly értelemben, hogy a *nép* (nemzet) kevésbé extenzív, viszont intenzív egység, a *kultúrkör* pedig inkább extenzív, viszont kevésbé intenzív.

A fenti alapon a közösségek sorozattörvénye alapján rangsor állapítható meg és pedig a rangsor legkiemelkedőbb helyéről leszorulnak mindazok a közösségek, amelyek vagy csak intenzívek (család), vagy csak extenzívek (emberiség). Ezek egyoldalú alakulást, összeszővöttséget mutatnak. Az emberiség, mint reálisan is egységes életet folytató egység inkább csak a jövő ígérete, ma még ama reális életegységet a szellem túihatalmában bízó ideológusok érzik magukhoz közel, a történet elfogulatlan szemlélője e ponton inkább egy *potenciális* egység jellemvonását veszi észre.

b) A rangsorban *első* helyre jutnak a *nép* (nemzet) és a *kultúrkör*, miután ezek extenzív és intenzív jelleget tudnak felmutatni.

felvethető azonban általánosságban véve az a szempont, hogy értékrangsor megállapítására egyformán jöhet-e tekintetbe az intenzivitás és az extenzivitás? Bizonyára e helyen bővebb indokolás nem lesz szükséges az irányban, hogy belássuk: a pusztá extenzitás nem emelhet egy közösséget magasabb rangra; ha egy közösség csak tág, csak széleskörű, ebből még nem szokott egyúttal magasabb kultúráit is következni (pl. hunok) a történet tanúsága szerint. Ellenkezőleg: az élet intenzitása, az emberi életösszefüggés bensősége lényegesen fontosabb magasabb kulturális színvonal kialakulására nézve. *Az intenzitásnak primátusa van.*

Ez alapon az is nyilvánvalóvá lesz, hogy az úgy extenzitás, mint intenzitás szempontjából fennálló kétféle közösségfaj — a nemzet és a kultúrkör — közül a történeti fejlődésben nagyobb súly esik a nemzetre — nagyobb felelősség is —, mint a kultúrkörre. Nem szükséges nyomatékosan utalni arra, hogy amit elméleti alapon nyert szempontjainkból mintegy dedukáltunk, azt az indukció a történelem lapjain valóban fennállónak mutatja. A nép (a nemzet) *oly egység, mely a történeti életben min-*

dig az első vonalon mozog, mindig ez a kultúra tulajdonképeni televénye, s végül is a nép (nemzet) az, amely nem tud soha egy magasabb történeti felelősség síkjáról lesiklani; magában hordozza végzetét és rendeltetését.

Az épp előadott probléma, a közösségek rangsorának kérdése, természetsszerűleg nem etikai nézőpontból van feltéve. Az etika évszázadok óta következetesen az emberiség nézőpontját helyezte előtérbe, és ebben van valami, ami természetes: az etika nem annyira az életösszefüggések *valóságos* lehetőségeit vette tekintetbe, amint azok a reális történeti életben tükröződnek, hanem mintegy a kitűzhető ideál maximumát; így jut a közösségek sorában élre az emberiség, mint életközösség. Az eszmény túlfeszítése azonban észrevétlenül elvezet a valóság tekintetbevétele mellett. Az «emberiség» szempontjának mellőzése etikai nézőponton a leginkább anethikus cselekvésnek tűnik fel, t. i. «emberietlenségnek». Ennek ellentéte (az emberiség szolgálata) azonban nem a legelső sorban kötelező. Nyelvünk enged egy különbségtételt: az *emberiesség* az, amivel minden ember tartozik embertársának; az *emberiség* pedig csak az a legtágabb embercsoport, az a közösség, melyben emberek egyáltalán együtt élhetnek. Mi itt nem az etika nézőpontján vizsgálódunk, hanem a ténylegesen fennálló életkapcsolatokat nézzük, a *reális*, azaz a történetileg lehetséges, illetve fennálló közösségeket. Ezen a szociológiai síkon, kétségtelen, a népek-nemzetek viselik a legnagyobb történeti felelősséget, fejlesztik legintenzívebben a kultúrát, hordozzák a leggazdagabb hagyományokat stb. Így a fenti rangsormegállapítás kizárólag szociológiaiainak tekintendő. Viszont a mi korunk jutott el oda, a távolközlekedés korában, a nemzetek közti kulturális érintkezés intenziválódásával, a nagyterű gazdaság beköszöntésével, hogy a «*kultúrkör* reális életegysége is csaknem ugyanúgy kezd megvilágosodni, ahogyan megvilágosodott a nép vagy nemzet egysége a XIX. század elején . . .

Áttekintvén az immár sorozatukban tekintett közösségfajokat, kiderül: a közösségek lényege *nem* kereshető egy, alapvonásnak gondolt *intenzív* életösszefüggésükben. Az egyes közösségfajok nagyon különböző intenzitásúak; a kiválókép «intenzív» családdal szemben már a kultúrkör, s még inkább az emberiség

alig mondhatók intenzíveknek. Így a közösség végre is lehet többé-kevésbé intenzív életegység. Lényegét más irányban kell keresnünk; az a kutatáshipothézis, mely szerint a közösség *sui generis* intenzív életkör, nem bizonyul kiindulásra alkalmasnak.

III.

Nagyobb kilátásunk van a közösség lényegének megközelítésére, ha felismerjük, hogy a közösségek *természetes történeti alakulatok*. Az új kornak kontraktuális, szerződéses államelméletei az emberi közösségeket is, mint ahogyan az államot, mesterséges, sőt racionális alakulatnak tekintették. A XIX. század elején bekövetkező romantikus reakció első történeti tette volt ennek a gondolkodási irányzatnak a megfordítása. Ennek végső következményeit ma sem vontuk le. Nem az a probléma, hogy megmagyarázzuk, közösségek miként jöttek létre hipotetikus, izolált egyének életének kapcsolódásából, hanem éppen fordítva, mikép alakulhat egyáltalán «egyéni» életvitel. A romantikusok a nép fogalmának számos mozzanatát már jól elemezték. A nép *eredeti* egység, amelynek elemei kezdettől fogva úgy nőnek együtt, mint egy természetes vegetáció. De túlhajtották is ezt a felismerést az organizmus hasonlatával. A közösség csak némiképp hasonlít egy organizmushoz, csak *organoid* jellegű. Elemei együtt nőnek, együtt fejlődnek, nem mesterséges módon hozatnak össze. Mit jelent a romantikus társadalomelméletnek ez a *negatív* tétele? Ma, röviden, a következőket konstatáljuk: i. Mindenki már *eredetileg* tagja egy-egy közösségnek, családnak, nemzetiségnek, törzsnek, népnek; ezekbe az egységekbe kiki beleszületik, azaz «*természetes tagságot*» nyer. Ez rendkívüli előny az egyesekre, mert ezáltal *természetes pozíciót* is nyernek, pozíció- és kötelékérés is ered meg bennük. Az egyeseknek nem kell kínos kereséssel, minő a modern pályaválasztás, megkeresniök helyüket egy társadalmi csoportban, vagy csoportok tömkelegében. Egyben természetes pozíciójuk révén *kötelességek* körébe is belenőnek. Az illető közösségek hagyományainak elsajátításával azon *személyi kultúra* részeseivé is válnak, amellyel egyéni életharcukat megvívják, — mindig közösségek a tulajdonképpeni nevelők; végül így az egyesek a maguk közösségének szolgálá-

tába állhatnak. Család, regionális kör, nép, kultúrkör — ez az egyén számára négy egyéni felemelkedési fokot, s egyúttal négy kultúrfokot is jelent. Ez alapon bizonyos életbeállítódásbeli egyoldalúságok is erednek. Vannak, akik egész életüket (családi érzékük) által adott körnek szentelik; vannak, akik a maguk regionális körébe zárkoznak, ennek körén nem nézve túl (lokálpatriotizmus); a legtöbb ember hazája, népe érdekkörén nem emelkedik felül (patriotizmus) s így egy kultúrkör szélesebb körébe nem illeszkedik bele stb. Mindez egyéni hajlamtól, neveléstől és egyéni műveltségbeli színvonalától függ.

Jellemző, hogy ama közösségek egész sorába tulajdonkép egyszerre *születünk* bele, de csak fokozatosan *illeszkedünk* bele, műveltségünk, életkorunk előhaladásával. A gyermek először a családjáé és szülőföldjéé, csak a felnőtt lesz valóban tagja népének, nemzetének bizonyos *belenevelkedési idő* («noviciátus») elteltével. Ugyancsak bizonyos idő, $\frac{1}{2}$ —1—1½ évtized szükséges idegenből jötteknek az asszimilálódásához is (ez a «noviciátus» egyénenként igen különböző) . . . Ez, íme, a természetes összeforradás útja: kiki egy nagy *egész* tagjaként *nő fel*; a közösség tagjává lesz azáltal, hogy felnövekedése folyamán elsajátít *egy közösségi kultúrát*.

2. Az említett organizmushasonlat a közösségek *történeti magatartására* is némi indítást ad. A közösségek «organicitásuk» folytán nem merevek, hanem hajlékonyak: megvan a restitúciós energiájuk. Ez népek történeti sorsában kiválókép megfigyelhető; a magyar nép a török hódoltság idején pl. (1541—1691-ig) 150 éven át nélkülözötte néptalajának éppen a középső részét, lelkileg soha be nem hódolt; szüntelenül vérzett, keresztény kultúráját és népi moralitását fenntartva, és 1—1% század alatt helyrepótolta elvesztett népi erőit. Ez a nagyarányú helyrepótló képesség nem egy más népnél is megtalálható. Ugyanígy van ez települési egységek károsodásánál; árvíz, háború, földrengés kárai helyrepótoltnak stb. Ez az organizmushasonlatból fakadó teoretikus indítás annak belátására vezet, hogy egy család, regionális közösség (territórium), egy nép stb. tulajdonkép elsőrangú *önigenlő* energiával rendelkezik: *természetes közösség* a történeti akcióegységek tulajdonképpeni alapja. Ennek kiváló jelentősége különösen akkor tűnik ki, ha

a természetes «közösségeket» a racionális-mesterséges egységekkel: az organizációkkal vetjük egybe.¹

Az organizációk céltudatos szervező tevékenység eredményei, gyakran teljes egészükben műtermékei. Valóban csodálatos szemlélni és elemezni egy modern vállalatot, üzemet, melyek olyannyira precízen együttműködő elemeket egyesítenek. Azonban nem egy, nagy történeti válság figyelmeztet arra, hogy ezek minő mértékben merevek, eo ipso törékenyek, válságba, illetve csődbe jutnak. Ismerünk elég sok oly magyar falut, mely a legveszélyesebb helyen: a török torkában élt, száz éven át 2—3-szor is teljesen elpusztult, a lakosság elmeneült és ismét visszatért a veszélyes zónába, hogy tovább éljen a földjén, bárha akkor föld másutt is még aránylag bőven volt. A nép, mint történeti egység, hasonló szívóssággal tart ki csodálatos arányokban. Az organizáció nem szívós, hanem merev és törékeny.

3. Nem emelkedik ki eléggé a romantikus közösségelméletből az, hogy a közösségek nemcsak *természetes* egységek elemeik hasonló származása, jellege, kultúrája folytán, hanem *természetes településtömbök is, amelyek bizonyos kikerekítési tendenciát is mutatnak*. A közösségi ember «növény-ember», aki talajához hű és nem gyökértelen. Az a csoport, mely ősei életét folytatja, egyben szomszédosan *települt is*, azaz bizonyos *tértartó* tendenciája van. Egy gazdasági organizáció, üzem ilyen «gyökerező» tendenciával kevésbé bír. Nagyüzemek, világcégek számos országban fiókokkal rendelkeznek, illetve különböző helyeken szétszórt részüzemekkel. Ezzel szemben egy-egy közösség aránylagosan fix települési egység. Ily alapon az *exclav-okat* nem tarthatjuk normálisnak. Ha pedig oly népre bukkanunk, amely merőben szét van szórva, ezt természetellenesnek, esetleg tartós abnormitás-forrásnak kell tekintenünk (minők a középkori örmény, az újkori cigány stb. össze-vissza települések).

A közösség legkisebb egysége, a család természetesen él egy helyen, épígy a regionális, a népi közösség, a kultúrkör stb. Ez a természetes együttélésből folyó természetes tendencia a közösségek *konvergenciája*; oly mozzanat ez, melyre a XVII—

¹). V. ö. Dékány: Communautés et organisations. 1941. 2. fejt.

XVIII. század dinasztikus államrendszere természetes közösség iránti érzéketlenségében nem figyelt, azt súlyos hatásaiban még nem ismerte és így századunkra maradt a kisebbségi kérdések özönében a *mesterségesen teremtett exclav-ok* számos, nehéz kérdése.

4. A romantikusok óta a közösségelmélet kellő súlyában feltárta a közösségeknek mint *kultúrahordozóknak* elsőrendű szerepét. Családi nyelv, regionális nyelv (nyelvjárás), népnyelv, kultúrköri nyelv (középkori latin a Nyugaton) csak külső jelei annak, hogy egy lehetőleg egységes jellegű kultúra kíván fennmaradni általuk. A művészet, szokások, vallás stb. nagyjában közös elemekből állanak egy-egy közösségen belül.

5. Téves volna azonban egy lépéssel a kulturális hagyaték-nál is tovább menni, holott ma erre nem egy indítást találunk. Ha a szellemi egységet a romantikus «népszellem»-elmélet túlhangsúlyozta, ennek megvolt a maga történeti oka: az individualizmussal és racionalizmussal állott az szemben. Azonban nemcsak a történelem tanulmánya, hanem a romantikusok óta lefolyt század is arra indít, hogy egy-egy közösségnek a magyarázó alapját nem éppen a hasonló *típusban találjuk*. Férfi és nő, ifjú és agg, műveltebb és kevésbé művelt, százféle karakterológiai típus található normálisan egy közösségen belül. Ezt nevezzük a közösségek *polytipizmusának*.

A szociológiai elméletek sokáig egy átlagos alakulathoz szükséges tagok tulajdonságait magyarázták ki (pl. Giddings: «consciousness of kind;» Tarde: imitation etc.); ezzel szemben újabb elméletek nagyobb nyomatékot adnak annak a felismerésnek, hogy a hol kisebb, hol nagyobb közösségek belül kiválókép differenciáltak s az egyes közösségi tagok sokfélék lévén, maguk is keresik másokban önmaguk *kiegészítését*.

A közösség élete feltűnően gazdag; így a közösség tagjai sem egyformák. Magát a polytipizmust is in ultima analysi *természetesnek* kell tartanunk.

6. Nem ritkán találkozunk azzal a lappangó feltevessel, mely szerint a közösség belső viszonyaiban egyszerű: ki-ki egy ösdemokratikus egyenlőség, *testvériség* viszonyában van egymással, tehát a közösség általában *nem* tagozott. Ezzel szemben egy történelmi realizmus talaján állva a közösségeket is általában

vertikálisan tagozottaknak kell mondanunk. A közösség tagjai-általában — nem élnek egy égalitárius testvériség örökké nyhe éghajlatában, hanem itt is vannak vezetők és vezetettek: van tehát mindenütt (normálisan) *közösségi elit*. A három legfőbb közösségi fajban jól látható ez a történelem lapjain; van regionális elit, van népi (nemzeti) elit és van egy nemzetfölötti (szupernacionális) szempontokat is érvényesítő elit egy-egy kultúrkörben. A magunk részéről örvendünk, hogy a közösségek fölé- és alárendeltségi viszonyait Hans Freyer professzor, a maga kitűnő történeti érzékével, már jó ideje plasztikus megvilágításba helyezte. A régebbi közösség-szociológusokkal szemben írja:¹ «A közösség fogalmának, felbomlásának és ellaposodásának nem szegül ellene a (mai) tudományos jellegű társadalomtan, mint amennyire az szükséges volna, hanem enged ama felfogásnak, amely szerint minden társas alakulatot, melyben egy mégoly szétfolyó, ‚bensőséges kapcsolat‘ emberek között fennáll és amelyben semminő határozott cél az embereket észszerűen össze nem hozza, máris *közösségnek* minősít. Ez nem meghatározása, hanem eltékozlása a közösség fogalmának . . . Nem mindenütt, ahol emberek közti távolságot hidalunk át s nem is mindenütt, hol lelkek összecsendülnek és emberek szívei egymásba olvadnak, van előttünk eredményként valaminő *közösség*».

A közösségek nem lágy lelkeknek a múltba, avagy a jövőbe vetített, szelíd utópiái, hanem egyik formája a közösség a reális-történeti életnek a maga küzdelmeivel, életrizikójával, fegyelmével s egész, gazdag sokrétűségével. Ugyancsak H. Freyer hangsúlyozza:² «őrizkednünk kell attól, hogy a közösséget lélektanilag vagy erkölcsileg túlegyszerűnek fogjuk fel, t. i. benne csak bizonyos lelki indítékok vagy bizonyos erények egyeduralmát lássuk. A közösség emberei is természetszerűleg époly különbözök lesznek, mint aminők általában az emberek: férfi és nő, gyermek és agg, bátor és gyáva, tehetséges és ostoba akad köztük. Ezek egymást szeretik avagy gyűlölik, elviselik avagy nem. Tévedés az, hogy egy közösségben mindent szeretetnek kell elárasztania.

¹ Soziologie als Wirklichkeitswissenschaft. 1930. 241. 1.

² U. a. 243. 1.

Az a feltételezés, hogy a közösség *csak* bensőséges és testvéri lehet, voltaképp egy formális szociológia reliktumuma (v. ö. I. 3), amely egy viszonyalakulatot, magatartást *önállóan* tud elképzelni, sőt reá egy alakulatfajt ráépíteni, holott mint láttuk, az emberek közti viszonyok alakulása mellékterméke magának az életnek, amelynek lényegét a reálsan szükséges *funkciók* teszik ki. Eme funkciók közepett alakulnak ki «viszonyok» is.

A közösségek ezerféle funkciót kifejtő egységek s funkcióik közepett ezerféle viszony is alakul ki. Nem pedig egy lágy, égalitárista és testvéries viszony «a közösséget fundáló». A formális szociológia téves előfeltevéseit ideje végleg elfelednünk.

IV.

A közösségeket természetes, de egyben *történeti egységnek* mondtuk. Ez a történeti idők során magatartásának következetességében, legalább sorozatszerűségében nyilvánul meg. Egy közösség mindig quasi-személyiség. Mint ahogyan a személyiséget életének többé-kevésbé hosszú folyamán — nem épp tartalmilag — látunk egységnek, mely időben azonos «én»-mag tudatát hordozza, épúgy egy közösség is időben egység, *történeti egység* a maga irány-azonosságában. Egy család, mint kisközösség, ugyan csak évtizedek sorára tekinthet vissza, de egy regionális, avagy népi közösség már századok sorára. Egy nép lényegében «századokban gondolkodik», s úgy lehet egy, sőt több évezredben is. Magatartásában lényeges szerepet játszik a történeti emlékezés, kultúrájának központi eleme a történelmi kultúra. A közösség lényegének ezen eleme röviden: a *történetisége*.

Hasonlítsuk ezzel össze a modern idők mesterséges szervezeteit. Vállalatok, üzemek, egyesületek stb. a legtöbb esetben a jelenből s a jelennek élnek, a jelen perspektíváját érvényesítve. Igazi történeti perspektívára a legtöbb esetben nem törekszenek, nem is tesznek szert. Az ő életelvük nem a történetiség, hanem az *aktuálizmus*. Sikereikről rendszeren évenként számolnak el; programjuk rendszerint egy-két évre, legfeljebb évtizedre terjed.

A történetiség szemben áll az aktuálizmussal és viszont.

A közösségekbe bezárt és hordozott múlt akadályozza azt, hogy egy közösség átadja magát a pillanatnak, kimerüljön momentán szükségletek kielégítésében és pillanatnyi jelszavak követésében. Ezért a közösségek életvitele általában *nagyvonalú*. Ezt a nagyvonalúságot csak a történelem tanulmányozása mutatja be eleven képében. A nagyvonalúság a történeti idők hosszszmetszétének érzéséből ered.

A modern idők éppen erre kevésbé nevelik az embereket, mert habár a XIX. század historizmusa behatolt is az iskoláztatásba, az a széles tömegeket mégis csak kevésbé érinti, inkább a «gazdasági kérdések». aktualitásai vannak előtérben. Általában az aktualizmusra való beállítottság jellemzi a modern társadalomszemléletét. Mi következik ebből? Egy tragikus vonás a modern társadalomszemléletben: egyre kevésbé vagyunk képesek a közösségeknek — *időben* — századokra szóló életét a maga jellegzetességeiben és összefüggéseiben plasztikus módon felfogni és megjeleníteni, valamint a közösségek élete — *térben* is — egyre áttekinthetlenebbé válik. Egyre nagyobb lesz az érzéketlenség a közösség sajátos életigénye és életritmusára iránt, sőt nem egyszer a modern élet köreiben közösség iránti vakság tüneteit kezdjük szemlélni.

Oka ennek a hanyatlási jelenségnek nemcsak a XVIII—XIX. század individualizmusa és liberalizmusa, hanem a társadalom növekvő nagyméretűsége, annak egyre áttekinthetlenebbé válása, az anonimitás előtörése, last not least az, hogy a modern mesterséges organizációk — kivált a gazdasági üzemek — fürge aktivitásukkal, hangos lármájukkal, szüntelen beszámolóikkal nagyon is előtérbe léptek. Immár a társadalom organizációkkal való telítődéséről szólhatunk.

De oka a mai társadalomszemlélet mai egyoldalúságának (melyet az alább megvilágítandó műszóval a mai társadalomszemlélet *monotelisztikus beidegződésének* nevezhetünk), a mai ember szüntelen aktivitásra való hajlama is, amely nem riad vissza a rögtönzésektől. Valóban a mai, mesterséges szervezetek kiváltképpen a rögtönzések atmoszférájában élnek, a pillanatot ragadják meg (ami éppen nem kifogásolható), de sokszor csak a pillanatot is elégitik ki (ami bizonyára elégtelen).

A közösségekkel egybevetve a modern mesterséges szer-

vezetek efemer alakulatoknak tűnnek fel s ezeket szemlélni sub specie actualitatis kétségtelenül könnyebb, mint a közösségek nagy részét a maguk évszázados életritmusában vizsgálni.

Így jut egyre inkább hátrányos helyzetbe a közösségek lényegének a kutatása is. Egyre inkább oly problémákat teszünk fel, amelyekre bennünket a mai, mesterséges szervezetek látása indított; egyre inkább elhallgatnak azok a problémafeltevés, amelyek a természetes és történeti közösségek lényegéből fakadnak. Ezt a kiváltkép modern jellegű nehézséget tudva, léphetünk kérdésünk középpontjához.

Minden társadalmi alakulat, legyen az organizáció, avagy természetes közösség, nem pusztán ténylegesség, avagy jelenlét, hanem feladat is, és így nemcsak okaiban, feltételeiben kell vizsgálnunk, hanem az alakulat *értelmét* is keressük. Ez köznapin nyelven abban a kérdésben csúcsosodik: «mi *célja* van ennek a közösségnek, avagy annak a társadalmi berendezésnek»? A cél problémájának felvetésekor a közösség nehéz helyzet elé szokott kerülni: nem tudja felmutatni, «minő célra» alakult, viszont a mesterséges organizációk a maguk célját tudják, megvallják, sőt hirdetik is toborozásra, avagy öngazolásra irányuló akaratlan tendenciával. Az organizációk a célok terén hangosak, a közösségek pedig különösképp némák. Ez látszólag igen jelentéktelen szimptóma egy társadalmi tényállást illetően, holott ez mutat majd egy középponti jelentőségű tényre.

A közösségek, melyek a maguk történetiségük folytán szükségképp *tartós* kapcsolatok, nem alapítatnak előre kitűzött, racionális *célok* tudatában — ez volna épp a «szervezés» első lépése, — sem nem alakul úgy, hogy állandóan evidenciában tartja a maga céljait: a közösségnek *latens* célállománya van. A közösség, mint természetes alakulat, nem egy-egy életcél útvonalán halad, hanem *mindennemű* cél irányában képes élettevékenységet kifejteni.

A mesterséges szervezetek — *egy-egy* célnem irányában megindított szervező tevékenység eredményei — speciális célúak, azaz *monotelikus* jellegűek. Alapvető felismernünk azt, amit sem Tönnies, sem Vierkandt, vagy követői nem láttak meg, hogy a tulajdonképpen — azaz szorosán morfológiai értelemben (és nem publicisztikai szétfolyóságában) vett — «közösségek» soha-

sem speciális életberendezések, hanem *életegészek*, amelyek minden irányú élettartalmat kifejleszthetnek, de facto ki is fejlesztenek, azaz *politikusoknak* mondhatók.

Az épp a modern társadalomszemlélet sajátságos fogyatékosága, hogy már elvesztette az érzékét a sokcélú, politikus élet-egészek látása iránt, s mindig valamely társadalmi berendezésnek a *konkrét* jellegű célja iránt kérdezősködik, a kérdést a *monotelizmus* irányában teszi fel. Ennek még modern, képzett szociológusok is áldozatul esnek; félreismerik az ősi «közösségek» alapvető tényállását, hogy t. i. azok ősieik, differenciálatlanok, *tehát* politikusok. Fr. H. Giddings¹ pl. ezt írja a régi- ősi kisközögekről: «A háztartás (család) lényegében (sic!) gazdasági szervezet, a nemzetiség lényegében (sic) jogi szervezet, a patria lényegében (!) vallásos szervezet, és a törzs lényegében katonai szervezet». Ime, a modern beidegződés egy, különben kiváló kutatónál! Az a kifejezés, hogy ez és az az ősi, természetes közösség «lényegében» minő *speciális* célú, eltakarja annak a kérdésfeltevésnek a jogosságát, hogy egy ősi, tartós életközösség nem is lehet soha speciális célra «alakított», hanem egyszerűen *fennáll*, mint egy *egyetemes* életösszefüggés alapformája, azaz mint egy *természeténél* fogva politikus «közösség».

Ezzel szemben a mesterséges organizációk nem természetesen «állnak fenn», hanem létrehozatnak — egy «alapító aktus» útján, mint ahogyan egyesületek, alapszabályokat létrehozva, avagy kereskedelmi társulatok, amelyek az országos törvények sablonjai szerint alakulnak meg. Az ily «alapításnak» természetesen évszáma van, míg a közösségek «megalakulásának» időpontja a legtöbb esetben bizonytalan; egy nép esetében az évszázad is. Csak a legkisebb közösségről, a családról mondjuk, hogy valaki családot «alapít», ámde ennek erkölcsi jellege, érzelmi atmoszférája megakadályozza, hogy azonosítsuk egy célracionális egyesülés «alapító» aktusával.

Az említett tartós közösségek céljai ötféle célnem síkján mozognak: politikai (exisztenciális-létfenntartó), vallásos, gazdasági, szellemkulturális és biológiai (differenciális értelemben: faji) síkon. A gyakorlat ezen *célnemeket* természetesen százfelé

¹ A szociológia elvei. M. ford. 329. 1.

specifikálja, a tényleges megfigyelés azonban rávezet arra, hogy egy mesterséges organizáció mindig — ha sok célja van is — *egy célnem keretén belül marad*. Egy bank pl. foglalkozhatik áru-forgalommal is, «érdekelve van» sokféle üzleti ágban, de (általában gazdasági) életkörben mozog, eo ipso nem alapít vallást, nem állít fel hadsereget stb., épúgy, mint ahogyan egy biológiai célkörben mozgó szanatórium sem; egy monotelikus organizáció csak akkor életképes, ha a *maga* célkörét, *célnemét* nem lépi túl. Az illető célkör pedig a résztvevők számára kifejezetten tudatos is.

Ezzel szemben egy közösség, pl. egy nép élete az *összes célnemek irányában elképzelhető, illetve tényleg mindennemű cél irányában ki is fejlődik*. Ez éppen a közösségek legfőbb sajátossága: a politelizmus. A célok állománya így «differenciálatlan», ami negatívumnak látszik, de csak hibás kérdésfeltevés folytán; a való tényállás a követhető célok roppant gazdagsága. Egy ily embarras de richesse az alapja annak, hogy egy közösség a maga céljairól nem tud számot adni.

Történeti szempontból természetesen a célok latens állománya végtelen, de ebből hol egyik, hol másik célnem koronként különösebben kiemelkedik; ez az eset: egyes célok korbeli *aktualizálódása*, amely azonban sohasem jelenti azt, hogy a közösség «monotelizálódik». Egy nép pl. juthat oly válságos helyzetbe, hogy szinte minden célját politikai célok követésében látszik kimeríteni, azonban ez csak egy *korbeli cél-domináns* lesz, nem pedig «közösségi» lényegének az elvesztése, mert másik korban ismét a vallási, a gazdasági, vagy a szellemkulturális cél fogja a közösséget foglalkoztatni kiválókép.

A közösségeket politeliájuk alapján mondhattuk s mondtuk már többször élet-«egészeknek». Felmerül a kérdés, vajjon egy közösség, pl. egy regionális egység nevezhető-e valóban társas *életegészeknek*? Erre vonatkozó feleletünk nemcsak épp a közösségekre vonatkozik; először is általában kell feltennünk a kérdést: lehet-e *egyáltalán* «egész» valamely társas csoport, egység, alakulat? E kérdés *minden* társadalmi alakulatra vonatkozik, tehát egy alakulattani egyetemes kérdés.

Feleletünk ebben a vonatkozásban egyszerű. Általánosságban *semminő* társas egység nem «kerek» egész, hanem csak egész-

kísérlet. Hatásaikkal oly sokféle, többé-kevésbé erőteljes, társas egység keresztezi egymást, hogy az élet egysége, az élet-«egész» csak többé-kevésbé töredékesen valósulhat meg. Számos, de nem minden egységnek tulajdonsága ön-kikerekítésének hajlama; többé-kevésbé lezárkózni, esetleg centralizálódni — általában tömörülni — akar. De *nem* mindenik kíván társas *egésszé* lenni, hanem kiválókép a közösségek. És tudnak egészek lenni. Ezek, mint láttuk, elvileg nyitvatartják a kaput bárminő életcél előtt, azokat összefogják, a célokat némiképp egyeztetik is. Más egységek — épp a monotelikus szervezetek — a célok egyik-másikát maguk számára kiválasztják, a többivel szemben viszont legalább is közömbösek. Így nem minden társas egység egyben *életegész* is. Az egység a bonyolult társadalomban műidig, de nem egyformán relatív.

Eljutván problémánk magvához: ahhoz, hogy a közösségek lényegét politelizmusukban látjuk, feltehetjük a kérdést: vajjon minő gyakorlatiasabb hatása van, vagy lehet ennek az elméleti jellegű felismerésnek?

1. Egy közösség mindig egy *életegész* színében tűnik fel. Következménye ennek az, hogy az egyesek, mint közösségi tagok, a maguk *egész életét* bekapcsolhatva láthatják a maguk közösségébe. Ezt az egész bekapcsoltságot mondjuk «*teljes*» vagy *szerves tagságnak*. Egy mesterséges organizáció, egy üzem pl. csak «*speciális tagokat*». ismer, akiket éppen azon cél érdekében vesz igénybe, amelyre az illetőt felfogadta, alkalmazta, pl. gazdasági célokra. Viszont az üzem merőben közömbös az illetőnek a vallásos életfelfogása iránt, avagy az iránt, hogy biológiai kötelezettségének lehetősége, az utódokról való gondoskodás, családalapítás stb. fennáll-e. A speciális tagság tehát speciális «foglalkoztatottságot». jelent, de nem jelent egy *életegészbe* való bekapcsoltságot; ilyent csak egy közösségbe való bekapcsoltság — teljes tagság — hozhat magával. Az ú. n. szociális kérdés mögött a XIX. században épp az állott, hogy a munkás, ki egy üzem tagja volt, nem érezte magát egyben egy *életegész* tagjának is.

2. Az egyesek egész lelki habitusa más egy természetes közösségben és más egy mesterséges szervezetben: az utóbbiból ki- és beléphet (tetszése szerint a legtöbbször), helyzete

tehát labilis, míg helyzete egy közösségben természettől fogva «adott» és állandó jellegű. Ebből következik az egyesnek nagyobb *felelőssége* és *áldozatkészsége* is a közösség iránt, mely élete feláldozásáig emelkedik; ez normális, viszont organizáció-tagok számára szupernormális és kivételként is alig fordul elő. Közösségi tagság nem is nevelhet önző álláspontra és rideg célracionálásra, mint ahogyan a célracionális, mesterséges szervezet tagsága.

3. A közösségi tagok közel maradnak egy stabilis közösségi rend gondolatához, *sit venia verbo*: ösztöneihez, és elfogadják a közösség *sorsának* irracionális eseteit, valóban sors-vállalók; ezzel szemben a célracionális szervezetek «speciális tagjai» nem érzik magukat egy sorsközösségben, sőt a sors irracionális gondolatával szemben a társadalom «célszerű berendezését»), a mechanikus üzemi életműködést, előreláthatóságot stb. minden áron *követelik*, s mivel ezt a történeti közösségek biztosítani nem tudják, könnyen *elfordulnak* a közösségi eszmétől, a társadalom labilis elemei lesznek stb. A további kérdések már inkább karakterológiai térre kívánkoznak.

Gyakorlati, szociálpolitikai síkra tartozik a kétféle — közösségi és szervezeti — tagság következményeinek végigelemzése. Itt meg kell elégednünk annak kiemelésével, hogy a közösség politelizmusa és az organizációk monotelizmusa a társadalmi kérdések megoldásának gyökereihez tartoznak. Alapvető az, hogy a közösségek az egyeseket sokoldalúlag *kötik meg*, de egyben sokoldalúan *támogatják is*. Már Tönnies megsejtette, hogy a régebbi stílusú közösségi életforma *stabilis* és *sokoldalú*, az újabb «Gesellschaft»-(társulati) életforma *labilis* és *egyoldalú* megkötöttséget jelent, s e kétféle társadalmi szerkezet eltérése alapvető. Mi más oldalról fogva meg a kérdést, hasonló eltérésre bukkantunk. De célunk volt nem kétféle kulturális «stádium» feltüntetése s elemzése (stadiológia), hanem tisztán szociológiai téren mozogva kétféle társadalmi *egység* — közösség és organizáció—szerkezeti alapjának kettéválasztása. Egy jövő *szerkezeti elemzés* további feladatokat fog maga után vonni.

Teljes tudatossággal haladtunk módszerünkben az *ideáltipizálás* irányában. Nem tehetjük ugyanis magunkévá azt az álláspontot, amely a valóság egészséges és abnormális elemeit

hajlandó egymással összekeverni. Az, amit feljegyeztünk, a közösségek egészséges formáihoz tartozik. Viszont megjegyezhetjük, vannak *közösség-torzók*, vagy *közösség-törmelékek* is. Ezek vagy egészségesek voltak és történeti szerencsétlenség, esetleg belső bajok útján elfajultak, (sok ilyen elfajult *regionális* közösség van, amely immár nem fejlődésképes, csak egy oktalan partikularizmus otthona), vagy pedig nem tudtak kifejlődni, pl. egy törzsszövetség nem tudott «néppé» átalakulni, hanem laza halmaz maradt egy nép életének csupán a látszatával. Végül vannak esetek, amidőn egy közösséget egy nagyobb történeti erő szétdarabol és elszórt részei mint közösség-törmelék más népek közé ékelten tengetik életüket. E kérdések további tárgyalása másfelé gravitál.

V.

Hátra van még annak megvilágítása, hogy *lélektani* téren minő fősajátosságai vannak a közösségeknek.

Minden egycélú, monotelikus szervezet lényeges pszichikai motívuma egy kitűzött cél, mely mint *motívum*, állandó és egyirányú hatást gyakorol; mintegy az összes, lehetséges motívumok egy szűk útvonalra tereltetnek, az ellentétes motívumok pedig, mint zavaró momentumok, kiküszöböltetnek. Egy gazdasági vállalat pl. a szerzés motívumát engedi érvényesülni, egy kutató intézet egyedül a kutatás motívumát. Így alakul ki egy *monotelizált lélek* belső berendezése. Vájjon ott, ahol a lélek egy sokcélú, politelikus közösségi élet közepett találja magát, nem következik-e be szétszórtság, a rendezetlen motívumok ingatagsága lesz-e a lélek uralkodó vonása? Ez a feltevésünk nem következik be.

A közösség *mély-társulás* s itt a léleknek a legmélyén találunk oly irányító hatalmakat, amelyek egy közösségi lélek egészét jellemzik: érzületeket. Az érzületek nem kaotikusan állnak egymás mellett, hanem a közös élet, a hagyományok, a közös sorsézés által *összehangolt* érzületek gyanánt. Ezt a harmonikus együtttest nevezhetjük *consensusnak*, eltérőleg Comte tágabb fogalmától,¹ és közelítve a még mindig kissé bizony-

¹ Comte még a lélektaninál sokkal szélesebb értelmet tulajdonít a fogalomnak (v. ö. Soziologie. Übers. v. Dorn Jena. 1923. I. 236.

talán Tönnies-féle fogalmazáshoz. Tönnies már világosabban utal arra, hogy a lélektani összeforrasztó alap a közös érzület: «Gegenseitig gemeinsame, verbindende *Gesinnung, als eigene Wille einer Gemeinschaft*¹, ist das, was hier als Verständnis (consensus) begriffen werden soll. Sie ist die *besondere* soziale Kraft und Sympathie (?), die Menschen als Glieder *eines Ganzen* zusammenhält. A consensus-szó különben többféle variációban fordul elő. «Eine Gesamtform des *gemeinschaftlich bestimmenden* Willens... nenne ich *Eintracht* oder Familien-Geist (concordia, als eine herzliche Verbundenheit und Einigkeit). ‚Verständnis‘ und ‚Eintracht‘ ist eines und dasselbe.» Ha a műszavak foszforreszkálnak is, a lényeg már tisztán áll előttünk.

Az érzületre nézve itt röviden csak annyit kell megjegyeznünk, hogy az *potenciális* motívumok *habituális* együttese, és így igen állandó jellegű beállítottságot jelent; «rögtönzött» érzület — *contradictio in adjecto*. Ezzel szemben a Tönnies által tévesen bekapcsolt szimpátia ingatag lehet: valakivel ma szimpatizálok, egy év múlva nem.² Viszont szerfölött visszás volna az, ha valaki háborús válság idején azt vallaná: most már «nem szimpatizálok» a néppemmel.

Épp az mutatja az érzületeknek — így a consensusnak is —

242. 1. stb.); szó van von einem «allgemeinen Begriff dieses unvermeidlichen *universellen Consensus*, der alle beliebigen Erscheinungen der lebenden Körper kennzeichnet und den das soziale Leben im höchsten Grade offenbart.» Avagy megteszi «den ersten direkten Schritt zur rationellen Vorstellung eines Grundlegenden Consensus zwischen dem Spezialsystem der Einrichtungen und dem Gesamtsystem der menschlichen Zivilisation stb. Ez általában a *szükségképeni korreláció* fogalmával esik egybe, és nem egy lélektani motívumsorral.

¹ Gemeinschaft u. Gesellschaft. 9. § 4—5. kiad. 19. 1.

² Ezért lehetetlen az, hogy mint a formalista Vierkant, a *barátságot* közösségnek mondjuk, a közösségek közé soroljuk. Ez a néhány egyén szoros kapcsolatára szorítóköző viszony legfeljebb közösségkísérlet, avagy közösség-csira szóval írható körül. Hiányzik a baráti csoportból nemcsak az *érzület* gazdag szövevénye (e helyett csak «erős» szimpátia található), hanem az életcélok sokoldalúsága, a közösségekre jellemző politelia és last not least, a baráti viszony szükségképeninek látszó *tartóssága is*. A formalisták rejtett módon individualisták; nagyon is az *egyének* «magatartásából» indulnak ki, s kevésbé figyelnek a csoport állandó életegységének lélektani biztosítékaira.

mélyen gyökerező voltát, hogy az érzület a maga tántoríthatatlanságában, irányazonosságában kibírja a legerősebb történeti viharokat is; a konszenzus *igazi* közösségérezület, melyet nem mozdít el sem erkölcsi nyomás, sem fizikai hatalom, sőt nagy fájdalom sem. Ezt mutatja a «kisebbségi helyzet»: egy néphez való tartozás érzületileg megmarad akkor is valakiben, ha az illető kisebbségi sorsra jut. míg az efemer szimpátia átcsaphat az antipátiába, addig a consensus acélsodrony a lélek mélyén. Ez okozza a közösségek különleges szívósságát, mely a modern organizációk fűrgeségével, alkalmazkodó hajlamaival gyakran éles ellentétet mutat.

Az *érzületek* virágzó vegetációt alkotnak a közösségi lélek mélyén, annak állandó jellegű *irányt* adnak: a közösségnek határozott *jelleme* van.

Egész más a lélektani képe a mesterséges organizációknak: ezek egy vágányon indulva meg, többnyire a pillanatnyi helyzet kiaknázására törekedve, «*érdekeiknek*» hódolnak. Mondanunk sem kell, mennyire jellemző a liberális-individualista korra az, hogy folyton a követendő, illetve érvényesítendő «*érdekeikre*» hivatkoztak, egy cél-racionalizmus síkján mozogtak. Gyakran feltételezték, hogy nincs is másnemű lelki motívum, mint az érdekek, amire az urbanista római jog nem kevés indítást adott.

Az érzület a lélek mélyén lakozik, mint ahogyan egy nagy fa gyökerei a mély talajrétegeket keresik fel, s onnan szívják táplálékukat, a növekvés energiáit. A közösségek ép úgy mély «*érzületi*» rétegekből táplálkoznak, míg az érdekek — a «*helyzet*» következményei — a helyzethez képest gyakran változnak. Az érzületek lenyúlnak a fajra jellemző ösztön világába; az érdekek viszont az individualista racionalitás felületi rétegeből törnek elő. Ezért van az, hogy pusztá érdekekre közösségi élet soha nem alapozható.

Az *érdek* hidegen racionális tud lenni, s nem áll szemben következetesen az egocentrizmussal, oly magasnyomású indíték, mely hirtelen hat, de nem tartós. Ezzel szemben az érzület a közösségi élet mélyebb régiója, amely mint az élet mélységi áramlata, nem ismeri a hirtelen irányváltást. Így válik — az érzületi mély-réteg állandó készenléte által — a «*közösségek*» élete a történet *stabilizáló* erejévé.

A múlt század individualista lélektana egy másik lélektani ténynek sem látta meg igazi horderejét: a kegyeletnek, amelyről rendszeren csak vallásos vonatkozásában emlékeztek meg,¹ holott ez is általában a közösség lélektanához tartozik.

«Ehrfurcht ist ein höherer Sinn» (Goethe). Sajátságos fajú értékelés, illetve tisztelő magatartás ez, amelyben emelkedettség, hála, gyakran áhítat vonásai jelentkeznek. Különös alapja a sui generis «közösségi» életnek. Különösségének forrása abban van, hogy *nem* racionális, *nem* kíván tudni a pillanatnyi helyzetről, mint ahogyan az érdek épp a helyzetet számolja le és likvidálja. Az érdek számára minden társadalmi mozzanat legfeljebb csak alkalmas, vagy alkalmatlan eszköz, az érdek kimerül az aktuális instrumentalitás szempontjában, a kegyelet épp ellenkezőleg *nem ismeri el* az aktuális és instrumentális szempontot, a pusztá hasznosságot. Miért? Mert az, amit a jelen *pillanat* mond valamire nézve, a közösség szempontjából, mely évszázadokban gondolkodik, egyszerű quantité négligeable.

Nem szabad azonban a kegyeletet egyszerűen *retrospektív* irányúnak felfogni. Nemcsak a múltra, a hagyományokra, ősi szokásokra nézünk vissza «kegyelettel», hanem az *egész közösségre*, így főképp az örök nép (nemzet) életének szükségességeire, problémáira, melyek «szentek» voltak és maradnak. A leggyakrabban hallott retrospektív kegyelet mellett van jelenre néző, prezentista és jövőre néző prospektív kegyeleti aktus is: ez utóbbi egyesül a közösség objektív szellemének és sorsának tekintetbevétele alapján kialakuló «tisztá tárgyilagosság» fogalmában.

Mindezek értékelő magatartások, s a kegyelet tárgya lesz az oly ember vagy intézmény, amelynek *belső magatartása* a magas értékekhez való *tiszta vonzódás* jelét mutatja. Így lehet kegyelet tárgya nemcsak egy megalkotott mű, mint egy közösség objektív szellemének kifejezése (pl. egy szobor, egy irodalmi mű, egy jogi codex stb.), hanem egy meg nem valósult *terv* is, oly törekvés, amelynek az iránya egy közösség lelkét, vonzalmát tükrözteti. Kegyelet tárgya lesz maga a *személy* is, azaz az értékhordozó, értékvalósító; egy művész, akit az örök Szép

¹Mint Goethe is (Wilhelm Meisters Wanderjahre. II. könyv I. fejt.).

vonz; egy tudós, aki a feltétlenül Igazat keresi, vagy vallja; egy államszervező, aki tisztán az Igazságosságért adta oda az életét stb.

Míg az egycélú, monotelikus szervezeteket csak többé-kevésbé ügyes apparátusoknak, jól konstruált készülékeknek érezzük, amelyek olykor a jól funkcionáló gépet juttatják eszünkbe, addig a közösségeknek kiérezzük a morális alaphangját; érezzük, hogy a közösség mélyen emberi dolog és át meg át van szöve finom kegyeletfonalakkal. Ezek nélkül nem is érezzük, hogy tökéletesedhetünk egyáltalán.

Még röviden egy utolsó lélektani tényállásra hívjuk fel a figyelmet: a *szolidaritásra*. Ez a fogalom a mai irodalomban ezerféle színt játszik, s bárminő zavaros zöngéi vannak is, egyre felüti a fejét az irodalomban, kiűzhetetlennek látszik. Próbáljunk pontosabb értelmet adni neki. Kiindulunk abból, hogy ez is a sui generis közösség lélektanához tartozik.

Jellemző a XIX. század liberális és technicista kultúrájára, hogy minő jelentőséget tulajdonítottak a munkamegosztásnak, amelyben társadalmi együttműködés alapjait vélték megtalálni. A pusztá kooperációt kétségtelen túlbecsülték. A *kooperáció* csak egy szurrogátuma a *szolidaritásnak*, sőt sok tekintetben a két fogalom ellentétet rejt magában. A munkás, ki egy mesterséges organizáció tagja, kétségtelenül kooperál a maga társaival, amennyiben azok is, ő is egy-egy egymást kiegészítő *munkarészt* vállalnak. A munkamegosztásban lévők specialisták találkozásai és ezért ez elégtelennek mutatkozik igazi *társas* kapcsolatok létesítésére. A technikai, közös munkacél összekapcsolja ugyan a munkarészeket, de ezen *felül* következik egy újabb probléma: mikép kapcsolódhatnak maguk a *személyek*. A speciális munka maga csak része az emberi életnek, s kívánatosnak érzik a kooperáción túl azt, hogy személyiségek egy-egy nagyobb egységbe forradjanak össze: az erre irányuló diszpozíció a szolidaritás. Ama nagyobb egységek mindig in ultima analysi *életegészek*: közösségek. Minden részmunkát végző rész-ember elégedetlen mindaddig, ameddig csak a részhez érzi magát kötve, pl. egy speciális üzemhez. Kooperál másokkal *valamiben*, de egyben tartozni is kíván *másokhoz*, személyiségekhez, akikkel együtt egy életegésznek kíván a tagja

lenni; íme, a szolidaritás, mint emberi vonzalom, az *Egész* kategóriája által nyer értelmet. A specialista szakmunkás tudja, hogy ő a munkakörén kívül családtag is, népének tagja is stb. és éppen ott érzi «személyiségét» érdekelve, amidőn egy élet-egész: egy közösség valódi, szerves tagjává *emelkedik*.

Éppen a szolidaritás diszpozíciója az, mely az emberi személyt kiragadja technikai s más, szűkebb szempontú «beosztásból», s valaminő *életegészbe* illeszti bele. A szolidaritás tehát diszpozíció egy egészre irányulólag. A szolidaritás az a lelki motívum, amely által a magunk *személyiségében* beletagolódnak egy-egy közösségbe. A kooperáción *túl* szükség van tehát szolidaritásra is, amely személyiségünk magasabb színvonalát egy közösség-egész keretében biztosítja. Ily lelki tényező látható lényeges alapja a közösségnek

A szolidaritás lényegéről, mint az emberi személyiség természet szerű önkiegészítési igényéről szólván, végezetül egy normatív kérdést kell érintenünk, amely az egyénnek egy közösséghez való hozzátartozását befolyásolja: az egyénnek *tudnia kell*, legalább is éreznie kell, hogy melyek azok az élet-egészet jelentő természetes közösségek, amelyekhez neki in concreto tartoznia kell egész lelkével. Ezt a köznapi életben kifejlődő átlagos társadalmi *szemlélet*, közszóval az élet-tapasztalat ma már nem minden esetben fogja benne világossá tenni. Vannak zavarok e téren, főképp a XIX. század közepétől kezdve. Nem kis nehézséget okozhat az, hogy jelentkezhetnek *ál-közösségek*, amelyek egy életegész vállalását pusztán ígérik, illetve képesek sugallani egy életegészet. Így látható meg a valódi közösségek elméleti tanulmányozásának gyakorlati szüksége is.¹

Dékány István.

¹ A fenti tanulmány, mely az *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie* számára készült (*Das Wesen der Gemeinschaft* címen, 1942. évi.), tartalmazza utolsó részként a «közösségek» és az állam viszonyának vizsgálatát is. Ezt a terjedelmesebb tanulmányt folyóiratunk egy későbbi számában fogjuk közölni. *A szerkesztő.*

A PONYVA, AZ ÍRÓ ÉS AZ OLVASÓ.

Mielőtt a tárgyra térnénk, célszerű megkísérelni a címben foglalt szavak fogalmi tartalmának a meghatározását, nemcsak azért, mert korunkban elég gyakran előfordul az, hogy a szó mögött nincs határozott fogalmi tartalom, hanem azért is, mert éppen a fenti szavak még az érdekeltek körében is elég változó értelemben használatosak. Így pl. bizonyára Huxley olvasója ponyvának tartja mondjuk Bromfield műveit, ezek olvasója pedig Howardét, ezt viszont valószínűleg «magasnak», «irodalom»-nak érzi a «Tarka regények»nek nemcsak az olvasója, hanem talán még az írója is.

Ponyva, helyesebben ponyvairodalom alatt eredetileg azokat az írásműveket értjük, amelyeket alacsonyabb műveltségű, széles néprétegek számára hoztak forgalomba, azok szellemi színvonalához mért s azok szükségletének megfelelő tartalommal, zsebükhöz szabott áron és ott, ahol ez a tömeg megfordul: vásáron, búcsún, látványosságokon stb. Az utcára kitett ponyva, amin ezeket a műveket árulták, adta a nevét ennek az irodalomnak, bár ez s ennek műfajai az idők folyamán gyakran változtak. Kétségtelenül irodalom a ponyva is, de tipikus alakjaiban mindig különbözött a kulturált «műélvezők», azaz nem a nagy tömeg számára külön erre a célra szolgáló kereskedésekben forgalomba hozott «magas» irodalomtól, amit a továbbiakban jelző nélkül, irodalom¹ néven fogunk nevezni. A ponyva és az irodalom két véglete között nemcsak sok a kölcsönhatás, hanem az átmenet is s így határt vonni közöttük sokszor nehezebb, mint első pillanatban hinnők. De ha a kérdés társadalmi vonatkozásait vizsgáljuk, elegendő a két véglet elkülönítése, abban pedig egyetérthetünk, hogy Kemény Zsigmond és Balzac művei

¹ Irodalom alatt kizárólag a szépirodalmat értjük, a szakirodalom teljesen más elbírálás alá esik.

irodalom, Max Brandé vagy Laveryé pedig ponyva. Hogy azután Cronint és Harsányit ki hová helyezi el a két véglet között, az megállapításainkat kevésbé befolyásolja, hiszen a társadalomban sem merev kategóriák állanak egymás mellett, de az bizonyos, hogy valahol a két véglet között állanak.

A mai ponyva eredete ugyan a 16. századra nyúlik vissza s ebben az értelemben a könyvnyomtatás előtt nem is létezhetett, de az irodalomnak ez a kettéoszlása sokkal régibb, a lovagregény és a fabliau, a hősi ének és a népmese kettőssége arra utal, hogy ez talán mindig is megvolt. Mindazonáltal sok a kölcsönhatás is: irodalmi művek ponyvára süllyednek, sok régi ponyva pedig irodalmi csemege ma, de ezen túl is pl. a Shakespeare-drámák összefüggése a korabeli ponyvával arra mutat, hogy ezek a kölcsönhatások azóta talán csökkentek, bár a legtipikusabb mai ponyvaműfaj, a detektívregény is olyan ősökkel dicsekedhetik, mint A. E. Poe és Dosztojevszkij.

A mai ponyva és annak óriási elterjedése elsősorban a hírlapirodalommal, de főleg a hírlapterjesztés tökéletesedésével függ össze, anélkül természetesen, hogy ez egyben az oka is lenne. A primer ok egészen más: a szükséglet. A múlt század folyamán rendkívül megsaporodott írni-olvasni tudó tömegnek szellemi táplálékigényeit már nem tudta kielégíteni a mesemondás, amely azelőtt hasonló funkciót töltött be, ennek már olvasmány kellett, az olvasás ugyanis már ép úgy (ha nem is ép annyira) szükségletévé vált, mint a korábbi művelt embernek. (Eltekintve attól, hogy talán egy 19. századbeli munkás s egy 16. századi nemesúr átlagos műveltségi színvonala nem is különbözött olyan nagyon.)

Miért olvas az olvasó? Elsősorban s talán alapjában azért, mert menekülni akar a mindennapi életéből, mert nem akar mindig csak munkatársaival, főnökével, szomszédjaival s családjával érintkezni és társalogni, valami másra is vágyódik mint a nap-nap mellett ugyanúgy ismétlődő mindennapi élete. Ezt az életét ugyanis alig tudja befolyásolni vagy éppen szabályozni, míg a másikat, vágyainak s álmainak a világát ő maga — és sokkal tágabb határok között — választja meg. Ezt a szükségletét elégíti ki a kiadói üzlet s erre a célra mindig kap megfelelő írókat is. Kétségtelen ugyanis, hogy író (a szót kizárólag szépíró

értelemben használjuk s a szakírókat, sőt az újságírókat is kivesszük az író fogalma alól) a ponyva szerzője is, mégis a továbbiakban író szó alatt csupán az irodalmi művek alkotóit értjük, kizárva e fogalom köréből a ponyvaművek szerzőit. Ez kétségtelenül önkényes, de nem egészen indokolatlan, ezzel ugyanis az író nevet az alkotó művészek bizonyos csoportjára korlátozzuk, a ponyva ugyanis bár irodalom, mégsem műalkotás.

Az alkotás, helyesebben talán a termelés terén szükségességnek látszott «munkaelméleti» elkülönítéssel szemben a fogyasztás terén ilyenre szükség nincs. A fogyasztó, az olvasó sokkal egységesebb réteg, mintsem az első pillanatra látszik. Az olvasó — eltekintve a hivatásos olvasóktól, az íróktól, akik gyakran «szakszempontokból» olvasnak s a kultúrsznoboktól — mind ugyanazt várja olvasmányaitól: Más világot, a mindennapi élettől elszakító vagy azt felejtető élményt, találkozást más emberekkel, sorsokkal s azok környezetével. Hogy az egyik olvasó ezt Balzacban találja meg, a másik Max Brandban, azt az olvasónak elsősorban a társadalmi helyzete dönti el, ettől függ ugyanis igen nagy mértékben, ha nem is kizárólag a második tényező is: az olvasó tanultsági, műveltségi foka is. Természetesen ugyanaz az olvasó «fogyaszthat» Max Brandot és Balzacot is, de rendszeren más és más célból. Az, akinek az ilyen élményt Balzac adja meg, az Max Brandban a szellempihentető élménytelenséget keresi, az ilyennél tehát ennek funkciója más, az alvással s a pihenéssel rokon s így ez az ilyen olvasónál egészen jelentéktelen tényező és szempont. Általában azonban az az olvasó, aki az irodalomban találja meg az őt kielégítő élményt, nem találja azt meg a ponyvában és fordítva s így más olvasótáborra van az irodalomnak s más a ponyvának, s az is egészen természetes, hogy nagyobb tömeg a ponyvaolvasó, mint az irodalombarát. Molnár Sándor összeállítása szerint havonta 3 millió példány ponyvamű jelenik ma meg, de hogy ebből mennyi kél el s hányan olvassák, azt természetesen statisztikailag megállapítani nem lehet.

Ez a nagy fogyasztás nem meglepő, ha egy pillantást vetünk arra a társadalmi jelenségre, amely létrehozta. A 19. század nagy tömegeivel és az írni-olvasnitudás nagy elterjedésével együtt járt a «hagyományos» jobbágyi-paraszti életforma puszt-

tulása s ezzel együtt a «népi» kultúrközösség felbomlása, a «népi irodalom» halála. Ez a tömeg eleinte a «magas» irodalom felé tartott s az irodalom is a 18. század végén igen határozott lépésekkel indult meg azelőtti elzárkózásából a tömegek, a nép felé s a 19. század közepéig tekintélyes utat is tett meg odáig. (Hazai viszonylatban gondoljunk csak Kazinczytól Petőfiig terjedő időre vagy mondjuk Voltairetól pl. V. Hugóig.) De a 19. század közepén egyszerre ismét elfordul tőlük (Parnassienek) s mindinkább elzárkózik előlük. A mindjobban szaporodó és művelődő tömegek így szellemi táplálék nélkül maradtak s az így keletkezett ürt töltötte ki elsősorban a hírlapirodalom, másodsorban a mai értelemben vett ponyva. Mivel pedig az irodalom mindjobban elzárkózik, a tömegek még mindig szaporodnak s az írni-olvasnitudás még mindig terjed, bár a tömegek műveltségi szintje csak lassan emelkedik (ellenben a régebbi tanult elité talán csökken, vagy legalábbis «technikálódik»), az irodalom kettéoszlása soha ilyen végzetes és végletes nem volt. Ennek természetesen társadalmi oka van (vagy legalábbis társadalmi oka is van) hiszen minden irodalom, a népköltésztől a lovagi vagy az akadémikus költészetig, lényegében magán viseli annak a társadalmi rétegnek vagy osztálynak bélyegét, amely fenntartja.

A népköltészet s a népmese épúgy szoros társadalmi függvénye volt a jobbágyparaszti-népi társadalomnak, mint a grand siécle műirodalma az udvari és hivatalnoknemességének. Mindkét társadalmi osztály lényegében már a múlté, s ha a népmesék java s a grand siécle nagy írói átvészelték is társadalmi rétegük pusztulását, ez csak a műalkotások időtállását bizonyítja. A kettő pedig nem mindig azonos, remekmű mindenféle irodalomban és társadalmi osztályban születhetik, viszont az irodalom nem csupán remekművekből áll, eltekintve attól, hogy a «remekmű» fogalmát a korízlés is gyakran befolyásolja.

A ponyva mai formájában az utolsó század terméke ugyan, de tematikájában igen erős szálak fűzik nemcsak a régebbi irodalomhoz, hanem elődjéhez a népi irodalomhoz is. Így pl. mindkettő szereti a távoli, exotikus környezetet, a népmese Tündérországból vagy legalább is az Óperencián túl játszódott le s bár a mai ponyvaregény világa látszólag realisabb mint

egy tündérmese, olvasójától Afrika s az idegenlégió époly távol áll, mint a jobbágyparaszttól Tündérország. A népmese kiszondása vagy más hasonló alakja sok akadályt leküzdve nyeri el a királykisasszony kezét s fele királyságát épúgy, mint az állástalan feltaláló a milliomosleányt s az egész gyárat, viszont Hamupipókére épúgy rátalál a királyfi a gonosz mostoha minden igyekezete ellenére, miként a színésznő sem tudja megakadályozni, hogy barátja, a vezérigazgató elvegye a gépiró-kisasszonyt. A gonosz varázslót s a sárkányt a népmese hőse épúgy kinyomozza és ártalmatlanná teszi minden akadály ellenére, mint a detektív a gangstert. Egy ponyvaműfaj van, amelynek nincs ilyen elődje s ez a cowboyregény, de nem is lehet, a mai ponyvaolvasók nagy tömegének ez exotikum, míg a népmesehallgatóknak a mindennapi élete játszódott le hasonló környezetben. Irodalmi gyökerei azonban ennek is vannak, épúgy mint a mai ponyva többi divatos műfajainak, adetektív- s a szerelmi regényeknek. A cowboyregény a «vissza a természet-hez» jelszavának a szülötte s így társadalmi alapjai azonosak a pásztorjáték s mai nyugati parasztregegy alapjaival. míg ugyanis a 18. században csak az uralkodó rétegek «szakadtak el a természettől» s az akkori «korszellemhez» tartozott vágyódni egy elképzelt «természetes élethez», ma a nagytömegek is részesei ennek s így megszülethetett Zane Grey és Max Brand is. Irodalmi, esztétikai szinten szóba sem jöhetnek ugyan pl. Giono mellett, de társadalmi jelentőségük rendkívül hasonló nemcsak egymáshoz, hanem a 18. századi pásztorélethez is. Pusztuló, osztály- és hivatástudatát elvesztett, csak a tekintélyére vigyázó, de azért gyökeres átalakulás előtt álló társadalmi rétegeknek s mentalitásuknak irodalmi lecsapódása mindhárom jelenség. A detektívregényt bizonyos szálak fűzik a mai analitikus regényhez is, kalandos történetek mindig voltak s örök téma természetesen a szerelem is. Ahogy azonban a ponyva a szerelmet tárgyalja: az a legjellemzőbb arra a társadalmi rétegre, amely ennek közönsége.¹

¹ Általában az, ahogy a tárgyukat kezelik, a legjelentősebb különbség a ponyva és az irodalom között, a másik a stílus, a ponyva-regénynek ugyanis nincs stílusa, ami viszont lényeges eleme az irodalmi műnek.

Ma a művelt ember a ponyvánál magasabb művészi színvonalúnak érzi a népmesét — már azt, ami megmenekült a pusztulástól s átjutott a gyűjtők szűrőjén s ebben kétségtelenül igaza is van, de a befogadó nem érzi annak, hiszen akkor kitarzott volna mellette! Kiadó pedig igazán nem kockáztatta volna meg, hogy népmesék helyett a «Gályarab titkát» vagy «Rózsa Sándor történetét». hozza piacra, ha az olvasótömeg népmesét akart volna. A ponyvakiadás alapja éppen az, hogy megtalálta alapjait s megkereste azt, amire a világtörténelem új jelenségének: az írni-olvasni tudó tömegeknek megfelelt. Az meg éppen nem rajtuk múlt, hogy ezeket a tömegeket a fennálló társadalmi rend nem emelte fel magasabb szellemi szintre s erre még ma sem nagyon törekszik.

* * *

A mai ponyva tehát a mai társadalom szülötte s közönségét is a mai társadalmi rétegek között kell keresnünk. Ha ilyen szempontból vizsgáljuk a ponyvát, arra a megállapításra jutunk, hogy a «ponyvaregény hőseire ép azok a tulajdonságok jellemzők, amelyeket ma a legértékesebbeknek tartanak. A főszereplő ugyanis rendesen arra törekszik, hogy a legfőbb jót, a pénzt a maga számára megszerezze, vagy pénzhez jut valamilyen módon». Ez tehát jellegzetesen kapitalista, vagy talán helyesebben individuál-kapitalista élmény. Formái a gyarmati imperializmus (idegenlégió!) élménye (az exotikus és kalandos elemekről már megemlékeztünk) s a gazdasági verseny élménye, amikor is a detektív «a kapitalista társadalom törvényeit tisztelő versenyző, aki vigyáz arra, hogy ezeket a törvényeket mások is megtartsák». S ha ehhez még hozzávesszük azt, hogy hogyan tárgyalja a szerelmet: előttünk áll a ponyvát fenntartó rétegnek, a kispolgárnak a képe. Az örökös téma ugyanis a pénzszerezés s mellette a szerelem is, de ennek a ponyva csak két formáját ismeri: a házasságot (s azt, ami ezt a klasszikus kispolgári szemléletben megelőzi) és a prostitúciót, tehát azt a két formáját, amelyet a mai társadalmi rend is elismer azzal, hogy törvényesen szabályoz. A prostitúció hamis és főleg hazug romantikája kellemes erotikus borzongást kelt a nyárspolgárban, míg egyébirányú borzongásszükségletének kielégítésére a «nemzetközi» bűn — ritkábban kémszövetkezetek szolgálnak.

De ez sem veszedelmes: a végén úgyis mindig a rend győz, a detektív, aki egyéni munkájával s a bürokrácia¹ ellenére is még a társadalmi rend ellen összeesküvő nemzetközi szövetkezéseket is lefűleli. Ép azért alig hihető, hogy a fiatalkorú bűnözők számának szaporodását a ponyva rovására lehessen írni, annál kevésbbé, mert fiatalkorú bűnözők a ponyva előtt is voltak s nagy kérdés, hogy számuk tényleg szaporodik-e.

A mai ponyva tehát általában tipikusan kispolgári szemléletű. A gazdasági individualizmus vágyálmaiban élő, de a valóságban csak annak pusztuló csökevényei között tengődő kispolgárság (mint szociológiai kategória) számban fogy, de mentalitása erősen terjed. Nemcsak az értelmiséginek nevezett foglalkozásúak nagy része asszimilálódik a kispolgársághoz (vagy talán nem is nagyon kellett nekik asszimilálódniuk), hanem az úgynevezett polgárosuló parasztság s azok a proletárelemek is, akiknek ez az életforma az ideáljuk s akik egyénileg s csak egyénileg akarnak, vagy inkább csak szeretnének kiemelkedni a proletariátusból. Paradox helyzet áll így elő: a kispolgári mentalitás terjed, miközben a kispolgár fogy, mert gazdaságilag nem bírja a versenyt. Az individuális felemelkedés mind ritkább, de a kollektív öntudat vagy éppen a kollektív cselekvés lehetősége hiányzik s így ez a réteg nemcsak a legjobban diszponált a ponyvára, hanem a legjobban rászorult is.

Ezzel eljutottunk a ponyva társadalmi jelentőségéhez és társadalmi funkciójához, amely más, mint az irodalomé. Az irodalom ugyanis alkotó művészet, tőle egyéni átélést és adekvát formát, stílust, mélyebb tartalmat, emberibb, komolyabb mondanivalót követelünk meg. Ez szabja meg társadalmi jelentőségét a ponyvával szemben, amely viszont technifikált, konvekciólpl kötött és szabályozott irodalom (ugyanúgy, mint a népmese is), amit egy művelt olvasó már nem érez élménynek s ha mégis él vele, akkor egésznap szellemi munkája után az agypihentető élménytelenséget keresi benne. Az irodalmi «olvasmány» az átlagos kispolgári szinten lévő olvasónak haladja meg a befogadóképességét, azaz többet ad neki, mint amennyit

¹ A bürokrácia ugyanis egyáltalában nem szimpatikus a nyárs-polgár előtt, mert az szedi be az adót. Ezért divatos időnkint a harc a bürokrácia ellen s divatosak a bürokrácia ellenes szövegek.

az befogadni tud s így olvasmányosságát ezért nem tudja kielégíteni. Az irodalom közönsége tehát részben ezért, részben azonban egyéb okok miatt egy intellektuális elitréteg, amely a mai társadalomban nemcsak szellemileg független, hanem rendszeren anyagilag is. Ez az anyagi függetlenség természetesen nemcsak vagyont jelenthet, hanem olyan szolgálati viszonyt, amilyen pl. a tisztviselőké, amely magasabb életszintet biztosít mint a kispolgáré s biztosítottabb, mint a szintén csak munkájából élő proletáré. Ha anyagi függetlensége, vagy legalábbis biztosítotttsága nem volna meg, úgy nehezen és inkább csak kivételesen tudna felemelkedni, illetőleg beilleszkedni az intellektuális elitbe. Ez a réteg ma többségében a polgári osztály felsőbb rétege s anyagi függetlensége vagy biztonsága következtében lehet eléggé individualista ahhoz, hogy élményként fogadhassa be ezt az egyéni, individualista művészetet, amivé különösen napjainkban az irodalom lett.

Ezzel a réteggel szemben áll a nagy tömeg, amelyik erősebben benne él a közösségben, főleg anyagilag erősebben kötött s így nem is lehet individualista, más az élményszükséglete, mint az anyagilag is jobbra független polgári elitnek, nem lehet tehát fenntartója ennek az individualista irodalomnak. Ez a tömeg két igen élesen elkülönülő csoportra oszlik. Egyik a kispolgárság, amelyik alacsonyabb anyagi szinten él mint a polgári elit, sorsa is bizonytalanabb s így a valóságban nem is lehet független, de legalább álmaiban az s a tömegből való kiemelkedést, az érvényesülést csak egyéni eszközökkel, egyéni vállalkozásokkal képzelel elérhetőnek. Természetesen ez s az anyagi függetlenség elérése csak kevésnek sikerül, annak is rendszeren kalandos, vagy legalábbis nem általánosítható módon. Mindazonáltal ez lesz a többség «vágyálma», hogy pedig a vágyalom s a rideg valóság között ne támadjon tragikus összeütközés, ahhoz még más is kell: a felgyűlő indulatok levezetése, más — a fennálló társadalmi rendre kevésbé veszélyes módon, sőt ennél is több: kábítószer, mákony. A ponyvának ez a szerepe különösen érvényesül annál a tárgyunk szempontjából rendkívül heterogén tömegnél, amely a kispolgárság életszintjét sem érte el. Ez pedig a proletariátus hatalmas osztálya. Ezt a polgársággal szemben elsősorban az jellemzi, hogy élete s életszínvonala

rendkívül bizonytalan, hiszen szinte állandóan feje felett lebeg a munkanélküliség réme, amikor pedig valósággal koldussorba jut. Ha életszínvonala biztosítottasága az utóbbi időkben javult is, sőt egyes rétegei jobb anyagi helyzetben vannak is mint a tipikusan kispolgári foglalkozású kisiparosréteg, ezt sohasem egyéni úton, hanem minden esetben szakmai összefogással és közös harcokkal érte el s ez a tény élesen rányomja bélyegét gondolkodására a kispolgáréval szemben talán még olyan esetben is, amikor egyénileg talán teljesen a kispolgár életét éli. Tárgyunk szempontjából ez a réteg különféleképpen viselkedik. Egy csoportja életformában a kispolgársághoz asszimilálódik, bár a fentebb vázolt különbség azon belül is külön öntudatot ad neki és sokkal kollektívebb szellemű, mint általában a foglalkozásuk szerint is kispolgár társai. A másik, valószínűleg ennél kisebb csoport ellenben öntudatra ébredt minden tekintetben, azaz ráeszmélt arra, hogy a nagy tülekedésben egyénileg semmire sem megy, csak együttesen, kollektíven tud felemelkedni a polgárság életszintjére, biztonságára. Tárgyunk szempontjából ezek érdeklődése inkább más irányú, elsősorban szociológiai (s talán politikai is), ha nem is a legmagasabb tudományos szinten, nem ponyvaolvasók tehát, ha talán szórványosan is élnek vele, de nem is irodalombarátok a szó «polgári» intellektuális értelmében. Ezek az irodalomban *ma még* inkább csak harci eszközt látnak, s valljuk be némi joggal: az irodalom épügy humanista funkció, mint ahogy humanista törekvés az emberi élet magasabb szintjére való felemelkedés vágya. Ez a réteg nagyjából és egészében közömbös a tárgyalt kérdés szempontjából, vagy legalábbis a ponyva s az irodalom hatása nagyjából kiegyenlíti egymást. Méginkább közömbös az az elhagyatott vagy elesett tömeg, amelyik öntudatra sem ébredt s még álmaiban is legfeljebb kispolgári magasságokig emelkedik, addig a szintig tehát, ahonnan a kispolgár már kiemelkedni igyekszik, vagy legalábbis kábítószerre szorul sorsának elviselésére. Ez a réteg lehet hogy ponyvafogyasztó, de sokkal színtelenebb, hogysen a ponyvára befolyást gyakorolhatna, de valószínűbb, hogy még ponyvát sem olvas s kábítószerszükségletét jobban kielégíti az ősbib, a primitívebb eszköz: az alkohol.

Talán mondanunk sem kell, hogy a fenti társadalmi kate-

góriák is inkább csak «nmnkaelmélet» célját szolgálják s közöttük rendkívül sok átmenet lehetséges és van is. Bár az osztályhelyzet lényeges befolyást gyakorol a gondolkodásra s az intellektusra is, ez még kevésbé merev kategória, sőt ép a magasabb intellektus, a kiművelt emberfő képesít egyes, igaz hogy ritka egyéneket arra, hogy osztályhelyzetükön tülemelkedve vizsgálják az emberi problémákat s jussanak el saját osztályukkal ellentétes következtetésekre. Ilyenek azonban kevesen vannak s a fenti csoportosítás többségét nem befolyásolják.

A ponyva társadalmi veszedelme tehát nem az, hogy bűnözésre nevel, sem az, hogy elvonja az olvasót az irodalomtól, minderről szó sincs, hanem csupán csak az, hogy bár kettős funkciója közül primer az olvasásszükséglet kielégítése, ez háttérbe szorul, sőt szinte csak csalétekül szolgál a másodiknak: az indulatlevezetésnek, a kábításnak. Ezt ugyanis a ponyvakiadók maradéktalanul igyekeznek kielégíteni s ebben elsősorban ők a felelősek — a népoktatás hibái és hiányai mellett — elsősorban felelőtlen, illetőleg tendenciózus témakezelésükkel. A ponyvaművek legtöbbszörének ugyanis tárgya a társadalmi felemelkedés, a jobb élet, de ez a téma nem probléma is egyben, mégis megoldást ad. Ez azonban kivétel nélkül konvenciószerűen hamis és hazug, mert a jobb életért, a felemelkedésért nem milliomoslányok «mehódításával» (ezek különben is kevesen vannak s nem soknak juthat belőlük) se nem egyéni, kalandos vállalkozásokkal lehet küzdeni, annak jobban bevált, közösségi eszközei is vannak.

Éppen a ponyva eme társadalmi funkciója miatt Nagypál Istvánnal együtt (Nyugat, 1941. VI. 1.) azt hisszük, hogy a «ponyva a társadalmi nyugalom fenntartásának szerény (talán nem is olyan szerény), de nem elhanyagolható eszköze, ezt a hatalom birtokosai is jól tudják, a ponyvának sehol sincsen összeütközése a cenzúrával. Nincs is ok rá, hiszen óva kerül minden olyan kérdést, amely a cenzúra szempontjából aggályos lenne».¹ Különösen jellemző erre az, hogy a politika, ez a leg-

¹ A ponyva megrendszabályozása nálunk egészen más indokból történt. Az erről szóló rendelet kifejezetten háborús anyaggazdálkodási okokból, nyersanyaghiány miatt született meg, a ponyva ugyanis érthetően igen sok papírt fogyaszt.

kollektívebb funkció, amelynek területén egyedül fenyegethető az uralmon lévő réteg hatalma, teljesen hiányzik a ponyva tematikájából, még a karrierregényekben, a karrier eszközei között sem szerepel a képviselőség mint a karrier eszköze sem, hiszen még ez is összefügg a politikával. «Ez az összefüggés . . . mindkét félre hasznos: a ponyva élvezi a lehetőségeket, a fennálló rend képviselői pedig megkapják az önkéntesen irányított tömegirodalmat, amely jószántából tesz eleget a hallgatólagos kikötéseknek. Ez a jelenség egybeesik a ponyvairodalom kapitalizálódásával. A múlt század ponyváján Rinaldo Rinaldini és Rózsa Sándor voltak a főhősök, mindkettő szabadsághőssé előlépett szegénylegény ... A mai ponyva hősei viszont nem népi szabadsághősök, hanem államrendészeti közegek.» Ez utóbbi talán túlzás, mert a cowboytörténetek egy részében még él a szabadsághősromantika csökevénye, gyakori tárgyuk a kisfarmerek, a telepések harca a kapitalista hódító, esetleg bitorló ellen, de még itt is «a cowboy megvédi a birtokot, a magántulajdont a bitorló ellen», azaz a fennálló társadalmi rend védője, igaz, hogy ennek a rendnek csak tökéletesebb, vagy talán nyíltabb képviselője ellen.

A ponyva tehát még tematikájával is a fennálló rend irányában hat, de ezenkívül mint kábítószer a cselekvési akaratot csökkenti. Társadalmi funkciója tehát nagyon hasonlít az alkoholéhoz, a ponyva azonban mégis csak veszélytelenebb annál, bár egy író a kettő közül az alkoholt tartja veszélytelenebbnek, mondván, hogy «belőle nagy villanások születtek», elfeledkezve arról, hogy mindenféle villanás csakis az emberi agyból, nem pedig az alkoholból születhet meg. A ponyva betiltása tehát csakis azzal az eredménnyel járna, hogy a hasonló funkciót betöltő egyéb eszközök lépnének helyébe. Ha tehát a ponyvaolvasó nem kapja meg a szokott és várt élményét: inni fog, vagy moziba megy. Moziról szólva természetesen nem a Kermesse heroique-re gondolunk, hanem elsősorban a magyar filmekre. Ezek és sablonjaik talán még hazugabbak, mint a ponyva. A vezérigazgató mindig jó, az «úriember» sohasem dolgozik, mindig szép, fiatal s több pénze van, mint egy öreg bankvezérnek, hiszen elegáns és pezsgőzik, cigányozik, az állástalan fiatalember mindegyike egy-egy fiók Edison, elegán-

sabb mint egy gigolo s természetesen elvesz egy milliomos-kisasszonyt, aki mindig hisztériás és szeszélyes. Leggyalázatosabb hazugsága az, hogy a paraszt mindig buta, kivéve ha úri fattyú, a munkás pedig, nos, a munkás, de még a dolgozó ember sem, nem is szerepelnek, hacsak nem komikus figuraként. Mennyivel jobb ez mint a ponyva, nem tudjuk, ezt mégis az állam is támogatja pénzzel, a ponyva «idegen szelleme» ellen pedig illetékesek is szót emeltek.

* * *

A ponyva olyan probléma, hogy benne mindenki megtalálhatja kedvenc vesszőparipáját is. A moralista épúgy, mint az író, a politikus vagy a «nemzetnevelő», de legfőképpen persze a propagandista, akinek lelki szemei leghamarabb látják meg az évi 36 millió példányban rejlő propagandalehetőséget, de az író is elcsodálkozik, hogy ennyi olvasó van s az nem az ő műveit olvassa, a «nemzetnevelő» s a moralista szomorúan látja, hogy ez az irodalom csak önkéntesen irányított s nem eléggé lóg ki belőle a nyílt tendencia lólába. Mindegyik «rendszabályozni» akarná a ponyvát, de úgy, hogy helyette központilag irányított úgynevezett nemesponyva (tehát szintén ponyva, azaz nívótlan) kerüljön a piacra.

Ez alatt azt értik, hogy irodalmat, bár rendszeren rossz irodalmat, giccset, de főleg tendenciózusan megíratott propagandaműveket ponyván, azaz olcsón árulnak, rendszeren közpénzek segítségével. Az irodalom természetesen nem pótolhatja a ponyvát már csak azért sem, mert más rétegekhez szól, a «nagyközönség számára». Íratott népszerű, «erkölcsnemesítő» vagy «népnevelő» olvasmányt pedig akkor is csak a legnagyobb betűinségben olvassa el a nép, ha — ami rendszeren meg is szokott történni — valamilyen közcélú intézmény révén ingyen kapja. Az ilyen művek annyira érdektelenek, hogy legfeljebb csak a középosztálybeli olvasóban keltenek némi emóciót, a magasabb intellektusú bosszankodik rajta, mert sem az irodalom izgalmas élményét nem adja, sem a ponyva agypihentető élménytelenségét, a kisebb műveltségű, de öntudatosabban középosztályt viszont meglelégedéssel tölti el az, hogy rossz mű ugyan, amit olvas, de mennyire «erkölcsnemesítő» és «nemzetnevelő», így

tehát ő és osztálya s az «államvezetés» milyen bölcsen gondoskodik a népről s arról, hogy a nép «megfelelő» szellemi táplálékhoz jusson. A nép természetesen nem érzi megfelelőnek, s okosabb] a csak bosszankodik azon, hogy őt ilyen érdektelen nívótlanságokkal akarják kielégíteni.

Kétségtelen, hogy a mai ponyva is érdektelen és nívótlan, sőt veszedelmes is — bár nem «idegen szellem» miatt, hanem mákonyszerepe miatt, azt pedig hazai környezetben lejátszó művekkel is el lehet érni —, s az is bizonyos, hogy kiirtásán sem sírhat senki, feltéve, ha tényleg kiirtanák, nem pedig csak más, esetleg veszedelmesebb pótszerekkel helyettesítenék. Az azonban alig vitatható, hogy a ponyvát kiirtani csak egy módon lehet, de így biztosan: ha megszüntetik társadalmi funkcióját. Olyan társadalmi rendet építünk ki, vagy legalább is igyekszünk kiépíteni, amelyben nincsen szükség mindent felejtető kábítószere s amelyben az ember nem tompul el a nyomor s a nyomás következtében s szabaddá válik a civilizáció s a szellem áldásainak az élvezésére. Ezt természetesen a mai társadalmi rend gyökeres megváltoztatása nélkül elérni nem lehet, ez viszont kizárólag politikai kérdés, mert ez csakis politikai erőkön múlik. A politika azonban kívül esik jelenlegi fejtegetéseink körén, annyit azonban megállapíthatunk, hogy ez a társadalmi reform sem az államnak, sem a kispolgárságnak nem érdeke, ép azért a mai állam elsősorban a kispolgárságra támaszkodik. Komolyan nem fordulhatnak egymás ellen, hiszen célja mindegyiknek azonos: a mai társadalmi, főleg gazdasági rend konzerválása. De ez a célja azoknak a különböző mozgalmaknak is, amelyek társadalmi reform igényével jelentkeznek ugyan, de mélyreható társadalmi változást annál kevésbé jelenthetnek, mert hiszen kispolgári jellegük tagadhatatlan. A ponyva is épúgy virul Németországban mint Amerikában, vagy nálunk, vagy akár a régi, akár az új Franciaországban.

Feltehető azonban, hogy a ponyva betiltása talán aktiváló hatást fejtene ki, a bődtető hatás csökkenése javítaná a társadalmi felelősségérzetet. Ez azonban azért sem valószínű, mert pótszer van bőven, de meg elszaporodik az irodalomnak álcázott ponyva, ami ma éppen a hatalom árnyékában s annak támogatásával virul. Hogy ez jobb-e mint a ponyva, azt döntsék el

illetékesek, egy azonban bizonyos, a ponyva becsületesebb, nem jelentkezik a műalkotás igényével.

De ha még aktiválna is ez a tömeg, ez nem jelentene társadalmi reformot. Ma már világos, hogy a kispolgár, még ha lázad is, a konzerválásért, a mai rend fenntartásáért harcol, de ezen nem lehet csodálkozni, sokkal gyöngébbek, semhogy önállóak lehessenek, különösen szellemileg s szinte betegesen bújnak az erő, a hatalom szárnya alá, keresve az irányítást. Már régebben észrevette Gorkij a kispolgárság mámoros örömét, midőn Nietzsche nyílt szóval kezdte hirdetni a nép elleni gyűlöletet s az erő, az elnyomó himnuszát. Nietzsche lángész volt, de csodát ő sem tehetett, nem tudta a kispolgárt szellemi arisztokratává emelni, hogyan képzelik ezt mai epigonjai?

De ha nem is lehet a kispolgárt szellemi arisztokratává nevelni, meg lehet akadályozni azt, hogy olyan hatalmas tömegek asszimilálódjanak a különben is már anakronisztikus kispolgári életstílushoz. El kellene érni azt, hogy a népi kultúrközösség megszűntével szárazra vetett tömegek szellemi szükségletei magasabb szellemi szinten, magasabb igényekkel lépjenek fel. Ennek persze ismét csak társadalmi feltételei vannak s ezek között nem utolsó helyen áll népoktatásunk s a népnevelés megfelelő fejlesztése, ez azonban túlhaladja jelenlegi fejtegetéseink körét. Viszont szorosan idetartozik a másik: az író s az irodalom szerepe ezen a téren. S ez annál fontosabb, mert ismételten rámutattunk arra, hogy a mai ponyva nagy elterjedésének egyik nem elhanyagolható oka éppen az a törés, ami a múlt században bekövetkezett azzal, hogy az olvasni megtanult tömegek s az irodalom egymásratalálása nem sikerült, illetőleg megakadt. Ez azóta csak rosszabbodott, részben azzal, hogy a ponyva nemcsak kielégíti az olvasni vágyó tömegeket, hanem valósággal el is kábítja őket, az irodalom pedig még inkább elszakadt a tömegektől s a Parnassienek mutatta úton igen messze haladt s Proust s Freud óta olyan térre tévedt, ahova nemcsak a tömegek, de még az intellektuális elit sem mindig tudja követni: az Én mély, sokszor tudatalatti, sokszor azonban egyszerűen abnormális rejtelseibe. Ezek ugyan tagadhatatlanul érdekesek a szakember, az író, de sokkal kevésbé az olvasó számára. Ez természetesen csak ténymegállapítás

kíván lenni, nem pedig kifogás, mégcsak nem is kritika, s azt is leszögezhetjük, hogy ez se nem Proustnek, se nem Freudnak a hibája. De az olvasónak az olvasmány, a könyv nem tanulmány, nem is műfaj vagy formaprobléma, hanem az élet és emberismeret forrása is, emberek, lelkek érintkezése is. Ablak, amelyen át embereket, tőlünk különböző embereket, azok életét és társadalmát látjuk, de leszűkített s az író egyéniségén átszűrt egyént és társadalmat. Azonkívül még azt az ablakot is, amelyen át ezzel a már leszűkített világgal találkozhatunk, az író vágja nekünk szűk környezetünk vastag falán. Így tehát az író szerepe ebben a kérdésben rendkívül nagy, nagyobb mint a hatáságé talán s így nem lesz érdektelen az írók véleményét is hallani erről a kérdéstről.

Iktassuk ide az irodalom s az irodalmi élet egyik kitűnő ismerőjének, ahogy magát nevezi, az «aggódó írástudónak». a véleményét a kérdés irodalmi, illetőleg írói vonatkozásairól. «A céhbelit — írja — nemcsak a nép ponyvafogyasztása nyugtalanítja, sőt ez nem is annyira téma, mint az a jelenség, amit az olvasók árulásának lehetne nevezni. A valaha komoly irodalmat fogyasztó réteg hagyja cserben a komoly könyveket. A művelt réteg zsugorodik össze, nemcsak az olvasni tudók számához viszonyítva, hanem abszolút számban. A középosztálybeli olvasók, akiknek ősei még a Tudományos Gyűjtemény, az Athenaeum, az Aurora előfizetői voltak s lehetővé tették a magyar irodalmi életet, most cserben hagyják az irodalmat, amelynek nagyapáik még munkatársai voltak. Ez az olvasó árulása.»

Hát ez mind szép, csak éppen nem igaz. Nagyapáink korában az írónak jó, ha pár száz olvasója volt s műve még kevesebb példányban jelent meg, ma a legszublímáltabb irodalmi mű is legalább ezerben s az rendszeren el is fogy s el is olvassák, s az irodalmi élet sem kisebb, mint nagyapáink korában volt. Ezt a művelt réteg számszerű fogyásának beállítani ép olyan tévedés, mint a belőle levonható minden következtetés. Kár is lenne ezzel az állásponttal komolyan foglalkozni, ha nem volna egyben olyan szomorú társadalmi jelenség, szociális tünet is. Idézzük csak tovább az «aggódó írástudót»: «Igaz — mondja —, az irodalom egyre határozottabban vall színt: az olvasó meg

hazug megnyugtatót, az érdekes mindent feledtető meseszöveget keresi... A tömeg, a kispolgár lázad már az érthetetlen s kényelmetlen irodalom ellen. Egy forradalom Cronin, Mitchellel és Földessel». Ortega nem tehet róla, hogy a tömegek lázadása a rossz írók irodalomellenes lázadásával azonosul az «aggódó írástudó» szemében, de azért mégis a hangzás kedvéért a forradalom és a lázadás szókat azonos értelemben használni épp az írástudónak nem volna szabad azon egyszerű oknál fogva, hogy a két szó két különböző fogalmat takar. Az pedig sehogy sem érthető, hogyan nézheti mindezt «forradalomnak», hiszen a kispolgár lázadása távol áll attól, hogy forradalom legyen, az irodalom pedig még igazán nem süllyedt annyira, hogy csak ilyen «forradalmat» produkáljon!

Mindazonáltal fontos ez az álláspont azért, mert rávilágít az irodalom s a társadalom, az író s az olvasó viszonyának arra az oldalára, amit a közönség, az olvasó nem ismerhet. Azt mondja ugyanis, hogy «az új író típus tudatosan magános, a barbárok szeme és füle elől menekülő közösségellenes művész. Az olvasni tudó barbárok valóban a legveszedelmesebb ellenségei az irodalomnak. Ez a barbárság — amit nevezzünk alfabetizmusnak —, lassan megfojtja az író... A magános író . . . visszanez. Látja, hogy a tömeg nem követte őt a meredek úton». (Hátha nem tudja követni?) «Érdemes-e hát írni? Az írni-olvasni tudók száma felduzzadt, de vajjon érdemes volt-e megtanítani a barbárokat erre az ügyességre?».

Nem, nem érdemes írni, ha az írástudó ezt a kérdést egyáltalában felveti. Tétélezzük fel azt is, hogy a barbárokat tényleg nem volt érdemes megtanítani írni-olvasni. De ha ez így is lenne, hogyan képzelet azt, hogy el lehet felejtetni a barbárokkal ezt az ügyességet. A «közösségellenes művészt», az bizonyára nem érdekli, hogy vajjon nem hasznos-e ezeknek a barbároknak ez az ügyesség, hiszen nem olvassák az ő műveit, ami pedig az ő szemében az olvasni tudás egyedüli haszna.

Az olvasó tudomása szerint ugyan az írók nem mind «közösségellenesek», olyanok is voltak, akik benne éltek korukban s közösségükben s mégsem lettek ezáltal rosszabb írók, sőt még kevésbé írók sem. Sokan ugyan ezt nem helyeslik s nem hiszik, de ez az ő véleményük, az olvasó pl. olvassa Petőfit

s Adyt akkor is, ha a mai «közösségellenes írók» Adyt rossz költőnek tartják, sőt Petőfiről is fitymálva jegyzik meg, hogy sok rossz verset is írt... Az ilyen s ehhez hasonló tökéletesen egyoldalú és hamis szemlélet igen szomorú jelenség. A közönség ugyanis olvasni akar, az író meg retteg a közönségtől, találkozniuk tehát nem lehet. Igaz, hogy nem is volna szabad, ha az irodalom öncélú, mert azt veszélyeztetné a közönség, s ha az író közösségellenes és magános, mert akkor nincs szüksége közönségre s közösségre, csupán azt nem érti egészen a barbár olvasó, hogy miért akkor a vád, az olvasó árulásának a vádjá, mintegy válaszul az «írástudók árulásának» a vádjára.

A közönség szempontjából a kérdés másként hangzik. Az olvasó olvasni akar. . . ellenben . . . még az irodalmat szerető olvasónak is a *mi* van olyan fontos, mint a *hogyan*, azaz a mondanivaló, a tartalom, a mese van olyan fontos mint a stílus és lényegesen kevésbé érdeklő az író énje, mint az íróé. Ebben különbözik a «közösségellenes» írótól s itt jut közelebb részint a ponyvához, de azokhoz a írókhoz is, akik nem közösségellenesek. De eltekintve attól, hogy az olvasónak más problémái is vannak, mint a stílus, nemcsak az irodalom iránt érdeklődik, még akkor sem, ha szereti az irodalmat. Van még pl. zene, képzőművészet, társadalom, technika, tudomány stb., hogy csak a szellem területén maradjunk s ne beszéljünk mindennapi munkájáról, amiben elfárad s ami az íróéval ellentétben nem irodalom, sőt azzal semmi vonatkozásban sincs.

A közönség, az irodalmat olvasó közönségnek nagyobbik része nem tudja élvezni azt a «fórrólüktetésű» írást, mely olyan, «mint egy komoly és nemes trapézmutatvány háló nélkül, nagyon magasan». s amelybe «az író s olvasója beledermesedik, ha sokáig tart». Csodálkozunk-e azon, hogy az értelmiségi, az irodalmat szerető olvasó is beledermesedik s Jókaihoz, Mikszáthhoz, Petőfihez, Adyhoz, Tolsztojhoz, Dickenshez fordul, hogy ezt a dermedtséget feloldja, vagy hogy közelebb maradjunk Móriczhoz, du Gardhoz, Solochovhoz, Sinclairhoz, József Attilához s a többiekhez. Nem csodálatos tehát, hogy ezeknek ma is sikerük van, mert az olvasónak sub specie aeternitatis gyakran jobb az ítéletük mint az íróknak, hiszen írók, irodalmárok voltak azok, akik Petőfinél nagyobbak tartották Hiadort, s azt aján-

lották az olvasóknak, akik ma már Hiador nevét sem ismerik talán, de Petőfi mellett kitartanak még ma is.

Nem is az irodalom, a közönség s a közösség, az olvasók érdekében volna fontos, hogy az élő irodalom utat találjon a tömegekhez. De ennek az lenne a feltétele, hogy ez az irodalom földönjáró, barbárul kifejezve olvasható, mégpedig a közönség szemében is olvasható irodalom legyen. Ez ugyan a mai kritika szemében értékítélet, még hozzá kedvezőtlen értelemben. Legutóbb is pl. egyik irodalmi folyóiratunkban a következő mondatot olvastuk egy új magyar regényről szóló kritikában: «S végül, nem szívesen mondjuk el a legsúlyosabbat, a fojtott füstölgésű, tömörízű régi versek költőjének regénye könnyű, kellemes olvasmány». Pedig nem voltak rossz írók azok, akik olvashatóan hangolták össze a stílust s a mondanivalót, s amellet komoly, a tömegekhez szóló mondanivalóik is voltak. S nem hisszük, hogy az olvasó tévedne akkor, mikor ezt az irodalmat jobban szereti, mint a stílusakrobatikát. Persze nem csak az irodalom olvasnivaló, az olvasó tényleg barbár ahhoz, hogy csak irodalmat olvasson, s kérdésünk nem is az, hogy hogyan szerezzünk az irodalomnak olvasót, ez az írók s a kiadók problémája, hanem azt kutatjuk, hogyan lehetne az olvasótömegeket felszabadítani a ponyva, a társadalom egyéb konvenciói és nyomása alól, vagy legalább is kivezetni próbálni őket onnan. Ehhez természetesen csak eszköz lehet az irodalom is, ami az írónak cél, de eszköz a többi művészet s a tudomány is. Mindez persze nem azt akarja jelenteni, hogy irányított irodalmat akarunk, abból éppen elégünk van már most is. Bővebb magyarázat helyett ismét csak Petőfi példája kívánczik ide.

A tudomány terén is bajok vannak ebből a szempontból, pedig a tudomány hatása a társadalomra legalább is akkora, mint a művészeteké. Ebből elsősorban a társadalom, a technika, a civilizáció problémái érdeklík elsősorban a mai olvasót. A tudományok népszerűsítésének a hőskora ugyan már elmúlt, az a századforduló táján volt, de ma sem felesleges, se nem szükségtelen. Baj ugyan, hogy sok az áltudomány (de ennek igazán nem az olvasó áruháza az oka), s az, hogy ez a műfaj nehéz: sokkal több tárgyi tudás kell hozzá mint stílusművészet, viszont kell hozzá olyan jó stílus, hogy a mű ne legyen száraz

s így olvashatatlan. Ma az író nehezen ereszkedik le a materiális tudáshoz, a tudós meg ritkán tud magyarul olvashatóan írni, ellenben mindketten megvetik a barbár olvasót, az eltömegesedett tömegeket, távol tartják magukat tőle, az tehát ponyvához fordul akkor is, ha nem született ponyvaolvasó.

Felmerülhet itt az a kérdés is, hogy mindez kinek a feladata lenne? Nem tudok rá feleletet adni, de egy bizonyos, a mai ponyva megtalálta a maga organizációját, miért ne találná meg a jó olvasnivaló is. Ez azonban nem írói feladat, hiszen elsősorban organizációs kérdés.¹ Az író pedig alkotó művész, s ezért természetesen még nevelőnek sem jó, még kevésbé organizátornak. Más a lelki alkata s mások a tulajdonságai a nevelőnek vagy az organizátornak s ismét mások az alkotó művészek s igen ritka kivétel az olyan alkotó művész, aki egyben jó organizátor is lett volna.

Szeretném újra hangsúlyozni, hogy amit az irodalomról s a mai íróról fentebb mondtam, az nem minden élő íróra vonatkozik, de ettől eltekintve is csak ténymegállapítás, nem pedig gáncs, kifogás vagy akárcsak kritika. Bár a kritikára mindenki jogosult s súlyos hibának tartom azt a végeredményben szellemellenes álláspontot, hogy írók sürgessenek olyan szervezet, amely megvédené őket a kritikusoktól, nem érzem magamat hivatottnak arra, hogy kritikát gyakoroljak, s azt is tudom, hogy az irodalomnak öncélú törvényei vannak (bár ezek úgylátszik nem mindörökérvényűek), s így nem is kívánható, hogy az író ne azokhoz alkalmazkodjék.

De olvasó vagyok s olvasóként reagálok az irodalmi művekre. Ez természetesen lehet hogy barbárság, s bizonyos, hogy egyoldalú, legalább is olyan egyoldalú, mint az íróké, de nem reagálhatok másként, mert csak olvasó vagyok s nem reagálhatok íróként, hiszen nem vagyok író. Az olvasó pedig vagy elolvassa a műveket, vagy nem, ha elolvasta, vagy tetszik neki vagy nem. Ha tetszik, keresni fogja annak az írónak a többi művét is, ha nem, nem olvas többet attól az írótól. Ez is lehet, hogy helytelen, de az olvasónak olyan szuverén joga, amit az

¹ Köztudomású, hogy nálunk a könyvet nem veszik, nálunk a könyv «el lesz adva».

írónak respektálnia kell, ami annál könnyebb, mert ő függetlenebb az olvasótól, mint az olvasó ötöle. Más szóval: az író írhat olvasó nélkül, de az olvasó nem olvashat író nélkül. Ez pedig igen fontos annak a kérdésnek eldöntésében, hogy mi lenne az írónak feladata a ponyva elleni küzdelem terén.

Illetéktelen vagyok ebben a kérdésben, az kétségtelen, mert ez nem az olvasók, ez az írók dolga s ha mégis beleszólok, azért teszem csupán, mert szeretem az irodalmat, de ezenfelül az a meggyőződésem, hogy az irodalomnak nagy és fontos feladata s szerepe van a társadalom s közösség életében, s ha nincs, akkor ez súlyos hiba, amin segíteni kellene. De talán nem annyira az olvasónak.

Nagypál István író erre vonatkozólag azt mondja, hogy az író «törekedjék arra a hatásra, amit elejtett s amit a ponyva emelt fel: teremtsen újjá az írói alkotás legfőbb eszközét: a kalandot, a mesét». Mint olvasó, úgy érzem, helyes nyomon jár, ami a dolog mesterségbeli részét illeti. De mást is mond: «az írónak s az olvasónak egyaránt meg kell változnia s ez hosszú és nehéz feladat». Talán mégis meg lehet kísérelni, de az íróknak kellene kezdenie, nemcsak azért, mert az olvasó nehezen változhat meg az író változása nélkül, hiszen az olvasó mégannyira megváltozhatik is anélkül, hogy ez az íróra hatna, míg az író legkisebb változása azonnal hat az olvasóra. Azonkívül nagyobb szellemnek nagyobb a társadalmi felelőssége is, nemcsak a hatása, azt pedig igazán senki sem tagadhatja, hogy az író nagyobb intellektus, mint olvasója. Így tehát ha ma az író s az olvasó viszonyában bajok vannak, úgy azokért egészen természetesen kisebb felelősség terheli az olvasót. Az olvasó meghódítása, vagy, ha úgy tetszik, visszahódítása van olyan szép és nemes feladat, hogy érdemes lenne egy kicsit változni, annál is inkább, mert ez egyben embermilliók szellemi felszabadítását is jelentené a ponyva, a kábítószer hatása alól, másról nem is beszélve. A szellem felszabadításának egyik területe ez is.

Talán ott kezdődhetnék ez a változás, hogy ne zárkózzanak el az Én sötétkamrájába a profán közösség elől, hanem megnézik s meglátják az «eltömegesedett tömegek». embertelen emberségét s magukévá teszik problémáikat, amelyek nem irodalmiak, sőt mégcsak nem is mindig szellemiek. Vájjon nem

méltóbb-e ez az íróhoz, a szellem emberéhez, méghozzá a szellem területén is az élenjáróhoz, mint az, hogy a közösség problémái elől elmenekül egy hazug és torz elefántcsonttoronyba vagy mondvacsinált szigetre s sok-sok emberi probléma helyett egyet, ha mégoly tiszteletreméltót, egyetlen problémának tesz meg. Nem mi vagyunk hivatottak felelni, ez nem a mi problémánk, az olvasóké, de ezt a kérdést mindenesetre feltehetjük, vajjon képesek-e erre a mai írók, természetesen nem azon kevesek, akik ezt megtették, sőt ehhez nem is kellett «megváltozniok».

Ha talán túlzás is az, hogy a mai írókból «hiányzik az igazi, megtermékenyítő . . . , irodalmi alkotást kiváltó élmény», ez csak tisztán irodalmi szemmel nézve túlzás, társadalmi szempontból nem az, még az sem, hogy «ez az élmény a mai korban csak szociális élmény lehet». Más társadalmi osztályokhoz tartozó íróknak azonban általában más-más az irodalmi élménye, tehát. . . önkénytelenül is igyekeznek arra, hogy osztályuk szellemi igényét kielégítsék.

Az író ma az intellektuális polgári osztály életét éli, erősen individualista, sőt túlzottan, majdnem anarchisztikusán az, aki az «Ént helyezi a világmindenség központjában. Magasan él tehát a tömegek szintje fölött nemcsak szellemi, hanem rendesen anyagi téren is. A kispolgártól tehát lényegesen magasabb intellektusa mellett az is megkülönbözteti, hogy ő lehet individualista, azaz individualizmusa nemcsak «vágyalom». Mindenesetre a közönséggel való találkozás érthetően igen nehéz, viszont azonban azért lett az irodalom egy kis kör belső élete, ami tisztán irodalmi szempontból helyes lehet, de társadalmiból nem az, elsősorban azért, mert ezáltal a közösséget megfosztja az irodalom széleskörű hatásától, ami egyes korokban olyan termékenyen hatott. (Voltaire, Petőfi stb.)

A ponyva kérdése azonban — mint már megállapítottuk — elsősorban s főleg szociális és nem irodalmi kérdés. Ha tehát az író veszedelemnek érzi a ponyvát, s komolyan akar küzdeni ellene, akkor oda kellene állania azok mellé, akik a mai társadalom olyan mélyreható és alapos reformjáért küzdenek, amely reform több más hatása mellett a ponyvát, a társadalmi kábítószert is fölöslegessé teszi. Ez természetesen nem kötelessége az íróknak, de talán nem is érdeke, eltekintve attól, hogy brutális

nyíltsággal veti fel azt a kérdést, hogy vajjon otthagyja-e az író az ú. n. individualizmus hamis és mesterkélts burkát s leszáll a tömegek közé s megkeresi velük a szellemi érintkezést. Nehéz kérdés és nehéz rá felelni s nem is az olvasó adhat rá feleletet. Az írónak, a művésznak mindez nem árt meg, példa rá Eötvös, Ady, József Attila és sok más. Nem is ezen múlik, hanem azon, hogy vajjon az író individualizmusa csak szellemi vagy pedig egyben társadalmi (szociális) életforma is. Minden jel arra vall, hogy főleg ez utóbbi, hiszen éppen ezért jutott el az irodalom, illetőleg az író a mai közösségellenes magatartásig. Akkor pedig az író s a közösség nem, vagy csak igen nehezen találkozhatik a társadalmi harcban, amely természetesen csakis politikai síkon fog lezajlani, hiszen tisztán politikai kérdés. A tömegek tehát küzdelmüket a szellemi felszabadulásukért az írók nélkül, sőt talán azok ellenére lesznek kénytelenek megharcolni.

De azért ez a harc nem irodalomellenes, nem is lehet az, hiszen az emberi szellem felszabadításáért küzd, de lehet, hogy íróellenes tendenciái lesznek. Az irodalom azonban végtelen folyam, amelyben csak vízcseppek az írók, miként végtelen, csak nagyobb folyam az emberi közösség is s még kisebb cseppei az egyének, az individuumok. A folyam pedig akkor is folyam marad, ha vedrellel emelgetünk ki belőle nem is kevés vízcseppet, az izolált, a folyamból kiemelt vízcsepp pedig eltűnik: felszívja a föveny, vagy párává tűnik a napon.

Borbély Mihály.

FIGYELŐ

MÓRICZ ZSIGMOND.

Nagy megpróbáltatásunk idején, amikor vérben és vasban állva védi a nemzet a múltat, őrzi a jelent és építi a jobbnak remélt jövőt: ismét elvesztettünk valakit, aki a magyar élet hármaskeresztútján egyik biztos vezetőnk volt. Móricz Zsigmond elhunyt szeptember 5-én gyászba borította a magyar irodalmat, melynek legutóbbi virágkorát már-már egyedül képviselte. De az író halála a magyar társadalomnak és közéletnek is fájdalmas vesztesége. Nemcsak azért, mert literatúránk sokszázados hagyománya szerint író és nemzet nálunk válhatatlan sorsközösségben él, hanem mert Móricz Zsigmond — túl ez általános törvényen — mindvégig a magyar élet egyik eleven hajtóerejeként működött. Írói munkásságát is tulajdonképpen csak akkor tudjuk igazságosan és teljesen felfogni, ha azt egész életművébe beleágyazva szemléljük. Ez az életmű pedig nemcsak szorgos tollal írt gazdag oeuvréből áll; beletartozik minden, amit Móricz Zsigmond, az ember, az ízig-veéig magyar ember, fajtájának példás képviselője, szerkesztői és előadói asztaloknál, társaságban, vitaesteken jellemző egyéni magatartásával hirdetett és tanított.

Móricz Zsigmond még életében megérte a legnagyobb elismerést, ami írónak osztályrészülnél juthat: pályatársai megbecsülését és a közönség szeretetét. Temetésén a magyar társadalom minden rétege ott volt. Sírját barátok s hívek százai vették körül, urak és parasztok, írók, tisztviselők, munkások, öregek és fiatalok, férfiak, nők és gyermekek. Utolsó Isten hozzád-ot mondani eljött mindenki, akinek ez a nagy író valamit is adott, már pedig Móricz Zsigmondnak sok ajándéka volt a magyar társadalom számára. . .

A gyermek az ő mesekönyvéből, a «Boldog világ». csengő-bongó versikéiből ismerhette meg a magyar szó szépségét, a képzelet derűs játékát, a mese önként áradó tiszta patakját, amely annyira különbözik az idegenből átlántált gyermekmesék vérrel és borzalommal kevert sötét vizétől, a gyermeki fantáziát nem felszabadító, hanem

inkább megdermesztő, beteg mitológiájától. Az ifjú Nyilas Misi ideális törekvéseiben találhatta fel eszményeken nevelt lelke mását s hány magyar diáknak lett szegénységben, nélkülözések közt lepergetett tanulóéveiből egyetlen drága öröksége az áldott anyai szózat: «Légy jó mindhalálig!» Móricz Zsigmond gyermekmeséivel és ifjúsági regényeivel olyan feladatot végzett, amelyre íróink — helytelenül értelmezett írói öntudatból, vagy Isten tudja mi miatt — újabban egyre ritkábban vállalkoznak. Így csúszik át azután a gyermek- és ifjúsági irodalom szép hagyománya egy Jósika, Jókai, Mikszáth és Gárdonyi örökségéből harmad- és tizedrangú tollforgatók kezébe s lesz léleknemesítő és emberformáló tényező helyett a könyvkiadóipar martaléka. Móricz Zsigmond két remekműben vallotta meg, hogy író számára nincs szebb feladat, mint nagyoknak és kicsinyeknek egyaránt kedvence lenni. Az elhunyt nagy elbeszélőnek ezt a fényoldalát annál szükségesebb kiemelnünk, mert igazságos és hiánytalan megismeréséhez épúgy hozzátartoznak, mint egyik legelső bájos írása, a «Harmatos rózsa». A város álirodalmon, rózsaszínű szalonponyván nevelkedett olvasóközönsége az ő novelláiból, regényeiből és drámáiból ismerhette meg a magyar falu és a magyar paraszt igazi arcát, felbecsülhetetlen értékeit és megoldatlan sötét problémáit, a falu pedig, az elesett magyar falu és az «Isten háta mögötti» kisváros ugyancsak az ő kíméletlen kézzel, mert nagyon is aggódó szeretettel írt társadalmi regényeiből, novelláiból és cikkeiből döbrent rá tulajdon elmaradottságára... Ez a sok öneszméltetés, indítás és ösztönzés a nagy írónak és a nagy nemzetnevelőnek egyaránt felbecsülhetetlen értékű ajándéka.

Móricz Zsigmond írói hírnevét a naturalizmus jegyében fogant néhány erőteljes művével alapította meg. A prózában a «Sárarany», a drámában a «Sári bíró» az a két jellegzetes alkotása, melyekben Móricz Zsigmond — szakítva a magyar parasztábrázolás korábbi hagyományos formáival — a már-már kabaréműfajjá züllesztett életkép helyébe a magyar falusi élet és a magyar paraszti lélek tiszta, hamisítatlan, nyers erővel, de egyszersmind romlatlan szépségekkel kivirágzó példáit állította. A «Sárarany» Túri Danija nem azért tipikusan Móricz Zsigmond-i figura, mert az író — a nyugatosok forradalmi lázában — alkotó ereje szabadságát a verizmus szabadosságáig itt élte ki először, hanem azért a magasabb eszmei jelentéséért, amelyet ez az újfajta Toldi Miklós sorsában hord: robusztus tehetségét, rendkívüli erejét és képességeit a lomha, kiműveletlen magyar parlagon nem tudja méltóképpen kifejteni. A «Sári bíró»-val viszont a népi vígjáték új útját nyitotta meg,

amely hazug idillek és romantikus művirágok helyett a való élet költői megnyilatkozásaihoz vezet. Ettől fogva mindvégig megmarad a reális szemlélet síkján; nem irodalmi divatból, hanem magyar fájának természetes ösztönéből. Ebben az irányban fejlődött zsenije negyedfél évtizeden át, a nép és a föld egyre gazdagabb s mélyebb gyökereit tárva fel.

Móricz Zsigmond egyenes úton s — mint minden nagy szellem — magányosan róttá pályáját. Mindvégig céltudatosan haladt előre, nála hűségesebben s következetesebben senki magyar író nem tartott ki eszményei mellett. Írásai mégsem egyhangúak. Valami csodálatos mély zengése van szavainak, mint ahogy immár örökre elnémult emberi hangja is végtelenül kedves, lágyzsongású, szép férfihang volt, gyöngéd és szelíd, nyájas, de öntudatos. Ez a «nagy zöngésű húr» emlékeztető hang talán egész egyéniségének legjellemzőbb bélyege. Ezt emeli ki Ady is elsősorban a Móricz Zsigmondhoz írt «levél-féle» versében, amely intuitív erővel világítja meg a megénekelt jóbarát munkásságának irodalmi és társadalmi jelentőségét: «Temeszteni is tudsz és tudsz támasztani... És ami benned él — el fog jönni hozzánk . . . Hallva, nézve, írva, sok-soksokat adtál... Te vagy Nyugat csapátának keleti zászlója . . . Leszámolás a hazug előítéletekkel, szükségszerű — de nem föltétlenül erőszakos — szociális forradalom, lelkes hivatástudat és nemzetszolgálat, európai igényeket magyar hagyományokkal egybekapcsoló törekvés: ezekben látta Ady az alkotóereje teljében álló Móricz Zsigmond szerepét, ezekben foglalhatjuk össze ma is életművének legfőbb eredményeit.

«Nagyzöngésű», tartalmában is rendkívül finoman árnyalt, gazdag elbeszélő hangja egyéni stílust biztosított számára az ifjúsági irodalomban, a parasztragédiában és falusi vígjátékban, a kisvárosi polgárság és az alföldi gentry-világ ábrázolásában egyaránt. De meg tudta teremteni az egyéni kifejezés és a történeti stílus egységét is, amint arra «Erdély» című regénytrilógiájában nyújtott klasszikus példát. Alapos történelmi tanulmányokra támaszkodó, de e tanulmányoktól meg nem kötött toll vetette papírra e hatalmas művet. És ahogy a szeszélyes Báthori Zsigmondot Kemény Zsigmond regényéből, az országépítő Fráter Györgyöt Jókai regényéből egész életünkre sajátunknak valljuk, ugyanúgy Bethlen Gábornak, a nagy fejedelemnek, hatalmas alakját és sok vérrel s áldozattal megszentelt Tündérkertjét Móricz Zsigmond regénye idézi fel számunkra leghitelesebben.

Móricz Zsigmond íásaiban az előadás hangja, az elbeszélés

művészete ragad meg leginkább. Nagy egységekre törekvő szerkezetei nem mindig hibátlanok, drámai koncepciói többnyire az epika kényelmesebb medrébe illeszkednek, de ahogy alakjait beszélteti, az a közvetlen, kevés szóval is sokat, mindent kifejező előadásmód, az már hibátlan, tökéletes, mesteri. Főhőseiben a higgadt epikai ábrázolásnak néha fölébe kerekedik a lírai szenvedély, de történeteinek mellékszereplői, az epizódjelenetek és a leíró részletek: írásművészetét néhány sorban is kifejezik. Az alföldi magyarok, gazdák és pásztorok, a kisvárosi társadalom ismert alakjai szinte évszázadok óta egyformán élnek: de irodalmunkban csak azóta ismerjük és értjük vonásaikat, mióta Móricz Zsigmond élénk figyelő tekintete meglátta és alkotó ösztöne papírra vetítette őket.

Móricz Zsigmond ábrázolásmódjának és előadóművészetének a novella a legtermészetesebb kerete. Ez a nagy magyar hagyományokra utaló műfaj az ő teremtő zsenijétől valósággal megújodik s szebbnél-szebb virágokat hajt. Nem hiába forrt nevével egybe a «Hét krajcár» című elbeszélés; ez és ehhez hasonló számos műremeke (pl. a «Barbárok») akkor is a legnagyobb magyar elbeszélők között biztosítanak neki helyet, ha nagy regényeit és drámáit meg sem írta volna. Pedig regényei is, drámái is mindmegannyi ünnepi eseményt jelentettek irodalmi életünkben, még ha ez utóbbiak nem is közvetlenül színpadi fogantatásúak, mint két leghatásosabb vígjátéka: «Nem élhetek muzsikaszó nélkül» és «Kerek Ferkó».

Móricz Zsigmond több elbeszélésében büszkén hivatkozik atyja foglalkozására. Atyja ács volt és ez a foglalkozás mintha átöröklődött volna a fiúra is. Irónkban is volt valami az ácsmesterségből: nagy szálfákkal, hatalmas gerendákkal foglalkozott, kereste a nagy szerkezeti megoldásokat, de szívesen elidőzött apró részleteknél is, élvezte a fény és az árnyék finom játékát, amit csak a biztos anyagkezelés, egyes felületek finom megmunkálása válthat ki. Technikáját ugyanaz a nemes plaszticitásra törekvés jellemzi, mint szobrászbarátjátét, Medgyessy Ferencet.

Nem feladatunk Móricz Zsigmond irodalmi jelentőségét kritikai szempontból méltatni. Ezt elvégzi majd az irodalomtörténet, amely műveit már életében is elég tárgyilagosan igyekezett vizsgálni. A legmagasabb mértéket alkalmazhatja majd s szenvtelenebbül, mint ahogy azt ma még tehetnők. Bizonyára ő sem volt mentes a tévedésektől. Hogy naturalizmusa mennyire időtálló, hogy egyes alakjaiban mennyi a művészi igazság és az elfogult szemlélet, hogy problémalátása némely vonatkozásban mennyire igazolható, mondom, mindezt nem a közvetlenül érdekelt kortárs, hanem a független

utókor hivatott megállapítani. Mi csupán azért utaltunk írói egyénisége legfőbb vonásaira, hogy társadalmi életünket befolyásoló szerepét mentől hívebben felfoghassuk. Móricz Zsigmond többször megmondta, hogy számára az írás nem öncél, hanem szolgálat. Nála a szó tettel egyértelmű s szuverén joggal élt is a szó hatalmával. Móricz Zsigmond a nagy nemzetnevelő írók fajtájából való. Azzal, amit írt, a lelkeket megfogni, formálni és irányítani akarta, egy bizonyos cél — többnyire súlyos társadalmi bajok orvoslása — érdekében. Félre ne értessem! Írásai nem eszközjellegűek, de Móricz Zsigmond az évszázados magyar írói hagyományok szellemében úgy írt, hogy írásai a gondolkozni is szerető olvasónak eszméltetést, serkentést, termékenyítő erőt jelentsenek. Lerombolta az idealizált paraszt képét s helyébe az igazi falut állította, melynek szemlélete a társadalomnak már nem olyan kellemes és megnyugtató, de ez az ábrázolásmód a magyar életet szociális síkba állítja s a korábbi l'art pour l'art-irodalomból cselekvő tett, nyugtalanító kezdeményezés, mozdító akarat lesz. Ezért Móricz Zsigmond írói magatartását szociológiai szempontból is meg kell figyelni, mert irodalmi szempontból nem mindig igazolható gesztusait csakis így mérlegelhetjük igazságosan. A «Rajongók» átírásával bizonyára nem annak az írói játékszenvedélynek hódolt, hogy Kemény Zsigmond darabos, nehéz nyelve mint idomítható a mai könnyebb lejtésre, hanem azt a társadalmi feladatot igyekezett ellátni, hogy irodalmunk egyik hatalmas nyers gyémántját mindenki közkincsévé tegye. Régi vita, hogy az ilyen kísérleteknek mennyiben van jogsultságuk s mennyiben nincs, Móricz Zsigmondot, ha tévedett is, tiszta, nemes szándék vezette. Az irodalomtörténet örökké sajnálni fogja, hogy — különösen utolsó éveiben — halhatatlan novellák s regények írása helyett miért pazarolt hónapokat és éveket szerkesztői munkálatokra, folyóirat kiadására, antológia összeállítására s egy elfelejtett író hagyatékának új kiadására. A szociológia azonban pontosan látja e tevékenység rugóit: amit tett, fontos és sürgős feladatnak tekintette, amelyet másnak átengednie nem lehet s ettől őt sem baráti szó, sem tudós érvek el nem térítették. Ez a tevékenység sem volt tehát ezüstös, szép öregkorának csupán pihentető játéka.

Építő, segítő szándék vezette minden mozdulatát. A nagy nemzeti értékeket bele akarta vinni a nemzeti köztudatba s különösen annak a rétegnek tudatába, amelyre ő szinte kizárólagosan figyelt: a felemelkedni vágyó falusi nép gondolatvilágába. Közülök származott, joggal hihette hát, hogy ő tudja legjobban: mire volna

leginkább szükségük, milyen mondanivalónak, mely irodalmi emlékeknek van az ő lelkükben legközvetlenebb rezonanciája. Ezeket igyekezett tehát összegyűjteni, közvetíteni, ezeknek tanításaival akarta lelküket formálni s gondolkodásukat egy új, öntudatosabb magyarság számára kialakítani. Ebből a szempontból kell tehát mérlegelni azt a rengeteg munkát, odaadást, szeretetet és elfogultságot, amellyel «Kelet Népe» c. folyóiratát és «Magvető» című irodalmi olvasókönyvét szerkesztette s Tolnai Lajos műveit sajtó alá rendezgette. Lapját mint lelkéből lelkezett gyermekét szerette, minden egyes számát aprólékos gonddal állította össze, mert — mint mondta — úgy érzi: szegényebb lenne szellemi életünk, ha e cikkek és versek tömegét itt közzé nem tehetné. Számos új tehetségnek nyitott fórumot s figyelemreméltó írói gárdát és olvasóközönséget alakított ki.

Élete utolsó éveiben így lett vezére egy mindinkább növekvő körnek, az úgynevezett népi írók táborának, akiknek minden törekvése a magyar paraszti társadalom kulturális és gazdasági fölemelése, egyszóval a népi erőkből megújuló Magyarország kiépítése. Húsz év óta ebbe az irányba tör nálunk minden nemes kezdemény és őszinte magyar szándék, Móricz Zsigmond azonban a közös nemzeti feladatok megvalósítását elsősorban éppen az érdekelt réteggel kívánta elérni. A «Kelet Népe» ennek a messzetelektől programnak volt egyik eszköze, ez volt az elvi célkitűzések, gyakorlati módszerek és szellemi erőtartalékok gyűjtőmedencéje.

Móricz Zsigmondot a magyar nép társadalmi, gazdasági és művelődési kérdései egyaránt foglalkoztatták. Természetes, hogy mint író a szellemi szükségletek fejlesztésén és kielégítésén dolgozhatott legeredményesebben, de tőle telhetőleg a másik két feladatkörre is kiterjeszkedett. Társadalmi és gazdasági megújulást hirdetett elbeszélő műveiben, drámáiban és cikkeiben minden sorával fajtájának megerősödésén, fölemelkedésén dolgozott. Megható közvetlenséggel karolt fel minden mozgalmat, minden kísérletet és kezdeményt, amely a gazdasági jólét legkisebb ígérését is nyújtotta. Mondják, egy darabka újfajta gyártású téglával hosszú ideig járta az országot, előadásokat tartva annak előnyeiről, mert úgy vélte, hogy ez az olcsó és tartós téglá minden nincstelen magyar saját házának alapköve lehet. A társadalmi fölemelkedés terén a nép főiskolákat tekintette a legfontosabb szerveknek, és méltán. Folyóiratában külön rovatot nyitott a nép főiskolák elvi és gyakorlati kérdéseinek megvitatására. Szívesen elment előadónak, részt vett

az iskolánkívüli népművelési munkában, így többek között legutóbb egy esztergomi népművelési előadóképző tanfolyamon tartott lebilincselően, érdekes előadást.

Mégis, a legtöbb, amit a népi problémák kiérlelése és fokozatos megvalósítása érdekében tehetett, következetes írói magatartása és műveinek az egész országba kisugárzó hatása. Rendkívül szorgalmas, termékeny író volt. Mintegy hetven kötetnyi megjelent munkájával és hozzávetőlegesen további húsz kötetet kitevő kézirati hagyatékával Jókai termékenységével vetekszik. Könyvei ismételtelen újabbnál újabb kiadásokat értek, egymilliónál több példányban fogytak el, milliók meg milliók olvasták tehát. (Hogy azután műveiből egy egész csomó ennek ellenére sem kapható ma a könyvkereskedésekben, az már kiadói viszonyainkat jellemző szomorú és tarthatatlan tünet.) Ily hatalmas publicitás mellett érthető, hogy neve a legkisebb zugban is kedvesen ismert név volt; maga mesélte nekem az utolsó hetekben, mily megható elismerésben volt része szegényes tanyákon, falusi csárdákban (Rózsa Sándor nyomait kutatva), mikor ezek az egyszerű emberek megtudták, hogy Móricz Zsigmondot láthatják vendégül. . .

Hogy az 1920-as évek óta az újabb magyar nemzedékek egy jobb berendezkedésű, szilárdabb és nemzetibb Magyarország jövőjéről álmodhatnak és egy ilyen Magyarorszáért dolgoznak, abban Móricz Zsigmond írói munkásságának is jelentős része van. Mi már magunkon mérhetjük le termékenyítő hatása mélységét, mennyiségét és minőségét. Többé-kevésbé valamennyien valljuk, hogy a legfőbb indításokat a mai hatvanév körüliek — élők és holtak — egy kiválasztott csoportjától nyertük. Világnézetünket nagyrészt Prohászka Ottokár, történeti szemléletünket Szekfü Gyula, művészeti hitvallásunkat Bartók Béla és Kodály Zoltán, irodalmi magatartásunkat pedig Ady Endre, Móricz Zsigmond, Szabó Dezső és Horváth János alakították ki oly irányító befolyással, hogy azon egy Babits Mihály is csak keveseken és részben módosíthatott. Ez a világnézeti, történeti, művészeti és irodalmi hatás végeredményben egységes szellemi szintézisben találkozik s egy nagy társadalmi reorganizáció szükségétudatát váltotta ki.

Móricz Zsigmond életműve a magyar fejlődésre nemcsak közvetlenül, olvasóközönségén át, hanem közvetve, a fiatalabb írónemzedéken át is kihatott. Zilahy Lajos, Bibó Lajos, Kodolányi János a trianoni csonka határokon belül, Nyíró József, Illyés Gyula, és Tamási Áron a határokon túl egyaránt az ő felszabadító stílusforradalmától és őszinte realizmusától nyertek indítékot pályájuk

kezdetén. Az elszakított területeken alig volt népszerűbb s hasznosabban munkáló írónk Móricz Zsigmondnál.

Móricz Zsigmond tehát a maga nagyon kevés hatvanhárom esztendejével mindvégig jó munkát végzett. Független, szabad pályát biztosított magának s bár soha ki nem vonta magát a közösség életéből, «áldott magánosságban» élt, mint minden nagy alkotó szellem. Megérte, hogy az egész nemzet — osztálykülönbség nélkül — sajátjának vallotta s úgy szállott sírba, hogy írói hitvallása nemzeti életünknek is programja lett.

Bisztray Gyula.

APPONYI ALBERTNÉ.

Derűszemű, halkszavú, a belső békesség harmóniáját sugárzó *dáma* volt gróf Apponyi Albertné. A múlt századnak ez a jellegzetes szava fejezi őt ki. Közeli és távoli országokban találkoztam sok asszonnyal, akiknek nagyobb anyagi hatalom adatott, mint néki; itt-ott olyanokkal is, akik a születés arisztokratikus hierarchiájában még magasabban állnak, mint egy Mensdorff-Pouilly grófnő. Nála nagyobb dámával azonban ebben az életben nem találkoztam.

Maga volt a megtestesült hűség, helytállás, kötelességtudás. Ezek az erények állították őt arra a helyre, melyet a magyar közéletben elfoglalt, ezek vezették őt fáradságos, nehéz és hálátlan munkájában.

Mi volt Apponyiné helye és munkája?

A magyar nők történetének egy különös korszakában érkezett Magyarországra ez az osztrák grófnő, aki a Béccsel szembenálló ellenzéki Apponyi Albert gróf felesége lett. A magyar asszonyok ebben a korban kevésbé vettek részt a nemzeti életben, mint bármikor a megelőző ezer év folyamán. Különböző tényezők szerencsétlen alakulása, régebbi és újabb eszmeirányok, tévtanítások, divatos szólamok piedesztálra emelték a szép, bájos, gyöngé, ingatag, függésben lévő ú. n. «nőies» nőt. A felelőtlen nőt. Akinek a könnyed alakja mellett korszerűtlen ódonságként hatott az örök ideál, a bibliai «erős asszony».

A magyar történelem bővelkedik erős asszonyokban. Olyanokban, akik részt tudtak venni nemzetük küzdelmeiben, szolgálták annak eszményeit, tudatosan élték életét és továbbadták ezt az életet a vér és a lélek eszközeivel. Akik előresegítették a nemzet evolúcióját, segítettek kiterjeszteni a műveltség és az emberséges élet határait, a maguk élete, ereje, boldogsága kincséből hozott áldozatokkal. És mert ez a nemzet szereti, ha a neki hirdetett új igazságok magas helyről jönnek, akkor könnyebben bízik, mindig

akadtak ezer éven át magasrangú asszonyaink között olyanok, akik vállalták a feladatot. Sarolt fejedelemasszonytól egész Veres Pálné, Beniczky Herminig terjed ez a büszke sor. Ott azonban vége.

A kiegyezés korának vidám és felelőtlen légkörében egyszerre nincs többé «mulier fortis» Magyarországon. Még vannak nagyaszonyok, többnyire messze a fővárostól, egy-egy kis kör közepén becsülettel teljesítve a maguk kisebb feladatait, de számuk fogy és utódaik nincsenek. Van néhány tehetséges író, kitűnő tanítónők, akik dolgoznak, ígét hirdetnek, de mind csak szűk köröknek. Vezéraszonyok, akiben együtt legyen tehetség és hivatás a társadalmi pozíció tekintélyével — akinek szavára felfigyeljen az ország — az nincs.

Pedig nagy problémák várnak megoldásra, éppen a nők leg-sajátosabb problémái is. Külföldön mindenütt lázas munka folyik azért, hogy a nők is bekerüljenek az emberi jogok sáncái közé, hogy módjuk legyen tanulni, kenyeret keresni, az állam életében részt venni.

Keserű paradoxon, hogy nálunk Magyarországon, ahol férfi és nő között nem a zsidó-római-germán patriarchális rendszer az őshonos, hanem a messze keletről hozott nemesen emberséges paritásos világnézet, — nálunk, ahol az ősi szokásjog a nőnek többet biztosított, mint amennyi Európa bármely részében néki juthatott, — nálunk, ahol minden törekvés, mely a magyar nőt vissza akarta helyezni a maga méltó helyére, visszhangra talált a férfiaknál is, — éppen, amikor cselekedni kellett volna, a múlt század utolsó negyedében — az asszonyok maguk ejtették el a nagy lehetőséget.

Mulatni akartak, élvezni, tetszeni, megfelelni nem az ősi magyar, hanem a közel-nyugatról importált közizlésnek, hamisított fess bécsi nők akartak lenni, édes feleségek, megható anyukák, de mindig csak két-három gyermek anyái. Aki egy nemzet gondját hordta volna anyai lélekkel, az nem volt köztük, mert ez mint szerep nem volt népszerű.

A lélekvesztésnek ebben a külsőségekben oly víg, a történetíró számára oly szomorú idejében jött idegenből, lett Apponyi gróf feleségévé és magyar asszonnyá Apponyi Albertné.

Nem hozta, nem hozhatta magával mindazt az ősi ösztönöséget, a nemzet lelkével való teljes azonosságot, amit csak a magyar földön született és magyar vérből sarjadt emberek hordozhatnak, — épúgy, ahogy a nehéz szittya nyelv tökéletes hanglejtését sem tudta teljesen megtanulni, egy hosszú élet buzgó szór-

galmával sem. Mégis mindig magyarul beszélt, azokkal is, akik megértették volna másképp is. Magyarul beszélt, noha tudta, hogy rossz a kiejtése, mert azt tartotta, hogy ez a kötelessége és a kötelesség nála előbbrevaló volt mint a hiúság, sőt mint a szép, a tökéletes, a harmonikus iránti vonzódás.

Ugyanezzel a kötelességtudással állt élére a Magyarországi Nőegyesületek Országos Szövetségének, mely nőegyesületeink első csúcsszervezete volt. Amelynek az elnökségre előzőleg felszólított magyar mágnásasszonyok egymásután kosarat adtak, mert sajnálták a közügytől erejüket, idejüket, népszerűségüket, ő vállalta, éppen mert messziről jött és őt nem érintette a nemzeti felelőtlenség szörnyű járványa.

Apponyi Albertné nem született vezérasszonynak, lelkéből hiányzott minden harcos vonás, ezt a lelket nem remegtette meg a küzdelem izgalma, a győzelem öröme; őt nem fűtötte az elhivatottak és a megszállottak fanatikus hite. Ő csak a kötelességét teljesítette, ahogy lehetett, legjobb tudása szerint, tökéletes helytállással, másokért mások helyett. Mindig keresett valakit, magánál hivatottabbat, akinek átadja a nehéz terhet. De nem talált. Így hát vitte tovább haláláig. Ez volt az ő nagy szolgálata, amit második hazájának tett és amivel nevét beírta a magyar asszonyok történetébe.

Ő nem kovácsolt terveket, nem kezdeményezett akciókat. De minden jó ötletet, minden egészséges tervet teljes jóakarattal vett és megtett annak érdekében minden tőle telhetőt, időt, fáradságot és személyes prestíget nem kímélve.

Amikor a genfi nemzetek szövetségébe, annak szociális osztályába női delegátust kerestek, az egyetlen lehetséges választás Apponyiné volt. Nyelvtudása, az, hogy sokéves gyakorlata volt a nyilvános szereplésben és kedves, kellemes egyénisége különösen alkalmassá tették erre a feladatra, ő helytállt ott is és sok éven át védte a nemzetközi nyilvánosság előtt a sokat támadott csonka ország ügyét.

Természetes volt, őszinte és nagyon közvetlen, de természetes volt az az Isten kegyelméből való méltóság is, ami körülvette alakját. Lehetetlen volt ismerni és nem tisztelni.

Egy alkalommal a román delegátus azzal vádolta Magyarországot, hogy mi itt ópiumot termelünk. Előadásának hitelét fokozta több nyugati delegátus állítása, hogy saját szemükkel látták Magyarországon a mákföldeket. «Azt mi tésztára tesszük!» — mondta Apponyiné — amire felhangzott a hitetlen ka-

cagás. A mákot ugyanis rajtunk kívül csak a kínaiak eszik. Apponyiné megígérte, hogy demonstrálni fog — és forduló repülőgéppel megérkezett a Verbőczy-utcai palotából Genfbe egy hatalmas rakomány mákospatkó és kalács. Ezeket Apponyiné apró tálcákon felszolgáltatta a delegátusoknak, akik ettek — és aztán hittek.

Az emberekkel való szerencsés bánásmód nem csak ügyesség volt Apponyi Albertnéban, hanem következménye a lélek mélyén élő, átható, valóban keresztény világnézetnek, melynek alapja a meggyőződés, hogy minden ember Isten képére van teremtve és ezért tiszteletreméltó. Akármelyik nép, faj, osztály keretébe helyezte, akármilyen kevés földi jóval, tehetséggel, vagy akár jómóddal látta el a legfelső Akarat. Utolsó nyilvános beszédében is a keresztény humanitás nagy ügye mellett tett végrendeletszerű hitet.

Most elment közülünk, el ebből a felfordult és véres világból, testét letettük a földbe és mi, akik szirénabúgás, bombaropogás és emberi jajgatás kakofóniájában itt maradtunk, szinte alig tudunk utána gondolni ennek az erős és tiszta léleknek, aki már önnön ragyogó harmóniájában öltözötten emelkedik felfelé Teremtőjéhez.

Bobula Ida.

MILYEN LEGYEN A SZOCIÁLIS TANFOLYAM?

Kormányunk július havában elrendelte, hogy a debreceni és pécsi egyetem jog- és államtudományi kara mellett, a budapesti műszaki és közgazdaságtudományi, valamint a kolozsvári egyetem közgazdasági kara mellett szociális tanfolyam állíttassák fel. A tanfolyamok tartama három egyetemi félév és hathónapi gyakorlat. Hallgató lehet az említett városokban működő egyetemek és főiskolák rendes hallgatója, további rendkívüli hallgató minőségben az, aki legalább középiskolai érettségi vagy ezzel felérő végzettséggel rendelkezik. A tanfolyamok vezetőit és előadóit a belügyminiszter hozzájárulásával az illetékes egyetemi karok jelölik ki négyéves megbízással. Országos szociális felügyelő és szakelőadó, valamint a közigazgatásnál közjóléti előadó 1946 után csak e tanfolyamot végzettek lehetnek.¹

Íme a kormány nagyfontosságú indulása annak az intézménynek megalapozására, amely a magyar társadalom bajainak orvoslása terén a legtöbbre hivatott. A tanfolyamok sikere, de ezen messze túl

¹ 4150/1942. M. E. sz. rendelet.

a szociális munka eredménye is hosszú időre azon fordul meg, hogy a szociális munkások képzésének ez az elgondolása helyes-e vagy nem?

Az úgy komolysága, életbevágó jelentősége azt követeli, hogy őszinte és világos feleletet adjunk erre a kérdésre.

Az elgondolás meggyőződésünk szerint hibás. Nem működhetik jól az olyan intézmény, amelynek munkásait nem a cél szolgáltatásnak szempontjai szerint nevelik. A kormányrendelet az alapvető szempont háttérbeszorulásával másodrangú szempontok előtérbe nyomulását engedte meg.

Vannak pályák, amelyeken fontos a hivatásérzés erős érvényesülése, vannak, amelyeken ez múlhatatlanul szükséges. A szociális tanfolyam végzését igénylő pályák — különösen a szociális előadói pálya — e kategóriába tartozik. A különös hivatást követelő pályáknál, minő a papi, orvosi, tanítói pálya, a hivatásra nevelés elengedhetetlen, az e pályákra nevelésnél tehát különleges nevelési módot kell alkalmazni. Ilyen a szociális munkára nevelés is. Az eredményes nevelés első feltétele ezeknél az, hogy a nevelők, irányítók és végrehajtók egyaránt, hiánytalan birtokában legyenek annak a hivatásérzetnek és hivatástudatnak, amelynek átszarmaztatása és kifejlesztése a hivatásra nevelés leglényegesebb része.

A kormányrendelet ezt az elvi követelményt figyelmen kívül hagyta. Ezzel olyan útra tért, amely nem vezethet el a kívánt célhoz, ahhoz a célhoz, amelyet a magyar élet érdeke tűz az intézmény elé. Az egyetemi karokról sok jót meg lehet állapítani, de azt még legrajongóbb barátai sem állították soha, hogy az egyetemek és ezek jog- és államtudományi karai a szociális szellemnek otthonai, a szociális bajok leküzdésére irányuló hivatásérzet és hivatástudat képviselői volnának. Mi tanúi vagyunk annak, hogy a magyar egyetemek még a társadalom megismerésére törekvő tudományág iránt is oly erős és határozott idegenkedést, mondjuk ki: elutasító magatartást tanúsítottak egészen a legújabb időkig, amilyenre más nemzetek egyetemeinél alig találni példát. A kormányrendelet azt várja, hogy olyan egyetemek jog- és államtudományi karai, amelyeken a társadalomtudományt nem is tanítják, helyesen fogják szervezni és irányítani a társadalmat megismertetni és gyógyítására előkészíteni hivatott tanfolyamokat. Még ha azzal a meg nem engedhető feltevessel élnénk is, hogy a jogi és államtudományi diszciplínák együttese a társadalom megismerését nyújtja, amelynek a sui generis társadalomtudományi szemléleten alapuló szintheticus társadalomismeretre nincs szüksége, akkor is fennmarad az a fontos

kérdés, hogy ez az egyetemi társadalomismeret magában foglalja-e egyben a társadalom sebeinek gyógyítására indító szellemet is? Erre a kérdésre jóhiszemű igennel legfeljebb az válaszolhat, aki egy elméleti lehetőség elképzelését összetéveszti a valósággal.

Való, hogy az egyetemi jogi karok és tanártestületei nem nagy gyakorlati életközelséggel dicsekedhetnek. Egész beállítottságuk más, a szociális szellem kifejlődésének nem kedvező. Ezért nem lehetnek alkalmasak a szociális munkára nevelésre vagy az e munka körüli sáfarkodásra. Senki sem nyújthatja azt, aminek nincsen birtokában.

A hivatásra nevelés sikerének első próbája a hivatottság szempontjából való szelektálás, vagyis a rátermettség nélküliek kirostálása. Nem szükséges sok szót vesztegetni arra, hogy egyetemeink éppen ezen a téren sok megoldandó feladat előtt állanak saját régi munkakörükben is. Az elavult tanulmányi rend és a tanárság és hallgatóság között szinte intézményesített nagy távolság, az együttműködés elégtelen volta közismert. A tudományos munkára nevelésben még megoldást nyerhet a kérdés, ugyanígy az orvosképzésnél is van alkalom a rátermettség elbírálására. A szociális munkára való rátermettséget azonban az előadás tanfolyamain nem lehet megítélni. Az *utólagos* gyakorlati félév sem lehet erre megfelelő alkalom, hiszen tudjuk, hogy az ilyen utólagos próbaidő (lásd: tanárképzés) a humánus szempont túltengése miatt nem lehet komoly szelektív eszköz.

Abból, hogy a tanfolyamot más egyetemi stúdiummal *együtt* kívánja a tervező végeztetni, már is kitűnik, hogy a hivatásra nevelést époly kevéssé veszi komolyan, mint a másik egyetemi stúdiumot. Szemmellátható, hogy a tervezet nem a cél elérésére szükséges mód megfontolásából, hanem más, idegen, legalább is másodlagos, mellékes szempontok érvényesülését keresve készült. Elsősorban az a gondolat lehetett irányadó, hogy a szociális munkás *egyetemi* tanfolyamon kapjon diplomát. Rangos diplomája legyen. Az a gyakori kóros tünet látszik érvényesülni itt is, hogy a magában nem bízó *formális* járulékkal kívánja növelni súlyát s rangimádatban szenvedő közéletünkhöz simulva a legmagasabb fokú iskola káprázatával kívánja emelni a diploma tekintélyét. Feledi a tervező, hogy a szociális gondoskodás, talpraállítás munkájában *minden* az egyéni rátermettségen és hivatásérzésen fordul meg, a tekintély külső attribútumainak értéke pedig a nullával egyenlő.

Másik indoka az egyetemen való képzés gondolatának a jogi ismeretek szükségese lehetett. A szociális munkásnak ismernie kell

a közigazgatási jog elvi alapjait, rendelkeznie kell bizonyos gyakorlati jogi ismeretekkel. Ez azonban nem kíván többet, mint hogy e jogi ismeretek tanítása a tanfolyamon komoly tárgyként biztossítsák.

A tanfolyamok megvalósítása küszöbön áll. Az alapvonalak elhibázott megrajzolása, a szervezet célszerűtlen felépítése nyilvánvaló. A gyökeres változtatás ma már nehéz, de nem lehetetlen. Inkább az egyszeri kisebb presztízs-áldozat, mint később a sokkal súlyosabb ódium viselése.

A siker reményének minimumával, sőt annak hiányában írtuk le e sorokat. Sokkal jobban ismerjük társadalmunkat, közéletünk folyását, semhogy ne tudnók, mely gyakran eltorzítják a mellék-szemponatok a legszebbnek kívánt alkotásokat. Mégis meg kellett ezeket mondani, saját lelkiismeretünknek tartoztunk vele. Vállalnunk kellett a kéretlen kritikus kellemetlen és hálátlan szerepét, hogy ne érhesen egykor az a vád, hogy a magyar szociológia folyóirata nem teljesítette kötelességét.

Szombatfalvy György.

MEKKORA A MAGYARSÁG SZÁMARÁNYA A MAI MAGYARORSZÁGON?

A «Társadalomtudomány» 1942. évi 2. számának 164. lapján a következő mondat olvasható:

«A mai Szlovákia és Horvátország a felelet arra, hogy a népi elv alapján lehetett-e Csehszlovákiát és Jugoszláviát a cseh és szlovák, valamint a szerb és horvát népi azonosságra ráépíteni, a mai Magyarország 75 százalékos magyar népi többsége pedig felelet arra, hogy az 51 százalékban cseh és 16 százalékban tót Csehszlovákia, valamint a 48 százalékban szerb, 23 százalékban horvát és 9 százalékban szlovén Jugoszlávia létesítése jobban megfelelt-e a népi elvnek, mint a csak ez államok megszűnésével megnagyobbodott mai Magyarország.

Tanulmányomban, amely a kétféle társadalomról szólt, ez a mondat csak alkalmi megjegyzésként fordulhatott elő s épp ezért nem tartottam helyénvalónak, hogy felhasználjék adataimnak forrásait is megnevezem. Mivel azonban önmagában véve igen fontos kérdést érintettem, és alább még szóhajó más okból is, szükségesnek látszik, hogy ezt a hiányt most pótoljam. Ami a csehszlovák és jugoszláv adatokat illeti, Elekes Dezsőnek «A dunavölgyi kérdőjel» címen 1934-ben megjelent könyvéből indultam ki, amelynek 55. lapján van egy táblázat a dunavölgyi országok népességé-

nek nemzetiségi megoszlásáról. Ebbe Csehszlovákia adatai az 1930. évről, Jugoszlávia adatai pedig az 1931. évről vannak felvéve. Csehszlovákiának 14 millió 730 ezer főnyi népességéből 7 millió 406 ezer volt a cseh, ami 51 százalék, továbbá 2 millió 282 ezer volt a szlovák, vagyis 16 százalék. Jugoszlávia pedig 13 millió 931 ezer főnyi népességéből 11 millió 912 ezer jugoszlávot mutat ki, akik közül a felekezeti adatok alapján 6.6 millió vehető a szerbek számának, 3.2 millió a horvát és 1.2 millió a szlovén, vagyis az ország egész népességének 477 százaléka volt szerb, 23.3 százaléka horvát és 8.8 százaléka, szlovén. A magyar adatra vonatkozóan pedig meg kell jegyezni, hogy a mai Magyarország nemzetiségi megoszlását feltüntető adatok sem az 1930., sem pedig az 1940. év körüli időre vonatkozóan közzétéve nincsenek, csakis a mai országterületre átszámított 1910. évi nemzetiségi adatok jelentek meg és pedig a Magyar Statisztikai Szemle 1941. évi évfolyamának 772—773. lapján. Itt az áll, hogy az 1910-re vonatkozóan közzétett anyanyelvi adatok szerint az 1941. áprilisi magyar országterületen a magyarság arányszáma 74.5 százalék volt. Ez az adat, amelyet a múltkori cikkemben 75 százalékra kikerekítve átvettem. Igaz ugyan, hogy ugyancsak a Magyar Statisztikai Szemlében olvasható, hogy a Délvidéken a magyarság számaránya 1910-től 1931-ig 37 százalékról 28-1 százalékra romlott, ami 1910-es alapon 85 ezer, 1931-es alapon pedig 92 ezer főnyi magyarság elvesztését jelenti, de ez adat alapján legfeljebb csak sejteni lehetett, hogy a magyarság számaránya 1931 körül általában valamivel gyöngébb lehetett, mint 1910-ben volt.

A másik ok, amely miatt a magyarság mai számarányával foglalkozni kell, az a kultuszminiszteri beszéd, amely 1942 június 8-án a szegedi Horthy Miklós tudományegyetemen elhangzott. Hóman Bálint kultuszminiszter ebben a beszédben többek között kijelentette, hogy a mai országhatárokon belül körülbelül 71 százalék a magyar, mellette nagyobb számban hat idegen fajta él, de a legnépesebb nemzetiség arányszáma sem haladja meg a nyolc százalékot: nyilvánvaló tehát, hogy ha ebben a nemzeti államban elég különféle nemzetiségek is élnek, ez semmiképpen sem változtat nemzeti jellegén. Hóman Bálint a nemzetiségek között a zsidókat is felsorolta, tehát feltehető, hogy a 71 százaléknyi magyarban a zsidók már nincsenek benne. Az 1910-ről vett 74-5 százalékban persze a zsidók még benne voltak. Ez is megokolja a mutatkozó különbséget, de az is feltehető, hogy Hóman Bálint már az 1941. évi népszámlálási adatok előzetes eredményeire támaszkodhatott,

amelyet így tulajdonképen ő közölt elsőnek a magyar nyilvánossággal. Mindenesetre kívánatos volna, ha a Központi Statisztikai Hivatal az erre vonatkozó adatokat mielőbb közzétenné, mert ezek a részletes adatok nemzetközi politikai szempontból is megbecsülhetetlen értékkel jöhetnek számításba. Ezt igazolhatja a szegedi kultuszminiszteri beszéd is.

Ami pedig a bevezetésben idézett mondatot illeti, megállapíthatónak tartom, hogy a 75 százalékos aránynak újabb adatok szerint lehetséges kisebb módosítása a követett gondolatmenet helytálló voltát nem befolyásolhatja, sőt lehetne gondolkozni afelett, hogy nem a leghelyesebb-e az elcsatolás előtti utolsó magyar adatnak a visszacsatolás előtti utolsó csehszlovák és jugoszláv adattal való összehasonlítása. Ha pedig ez volna a helyes, akkor a 75 százalék helyébe még újabb adatok megléte esetén sem kellene más adatot helyezni a fenti mondatba. *Neubauer Gyula.*

NÉHÁNY ADAT EGY FŐVÁROSI NÉPISKOLA NEVELÉS- ÜGYI ÁLLAPOTRAJZÁBÓL.¹

A nevelés körülményeinek felderítése, azaz ama viszonyoknak minél teljesebb feltárása, amelyek között a nevelés az embereket alakítja, olyan területen végzett kutatómunka, ahol a neveléstudomány érintkezik a társadalomtudománnyal, embertannal, néprajzzal és egyéb tudományokkal. Ha lehetőség szerint számbavesszük mindazokat a körülményeket, amelyek között pl. valamelyik iskola nevel, akkor megkapjuk az iskola nevelésügyi állapotrajzát. A nevelés körülményei több csoportba oszthatók, s csak az egyes csoportok összegezése adhatja a teljes nevelésügyi állapotrajzot.

Sok aprólékosnak tetsző tényadat megállapítása szükséges itt, mert minden — egyébként semmiségnek látszó — körülménynek része van — vagy legalábbis része lehet — a növendék fejlődésében. Minél többet ismer a nevelő azokból a körülményekből, amelyek között növendéke él, és amelyek tervtelenül és öntudatlanul is alakítják, annál tudatosabban számolhat ezekkel s annál tervszerűbben fejtheti ki a maga nevelő hatását.

E körülmények legnagyobb részének felderítésében a társadalomtudomány segíti leginkább a nevelőt s a körülmények nagy

¹ A Fővárosi Pedagógiai Szeminárium Neveléslélektani Intézete adatgyűjtésének felhasználásával készült tanulmány.

csoportját a társadalomkutatás módszereivel tárhatja fel. Ezen a ponton a neveléstudományi és társadalomtudományi kutatás mintegy egymásba nyúlik.

A Fővárosi Pedagógiai Szeminárium gyakorló népiskolájának nevelésügyi állapotrajzából való az alábbi részlet. Az adatokat a növendékek, illetőleg a szülők maguk szolgáltaták, amidőn 64 kérdést felölelő kérdőív pontjaira válaszoltak. Ebben a közleményben az iskola növendékeinek lakásviszonyait, a szülők jövedelmét és iskolai végzettségét feltüntető néhány olyan körülményt teszünk közzé, amely a szóbanforgó iskola szülői körének társadalmi összetételét és szerkezetét leginkább tükrözi s a társadalomtudomány szempontjából is figyelemreméltó.

Az említett adatok közreadása előtt még a következőket kell előrebocsátanunk:

Mindegyik fővárosi községi népiskola pontosan körülhatárolt körzetből kapja növendékeit. Külön engedély szükséges ahhoz, hogy egyik körzetében lakó növendék másik iskolába iratkozhas-sak. Egy-egy községi népiskola szülői társadalmának szerkezetét elénkítő adathalmaz a lakosság életkörülményeit mutatja Budapest területének meghatározott pontján, mégpedig elég híven mutatja, mivel a népiskolában a főváros lakosságának még valamennyi rétege együtt található. A megvizsgált iskolának szintén van ugyan körzete, mivel azonban gyakorlóiskolai jellegű, nagyon sok a más körzetből való ú. n. «körzetengedélyes» növendéke. Főleg alsó négy osztályába járó növendékeinek mintegy 70—80%-a nem a körzetben lakik. A felső osztályosok között viszont már alig akad körzeten kívüli gyermek. Az iskola körzetének magja a józsefvárosi templom s a növendékek zöme a VIII. kerületnek József-körűttől kifelé, a Práter-utca és Népszínház-utca között kb. a Kálvária-tér vonaláig húzódó területén lakik.

Az iskola osztályainak száma: 20, mégpedig 8 fiú-, 8 leány- és 4 vegyes osztály. Az adatfelvétel 1942 januárjában történt. Az iskola beírt növendékeinek létszáma ekkor 628 volt, az adatot szolgáltató gyermekek száma pedig 611. Mindössze tehát 17 növendék adata hiányzik. Az adatokat osztályonként dolgoztuk fel. Ez alkalommal mégsem osztályok szerint csoportosítva közöljük, mert itt most nem nevelésügyi következtetések levonása a cél, hanem társadalmi különbségek bemutatása, összevontan adjuk a fiúk és leányok, s külön az alsó- (I—IV.) és felsőosztályosok (V—VIII.) adatait. A vegyes osztályokét mellőzzük. Így összesen 484 növendék körülményei közül kerül néhány a nyilvánosság elé.

A fővárosi népiskolák alsó- és felsőtagozatának növendékei között az összetételben igen nagy a különbség. Az alsó négy osztály magában foglalja Budapest egész lakosságának gyermekét, ott valamennyi társadalmi réteg képviselve van. A népiskola IV. osztályának elvégzése után azonban a többség (mintegy 60—70%) középiskolába, vagy legalábbis középfokú iskolába iratkozik. A felsőtagozaton egyrészt a legszegényebbek maradnak, akik a polgári iskola költségeit sem bírják, másrészt a legtehetségtelegebbek, akik a polgári iskola követelményeinek sem tudnának eleget tenni.

Ezek után beszéljenek a tények, az adatok.

1. Lakásviszonyok.

A lakás nagysága majdnem mindig híven tükrözi a család vagyoni helyzetét. Bár egymagában ma már ezt sem vehetjük irányadónak. A központi fűtéses modern luxusházak garzonlakásai korántsem hozhatók egy nevezőre a régi bérházak szoba-konyhás bérleményeivel. A lakás nagysága tekintetében a következő kép áll előttünk:

1. táblázat.

A lakás nagysága	alsó fiú	felső fiú	alsó leány	felső leány	összesen
1 helyiségből álló	—	21 = 21·4%	3 = 2·1%	6 = 5·7%	30 = 6·2%
szoba-konyhás	13 = 9·3%	62 = 63·2%	21 = 14·7%	80 = 77·2%	176 = 36·4%
2 szobás	33 = 23·7%	12 = 12·3%	43 = 30·1%	15 = 14·3%	103 = 49·1%
3 „	48 = 34·6%	—	44 = 30·7%	—	92 = 19·0%
4 „	27 = 19·5%	—	23 = 16·1%	—	50 = 10·4%
5 „	15 = 10·8%	—	4 = 2·8%	—	19 = 3·9%
több „	3 = 2·1%	—	4 = 2·8%	—	7 = 1·4%
ismeretlen ...	—	3 = 3·1%	1 = 0·7%	3 = 2·8%	7 = 1·4%
összesen	139 = 100·0%	98 = 100·0%	143 = 100·0%	104 = 100·0%	484 = 100·0%

Első pillanatra feltűnik, hogy mind a fiúknál, mind a leányoknál milyen nagy az eltérés az alsó- és felsőtagozat adatai között. A felsős fiúk és leányok társadalmában a 2 szobás lakás az álmok netovábbja, amit csak kevesen érnek el; a fiúk 12·3%-a, a leányok 14·3%-a lakik ilyenben. Nagyon sok ezzel szemben — különösen a fiúknál, ahol ez 21·4% — a csupán egyetlen helyiségből álló lakás (albérleti szoba, üzlethelyiség stb.). Ha egy-egy csoportban kiszámítjuk azt a lakást, amelyik átlagosnak vehető, akkor ez az alsós fiúknál valamivel nagyobb mint 3 szobás, a felsős fiúknál alig éri el a szoba-konyhásat, az alsós leányok esetében valamivel kisebb mint 3 szobás, a felsős leányok pedig kissé fölötte állnak a szoba-konyhásnak. A lakás nagysága tekintetében tehát alsótagozaton a fiúk, felsőtagozaton pedig a leányok körülményei valamivel kedvezőbbek.

Többet mond a lakás nagysága, ha egybevetjük a benne lakó személyek számával. Ebből az egybevetésből a 2. számú kimutatás készíthető:

2. táblázat.

	alsó fiú	felső fiú	alsó leány	felső leány	összesen
szobák száma.....	426	107	378	116	1027
a lakásban élő személyek száma	678	511	662	562	2413
1 szobára jutó személyek átlagos száma	1·59	4·83	1·75	4·98	2·35

Alsó- és felsőtagozat növendékeinek lakásviszonyaiban így is nagy, talán még nagyobb az eltérés. Az alsótagozaton még 2 személy sem jut egy lakószobára; a felső osztályokban átlagosan csaknem 5-en lagnak egy szobában. Pedig az alsó osztályosok átlagszáma még a feltüntetettnél is kisebb volna, ha a 3, 4 és többszobás lakások legtöbbszörében megtalálható cselédszobát is feltüntetjük volna, mint ahogyan a háztartási alkalmazottakat valóban hozzá is számítottuk a lakásban élő személyekhez. Igaz ezzel szemben, hogy mind az egyetlen helyiségből álló, mind a szobakonyhas lakást csupán egy szobának vettük.

A lakás nagysága és a benne lakó személyek száma a gyermek alakulása szempontjából nem közömbös körülmény. Minél kisebb a lakás s minél többen lakják — amely megállapítás a felsőosztályos növendékek lakására nagyon is illik —, rendszerint annál zsúfoltabb. A zsúfolt lakás pedig sem egészségi szempontból, sem a kívánatos rendtartás, de legtöbbszörre erkölcsi okok miatt a fejlődő népiskolás növendéknek nem kedvező környezet. Kis és főleg zsúfolt lakásban a gyermek még leckéjét sem végezheti el nyugodtan.

Az is fontos körülmény, vajjon kik azok, akikkel a gyermek együtt él. A gyermekkel együtt lakó személyekről nyújt felvilágosítást a 3. táblázat.

3. táblázat.

A családdal együtt lakók	alsó fiú	felső fiú	alsó leány	felső leány	összesen
nagyszülő ...	18 = 12·9%	6 = 6·1%	20 = 14·0%	6 = 5·7%	50 = 10·3%
nagybácsi,					
nagynéni ..	10 = 7·2%	16 = 16·3%	13 = 9·1%	12 = 11·4%	51 = 10·4%
sógor, sógornő	—	3 = 3·1%	—	—	3 = 0·6%
unokatestvér .	1 = 0·7%	5 = 5·1%	4 = 2·8%	8 = 7·4%	18 = 3·7%
nevelőnő.....	11 = 7·9%	—	6 = 4·2%	—	17 = 3·5%
háztartási alkalmazott .	75 = 54·0%	—	62 = 43·4%	—	137 = 28·3%
egyéb idegen.	6 = 4·3%	21 = 21·4%	8 = 5·6%	19 = 18·5%	54 = 11·1%

A szülőkön és testvéreken kívül a lakásban lakó egyéb személyek jelentősége nem kicsinyelhető. Akikkel a gyermek naponként állandóan érintkezik, azok nagy hatással vannak rá. Háztartási alkalmazottat kizárólag az alsó osztályokban, tehát a tehetősebbeknél találunk. Rajtuk kívül még a nagyszülők, valamint a nagybácsik és nagynénik száma jelentős. Nagyszülőket inkább az alsótagozaton találunk, nagybácsi vagy nagynéni viszont inkább a felsőtagozaton lakik együtt a családdal. Ennek magyarázata valószínűleg abban keresendő, hogy a felsőosztályos szülők között több a vidéki származású, akik csak később jöttek Budapestre munkát keresni és természetesen lakni, s hosszú ideig még maguk is inkább falusiak, mint budapestiek. A nagyszülők tehát inkább maradtak vidéki lakóhelyükön s még öregségükre sem költöztek Budapestre szakadt gyermekeikhez. Hogy ezekkel a családokkal aránylag sok nagybácsi és nagynéni lakik együtt, szintén érthető, mert ezek is túlnyomórészt vidéken születtek s a fővárosba jöve dolgozni, addig, amíg maguk is családot nem alapítanak, ideiglenes otthont már előbb Budapestre jött testvérük-nél találnak. Ezzel szemben a nagyobb részét budapesti születésű alsóosztályos szülők testvérei, azaz a nagybácsik és nagynénik kevésbé laknak testvérük-nél, a nagyszülők ellenben inkább húzódnak öregségükre gyermekeikhez. Rendszerint más annak a gyermeknek gondolatvilága és érzelmi köre, aki nagyszüleivel vagy ezek egyikével nap-nap után együtt lehet, mert a nagyszülők két nemzedékkel előbbi hatást sugároznak s többnyire el is kényeztetik unokáikat.

Az iskola szülő társadalmának lakásviszonyait egészíti ki a 4. kimutatás. Ez azt tünteti fel, hány lakásban tartanak albérlőt és ágyrajárót:

4. táblázat.
4. táblázat.

A család tart	alsó fiú	felső fiú	alsó leány	felső leány	összesen
albérlőt.	9 = 6,5%	26 = 26,5%	8 = 5,7%	26 = 25,0%	69 = 14,2%
ágyrajárót ...	—	19 = 19,3%	—	7 = 6,7%	26 = 5,4%

Ágyrajárót csak a felsőtagozatú szegényebb társadalmi rétegben találunk, mégpedig többet a fiúk, mint a leányok családjában. Az eddigi adatokkal egybehangzóan ez is arról tanúskodik, hogy a felsőosztályos fiúk lakásviszonyai ebben az iskolában általában rosszabbak a leányokéinál.

Albérlő mindegyik társadalmi rétegben akad, természetesen jóval nagyobb számban a felsőtagozaton, ahol átlagosan minden

negyedik család tart albérlőt. Nem ritka azonban az albérlő a jobbmódú alsóosztályos szülők nagyobb lakásaiban sem. Az albérlőknek és ágyrajáróknak az iskolásgyermekre tett hatása külön tanulmányozást érdemelne.

A lakás minőségére derít még fényt a villanyvilágításra és a lakásnak W. C.-vel való ellátására vonatkozó adat:

5. táblázat.

A lakásban nincs	alsó fiú	felső fiú	alsó leány	felső leány	összesen
villanyvilágítás	1 - 0,7%	9 - 9,2%	2 - 1,4%	22 - 21,1%	34 - 7,0%
bent W. C.	10 - 7,1%	78 - 79,6%	23 - 16,1%	90 - 86,5%	201 - 41,5%

Majdnem hihetetlen, hogy Budapest kellős közepén akadjon 484 közül 34 olyan lakás, amelyikbe nincs bevezetve a villany. Feltűnő itt a felsőosztályos leányok 21,1%-os részesedése. Még jobban megdöbbsent a másik adat, amely szerint a növendékek lakásának majdnem a felében (41,5%-ában) nincs bent W. C. A felsőosztályos fiúk lakásának csak 20,4%-a, a leányokénak pedig 13,5%-a van ellátva W. C.-vel. A civilizációnak jellegzetes adatai ezek s belőlük következtethetünk Budapest nagyobb részének hiányos lakáskultúrájára.

Az iskola növendékeinek tisztálkodási lehetőségét mutatja a fürdőszobák számát, valamint a vízvezetékeket felölölő 6. sz. táblázat:

6. táblázat.

A lakásban	alsó fiú	felső fiú	alsó leány	felső leány	összesen
van fürdőszoba	117 - 84,2%	4 - 4,1%	115 - 80,4%	6 - 5,8%	242 - 50,0%
nincs fürdőszoba, van bent vízvezeték	18 - 13,0%	64 - 65,3%	27 - 18,9%	65 - 62,5%	174 - 36,0%
nincs bent vízvezeték	4 - 2,8%	30 - 30,6%	1 - 0,7%	33 - 31,7%	68 - 14,0%

Megint szembevetendő az alsó- és felsőtagozat közötti különbség, míg az alsóosztályos növendékek 84,2, illetőleg 80,4%-ának lakásában van fürdőszoba, azaz a lakásoknak több mint $\frac{4}{5}$ részében, addig a felsőosztályosoknak csak 4,1, illetőleg 5,8%-ában. A fürdőszoba nagy előny, de ha már nincs, akkor sokat jelent, ha legalább vízvezeték van bent a lakásban. Cseppet sem megnyugtató, hogy a felső fiúosztályosok 30,6%-a, a leányoknak pedig 31,7%-a olyan lakásban él, ahol nincs bent folyóvíz, tehát a folyosón levő közös

vízvezetékéből vagy az udvarról kell a vizet hordaniok. Az alsóosztályosok csak elenyészően kis számban lagnak ilyen lakásban. Nem kell bővebben fejtegetnünk, hogy az egészséges életre nevelés szempontjából az iskola mennyire más feladatok előtt áll az egyik meg a másik esetben.

Közismert tény, hogy Budapest lakossága, mivel csak kevesen rendelkeznek családi házzal, gyakrabban költözik. A gyakori lakásváltoztatás is minden bizonnyal hozzájárul ahhoz, hogy a fővárosi ember lelki alkatában bizonyos állhatatlanság vehető észre, aminek nyomai már iskoláskorban is megtalálhatók. A 7. táblázat arról tájékoztat, hogy a szóbanforgó iskola növendékeinek szülei mióta lagnak jelenlegi lakásukban. Mivel a felvétel ebben az esztendőben történt, az adatok a rendesnél kedvezőbb képet tüntetnek fel. Az utóbbi esztendők egyre súlyosabb lakáshiánya miatt u. i. Budapesten mostanában kevesebb a költözködés.

7. táblázat.

Mióta lakik a család jelenlegi lakásában	alsó fiú	felső fiú	alsó leány	felső leány	összesen
0—1 éve	19 = 13,7%	14 = 14,4%	20 = 13,9%	24 = 23,0%	77 = 15,8%
2—3 «	31 = 22,3%	39 = 39,7%	29 = 20,3%	27 = 25,9%	126 = 26,2%
4—6 «	42 = 30,2%	23 = 23,4%	38 = 26,5%	27 = 25,9%	130 = 26,9%
7—10 «	23 = 16,5%	8 = 8,2%	32 = 22,4%	11 = 10,6%	74 = 15,3%
10-nél több éve ismeretlen ...	22 = 15,8%	9 = 9,2%	24 = 16,9%	14 = 13,7%	69 = 14,2%
átlagban	2 = 1,5%	5 = 5,1%	—	1 = 0,9%	8 = 1,6%
	5,4 év	4,2 év	5,7 év	4,6 év	5,1 év

A kimutatásról jól leolvasható, hogy az alsóosztályos növendékek családjá közül többen lagnak 7—10, meg 10-nél több éve jelenlegi lakásukban, mint a felsőtagozatúak. Ennek az iskolának körzetében tehát — de valószínűleg általában Budapesten — a kisebb lakásokban lakó szegényebb néposztály gyakrabban változtatja lakását, mint a nagyobb bérlemények tehetősebb lakói. Ez a megállapítás mindenesetre csak nagy vonásokban helytálló, mert az alsóosztályos fiúk szülei pl. általában valamivel nagyobb lakásban lagnak, mint a leányok, átlagosan mégis sűrűbben változtatják lakásukat. A leányok adata mind alsó-, mind felsőtagozaton azt mutatja, hogy a fiúknál ritkábban költözködnek. Ez annak a jele, hogy a leányok lakásviszonyai valamivel kedvezőbbek.

2. A család jövedelme.

Nehéz betekinteni az iskolásgyermek szüleinek vagyoni helyzetébe. Kockázatos vállalkozás is ez után kutatni, mert a leg-

többen nem veszik jónéven az ilyesfajta érdeklődést, még akkor sem, ha az iskola részéről történik és nyilvánvalóan nem adóösszeírásról van szó. A legtöbb ember — jogosan — bizalmatlanul fogad minden illetéktelen kíváncsiskodást mások részéről, ami kereseti viszonyaira vonatkozik. Ha tiszteletből vagy megértésből mégis eleget tesz ilyen irányban is a «tudományos célzatú». adatszolgáltatásnak, mint a jelen esetben is a szülők többsége tette, akkor is számolnunk kell a többnek látszani akarók hiúságával, a nagyon is szegények ösztönös szeméremzésével stb.-vel, mint olyan motívumokkal, amelyek itt-ott bizonyára közrejátszottak abban, hogy egyesek a valóságosnál több jövedelmet vallottak be. A sokat keresők viszont, s a szegényebbek közül azok, akik azt hitték, hogy valamilyen iskolai juttatás lehet belőle, a tényleges havi keresetnél talán kevesebbet írtak. Bár az adatszolgáltatást egyszerűen megtagadók elég nagy száma emeli a többiek hitelességét; a következő kimutatásokat mégis fenntartással kell fogadnunk. Közreadásuk mégis tanulsággal járhat, mivel ilyesfajta adatok kevésbé ismeretesek s minden megbízhatatlanságuk mellett hozzávetőleg mégis tájékoztatnak.

8. táblázat.

A család átlagos havi jövedelme	alsó fiú	felső fiú	alsó leány	felső leány	összesen
100 P-n alul	—	14 = 14·3%	2 = 1·4%	32 = 31·3%	48 = 9·8%
100—200 P	11 = 8·0%	53 = 54·0%	13 = 9·1%	35 = 33·4%	112 = 23·7%
200—300 «	14 = 10·3%	14 = 14·3%	12 = 8·4%	12 = 11·3%	52 = 10·6%
300—500 «	37 = 26·7%	—	44 = 30·8%	—	81 = 16·7%
500—700 «	33 = 23·8%	—	24 = 16·7%	—	57 = 11·6%
700—1000 «	22 = 16·0%	—	14 = 9·8%	—	36 = 7·4%
1000 P-n felül ismeretlen, be- nem vallott stb.	10 = 7·2%	—	4 = 2·8%	—	14 = 2·8%
stb.	12 = 8·7%	17 = 17·4%	30 = 21·0%	25 = 24·0%	84 = 17·4%
átlagban	560·00	146·36	501·68	144·15	369·65

Ehhez a kimutatáshoz nincs sok hozzátenni valónk. Magyarán gyanánt talán csak annyit, hogy az alsóosztályos növendékek édesapja túlnyomórészt (a fiúk 60.4%-a, a leányok 65.7%-a) értelmiségi munkás, azaz magán- vagy köztisztviselő, ügyvéd, orvos, mérnök, pap, tanár, katonatiszt stb.; a felsőosztályos édesapák között ugyanezekben a foglalkozásokban csupán 2—2%-ot találunk. Ezzel szemben a felsőtagozatú édesapák között legtöbb (a fiúk 61.3%-a, a leányok 63.0%-a) az iparos, ipari segédszemély, gyárimunkás és közlekedési alkalmazott; az alsótagozaton csak 9.3%, illetőleg 12.6% ilyen foglalkozású édesapa akad.

Az alsó- és felsőosztályosok szüleinek havi jövedelmében mutatkozó nagyfokú eltérés érteti meg különben a lakásviszonyok már vázolt különbségét is.

Mivel a 8. sz. kimutatásban nem csupán az édesapák havi jövedelme foglaltatik, hanem a család átlagos havi keresete van feltüntetve, ezért a kereső édesanyák számáról és kereseti viszonyairól a 9. sz. táblázatban külön adunk áttekinthető képet:

9. táblázat.

A kereső édesanya átl. havi jövedelme	alsó fiú	felső fiú	alsó leány	felső leány	összesen
100 P-n alul..	—	32 - 71.1%	1 - 2.8%	43 - 75.4%	76 - 42.2%
100—200 P..	13 - 31.7%	4 - 8.9%	11 - 29.6%	1 - 1.8%	29 - 16.1%
200—300 € ..	10 - 24.3%	—	10 - 27.1%	—	20 - 11.2%
300—500 € ..	11 - 26.9%	—	10 - 27.1%	—	21 - 11.6%
ismeretlen, be nem vallott stb.	7 - 17.1%	9 - 20.0%	5 - 13.4%	13 - 22.8%	34 - 18.9%
átlagban	242.52	59.84	226.89	48.40	132.16
kereső édesanyák száma	41 - 29.5%	45 - 45.9%	37 - 25.9%	57 - 54.8%	180 - 37.2%

Nagyon sok a kereső édesanya! A felsőtagozaton mindenestre több, mint az alsó négy osztályban. Az alsó- és felsőosztályosok eltérése mégsem akkora, mint amekkorát a lakásviszonyok, vagy a kereseti viszonyok mutattak. A középosztály sok családjának (a fiúk 20.5%-ában, a leányok 25.9%-ában) úgylátszik, szintén szüksége van az édesanya keresetére, hogy a maga magasabb életszínvonalát fenntarthassa. Mivel az alsóosztályos családokban mindenütt kevesebb a gyermek, az édesanya otthon jobban nélkülözhető volna, a felsősök szegénysége mégis több édesanyát kényszerít önálló munkára. Az édesapák csekélyebb jövedelme miatt a felsőosztályos fiúcsaládok 45.9%-ában, a leányoknak 54.8%-ában az édesanya is rendszeresen eljár hazulról dolgozni. Hogy felsőtagozaton a leányoknál több a kereső édesanya, annak nemcsak az a magyarázata, hogy a fiúk édesapjának valamivel több az átlagos havi keresete, hanem bizonyára az is közrejátszik, hogy a 10—14 éves leánygyermek még mindennapos iskolakötelezettsége mellett is észrevehető segítség a háztartásban, akire a házimunkában számítani lehet. Figyelmet érdemel e helyütt az is, mekkora az az összeg, amennyiért az édesanyák érdemesnek tartják elhagyni otthonukat, hogy a család jövedelmét gyarapítsák. A nagyrészt tisztviselő kereső édesanyák átlagos havi jövedelme az alsóosztályos fiúknál 242.52, a leányoknál 226.89 P. Ugyanakkor az önálló keresettel rendelkező felsőosztályos fiúk

édesanyja 59.84, a leányoké csak 48.40 P-t keres havonta átlagosan. Itt gyárimunkás, takarítónő, mosónő, háztartási alkalmazott, bejárónő a leggyakoribb foglalkozások. Jövedelmük csekély voltát enyhíti az a körülmény, hogy közülük többen teljes ellátást kapnak.

Ismételten hangsúlyozzuk, hogy a kereseti viszonyokra vonatkozó adatok nem egészen megbízhatók. Főleg az összehasonlítási lehetőség miatt azonban mégsem teljesen hasznavethetetlenek. Az iskola szülőtársadalmának összképe szempontjából pedig egyenesen becsesek.

3. A szülők iskolai végzettsége.

Az előbbi adatok az iskola növendékeinek anyagi körülményeit tárták fel. A szülők iskolai végzettségéből inkább arra a szellemi légkörre következtethetünk, amely a gyermeket otthonában körülveszi. Anyagi jólét és iskolázottság bizonyos fokig szorosán összefügg, mert a tanultság legtöbb esetben több jövedelemmel járó jobb állást biztosít és magasabb életszínvonalat jelent. Bár a műveltség nem azonos a tanultsággal, mégis kétségtelen, hogy minél többet tanult valaki, annál inkább feltehető, hogy magasabb műveltségű is. A műveltség foka egyébként is megfoghatatlan, az iskolai végzettség ellenben számszerűen is kifejezhető.

Az iskolásgyermek otthonának műveltségi színvonalába tekinthetünk, ha az édesapák iskolai végzettségét feltüntető 10. sz. táblázatot nézzük.

10. táblázat.

Az édesapa isk. végzettsége	alsó fiú	felső fiú	alsó leány	felső leány	összesen
1 nem járt iskolába	—	—	1 = 0.7%	—	1 = 0.2%
4 elemínél kevesebb	1 = 0.7%	4 = 4.1%	1 = 0.7%	3 = 2.9%	9 = 1.8%
4 elemi osztály	1 = 0.7%	16 = 16.3%	2 = 1.4%	9 = 8.8%	28 = 5.7%
6 elemi, 2 középfokú o. .	7 = 5.0%	62 = 63.2%	14 = 9.8%	47 = 46.3%	130 = 26.9%
4 középf. oszt.	16 = 11.5%	9 = 9.2%	22 = 15.4%	16 = 15.5%	63 = 13.1%
6 középf. oszt.	5 = 3.6%	1 = 1.0%	3 = 2.1%	—	9 = 1.8%
8 középf. oszt.	37 = 26.6%	2 = 2.1%	46 = 32.1%	—	85 = 17.7%
1 egyetem, főisk.	71 = 51.2%	—	54 = 37.8%	—	125 = 26.0%
1 ismeretlen . . .	1 = 0.7%	4 = 4.1%	—	28 = 26.9%	33 = 6.8%
1 átlagban	13 év	5.7 év	11.9 év	5.9 év	9.7 év

Mint az eddigiek alapján várható is volt, alsó- és felsőtagozat között valóban nagy a különbség. Az alsóosztályos fiúk édesapjának 77.8%-a, a leányokénak pedig 69.9%-a legalább érettségizett, de nagyobb részük egyetemet vagy főiskolát végzett s átlagosan 13,

illetőleg 11.9 évet járt iskolába, ami 8 középiskolai osztálynak, sőt 2 félév főiskolai végzettségnek felel meg. A felsőosztályos fiúk édesapjának viszont 63.2%-a, a lányoknak pedig 46.3%-a csak a népiskola 6 osztályát végezte; a fiúk édesapjának 20.4%-a, a lányoknak 11.7%-a még ennyit sem járt. Az átlagos tanulási idő (57, illetőleg 5.9 év) szintén ezt mutatja. A felsőosztályos lányok sok ismeretlen adata leginkább onnan származik, hogy itt elég sok (a 104 leány közül 17, azaz 16.4%) a törvénytelen gyermek. Az alsó négy osztályban a fiúk édesapjának van magasabb iskolai végzettsége; a felsőosztályosok között általában a lányok édesapja mutat e tekintetben kedvezőbb képet.

Az édesanyák iskolázottságát tünteti fel a 11. sz. kimutatás:

11. táblázat.

Az édesanya isk. végzettsége	alsó fiú	felső fiú	alsó leány	felső leány	összesen
nem járt iskolába.....	—	3 = 3.1%	1 = 0.7%	3 = 2.9%	7 = 1.4%
4 elemnél kevesebb	—	14 = 14.3%	—	14 = 13.4%	28 = 5.6%
4 elemi osztály	2 = 1.4%	18 = 18.3%	4 = 2.8%	19 = 18.3%	43 = 8.8%
6 elemi, 2 közép. oszt.	8 = 5.8%	51 = 52.0%	24 = 16.9%	41 = 39.4%	124 = 25.8%
4 közép. oszt.	51 = 36.7%	8 = 8.2%	49 = 33.7%	11 = 10.7%	119 = 25.1%
6 közép. oszt.	15 = 10.8%	—	7 = 5.0%	—	22 = 4.4%
8 közép. oszt.	53 = 38.2%	—	45 = 31.7%	—	98 = 20.3%
egyetem, főisk.	9 = 6.4%	—	12 = 8.5%	—	21 = 4.2%
ismeretlen ...	1 = 0.7%	4 = 4.1%	1 = 0.7%	16 = 15.4%	22 = 4.4%
átlagban	10.1 év	5 év	9.5 év	5 év	7.4 év

Az édesanyák iskolai végzettsége átlagban mindenhol kevesebb, mint az édesapáké. Egy-egy család keretében is csak ritkán fordul elő az ellenkezője, legfeljebb a felsőosztályosoknál 1—2 helyen, hogy az édesanya 4 polgárit is végzett, az édesapa pedig csak 6 elemi. Ennek magyarázata többek között, hogy legtöbbjük jóval fiatalabb korosztályt képvisel. Azt a különbséget, amit az alsó és felső négy osztály édesapáinak iskolai végzettsége között találtunk, természetesen az édesanyáknál is meg kell látnunk. Az alsóosztályos édesanyák átlagban a középiskola 5 vagy 6 osztályát végezték, hiszen egyetemi és főiskolai képesítésük is szép számmal akadnak közöttük. A középiskola 8 osztályát végezték között a fiúknál 11, a lányoknál 12 édesanya tanítói oklevéllel rendelkezik. Ebben a rétegben alig van édesanya, akinek legalább a népiskola VI. osztályáról szóló bizonyítványa meg ne volna. Annál nagyobb ezek száma a felsőosztályos növendékeknél; a fiúknál 35.7%, a lányoknál 34.6% azoknak az édesanyáknak aránya, akik csak a nép-

iskola 4 osztályát, vagy ennél is kevesebbet végeztek. Feltűnő, hogy 7 édesanya (az összesek 1.4%-a) egyáltalán nem járt iskolába. Ezek, meg a 4 eleminél is kevesebbet végzetek (a fiúknál 14.3%, a lányoknál 13.4%) szorítják le a felsőtagozatú édesanyák átlagos iskolai végzettségét 5 évre.

A gyermek alakulása szempontjából fontosabb az édesanya műveltsége, mint az édesapáé. A lakás berendezése, a családi légkör, az otthoni életrend stb. egyébként is mind inkább az édesanya lelkületét tükrözi, a gyermek gondozása miatt pedig állandóan közvetlenebb kapcsolatban van vele, éppen ezért hatása is döntőbb.

* * *

Csupán kis részletet közöltünk azokból a körülményekből, amelyek között az adatokat szolgáltató népiskola növendékei élnek. Az alsó- és felsőtagozat adatainak egymás mellé állításával talán sikerült bemutatnunk azt a szakadékot, ami a népiskola alsó- és felsőosztályosainak életszínvonala között tátong. A két társadalmi réteg lakásviszonyai, jövedelme és műveltségi állapota között mutatkozó eltérés a közölt táblázatokból jól kiolvasható. Bár a többi községi népiskola alsó- és felsőosztályosai között nem lesz ekkora különbség, mégis bizonyos, hogy az összes fővárosi népiskolákban a közeljövőben intézményesen tervbevett hasonló adatgyűjtés és feldolgozás szintén számszerűen tárja majd elénk, amit tapasztalatból eddig is tudtunk, hogy alsó- és felsőtagozat gyermekanyaga Budapesten szociális szempontból mindenütt két külön világot képvisel.

Ha a közölt adatok megállapításánál maradunk, ú. n. iskola-szociográfiai képet nyerünk. Nem ez volt a célunk. Az adatokat nem öncélúan az iskola szülőtársadalmának szerkezetébe való betekintés végett gyűjtöttük, hanem nevelési célzattal, hogy belőlük az iskola számára nevelési tennivalókat állapítsunk meg. E tényadatok u. i., főleg ha már több iskola hasonló állapotrajzával rendelkezünk, különböző hiányokra, egymástól eltérő nevelési szükségletekre mutatnak rá, amelyek egy-egy iskola sajátos feladataira figyelmeztetnek. E tények nélkül egyik fővárosi iskola sem láthatja világosan nevelési helyzetét s e körülmények számbavétele nélkül minden jószándék csak levegőben lógó általánosság lehet, nem pedig a valóság talajából sarjadó tervszerű program.

Ebben a közleményben itt-ott szintén levontunk néhány nevelésügyi következtetést, bár nagy egészében pusztán az adatok

közlésére, ritkábban értékelésére szorítkoztunk. Nem tettük meg tehát azt az utolsó lépést, csak utaltunk rá, ami ezeket a társadalomkutatás módszerével feldolgozott adatokat a neveléstudomány szolgálatába állította volna. E hiányos fejtegetésekkel is sikerült talán e két kutatási terület egyik érintkező pontjára utalnunk, s azt a kölcsönös kiegészítést szorgalmaznunk, hogy a nevelői gondolat minél mélyebben hassa át a társadalomtudományt, a neveléstudomány viszont használja fel a társadalomkutatás kínáló eredményeit.

Jankovits Miklós.

A KÜLÖNC ALKONYA.

Ha könyvet íránk az individualizmusról, annak fokozódó hitelvesztettségéről és a kollektív, közösségi szempontok erős térhódításáról: ennek a könyvnek egyik nem éppen érdektelen fejezete a különcről szólana. Hogy az individuum, az egyén viszonya a közösséghez korunknak mennyire sarkalatos problémájává vált, azt aligha kell bizonygatnunk. Különösen az első világháború óta, a nyomában támadt gazdasági, politikai és egyéb vajúdasok, válságok közepette egyre jobban az érdeklődés gócéba kerültek a kollektív társadalmi lét kérdései.

Amidőn tehát a különcöt mint társadalmi típust és a különc helyzetét embertársai közt vesszük tárgyul, ezt úgy kell tekintenünk, mint egyik kis rész-területét, szeletkéjét annak a módfelett érdekes és időszerű, nagy kérdés-területnek: az egyén helyzetének, sorsának a társadalmi együttes, a közösség keretében. Ám lehet kissé másképp is állítani fel a témát: így is kérdezhetjük, miként alakul a társadalomban annak az egyénnek a helyzete, akit a társadalom — a közösség, a csoport — nem szeret, aki valahogy, bármi oknál fogva, ellentétbe, elkülönülésbe, oppozícióba kerül a csoporttal, a többiekkel? Így is kétségtelenül, tagadhatatlanul fontos, vitális szociológiai téma.

Szándékosan írtam fentebb ezt a szót: oppozíció, nem pedig annak magyar fordítását. Szó szerint ezt, hogy «oppozícióba kerül», ugyanis így fordítanók magyarra: ellenzékbe kerül. Már pedig a kettő nem azonos, a latin szó tágabb értelmű. Az ellenzékbe kerülés azt jelentené vagy legalábbis sejtetné, hogy az illető egyénnek vannak társai, párhívei; már pedig itt épp az a fontos, hogy az illető társtalanságba, egyedülvalóságba kerül. Esetleg ebbe kényszerül. Hogy miért, az megint más kérdés. Lehet, hogy éppen azért, mert különc, de lehet szenvedő, beteg, elmebajos, bűnöző, szám-

kivetett, sőt végül, ne feledjük, lehet lángelme is; a lehetőségek végtelen nagy skálája lehetséges, csupa típusa az olyan egyénnek, aki valami oknál fogva nem tud hasonulni, hozzáidomulni a többiekhez. Lehet aztán, hogy az illető keres magának társakat, mint ahogy kerestek pl. a rablók, akik sokszor egész külön kis társadalmakat alkottak, külön (bár íratlan) törvényekkel, erkölcsökkel, amelyeknek a betyárbeccsület a garanciája, — de ez, mondom, már csak egy későbbi fejlődési lépés; és itt is az a lényeg, hogy az egyesülés, az ellenzék-alakítás olyan egyének közt jön létre, akik *mint egyének* nem lelték helyüket a társadalomban. Már akár a maguk hibájából, akár a társadaloméból. Mert hogy abban, ha az egyén nem tud a társadalomban megférni, mennyiben hibás ő maga és mennyiben a társadalom, illetőleg a csoport, ez ismét más kérdés, amelyről a vélemények igen erősen változtak az idők folyamán. Ma pl. a ragályos betegről gondoskodunk; de volt idő, amikor a városokból, falvakból kiüldözték őket, úgyhogy járvány idején a betegek kétségbeesésükben a fákra másztak és a fák tetejéről ordítva, üvöltözve kértek kegyelmet, irgalmat az egészségesek társadalmától. Az is köztudomású, hogy pl. az elmebajosokat láncon tartották a bolondok házában, hogy az őr hosszú ostorral ütötteverte őket, mint a kártevő fenevadakat. Másrészt az is tény, hogy ellenállhatatlanul komikusnak, mulatságosnak találták a bolondokat; még a XVIII. században megtörtént, hogy angol főrangú társaságok, urak, hölgyek gyakran szórakoztak azzal, hogy elmentek a bolondok házába a bolondokon nevetni, mulatni. Ne feledjük, ez még a humanista eszmék érvényrejutása előtt volt. Itt — a feltoluló sokféle példa, eszmetársulás során — eszünkbe jut Sámuel Butlernek, a XIX. század e túlkevésé ismert írójának elmés szatirikus utópiája, az «Erewhon» (Erewhon = nowhere, vagyis sehol). Ebben a képzelt országban a betegeket súlyosan büntetik, a bűnözőket viszont betegekként kezelik. A könyvben le van írva egy törvényszéki tárgyalás, amelyen a vádlott egy súlyosan tudóbajos szegény munkásember. Annak rendje s módja szerint felvonulnak a bírák, talárban, rizsporos parókával, ahogy Angliában szokás; elhangzanak a vád- és védőbeszéd, a védő rámutat az enyhítő körülményekre stb., végül a vádlott az utolsó szó jogán felszólal, alázattal jegyzi meg, ő tudatában van súlyos bűnének, de enyhe ítéletet, irgalmat kér. Tekintettel az enyhítő körülményekre, kap valami tíz évi fegyházat. Másrészt egy esetben pl. egy gazdag kereskedő, Mr. Nosnibor (Robinson, ez Angliában egyik leggyakoribb név, Butler nem erőltette meg magát a nevekkal, egyszerűen

csak hátulról előre olvasta az angol szavakat) hosszú ideig nem mutatkozik. Senki se beszél róla, csak nagy titokban suttogják, hogy szegény, súlyosan beteg: csalt, nagy összegekkel megkárosított egy másik kereskedőt. Amikor ez kiderült, hamar orvoshoz ment, aki radikális kúrát rendelt: naponta egy bizonyos meghatározott számú botbüntetés, akarom mondani, bot-gyógykezelés, azonkívül magánzárka-kezelés a lakásán (!).

De térjünk vissza a különchöz. Megjegyzendő, hogy a XVIII. és korai XIX. század problémái, mint látni fogjuk, sokban kapcsolatosak tárgyunkkal — mint ahogy kapcsolatos vele a társadalmi viszonylatok relativitása is, amelyet oly éles gúnnyal példáz, figuráz ki az említett «Erewhon». A különoc fogalma valóban teljesen relatív; hisz a különoc tudvalevően az, aki többé-kevésbé más, mint a többiek, szokásaiban nem tud, vagy nem akar hasonlítani a környezetéhez. Si fueris Romae, Romano vivito more: ha Rómában vagyunk, a római szokások a mérvadók, azokhoz kell alkalmazkodnunk. Egyrészt tekintettel a többiekre, hogy meg ne botránkoztassuk őket, másrészt a magunk jól felfogott érdekében, hogy követ ne dobjanak ránk, vagy enyhébb esetben, ki ne nevesenek, meg ne szóljanak. Tehát teljesen attól függ, hol, milyen környezetben vagyunk, hogy — amennyiben nem tudunk alkalmazkodni — különcszámba megyünk. íme tehát: az alkalmazkodási képesség hiánya lényeges eleme a különcségnak. Hogy aztán ezért a környezet — az a bizonyos képzeletbeli «Roma», amelynek móreseihez illenek alkalmazkodni, hogyan reagál, ha szokásai ellen vétünk, ez ismét nagy kérdés, itt is nagy skála, nagy latitúdók lehetségesek. Állítólag ha egy sirályt megfognak, s aztán valami feltűnő jellel, lábára vagy nyakára kötött színes gyűrűvel, vagy hasonló, lerázhatatlan bélyeggel ellátva újra szárnyra bocsátják: a szegény állat többé nem kaphat helyet társai közt, azok közt vad gyűlölet tárgya lesz másfélesége, feltűnő bélyege miatt, annyira, hogy nekiesnek, csőrükkel verik, míg el nem pusztul. Az eredetiség, színesség, másféleség átka.

* * *

A különoc tragédiája, ha nem is azonos a zseni tragédiájával, de közel áll hozzá. Helyesebben, bár a különoc nem szükségképpen zseni, sőt még csak nem is okvetlen tehetséges ember, de viszont a zseni, a kivételes tehetség ritkán, bajosan menekülhet attól, hogy többé-kevésbé különcszámba menjen embertársai között, így a különoc kérdései érintik a tehetség, az eredeti, szellemi alkotó-

egyéniség szociális sorsának kérdéseit is. Tudjuk, hogy a kiváló írók egész sora ment többé-kevésbbé különöcszámba, a művészek ugyanúgy, vagy még inkább.

Ami a művészek különöcségeit illeti, ez külön téma, mely esetleg félreértésekre is adhat alkalmat. Hogy a sokat emlegetett művész-«bohémiség» és az «épatier le bourgeois», a polgár elképesztése honnan ered voltaképpen s mivel függ, illetve eredetileg mivel függött össze, ezt annak idején e folyóiratban «A művész helyzete a társadalomban». c. írásom keretében megvilágítottam. Itt mindössze annyit kell figyelembe vennünk, hogy van gyakran szándékos különöcsködés is, amely éppenséggel nem mindig a tehetség velejárója. Sőt. Inkább nagyon is a tehetségtelen, közepes, szürke emberek, ha a maguk és mások kárára művészek lettek, szokták ezt, hogy ők festők vagy szobrászok, bizonyos külsőségekkel kifelé jelezni, dobra verni. A bársonykabát, a hosszú haj és a széleskarimájú kalap már az undorodásig lettek ennek az önreklámnak eszközei, amelyekkel egyes festők kérkednek, kacérkodnak kifelé. Sőt mi több, ma már nem is annyira festő, hanem gyakran fényképész vagy műkereskedő az, aki a festő hajdani rekvizitumait, öltözködésbeli külsőségeit átvette és reklám céljaira értékesíti.

Van tehát különöcség és van különöcsködés; a kettő esetleg merőben más. Sőt van nagyon is önkénytelen, akaratlan különöcség, az, amely az illető különöcs, vagy különöcsnek tartott személy egyéniségével, alkatával szervesen összefügg, annyira, hogy képtelen más lenni, képtelen különöcségét levetközni, bármennyire akarná is. (Ép úgy, mint ahogy az a bizonyos sirály, mint fentebb láttuk, képtelen lerázni magáról a színes bélyeget.) Vagy legalább is nagyon nehezebb esik olyannak lenni, hogy másoknak szemet ne szúrjon és követ ne vessenek rá, meg ne szólják, ellenszenvesnek ne tartásák, mint «különöcsöt». Az igazi különöcségnek tehát fő jellemző vonása, hogy leküzdhetetlen vagy legalább is nehezen leküzdhető vagy palástolható, mert mélyen rejelő, szerves velejárója az egyéniségnek. Vagy pedig az is lehet, hogy ami az avatatlan szemében különöcség, valójában nélkülözhetetlen kelléke, előfeltétele az alkotásnak, akár művészetben, irodalomban, vagy ugyanúgy mindenben, ami újszerű, mondjuk pl. a modern találmányok keretében is. Gondoljunk pl. egy Bemard de Palissyre, akinek életrajzát Lamartine is feldolgozta *Vie des grands hommes*-jában: amíg ki nem derült, mily jelentős a találmánya a kerámiában, addig a XVI. századnak ez a nagyszerű művész- s egyben feltaláló-egyénisége mint mindenki által gúnyolt, bolondnak tartott különöcs járt-kelt,

egész környezete döbbenettel nézte ténykedését, felesége, családja se hitt benne, amikor, már a teljes tönk szélén, bútorait tüzelte fel, hogy folytathassa kísérleteit. Végre aztán sikerrel járt mindez, kerámiái gyönyörűek voltak, elismerést arattak, Palissy a francia király szerződtetett szállítója, keramikusa lett. Hogy a mai művész-életből is említsek példát, egy mai festőnek, aki maga példásan rendszerető ember, felesége szemrehányásokat tett munkájával kapcsolatos szokásai miatt, így pl. azért, mert egy-egy művének megszületésekor vázlatait asztalra rakta és olykor napokon át ott tartotta, miközben átnézte, eltűnődött rajtuk, szóval foglalkozott problémájával. Az asszony, aki egyszerűbb környezetből származott, sőt a maga dolgaiban példátlanul rendetlen volt, férjét külön- nek bélyegezte, mire az türelmesen azzal érvelt: nem vagyok külön- c, de te eddig még nem ismertél senkit, aki szellemi mun- kát végez.

Hogy a feltalálók közt mennyi a bogaras külön- c, az köztudo- mású. Hisz olvashattunk erről napilapokban is olykor, mint hálás riport-témáról, hogy a fura találmányok mily tömege vár alka- lomra, hogy szabadalmat, gyártási lehetőséget kapjon s hogy ezek- nek értelmi szülői mily tarka-barka gyűlevész hadat képeznek (úgyszintén mozidarabban is láthattunk ilyesmit, mint ugyancsak «hálás» epizód-témát). De ne feledjük, ha egyszer valamelyik talál- mány beüt, nyomban megszűnik a feltaláló «szánalmas külön- c». lenni. És itt, ezzel eljutottunk egy másik fontos szempont- hoz: nemcsak idő s milió szerint, de az egyén helyzeti energiája szerint is relatív az, hogy valaki külön- cnek minősül- e, vagy sem. Ez pedig olyan szempont, mely könnyen kisiklik definíciónk alól, már pedig e nélkül az múlhatatlanul hiányos marad.

Július Caesarról, a tudvalevően zseniális hadvezérről, akit ka- tonái imádtak, olvastam, talán épp legrajongóbb késői hívénel, a kitűnő Mommsennél azt, hogy szeretett feltűnően öltözködni, a táborban, hadjáratok alkalmával is szokatlanul élénk színű ruhák- ban jelent meg katonái körében, sőt a csatában is ilyet viselt. És pedig nem épp egyéni hiúságból, vagy nem csak abból, hanem mert átérezte, hogy ezzel magát még fokozottan központ- tá teszi, katonái mindig, minden körülmények közt őt látják központ gyanánt s a csatákban tűzbe mennek érte. Bizonyára nem egészen véletlen, hogy épp Caesar példája kínálkozott annak illusztrálá- sára, hogy a társadalmi ranglétra legmagasabb fokán nincsen külön- cség. Illetve a legnagyobb külön- cség sem minősül annak. Mert a cézár, a császár egyesege- dül van a társadalmi ranglétra

tetején; neki nincsenek rangban egyenlő társai; ő mindenképen «külön» van. Íme tehát: a külön fogalmához hozzátartozik az, hogy *egyenrangúak közt* kelt megütközést azzal, hogy nem tud vagy nem akar hasonlítani. A történelem, amennyire tele van a deszpoták rémtetteivel, amelyeket azok büntetlenül, sőt tekintélyük csorbulása nélkül, nimbuszuk tetőfokán elkövethettek, tele van egyes deszpoták példa nélkül való különcködéseivel is. És mégis, azt hiszem, ha különőről van szó, senki sem gondol az uralkodókra, nem őket szoktuk a külön szóval jelölni, még ha rá is illenék sokakra közülük. Itt lehetetlen nem gondolni pl. a szexuális élet különbségeire is, hiszen e téren is vezettek egyes római császárok vagy más uralkodók a történelem folyamán, sőt már a mondai, mitológiai világban, teszem azt, egy Jupiternek is szabad volt egy s más, ami miatt a közönséges halandót megróják, sőt esetleg meg is kövezik.

Így hát ahhoz, hogy a külön jellemző, kedvezőtlen, hátrányos helyzete a csoport, a közösség keretében előállhasson, adva kell lenni nemcsak magának a különnek, hanem egy számára egyenrangúakból álló együttesnek, csoportnak, miliónek, amely őt külön volta, eltérő volta miatt kipellengérezzi. Ez a kipécézés, megrovás a társadalom részéről a legkülönbözőbb fokú lehet, az enyhe gúnymosolytól a tényleges üldözésig. A megrovás sokszor a szavakban is jellemzően fejeződik ki, amikor ilyenformán beszélünk valakiről: Nehéz ember! Különc! Ideges bolond! Futóbolond! Sült bolond! (Hallottam egy ízben ilyen tréfás, elmés körülírást is: «futókülönc».) Ami a társadalom osztrakizmoszát, súlyosabb verdiktjeit illeti a különccel szemben: érheti a különccöt egyszerűen csak mellőzés, valami fagyos ellenszenv, mely nemkevésbé súlyosan esik latba, mégha merőben negatív is; a társadalom elejt valakit, hangtalanul bojkottálja, még csak abba a helyzetbe sem kerül az illető, hogy megkérdézhethné a többieket, mit vétett nekik. Ily vonatkozásban nem mondhatok jobb példát, mint Romáin Rolland Jean Christophe-jának azt a valóban megkapó, mesteri leírását, ahol a kiváló fiatal zeneszerző a párisi zenei élet «piaci vásárát». sehogy se bírja, nem tud alkalmazkodni, törtetni, tehetségével, gerinccserejével önkénytelenül sokak ellenszenvét hívja ki s végül azon veszi észre magát, hogy mellőzetésben, nyomorban magára maradt. A regény fejezetét egyetlen rövid mondat zárja, mely azért oly megrendítő, mert annyira igaz: *úr támadt körülötte.* (Le vide se fit autour de lui.)

A különc szertefoszló téma, mert annyi más területtel határos. Érinti az orvostudományt is, illetőleg az orvopszichológiát, hisz a különcségek bizonyos hányada kétségtelenül a beteges idegzettel függ össze. Állítólag maga a lángelme sem egészen normális jelenség. Kretschmer pl., aki igen szépen ír a zseniről, bizonyos abnormitást gyanít az ösztönükben (abnorme Triebuntergründe-ről, az ösztönök abnormis alapzatairól ír). Bennünket azonban itt a különc társadalmi viszonylatban érdekel. Ízig-vérig különc a lángelmék közt Giordano Bruno, önála megvan igen kifejezetten az is, amit fentebb a különc fontos jellemző tulajdonságaként ismertünk meg: az alkalmazkodásra való képtelenség. Még előbb igen nagy különc Leonardo da Vinci, aztán nemkevésbé Michelangelo. Michelangelónál az alkalmazkodási képesség feltűnő hiányát látjuk; életén zord tépelődés, békétlenség, önvád s embergyűlölet, mizantropia vonul végig. Leonardo élete ehhez képest derűs volt, mindenesetre jellemző példája annak, hogy a lángelmének sikerülhet olykor a különcségeit elfogadtatni a külvilággal, megtörténhetik a csoda, hogy az emberek a kiváló szellemű különcöt olyanak veszik s fogadják el fenntartás nélkül, amilyen.

Azt tartják, különösen a XVIII. század termelt sok különcöt. Bizonyára van ebben sok igazság, hisz különc volt már maga pl. Nagy Frigyes is, nemkevésbé Voltaire. Kétségkívül a különcök egész sorát találhatnók ebben a sokrétű, színes, a maga nemében páratlanul érdekes, a kultúrtörténést joggal izgató korban. Hogy még egy közeli példát említsek, híres különc volt Kaunitz, Nagy Frigyes ellenfele a politikai sakkjátékban, aki létrehozta a híres szövetséget, a nagy koalíciót Frigyes ellen azzal, hogy megbarátkoztatta Mária Teréziát a feslett francia udvarral, s akit úrnője szolgálatainak jutalmául hercegi rangra emelt. Kaunitz egyik kedves szokása az volt, hogy egész szerszámkészletet vett elő zsebeiből étkezés után fogpiszkálás céljára, zsebtükröket, csipeszt stb., s oly fesztelenül babrált, vájkált a szájában bárki előtt, hogy egy alkalommal nagy asztaltársaságban egy másik főrangú úr e szavakkal bontott asztalt: *Levons nous, le prince veut etre seul!* Keljünk fel, a herceg egyedül akar lenni! Kaunitz erre úgy megharagudott, hogy attól kezdve nem fogadott el többé meghívást. A XVIII. század nagy, kimagasló különcalakjai közt okvetlen szemügyre kell vennünk Jean-Jaques Rousseaut is, akinek befolyása, tudjuk, óriási volt. Mindamellett kétséges, hogy épp az ő természetkultusza jegyében támadt-e valóban több különcség, mint amennyi már megvolt önélküle is. úgy vélem, épp ellenkezőleg áll a dolog,

hisz ne feledjük, Rousseau, bármennyire telítve volt ő maga műveltséggel, de elvei szerint sutra vetette a műveltséget, a kultúrát. És a legérdekesebb, hogy ez a lemondás nyilván nem is esett olyan túl neheze; az egy zenei kultúrát kivéve, csodálatosképpen minden kivételes tehetség mellett sem állt közel szívéhez a kultúra. Már pedig a különc sokban kultúrpalánta; a Rousseau-féle parasztgazdaságban, mely szerinte a boldog élet előfeltétele, illetőleg biztosítóka, aránylag valóban kevés tér nyílnék különcségekre. Erre sokkal több módja, lehetősége volt pl. egy Kaunitz hercegnek, aki megtehetette, hogy visszautasított minden meghívást, mert nem engedték úgy a fogát piszkálni, ahogy ő akarta — hisz bizonyára azért a saját palotájában rendezhetett, sőt tudjuk, rendezett is, nemcsak soirée-kat, de tivornyákat. Rousseau nagyjelentőségű Vallomásaiban nem egy támpontot nyerhetünk arra, mily végtelen egyszerű, valóban nem különcnek való élet lebegett előtte eszményképül; talán a legfrappánsabb az, amikor fiatalkori svájci hányódásai kapcsán arról elmélkedik, mire, mily kevésre volna neki szüksége ahhoz, hogy meglegedetten, boldogan éljen. Kellene egy kis ház, kert, egy kis gazdaság, mely pár ember létének fenntartásához elegendő; kellene egy asszony — és egy tehén (!). Ebben az egymásutánban mindenesetre kissé meglepő, különösen, ha az olvasó el van készülve arra a bizonyos érzelmes, idillikus hangulatra, mely oly gyakran lelhető fel a XVIII. században és magában Rousseauban is. Így fogalmazva azonban ez már nem érzelmes, idillikus egyszerűség, hanem merő primitívség, amelyben nincs helye különcségeknek. A XVIII. század különce sokkal inkább az arisztokrácia melegágyában tenyészett; ugyanez áll a kissé későbbi korra, a napóleoni időkre. Conan Doyle, az angol regényíró, aki nálunk csak bűnügyi regény sorozat a révén ismert, de írt komolyabb regényt is, egy történelmi regényében, a Rodney Stone-ban igen érdekesen írja le a Nelson és Napóleon korabeli és azt közvetlenül nyomon követő időt Angliában. A regény hőse egy fiatalember, atyja révén polgári származású, de anyai nagybátyja, aki gazdag főnemes, bevezeti az előkelő társaságokba és mindenféle hasznos jótanáccsal látja el, hogy ott kellőképpen érvényesüljön. A nagybácsi, maga is nagy dandy a híres Beau Brummel fajtájából, többek közt arra is inti a fiút, hogy naponta két óra hosszat gyakorolja a nyakkendőkötést, akkor talán java férfikorában tud majd szép nyakkendőt kötni (!). Aztán melegen ajánlja neki, hogy találjon ki valami különcséget, mert azzal nagyszerűen lehet az előkelő körökben érvényesülni, pozícióra szert tenni. S elmondja sorra,

hogy a főrangú társaságban X-nek, Y-nak milyen bogara, furcsasága, különisége van, amely egy csapásra népszerűséget szerzett neki. Az egyik például semmit a világon nem tud, nem szellemes társalgó, még csak nem is nagy párbajozó (ne feledjük, akkor még Angliában is javában divott a párbaj), mégis valaki, mégis egyéniség számba megy, mindössze azért, mert éjjel lefekvéskor a gyertyát úgy szokta eloltani, hogy fogja s bedugja a párnája alá! Ne feledjük, a «dandy» típusa, melyet Brummel és mások képviseltek, iskolát csinált, így a franciáknál Baudelaire-re is hatott a mesterkélt különségnek ez a válfaja, még később is jelentek meg könyvek, monográfiák Brummelről és a «dandysme»-ről. Persze, itt épp a fentebb hangsúlyozott különbség van meg: az igazi különccel szemben, aki nem tud más lenni, akinek különisége mélyen egyéniségében gyökerezik, merőben más típus a mesterkélt, mondvasinált különc, aki pózból, feltűnési vágyból, esetleg reklámhajhászatból kultivál valamelyes különiséget.

Érdekes azonban, hogy ennek a különiségekben, elsősorban öltözködésben nyilvánuló különségnek divatja is, mint annyi más társadalmi divat, lefelé terjed a társadalmi ranglétrán. Illetőleg terjedt, mert a mai időkben a különség már annyira nem divat, hogy inkább titkolni, palástolni kell, mintsem nagyra nevelni, dédelgetni. Mégis feltűnő a párhuzam. Láttuk fentebb, hogy a művész hajdani különiségeit lassankint átvette az ál-művész, sőt a művész jelmezében tetszelgő fényképész vagy műkereskedő; ugyanúgy a dandységet, hajdan a különc-arisztokrata örökét, a feltűnő öltözködést és abban való tetszelgést, páváskodást fokonyként kevésbé előkelő körök sajátították ki maguknak. A XVIII. század híres francia gavallérját elsöpörte a forradalom; nyomába jött (már a direktórium alatt) a nagyrészt polgári, hadigazdag elemekből való divatfi és divatnő, akiket szokatlan öltözködésük miatt «incroyable»-nek és «merveilleuse»-nek neveztek. Gyermekkorunkban még élclapokban, képeskönyvekben, versikékben szerepelt a «gigerli», de ez már tisztára a gúny céltáblája volt, mint jelentéktelen senki, aki előkelő dandy akar lenni. «Gigerl sein, das ist fein, Gigerl kann nicht jeder sein», mondta ironikusan egy bécsi kuplé refrainje. Ma már az öltözködés dandyskedő különce, lehet mondani, a múlté, legfeljebb egy-két szánalmas feltűnést keltő furcsa alak ha olykor emlékeztet rá.

Így a különc témája a *divat* kérdéseit is érinti (szociológiai vonatkozásaiban ugyancsak fontos, még kellőképp figyelemre nem méltatott terület). A divat persze korántsem csupán öltözködésre

vonatkozik, és általában meg kell állapítanunk, hogy uralma napjainkban még megfellebbezhetlenebb, még kevésbé ad helyt a kivételeknek, mint azelőtt. Általában az emberiség napjainkban olyan fokú uniformizálódás felé halad, melyről régebben álmodni sem lehetett volna. Messzire vezetne, külön téma volna ennek a példátlanul fokozódó egyformaságnak (amely minden uralkodó nacionalizmus ellenére is halad a maga útján) okait, összefüggéseit kutatni; mindössze egyet hadd említsek itt, s ez a rádió. A kiváló szellemi alkotók, mondhatni, egytől-egyig betegesen idegenkedtek a zajtól, Goethétől kezdve a híres nevek egész sorát említhetnők ennek példájaként. Helyesebben ez az idegenkedés nem volt beteges, de ma már «beteges»-nek vélné az átlagember, aki megszokta, hogy egész nap mindenütt szerte bömbölnek, rikácsolnak a hangszórók, és értetlenül, hüledzéssel és haraggal tekint arra a szerinte «csodabogárra», «különcre», akit ez zavar, akinek ez nem tetszik.

A társadalmakban egyre fokozódó mértékben tapasztalható egyformaságot sokan standardizációnak nevezik. Az Encyclopaedia of Social Sciences szerint ez nem egészen helyes szóhasználat, mert a standardizáció lényegében inkább céltudatos, tervszerű ipari szabványosítás, mely nélkül gazdaságos modern ipari termelés, kereskedelem el sem képzelhető. Ez tehát többé-kevésbé független a társadalmi együttesek ama tendenciájától, hogy egyformákká váljanak.

A társadalmi együttesek egyformaságra való törekvését a tudomány a diffúzió, vagyis szétfolyás, szétömlés címén ismeri, továbbá a szinkretizmus elnevezéssel (szinkretizmus görögül eredetileg a közös ellenség ellen való szövetekezést jelentette, átvitt értelemben aztán a vallások, főleg ókori vallások egybeolvadását jelezték vele); végül pedig főleg az «imitáció» fogalomkörében van szó ezekről. A társadalmi imitáció, utánzás elemzésével főleg Walter Bagheot foglalkozott, aztán Gabriel Tarde (1843—1904) és mások, akik azonban az imitáció mélyebb szociálpszichológiai magyarázatával adósok maradtak. Mégis Tarde ösztönzőleg hatott e téren, ő szerinte megkülönböztetendő a «logikus» imitáció, mely megfontolás és észszerűség szülötte, s az «extralogikus» imitáció, melyet érzelmek, indulatok, valamint az érvényesülés és társadalmi presztízs vágya hoznak létre. A különtség is, mint láttuk, sokszor nem is valódi, hanem csak utánzat, póz, affektáció, s ez mind az imitáció körébe vág, mert hisz eredetiséget is lehet mímelni, különködések is lehet mástól átvenni (imitation is the sincerest flattery, az utánzás a legőszintébb hízelgés, ezt tartja egy angol közmondás).

Ami pedig a hamisítatlan, őszinte különcségei illeti, erre, a Tarde-féle meghatározás felhasználásával, azt mondhatjuk, hogy az részben logikus, más esetekben pedig extralogikus idegenkedés a hasonulástól, a mások — akár jóban, akár rosszban való — imitálásától.

Ferenczy Valér.

NÉPRAJZ, JOG, SZOCIOLÓGIA.

A magyar társadalom felépítésének és összefüggéseinek vizsgálata az utóbbi évek során hatalmas lendületet kapott. A legkülönbözőbb tudományok szemszögéből veszik vizsgálat alá a magyarság tárgyi, lélektani, társadalmi, politikai, gazdasági, kulturális erőit és állapotát, szorgalmas kutatók keresik az utat, mely felé a fejlődés mutat. Lassan-lassan teljes közösségi kép alakul ki és a tudományos felmérések tudományos nemzeti politikát tesznek lehetővé.

Az új nekilendülésben végre új szempontok szerint vizsgálják a jogot is; ezen az eddig meglehetősen elhanyagolt területen a tételes jogászat, vagy jogtörténet, tehát tisztán jogi szemléletmódok eredményeitől eltérő viszonylatok tárulnak fel új határtudományok és tudománykapcsolások segítségével. Lehetőség nyílik így arra, hogy a jog kialakulásánál, életénél és változásánál közreműködő metajurisztikus erők is napfényre kerüljenek és a speciálisan magyar, tehát egységes jogi területen élő jogi sajátságok az individualizáló módszer segítségével megrögzítődjenek. A jog és társadalom kapcsolatát vizsgáló munkákban ugyan a magyar jogi irodalom nem szegény; a jogszociológiai tanulmányok azonban eddig inkább általános elméleti síkon mozogtak, jobbára az európai és nemzetközi szakirodalomba kapcsolódtak és a felfedett összefüggések generalizáló jellegűek maradtak.

Messze vagyunk még attól, hogy a magyar jogi valóság széles összefüggései nemhogy kimerítően, de legalább nagy vonalakban felvázolódjanak. E munkához akar adalékokat szolgáltatni Papp László nemrég megjelent tanulmányával (Kiskunhalas népi jogélete, Országos Táj- és Népkutató Intézet kiadása, 1941), melyben tartalmilag és tájilag is kötött anyagon akarja a jogélet vizsgálatát bemutatni. Maga a szerző első kísérletnek nevezi a munkát; kísérletnek, mellyel a földrajzilag elhatárolt keretben az lesz tisztázandó, «milyen terjedelmű, tartalmú és színezetű népünk jogi műveltségállománya». A jogéletnek tartalmilag is elhatárolt szemléléséről: népi jogéletkutatásról van szó, a munka szemszö-

gének tehát néprajzinak kell lennie, a néprajz számára kell adalékokat hoznia eddig majdnem ismeretlen területről, a jog világból. Papp László mégis azt mondja, hogy «a kiindulás és végső cél. . . elsősorban is jogászi». Bizonyos módszerbeli és szemléleti zavarral állunk itt szemben s ez már a bevezetőben közölt felosztásból is kitűnik. Ha ugyanis szemszögünk arra irányul, hogy megvizsgáljuk: mi és mennyi azonos a népi jogéletben és az írott jogban, miben különbözik a kettő úgy, hogy a különbség népi tévedéseken alapszik s miben ütközik a népi jogfelfogás tudatosan a joggal — ahogyan Papp László teszi —, akkor az eredmény lehet ugyan részben néprajzi is, de a néprajzi jogkutatásnál nem lehet felosztási szempont a tételes jog és íratlan jog különválasztása, esetleg párhuzamba-, vagy szembeállítása. Ilyen felosztás legfeljebb jogi vonatkozásban lehet tanulságos, vagy társadalmi viszonylatban, mert az írott és íratlan jog viszonya jogi kérdés; társadalmi tanulságot pedig az adhat, ha megnézzük, hogy mennyiben fejezi ki a tételes jog egy-egy vidék vagy réteg élő, működő jogát. A néprajzi jogszemlélet feladata és így szempontja is más; fel kell fednie azokat a szerkezeti és funkcionális elemeket, melyek par excellence népi eredetűek s amelyek egy népi kultúrát, tárgyit és szellemit egyaránt, bizonyítanak és mutatnak be. Ez a népi kultúra egyformán megmutatkozik az írott és íratlan jogszabályban, a konvenciókban, a jogélet bármely területén; az egész jogi anyag is csak kifejezője és kulcsa egy népi tartalomnak és a néprajzi jogkutatás feladata épp e kifejeződések feltárása, de egyben utalás is arra, hogy mi fejeződik ki ezekben a képletekben és mi ezek szerepe, végül pedig, hogy mi a változások iránya. Hogy azután a néprajzi elemek a jog melyik részében jelennek meg, az mellékes; hiszen egyes jogi intézmények a tételes jogba való átvétele eltolódhatik jog- vagy társadalompolitikai okokból s az intézmény népi jellegén mit sem változtat, hogy átvette-e a tételes jog, vagy sem.

Néprajzi szempontból nézve, Papp László tanulmánya alig egyéb szorgalmas adatgyűjtésnél, melyet a szerző a Pázmány Péter-tudományegyetem néprajzi intézetének kérdőíve alapján végzett. A kérdőív szerkesztői előtt bizonyára az a cél lebegett, hogy a hozzávetőleges vázat és irányelveket jelentő kérdések segítségével kideríthető legyen mindaz, ami a jogban a népi kultúrára, szorosabban a magyar népi kultúrára utal és a kérdések összeállítása egymagában is mutatja, hogy a válaszok pozitív, vagy negatív volta egy feltételezett pozitív vagy negatív állapotot van hivatva bizonyítani; hogy tehát a népi jogéletkutatás függvénye a nép-

rajzi kutatásnak és a jogi momentum csak annyiban és addig használható, amennyiben és ameddig bizonyos jogi mechanizmusok ismerete és feltételezése elengedhetetlen a néprajzi elemek jogban való objektíválódásának felismeréséhez. Hogy ez mennyire így van, az megállapítható már akkor, ha összehasonlítjuk Papp tanulmányát egy másik néprajzi kutató, Bónis György munkájával (Egyke és jogszokás a Garamvölgyén, Társadalomtudomány, 1941. 3. sz.). Utóbbi szerző tanulmányában a kérdőívet, de az egész népi jogkutatást is — néprajzi szempontból jogosan és helyen — egy néprajzilag fontos kérdés szolgálatába állította és a felfedett jogi elemeket is eszerint csoportosította, egyben felhasználta ahhoz, hogy az egykéről pontos képet kapjon és megoldási lehetőségeket is felfedhessen. Ez a tanulmány bizonyítja, hogy a néprajzi jogkutatás mennyire kiegészítő, mennyire hasznos és eredményes része a néprajznak.

Papp László viszont szigorúbb módszer, szelekció vagy csoportosítás nélkül sorolja fel mindazon adatokat, melyeket a jog különböző területein és a vizsgált táj- és társadalmi egységen belül a néprajz és a magyar jog szempontjából fontosnak talált. Így azután, értékelés és szorosabb szempont nélküli puszta leírásról lévén szó, a használható épületek hulladékokkal keverednek. A megszólítás, vagy a gyász jelei, melyeket Papp egyebek közt leírt, lehetnek néprajzilag fontosak, sőt a népi jog bizonyos elhatárolt területén nyerhetnek jelentőséget, de egy összefüggő és teljes néprajzi jogi egység bemutatására törő tanulmányban nem lehet helyük jelentőségük csekély voltánál fogva sem. A munka egyes részleteinek, az észlelt jelenségeknek nincs meg a belső arányuk.

Elméleti és módszertani szempontból nézzük itt Papp tanulmányát és így kevésbé lényeges annak külön megállapítása, hogy a szerző a nyersanyagot a maga rendezetlenségében hagyta. Azt ugyanis nem lehet néprajzi rendezésnek tekinteni, ha a tételes jogi felosztás alapján magánjog, családjog, dologi jog, kötelmi jog, büntetőjog című fejezetekre osztja az anyagot, mert ez a felosztás jogászai, de nem néprajzi. Nincs kizárva, sőt valószínű, hogy azonos néprajzi elemek találhatók a magánjog, közjog, vagy büntetőjog területén és a néprajz ezeket együtt kénytelen tárgyalni, mert számára a felosztás jelei nem a jog minőségében, nem a jogászai megkülönböztetésben állanak, hanem néprajzi fontosságukban, eredetük azonosságában s egy néprajzi értékelésben. A néprajzi jogkutatás szabadon szárnyal a tételes jogi határok felett és ennek szempontjából, jogászok számára szinte értelmetlenül emeli ki

hol ebből, hol abból a csoportból a számára fontos és bizonyító erejű észlelést. Papp László felosztása tehát itt sem helyes.

Valóban kísérletnek kell tehát tartani e munkát, mert a szerző meg se kísérelte a felhozott anyag rendezését, az azonos néprajzi elemek összevonását, fontosságuk és értelmük szerinti tárgyalását, mellőzte azt, hogy utaljon arra a szellemi és tárgyi kultúrtartalomra, amely az egyes népi jogintézményekből kiviláglik, egyszóval adós maradt a szintézissel, amely ekkora anyag átfogásánál és ilyen sűrített, de nem néprajzi szempontok szerint elkülönített leírásnál amúgy is roppant feladat lett volna. Tagadhatatlan, hogy a szorgalmasan gyűjtött anyag érdekes, de távol áll attól, hogy egységes s hogy teljes legyen. Maga Papp László utal például egy helyen arra, hogy a büntetőjogi vonatkozású kérdések nagyobb kutatási munkát kívánnának. Valószínű, hogy itt igen fontos néprajzi utalásokat találhatnánk; miért hanyagolta el Papp mégis ezeket és miért fordított akkora gondot például a családjogra?

Épp a gazdag anyag mutatja egyébként, hogy mennyi társadalmi, szűkebben jogszociológiai tanulság adódhat ilyen munkánál. Néprajz és szociológia, népi jogéletkutatás és jogszociológia, pontosabban jogszociológiai kutatás közt az érintkezési felület nagy és bizonyos néprajzi jelenségek megértése csak, vagy elsősorban társadalmi vonatkozások feltárásával lehetséges, ahogy fordítva is: bizonyos jogi intézményeknél — ha ritkábban is, de szintén csak néprajzi kutatással válik érthetővé a kialakulás és működés. A szociológia sikja szélesebb és a segítségével feltárt összefüggések nagyobb jelentőségűek; épp a jogi vizsgálódás területén például nem kisebb kérdésről van szó, mint arról, hogy vajjon a jog maga nem kizárólag, vagy túlnyomóan társadalmi eredetű-e s lényege megfogható-e egyáltalán társadalmon kívüli tényezők segítségével? (Lásd Horváth Barna: Rechtssoziologie, 2. o.).

A konkrét jogszociológiai kutatás azonban nem megy ilyen messzire; meg kell elégednie egy elhatárolt (de nem csupán a népre korlátozott) jogi jelenség vizsgálatával. Ebben a viszonylatban adalékot szolgáltathat a jog eredetére, kialakulására és változására nézve, mégpedig nagyobb és jelentősebb mértékben, mint a néprajzi vizsgálódás, mert a jog társadalmisága olyan előfeltétel, mely minden jogszociológiai szemléletnél eleve adva van. Mégis, a kutatás itt sincs kötve szigorúbb határokhoz, Horváth Barna, általános jogszociológiai munkáiban az egész jogot viszonyítja a gazdasághoz, hatalomhoz, küzdelemhez, eljáráshoz és a bizonyító erejű tényeket a jog különböző területeiről nem tételes jogi szem-

pontok szerint hozza össze. A kutatás jellegét megadó elem itt sem a jog, hanem a társadalmiság. Ami a néprajznál egyetlen lehető összetevő: a társadalmiság, az itt kizárólagos vizsgálódási szempont.

A népi jogéletkutatás azokat a jogi jelenségeket vizsgálja, melyek közvetlenül vagy kimutathatóan az adott társadalmi kör-től — a néptől — erednek és így annak kezennyomatát, gondolati, szellemi vagy tárgyi kultúrájának hatását viselik magukon. Nem érdeklí tehát az a jog, amely nem népi eredetű, hanem, mondjuk, általános országos vagy európai jogú fejlődés eredménye (például bizonyos büntetőjogi reformok), de figyelmen kívül kényszerül hagyni rendszerint azokat a bonyolultabb összefüggések során létrejött jogi intézményeket is, melyekben a népi hatóerő már nem látszik meg, mert a jogalkotó és alkalmazó szervek közbeiktatásával a kapcsolat elfedődött. A szociológiai kutatás ezzel szemben messzebb megy és a jogalakulási és működési folyamat teljességét vizsgálja abból a célból, hogy a társadalmi hatóerőket felfedje. Ebben a munkában épp arra kell ügyelnie, amit a néprajz elhanyagol: a torzulásokra, melyeket a társadalmi jogalkotó és alakító erő szenved joggá alakulásának során s azokra a jelzett jogalakulási és működési folyamatba beiktatódó másirányú, de szintén társadalmi eredetű erőkire, melyek esetleg a közvetlen jogalkotó szándékot a felismerhetetlenségig módosítják. A néprajzi jogkutatás számára ugyanis a megvalósult jogi intézmény inkább csak ellenőrző, viszonyító jelenség, míg a jogszociológia számára a meglévő adottság, a valóságos tárgy, mely mellett a partikularitások és a jogszokások csak kiegészítő, színező jellegzetességek, melyek az élő jog eredetére mutathatnak.

Ha a konkrét jogszociológiai vizsgálódás számára akarnánk kérdőívet készíteni, annak elsősorban arra kellene irányulnia, hogy mennyiben fejeződik ki az adott társadalmi helyzet az adott jogrendben; pontos társadalomtudományi ismeretek alapján volna felállítandó az adott társadalmi rend intézményeinek sora, hogy az így kapott alakulásokhoz lehessen viszonyítani az írott, élő és működő jogot és a lassan érő változásokat. Az értékek adott hierarchiájának helyessége pedig a büntetőjog intézményein lenne pontosabban lemérhető: Itt a védendő értékek és intézmények ellen vétőket sújtó büntetés szinte fokmérője lehet az értékek sorrendjének és fontosságának. Megkapjuk így a legszélesebb kereteket s ezekben helyeződik majd a részletkérdések kutatása; lemérése a módosulásnak, mely az írott jog mellett, vagy attól eltérően a kialakult jogszokásokban és sajátos eljárási módokban látszik;

e keretekben kell vizsgálni azokat a módosító erőket, melyek a társadalmi erők közvetlen jogi tükröződését befolyásolják és esetleg elhajlítják. E viszony az írott és az élő jogrend között, valamint az emberek tudatában felépített jogrend és az érvényes jogi rendszer közötti különbség általános jogi távlatba, az egész jog alakulásának keretébe állítva ad majd bizonyosságot a jog helyességéről, értékéről és használhatóságáról, egyben pedig a társadalom harmóniájáról, vagy zavarairól is.

De éppen mert a jogszociológiai kutatás is viszonyít a széles rétegekben élő joghoz, a néprajzi jogkutatás fontos adalékokat szolgáltathat nemcsak a néprajzhoz, hanem egyben a jogszociológiai kutatáshoz is. Az érintkező vizsgálódási területek kapcsolatát mutatja Papp László említett tanulmánya is, mert, bár akaratlanul is csak homályosan, mégis rámutat a polgári jogrend előtti időkből fennmaradó egyes, társadalmilag alapozott intézményekre, melyek még ma is élnek és bizonyítják, hogy a népi közösség még nem érte el a polgárosulásnak az érvényes jogrendszer által feltételezett fokát.

Szabó Imre.

A SZOCIÁLIS LELKIISMERET FELÉBRESZTÉSÉNEK PROBLÉMÁJÁHOZ.

Egy iskolai kiállítást nézett meg mostanában a nevelésügyi kérdések kicsiny, de szellemi értékben súlyos közönsége. Lelkes hírlapi cikkekből a nagyközönség is tudomást szerzett róla. De arról, hogy a testvér-iskolák tanárai és növendékei megnézték volna, nem tudok. Pedig nagyon kívánatos lett volna. Különösen a fiúgimnáziumokra gondolok. Ez a kiállítás voltaképpen beszámoló volt arról, hogyan dolgozta bele egy leánygimnázium¹ a maga munkájába Széchenyi életművének tanulságait. Az egész iskola, annak minden osztálya, talán minden jobb tanulója résztvett Széchenyi pályájának tanulmányozásában és az iskola sajátos didaktikai módszerét követve cselekvően, munkaközösségben a szemléltetés sok leleményes eszközével kidolgozta Széchenyi nemzetpolitikai működéséből mindazt, amit csak ábrázolni lehet. Ez eddig a nevelők érdeklődési körébe tartozik és az iskola pedagógiai sikerét jelenti. Amit azonban ezen túlmenően láttunk az iskola célkitűzésében: Széchenyi problémáinak, az immár történelemmé vált

¹ Az új Iskola Egyesület leánygimnáziuma mutatta be a kiállítást a napilapok június végén számoltak be róla.

nemzetfejlesztő munkának a nemzet társadalmi életfolyamatába való beleillesztése, napjainkig való továbbvezetése, a társadalmi reformmunkának a mai életfeladatok számára való értékesítése, mindez már szociológiai érdekűvé tette az iskola munkáját és megindította azt az elmélkedést, amelyet a címben jelzett kérdésről talál az olvasó.

* * *

Korunk és honunk hangos a «szociális» jelszó örökös hangoztatásától. Varázsige lett a szociális szempont, s ha a világ mégsem változik át körülöttünk Paradicsommá, ez csak azért van, mert a varázserő egyenes arányban áll azzal a belső értelmi, érzelmi és akarati tartalommal, amely a «szociális» jelszó hangoztatójában rejtőzik. Feltűnik előttem egy ismertnevű szociálpolitikus alakja, hivatalos hitelesítést (jól jövedelmező hitelesítést) szerzett tudósé, aki fáradhatatlanul ontja a szociálpolitikai műveit, miközben felülmúlhatatlan étvágyát mohón, következetes sikerrel elégíti ki. Politikusok jutnak eszembe, akik nagy pályasikereiket a szociális haladásról szóló dicsekvő vagy ígéretes szónoklataiknak köszönik, bár tetteik nem a társadalmi igazság, hanem ellenkező érdekű hatalmak szolgálatában állanak. Nagy vállalatok vezetői, főtisztviselők, akik a tömegek és «kis emberek» védelméről beszélnek, de a szegény emberek érdeke bizony vajmi szánalmasan feszeng a jövedelemfelosztás tábláiban vagy a «ridiculus mus», példáját felidéző szociális jogalkotás paragrafus-kötelékei között.

Miért van ez így? Ha nem hangulatkeltésre törekszünk, hanem az okok mélyebb felismerésére, ami a javítás első feltétele, akkor rá kell jönnünk arra, hogy a szociális jelszóval oly sűrűn tapasztalható szédélgés oka az értelmiség társadalmi lelkiismeretének elszomorítóan fogyatékos működése. Bizonyos, hogy a magyarság millióinak megrövidítése, élettartalmuk ínséges megszorításban tartása nem állandósulhatna, ha a törvényhozók, az igazgatás irányítói és végrehajtói, a gazdasági élet vezetői a közérdek tisztább és emelkedettebb ismeretével, a társadalmi erény, az igazságosság hatékonyabb belső parancsának engedelmességedve cselekednének.

Miért oly fásult, aluszékony a szociális lelkiismerete azoknak, akiknek feladata volna megnemesíteni a nemzet nagy tömegeinek lelkét az emberi és magyar lét közösségi eszméinek önzetlen szolgálatával? Miért, hogy a műveltség oly nagyra értékelt kellékei között az erkölcsi műveltségnek ezt a roppant hivatású nemét oly

kevesen kéri számon s olyan elnézők általában ennek hiányával szemben? Az ok csak a nevelés mulasztása vagy hibája lehet.

A társadalmi felelősségérzet, a közérdek önzetlen szolgálata minden időben ott szerepel a társadalomerkölcs követelményei vagy legalább eszményei között. Erkölcsiségünk magva, az ember-társainkkal való viszonyosság gondolata. Ez az alapvető társadalom-fenntartó érzület kifejlődésének kútfeje. A vallások erkölcsstanainak ez a fundamentuma s ez emelkedik nagy eszmei magaslatra Krisztus vallásának szeretetparancsában. A nevelés kezdetén a család körében a viszonyosság eszmény, a testvérek egyenlőségében kölcsönös szereteten alapuló segítségadásában nyer kifejezést. De aki testvér nélkül nő fel, annál hiányzik ez a közösségi nevelő-alkalom és nálunk az értelmiségi rétegben igen sok az egykegyermek.

A másik társadalmi lelkiismeretre nevelő tényező. Az egyházak a vallásoktatásban végzik e munkájukat. Erkölcsi tanítás nem marad el senkinél, az emberszeretet parancsát is közlik mindenkivel, az ellenség szeretetére vonatkozó parancsot sem mellőzve, tehát a tanítás teljes, minden benne van, ami társadalmi együttműködésnek, sőt a támadó háborút kiküszöbölő békés együttműködésnek szükséges alapja. Ámde ez a tanítás nem ereszt olyan mély gyökereket, hogy a társadalmi bajok megszüntetésére irányuló komoly akarat sarjadhatna belőlük. A vallásos nevelés az önszeretetet és az ember-társ iránti köteles szeretetet küzdelmében az utóbbi felsőbbségét nem sok eredménnyel biztosítja, sokszor odáig sem jut el, hogy a «szeretetparancs» belső ellentmondását feloldva a szeretet érzelmi indítékát igyekezzék kifejleszteni, szem előtt tartván a «miseri-cordiam volo, non sacrificium» igen világos szavait. Munkája így is felbecsülhetetlen értékű, hiszen a felebaráti szeretet sok gyermek szívét áthívja egy életre kiható tűzzel, de többen vannak, akiknél ez a tanítás elhalványodik a dogmarendszer és a hitvédelem fejezetei között s az emberszeretet tüze, ha nem is alszik ki lelkükből, sokkal megalkuvóbb lesz, semhogy a társadalmi igazságtalanságok ellen eleven erőként tudna hatni.

Az iskola oktató-nevelő munkájának társadalmi lelkiismeretet ébresztő és megerősítő feladatáról is elég gyakran hallunk és olvassunk. Minthogy a szociális érzék kifejlesztésének kulcsa az igazságszeretetre nevelés, nem lehet kétséges, hogy az igazságos tanár, az emelkedett szellemű és kemény gerincű nevelő mindenkor a szociális lelkiismeret költőgetője volt, még ha nem is beszélt soha erről a kérdésről. A nemzeti érzés és a fajszeretet tudatosító, a költészet, irodalom és történelem tanárai is alkalmat nyernek a társa-

dalmi lelkiismeret fejlesztésére s bizonyára szép számmal vannak, akik élnek is ezzel az alkalommal. Mégis az általános tapasztalat szerint a hazaszeretetre nevelésben nem jut kellő szerephez a hazának a testvéri összeműködésben és a nemzeti értéket a honfitársban megbecsülő és kifejlesztő szemlélete.

A történelemtanítás a társadalmi lelkiismeretre nevelés leg-hatékonyabb eszköze lehet. Az-e a valóságban is? Nálunk az utolsó négy nemzedék a történelem tanításában többnyire a nemzeti öntudat erősítését kapta. Az asszimiláció e másfél századában a mind nagyobb tömegű városi és ezzel együtt friss, még híg magyarságú diákságban magyar nemzeti öntudatot kialakítani valóban mulhatatlanul szükséges volt. Ez adta meg történettanításunk egyező alaphangját, mint a nemzeti egység zálogát, amelyet azután történelmünk sok-sok kontroverz kérdésének tárgyalása során már éppen nem összhangzó melléköngék kísértek. Lépten-nyomon felbukkantak a ma is élő ellentétek történelmi magvai, a színezések sok-sok alkalma, amelyeket, ha el is simítanak a tankönyvek sima és óvatos mondatai, nem oldanak meg, hogy a történelmet valóban az élet tanítómesterévé tegyék, hogy ne lehessen a megoldásra váró problémák harcosainak mindenkit kiszolgáló arzenálja. A társadalom megjavítására törő Széchenyi történelemellenes felfogásának az a magyarázata, hogy a mi múltunk évszázadokon át a társadalmi igazságtalanság és a belső hazugságok rendszere volt s így történelmünk inkább sugalmazta a nemzet belső erejének kifejlesztése iránt érzéketlen tradicionalizmust, mint az egészséges, erőket szabdaddá tevő, avult rendet félretevő reformszellemet.

Igaz, hogy történelmünk annak ellenére, hogy nemzetünk nem élhette zavartalanul a saját organikusan kialakuló életét, mutat valamit a nemzeti önismeret számára, azonban e tanulságait az említett nehézségek miatt csak kivételes képességű tanárok tarthatják az ifjúság elé. Messze vezetne ennek kifejtése, a lényeges itt most az, hogy középosztályunk és szellemi vezetőink a nemzeti önismeretben nagyjában tájékozatlanok maradnak, ami itt felvetett tárgyunk tekintetében azért alapvető hiba, mert társadalmi állapotaink kritikai ismerete és erkölsi, azaz a feladatokat értékelő megítélése a nemzeti önismeret állapotától függ, azon alapszik.

Ezzel zárjuk is ezt a futó elmélkedést. Hiányokra próbáltunk rámutatni, kerülve a részletekbe menetelt s az exemplifikációt. Az új Iskola gimnáziumának igazgatónöje és tanári kara mutatott egy példát arra, hogy az iskola valóban teljesítheti feladatát a társadalmi lelkiismeret felébresztése és kialakítása terén, örüljünk-e

annak, hogy egy leányiskola tette a sikerült kísérletet? Hiszen a férfiak ülnek a nemzet életének irányító polcaira. Talán mégis jobb, hogy a példa a nők köréből jön, hiszen *érzület* teremtéséről van itt elsősorban szó, erre pedig az érzék erősebb, az indítás helyénvalóbb egy leányiskolában. És a nők talán azt is hamarabb megértik, hogy a szociális érzék és nemzeti érzület sokszor azonos, sokszor összefonódó akaratmozgatók s egymást mellőzve, vagy éppen egymás ellen fordulva elvesztik értéküket.

Szombatfalvy György.

KÖNYVISMERTETÉSEK

A magyar jogélet időszerű kérdései. (A «M a g y a r Jogm í v e s e k T á r s a s á g a». kiadványa.) Budapest. 1940.

E kötet kilenc előadást tartalmaz, melyek egy haladószellemű, fiatal magyar jogásztársaság tagösszejöveletein 1936—1939 között hangzottak el. *Ajtay* Gábor a nádori kormányzati forma életre-keltéséről, *Jablonkay* Géza az értékállandósági kikötésekről, *Walton* Ágoston a részvényjogi reformmal kapcsolatban a részvénytársasági funkcionáriusok felelősségéről, *Perneczky* Béla a munkajog fogalmáról, *Kohányi* Imre a magyar elsőfokú bírászkodás nehézségeiről, *Némethy* László a csehszlovák polgári eljárási jogról, *Székáasy* Miklós a liberalizmusról, *Csánk* Béla a jogász alakjáról a Shakespeare-nél, végül *Haitsch* Gyula a sajtó igazmondási kötelességéről adott elő. A közös főcím némileg többet ígér, mint amit az előadások tartalmaznak: az előadássorozat nem foglalkozik a magyar jogélet összes időszerű kérdéseivel, sőt még a legfőbbekkel sem és az előadások tárgyi összeállításában sem mutatkozik meg egységes terv. A szétesés vádja ellen azonban megvédi a könyvecskét *Vladár* Gábor előszava, melyben rámutat arra, hogy a különböző tárgyú előadásokat magasabb egységbe foglalják közös jellemvonásaik: a jognak erkölcsi alapon való magasabbrendű felfogása, a magyar jog tisztelete és szeretete, a tételes jogból kiinduló jogászai tárgylagosság és az a felismerés, hogy a jog és az élet együvé tartoznak.

Mindenekelőtt a bevezetőül közölt s 1935-ben kelt társasági alapítólevéllel érdemes foglalkozni, mely utal a magyar jogászai múlt nagyszerűségére, mai széttöredezett, pusztuló voltára s célul tűzi ki mindannak érvényesítését, ami abból érték és nemzeti hagyomány. Hivatkozik az új Olaszországra és a Harmadik Birodalomra, melyek egy új jövő kiformalása érdekében a római, illetőleg a germán ősidők hagyományait keltik életre. Ezzel szemben nekünk «Szemünk előtt az Arany bulla, de közjogi berendezkedésünk nem mindig hagyományokon alapuló. Lelki szemünkkel gyönyörködünk a régi magyar jog tökéletességén, de magyar nyelvre fordítjuk a

német kereskedelmi törvényt, és anélkül, hogy abba nemzeti jogunkból egy-egy szikrát átmentenénk, mint kedves idegent, üdvözljük. «A Társaság a közös úri felfogás, az azonos világnézet és a nagy magyar jogászi múlt hagyományainak szeretete jegyében tömöríteni akarja a jogélet különböző területein működő keresztény és nemzeti szellemű magyar jogászokat. Az alapítólevél végszava: «Jogi életünk magyar virágait kósza füvek fojtogatják. Gyomlald a gatz és mentsd meg a virágok közül mindazt, ami szép és egészséges, mindazt, ami magyar.»

Ajtay Gábor 1936-ban tartott előadása a nádori kormányzat helyreállítása mellett száll síkra. Visszatekintve a 48-as törvények sietősen készült és gyökértelen jellegére, úgy véli, hogy a titkos választójog veszélyeit csakis egy olyan kormány forma küszöbölheti ki, mely a magyar hagyományokat folytatva népképviselői, de nem parlamentáris. Eszerint az országgyűlés által három évre választott kormányfő, a nádor csak jogilag (törvényszegés, hűtlen pénzkezelés stb. esetében) volna felelős a népképviselővel szemben, de nem politikailag, tehát bizalmatlansági szavazattal nem volna lemondatható. A miniszteri ellenjegyzés, a parlament költségvetési és zárszámadási joga, a nádor és a miniszterek jogi felelőssége megmaradnának, de a kormány buktatás lehetőségének hiánya és az a szabály, hogy a miniszterek nem lehetnének a parlament tágjai, megszüntetné a pártrendszer vizátságait.

Az egész elgondolásnak van egészséges magja, s ez az a gondolat, hogy a magyarság politikai nevelése szempontjából nagyobb kárt jelent egy nem őszinte választási rendszer, mint a miniszterek politikai felelősségén alapuló parlamentáris rendszer hiánya. Ha tehát a kettő együtt valamilyen okból nem megy, úgy a jövőt inkább szolgálja és becsületesebb is tiszta választási rendszer mellett a parlamentarizmuson szűkíteni, mint a politikai felelősség fikcióját fenntartva, a népképviselőt megrontani. Ezt az egészséges s egyáltalán nem történeti gyökerű, hanem társadalmi és politikai szerkezetünk mai állapotából fakadó felismerést azonban a szerzőnél teljesen megzavarja az ál-historizálás, a hamis magyar hagyománykeresés. A felvázolt kormányrendszer nem azonos a nádori kormányrendszerrel, legfeljebb csak hasonlít hozzá, a nádori kormányrendszer pedig legalább annyira függvénye az idegen királyságnak, mint a magyar lelkialkatnak. Hogy mennyire zavarossá teszi a valóságos összefüggéseket a hagyományfelújítás erőltetése, a legvilágosabban az mutatja, hogy a szerző a hagyomány kedvéért elfogadja az országgyűlés által való kormányfő-

választás gondolatát, amit még a legdemokratikusabb alkotmányok is mellőznek s ami az egész elgondolásba egyébként egyáltalán nem illik bele.

Ez az ellentmondás rávilágít az egész mai közszellemünket jellemző tradicionalizmus egyik alapvető tévedésére, s ha visszaidézzük az alapítólevélnek az Aranybullát és régi jogunk szépségeit emlegető szavait, félnünk kell, hogy annak szerzői is osztoznak ebben a tévedésben. A hagyomány folytonossága ugyanis lehet valóságos állapot és valóságos lehetőség, de semmiképpen sem lehet pusztá követelmény és program. Egy társadalom vagy abban az állapotban van, hogy eleven hagyományai vannak és lehetséges számára a hagyományokban való továbbélés, vagy abban az állapotban, hogy nincsenek eleven hagyományai, illetőleg nem lehetséges — zsákutca veszélye nélkül — a hagyományok továbbvitele, mely kevésbé felújítása. A hagyomány — ha nem pusztá sallang — olyan társas intézmény, mely vagy teljesítőképes, vagy nem. Hogy mai jogrendszerünk legnagyobb része német jogszabályok másolata vagy utánpótlása, kisebb része jellegtelenül híg európai jog s csak legkisebb része gyökeresen magyar, ezen lehet elszomrodni, de önámítás, ha ezt pusztán történeti szerencsétlenségek sorozatának tulajdonítjuk s nem vetjük fel a kérdést, vajjon elveszett hagyományaink elég jók és teljesítőképesek voltak-e ahhoz, hogy az idők változásaival együtt nőjenek. Ha tehát azt a programot halljuk, hogy kultúránk s így jogi szellemünk mai megnyilvánulásainak jellegzetesen magyarnak kell lenniök, akkor ne feledjük el, hogy minden alkotónak, így a mai magyar jogalkotónak is, elsősorban egy konkrét feladaton kell úrrá lennie, s ha ezenfelül programmul tűzi ki, hogy alkotása jellegzetesen magyar legyen, ez valószínűleg csak valami sallangban, elnevezésben tud megnyilvánulni. Mert jellegzetes és értékes magyar alkotások nem azáltal születnek, hogy az alkotó jellegzetességet programmba veszi, hanem akkor, ha az alkotó társadalomnak tiszta az érték-tudata és zavartalan a tárgyilagossága. Ilyen társadalomban minden alkotás megfelel az alkotó belső törvényszerűségeinek, vagyis *jellegzetes* lesz. Minthogy azonban már társadalmunkat az áll-értékekhez való ragaszkodás és az illúziók szelleme jellemzi, erre ma igen kevés a kilátás. A magyar értékek gyarapítását tehát az értékek kemény érvényesítésén és kíméletlen realizmuson kell kezdeni és semmiképpen sem hamis hagyománykeresésen. Semmi sem aktuálisabb ma, mint a múlton való merengést ostromozó Széchenyi!

E kitérés után térjünk vissza az előttünk fekvő előadás-sorozathoz.

Jablonkay Géza előadása az értékállandóság kérdésével foglalkozik. Megállapítja, hogy az értékállandósági kikötések nagyban hozzájárultak a pénztartozások jogának a kifejlődéséhez, de ez a folyamat még egyáltalán nincs lezárva. A fejlődés útja arra felé mutat, hogy a szintén ingadozó értékű segéd-értékek (arany, egyéb szükségleti cikkek stb.) helyett a jövőben mindinkább a vásárlási index-számokhoz való igazodás lesz a — mindig relatív — értékállandóság biztosítója, ami végsőleg egy árindex-valuta bevezetésére fog vezetni.

Walton Ágoston a részvényjogi reformmal foglalkozik. Javasolja, hogy a részvénytársaságoknál a való helyzetnek megfelelően szerveztessék a legfelsőbb irányítást végző igazgatóság (igazgatótanács) mellett külön úgy vezetőség is, melynek felelősségét hatékonyan szabályozni kell. Ezenfelül a hites könyvvizsgálói rend felelősségét és nagyobb függetlenségét is biztosítani kívánja. Javaslatait minden vonalon a közérdek és vállalati érdek arányos kielégítésének realista szempontja hatja át.

Perneczky Béla a munkajog fogalmáról szóló előadásában állást foglal az ú. n. szociálpolitikai elmélettel szemben, mely a munkajogot az állami szociálpolitikai tevékenység lecsapódásának tartja, valamint az ú. n. privilégium-elmélettel szemben, mely a munkajogot a munkások kiváltságos jogának tartja; maga a mellé a csak helyeselhető álláspont mellé áll, mely a szolgálat tényállását szabályozó jogszabályok összességét tekinti munkajognak. A szociológus természetesen a problémát ott vetné fel, ahol a jogász végzi: miért vált mai jogrendszerünkben a szolgálat oly tényállássá, melynek jogi vonatkozásai valóságos külön jogterületté ágaznak széjjel?

Kohányi Imre előadásában azokat a nehézségeket vázolja, melyek az első fokon bíraskodó magyar bíró elé tornyosulnak: az igazi, bírói előgyakorlat hiánya, a kezdő bírák túlterhelése, a bírói munka statisztikai jellegű értékelése a felettes és minősítő hatóságok részéről, s a bírói munka felesleges szaporítását lehetővé tevő perrendtartás. Megállapítását csak helyeselnünk lehet.

Némethy László azokat a változásokat ismerteti, melyeken a magyar polgári eljárási jog a Felvidéken a cseh-szlovák uralom alatt keresztülment.

Székásy Miklós áttekinthetően elemzi a liberalizmus szellemi alkatát s jellemző összetevőiként racionalizmusát, individualizmu-

sát és optimista humanizmusát jelöli meg, melyekkel a keresztény individualizmust és keresztény humanizmust állítja szembe. A liberalizmus történeti szerepének elismerése után vázolja a gazdasági szabadverseny és a kulturális racionalizmus csődjét. Történeti szemlélete dialektikus: szerinte a történelem irányításában az önátadás», és az önállítás ösztöne váltakoznak; a feudális állami gondoskodás tézise és a liberális szabadság an ti tézise után a szociális állam szintézise következik s esetleg majd egy későbbi században remélhetjük, hogy a szabadság gondolat a liberalizmusnál szerencsésebb szerkezetben újra meg tud valósulni.

Csánk Béla szellemes összeállításban vezet végig bennünket Shakespearenek a jogra és jogászokra vonatkozó megjegyzésein.

Végül Haitsh Gyula előadása a sajtó igazmondási kötelességének kérdésével foglalkozik. Megállapítja, hogy ez a kötelezettség általánosságban kimondva ugyan nincsen, de számos törvényes rendelkezés belső értelme az, hogy a sajtónak igazat kell írnia. Ismertetve az idevágó magyar jogszabályokat, utal a sajtó-erkölcs elfajulásából származható veszedelmekre s a sajtó igazmondásának fontosságára, s azzal a megállapítással végzi, hogy a sajtó-erkölcs jósága végsőleg csak kis részben múlik a jogi szabályozáson, nagyobb részben azonban a társadalmi közerkölcs állapotán: sajtónk nem lehet jobb, mint amilyenek mi vagyunk.

Az alapítólevél és az előadássorozat egybevető elolvasása nem kelti bennünk azt a meggyőződést, hogy a magyar jogászkar érett fiataljai több rendet tudnának belevinni abba a zürzavarba, mely nálunk ma a haladás, a hagyomány és a magyarság kérdései körül fennáll. Azt azonban megérezzük ebből a könyvből, hogy a jogászai alkathoz hozzátartozik a mértéktartásnak és az értékőrzésnek a lelki beállítottsága s jó tudnunk, hogy ez a szellemi beállítottság a magyar jogászság mai ifjabb nemzedékéből sem veszett ki.

b.

Dékány István: *A magyarság lelki arca.* Budapest 1942. Athenaeum.

Dékány István könyve az első magyar, rendszeres, néplélektani tanulmány. A nép- és jellemtudomány mögött már hosszú út áll, hiszen a magyar népről való tudatos ismereteink Bölcs Leóig, a jellemről való pedig a görög filozófusokig nyúlnak vissza. Az előzmények hosszú századait nem számítva, mégis azt kell mondanunk, hogy úgy a rendszeres nép-, illetőleg jellemtudomány még

nagyon fiatal. A karakterológia csak a kísérleti lélektan korában tudott kiválni a filozófia zárt köréből, a néptudomány is ott hőmpölygött a kultúr- vagy nemzettörténet sodrában. Most, hirtelen korunk magyarságának öneszmélése, újraébredése lökte ezt a fontos kérdést a nemzeti érdeklődés fókuszába. Érzékeny lelkű költők és nyílt szavú írók sokat árultak el legutóbb önvallomásaikban és kissé rendszertelen tudományos megállapításokban népünk lelki alkatáról. A «Mi a magyar» című kötet szerkesztője «a fantázia és líra felelőtlenségének». elhárítására gyűjtötte össze remek írógárdáját és sok kiváló szaktudóssal rajzoltatta meg a magyarság lelki profilját. Az egész magyar közvélemény nagy hálával és elismeréssel fogadta a pompás könyvet és érdekesen szűrte le azt a tapasztalattát, hogy a szaktudósok exact bírálata végeredményben majdnem megegyezik a lírai magyarságkutatók intuitív meglátásaival. A «Mi a magyar» elolvasása után azonban két hiányérzetünk támadt. Először is a sok tudós között hiába kerestük a feleletre legilletékesebbet: a pszichológust. Másodsor, bár különböző szempontokból nagyszerű részletképeket kaptunk a magyarság jellegéről, mégis hiányoltuk az együtteslátást, a totális szemléletet. El kell azonban ismernünk, hogy némileg pótolta a hiányt Babits Mihály és Ravasz László összefoglalóbb cikke.

Mindezek után nagy gyönyörűséggel és meglepültséggel olvastuk el Dékány professzor magyar népjellemtanát. Be kell látnunk, hogy sokkal nehezebb, bonyolultabb feladat egy nagy népközösség lelkének megértése, mint az egyéni léleké. Pedig az individuális pszichológia módszerei és eredményei sem nyugtatnak meg mindenben. A lélek és a tudat felszínét még csak könnyű feltárni, de a mélyben, a tudat alatt, az ösztön és hajlam titokzatos óceáni mélységeiben gyakran elfogy a bűvár lélekezete. Annak a kiderítése, hogy hogyan funkcionál egy 15 milliós, többezeréves nép-egyén lelke, szinte emberfeletti feladat. Ki kell mutatni a néplélek kialakulását, tömegek reakcióját kell figyelni, és évszázadokban kell gondolkodni. A történész, társadalomtudós és lélekbűvár tudásának és tisztánlátásának kell egy személyben egyesülni erre a feladatra. Ezt, ma, hazánkban jobban senki sem tudta volna elvégezni, mint Dékány István.

A jellemtan ma főképp a teljesítmények elemzéséből állapítja meg az egyéni lélek sajátosságait. Egy nép teljesítménye: történelme. Dékány is azt kutatja legelőbb, hogy bajban, sorsfordulokon, ösztönös lélekjelenlétben, amikor mindenki igazi arcát árulja el, milyen a magyar. Milyen az élet-, sors- és helyzetérzése, hogyan

hatott a történelem vissza a néphangulatra, milyen néptemperamentum jellemez bennünket. A néplélek is érez, külső hatásokból állandó képeket alkot, ezekből emlékképek, ok viszonyok, hajlam, szokás, habitus válik. Nagyon természetesen hát ezek az érdekes fejezetcímek: jogtisztelet, kötelező illúziók, patriarchalizmus, munkakultúra. Dékány kutató szelleme a néplélek közösségi érzései mellett feltárja értelmi tulajdonságainkat is. Karácsony Sándor éppen ezekben találta különös ismertető jegyeinket: az objektív szemléletben és a mellérendelő viszonyításban. Dékány végigmegy az egész értelmi síkon és különösen jellemzőnek találja a magyarság egyszerű látását, józanságra való törekvését, lelki egyensúlyát, a teljességre való igyekezetet, a «látó» nyelvet és a tárgyias képzeletet. Meglepő, hogy a vallásosságról is itt emlékezik meg, de Prohászka Ravasz és Viski idézeteivel bizonyítja, hogy a magyar ember vallásossága a misztikum helyett inkább az értelmi belátáson alapszik. Képet kapunk a néplélek esztétikai és etikai szintjéről is. Ebben a részben sem annyira a filozófusokat idézi, — alig is voltak, — hanem ösztönös filozófusainkat: a nagy magyar lírai költőket. Azután végigvezet a szerző azon a fordulatú úton, amelyen a magyar jellem az ősi virtustól, eredeti igénytelen állapotából nagy lelki válságokon át mai arculatáig eljutott. Különösen megrázóan mondja el a népjellemben századunkban végbement lelki forradalmat, ez vezet át a régi «jóízű» világból a sorsára döbönt, újraéledt mai magyarhoz.

Hogy milyen a magyarság lelki képe, annak tökéletes rajzát Dékány István nem igényli magának. Ő a kellő lélektani pillanatban kibogozta lelkünknek múltban gyökeredző szálait. Az igazi tudósok ismert, de sokak által elfeledett szerénységével művét kísérelnek, tarka idéző szőnyegnek mondja. Pedig ez csak kicsiny része az érdemnek. Tényleg elvégezte a következők számára türelmes, pontos gyűjtő munkát. De még inkább érdeme, hogy megteremtette a meginduló néplélektani tudomány fogalmi hálózatát és rendszerét. Ez bizony teremtő, tudós munka. Egy szokatlan, új terminológiánál az író joggal félhet, hogy a közönség nem pontosan azt fogja érteni, amit kifejezni akart, mert fogalmai még nincsenek «köztudatban». Dékány új terminológiájának csak előnyét láttuk, pontos és üde, az olvasó érzi, hogy szabatos gondolataival együtt teremtődött a kifejező nyelv. Gyönyörködtünk az idézetek, a szemléltető anyag, a példák színes seregében. Nem találtunk erőszakolt, alibi-idézeteket, szerves látás tekintett át a néplélek jellemző vonásain. Imponáló tudás, éles emlékezet, precíz azonosítás díszíti

tételeit a magyar gondolkodás idézet-gyöngyeivel. Kár, hogy a nagy magyar tömeg, a törzsmagyarság lelkét legjobban kifejező népköltészet bizonyítékaiból keveset kaptunk.

«A magyarság lelki arca» szellemes könyv, látó szellem írta. Az író folyton együtt látja az egész történelem magyarságát, a teljes magyarságot. Most a szintézisek korát éljük. Sok fiatal, szilaj, kamasz-tudomány jut el az első összegezéshez. A magyarságtudományban ennek a szükségére már Szegfű Gyula is rámutatott, érdekes indokolását olvastuk újabban Lükő Gábor könyvében is. Dékány István műve a magyar önismeretnek első, pompás szintézise. Végre nemcsak azt halljuk, hogy milyennek látnak minket kívülről, vagy milyennek képzeljük magunkat, hanem hogy milyenek vagyunk.

(Miskolc.)

Csorba Zoltán.

Szabó István: *A magyar parasztság története.* Budapest, 1940. 80 lap. A Magyar Szemle Társaság Kincsestára 8. sz.

Keves szükségesebb és a célt szerencsésebben szolgáló társadalomtörténeti munka jelent meg az utolsó években ennél a könyvecskénél. A parasztság, mint évszázadok óta annyiszor, ma sem a tárgyilagos megítélés tárgya, hanem sokkal inkább az érdekek, előítéletek is ezek ugyancsak túlzó ellenhatásainak. A szerző mentes ezektől a pártos szemléletektől, de mégsem az érzelmi elemeket száműző fagyos tudományossággal, hanem a népet szerető magyar megértésével vizsgálja parasztságunk öt-hat évszázada sanyarú sorsát, miközben sok hibás köztudatba került felfogást igazít helyre, sok homályos fogalmat tisztáz, bizonytalanságot megvilágít és elnagyolt, általánosító ítéletet küszöböl ki a társadalmi fejlődés éles rajzával. Kimutatja a parasztság rétegződését, de arra is meggyőzően utal, hogy e különbségek nem szüntették meg parasztságunk életrendjében, kultúrájában nyilvánuló és sorsközösségében gyökerező egységét.

A társadalomtörténész tömör összefoglalásában megkapóan domborodik ki a magyar parasztságnak és ezzel a legszorosabb szerves összefüggésben nemzetünknek tragikus elbukása a 16. század elején. Az a gondolat, amelynél többet egyetlen idea sem ártott a magyarságnak ezeréves története folyamán, hogy a nemzet a parasztság kirekesztésével a nemesség és egyéb rendek egyeteme, Werbőczy egész kisnemesi társadalomszemlélete, mely a kiváltságos rétegek önzését és gögjét évszázadokra uralkodó és

részben még ma is élő társadalmi rend jogi formájába rögzítette, minden haragtól mentes, tisztán tényfelsorolás és okfejtő előadásban ellentmondást nem tűrő bizonytalansággal fejezi ki a maga megdöbbenő tanulságát a jobbágysors alakulásának a vázlatos szemléje során. Értékes összefoglalás Szabó István könyve, de nem egy helyén új eredmények nyújtása és megfogalmazása. Egyben biztató jele annak, hogy van már historikusunk, aki figyelmét a nemzet többségét tevő néprétegeknek szenteli és bizonyára meg fogja írni parasztságunk minden problémáját felölelő történetét is. S. C.

Dala József és Erdélyi Tibor: *Matyóföld.* Budapest, 1941. 316 oldal. Az Athenaeum kiadása.

A címlapon megnevezett szerzőkön kívül még Benyó Endre és ifjú Saád Andor is a könyv szerzői közé tartozik, kik Mezőkövesd egészségügyi viszonyait s a matyó nép élelmézését ismertetik, végül említendő vitéz Borbély Maczky Emil főispán, ki a munka gyakorlati céljára rámutató meleg előszóban a magyar faluval törődő olvasók figyelmébe ajánlja a munkát.

A matyókról — érthetőleg — sok munka jelent már meg, különösen sok az egyes kérdéseket tárgyaló vagy ismertető cikk, tanulmány, amelyek közül a népművészeti és néprajzi tárgyúak számosabbak, mint a társadalmi rajzra törekvők. Ez utóbbiak közül Györffy István és Dala József néhány tanulmánya és Kiss István egy cikke keltettek korábban figyelmet. Az első nagy összefoglaló munka azonban e most ismertetett könyv, mind tárgyismeret és tárgyilagosság tekintetében a legtöbbet nyújtó monográfiája a matyó népnek.

A szerzők, illetőleg szerkesztők nem akartak szigorú tudományos tervszerűséggel dolgozni, ezért könyvük nem is tiszta néprajz, nem is szoros értelemben vett társadalomrajz, hanem a kettő keveréke. A matyó nép *életének* egységes képpé rendeződő ismertetése lebeg a könyv írói előtt s ez nagyjában sikerül is nekik, bár az összkép egyenetlen, a tárgyalási mód pedig változó, ami nem válik a munka előnyére. Nem tervszerűtlenség ez, hanem a szorosabban illeszkedő elgondolás hiánya. Voltaképen négy részre tagozódik a monográfia. Az első részben Dala József történeti vázlata és a matyó néphagyományokat és szokásokat itt-ott társadalomrajzi adatokkal is megvilágító ismertetése. Ezután következik egy háromrész «Summássors» címen, mely novellisztikus for-

mában egy summáscsalád életét filmszerűen pergeti le előttünk, mégpedig a legközvetlenebb módon: naplószerű előadásban. Ez a munka legeredetibb és legérdekesebb része, amely maga elegendő a matyó nép lelkének és szociális helyzetének megismeréséhez. A harmadik részben Erdélyi Tibor Mezőkövesd mezőgazdaságát ismerteti sok apró fejezetben, hozzáfűzve azokat a vitákat, megbeszéléseket is, amelyeket kigazdák és kigazdaifjak folytattak arról, hogyan lehetne ennek a földben szegény és sok bajjal küszködő szapora matyó népnek mezőgazdasági boldogulását elősegíteni. Az utolsó részben két hatósági orvos számol be a mezőkövesdi nép betegségeiről és azokról az elmaradt, aggasztó viszonyokról, amelyek között a matyók senyvedő és sorvadó népét nem lehet gyökeres változtatások nélkül egészségessé tenni. A lakásviszonyok, a táplálkozás és a túlfeszített, a gyermek fejlődését is akadályozó munka a nyomorúság legkiáltóbb tünetei s egyben forrásai. Dala és társai könyve nem az ideális magyar népleírás, de egyike mégis leggazdagabb és legtöbb tanulságot nyújtó népleíró monográfiáinknak, amely a matyó nép és föld megismerésének hosszú időre lesz hasznos eszköze. Társadalomtudományi szempontok nem állottak a szerzők szeme előtt, mégis sok adatuk és megállapításuk lesz használható a szociológus számára is.

P. P.

Wilhelm Röpke: *Die Gesellschaftskrisis der Gegenwart.* Erlenbach-Zürich, Eugen Rentsch Verlag, 1942., 410 lap.

A háborút rendszerint az eszmék zűrzavara kíséri s a tájékozódási vágy annál nagyobb bennünk, minél veszendőbbé váltak azok az értékek és intézmények, amelyekben azelőtt hittünk. A jelen társadalmi válságról írt könyvet Wilhelm Röpke, a genfi Nemzetközi Tudományok Egyeteme tanára. Röpke azok közé a tudósok közé tartozik, akik korunk eseményeit átfogó, évszázados szempontok szerint veszik vizsgálat alá. Példa erre a nemzetközi gazdasági szétbomlásról írt angolnyelvű munkája, a világgazdasági krízis évszázados jelentőségéről írt tanulmánya s számos kisebb értekezése. Legújabb könyvében társadalmi életünk átfogó analizésére vállalkozik.

Könyvét két részre osztotta. Az első részben a válság általános diagnózisát adja, rámutatva annak szellemtudományi, szociológiai és gazdasági gyökereire. A második részben a terápiát kívánja ismertetni, rámutatva a véleménye szerint helyes megoldásokra.

A diagnózis gondolatmenete szerint az emberiség történelmé-

ben az 1814—1914 közötti viszonylagosan békés korszak után háborúk és válságok sorozata következett s a nyugati kultúra mind szellemi-erkölcsi, mind politikai, társadalmi és gazdasági vonatkozásban általános krízis állapotába került. Szellemi-erkölcsi «interregnum» következett be. A régi értékek elhasználódtak s újak nem léptek helyükbe. Innen származik korunk nihilizmusa, aktivizmusa, dinamizmusa s általános értéknélkülisége. A keresztény hit erejét az emberiség eltékozolta, a haladás, a szabadság, a racionalizmus és humanizmus az elvilágiasodás folyamatát indította meg. A XIX. század uralkodó eszméi elkoptak. Az ember elvesztette természetes ösztöneit. Kivetkőzött valódi életfeltételeiből. A szellemi-erkölcsi válság következményei továbbgyűrűznek társadalmi, politikai és gazdasági síkon. Társadalmi életünkben megfigyelhető legkárosabb folyamat az «eltömegesedés». Ez alatt az Ortegánál megismert fogalmat érti, az ő gondolatát veszi át a kulturális süllyedés tárgyalásánál is. Az eltömegesedés a «proletarizálódás» formájában nyilvánul meg. Ez alatt annak az állapotnak a mind szélesebb körben való elterjedését érti, melyben a gazdasági és szociális függőség általánossá válik, az ember természeti gyökereit elveszti, a természetes társadalmi kapcsolatok meglazulnak, a családi kötelék széthull, a hivatástudat eltűnik s a munkaszeretet megszűnik. A proletarizálódás okai részben a népszaporodással kapcsolatosak, de a modern géptechnika, a rövidlátó üzemorganizáció és bizonyos állami intézkedések is felelősek a folyamat bekövetkezéséért. A szellemi-erkölcsi és társadalmi válság természetesen a politikai élet körét is magával ragadja. A nyugateurópai államrendszer csődbe került. A demokratikus állam válságban van, mert a «plebejizmussal», a kisebbség fanatizmusával nem tud megbirkózni; a politikai hatalom az érdekek labdájává válik s az intervencionista gazdaságpolitika alapjaiban támadja meg a demokratikus alkotmányokat. A kollektív állam nem jelenti a politikai válság orvosságát. A kollektív állam a demokrácia krízisből nőtt s azok a válságszimpptomák, amelyeket a demokráciáknál megfigyelhettünk, a tekintélyi tömegállamban is fellelhetők. A kollektív állam inkább a krízis végső konzekvenciája. Az általános válságnak legismertebb a gazdasági oldala. A kapitalizmus gazdasági rendszerének mai állapota állandó bizonytalanságot jelent, az igazságosság hiányzik, a monopóliumok szerepe mind döntőbbé lesz, a piac normális funkciója megakad, rendkívül nagy a tőkemegsemmisülés s a kapitalizmus következtében az emberi életviszonyok is abnormissá válnak. Ahogyan a

totális kollektív állam nem orvosság a demokratikus állam válságával szemben, ugyanúgy nem jelent megoldást a szocializmus sem a kapitalizmus válságával szemben. Mindaz, ami politikai értelemben a totális államra megállapítható, gazdasági síkon a szocializmusra vonatkozik. Ahogyan a kapitalizmus alaphibája, hogy nem veszi figyelembe az immateriális értékeket s mindent a materiális eredményhez mér, ugyanez az ítélet érvényes a szocializmusra azzal a különbséggel, hogy itt ez a tévedés teljes abszurditásában érvényesül. A munkástömegek proletár helyzete itt válik csak igazán általánossá s az emberi szellem is ebben a gazdasági rendszerben süllyed a legmélyebbre.

A Röpke szerint szükséges gazdaságpolitika konzervatív és radikális egyszerre. Konzervatív, mert megőrzi az emberi fejlődés eddigi értékeit és eredményeit s védi a hagyományokat. De egyben radikális is, mert nem riad vissza semmiféle olyan eszköztől, amely céljai elérésében segíti. A reakciós liberalizmusnak és a kollektivizmusnak egyaránt hadat izen.

A megoldási módozatokat keresve, Röpke éles szavakkal utasítja el magától a szocializmust, de kikel azok ellen a társadalom-reformerek ellen is, akik a társadalmat gépnek tekintik. Megkülönböztetést tesz a konformista és nonkonformista gazdaságpolitikai között. Az előzőn azokat a gazdaságpolitikai beavatkozásokat érti, amelyek az ármechanizmus és a piac törvényei útján fejtik ki hatásukat. Az ilyen intézkedések hívének vallja magát, de elutasítja magától a nonkonformista gazdaságpolitikát, amely alatt a tervgazdasági kény szergazdálkodást érti. Károsnak tartja és téves iránynak nevezi az állam túlzott gondoskodását is. Minél inkább gondoskodik rólunk az állam, annál kevésbbé érezzük feladatunknak, hogy családunkról gondoskodjunk s azok a természetes kötelességek, amelyek az embert hozzátartozóihoz, barátaihoz és pályatársaihoz kötik, — elhalványulnak. A társadalom egészsége esik így a túlzott állami gondoskodás áldozatául. A mechanizált tömeggondozás az «eltömegesedett» társadalom egyik szimptomája. Tévítnak nevezi az erőltetett foglalkoztatási politikát is, mert nem bízik abban, hogy a konjunktúra káros hatásait ezzel ki lehet kerülni, legfeljebb csak késleltetni.

A társadalmi és gazdasági reform feladata olyan gazdasági rendszer megalkotása, amelyben aránylag a legkisebb körre szorulnak azok a káros jelenségek, amelyeket a diagnózisban megállapított. A gyógyítás nem lehet valamely védjegyzett orvosság, amely azonnal az egészség állapotát biztosítja a beteg világ számára

Keresni kell azokat az utakat és eszközöket, amelyek az életnek és termelésnek gazdaságilag kiegyenlített, természeti és emberi szempontból megnyugtató formáihoz vezetnek.

Mindenekelőtt a parasztság fenntartásában és megerősítésében látja a legfontosabb feladatot. A parasztság az utolsó nagy sziget, amely az eltömegesedés árjától még leginkább mentes maradt. Nem a mezőgazdaságról van szó, hanem a parasztság megmentéséről. A feudális maradványokon felépülő nagybirtokrendszer ugyanis proletarizálja az embert, mint az ipari kapitalizmus legszélsőbb formája. A svájci, északnyugat-németországi, skandináviai, holland, belga vagy francia parasztot tekinti mintaképnek. Ennek a paraszti mezőgazdaságnak fenntartása és erősítése olyan agrárpolitika útján szükséges, amely a gazdasági nacionalizmus, protekcionizmus, szubvencionizmus és kollektívizmusnak minimális alkalmazásával történik.

Az eltömegesedett és proletarizált életformától legkevésbé megátadott másik sziget a kézműipar és kiskereskedelem világa. Szembeszáll azzal a nézettel, hogy a modern termelésben a kisiparnak el kell tűnnie. Az iparos-országok statisztikája azt mutatja, hogy a gazdasági élet differenciálódása, a szükségletek finomodása és a személyes szolgálatok növekvő jelentősége az önálló kisüzemek számát nem csökkentette, hanem növelte. A legújabb technikai fejlődés a villamos- és robbantómotorok, valamint a különféle ipari gépek alkalmazását a kisüzemben is lehetővé tette, így ezek az üzemek mindenütt, ahol minőségi termelésről van szó, egyenlő erejű versenytársai a nagyüzemeknek. Különben is nem minden esetben az objektív technikai és fizikai tények azok, amelyek a harcot a kézműipar és a gyáripar között az utóbbi javára eldöntik.

A gyáripar körében állapítható meg legáltalánosabban az ez emberi életforma proletarizálódása. Itt az a feladatunk, hogy olyan ipari üzemi és életformát találjunk, amely ezt a folyamatot megállítja s lehetővé teszi a gyárimunkásnak, hogy a paraszt és a kézműiparos életmódjához hasonló helyzetbe kerüljön. Ebből a szempontból rendkívül nagy a jelentősége az ipar decentralizációjának. A termelés szervezése tekintetében olyan reformot kell végrehajtani, amely a végtelen szalaggal és a taylorizmussal homlok-egyenest ellentétes. Az államnak a jövőben nagyobb gondot kell fordítania iparpolitikájában a kisüzemek támogatására.

A szociálpolitikának feladatát nem a kollektív szerződések, a bérmelegesítések, a munkaidőcsökkentés és általában nem azoknak az intézkedéseknek körén belül kell keresnie, amelyek a társadalmi reform

eddig fogalmához hozzátartoztak. A szociálpolitika feladata, hogy a munkásság proletarizálódását megszüntesse. Rendkívül nagy jelentőséget tulajdonít a munkások kertes családjához juttatásának.

A piac szabályozása az gazdaságpolitika egyik legfontosabb feladata. Szabadpiac és termelési verseny ugyanis nem ellenkezik az állam beavatkozó magatartásával. A liberalizmus filozófiája azt követelte, hogy az állam viselkedjék tartózkodóan a gazdasági élet jelenségeivel szemben. A piac szabadsága épp azt követeli, hogy az állam határozott és erélyes gazdaságpolitikát fejtson ki, mert a *verseny tisztasága* csak így őrizhető meg. Különben a monopóliumok előbb-utóbb felbontják a piaci gazdálkodás rendszerét.

A nemzetközi gazdasági kapcsolatok tárgyalásánál emtasítólag nyilatkozik a nagytérgazdaságról, mert ez mindig imperialista jellegű. A kisállam a nagytérgazdaság keretében ki van szolgáltatva a vezető államnak. A nagy térgazdaság kény szerkezeténél fogva nem jelent megoldást a világgazdaság körében, mert állandósítja a mindenki harcát mindenki ellen. Az 1814—1914-ig terjedő időszak alatt olyan világgazdasági rendszer érvényesült, amely tényleges organikus egység volt. Ennek a rendszernek a piaci közösség, az árközösség és a fizetési közösség voltak jellemzői.

A nemzetközi gazdasági kérdések megoldása a liberális és «multilaterális» világgazdasághoz való visszatérésben van, de elviselhető vámmal, a legtöbb kedvezmény elvével, a nyitott ajtó politikájával, az aranyalappal és a zárt kényszertömörülések kiküszöbölésével. Ennek azonban — elismeri — két főakadálya van: egyik az államok belső politikájában követett kollektivisták módszerek, másik pedig a nemzetek politikai anarchiája.

Röpke könyve egy kis nép szemléletét tükrözi korunk társadalmi és gazdasági kérdéseiről. Megállapításait nem mindig helyeselhetjük, mégis tiszta logikája s nemes erkölcsi felfogása munkáját tanulságos olvasmánnyá teszi.

Tarnóczy László.

Viljo Saraja: *Megváltott ország. Élmények a 105 napos finn-orosz háborúból.* Fordította Garam Lajos és felesége, Kallioniemi Sole. Győr, 1941. 135 oldal.

Ez a könyv annak a dokumentuma, hogy a mélyre szállott lelki, különösen erkölcsi kultúra egy védelmi háborúban a legjobb katonákat szüli, emberiségük minden csonkulása nélkül. A szerző személyes élményeit és bajtársainak lelki rajzát írta meg az 1939/40 telén folyt száznapos orosz- finn háborúból. A finnek-ről alkotott képünk szebbé és teljesebbé vált általa.

S. G.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE

NÉP- ÉS CSALÁDVÉDELEM. 1942, 2., 4. és 6. szám.

Váróné Tomori Viola: *A szociális gondozás közösség-lélektani vizsgálata.*

A szociális gondozás tartalmát és célszerű végzésének személyi, valamint tárgyi lélektani előfeltételeit világítja meg a szerző. A munka: egyének, családok, nagyobb közösségek helyzetének alapos megismerése után javaslattétel a kóros jelenségek megszüntetésére és a társadalom erősítésére. Tehát tanácsadás, szuggesztív erkölcsi ráhatás, szellemi vezetés, társadalomszervezés és nevelés, szociális közszellem kialakítása. A támogatásban részeseülő egyének és családok gazdasági irányítása, szellemi és erkölcsi támogatása. A szociális gondozó eleven lelkiismeret, a haladás, fejlődés eszméjének képviselője. Milyen a szociális gondozó ideális típusa? Kiegyensúlyozott lelkű, de nem merev, a mások élményeit átélni tudó, alkalmazkodni és sokoldalúan cselekedni tudó, erős akarátú, önálló ítéletű, határozott, kitartó, az életet magasabbrendű összefüggésben látó, többretörekvő s idealizmussal telt harmonikus lélek, olyan, aki magasabbrendű erkölcsi eszményét a szociális értékek megvalósításával kívánja szolgálni. Pályájára nevelni kell, azonban pusztán neveléssel, eredeti rátermettség nélkül nem lesz valaki ideális szociális gondozóvá. A gondozó és gondozott között függő viszony van, amelyben a gondozónak kell fölényben lenni, mert ő vezet, ő az erősebb fél. Segítő készséggel közeledik és fölényes helyzetét felhasználva kívánja szolgálni a reábízott gyengébb felet. Gyengédség, bizalomkeltés és határozott segíteni akarás segítik elő, hogy a gondozottban a megfelelő magatartás, a bizalom, az odaadás kialakuljon. A jó vezető sugalmazza ezt. Fontos is, hiszen a szociális munka sikere e függő viszony szerencsés kialakulásán fordul meg. A tárgyalási hang eltalálása, a biztonságérzet megőrzése és a szellemi és erkölcsi felsőbbiségből fakadó nyugodtság ennek első feltétele. Nem kevésbé a gondozott helyes ismerete és helyzetéről való alapos tájékozottsága. A gondozott egyéniségéhez alkalmaz-

kodni kell. Csak az egyéniesített, az egyéniséget tisztelő szociális munka értékes és eredményes, tehát a gondozott egyént egyediségében, mégis társadalomba beágyazottan kell a gondozónak ismernie. Persze ismernie kell azt a társadalmat is, amelyben gondozottja él. A magyar szociálpolitikának alapvető sajátossága az egyéniesítő és egyéniséget tisztelő módszer alkalmazása. Az egyéniség azonban nem csupán szociális helyzet és nevelés eredménye, hanem egyben öröklött, magával hozott egyéni minőség, amit a gondozónak egyenkint kell pártfogoltjainál megfigyelni, megismerni. A szerző két szélsőséges alaptípussal világítja meg a szociális gondozás szempontjából kidolgozásra váró egyéniség-típusok hálózatának alkalmazását. Az egyiket *kezdeményező* típusnak nevezi, a másikat *sodoródónak*. Amaz a nagy lelki erővel, állandó feszültségben élő, robbanásszerűen cselekvő, erősen aktív egyéniség, mely a jó és a rossz célok szolgálatában egyaránt leleményes, ügyes és tevékeny, ez a gyenge akaratú, az önállótlan, a hatások kész játékszere. A gondozó amannál a jó célnak-megnyerés feladatát vállalja, emennél a kezdeményezést, sodorva őt a helyes cél felé. Persze, sok a kevert típus, nem szabad tehát sablonokba erőszakolni a gondozottakat, hanem a minél tökéletesebb megismerésre kell törekedni.

Tanulmánya utolsó részében a *közszellem* megismeréséről szól a szerző s vázlatosan kidolgoz egy társadalomlélektani fogalomrendszert a gondozó megfigyelő munkája számára. A gondozónak világos képet kell maga elé rajzolnia arról a közösségről, amelyben dolgozik s ehhez képest kell megválasztani eszközeit és módszerét, amellyel a lelki dinamizmus felhasználásával és a cselekedtetve nevelés elvét követve a közösség tagjait önkifejtés útján a közösség tökéletesítésére vezet.

Sz. Gy.

ZEITSCHRIFT FÜR DIE GESAMTE STAATSWISSENSCHAFT, 1942. 3.SZ.

Karl Muhs: *Die Idee des natürlichen Rechts und der moderné Individualismus.* (A természetjog eszméje és a mai individualizmus.)

A mai német jogbölcseletnek két nagy tárgyköre a pozitívizmus dogmakritikája és a természetjog új lehetőségeinek a kérdése. Az előbbi tekintetében felülkerekedett az a nézet, hogy az államilag tételesített jog kizárólagossági igénye túlzott ugyan, mert a jog egyedüli és végső forrása a csalhatatlan népi jogérvék, de a pozitívizmus által megteremtett technikát fenn kell tartani, sőt tovább

kell fejleszteni.¹ A csalhatatlan népi jogérvék ellenében ugyan fel lehetne hozni, hogy ez nem más, mint a történelmi iskola leszerepelt népi szellemének korszerűvé tett kiadása és a kevésbé ellenőrizhető érzelmi és akarati elemeknek az értelem rovására előtérbe állítása, az antiintellektuális forradalomnak jogi térre való átvitele. A fejlett pozitivisták jogtechnikája tekintetében pedig kérdés, hogy világszemléleti gyökereinek elszorvasztása után megtartható-e élet- és funkcióképes állapotban? A természetjog szellemtörténeti helyzetéről még ennyire tisztázott képünk sincs, főleg a politikai poszszibilitás és a társadalomszervező képesség tekintetében nem alakult ki általánosan elfogadott tudományos közmegegyezés. Tagadhatatlan, hogy a természetjog a tételes pozitív jog örök fogalmi ellentéte. Társadalmi szerepe főleg az igazság követelményeinek érvényesítése, míg a pozitív jog az állami rend valósítója. Akármennyire független már most az eszmei természetjog a törvényhozó akaratától és a gyakorlati politikai szükségletektől, konkrét megjelenési formája mégis csak az illető korszak szellemiségéhez igazodik. Ezért jelentkezett a történelem folyamán többféle típusa a természetjognak. Muhs hallei professzor fenti tanulmányában ezek közül az újkori racionalizmus által felépített észjogi válfajjal foglalkozik, ahogy az Grotius, Hobbes, Spinoza, Pufendorf, Thomasius és Wolf rendszerében kifejtést nyert. Ez a maga klasszicitásában látszólag lezárt természetjog egy nevezetes kor: az újkor jogbölcselete, a polgári világ jog- és államszemlélete, a liberális jogállami szerkezet stíluselve. Amikor a középkor egész eszmetartalma a renaissance és a humanizmus hatása folytán elvilágiasodik, az addig theokratikus eszmei alapozású jog sem maradhatott kivétel. Az ember lerázva minden kötöttség bilincseit, tudatára ébred annak, hogy saját természetének törvényeitől nem szabadulhat soha és elkezd kutatni, mi is az ő természetének lényege, így lesz a jog önálló gondolati kategória, a természet törvényeinek egy sajátos vetülete, amelynek megismerési forrása az autonóm emberi értelem. Grotius és Hobbes, de Spinoza és Thomasius is a társadalmi fejlődés általános irányának megfelelően az öncélú egyénre vonatkoztatták elgondolásaikat. Ezzel egy egész kultúr-típus életformáját határozták meg, illetőleg igazolták. Pufendorf a népi közösség magasabbrendűségének korai hírnöke és ezzel elő-

¹ V. ö. Weigelin tanulmányával: *Recht und Grenzen des Positivismus*, Iherings, *Jahrbücher für die Dogmatik des bürgerlichen Rechts*, II. F. 54 (1—2) 1942. 1—26. lap.

futára a mai eszmeáramlatoknak, de a maga korában csak Grotius és Hobbes elveinek összeegyeztetése, hirdetése és kifejtése révén érvényesült, akárcsak az eredetinek e téren egyáltalában nem mondható Wolf. Az egyes észjogi rendszerek árnyalati eltéréseinek leggondosabb kielemezése e tanulmány keretében nem önmagában lényeges, hanem azért, mert ezek révén bizonyítja a szerző, hogy a természetjog nem okvetlenül és nem is szükségkép individualista és utilitarista jellegű és így tehát a népközösségi eszmét szolgáló szociális új jogtípus kialakításánál is megfelelően használható. A lényegét tekintve tehát az új természetjog a régitől főleg abban különbözik, hogy a modern típus nem a logikailag kiszámítható értelemre, hanem a nehezebben ellenőrizhető érzelmekre és az éppen uralkodó politikai akaratra alapítja a jogot. Ennek folytán a természetjog a pozitív szabályanyag formájában jelentkező államrezónnak egyszerű ideológiai kísérője lesz, valósággal szolgálja a Laviathannak és nem felette álló zsinórmérték, mint a régivágású természetjog, amely a nemzeti jogokon is szuverén módon felülemelkedve a nemzetközi jogrendnek is szolgáltatott alapvető elveket. A magam részéről a pozitív jog és a természetjog mai viszonyát illetőleg legjellegzetesebbnek a német törvénykezés helyzetét látom. A bíró egyáltalában nincs felmentve a tételes törvénynek végső fokon és elvben a vezéri akaraton múló betűjétől, de az ítéletnek a népi egészséges jogérzékkel vagyis az igazságérzettel sem szabad ellenkeznie. Ez a pozitivista és a természetjogi felfogás valamiféle kapcsolatára utal. Bárha ez a kapcsolat egy mélyebb, a természetjog összes lehetőségeit összefogó szemléletnek volna hírnöke, amely az emberi természet lényegét nem csupán és kizárólagosan az ösztöneit valósító énben, sem az ember társas mivoltában keresi, hanem valahol a kettő között, mondván, hogy az ember egyéni ösztöneit valósító, de társas lény is egyúttal! . . . Ezzel végigkísértük a szerző gondolatmenetét egészen a lehető konzekvenciáig. Reméljük, hogy a felvetett eszmék a mi magyar jogbölcseleti gondolkodóinkat is akár eredeti, akár kritikai kiállásokra készítetik. Itt elsősorban olyan fajsúlyú megnyilatkozásokra gondolok, mint Vladár Gábor debreceni beszéde¹ tiszteletbeli doktorrá avatása alkalmával (1942. VI. 21.), amelyben ünnepélyes hitvallást tett amellet, hogy a jog, ámbátor nem azonos az erkölccsel, attól nem szakadhat el, ámbár nem pusztá logikai rendszere

¹ Az erkölcs, a tudomány, a humánus és a jog. — Magyar Jogi Szemle, 1942. IX. 241—247. lap.

elvont fogalmaknak, mégsem lehet a hatalomnak mindenre alkalmas eszköze. Kifejtette továbbá, hogy a jog nem lehet meg rendszer nélkül, amelynek nyugodt medrében fejlődése végbemegy és tudomány nélkül, amely rendet tart. Végül leszögezte, hogy az igazi jogi műveltség legjellemzőbb eleme ma is keresése, megbecsülése, ápolása, továbbfejlesztése mindannak, ami az Isten képmására alkotott emberhez a legméltóbb, mert elvégre: *omne jus hominum causa constitutum est.*

H. J.

SCHMOLLERS JAHRBUCH 1942. 3. sz.

Alfred Vierkandt: *Die seelischen Schädigungen der Kapitalistischen Kultur.* (Hogyan rontja a lelket a kapitalista társadalom műveltsége?)

A kapitalista kultúrát a szerző szerint a racionalizmus és az atomizmus jellemzi. Hangsúlyozza, hogy megállapításai ideáltípusra vonatkoznak. A valóságban ellentétes erők gyengítik e tendenciákat. A kapitalista kultúra káros lelki hatásait vizsgálva, annak két alapvonásából indul ki.

A társadalmi érintkezésben az emberek *kölcsönös idegensége* a normális állapot. Ennek következtében a közösségi viszony az *én*-nek, a közösségi tudattá való kiszélesedésével az átélés specifikus teljessége és mélysége tekintetében összezsugorodik. Másik következménye azon folytonos elemi folyamatoknak kiesése, amelyekkel a normális mindennapi életben az emberek egymással érintkeznek (csevegés, fiziognómiai megnyilvánulások, lelki hatások átvétele, utánzás, a kifejezési és közlési vágy kielégítése, az önérzet kielégítése önábrázolással, a mintaképek utánzása, a tiltakozás és helyeslés indulata.) A lélek e játéka fontosak a lélek kifejlődése, az egymás megítélése és a társadalmi egyensúly fenntartása érdekében. Az elemi társadalmi érintkezés korlátozása súlyos működési zavarokat okoz. Ez a görcsös elzárkózás és idegenség a külvilággal szemben is érvényesül. A kapitalista környezetével, hazájával, a tájak hangulatával, az élőlényekkel, szellemi alkotásokkal, történelmi tényekkel szemben is elveszti lelki kapcsolatait.

A kapitalista kultúra második alaptulajdonsága a «Zweckrationalismus», vagyis a kizárólagosan egycélú tevékenység uralma a munkában és úgyszólván az egész életben. Szüntelen megfeszített tevékenység: munkaaskézis. Ez a munka- és életstílus az ösztönélet elsatnyulására vezet. De eltompítja az értékfelfogó és érték-megvalósító ösztönt is. Például a megismerést csak az általa elér-

hető nyereségben értékeli. A vitális és «nemes» értékterületei, a szellemi és vallásos értékek elhalványodnak, ami a lélek további elszegényedését eredményezi.

A szüntelen hajszában töltött munkában a feszültség az áldozat második természetévé válik és *formális görcs* alakjában életstílussá lesz. A feszültség és felengedés egészséges váltakozása helyett a görcsös állapot és a petyhüdtség váltják fel egymást, ami a szabadidő tartalmas és egészséges felhasználását lehetetlenné teszi.

A modern munkaaszkezis az ösztönök állandó erős elfojtásával jár, mert csak ritkán alapszik igazi önlegyőzésen, rendszerint csak nagyfokú önuralom, ami káros. Az örökös hajsza általános életstílussá lesz és a lélek egészségét tönkre teszi.

A kapitalista kultúra teremtette helyzetekből (függőségi viszony, bizonytalanság, elvtelenség, gyökértelenség) további zavarok erednek. Az egyéniségek nem tudnak kialakulni. Nincs alkalom a példaadással való nevelésre. Nem találnak módot a hagyományos életformák, erkölcsi és vallási nézetek és általában a javak (a racionális-technikai javak kivételével) tervszerű nevelés útján való átadására. Az egyoldalúan értelmi és céltevékenységre nevelt egyén gyakran átcsap a másik végletbe: a vad képzelet és merőben ösztönös cselekvésbe. A lelkekben nagy belső üresség tátong, tartalom, közösségérzés hiánya, gyökértelenség. A belső ürességet pótszerekkel igyekeznek kitölteni. Mindenféle érzéki élvezetek örömeit hajszolják s minthogy ezek igazi örömet és lelki derűt nem adnak, kielégületlenségükben az élvezet fokozására és kábulatra vágnak (szenzációéhség és sport, a divat gyors változása, a közlekedés istenítése.)

Jellemzők a kapitalista kultúrára az idegbajok. A neuraszténia oka épúgy lehet valami hiány, kielégületlenség, mint a túlzott megterhelés. Rámutat a szerző bizonyos ösztönmotívumok elfojtásának jelenségére, amit különösen az *elnyomás* (a munka és alárendeltség következtében), az *elterelés* (egymást kergető benyomások feldolgozatlansága, meg nem emésztett affektusok felhalmozódása következtében) és az *állásfoglalástól való idegenkedés* (az elvtelenség következtében) mutat világosan.

A belső üresség, a gyökértelenség, az értékelésben való bizonytalanság a társadalmi és gazdasági nyomással tetézve elégedetlenséget és nyugtalanságot szül. Ezt olykor kárpótolja az álomvilágba menekülés, az utópia, vagy a szektákba menekülés, ami igen különböző formát ölthet (vallási, politikai, ruházkodási, sőt táplálkodási (!) szekták).

A bizonytalanság és gyengeség érzete hajlamossá tesznek a negatív érzelmekre és ösztönökre (irigység, gyűlölet, harci és pusztítási vágy, ressentiment). Az osztálytársadalom hajlamos a gyűlölködszre. Eleme a folytonos összehasonlítás, amelynek alapja a kapitalista lélek értékmérője: a pénz, mely mint számszerű mennyiség szinte kiköveteli az összehasonlítást.

A beteg társadalom mindenkor maga keresi gyógyulása eszközeit. A kapitalista állam ma minden téren megfiatalodásra vágyik, a kóros tüneteket iparkodik megszüntetni és megtalálni a gyógyulást hozó intézményeket. Sz. N.

EUROPÄISCHE REVUE. 1942 7/8. szám.

E i n o Kaila: *Psychologie und Zeitgeist*. (Lélektan és korszellem.)

Aki a lélektan legfontosabb tárgyáról, az emberről összképet akar alkotni, az nagy nehézségekkel kénytelen megküzdeni. Az ember személyiségéről alkotott képet különösen a korszellem befolyásolja. Másik akadály az embernek az a törekvése, hogy önmagát olyanná alakítsa, hogy megfeleljen annak a képnek, amely benne mint saját lényéről alkotott elméleti kép él. A felvilágosodás emberszemlélete, amelyben az értelmi lény és a test gépezete mintegy ketté tagolja az embert és a romantikus kor emberszemlélete, amely az embert a titokzatos és valójában kiismerhetetlen emberegységben szemléli, tökéletesen más és más alapot nyújtott az ember lélektani ábrázolásához. Emberszemléletünk a korszellemmel van szoros kapcsolatban. Századunk elején a pszichoanalízis befolyásolja az emberről alkotott képet. Ez a romantikus-naturalista korszellemmel áll összefüggésben. Az emberben a dinamikus tényezőket, erőket keresi, természeti motívumokat. Túlhangsúlyozza az állati ösztönök szerepét s az embert a kultúra beteg, neurotikus áldozatává torzítja. A műveltség szerinte az ösztönök szublimálása, egyben maga a szublimáló tényező. Ez nyilvánvaló circulus vitiosus. Ha az «én-eszmény», az egyén tudatos élete merő begyakorlott szokás, akkor a személyiség minden nyilvánulása, mint szükségképpen az ösztönök mély rétegéből előtörő dinamikus jelenség ellentétbe kerül a felső kultúr-én szokáslényével. A szokás nem lehet erőtényező, csupán célkereső eszköz, az én-ösztönöket tehát nem lehet megszokással magyarázni. A pszichoanalízis alapvető tévedését, belső ellentmondását csak az oldja meg, ha ezt az elméletet nem az egészséges, hanem az elnyomorodott beteg lényekre szabottnak tekintjük. S. G.

A TÁRSULAT ÉLETE.

I. Választmányi ülés.

Az évi rendes közgyűlés előkészítése céljából a társulat választmánya *dr. Imre Sándor* elnöklésével f. évi május 25-én választmányi ülést tartott és a közgyűlést május 31-ére tűzte ki. A közgyűlésen előterjesztendő főtitkári jelentés, az 1941. évi zárszámadás, az 1942. évi költségelőirányzat, valamint a számvizsgálóbizottsági jelentés részletes megbeszélése után megtörtént az új tagok felvétele, a tagmozgalom és a kiadói hivatali jelentés ismertetése, végül a választmány $\frac{1}{3}$ -ának alapszabályszerű kisorsolása.

A megújított választmány teljes névsorát folyóiratunk e számában találja az olvasó, míg a korábbi tagnévsor kiegészítését az ezévi 2. szám tartalmazza.

2. Közgyűlés.

A társulat 1942. évi május hó 31-én tartotta meg évi rendes közgyűlését, mégpedig a m. kir. Társadalomegészségtani Múzeum földszinti előadótermében (Budapest, VI., Eötvös-utca 3.) a tagok élénk részvétele mellett.

Dr. Imre Sándor elnöki megnyitó beszédében röviden visszapillantva a társulat megalakítására vezető első értekezletre, amelyen ugyancsak ő elnökölt, megállapítja, hogy a társulat célkitűzései és feladatai azóta is azonosak maradtak. Ma is állandóan figyeljük a társadalom életének nagy változásait, de nem az élettől való hűvös elvonatkoztatással, hanem azért, hogy a tudományos munka és tárgyiasság útján elért eredményeket a nemzeti művelődéspolitikai általános követelményei szerint eljuttassuk a nagyközönséghez és ezzel a közgondolkodás kívánatos kialakulását elősegítsük.

A nagy tetszéssel fogadott megnyitó beszéd után az elnök rátért: «*A nevelés válsága a két háborúban*» című előadására, amely a Társadalomtudomány jelen számában első helyen egész terjedelmében olvasható.

Dr. Hegedűs József főtitkári beszámolójában kegyelettel emlékezett meg az elmúlt évben elhunyt:

Bernáth István, Doroghy Kálmán, Gulácsy István, Huszár Károly, Pálosi Ervin és Simonyi Kálmán tagtársakról, kiknek emlékéét kegyelettel fogjuk megőrizni.

Majd ismertette a tagmozgalmat. E szerint a társulatnak van:

2 tiszteletbeli, 16 alapító és 601 rendes tagja, vagyis *összesen 619 tagja*. Ez a legutolsó közgyűléshez képest *101-es szaporulatot jelent*. Ezzel szemben kilépett: 22 tag, az alapszabályok 12. §.

c) pontja szerint töröltetett: 17 tag, ami az említett
6 halálozást is figyelembe véve
45-ös fogyásnak felel meg.

A folyóiratot a tagokon felül magánelőfizetők	95,
közületi előfizetők pedig	235 példányban
veszik kézhez; könyvárusi forgalomban is elkel	25 példány.
	255 példány
	619 tag.
Ez az összesen	874 példányra menő

szükséglet a lapnak 1000 példányban való kinyomását indokolja.

A közgyűlés főtitkár indítványára mindazoknak, akik lelkesen résztvettek a tagtoborzás munkájában, meleg köszönetét fejezte ki és kéri őket, hogy a jövőben is folytassák munkájukat. Kiváltképp a visszacsatolt területeken kapcsolattal bírókat kéri, hogy ott élő véreinket igyekezzenek minél nagyobb számban hozzánk elvezetni. *Dr. Konkoly Thege Baláznak* és *dr. Szabó József* tagtársainknak, akik egymagukban több mint 60 új tagot toboroztak, a közgyűlés jegyzőkönyvi köszönetet szavazott.

A taglétszám ez örvendetes alakulásán felül, amelyet az elnökség a jövőben is még erősen kiépíthetőnek remél, még egy rendkívüli, anyagi megerősödésünket állandóan szolgáló körülményről számolt be a főtitkár.

A *Magyar Mezőgazdák Szövetkezete* fennállásának 50 éves jubileuma alkalmával méltányolva társulatunk kulturális tevékenységét, 20.000 pengős, üzletrészekbe fektetett alapítványi tőkét kötött le javunkra azzal, hogy a jövedelem felett belátásunk szerint rendelkezhetünk. A közgyűlés a főtitkár indítványára a magyar célkitűzéseket más vonalon szolgáló, a tudományos és kulturális munkát megbecsülő és tevékenyen támogató Szövetkezetnek e nemeslelkű alapítványért jegyzőkönyvi köszönetet mond és erről a nevezett Szövetkezetet jegyzőkönyvi kivonattal értesíti.

A főtitkár végül megindokolja az előadások kiesésének okait az 1941/42-es évadban. A tisztikarnak volt programja, nem

hiányoztak előadók sem és a magyar életnek számos kérdése várt szociológiai megvilágításra. Ám a háborús közviszonyok miatt áldozatos lélekkel önkényt kellett vállalni bizonyos silentiumot. Az előadások céljára szóló helyiség bérlete tekintetében is nehézségek merültek fel. A főtitkár végül is kilátásba helyezte, hogy a folyó őszével kezdődően a részletesen kifejtett tervből annyit igyekszik megvalósítani, amennyit csak lehetséges és kéri ebben a társulat támogatását.

A jelentést és az indítványokat a közgyűlés tudomásul vette, illetőleg elfogadta. Elfogadta továbbá a pénztáros indítványait is, amelyek szerint a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszternek s az illetékes minisztériumi osztályok vezetőinek, a székesfővárosnak és a Magyar Nemzeti Bank elnökének a társulat anyagi támogatásáért jegyzőkönyvi köszönetet mondassék. Ugyancsak elfogadta a közgyűlés elnök ama indítványát, hogy dr. Áfra Nagy Jánosnak, a társulat pénztárosának jegyzőkönyvi köszönetet mondassék a társulat anyagi talpraállítása terén tanúsított fáradhatatlan és eredményes munkájáért.

Ezután *dr. Áfra Nagy János* pénztárnok bemutatta az 1941. évre vonatkozó zárószámadást.

Az 1941. évi tényleges társulati bevétel — 10.805.06 P — mindössze 6%-kal maradt el a költségvetésben előirányzott 11.500 P-s bevétellel szemben. Nagyonbarányú eltérés az előirányzat és a tényleges bevételek között csak az *előfizésekből* várt tételnél mutatkozik, amely 36.1%-kal alacsonyabb az előirányzatnál. Ennek magyarázata, hogy előfizéseink túlnyomó része a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium állami iskolai előfizéseire esik. Ezen a vonalon pedig az elmúlt 1941. év folyamán — a szükséges költségvetési fedezetek hiánya miatt — még nem lehetett *teljes egészében* realizálni azokat a számításainkat, amelyeket a visszatért erdélyi és délvidéki területek iskoláinak előfizetéseirehöz fűztünk. Még kevésbé valósult meg az a reményünk, hogy a visszatért területek *nem* állami iskolai és egyéb köztintzményei (könyvtárak stb.) nagyobb számmal fognak előfizetni folyóiratunkra. Ez a magyarázata, hogy az előfizésekből ténylegesen befolyt jövedelmünk mintegy harmadrésszel alatta maradt az előirányzatnak. További magyarázat: A Népművelési Bizottságok 1941. évi előfizetési díját is csak 1942-ben kaptuk meg. Ennek (320 P) beszámításával az előfizetési előirányzat e tételénél is 75.5%-ban befolyt. Részben hasonló okból — t. i. a visszatért területek mérsékelt tagsági érdeklődéséből — állt elő a tagdíjbevételek 10%-os elmaradása is az előirányzat mögött.

Az ilyen módon nem folyt előirányzati összegeket mintegy felerészben pótolta azonban a folyóirat példányainak, egyes évfolyamainak, egész sorozatainak eladásából befolyt bevételi *többletünk*, amely 333 P-vel haladta meg az előirányzatot, továbbá az adományok és segélyek címén az előirányzattal szemben többletként befolyt 200 P, s az egyéb címen bevételi többletként mutatkozó 118.60 P. Végeredményben mindössze kb. 700 P-vel, 6%-kal volt *kevesebb* tényleges

bevételünk az előirányzatnál, de így is csaknem elérte a 11.000 pengős összeget. Ha pedig a Népművelési Bizottságok 1942-ben befolyt 1941. évi előfizetési díját is a múlt évi bevételhez számítjuk, mindössze 375-2i P-vel volt tényleges *bevételünk* kevesebb az előirányzott 11.500 P-nél.

A *bevételi tételek* részletezésénél érdemes rámutatni arra, hogy a folyóirat egyes példányainak, régebbi évfolyamainak és sorozatainak eladásából szerzett bevételünk — 633 pengő — meghaladja azt az összeget, amelyet a kiadóhivatal egész évi dologi kiadásaira és postaköltségére fordítottunk (598.38 P), tehát ezeket a költségeket sikeresen tudtuk fedezni a régebbi folyóirat-számok értékesítésével. Sajnos, a jövőben e tételnél már nem remélhetünk ilyen eredményt, minthogy folyóiratunk egyes számai teljesen kifogytak (így az 1936. évi 1—3. szám, az 1925. évi 8. szám, stb.) s e hiányok miatt nem tudjuk kielégíteni többé az egész sorozatok megküldéséért még mindig jelentkező igényeket.

A tagságdíj-bevételekből 280 P *alapítótagsági díj*, 346-50 P az írói tiszteletdíj-járandóságokból megtérített *tagsági díj*, 3181-10 P pedig a ténylegesen befolyt rendes tagsági díj. Mintegy 400 pengővel alacsonyabb ez az összeg az előirányzatnál, főleg amiatt, mert még mindig nagyobb számmal vannak olyan tagjaink, akik régi tagságdíjtarozásukat többszöri felhívás ellenére sem egyenlítették ki. Folyóiratunk 1942. évi 1. számát már nem küldöttük meg olyan hátralékos tagjainknak, akik több évi tartozásukat mindeddig nem rendezték.

<i>Szegély</i> címen a fővárostól	500.— P-t
a Tud. Társulatok és Intézmények Szövet ségétől	1.200.— « (másfél évre)
a Magyar Nemzeti Banktól	2.000.— « kaptunk.

Az egyéb címen befolyt tétel nagyobb része (433-11 P) azokra az összegekre esik, amelyeket folyóiratunk munkatársai *különnyomatkölségeinek* a szerzők részéről való megtérítése jelent, amit rendszerint az írói tiszteletdíjából szoktunk levonni.

A *zárószámadás* kiadási oldalán általában valamivel alacsonyabbak a tényleges kiadások az előirányzottaknál.

E miatt a folyó 1942. évre áthozott egyenleg (1184.51 P) jóval magasabb volt az előirányzatnál. (480 P.)

Legnagyobb kiadási tételünk a folyóirat előállításával kapcsolatos *nyomdászámbla*. Ebben a számlában benne van a szerzők által megrendelt különnyomatok és szerzői szövegkorrektúrák díja is, amelyet azonban a szerzők megtérítenek. Itt szerepelnek továbbá egyes nyomtatványaink (borítékok, meghívók stb.) költségei.

Az írói tiszteletdíjakra előirányzott 3.000 pengő is bőven fedezte a tényleges kiadást (2713.28 P). Általában 4—6 pengős szerzői tiszteletdíjat fizettünk nyomtatott oldalunkint.

Az előadásokra előirányzott 260 pengőt nem használtuk fel, minthogy előadásokat nem tartottunk.

A *személyi kiadások* pontosan az előirányzott keretben folyósítottak.

Tisztelettel kérem a zárószámadás tudomásulvételét.

Ezután a *számvizsgáló bizottság* mutatta be következő szövegű jelentését:

Tisztelt választmány!

Tisztelettel jelentjük, hogy a TÁRSULAT 1941. évi számadásait felülvizsgáltuk, az okmányokat és a pénztárkönyvet összehasonlítottuk s a könyvelést minden tekintetben rendben találtuk.

Javasoljuk, hogy a pénztárosnak az 1941. évre a felmentés megadassék.

Budapest, 1942 május 21-én.

dr. Thirring Lajos s. k.
dr. Spóner Ferenc s. k.
a számvizsgáló bizottság tagjai.

dr. Horn József s. k.
ellenőr.

A közgyűlés a zárószámadást és a számvizsgáló bizottság jelentését egyhangúlag tudomásul vette és a pénztárosnak a felmentést megadta.

Az 1942. évi költségvetésre *dr. Áfra Nagy János* pénztárnok a következő javaslatot terjesztette elő:

Mélyen Tisztelet Közgyűlés!

Tisztelettel bemutatom a folyó 1942. évi költségvetésre vonatkozó alábbi javaslatomat: A várható bevételt 14.000 P-ben irányoztam elő a következő részletezés szerint:

a) *Bevétel.*

Készpénzkészlet	1.184.51 P
Tagsági díjakból (600 x 6 P:).....	3.600 — «
Előfizetések.....	3.670 — «
Segélyek, Főváros 500 —	
Tud. Társ. 1000 —	
M. Nemz. Bank 2000 —	3.700
Egyéb 200 —	
Kiadványok eladása.....	300 — «
Alapítványi tőke kamata és egyéb bev.....	1.545.49 «

Összesen... 14.000 — P

Az egyes bevételi tételek indokolása:

A *készpénz-áthozat* a múlt évi zárószámadási egyenlegnek felel meg. Tagsági díjakra 600 tag után 6 pengőjével számítva 3.600 P a várható bevétel. A rendes tagok száma ezidőszereint kb. 600. Ezen kívül tagdíjhátralékokból is várható még bevétel, továbbá új tagok csatlakozásából is. Itt van előirányozva *Győr* sz. kir. város 100 pengős évi alapítótagsági díja is, amely már be is folyt.

Az előfizetések összege jelentős tétele az előirányzatnak. Ennek az összegnek túlnyomó része az állami és a fővárosi előfizetések révén már szintén befolyt. A tétel részletezése:

Állami előfizetés	2.180 — P (218 példány)
Állami előfizetés (1941. évi hátralék).....	320 — « (40 isk. kiv. Népműv. Biz.)
Fővárosi előfizetés.....	170 — « (17 példány)
Magán előfizetés	1.000 — « (100 példány)
	3.670 — P (335 példány),

példányonként á 10 P és 40 példány a 8 P (az 1941. évre!).

Az állami előfizetések száma az ország területének és az állami iskolák számának megnagyobbodásával öröndetesen emelkedik.

1939-ben	141
1940-ben	149
1941-ben	170

A *segélyek* címén előirányzott tételek részletezése:

A főváros 500 pengős segélyét már felvettük. A Tud. Társulatok évi segélyét még várjuk: reméljük, hogy az előirányzott 1000 pengő e tételnél befolyik. Az elmúlt évi precedens szerint az idén is megkapjuk a Nemzeti Bank nagyobb összegű támogatását az előirányzott 2000 pengős összeggel. Tisztelettel javasolom, hogy ezért a támogatásért a Közgyűlés fejezze ki őszinte köszönetét a Magyar Nemzeti Bank elnökségének.

Új tétel költségelőirányzatunkban azoknak az alapítványi tőkéknek remélt hozadéka, amelyről a főtitkár úr volt szíves tájékoztatni a Közgyűlést.

A költségelőirányzat *kiadási oldala* a következő tételeket foglalja magában:

Kiadás:

Nyomdászamlá (5 szám á 1000 P).....	5.000 — P
írói tiszteletdíjak (500 oldal á 6 P).....	3.000 — «
A szerkesztő évi díja.....	800 — «
A pénztáros évi díja	500 — «
Irodai segéderő	300— «
Kiadóhivatali személyi kiadások.....	400— «
« dologi «	500 — «
Titkári teendők.....	100 — «
Portóköltések.....	400 — «
Előadások, terem.....	800 — «
Egyéb.....	200 — «
Egyenleg az 1943. évre.....	2.000 — «

Mindössze... 14.000— P

Dologi kiadásaink legjelentősebb tétele a *nyomdászamlá*. Az 1941. év folyamán árkormánybiztosi engedéllyel két ízben emelte fel a nyomda a költségeket. A felemelt tételekkel is elő tudjuk azonban lapunkat 8 íves terjedelemben 1000 példányban 1000 pengőért állítani. A folyó 1942. évi I. számunk pl., amely 9 ív terjedelmű (144 oldal) volt, expedálva 1150.— pengőbe került.

Írói díjakra 500 oldalt számítva 6 pengőjével 3000 P az előirányzat.

A Társulat személyi kiadásait mérsékelten, mintegy 10%-kal emelve irányoztam elő. A szerkesztői, pénztárosi, kiadóhivatali tiszteletdíjak együttes összege 2000 pengő, vagyis 14.000 pengős költségelőirányzatunk egyhatedrésze.

A *dologi* kiadások sorában az előadások költségére jelentősebb tételt, 800 pengőt irányoztam elő abban a számításban, hogy a közeljövőben erőteljesebben meginduló előadásaink kapcsán nagyobb összegű kiadások fognak felmerülni.

Mintegy 900 pengőt vesz igénybe a Társulat kiadóhivatali ügykezelésével kapcsolatos összes dologi kiadások, portóköltések, levelezés, sokszorosítás, papír, telefon, írógéphasználat díja.

Az 1943. évi átvitelre bőven előirányzott egyenleg (2000 P) részben biztosítási tartalékként szerepel arra az esetre, ha az előirányzott bevételek egy része nem folyna be.

Ezek után tisztelettel kérem a Társulat 1942. évi költségelőirányzatának elfogadását.

A közgyűlés az 1942. évi költségvetési előirányzatot egyhangúlag elfogadta s *Imre Sándor* elnök indítványára *Áfra Nagy*

János pénztárnoknak buzgó és eredményes munkájáért elismerését és köszönetét nyilvánította. Ugyancsak köszönetet mondott a választmány a Társulat támogatásáért a közoktatásügyi minisztériumnak, Budapest Székesfővárosnak és a Magyar Nemzeti Bank elnökségének.

A Magyar Társadalomtudományi Társulat 1941. évi költségvetése és zárószámadása, valamint az 1942. évi költségelőirányzata.

		<i>Bevétel:</i>		
Csoport	Költségvetési cím	Előirányzat az 1941. évre	Zárószámadás	Előirányzat az 1942. évre
1.	Készpénz az év elején ..	592·27 P	592·27 P	1.184·51 P
2.	Tagsági díjakból	4.240·— *	3.807·60 *	3.600·— *
3.	Előfizetések	2.536·— *	1.621·54 *	3.670·— *
4.	Segélyek, adományok ..	3.500·— *	3.700·— *	3.700·— *
5.	Kiadványok eladása ...	300·— *	633·05 *	300·— *
6.	Egyéb bevétel	332·— *	450·60 *	1.545·49 *
<i>Összesen...</i>		<i>11.500·27 P</i>	<i>10.805·06 P</i>	<i>14.000·— P</i>
<i>Átmeneti tételek</i>		<i>—·— *</i>	<i>2.502·80 *</i>	<i>—·— *</i>
<i>Mindössze</i>		<i>11.500·27 P</i>	<i>13.307·86 P</i>	<i>14.000·— P</i>

		<i>Kiadások:</i>		
Csoport	Költségvetési cím	Előirányzat az 1941. évre	Zárószámadás	Előirányzat az 1942. évre
1.	Nyomdászámbla (Szent István-Társulat).....	5.000·— P	4.311·98 P	5.000·— P
2.	Írói tiszteletdíjak	3.000·— *	2.713·28 *	3.000·— *
3.	A szerkesztő tiszteletdíja	720·— *	620·— *	800·— *
4.	A pénztáros tiszteletdíja	480·— *	480·— *	500·— *
5.	Irodai segéderő díja ...	180·— *	280·— *	300·— *
6.	Kiadóhivatali személyi kiadás	360·— *	360·— *	400·— *
7.	Kiadóhivatali dologi kiadás	360·— *	258·59 *	500·— *
8.	Titkári teendők ellátása	60·— *	—·— *	100·— *
9.	Postaköltség, postatakarékdíjak	400·— *	339·80 *	400·— *
10.	Előadások költsége	260·— *	4·— *	800·— *
11.	Egyéb, előre nem látott kiadás	200·— *	85·70 *	200·— *
12.	Egyenleg	480·— *	1.184·51 *	2.000·— *
<i>Összesen...</i>		<i>11.500·— P</i>	<i>10.637·86 P</i>	<i>14.000·— P</i>
<i>Átmeneti tételek</i>		<i>—·— *</i>	<i>2.670·— *</i>	<i>—·— *</i>
<i>Mindössze</i>		<i>11.500·— P</i>	<i>13.307·86 P</i>	

Dr. Hegedűs József főtitkár jelentette, hogy a választmány tagjainak egyharmada alapszabályszerűen kisorsoltatván, a Magyar

Társadalomtudományi Társulat választmányi tagjaiul a következők megválasztását javasolja:

1. Acsay Tihamér	Egyed István	Miskolczi Ágoston
Albrecht Ferenc	30. Erdey Ferenc	ton
Albrecht Dezső	Erekly István	v. Nagy Iván
Antal István	Éry Emil	Névelős Gyula
5. Asztalos Miklós	Esztergár Lajos	Noszlopi László
Bálás Károly	Fekete József	60. Ortutay Gyula
Bálás P. Elemér	35. Finkey Ferenc	Ottlik László
Ballá Antal	Gortvay György	Pernetzky Béla
Baráth Béla	Gráf Elemér	Ravasz László
	Hammersberg	Rác Lajos
10. Bencs Zoltán	Miklós	65. Ruber József
Benedek Zsolt	Hamvas Béla	Rudai Rezső
Benisch Arthur	40. Hilscher Rezső	Schneller Károly
Bisztray Gyula	Hóman Bálint	Surányi-Unger
Bobula Ida	Horváth Barna	Tivadar
15. Bodor Antal	Ihrig Károly	Szabó József
Bódy László	Illyefalvy I.	70. Szabó Zoltán
Bónis György	Lajos	Szádeczky-Kardoss Tibor
Borbély Mihály	45. Joó Tibor	Tomori Viola
Búza László	Kamocsay Jenő	Trócsányi Dezső
20. Csekey István	Karácsony Sándor	Varga Béla orsz.-gyűl. képv.
Csepreghy-Horváth János	Kiss Endre	75. Váradai József
Csikay Pál	László Dezső	Vita Sándor
Czakó István	50. Losonczy István	Vladár Gábor
Dávid Antal	Lukinich Imre	Witzmann Gyula
25. Dékány István	Makkai János	Zehery Lajos
Dobrovits Sándor	Martonyi János	80. Zibolen Endre
Domanovszky Sándor	Mályusz Elemér	Zlinszky György
Dvorcsák Antal	55. Mészáros Károly.	

A közgyűlés a Társulat választmányát a javaslat elfogadásával az előterjesztés értelmében alakította meg.

TÖRTÉNELEM ÉS SZOCIOLÓGIA.

Egy szociológus történész.

Hajnal István, — akinek munkásságát e cikk ismertetni kívánja, — az újkori egyetemes történet professzora a budapesti egyetemen, tehát hivatásánál fogva történetkutató, aki föltétlen történeti érdeklődéssel és teljes történészki fölkészültséggel kezdte tudományos munkásságát. Ám e historikusi pálya már a kezdetén olyan tájairól indult a történetkutatásnak, ahol nem a nagy történeti események és a nagy erőhatások a történeti kutatás elsőrendű témái, hanem a társadalom mindennapi építő-alakító tevékenysége, szóval a történelem «aprómunkája», nevezetesen Dománovszky művelődéstörténeti iskolájából. Ez az indulás azonban egy pillanatig sem jelentette azt Hajnalnál, hogy föladta volna a történelemalakulás egészének a megragadására való igényét. Tehát művelődéstörténeti érdeklődése nem ragadt meg a történetkutatás alsó vonalán, a segédtudomány, vagy a részlettanulmány szintjén, hanem éppen a történelemalakulás egészének a magyarázatát kereste kezdetről fogva a művelődéstörténet anyagában: a kultúrformákban, a társadalmi intézményekben és a gazdasági szervezetekben. Ez a kettős meghatározottság: a művelődéstörténeti anyag, a történelem aprómunkája és a történelemalakulás egészének az értésére törvő igyekezet, mint történetkutatói igény, hajtották afelé Hajnalt, hogy a társadalomalakító erők közös műhelyéül a társadalmat ismerje föl és ettől kezdve minden erejét odafordítsa, hogy a társadalomnak a történeti alakulásban is érvényes értelmét kitisztázza.

Már első munkájában is (írásbeliség, intellektuális réteg és európai fejlődés. Károlyi Árpád-émlékkönyv, Bp. 1933.) történésznél szokatlanul szociológusokat (Vierkandt, M. Weber, H. Freyer) idéz és szempontjaikat veszi segítségül az írásbeliség és az intellektualizmus szerepét vizsgálván az európai fejlődésben. Következő,

eddig legnagyobb, munkájában (Az Újkor története. Egyetemes történet III. k. Bp. 1936.) még tovább mélyül szociológiai érdeklődése, most már szembeötlően azokon a szociológusokon túl is, akiket idéz (L. v. Wiese, F. Tönnies, R. Worms). Nevezetesen ebben a munkájában már szilárd alaptétele történeti kutatásainak, hogy az emberi történetnek a társadalom az «üzeme» és minden történeti fejlődés az emberi együttélés módjaitól függ. Ezt az alapvető szempontot következetesen keresztül viszi az egész újkori történeten, s így jut el másik alapvető tételéhez: a káprázatos occiden-tális fejlődés nem valamilyen különleges újkori erőknél a terméke, hanem a középkori társadalomfejlődésnek a gyümölcse. Különlegesen az újkori technika fejlődését sem a föltaláló szellem, vagy a gazdasági erők művének tekinti, hanem ezt is, mint egy külön tanulmányban (A technika fejlődése. Domanovszky-émlékkönyv, Bp. 1937.) kifejti, a középkori elmélyült társadalomfejlődésnek, a társadalmias szakszerűségnek a következményeképp fogja föl.

Ezekkel a történeti tanulmányokkal kényszerítően odajutott Hajnal, hogy külön stúdiumkép kellett elmélyülnie a társadalom vizsgálatában. Ebben a munkájában (Történelem és szociológia. Századok, 1939. 1—6.) is végig historikusnak vallja magát, azonban úgy átemésztí, szinte az egész szociológiát, hogy végeredményben alapvető szociológiai eredményekhez jut el. Már ez a kimunkáltabb és érettebb szociológiai szemlélet érvényesül az európai városfejlődésről szóló munkájában (Az európai város kialakulása. Városi Szemle XVII. évf. 1941.), ahol nemcsak az európai városiasodásról, hanem e városfejlődés előzményéről és alapjáról, a hűbériség korának parasztságáról és faluszervezetéről is rendkívüli értékű megállapításokat tesz.

Legújabb munkája (A kis nemzetek történetírásának munkaközösségéről. Századok, 1942. 1—6.) ugyan már nem folytatja a szociológiai elméleti vizsgálódást, azonban a szélső európai társadalmak — skandináv, balti, lengyel, magyar, orosz, balkáni — történeti kérdéseivel kapcsolatban tovább izmosodik társadalmias történetiszemlélete, s magáról a társadalmi struktúráképződésről is fontos további észrevételeket tesz.

Az elősorolt munkákban sajátosságosan társadalmias történelem-szemlélet, illetőleg történeties társadalomszemlélet, s ennek megfelelően sajátosságosan szociológus történész, illetőleg történész szo-

ciológus elme jelentkezik a maga mindenképen figyelemreméltó eredményeivel. A história nyilván termékenyülhet ez eredmények által, hiszen a szellemtörténet irreális légiessége mindinkább nyilvánvalóvá lesz, s a népi történelem szempontjai sem alkalmasak átfogó történelemmagyarázatra. Ez azonban elsősorban a história kérdése. Bennünket közelebbről érdekel az, hogy a szociológia számára is komoly és súlyos mondanivalói vannak Hajnalnak, s ha nem is nyújt kész és teljes szociológiai rendszert, termékenyítő szociológiai szempontot annál többet. Egy úttörően eredeti szociológiai szemlélet jelentkezik Hajnal munkáiban, s ezt annál inkább meg kell becsülnünk, mert ez a szemlélet egy minden faj-népi romantika nélkül való magyar gondolkodásnak a terméke, tehát mély és teljes európaiság egyesül benne a magyar helyzet reális felismerésével.

A következőkben Hajnal munkásságának a szociológiai oldalát igyekezünk bemutatni. Azt a szociológiai szemléletet megvilágítani, amely mind elméleti-módszeri munkáiban, mind történeti kutatásaiban jelen van, annyi történeti példázással, amennyi a szociológus értés számára is okvetlenül szükséges.

Történelem és szociológia.

«Hiába látszik természetesnek a két tudomány szoros kapcsolata, a történetírás ma alig veheti hasznát a szociológiának, amikor a múlt idők társadalomalakulásait akarja megérteni. A szociológiák különböző irányainak módszerei úgyszólván semmi közösségbe nem hozhatók a történettudomány módszereivel. Mindazt, amit a társadalmasodásról mondanak, önmagukban igen helyesnek érezhetjük, de a konkrét valóságok megismerésére alig alkalmazhatjuk. Inkább csak külsőleg csaphatjuk oda a szociológiai gondolatokat a történeti-társadalmi konkrétumokhoz, csak mint elmékedéseket már megismert tényekről. Sőt néha vigyáznunk kell arra, hogy a szociológia gondolatmenete, fogalomvilága meg ne rontsa a történeti szemléletet. Megzavar, felzaklat, bizonytalanná tesz bennünket az ugyanarról való beszélésnek ez a merőben idegen módja.» — Ezzel a szinte megrendült vallomással kezdi Hajnal a történelem és szociológia egymáshoz való viszonyáról szóló elméleti-módszeri értekezését. A vallomásból azonban nem

a történész értetlensége hangzik ki a szociológiával szemben, hanem ellenkezőleg: az ugyanazon tárgyat bűvárló történetkutató elégedetlensége a szociológiával, amely nem tud termékeny szempontokat nyújtani a történetkutatásnak a társadalom konkrét történeti valóságának a kutatásában — amikor arra olyan nagy szüksége lenne.

«Meggyőződésünk, hogy a történelem és a szociológia együvé tartozik. A maga oldaláról már mindkettő óriási munkát végzett a társadalmak életének megismerése körül. De a remény, hogy egymás által a fejlődésnek valami új, magasabbfokú megértése következik, eddig nem vált valóra. S minthogy a jelen társadalma is csak a múltból érthető meg, a szociológia nem juthatott arra a szerepre sem, amire eredetileg szánták: nem adhatja meg a tájékozottságot az élő társadalmak sorsának igazgatására. Pedig mindenki érzi, hogy a fejlődésnek minden jelensége szerves összefüggésben van a társadalom üzemével, hogy ez üzemiességnek törvényszerű szerkezete van, valamiként mégiscsak megismerhető, s hogy a szerkezet behatóbb ismerete sokkal pozitívabb módon, s részletesebben megmagyarázhatja a kultúra és a gyakorlati élet minden területének jelenségeit, mint eddig azokat megmagyarázhattuk. De előbb át kell szakítanunk azt a hajszálfinom határvonalat, amely a társadalomtörténetet és a szociológiát elválasztja, s a kettőt minden közelségük mellett is szervesen egybe nem szerkeszthető, idegen elemekkel dolgozó tudománnyá teszi.» — Hajnal tehát korántsem állít «történeti frontot», a szociológiával szemben, úgyhogy történeti szempontokat igyekeznék rákényszeríteni a szociológiára, hanem ellenkezőleg: legmélyebb kölcsönösségüket állapítja meg. Szóval mindkét oldalról mélyebbrenyúló és termékenyebb módszerek kidolgozását kívánja, hogy külön-külön úton tisztázódjék a közös tárgy: a társadalom. «Egyik tudománynak eredményeit sem szabad megcáfolnunk, elvetnünk, vagy erőszakkal beletörnünk a másikba, hanem oly módszerhez kell elérnünk, ami közösen fejezi ki mindazt, amit eddig mindegyik a maga nyelven fejezett ki. A történelem azt kívánja, hogy ez a módszer a konkrét társadalomfejlődések felkutatása legyen, a szociológia, hogy az emberi társulás örök törvényszerűségeit képviselje.

A két tudomány legmélyebb összetartozásának, s ebből folyólag közös feladatának a megállapításával Hajnal rendkívül ter-

mékeny — nyilván egyedül termékeny — revízióra szorítja mind a történelmet, mind a szociológiát. A szociológia hiányosságait és igazi föladatait a történetkutató érzi jobban, mert őt szorítja elsősorban a szociológiai tételek ellenőrzésére a történeti valóság — erről szól Hajnal részletesen, viszont a történetírás ürességét a szociológus érzi elsősorban, amikor a társulás törvényeinek a valóságait keresi a történelemben —, itt válik példás jelentőségűvé Hajnal történetkutatói munkája.

«Nem is a különböző szociológiai szisztémák kritikája a célunk, ehhez mélyebb és biztosabb avatottság kellene. Csupán a tapasztalatnak jogán szólalunk föl, a történetíró jogán, akinek stúdiuma éppen az emberi fejlődés nagy korszakainak összefoglaló ábrázolása. S aki munkája közben a modern szociológia segítségéhez fordult, s megkapta őt varázsa, megkapták mélységei, távlatai és a bámulatos lelki erőfeszítés, amikkel céljai felé törekszik.» — Ilyen halk és szerény hangon kezdi Hajnal a szociológia revízióját, megállapításai azonban annál súlyosabbak és mélyrehatóbbak. «A hiba — mint mások is mondják — bizonyára ott van, hogy a különböző szociológiák mind a maguk külön nyelvén beszélnek, azaz inkább: egyik sem a társadalmasodás tényleges menetéből veszi fogalmait, hanem a lélektanból, filozófiából, biológiából stb., tehát körülírják a dolgokat, ahelyett, hogy megneveznék. A legújabb tudomány a szellemtudományok között túlgyorsan túlsókat akart, s végül idegenből vett fogalmak fásasztó elemzésébe bonyolódott. Ezért tud mindent elgondolni a társadalomról, csak magát a társadalmasodást nem tudja nyomon követni.» — Hajnal tehát lerántja a szociológiát a konkrét történet világába, s ezzel saját anyagához, a társadalom valóságához kényszeríti vissza. S bár e revízió folyamán nem szándékol szociológiai rendszert képezni, mégis revíziójából egy roppant termékeny és fejlődésképes szociológiai szemlélet bontakozik ki. Szinte maga is szociológussá lesz és óriási történeti anyag birtokában egy valóban a társadalom történeti tényeit megragadó szociológiai rendszer körvonalait vonja meg.

Nem kevésbé termékenyül meg a frigyben a történeti szemlélet sem. Elméleti-módszeri megjegyzése kevés van erről Hajnalnak — ilyeneket inkább a szociológus tehet —, ellenben történetkutató munkájában megvalósul egy mélyebb összefüggéseket és a társadalom alakulását nyomon követő történeti módszer.

A kívülálló, kivált ha szociológus, nem titkolhat el valami mélységes elégedetlenséget a történeti munkákkal szemben. Minek a története, kérde önkénytelenül az ember, ha általános történeti munkát vesz kézbe, s reménytelenül keresi benne a társadalmi összefüggések konkrét alakulásának a leírását, amit mégiscsak döntőnek érez az emberi sors fejlődésének folyásában. Ehelyett a pozitivistá történetírás műveiben lényegében politikai eseményeknek, jogváltozásoknak és háborús eseményeknek a történetét kapja, szinte csak államtörténetet, ami mögött tökéletesen rejtve marad a társadalom és a kultúra mélyebb alakulásának a története. A szellemtörténeti művekben pedig valóban a szellem történetéről van szó, tehát valami önmagában ható vélt szellemiség munkájának a leírásáról, amely az emberi élet minden területét összefüggően alakítja. Itt ismét elsikkad a társadalmi intézményekben megtestesülő emberi élet konkrét történeti alakulásának a leírása, csak mint következmény és okozat szerepel, az előadásban pedig csupán illusztráció. A különleges történeti munkákban ismét más a hiány. Az egyes kultúrintézmények történetében éppen úgy, mint a gazdaságtörténetben egy-egy magában futó vonal fejlődéstörténete rajzolódik meg, s homályban marad, hogy az általános történetalakulásban mi a helye és a szerepe ennek a vonalnak. Hasonlóan ítélt Hajnal is. — «A múlt emberöltők pozitivistá történetírása megkísérelte a konkrét tényeknek-formáknak a jegyzékelését, de nem hitt egységes szerkezeti összefüggésükben, minden alakulásban önálló erőt, tényezőt látott, amely lökészerűen hat a másikra. A szellemtörténet ezzel szemben valami lelkiületet, központi energiát keresett, amely megteremt és hajtja a szerkezetet. A mi felfogásunk szerint a társadalmi szerkezetiségnek összefüggő üzemi működésben való rekonstruálása az egyedüli mód arra, hogy a fejlődést és az azt megélő és mozgató emberi életet megismerjük.

Hajnal történetkutatása tehát társadalomtörténet, azonban nem a régi értelemben. Nem társadalmi intézmények és formák különleges története, hanem általános történet, amely az egyes korok történeti jelenségeit a társadalomalakulásban fogja össze: itt érti összefüggéseit, szóval okát és magyarázatát. Hajnal felfogása szerint a társulás módszerén és szervezeti formáin dől el emberek és kultúrák sorsa, tehát a történeti kutatás e társadalmasulás konkrét kivizsgálásában lelheti meg igazi tárgyát és e

társadalomalakulás ismeretében adhatja okát és magyarázatát egy-egy kor összes történeti jelenségeinek.

Bármennyire általános is ez a társadalmias történetiszemlélet, mégsem egyetemes világmagyarázat, amire kivált a szellemtörténet könnyen kapható. Csak a fejlődés összefüggéseinek és törvényeinek földerítése egy közös metszópontban, a társadalomalakulásban. Csak történelemmagyarázat; arra felel, hogy hogyan alakul az ember történeti sorsa; az emberi lét történeten kívüli nagy kérdéseit nem vonja vizsgálódása körébe, s nyilván ezzel ad legtisztább és legmegbízhatóbb feleletet ezekre a kérdésekre is. Mint maga Hajnal is kifejti: «a fejlődéstudomány sohasem adhat választ az emberiség sorsának végső nagy kérdéseire. De ha a konkrét fejlődésmódszerek vizsgálatánál marad, gazdagíthatja, öntudatosíthatja ismereteinket a társadalom életéről, sőt egészen át is alakíthatja a ma általános elképzeléseket, amelyek naiv racionalizmussal mindenütt az eleven erők működését, élő nemzedékek küzdelmeit látják, s igen kevésbé struktúrákat, amelyek az erők játékát tartós érvényű formákkal megfékezik, generációk életét, munkáját szerves folytonosságra készítetik».

Így fut össze Hajnal szemléletében célját és feladatát tekintve is a történelem és a szociológia. — «... az életen kívül helyezett történeti konkrétum az egyedül igaz historikum, nélküle nincs történet, csak életfolyás, mint az állati létben. A szociológia a formaképződés általános törvényeit nézi, a történelem e törvények megvalósulását. Mindkettő az egyes kultúrfejlődések szerkezeti-ségében találhat felvilágosítást a maga problémáira.

A szociológiai rendszer.

Hajnal historikus, aki segítségért fordult a szociológiához a társadalomalakulás történeti vizsgálata közben. Azonban — mint előbb idézett soraiból is kiderül — ezt a segítséget nem kapta meg, ellenben megfogta a szociológiai gondolkodás varázsa és szinte szociológussá alakult át, hogy kidolgozza azokat a szociológiai módszereket, amelyeknek történeti kutatásaiban szükségét érezte. Tehát nagyon előlről kellett kezdenie és nagyon mélyre kellett ereszkednie.

Így jutott el Comte alapvetéséhez.

«Mindenekelőtt: az új tudománynak létjogosultságát az az erőteljes megérzés adta meg, hogy az emberi társulást nem egyes érdekcélok viszik, hanem minden mégoly éles érdektársulásban is ott van az embernek emberhez való szociális kapcsolódása, ami az okszerű együttest társadalmasítja.» — így fogalmazza meg Hajnal azt a comtei alaptételt, hogy a társadalom valami magában való, önérvényű szférája az emberi létnek, s nem magyarázható sem érdekből, sem az emberi lélek különböző megnyilatkozásaiból.

«Comte óta a második alapkérdés: a társadalom, hogy az emberek együtt élhessenek, bizonyos formákat, tényeket emel maga fölé, amelyekhez alkalmazkodik, még akkor is, ha közvetlen életérdekeiben akadályoznak.

E kettős alaptétel maga a társadalom fölfedezése. Megsejtése annak, hogy a társas együttélés valami merőben különálló, s nem más viszonylatokból összetevődő, hanem önérvényű szférát teremt az emberi világban, s e társadalmasulás szerkezete dönti el egyéni és népi sorsok alakulását, egyáltalán emberi erők érvényesülését.

E comtei alaptételeket hangsúlyozza újra Hajnal, s a szociológiai irodalomban azt kutatja, hogy mit tud többet és részletesebbet mondani az újabb szociológia, a társadalomnak, szóval az emberi együttélésben képződő struktúrának a természetéről és a törvényeiről. — Maga következetesen tartja magát a comtei tételekhez, s a Comte-nál jelentkező sejtéseket olyan megragadó világossággal fogalmazza meg, hogy szinte újra felfedezi a társadalmat. «Az a könyörtelen fogalmi elkülönítés az élet és a struktúra között: azóta is szinte megrendítő élmény minden szociológus számára. Az emberiség örök sorsát sejthetni meg általa: mesterséges beleépítkezést az élet folyásába, hogy a közösség óriási, teljesítőképes üzemmé fejlődhessék.

Szinte az egész szociológiai tantörténetet végigkutatja Hajnal, hogy ez az alapvető szociológusi élmény milyen eredménnyel megy végbe a különböző szociológusoknál. Szemléje csaknem negatív eredménnyel jár. A modern szociológiában elsikkadt magának a társadalomnak, szóval az élet fölé emelkedő struktúrának a megragadása. Helyette az ember szociális lelkületéről, s a társadalmat alakító tényezőkről szól általában a szociológia, s magát a társadalmat nem tudja közvetlenül megfogalmazni és törvényeit föltárni. —

Durkheim «szociális tényeiben» találja meg csak Hajnal azt a szociológiai rendszert, amely magáról a társadalomról beszél, noha Durkheim is «túlságosan mechanisztikusan képzelte el a strukturálódást». Talál ellenben egy hasznos filozófiai-pszichológiai útmutatást a szociológia helyes iránya felé az objektív szellem kultúrfilozófiai tanában. Freyer zseniális és művészi összefoglaló munkájában (*Theorie des objektiven Geistes*) vizsgálja meg Hajnal az objektív szellem tanát, s arra az eredményre jut, hogy a társadalomalakulással analóg objektíválódást világít meg, ez az elképzelés tehát alkalmas arra, hogy bevilágítson társadalmi struktúraképződés folyásába is. — Ezen a tantörténeti helyen áll Hajnal hatalmas erőfeszítése, hogy a maga történetkutatói céljaira használható szociológiai szemléletet alakítson ki.

A szociológia alapkérdésére, arra, hogy mi a társadalom, Comte után, de az objektív szellem tanán iskolázódva, úgy felel Hajnal, hogy «objektív forma», az «élet fölé épült szerkezet». — «A mindenkor élő társadalom tehát oly objektív formációkba áll fel, amelyek által szinte keresztbefekvő rendeket alkot az élet ösztönös áramlatában. — Ez objektíválódásnak a legmélyebb értelmét így fejezi ki: «Az eleven élet lüktetése polarizálódik valami anyagi támaszték felé, hogy megállhasson magával az étellel szemben; a psziché mintegy partra szállva szemléli az élet áramlását, s így sejti meg annak örökkévalóságát».

Tehát a társadalom: struktúra, nem az együttesen folyó élet, nem az együttélő emberek közössége, hanem az együttélésben objektíválódó szerkezet. Ilykép nem az egyes emberi életek összegét kell társadalomnak felfognunk, hanem az életfolyásból kicsapódott formákat, amelyek kívül, sőt szemben állanak az egyes emberek életével, racionális törekvéseivel és ösztönös vágyaival egyaránt. Erről a struktúráról közelebbről, az objektív szellem tanával vitázva, így szól Hajnal: «A szocialitás által kialakított eljárás-módokról és formaszervezetekről van tehát itt szó, s nem «Sinngehalten» hordozó «objektív szellemekről». — Hajnal szemlélete tehát nem szellemesíti el a társadalmat, sőt éppen tiltakozik az ilyen törekvés ellen: «Objektív szellem a szociológia és a történelem számára nincsen. A szellem ezek számára mindig csak élet jelenség, az örök emberinek valamiféle érvényesülése». — Felfogásában a társadalom egyenesen valami materiális-technikai való-

ság, amely anyagiasan testes konkrét történetiségben jelentkezik. A szó legszorosabb értelmében forma, technikus keret, amelyet az áramló élet épít ki maga körül. «. . . Szerintünk a szellemi-lelki tartalmak mégis csak valami mélyértelmű «technikától», történetileg kialakult módszerektől függően érvényesülhetnek, kiemelkedve az élet folyásából.

Minden szociológiának arra a következő, s az elsónél nem kisebb kérdésre kell feleletet adnia a második lépésnél, hogy hogyan képződik a társadalom, mi alakítja, mi határozza meg. — Hogy mi nem szabja meg alakulását, azt Hajnal élesen és sommásan megfogalmazza, hogy mégis mi alakítja, azt gazdag történeti példázással kiillusztrálja.

Nem a szellem teremti önmagából, s nem az emberi létérdekek kíméletlen küzdelméből épül, állítja Hajnal Hegellel és Marxszal szemben, akik, mint jellemzően fogalmazza Hajnal, «a strukturalódást az erők velejárájának vélik». «Nem is a célszerűség indította meg a formaképzésnek a folyamatát»; tehát a racionális erők társadalomalakító vagy éppen társadalomkeletkeztető erejében sem hisz Hajnal, akár hatalmi érdekből, akár eszmei fanatizmusból erednek azok.

Ösztönös emberi hajlamok, akár faji-népi-nemzetiségi családi összetartozások sem építenek társadalmat, mondja Hajnal a következő szavakkal: «Az ösztönös emberi hajlamok még a legsűrűbb érintkezéssel, állandó együttéléssel sem alakítanak ki határozott társadalomképleteket. A család sem az emberi természet rendelése. Még kevésbé a természet rendelése, mint fejtegetései számos helyén kiderül, a faj, ahogy a történeti-társadalmi világban, mint nép, nemzet, megjelenik.

Nem hisz Hajnal a társadalmi szerződés elképzelésében sem. «. . . magasabb szerkezetiség nem alakul ki csupasz érdekközösség által. A csupasz érdekközösségben az emberek megértik egymást primitív módszerekkel is, míg a közös célt el nem érték.»

«A közös szükség sem társadalomfejlesztő erő, mint a közös bőség sem, a létfenntartás kéznél levő módjain felül többre egyik sem ösztönöz. A földrajzi-természeti körülményeket a szociológia öröktől fogva adott tényeknek tekinti; ugyanazon vidéken a fejlődés és a hanyatlás váltakozhat egymással. — Tehát a földrajzi tényezők társadalomalakító erejét sem hajlandó föltételezni Hajnal.

Mindezt nem úgy érti Hajnal, hogy a felsorolt tényezők valamiféle társas viszonylatot nem idéznének elő, vagy illet valamiképp ne színeznének, ellenben azt állítja, hogy határozott társadalmi képleteket, tartós fejlődésre képes struktúrát nem fejlesztenek. — Tehát például az európai társadalomalakulás nem e tényezők hatásán múlt, hanem valami más. «Az emberek közötti érintkezés lehetőségei, módszerei váltják ki az alkotó erőket, az így kialakult szervezetek, intézmények alakítják a közösséget és egyént. — Hajnal végeredményben a társadalom autogenezisét vallja. A társadalmasulás keletkeztető és továbbvivő tényezőjét egy különlegesen társas mozzanatban: az együttélés elemi módszereiben, az érintkezés rendjében fedezi föl. — Felfogása szerint a társadalmi struktúra nem az életerők okozata, nem ezek egyike vagy másika fejleszti ki és alakítja, hanem magának az együttélésnek a történeti folyamata teremt struktúrát és éppen ez az együttélési módszer határozza meg az életerők, érdekek, ösztönök és energiák érvényesülését. Az a lényege ennek az elképzelésnek, hogy a társadalomalakulás történeti folyamat, egyszer megindult formaképződésnek a fokozatos továbbépülése, nem pedig mindig ható okoknak az állandó okozata. A társadalomalakulásnak nem okai vannak, hanem előzményei, mint szélső fogalmazásban kifejezi Hajnal.

Szervesen nő ki ebből a társadalomszemléletből egy merőben újszerű, de lenyűgöző hatású fejlődéstan. Talán ez a gerince Hajnal rendszerének; történeti kutatásaiban mindenesetre ez érvényesül legmarkánsabban.

«Minden objektiváció bizonyos egyoldalú elvonatkozás az élmény teljességétől». — veszi kiindulásul Hajnal, tehát a társadalom, mint elvont struktúra kiszakad az élet teljességéből és külön fejlődéstörvények hatása alá kerül. A társadalom alakulása, így nem az egész emberi élet folyása, hanem egy egyoldalúan elvonatkozott objektiváció külön vonala, amely éppen ezért ennek az elvonatkozásnak a törvényei szerint halad.

«A fejlődés magyarázatát csakis magában a társadalmasodás folyamatában kereshetjük». — mondja Hajnal másutt, ami azt jelenti, hogy kultúrák és társadalmak sorsa nem az egyéni tudatokban teljesül be, hanem magában a társadalomban, szóval a struktúra kiképződésének a természetében. Minden struktúra, tehát

minden társadalom elvonatkozás: objektiválódás, ezért az elvonatkozásnak a milyensége szabja meg egy-egy társadalom fejlődéstörvényét.

Nyilvánvaló, hogy Hajnal fejlődéstörvénye nem szellemi-erkölcsi természetű, tehát sem a szellem önmagában ható erejében és munkájában, sem az egyéni tudatokban érvényesülő erkölcsi törvényekben nem találja meg a társadalomfejlődés magyarázatát. Sőt ellenkezőleg: merőben tárgyi törvényszerűséget állapít meg; az élet áramlásával szemben és az egyéni tudatok fölött megálló struktúrának önmagában adott törvényeit. E fejlődéstörvényt bizvást lehet materiálisnak nevezni, mert magát a társadalmat Hajnal materiális valóságnak, testes anyagiasságnak fogja föl. Nem úgy, hogy materiális életerők, tehát gazdasági létérdek, gazdasági technika, vagy az anyag törvényei formálnák meg a társadalmat, hanem úgy, hogy maga a társadalom anyagiasság és technika.

Az elvonatkozás által adott fejlődéstörvénye így minden társadalomnak és minden kultúrának a keletkezés és az elmúlás. A nagy élettörvény alatt minden társadalom a maga külön pályáján is befutja ezeket a kikerülhetetlen állomásokat, azonban nem természetileg meghatározottsággal, hanem a társadalom külön törvénye szerint. «Minden kultúra sorsa idővel az elmúlás, belső törvényszerűséggel». és az «objektív struktúrák felépülésének és további alkotásra képtelen elmechanizálódásának» a törvénye uralkodik a társadalomban — fogalmazza Hajnal. úgy érti ezt a sajátlagos társadalmi fejlődéstörvényt, hogy az élet alaktalanságából az objektiválódás törvényei szerint kiépül a társadalom struktúrája, s e formaképződés hosszabb-rövidebb korszaka után elmechanizálódik az elvont struktúra, s «az élet, ha talán mély tartalmú ideák által is, úrrá lesz ismét a struktúrákon». Vizuális elképzeléssel: olyan a társadalom fejlődésmenete, mint a homokzátóny sorsa a vízfolyásban. Az első keresztetett akadály nyomán folytonosan rakódik le a folyó üledéke s egyre magasabbra és szélesebbre épül a sziget, mígnem a folyó megáradt sodra, vagy a sziget épületének a lazulása által újra magával viszi a folyó az egész képződményt.

Ha ilyen a társadalomfejlődés törvényszerűsége, akkor nyilvánvaló, hogy minden társadalomalakulás kezdete meghatározza az illető társadalom és kultúra további pályáját, tehát elmúlásának közelebbi vagy későbbi bekövetkezését is. «A fejlődés attól

függ — mondja Hajnal —, hogy az emberi társulás milyen életanyagot tud érvényesíteni és milyen módszerek állnak rendelkezésre. Pontosabban — mint másutt részletezi Hajnal —, milyen módszereket tud kifejleszteni egy társadalom. Lehetséges tehát olyan társadalomképződés, amely mélyre ereszkedik, sok életanyagot merít föl az ember világából, tehát a struktúra egyoldalúsága viszonylag kismérvű. Az ilyen társadalom elmélyült, aprólékos fejlődésnek néz elébe és alkotóképességét tartósan képes megőrizni. Ilyen például a kínai és az európai társadalom. Lehetséges azonban olyan társadalomfejlődési kezdet is, amely külsőleges, fölszínes, tehát kevés életanyagot dolgoz föl a struktúrába, ennél fogva hamarosan el is veszi alkotóképességét és kiürül, összeomlik. Ilyen például a mongol birodalom, amely mint Hajnal jellemzi: «valóságos népi megtestesülése a külsőleges racionalizmusnak, ami minden kultúrában, sőt egyéni életben is szerepel, mint az emberi természet egyoldalúsága, a kész lehetőségeknek egyszerű, élelmes kihasználása, a belső, elmélyülő alkotómunka és gond helyett». Ez a két szélső típus csak kiragadott példa a társadalmulási típusaira, tüzetes vizsgálódás e típusoknak valóságos rendszerét állíthatja össze a fölvetett alapokon, amint azt Hajnal meg is teszi újkori történetében.

Fontos tétele ilyenformán Hajnal fejlődésstanának, hogy a társadalomképződés törvényeinek a természete folytán eltérő típusai vannak a fejlődésnek. Minden fejlődéstípusban megkülönböztethető azonban három fejlődési fokozat: az első az elmélyülésnek, a második a kitárulásnak, a harmadik a kiürülésnek az elmechanizálásnak a foka. Minden társadalomfejlődés ezeken a fokozatokon halad át és az első fokon dől el, az elmélyülés kisebb vagy nagyobb mértékén, hogy milyen kitárulásra, milyen kiterjedésre képes az illető társadalom, s hogy kiürülése és elmechanizálódása mikor következik be.

Valóságos «dialektikus mozgástörvény». a fejlődésmenet ilyen elképzelése Hajnal rendszerében, s történeti példái roppant meggyőzőek ez elképzelés bizonyításában. Illetve nem is a törvényszerűséget bizonyítja ő: hanem különböző korszakokban és különböző társadalmak esetében kutatja a társadalmulási konkrét történeti tényeit s e tények összefüggéseit találja meg ilyen törvényszerűségben. Fő tárgya az európai társadalomfejlődés, középkori

kezdeteitől újkori kitárulásáig: ezen az anyagon — egy teljes és hosszúpályájú társadalmi típuson — jellemzi részletesen a három fejlődési fokozat természetét és törvényszerűségeit.

A társadalmasulás első fázisa az elmélyülés: «Az élet beleépítkezése a társadalomba». A hűbériség kora ez az európai fejlődésben s ezt utolérhetetlen erővel tudja jellemezni Hajnal. A szokás-szerűség és a személyies közelség a jellemzője ennek a fázisnak, s az okszerűségnek, a célszerűségnek és a racionalitásnak csaknem teljes hiánya. Szoros, odaadó igazodás a közösségben a sorstársakhoz, elvont jogok szerint való szerveződés és érdekszerű szövetkezés helyett, helyi összezárkózás, nagy egységekre való kiterjedés és egységesítés helyett.

A második fázis — ez az európai újkor: a bomló rendiség és a polgári társadalom kialakulásának a kora — a kitárulás és az összefoglalás. Amit az elmélyült társadalmasulás létrehozott: társulási és technikai módszereket, mindazt tudatos tájékozódással, célszerű összefogással és racionális okszerűséggel szervezi össze ezen a fokon a társadalom, s ezzel válik az európai kultúra az egész emberiség uralkodójává. Más kultúrák is elérték ezt a fokot, azonban vagy előző fázisukban nem ereszkedtek olyan mélyre, mint az occidentális kultúra, például az antik és az arab, vagy kitárulásuk korszaka nem volt olyan szervesen épülő és alkotóerejű, mint az újkori európai társadalomé, például a kínai, azért nem juthattak hasonló fejlődésre, s azért következett be hamarabb pusztulásuk vagy megmerevedésük.

A harmadik fázis fölélése annak, amit az előző fázisokban alkotott a társadalom, tehát elmechanizálódás és kiürülés. Korlátlan szabadverseny vagy fanatikus közösségszolgálat egyformán ennek a fázisnak a jellemzője. A struktúra elvesztette életteljeségét, kiürült; mechanikus rendszer, amely többé nem elmélyült alkotásra készíti a benneélő egyéneket, hanem kizsákmányoló szerzésre vagy robotos munkára. Ez a kifejlett kapitalizmus és a fasizmus korszaka az európai fejlődésben, s egyben az utolsó fázisa a közép- és újkori európai struktúrának. Ezután már csak a megmerevülés és a pusztulás, vagy egy újabb alapokból elinduló új társadalmasulás következhet.

«Amióta az emberiségnek története van, bizonyos mértékben áthagyományozódnak a régi kultúreredmények, ha nem is az

intézmények, de legalább az érintkezésnek, a szerveződésnek, a munkának elemi módszerei, mint amilyen a nyelv, az írás, a fogalomképzés és a természettel való bánásmód technikája. így felel Hajnal minden fejlődés tan végső problémájára, a kultúreröklődés kérdésére. Tehát valami kultúreredmény áthagyományozódik az egymást váltó kultúrákon keresztül, ezek azonban nem maguk az intézmények, szóval a kultúrák komplex összetevői, hanem csak az érintkezésnek, szerveződésnek és technikának elemi formái, mintegy elpusztíthatatlan kövületei. Maga a társadalom üzeme, az egész élő struktúra, minden fejlődési kezdettel újraépül és minden mechanizálódással újra elpusztul. Ha tehát a hajnali elképzelés törvényei szerint kutatjuk az európai társadalomalakulás jövőjét, úgy föltétlenül a kiürült és elmechanizálódott modern európai struktúra összeomlására kell számítanunk és számíthatunk egy új alapokból — Hajnal szerint talán a parasztságból — épülő, ismét elmélyedő új társadalomképződés kifejlődésére. Hogy milyen lehet az az új európai társadalom, arra a következő, minden kultúrkezdetre értett tétellel felel Hajnal: «Az újnak születése mindig a régi társadalomstruktúrák fejlődéstörvényeiből következik». Tehát átöröklődnek bizonyos elemi társadalmi módszerek, kultúrformák, azonban az egész struktúra mint új szervezet épül föl új életanyaggal és új emberközti viszonyokkal. A régi struktúra nem folytatódik, de meghatározó előzménye annak, hogy milyen lesz \$z új társadalom. Ahogy a nyugati társadalom is az antik kultúra következményeként épült fel.

Az eddigiekben Hajnal szociológiai rendszerének két alapvető összetevőjét — mintegy tartó oszlopát — állították össze megközelítő részletességgel. Ehhez elegendő anyagot szolgáltatott két elméleti-módszeri értekezése és egész történetkutatói munkássága. Miután azonban ő elsősorban historikus és egy teljes szociológiai rendszer megalkotása sohasem volt szándékában, a rendszer további része — mintegy a boltozat — , szóval a formaképződés általános törvényszerűsége, továbbá a formák rendszere, nem bontakozik ki hasonló világossággal tanulmányaiból. Sem elméleti-módszeri megjegyzései, sem történetkutatói eredményei nem elegendők ahhoz, hogy rendszere hiányzó részét, akár csak következtetésekkel is, összeállíthassuk. Teljes üresség azonban ezeken a területeken sem marad rendszerében, mert ha nem is olyan következetességgel

és rendszerességgel, mint a társadalom megfogalmazásában és a társadalmi fejlődés tanában, itt is nyújt olyan fogalmazásokat, amelyek termékenyítőek lehetnek a szociológiai gondolkodás számára. Nevezetesen történeti kutatásai céljaira fölvesz néhány alapvető szociológiai fogalmat, s ezekkel magyarázza a vizsgált történeti korszak konkrét társadalmi tényeit. Tudnunk kell azonban, hogy történetkutatásának a területe a középkor és az újkor eleje, tehát szociológiai fogalmai ezeknek a fejlődési fázisoknak a társadalmi tényeire érvényesek. Maga Hajnal sem azt nem állítja, hogy e fogalmazások csak az illető fejlődési fokra érvényesek, sem azt, hogy általános érvényűek. Általában relatív érvénnyel alkalmazza őket, gyakran hajlik azonban afelé is, hogy általános érvényűeknek tekintse őket. Ezek a fogalmak a következők: szokásszerűség, szemben az okszerűséggel, adminisztratív társadalomszerkezet, szemben a szövetkezésszerű struktúrával és végül az intézményesség-szakszerűség-üzemiesség hármasa.

A szokásszerűséget, mint a társadalomalakulás, szóval a struktúráképződés elemi módszerét fogja fel Hajnal. Korábbi tanulmányaiban még a középkori hűbéri-rendi társadalom tényeinek az értelmezésére használta csak e fogalmat, újabban azonban már általános érvényűnek tekinti. «Szerpe örök, a legkezdetlegesebb és a legmagasabb kultúrában is állandóan működik. Vizsgálható a jelenben is, s nem csupán népi, hanem a felsőbb, elvontabb, racionálisabb rétegek körében is. Nagy kultúrák megindulásánál azonban kétségtelenül alapvető a szokásszerűség szerepe, az elvi, érdekszerű, racionális társulás-módszerekkel szemben. A szokást kifejező formák végtelenül változatosak: szövegek, szertartások, illemformák és más konvenciók, de idetartozik tulajdonképpen a munkának és az életnek minden formája, mindenből kiolvasható az, hogy mennyi benne az ösztönös érdek és mennyi a megszokás momentuma.»

Ha valóban általános érvényűnek tekintjük a szokásszerűséget, mint társadalomképző módszert, akkor végsőleg nem kisebb tételt mondunk ki, mint azt, hogy a társadalom világában a kauzalitás nemcsak az okszerűség formájában, hanem a szokásszerűség módjában is érvényesül. Tehát társadalmi tények nemcsak valamely különös oknak lehetnek az okozatai — lelki, élettani, gazdasági, vagy egyéb okoknak, tehát kényszerűségnek, belátásnak, célszerű-

ségnek, érdekeknek stb. —, hanem egy jellegzetesen társadalmi ok is indokolhatja őket: az, hogy ez a szokás. A szokásszerűségben egészen különlegesen érvényesül az okság általános elve: nem azért vesz föl az ember bizonyos magatartást, mert arra bizonyos okok készítetik, hanem azért, mert úgy szokás viselkedni. Tehát minden okszerű összefüggést félretol egy sajtóságosan társadalmi összefüggés: mások így tesznek, máskor így tette az ember, egyáltalán így kell tenni, mert ez az érvényes szokás. Természetesen Hajnal sem állítja, hogy a társadalom világában egyáltalán a szokásszerűség érvényesül az okszerűség helyett. Ellenben állítja, hogy a szokásszerűség is érvényesül, éspedig mindig, olykor egyenesen döntő mértékben, valóban az okszerűség helyett.

Másik nagyjelentőségű fogalom, amit fölvesz Hajnal, az intézményesség. «... A közösség az élet kitermelt formáit megalapozza az azokat szolgáló existenciák szokásszerű biztosítása által.» Például: az írástudás és az írásbeliséggel kapcsolatos értelmiségi munka a nomád társadalmakban, de az antik világban is, a vezetői munkához csatlakozó szolgai munka; nem intézményesült mint önálló szerep, s nem önállóan biztosított existenciák végzik. Ellenben a középkori európai társadalomfejlődésben önálló hivatássá lett és külön biztosított, s nem szolgai existenciák által látják el a hivatást: előbb a papság, azután a világi hivatalnokság. Ez az eltérés magyarázza legfőképpen a fejlettségi különbséget. Hajnal nem nevezi meg az intézményesség ellentettjét, de példái-ból s magából a fogalmazásból az következik ki, hogy az alkalmiaság, járulékoság és az aktuális célszerűség ellentéte az intézményesség. S ennek az ellentétességnek óriási a szerepe a társadalom világában. A társulásnak, a szerveződésnek, vagy a természettel való elbánásnak a társadalmi formáit csak az intézményesség képes kifejleszteni és elmélyíteni. Kezdetleges módszerek és formák minden együttélésben előállnak, de magasabb fejlettségüket csak akkor érik el, ha intézményesülnek: szóval a közösség önálló szereppel és önálló existenciákkal alapozza meg őket.

Az intézményesség biztosítja a «szakszerűséget» is. «A fejlődést nem az okszerű erő kifejtés viszi, hanem az existenciák megőrzésével kialakuló tökéletesedő módszerek: az objektív szakszerűség. S Hajnal fogalmazásában a szakszerűség távolról sem

egyoldalúságot jelent, nem azt, amit ma a szakember képzetéhez értünk. Éppen ellenkezőleg: nem szakemberség, hanem az egész ember rátelepedése egy szakra, egy módszer megmunkálására. «Igazán új alapvető módszerek csak úgy képződnek, ha nem kívánnak semmi áldozatot az emberi élet teljességétől, a legkisebb munkástól sem, semmi nyomorúságot, de munkájának lélektelen egyoldalúságát sem. Az igazi szakszerűség nem a célra néz mohó haszonleséssel, hanem az örök emberi képességeket pótolja ki fegyellemmel és képzettséggel a külső természet anyagán.

Az intézményesség és a szakszerűség fogalma révén jut el Hajnal a társadalom «üzemiességének» a tételéhez. «Mínt hogy e módszerek (általában a társadalmi formák) fejlesztése mindig új és új biztosított existenciájú rétegek által folyik, mély üzemieség alakul ki.» Ez a fogalmazás azt jelenti Hajnal értelmezésében, hogy a társadalom nem célok vagy érdekek szerint összeszervezett konstrukció, amely a célok és érdekek változásával mindenestül újraépül, hanem olyan objektív rend, amelyben a különböző szerepek, e szerepekben megalapozott existenciák által, mélyen és tartósan épülnek ki, s úgy működnek össze, hogy azon vezetői érdekek nem képesek gyökeresen változtatni, sőt alkalmazkodni kénytelenek hozzájuk. De azt is megvilágítja, a társadalom üzemieségének a tétele, hogy nem is természeti organizmus a társadalom, tehát részeiben és azok összeműködésében eleve meghatározott szervezet, hanem üzem: részeiben is és összeműködésében is fejlődő-alakuló szerkezet. Nyilván az a koncepció ez, amely az organiztikus és mechanisztikus felfogások reménytelen ellentétét képes feloldani.

A társadalmi szerkezetek két alapvetően eltérő típusának a megkülönböztetése minden ponton megtalálható Hajnal fejtegetéseiben, de közvetlenül is megfogalmazza ezt a különbségtételt, amikor is megkülönböztet adminisztratív és szövetkezésszerű társadalomszerkezeteket. «Az adminisztratív társadalomszerkezet végső alapjai az existenciák, melyeknek biztosítása nélkül nem érvényesülhet semmi kultúrtechnika: a «személyies teljesítmény», azaz a mások kihasználása nélküli munka a fejlődés alapja. A társadalom egész üzemiesége, közintézményszerűsége által növekszik. A középkori európai társadalomfejlődés leírásában nyújtja Hajnal az adminisztratív társadalomszerkezet rajzát, s erre a típusra legjellemzőbb-

nek a szokásszerűség érvényesülését tartja, minden okszerűséggel szemben. Az ellentétes szerkezetű típus a szövetségesszerű társadalom. Az ilyen társadalom racionális szervezet: alakulását ok- és célszerűség irányítja, tehát alkalmas sikeres terjeszkedésre, hatalmas hódításra és nagy vállalkozásokra, de képtelen arra, hogy elmélyült emberies munkát és társadalmiasan szakszerű fejlődést tegyen lehetővé. Ehhez a típushoz tartoznak a nomád társadalmak és az antik kultúra s az utolsó század folyamán idefejlődött a nyugati európai társadalom is. Jellegetesen ilyen kezdettől fogva az amerikai társadalom.

Nem hiányzik Hajnal rendszeréből az értékelés szempontja sem. Sehol nem állít önálló értékelő tételeket, s nem szegez értékelveket szembe történeti-társadalmi tényekkel, azonban kiérezhető minősítéssel kíséri a tények felismerését. Társadalomszemlélete annyira történeties, hogy tökéletesen idegen gondolkodásától minden «utópista» minősítés éppen úgy, mint a «konzervatív» értékelés. Tehát sem úgy nem ítél a történeti tények fölött, hogy egy lehetséges «tökéletes» társadalomnak az elvét állítaná szembe velük sem úgy nem értékeli a történeti-társadalmi tényeket, hogy egy «örök» erkölcsnek a normáit venné mértékül és eszerint minősítene az emberi magatartásokat. Egyáltalán minden történetiségen kívüli értékelv alkalmazása idegen gondolkodásától, akár egyéni magatartásokra vonatkozó erkölcsi norma, akár társadalmi intézményekre vonatkozó elvi mérték legyen az. Szemlélete csak történeti folytonosságban és társadalmi összefüggésben képes látni és érteni az emberi életet s ez összefüggések objektív meghatározottsággal alakítják az emberek életét, nem pedig erkölcsi-politikai normák és törvények szubjektív elfogadás útján.

Mégis határozott és súlyos értékeléssel kíséri Hajnal a társadalomalakulás folyamatát, úgy nevezetesen, hogy az emberi sorsok különböző, jobb vagy rosszabb, könnyebb vagy nehezebb alakulását állapítja meg a különböző társadalmi formákban. A struktúrák történeti alakulásában tárgyi törvényszerűségek érvényesülését állapítja meg, ám hogy az emberi sors milyen és hogyan viselhető e struktúrákban, arra egy mélyen emberi, s nem történeten kívüli, de minden történeti helyzetre érvényes érték-szempontja van. Milyen föltételeit nyújtja egy-egy struktúra a teljes emberi életnek a közösség egész kiterjedésében, — ez a sark-

pontja értékelésének. Tehát a teljes emberi élet az elsőrendű értékeszméje: «semmi áldozatot az emberi élet teljességétől», «teljes, természetes emberi élet elsőségét minden felső szerveződéssel szemben». Ám a teljes emberi élet nem az «atomizált egyén lényének kitérítése», tehát fölülkerekedés a természetben és a többiekben, hanem ellenkezőleg, a «földhöz, a természethez és a társakhoz való otthonos kapcsolódás». «Társadalmias élet»: az emberben adott képességeknek és készségeknek a felszínre hozása és a társadalomba, tehát mindenki számára való beépítése. Ezért elsősorban munka és alkotás a teljes emberi élet: társadalmias munka, az egész ember erőfeszítése új módszerek kialakítására, amelyek mindenki életét gazdagítják. A társadalmias munka a teljes emberi életet tekinti, nem célra, haszonra és hatalomra törő vállalkozás, hanem «a munka nyugalma és áhítata, az emberi sorsot megértő életközelsége». Nem akármilyen módszer fölhasználása, mások rovására is, hanem «a természet anyagát saját képességeivel alakító». alkotás. A teljes emberi élet a munkában is és a munkán kívül is «igazi szakszerűség»: életteljesség, az otthon, a család biztonsága és méltósága, tehát sehol nem egyoldalú elvonatkozás és ösztönös célratörés, hanem mindig az egész emberség beleépítése a természet világába és a társakhoz való viszonyulás formáiba.

Mindenki teljes élete, ez a másik oldala Hajnal sarkalatos értékeszméjének. Tehát tiltakozás minden olyan törekvés ellen, amely «a méltányos emberközi viszonyulás megromlásával akarná az emberi erőket szolgálatába hajtani». Szóval mások munkáját és életét megromtani és kizsákmányolóan alávetni. Itt azonban nem jogi szabadságról és elvi egyenlőségről van szó, mert a történelem kivételt nem hagyó példái szerint, a mindenki szabadsága és a mindenki elvi egyenlősége egyenlő az erősebbek uralmával, érdekszerű szövetkezésével és a gyengébbek alászorulásával s kizsákmányolásával. Mindenki teljes életét csak a «méltányos emberközi viszonyulás». biztosíthatja, az egzisztenciák biztosítottágán alapuló adminisztratív társadalomszerkezet.

Ez értékelve természetesen nem elvontságok Hajnal rendszerében, hanem konkrét történeti struktúrákkal kapcsolatos minősítések. Sehol nem állítja föl Hajnal a teljes emberi élet dogmáját, ellenben minden történeti struktúra vizsgálatánál fölméri, hogy az illető társadalmi forma milyen föltételeit teremti meg az emberi

életnek. Így jön ki az az eredmény, hogy a nyugateurópai társadalomalakulás első fázisát, a középkori hűbéri-rendi struktúrát, értékelő elismeréssel és helyeslő igazolással rajzolja meg. A földművelő munkát elmélyítő parasztság és a jobbágyközösségi falu, az ipari munkát elmélyítő kézművesség és a céhszervezet által épülő város, az értelmiségi munkát elmélyítő klérus és az ebből fejlődő világi intellektualizmus, mind ennek a struktúrának a művei és ezek az intézmények azok, amelyek máig is eltörölhetetlenül biztosították a teljes emberség méltóságát az európai életben.

A nyugateurópai hűbériség e társadalomrendszere mai racionalista szemléletünk számára kötöttnek, uralmat megrögzítőnek és embertelennek tűnik föl, ezt tudja Hajnal is, azonban éppen e közkeletű értékeléssel szemben mutat rá arra, hogy a hűbéri struktúra kötöttségei intézményessége, hivatásszerűsége voltak azok a módszerek, amelyek mindenki existenciáját biztosították, generációk biztos megélhetését lehetővé tették, s ezáltal minden kötöttség és korlátozottság ellenére teljes életet engedtek a közösség minden tagjának: szakszerű elmélyülést az alkotó munkában, méltányos viszonyulást egymáshoz és otthonos beleépítkezést a természet világába.

E szokásszerű társadalmasulással szemben az ember megnyomorodását, fölül embertelen hatalmi törekvéseket, alul embertelen kizsákmányolást idézett elő minden okszerű, racionális struktúra: az antik társadalom éppen úgy, mint az újkori Európa kapitalizmusa és fasizmusa. Az antik társadalom mindent összefogott, amit az addigi kultúrák alkottak, virágzása mégis egyfelől rabszolgaságot, másfelől emberileg üres hatalmi törekvéseket eredményezett. A kapitalizmus szabad versenye pedig elvei ellenére is az erősebbek uralmát és a gyöngébbek lélektelen proletármunkáját idézte elő, s végül olyan elmechanizálódást, amely a gép szolgájává tette az embert. De nem mentette meg az ember méltóságát a fasizmus sem: a fanatizmussá állandósult közösségiszolgálat nem a teljes emberi élet társadalma. Elvont eszmék, fanatikus szolgálata éppen úgy megnyomorítja az embert, mint a hatalmasoknak való kiszolgáltatottság.

Nyilvánvaló, hogy Hajnal értékszempontja nem «korszerű», de éppen ezért annál figyelemreméltóbb. Amikor az elvekben és a közösségi eszmékben való hit uralkodik az európai társadalom-

ban, nyilván különös értékű az a figyelmeztetés, amely a teljes emberi élet elsőbbségére utal, minden formális elvvel és minden közösségi eszmével szemben. E figyelmeztetés annál súlyosabb, mert egyúttal rámutat azokra a módszerekre, amelyek az európai társadalomalakulás kezdetén egy emberiesebb struktúra alapjait rakták le.

Hajnal a legtávolabbról sem törekszik egy társadalmi érték-tan körvonalazására, éppen ezért értékszempontjai, amelyeket idéztünk, csak önkényes elvonás eredményei. Még távolabb áll szándékától társadalompolitikai irányok vagy elvek fölállítására. S ezen a ponton még önkényes elvonással sem hozhatunk ki politikai tendenciákat munkáiból. Mind társadalomelméleti tételei, mind történeti megállapításai olyan történetien ténytzerűek, hogy azokból semmiféle politikai normatívumot kikövetkeztetni nem lehet. Egyedül fejlődéstana az, amely a társadalmi fejlődés törvényszerűségének felismerésével utal társadalmunk alakulásának várható irányára. Ebből a törvény szerűségből azonban ismét nem következik semmiféle politikum, miután semmiféle normát nem nyújt arra nézve, hogy egy újabb elmélyülő társadalmasodás érdekében milyen politikai törekvések szükségesek.

Mégsem zárul le Hajnal szociológiai rendszere társadalompolitikai tanulságok nélkül. Mind szociológiai tételei, mind történeti megállapításai összefutnak néhány olyan negatívumban, amelyek nagyon is komoly jelentőségűek minden társadalompolitika számára. Sem az egyéni szabadság elve, amely atomizált egyénekre bontja a társadalmat, sem a közösség elvont eszméje, amely fanatikus közösség-szolgálatra szorítja az embert, nem út arra, hogy alkotóképes üzemmé fejlessze a társadalmat és a teljes emberi életet engedje a benne élőknek. De nem alkalmas módszere az emberies társadalomalakulásnak a technikának az a fejlesztése sem, amely a gép és a mechanizált technika formájában uralkodik korunkban. Sokkal mélyebbre kell mélyülni az egyéni életnek, sokkal odaadóbban és kölcsönösebben kell viszonyulni a társakhoz és sokkal emberiesebben kell feldolgozni a természet anyagát, mint ezek az elképzelések vélik, hogy egy megújult és emberiesebb társadalomszerkezet épülhessen föl. Hogy mindez milyen konkrét történeti formákban, milyen társadalmi elemeknek milyen törekvése által következik be, az már olyan kérdés, amelyre nincs felelet

Hajnal műveiben. Tanulság és tájékoztatás azonban ebben az égető társadalmpolitikai kérdésben is gazdagon és termékenyítően árad soraiból.

Történeti példák.

Hajnalt történeti kutatásai tették szociológussá. Az ő számára tehát nem példák és bizonyítékok a történeti tények bizonyos szociológiai felismerések igazolására, hanem fordítva. A történeti jelenségek összefüggését, egységes szerkezetiségét ismerte föl a társadalomban és ennek adott szociológiai fogalmazást. Számunkra azonban fordított a viszony. Fölvéven Hajnal szociológiai tételeit, történeti kutatásai, mint példák érdekesek a fölvetett tételek igazolására, illetve illusztrálására. Számunkra szociológiai fogalmazásai és törvényszerűségei az elsőrendűek, történeti kutatásai ennek megfelelően annyiban érdekelnek főként, hogy bennük hogyan ismerhetők föl e törvényszerűségek és társadalmi összefüggések. Még más szóval: bennünket az érdekel elsősorban, hogy mire képes szociológiai szemlélete a történelmi jelenségek értelmezésében, az egyes történeti-társadalmi jelenségeket hogyan tudja megmagyarázni és milyen feleletet tud adni arra a kérdésre, hogy ezek a jelenségek a társadalom szerkezetében valamiképpen összefüggenek.

Történetkutatói munkássága gazdag tárháza e példákknak. Az újkori történet nagy összefoglalásában nemcsak a nyugati kultúra nagy társadalmi kérdéseire van felelet és bizonyítás, hanem vázlatosan, de alapvetően felel Hajnal más nagy kultúrák társadalmi kérdéseire is. Minden nagy kultúrák sorsát ő társadalmi alakulásukban látja beteljesedni, azokban a társulási módszerekben, amelyeket történetük folyamán kiépítettek. Szóval e kultúrák nagy fejlődési kérdéseit azzal a szociológiai szemlélettel válaszolja meg, amelyet mint szociológiai rendszerét körvonalaztunk.

Mindenekelőtt szigorúan elutasít minden faji-szellemi és földrajzi magyarázatot. «Az európai Occidens népeit bizonyára nem született szellemi-lelki képességeik állították az utolsó századokban az emberi kultúrfejlődésnek élére, és semmi sem biztosítja őket ma sem, hogy vezetőszerüket örökre meg fogják tartani. A földrajzi-geopolitikai magyarázatokat pedig azzal utasítja el, hogy ugyanazon földrajzi körülmények között egyszer a fejlődés, máskor a hanyatlás korszakai következnek.

«A modern kultúra egyike a történeti szerveződésfolyamatoknak, mint amilyenek voltak a régi nagy kultúrák is. Az emberek közötti érintkezés lehetőségei-módszerei váltják ki az alkotó erőt, az így kialakult szervezetek és intézmények alakítják a közösséget és egyént.» Tehát kultúrák sorsa társadalmasulásukon, társadalmi szerveződésükön múlik. Az európai fejlődés e szervező módszerek fejlődésének, alkalmazásának eddig legmagasabb foka.

«A szűk helyi fejlődésre szorító intenzív munka alapozza meg az európai terjeszkedést. A hűbériség korában történt ez az alapvető európai társadalomépítkezés. Az együttélés személyies közelségében a szokásszerűség «vaskos életteljessége» alakította ki az európai lét alapvető társadalmi szerkezetét: a társadalmias szakszerűséget; a parasztságot, a céheket, a városokat, az írásbeliséget, az értelmiségi réteget és a technika alapjait. Ezek a társadalmi módszerek tették lehetővé a rendiség kiépülését és tovább az újkori kitárulást a polgári társadalom formájában.

A kínai a másik nagy kultúra, amely az európai középkorhoz hasonló elmélyült társadalomszervezet révén fejlődött. Ott is képződtek a társadalmias szakszerűség intézményei és ott is ez intézményesség által biztosított alkotóképes üzemé fejlődött a társadalom. Kialakult a parasztság, létrejöttek a céhszerű kézműves szervezetek, magasszínvonalú értelmiség alakult ki, s ott sem volt rabszolgaság és ott is óriási arányúvá növekedett a népesség e társadalmi keretek között, — mégis megrekedt valahol a fejlődés. «A társadalom és a kultúra fejlődését a kínai intellektualizmus nagyszabású, intézményes kialakulása idézte elő, az európaival versenyző modern fejlődést azonban ez intellektualizmus módszereinek, szervezetének aránylagos kezdetlegessége tette lehetetlenné.» Legjellemzőbb példa az írás. Kínában az írás használata a Kr. e. második évezredtől kezdve folytonos, mégis máig sem jutott el a betűírásig, tehát megmaradt egy nehézkes fogalomjelképrendszernek, amely alkalmatlan egyrészt az egész társadalom használatára, másrészt szellemi erőfeszítések közvetítésére. Hasonlóképpen a pénz- és a mértékrendszerek: sohasem tudtak finomabb, egységesebb pontosságot elérni, tehát az egész társadalom használatára alkalmas módszerekké válni. Ilyenféle tökéletlenségek miatt vált a kínai intellektualizmus olyan lomha kultúrtestté, amely «mindent merevvé tesz és megrögzít saját belső természeténél fogva».

Hasonló pályájú Ázsia másik nagy kultúrája: Indiáé. «Itt is a szokásszerű társadalomfejlődés szakszerű tagozódással és a helyi képződmények sokféleségével.» Tehát szintén olyan mélyseges életanyaggal és olyan szokásszerű struktúráképződéssel indult ez a kultúra, mint az európai, azonban valahol ez is megfeneklett. «Mindenütt aránylag fejlett, elmélyült munka, társadalomképződés, de mindenütt szinte fantasztikusan sajátos fejlődés, amelynek elemeit, fogalmait nem lehet az egész kultúrkörben általános értelemszerű összefüggésbe hozni, a helyi képződmények mélyebb eredményeit közös jogi-gazdasági-állami szerveződésre fölhasználni. Ez az oka, hogy India aránylag magas kultúrájú társadalmá oly tehetetlennek bizonyult az európai terjeszkedéssel szemben.»

Egészen másfajta képződmény az antik kultúra. «Alapja nem a szokásszerű társadalomalakulás, hanem a másutt évezredekben át kifejlődött kultúreredmények racionális fölhasználása minden tradicionális tehernek, akadálnak kiküszöbölésével. ... A generációk munkáját, a társadalmasodásnak szakszerű, mélyértelmű jelenségeit kevésbé tudta megőrizni, érvényesíteni az antik kultúra, hiszen mindent felbontott mindjárt aktuális okszerűséggel gazdasági, hatalmi érdekek kívánalmái szerint. Szilárd hivatásrétegek alig alakultak ki, beható gyakorlatra hagyományos munkára alapozódva, biztosított helyzettel a gazdaságilag és politikailag erősebbekkel szemben. A munka intenzitása helyett a hódítás, a kizsákmányolás élteti a társadalmat, nagy mértékben a rabszolgaerő kihasználása is, amit a tradicionális ázsiai társadalmak kevésbé ismernek.» — «Olyan új kultúreredményeket, amelyeket széles társadalomrétegek évszázados, intézményes elmélyült munkája teremthet meg, alig mutathat föl az antik kultúra, e kultúra inkább a racionális, önálló egyéni szellemnek, a kész kultúrjavakat meg-elevenítő, okszerűen fölhasználó érvényesülésén alapszik.» Ezért volt «egyoldalú, de szükséges termékenyítő hulláma az emberiség fejlődésének az antik kultúra».

Hasonlóképpen racionális elvű és kevésbé intézményesült társadalomszervezetben nyugvó kultúrák voltak más-más változatban a nomád kultúrák, továbbá az arab és a bizánci kultúra.

Az európai fejlődésen belül szinte kultúránk összes nagy kérdéseire alkalmazza Hajnal szociológiai szemléletét és történeti előadásában ragyogóan oldja meg segítségével a fejlődés problé-

máit. Különös témája állandóan az írásbeliségnek és az intellektualizmusnak a szerepe, s ezzel kapcsolatban eredeti módon magyarázza társadalmi alapokból az európai intellektualizmus kialakulását és az európai fejlődésben betöltött szerepét. Másik különös gondja a technika vizsgálata. Itt is tisztán társadalmi alapokból magyarázza a kifejlődést és a modern technika kétségtelen válságát, helyesebben az ember és a társadalom válságát a technika viszonyában, a társadalmias alapoktól való elszakadással indokolja.

Külön tanulmányban vizsgálja Hajnal a hűbériség-rendiség és az európai városalakulás kérdéseit és ezek azok a témák, amelyek a szociológiai érdeklődés számára is a legjobb alkalmak annak bemutatására, hogy mennyire képes szociológiai szemléletével érthetővé tenni történeti alakulásukat.

A hűbériség-rendiség, közönségesen, mint a feudalizmus rendszere szerepel a szociológiai fejtegetésekben. Történészek számára azonban szinte magátólértetődő élesen megkülönböztetni a hűbériséget a rendiségtől. Azonban azok a szempontok, amelyek szerint ezt a különbségtételt megteszik, alig vonatkoznak a hűbériségi társadalom konkrét történeti valóságára, szóval magára a struktúrára, mint inkább valami olyanra, ami e struktúra mögött van. Tehát a hűbériség lényege a «kölcsonös hűséglelkület», míg a rendiségé a «születési elv». Hasonlóképpen a struktúra mögött keresi a magyarázatot a jogtörténet is. Számára a hűbériség tartós kölcsönös jogviszony, kölcsönös kötelezettség, míg a rendiség jogi státusoknak az egymásra rétegződése. Hajnal nem e motivációkban keresi a különbséget és külön-külön lényegüket, hanem magában a konkrét társadalmi struktúrában, amelyben megjelennek. Így jut el rendkívül szemléletes és merőben szociológiai megfogalmazásukhoz.

A hűbériség az occidentális európai fejlődés első és alapvető korszaka Hajnal felfogásában. Ekkor rakódtak le az alapjai annak a társadalomstruktúrának, amely az európai kultúrát fölemelte.

Az előzménye e kultúrkezdetnek az antik társadalom. Nem az antik társadalom újhódott meg és fejlődött tovább Európa északibb tájain, hanem csak megteremtette azokat a föltételeket, amelyek közt egy alapvetően új társadalomképződés megindulhatott. Ezért nem ott indult meg az új európai struktúráképződés, ahol az antik társadalomban a legteljesebben kiépült,» tehát Itáliá-

ban, de nem is ott, ahol a római birodalom gyökeret sem vert, tehát a germánok földjén, hanem Galliában. Ott, ahol kiépült az antik struktúra jogrendszerével és minden egyéb intézményével együtt, azonban nem emésztette föl tökéletesen e «barbár» nép életerőit. Fölbontotta törzsi-vérségi társadalomszervezeteit, szétrombolta primitív népi kultúráját, azonban mégsem formálta át őket tökéletesen antik emberré. Ezért következett be itt a római birodalom fölbomlásával és az antik kultúra hanyatlásával a lassú, de csodálatos bomlás-újraépülés folyamata. «Az emberek kénytelenek a számukra érthetetlen antik formák között élni, de úgy igazodnak hozzájuk, mint akár a természet állította tényekhezakadályokhoz. Adott tény mindenkinek jogi helyzete, de ezzel együtt életének egész közelien szemlélhető-tapasztalható jelentkezése is. A generációkon át megszokott családi életformák, foglalatosságok között a jogi helyzet is csak a kondíció formájának tűnik föl.» — «Az antik racionális szerkezet érthetlenné vált «alaprajza» apró, részletekbe menően tagolta a társadaloméletet. Nemcsak a jogállapotok, hanem minden más struktúraelem is, maguk a szavak, fogalmak is úgy hatnak, mihelyt nem kezelik őket értelemszerű eszközökként. Racionális kapcsolódásuk helyett önmagukban megálló formákká lesznek, hogy megjelenésükkel a beszédben, mesében, szokásban, szertartásban az élet irracionális megsejtését szolgálják. Az antik kultúra, épp azért, mert racionális volt, könnyen és bőségesen beszélt . . . Ilyen, aránylag gazdag felszerelkedés okozhatta, hogy a mindennapos élet kicsiny személyes formái határozottan kialakulhattak és a társadalmasodás új alapjaivá válhattak.»

Ilyen különleges előzmények után épült föl végtelen változottságban a hűbériség társadalomrendszere. «A nyugati társadalom, mintha megállott volna a természeti környezet minden kicsiny sajátos változatánál, igazodott a szomszédságban alakuló egzisztenciák minden szemléletesen tapasztalható életnyilvánulásához. Amiben nem volt semmi érdekkölcsönösség, az után annál erősebb alapja lett a szomszédságviszonynak, amely az emberi lét szemléletes nyilvánulásait méltányolta.. . Sokféle, változatos, okszerűen és elvszerűen kifejezhetetlen társadalomképlet keletkezett így, mély tagozódás alulról fölfelé, mert hiszen a nagyobbak, erősebbek, a szervező gondolatok kénytelenek a természeti környezetet

alakító kicsiny életnek «irracionális» képződményeit elismerni, gondolni, a maguk életvitelével is hozzájuk igazodni, a célszerűség szempontjai helyett közvetlen szemléletes közösségbe beállani.» «Mindebből végezetül a foglalatosságok, életformák elismerése domborodik ki, belső életegész üzemüknek biztosítása a lényegüktől idegen beavatkozások ellen. Nem elvi szempontok, még a Nagy Károly előírta hűségeskü sem elvont államhűséget, hanem begyökerezett «magánjogi» természetű kapcsolatokhoz való ragaszkodást kíván.»

A hűbériség tehát a szokásszerűség társadalma. Olyan adminisztratív társadalomszerkezet, amely mindenki biztosított állapotán nyugszik, ezért intézmény szerűvé tesz minden hivatást, foglalkozást, s ezeket sem elvont eszmékkel, vagy elvont jogokkal kapcsolja össze, hanem a szokásszerűség életteljes módszereivel. «A szokásszerű módszertől kifejezett életanyag feldolgozása: Európa további fejlődéstörténete, egészen a legújabb korszakokig. A nyugati hűbériség az alapszerkezet, amely szerint alakul ki a rendiség, majd az abszolutizmus társadalma is mindenütt változatos különbségekkel.»

«Vitalis célok szerint egyesült társadalmaknak nincs rendiségük. Az erősebbek fölülkerekedésével kíméletlen, éles rétegződés keletkezhetik, ami az erők játéka szerint hamarosan fel is bomlik, aki alul van, fölülkerülhet. Az ösztönösség nem teremt formákat, objektív struktúrát, intézményességet.» Rendi struktúra «a társadalomszerkezet módszereinek absztraktta átfordult működéséből» keletkezik. «Mindezideig a nyugateurópai hűbéri fejlődésben ment végig a legtökéletesebben az elvonatkozásnak ez a folyamata. A hűbér- és személyies formák egymásföle épülése átfordult a rokonformák egymáshoz kapcsolódásává. Az életben bennmaradt a helyi személyies együttesben, de a foglalatosságok hasonló formái távoli vidékeken is egymásra ismertek. Az a társadalomréteg, amely továbbra is csupán személyies formaképződéssel tapadt a természethez, földhöz, alulkerült, azok a foglalatosságok, amelyek már inkább csak magának a formaképződésnek a kezelői, föléjük sorakoztak . . . Az összefüggés még lefelé is teljes, az absztrakció kénytelen az élet teljességével birkózni és ezért nem az anyagi-szellemi érdekközösség vezet, hanem a formák, módszerek egymásra ismerése. Idővel éles jogelvekké válnak a különbségek, az érdek

mind kíméletlenebbül érvényesül a forma szerepével szemben . . . Minden más kultúrfejlődéssel szemben lényegében mégiscsak győzedelmeskedik itten a formaképződés, annyiban, hogy a felsőbb módszerek adminisztratív szakszerűsége, az intellektuális szak-képzettség veszi át mégis a vezetést. Az európai osztályképződés ennek jegyében áll, — amíg fokozatosan mégis fel nem őrli a hűbériségnek, rendiségnek ezen örökségét a nyers erők érvényesülései

A rendi fejlődésben elsősorban az Egyház szerepe lényeges. Nem a keresztény hit, a transzcendens dogma, mint élesen megkülönbözteti Hajnal, hanem az egyházi szervezet, elsősorban a plébános. «A pap a földesúri társadalomba beilleszkedett életforma, a személyies együttes részese, a formaképződés gondozója, jóidőig családi utódlás-hagyományozódás alapján. Ahol templomtorony, ott a bonyolult helyi társadalomalakulásnak biztonságos, tárgyias, szilárd, életközei adminisztrációja. A kereszténység terjedése: a széles társadalomalakulások struktúrájának biztosítása a nyers erőkkel szemben. A nyugati középkor társadalmi tömegjelensége volt az, hogy a szabad és nem szabad kondíciók az Egyház alá adták magukat, azaz megbízható, szakszerű, adminisztratív felsőség alá. Ezért jelentkezik minden magasabb formaképződés is először az egyházi adminisztráció központjaiban, a kézművesség, a kereskedelem, s magaa a városalakulás is.»

A papság ilyenféle társadalomszervező munkájával alapozódott meg az az európai intellektualizmus, amely később túlnőtt a klérus keretein és mint világi értelmiségi réteg végsőleg föl-emelte a nyugati társadalomfejlődést. «A rendi rétegződéssé való absztrakcióra is lényegében ez az intellektualizmus fordította át a társadalomstruktúrát.»

Ilyen fejlődés vezetett oda, hogy az érett rendi társadalomszervezet: a papság-hivatalnokság, a nemesség, a kézműveskereskedő «polgárság» és a parasztság intézményessé szilárdult szakszerű élethivatásainak az üzemévé szerveződött. Éppen ezért e rendi szerkezetiségben nem a születés elve a lényeges, hanem az intézményesült szakszerűségé és szilárd, tartós formaképződésé. Ezért produkálhatta e kor a későbbi európai fejlődés minden anyagát és módszerét, és ezért őrizte meg az új kori európai osztály-társadalom is a rétegződésnek bizonyos objektív szakszerűségét

a nyers érdekszövetkezéssel szemben. S ezért Európa egyes tájain annál mélyebb és «európaiasabb» a kultúrfejlődés, minél mélyebben járták át a hűbéri-rendi társadalmassulás módszerei. S például azért ridegebb, nyersebb és érdekszerűbb a magyar rendiség, mert magyar földön nem olyan hűbéries alakulás előzte meg a rendi absztrahálódást, mint nyugaton.

A másik nagy példája Hajnal szociológus történetkutatásának, az európai város kialakulásának az értelmezése. Ugyanazokkal a társadalmi szempontokkal fejt meg Hajnal az európai városfejlődés problémáit, amelyekkel a hűbéri-rendi társadalomalakulást magyarázza.

A város «szakszerű munkaszervezet», veszi föl kiindulásul, illetőleg csak az európai város az voltaképpen és tanulságosan jellemzi más kultúrák városképződményeit. Primitív népeknek is vannak városaik. Ezek azonban nem mások, mint az egybecsődülés jelenségei: semmiféle magasabb szervezetet nem alakítanak ki, csak kihasználják az egybetömörülés előnyeit. Nem sokkal magasabb szervezet az előázsiai nagy kultúrák városa sem: egybetömörülés a vidék kihasználására. Szakszerűbb munkaszervezet már az aztékok városai, főképpen pedig Kína és India városai. Ezek a városok a törzsi-nemzetiségi szervezet megtartásával tradicionálisabb, szakszerűbb munkát tettek lehetővé, s ezért többet és újabbat produkáltak, mint az orientális városok. Az antik város már jobban hasonlít a nyugati városszervezethez, de még mindig «szakszerűtlenebb» szervezet: a vidék ura. Fejlett «urbanizmus» alakult ki Rómában, de felszívta és elpusztította vidékét. Csak a nyugati város lett igazi szakszerű munkaszervezetté, nem a vidék kihasználására, hanem a vidék emelésére is.

Az európai városfejlődésnek két korszaka van: «a középkor és az újkor első századai a kisszerű, de intenzív szakszerű tagozódás időszakai, a 18. századtól kezdve ennek az elmélyült szervezetnek extenzív hasznosítása következik óriási arányokban».

«Európa a 12. századig a «föld társadalma». volt. Ám ez nem azt jelenti, hogy a földhözragadt, természeti társadalom lett volna, hanem csak azt, hogy kezdetleges, kivált az antikkkal szemben, de ebben a kezdetlegességben már elindult az egész nyugati fejlődés. Tehát a hűbériség társadalma, amelyben a parasztság az alap. E parasztság pedig mélységes kultúrképződmény a társadal-

masodás módszereivel. A szokásszerű és intézményes társadalom-épülés első szilárd szerkezetisége. Ebből nőtt ki a nyugati társadalom minden magasabb képződménye, így a város is.

«A középkori város csak lassan és nehezen vált el a paraszttársadalomtól, de a szakszerűségnek annál nagyobb elmélyülésével. A paraszt vonakodva és csak biztosítékokat látva költözött be a városba, s éppen az emberanyagnak ez a magasabb igénye akadályozta meg, hogy a város alkalomra leső csőcselék letelepülése legyen.» . . . Így lett a város a parasztságból kiemelkedő szakemberek települése. Tehát «nem alkalmak ügyes kihasználására, vagy a közös erő hatalmára». alakult: hanem a szakszerű munkára, így lett az igazi szakszerűség otthona, meghaladva a paraszti szakszerűség mértékét. Kézművesmunka, kereskedés és az intellektuális szervező munka futottak össze benne, s megteremtették a maguk sajátos módszereit-formait: együttesen a középkori várost.

A városfejlődésnek ilyen menete elsősorban francia földön ment végbe, a legmélyebb hűbéri fejlődés hazájában. S az a legjellemzőbb a francia város fejlődésére, hogy nem egyszerre ugrott ki a vidékből, hanem szép lassan vált el tőle. Nem szakadt ki a hűbéri-földesúri szervezetből, «nem külön szervezet, hanem betetőzője a népi társadalomszervezetnek». Ez biztosította, hogy egyfelől a városi társadalom minden hatalmi lehetőségnek ellenállva teljes szakszerűséggel fejlődhetett, másfelől pedig a város nem vált el vidékétől, hanem azzal üzemes összekapcsolódásban maradt. Erre az alakulásra legjellemzőbb, hogy a városban kézművescéhek létesültek, mint a városi szakszerűség legmeghatározóbb formái, a vidék pedig továbbra is — szinte napjainkig — megmaradt paraszt szerkezetiségében.

Az itáliai városodás nem mutat ilyen szakszerű elmélyülést, ezért volt a legkorábbi, de a legmúlóbb is, a városi élet virágzása. Mintha az antik városszervezet újult volna meg itt. Itt sekélyes volt a hűbériség szerveződése, tehát a szakmunkát és a személyiesszokásszerű formákat könnyen félretolta a hatalomratörés és az érdekszövetkezés. A régi nemesi birtokosokból és az új vagyonosokból patríciusság keletkezik, amely demokratikus elvek szerint vezeti a várost. Tényleg azonban az következik be, hogy a város a vagyonos polgárság uralma alá kerül és párharcokban hullámozó proletárság keletkezik és a vidék alulmarad a várossal szemben:

annak táplálására kénytelen igazítani munkáját. Szinte újraéledt tehát a városállam, amely a fölületen ragyogó virágzást ér el, szinte a modern fejlődés előképét idézi föl, azután hirtelen aláhanyatlik. Igen, mert nem masszív munkaszervezet, nem az intézményes szakszerű munka üzeme ez a város, hanem az érdekszövetkezés. Legalább is nem annyira, hogy a fejlődés mélyebb alapjait lerakhatta volna, úgy, mint a francia város.

Német területeken ismét más a városfejlődés útja. «Itt van a városgazdaság klasszikus hazája. A város és vidéke kifejezett jogszabályokkal kölcsönös gazdasági kapcsolatokra kötelezett, idegen termeléssel, kereskedelemmel szemben az árumegállítás, az elővásárlás joga illeti meg a polgárságot. Itt tehát «az élettelen szokásszerűség gyorsan kérlelhetetlen joggá lesz». Ezekben az alapokon a fejlődés itt nem gyors: «a városi foglalatosságok megtartották széles társadalmi alapjukat a vidékkel, a természet anyagával sokszzerű kapcsolatukat». «Nem forgatja ki a parasztkondíciókat sem helyükből, meghagyja társadalmuk sokszzerű rá-növését a földre», csak «hűbérfejedelme lesz vidékének».

Flandria városaiban a «Gilde» formájában jelentkezik a sajátos városi munkaszervezet. Ez is szakszerű foglalatosságokat foglal egybe, azonban a francia céhekkal ellentétben nem tisztán szakszerűen, hanem erősen érdek-vállalkozásszerű közösségben. A «Gilde» gyakran azonos lesz a városkormányzattal és a vidéket birtokló nemesi együttes is betársul az érdekközösségbe. Az a körülmény, hogy «a nemes és szakember a hivatásnak minden elmélyülő erejét, technikáját vállalkozássá egyesíti», korai föllendülést hoz ezen a vidéken is, mint Itáliában. Ez azonban csak átmeneti lendület, e városfejlődés az itáliainál társadalmiasabb alapokon nyugszik, a földesúri-hűbéri szerkezet köti a várost és a parasztságot egyformán, amelyben erős a szokásszerűség is. A városi egzisztenciák tehát nem törhetnek akadály nélkül vállalkozásra és a parasztság sem tódulhat akadály nélkül e vállalkozások köré. Tehát mégiscsak elmélyülnek a városi foglalatosságok és mégiscsak megmarad földjén a parasztság. Csak mindez nem mutat olyan masszív intézményességet, mint a francia fejlődésben: a szakszerűség, a hivatás szilárdsága engedett a hasznos célszerűségnek.

Az angol városfejlődésben hasonlóan elegendnek a szokás-

szerűség és az okszerűség elemei. Itt mind a városi polgárság, mind a parasztság gyorsabban bontakozott ki a földesúri kötöttségekből, mint a kontinensen, Itáliát leszámítva. Ezért lép föl, igen korán, az egyesülés a sziget társadalmában, városgazdaság helyett nemzetgazdaság, egységes pénz, egységes mértékrendszer. Azonban mindenütt szokásszerűség, hűbériség szövi át ezt az egységesülő és racionalizálódó struktúrát, tehát az angol fejlődésben is szilárd munkaszervezetté épült a város és a középkorban még nem emésztette föl vidékét, a parasztságot.

Ilyen külön utakon haladt az európai városfejlődés az első korszakban: eredménye nem magas városiasság, nem nagy városok és a társadalom urbanizálása, hanem mélyen kimunkált módszerek, intézményes foglalatosságok: tehát az ipari technika, az intellektuális módszerek és képzés (írás, könyvnyomtatás, egyetem) és egyáltalán a technikai fölszerelkedés, mindez azonban társadalmias összekapcsolódásban a vidék parasztságával.

A modern európai város korszaka a 18. században kezdődött. A szokásszerűség életteljességén fölülkerekedett a racionális célratorés és a város fölülkerekedett a vidékkel szemben, önmagában pedig a gazdasági erők hajtotta érdekszövetkezés társadalmává szabadult. Ez az átfordulás az angol városfejlődésben teljesedett be.

«Az angol kézművesség kezdettől fogva inkább szakszerű-célszerű szempontokból szabályozódott, mint az egzisztenciák biztonságából kiindulva. Sokféle konzervatív formája alakult ki a testületiségnek. . . E formák köteleztek s mégis inkább üzlet, mint hivatás állott mögöttük. Az üzlet szinte megszentelt munka, a vallásos puritán szekták ezért egyúttal üzleti támaszai is hívő tagjaiknak. «Ez az üzletiesség fordította a hasznos cél irányába az intellektuális szakszerűséget, éppen úgy, mint a kézművességet. A vállalkozó-gyártó-kereskedő üzletember lépett a szakszerű elmélyedéssel dolgozó kézműves és kereskedő helyébe, és vállalkozásába állított minden technikai módszert és minden társadalomréteget. A parasztságot előbb csak mint háziiparszerűen dolgozó otthoni munkást, aki még ragaszkodik parasztéletformáihoz, hamarosan azonban, mint városba tóduló proletárt. Ez volt az ipari forradalom nagy eseménye és az európai város kitérülése vidéket fölemésztő óriásszervezetté.»

A rabszolga tömegmunka helyett a gépet s a gyáripárt tehát

mégiscsak a társadalomban rejtőző szokásszerű elemek kényszerítették ki a fejlődés számára. Csupán alkalmi, ügyeskedő vállalkozások, vágy pártharcok vonzására sohasem tódult volna a városba az európai parasztság.

De a gyári tömegmunka s a város hirtelen abnormis felduzzadása sem felel meg az európai fejlődés eredeti lényegének. Csodálatos technikai, szellemi felszerelkedés; s mégis verseny-célok után rohan a világ gazdaságban, nem pedig az embernek, mindenkinek elmélyülő alkotókedvéből, életegész foglalatosságából indul ki. Minél csodálatosabbak az eredmények, annál nagyobbarányú a lélektelen tömegmunkának szerepe. A modern város az antikhoz hasonlóan hódító szervezetté lett ismét.

Talán ott van a remény a megújulásra, elmélyülésre, ahol, mint szélsőbb Közép-Európában, nem emészttette még fel teljesen a város saját természetes alapjait, a vidék paraszttársadalmát.

Erdei Ferenc.

A MONOGRAFIKUS SZOCIOLÓGIA.

A társas valóság teljessége, mely az élet s az emberi gondolkodás számára nélkülözhetetlen körülménynek tűnik, viszonylag későn került valamilyen rendszeres tanulmányozás tárgykörébe. A szociológia megalkotásának lehetőségét és szükségét *Comte* ismerte fel. Comte nemcsak nevet adott az új törekvésnek, hanem először jelölte ki a szociológia tudományelméleti helyét és tisztázta szerepét. A társas életre vonatkozó sokszor még ma is érvényes igazságokat azonban már a megelőző századok és korok gondolkodóinál is találunk. A szociológia ugyan még nem létezett, de a társas élet adottságai, az emberi történes sajátosan társas formái és módja, maga a *társas élet anyaga* állandóan megvolt. Néha már szinte látták is valamilyen «társadalmi tudomány» megteremtésének lehetőségeit, de vagy a kor intellektuális alkata, vagy a tárgy és a tartalom körül mutatkozó határozatlanság egészen a XIX. század elejéig kitolta a társadalomtudomány megszületésének idejét. Megléte, megteremtődésének módja s jövőbeli perspektívái miatt a tudományelméletnek alig van izgatóbb és érdekesebb kérdése a szociológiánál. Sajátságos, hogy még ma is akadnak olyanok, akik a szociológia önálló és határozott különállású tudományává válását, helyesebben egy ilyen tudomány meglétét kétségbevonják, illetőleg cáfolják. Pedig döntően érvényes az, hogy vannak bizonyos dolgok, történések, folyamatok, állapotok, melyeket kimerítően más tudomány kereteiben és módszerével kifejezni nem lehet. A szociológia még semmiesetre sem nőtte be lehetőségeinek határait. Van valami a társulás tényében, valaminek az előállása, külön-valóság, alkatában és hatásaiban sajátos megjelenésű realitás, amely fokozottabb mértékben teszi szükségessé az ilyen érdeklődésű vizsgálódást és gondolkozást. Különösen ez azóta nyilvánvaló, amióta a szociológia bizonyos értelemben a társas élet *lelkiismeretét* jelenti. A társas kapcsolatú cselekvés ugyanis végső fokon mindig szociológiai értelmű sejtést vagy tudást igazol. A megismerés szüksége a jövőben azért fog fokozódni, mert már tudjuk, hogy a sikeres cselekedetet az ismeret megelőzi s nagymértékben feltételezi. Az ismeret fokával arányosan hatá-

sosabb a cselekedet s ezért a szociológiában, minden nagyobb-méretű cselekvési igény nélkül, kétségtelenül van ilyen értelmű kötelezettség is.

A mai szociológia rendszerekben, tájékozódásban és irányokban rendkívül változatos és gazdag. A sok rendszer pedig rendszertelenség s az új vizsgálók legelső feladatnak ezt kapják meg. Egy-egy rendszer érvényes voltát több más cáfolja vagy vonja kétségbe. Minden új alkotás kritikája s egyben kiegészítője is a többi megelőzőnek. A szociológiának ez a mai állapota a változatos irányú fejlődést őrzi, bár tudományos hitelének semmiesetre sem használ. Mint lélektani helyzet érthető, hogy ez az állapot a megismerkedés kezdetén semmiesetre sem lehet megnyugtató. A rendszerkeresés és rendszerteremtés a *megnyugvás* keresése. A tudományművelés alkati probléma is, ez pedig arra mutat, hogy adott objektív előírások csak feltételei és minősítői minden alkotásnak, de itt is végső forrás mindig az egyéniség, a tudós vagy a gondolkozó teremtő tehetsége lesz. A problémalátásnak, tárgyzelésnek, módszeres eljárásnak ez a sokfélesége talán állandó kísérője lesz a szociológia további alakulásának. Döntően aligha lehetne megítélni, hogy melyik törekvés az érvényesebb s az igazibb, sőt nemcsak megvalósítható, hanem kötelező is.

A szociológia ma az eszmék részvénytársasága. Két határozott csoportot, két egymással szöges ellentétben álló érdeklődést és irányt mégis megkülönböztethetünk: az egyik a *tisztán spekulatív*, a másik a *tisztán empirikus* szociológia. Az első csoportba sorozhatnánk azokat, melyek *Kultúrfilozófia*, vagy *Történefilozófia* címén a társas élet anyagát is érintik a tudományosság és a pozitív jelleg igénye nélkül. Az idetartozó gondolkozók egy része magát szociológusnak vallja, de tagadja bármiféle szociológia empirikus megalkotási lehetőségét. A másik csoportba a szociológiának, mint *valóságtudománynak* fenntartói tartoznak, akik a különböző *szociográfiai*, *monográfiai* stb. módszerekkel a szociológia empirikus megalapozását sürgetik. Az előbbieket nagy elődök és alkotások hagyománya lendíti, az utóbbiakat a nagyobb fokú biztonság, az ellenőrzésnek és igazolásnak kétségbe nem vonható módjai, a tudományos objektivitás viszik előre. Ezek a módszeresség határait rendszerint túllépni nem tudják s tudományelméleti kérdés marad, hogy teljesítményeik értéke egyúttal szociológiai-e. Az utóbbiak közé tartozik a *Dimitrie Gusti* előbb iassii, majd bukaresti egyetemi tanár által követett eljárás mód, a *monografikus szociológia* is, mely idő óta ismertté és vitatottá vált a tudományos világban.

D. Gusti a *tiszta elmélet* kritikájából indul ki. A szociológia múltja rövid s mindezideig elfogadható, tárgyilagos és gyakorlati módszert kialakítani nem tudott. Egy tudomány érvényes voltát teljesítményei döntik el. A szociológia viszont minduntalan rendszereket teremt, melyek a spekuláció eredményei s ezért szubjektívek s előítélettel teljesekek. A szociológiának *tudománnyá* kell válnia, állítja Gusti, olyan tiszta, tárgyilagos tudománnyá, mely végre tárgyához, a társas valósághoz is hozzáfér és azt megmagyarázza. Ennek legfőbb akadálya viszont a szociológiát megelőző és kísérő különböző doktrínákban és rendszerekben található meg. A szociológia a tudománytörténet tanúsága szerint a politika, közgazdaságtan, jogelmélet, történetfilozófia rokon természetű rendszereiből vált le, illetőleg később az antropológia, néprajz, antropogeográfia és lélektan eredményeit hasznosította s ma is őrzi ezek befolyásának emlékét. A szociológia eddigi eredményei nélkülözik a tudomány fegyelmét, jóformán csak egy sorozat elmélet gyűjteménye. A szociológiának az ilyen természetű meghatározottságoktól meg kell szabadulnia. Gusti egyedül érvényesnek a társas valóságot tekinti, szociológiának pedig azt a tudományos magatartást, mely a valóság fényeiről számol be. Az eddigi elméletekből is csak azt hajlandó elfogadni, amit a valóság ellenőrzése igazol. Természetes tehát, hogy Gusti rendszere és társadalomkutatási eljárás-módja, a monografikus szociológia is olyan kísérlet, mely ezeket a követelményeket igyekszik teljesíteni. Sajátságos azonban, hogy a monografikus szociológiában is a rendszeralkotás előzi meg a módszeres eljárást, tehát az elméleti állásfoglalás a tudományos magatartást. Dolgozatunk végén majd erre újólá kitérünk. Itt most az a feladatunk, hogy a monografikus szociológiát előítéletmentesen, tehát tárgyilagosan minden oldaláról s mindig az eredeti forrásokra támaszkodva bemutassuk. Feladatunk teljesíthetésére először (I.) Gusti *szociológiai, etikai és politikai* rendszerét, másodsor (II.) a rendszer védelmében megvalósított *társadalomkutatások módszerbeli problémáit* kell megismernünk. Ezek után kerül sor a monografikus szociológia *nemzettudományi szerepének* bemutatására (III.), hogy végül (IV.) néhány kritikai szempontra is rámutathassunk.

I.

1. A Gusti-féle koncepció legszembetűnőbb vonása az, hogy új tudományos szintézist teremt a *szociológia, etika és politika* között. Gusti már korán, tudományos működésének kezdetén

kialakította ennek az új tudományos társításnak a jelleget megadó sajátosságait s később, több alkalommal is, csak megerősítette és igazolta ezeket a tételeket. Felfogása szerint a három tudománynak közös a tárgya: a *társadalmi valóság* s a tárgybeli azonosság mintegy magától kínálja ezt az összefogást. A szociológia az *aktuális társadalmi valóság* tudománya, módszereit és szerepét a társas élet valóság-természete határozza meg. Határai szabva vannak: rendeltetése a tény-megismerés, a valóság mibenlétének felderítése. Az etika az *aktuális társadalmi valóság értékrendjének* és a *társadalmi eszménynek* a tudománya. Az etika központi problémája a társadalmi eszmény megállapítása, tehát az aktuális társadalmi valóság s a jövő társadalmi valóság értékrendje közötti összefüggést keresi s ezért célokat tűz ki: új értékrendet teremt. Az aktuális társadalmi valóság s a jövőben megvalósuló társadalmi valóság között foglal helyet a politika, mely — mint szemléletmód — *ennek az átalakító magatartásnak a természetét vizsgálja*. Vagyis a társadalmi realitás integrális tanulmányozása háromféle diszciplínát foglal magában: a *szociológiát*, az aktuális társadalmi valóságot *leíró* és *magyarázó* tudományt, az *etikát*, a társas élet céljait *megértő*, az erkölcsi ideált s az ideális társadalom értékrendjét *megállapító* tudományt és a *politikát*, a társas élet céljait és a megállapított erkölcsi ideált *megvalósító eszközöket* és *eljárás módokat* tanulmányozó tudományt. Gusti értelmezése szerint ez a három alapvető társadalomtudomány egymást kiegészíti és teljesíti, s noha módszertani és tudományelméleti kritériumok megkívánják különválasztásukat, egyetlen rendszer közösségébe való összefogásuk szükséges. A megismerés és a teremtés különböző igényeire válaszolnak, ezért az adott társadalom, az ideális természetű jövő társadalma és a társadalmi átalakítást végző működés vizsgálatára adódik a három tudomány. A megismerés elütő irányú szükségei nem jelentik azonban ugyanakkor a kutatás idegen természetű tartalmát: az érdeklődés nem kizáró, hanem egymást kölcsönösen kiegészítő értelmű. A *módszerbeli demarkációs* révén létrejött különbözőségeket a *rendszerbeli szintézis* hidalja át. «Valójában egyetlen nagy kifejlődésben levő realitásról van szó — írja Gusti — s a háromféle megismerésmód, valamint a valóság három fázisa s az ezeknek megfelelő tudományok nem egyebek, mint ugyanazon életfolyamat három fázisa, mely egységes megismerési rendszert kíván.² Az etika a társadalmi valóság ismerete nélkül nem alkothat társadalmi ideált, a politika a társadalmi valóság és a társas élet céljainak ismerete nélkül nem alakíthatja az aktuális társa-

dalmi valóságot, a szociológia pedig nem értheti meg a társas élet valóság-természetét, ha nem vet számot a társas élet akarati meghatározottságával és ha nem ismeri a társadalom cél-érték, eszköz-érték és szabályozó-érték rendjét.

2. Gusti *szociológiai* felfogásának alapja az *ember-eszme*. Az ember-eszmében megalkotott tételek szintén a rendszerek leg hamarabb kialakult sajátos képletei,³ melyek a későbbi közlések alkalmával sem módosultak és nem bővültek. Értelmezése szerint az ember legsajátosabb vonása, az, ami az embert emberré teszi s neki mintegy az emberi minőséget megadja: *a tudatosság*. Az ember tudatos képlet s éppen öntudata révén külön természetű valóság. Az embernek nemcsak öntudata van, hanem az öntudat: *maga az ember*. Gusti — ahogy egyik legképzettebb tanítványa és követője, *Traian Herseni* magyarázza — ekkor az emberi tulajdonságok meghatározó vonásait csak fenomenologikusan elemezte s a tételekre bizonyos «*exisztenciális apriorizmus*» révén jutott. Herseni később igazolta, hogy ezek a tételek a valóságot fejezik ki s ugyanerre az eredményre vezet az *exisztenciális elemzés* is.⁴ Az emberi minőség s az ember mint létezés tehát ez a tudatosság. Az emberi öntudat viszont három alapvető indulatot hord magában — s mintegy ezekkel együtt, illetve *ezekben* jelentkezik —: *az önszeretetet, a szimpátiát és a szorongást*. Az öntudatban ugyanis szükség szerint szerepel a nem énről való tudomás is; ez a személyes és tudatos életnek nélkülözhetetlen feltétele. Az öntudat megformálódása *éppen ezzel válik lehetővé* s ezért enélkül az öntudatra való eszmélés meg nem történhetik. Az öntudatnak ez az állapota befelé az *önszereteten* tükröződik vissza; az ember önmagát felfedezi, érzi, hogy sajátmagához tartozik s ezáltal saját lényének szeretete is kifejlődik. A *szimpátia* indulata kivetíti az embert sajátmaga zártságából; annak tudata révén, hogy hozzánk hasonló lét is van, feltételezzük másokban is a létezés azonosságait. Ezt a kétféle külön tartalmú indulatot egy harmadik kíséri, az a *szorongás* és mély tisztelet, melyet az ember az őt meghaladó és felette uralkodó ismeretlennel szemben érez. Gusti az emberi öntudatban szereplő három indulat közül különösképen a szimpátiát emeli ki, mint olyant, mely az emberi társulást szükségessé és lehetővé teszi. A szimpátia minden formájában kiemeli az embert önmagából és egy új, idegen, de vele azonos lehetőségű létezésbe helyezi. Az én más énben vetődik ki s ezáltal az éntől éinig terjedő «szellemi közlés». által új valóságnak — a társadalomnak lesz alkotójává.³ Az ember a maga emberi minőségét csakis társadalomban érheti

el; a társadalom az egyénnek egzisztenciális feltétele. Az egyénben a társadalom bármiféle reális és empirikus társulás létesülése előtt már benne van. «Az egyén nem azért szociális, mert a társadalomban él, hanem azért, mert a társadalom az egyénben él» — írja Gusti.⁶ Minden ember létezésének módjában «magában viseli». a társadalmat s más ének megjelenése ezt a virtualitást aktualizálja s ennek a valósulásnak csak anyagát és tartalmát adja. Gusti szociológiai apriorizmusa fejeződik ki ebben.⁷ «A társadalom tehát bizonyos módon ténybeli megvalósulása előtt már létezik». — teszi hozzá mindezekhez Traian Herseni.⁸ Az önszeretet fokától függ a szimpátia mértéke is: minél nagyobb az önszeretet, annál intenzívebben fordul a szimpátia formájában az én is kifelé s ugyanakkor az ember társadalmi valósulása is nő. «Amennyiben az öntudat mélyebb s a tapasztalat nyomán gazdagabb lesz — írja Gusti —, annál élénkebben működik a lényeges, személyesítő és szimpatikus megértés és ennél fogva — intenzíven és extenzíven — annál erősebben fejlődnek ki az önszeretet és a szimpátia indultai.⁹

3. A társadalom tehát az emberi öntudat szerkezetében már eleve benne foglaltatik s az emberi élet társadalom nélkül el sem képzelhető.¹⁰ A társadalom pedig öntudatos emberek viszonyulásainak teljessége: *tudatos egység*. «Ennek a tudatos egységnek az *alakulása* és *fenntartása* az egységet összetevő tagok egymás közötti kapcsolatainak tulajdonítható.¹¹ A társadalom élete a társadalmat összetevő tagok között lefolyó viszonyok, hatások és visszahatások sorozata, illetőleg totalitása. Mindezek tudatos tevékenységformák és mint ilyenek az *akarat kifejezései*, illetőleg — a monografikus szociológia művelőinek fogalomhasználatával élve — *megnyilvánulásai*. Gusti társadalomszemlélete voluntarisztikus, a rendszer egyik legdöntőbb tétele az, hogy a *társadalom lényege a társadalmi akarat*. Amíg a szimpátia: *társuló szükség*, addig az akarat: *társító szerep*. Az akarat teremti meg a társadalommá levés módjait, vagyis minden társadalmi viszonyulás, hatás vagy visszahatás, egyszóval megnyilvánulás mögött, mint ezeket érvényesítő és «végrehajtó» erő és működés: ott áll a társadalmi akarat. A környező *nem társadalmi valóságtól* a társadalmi realitás a tudatos emberi akaratnak éppen ettől a környező természeti világtól való viszonylagos függetlensége révén különbözik. A természeti világot vak törvények uralják, tisztán öntudatlan és mechanikus folyamatok jellemzik, az idetartozó jelenségek az ok és okozat szükségszerű viszonyára vonatkoztathatók és jelentés-

nélküliek. A társadalmi valóság jelenségei ezzel szemben tudatos tevékenységi kört jelentenek, melyben az emberi akarat célokot követ, eszközöket alkalmaz s ezeknek a tüneményeknek *jelentése* van. «A társadalmi tevékenység teremtő természetű s eredete nem a természet vak okozatosságában, hanem az ember szabad akaratában van.¹² Vagyis mindaz az akaratra vezethető vissza, ami a társadalmi valóságot a valóság-egészről megkülönbözteti s az anyagi univerzumtól elütő új, morális természetű létezőt teremt és tesz lehetővé. «Az akarat a kozmikus környezetben az egyetlen önálló és viszonylagosan független erő — állítja Gusti — a társadalom szervezetének meghatározó feltétele, a társadalom lényeges eleme, mivel az akarat a legelementárisabb társadalmi tünemény, amely nélkül nem lehet megérteni a társadalom életét.¹³ «Minden társadalmi megnyilvánulásban — írja Gusti más alkalommal —, a gazdasági tevékenységben, az erkölcsi magatartásban, a politikai tettekben, a jogi és vallási szokásokban, az elsődleges és kezdeti elem, amely ezeknek a megnyilvánulásoknak társadalmi jelleget ad: a *társadalmi akarat*, mert semmi sem történik ezek közül a megnyilvánulások közül, ami ne az egyének egymásközi viszonyaiból, egymásrahatásából és visszahatásából következne.¹⁴ Az akarat nemcsak azért lényege a társadalmi valóságnak, mert a más természetű valóságokkal szemben ez képezi ennek legsajátosabb vonását, hanem azért is, mert «az egész társadalmi életnek a forrása, olyan valóság, melyet minden társadalmi jelenség mögött ott találunk, mivel ezek az akaratnak *termékei* és *alkotásán*.¹⁵ A különböző megnyilvánulásformák között az akarat teremt és biztosít egységet s ad erőt arra, hogy az emberi gondolatok és érzelmek társadalmi tetté valósuljanak. «A gondolatok és érzelmek egyszerű objektív foglalatjai, egyszerű igazolásai az akaratnak». — állítja Gusti.¹⁶

Az akaratnak társadalomteremtő működését, a társadalmi egységet fenntartó és megváltoztató szerepét legjobban az akarat által igazolt *cselekedetekben* lehet megfigyelni. Az öntudatos ember cselekedete is tudatos; a cselekedet ugyanis célratörést jelent s ezért egyrészt a követett célról való tudomást, a célok sokfélesége miatt az aktivitást megelőző értékelést és választást, másrészt eszközöket s az eszközök alkalmazása felett való döntést is feltételezi. Az emberi akarat a társadalomban teljeseedik; az akarat egyetlen lehetséges megjelenési formája a társas meghatározottságú és irányú *társadalmi akarat*. Az emberi akarat úgy, ahogy a társadalomban megjelenik, rajta kívül levő és nálánál hatalmasabb

erőknek van alávetve. Az ember a társadalomban nem szabadon cselekszik és sokszor «akarata», helyesebben szándéka, törekvése ellenére kénytelen valamit végrehajtani. Mindez az individuális akaratoktól független «közösségi akarat». feltételezésére vezethető. Azonban ilyen, az individuális akaratokra le nem vezethető akarat létezését igazolni nem lehet. «Nincs az individuális akaratokon kívül társadalmi akarat, de az egyének akarata társas szerkezetű». — írja T. Herseni.¹⁷ Az akarat «viselője» — az ember maga is — egzisztenciális lényege szerint társas természetű létezés, tehát akarata is ilyen minőségű funkció. A társadalmi élet szerkezete, a társadalmak sajátos működési módja és ennek tudata befolyásolja s nagyrészt meghatározzák az egyén cselekvési módját. «Valamilyen társadalmi funkció teljesítésekor az ember a társas élet egzisztenciális mechanizmusába helyeződik: kivéteket lelki életének szubjektivitásából s áttéteket a társas élet objektív létezési módjába; akaratát nem az egész akarata, hanem a működés objektív szabályai határozzák meg.»¹⁸ A közösség vagy a társadalom «akarataival», helyesebben céljaival, szándékaival, a közvéleményben, erkölcsi felfogásban kifejezésre jutó értékeléssel ellentétes cselekedetet is véghez vihet valaki. Észrevehető itt az a különbség, mely *Durkheim* felfogásával ellentétben — ezt Herseni külön is kiemeli — vallja, hogy nincs egy társadalomfeletti akarat. A társadalmakban beálló változás, általában a társadalmaknak új változatokba való fordulása sok esetben az egyén törekvéseire és akaratára vezethető vissza. «A társadalom nem teremt egy egyének feletti új lelkiséget, sajátlagosan egy, az individuális akaratokon kívüli társadalmi akaratot, hanem egy szerkezetet, ezek létezésének egy új módját.»¹⁹ Ezzel szemben az individuális akaratot — csak ez az, ami létezik — döntő módon befolyásolja a társadalmi valóság szerkezete. Az akarat így nyeri minőségét s lesz *társadalmi* akarattá: a teremtő társadalmi tevékenységet igazoló működéssé.

4. Gusti az ember-eszme s az akarat megváltozottság birtokában tovább folytatja vizsgálódásait. Hangsúlyozza, hogy az emberről nyerhető kép csak úgy lehet teljes, ha a megértés nemcsak az ember létezésének, mint ilyennek az elemzését öleli fel, hanem kiterjed *tevékenységeinek* vizsgálatára is. Az ember lényegét integrálásán megalkotni csak ezeknek a tevékenységeknek a figyelembevételével lehet. A társadalmi egység nem lényegében, a társadalmi akaratban, hanem fenomenologikusan: ezekben a tevékenységekben jelenik meg. Az akarat olyan emberi ténykedés,

mely a teljes embert fejezi ki, nemcsak annak egy részét. A minden belső és kísérő elemével telített öntudatot legjobban az akaratban lehet megfigyelni; az akaratműködés az öntudatos, egész embert árulja el, s a cselekvő, a külső világ felé forduló emberről tanúskodik.²⁰ Az akarat által végrehajtott tevékenységek a társadalmi *megnyilvánulások* különböző formáit veszik fel, illetőleg ezekben teljeseznek. Ezek a megjelenési módok *gazdasági, szellemi, jogi és politikai* természetűek.²¹ Az egyetlen lehetséges — társas — életforma miatt az ember nem mondhat le biológiai alkata révén adott existenciális elemi életszükségleteiről s ezért ezek kielégítésére *gazdasági* tevékenységet folytat. Az anyagi szükségletek teljesítésére irányuló cselekvés nem hiányozhat egyetlen társadalomból sem s ezért gazdasági működés nélkül nincs társas élet. A társadalom azonban nem szűkíthető le a gazdasági tevékenységekre, noha szükségszerűen minden társadalomban meg kell lennie ennek a funkciónak. Az ember lelki-szellemi alkata révén viszont ugyanolyan szükségszerűséggel törekszik bizonyos abszolút értékek megismerésére és elsajátítására. A vallásos, esztétikai, erkölcsi, tudományos, filozófiai — egyszóval *szellemi* — értékek az ember lelki szükségleteit elégítik ki, s az ezek elsajátítására szolgáló igyekezet, illetve az ezek teremtésére irányuló törekvés együttesen a szellemi megnyilvánulások különböző formáit adja. A gazdasági és szellemi megnyilvánulások valójában nem tisztán társadalmiak, gyökerei a társas életnél mélyebben vannak, de a társadalmi valóság részéről befolyást, alakító hatást szenvednek el. «Az ember anyagi és szellemi szükségleteket jelent — magyarázza T. Herseni —, a társadalom nem jelenthet mást, mint ezeknek az elsődleges szükségleteknek a kiterjesztését és objektíválását. Az ember csak magát viszi a társadalomba, ez mint objektivitás: létezésének új módját jelenti, de (emberi) lényegét nem változtatja meg.»²² Az emberi akarat megnyilvánulásai tartalmukban mindig gazdasági vagy szellemi természetűek; az akarat leghamarább ezeknek a parancsoló szükségleteknek a kielégítésére irányul. Ez a két magatartásforma a társas életnek az anyagát, tartalmát adja, együtt a társadalom empirikus létezését alkotják, a társadalom: *ezek a megnyilvánulások*²³ s ezért Gusti ezeket *alkotó kategóriáknak* nevezi.²⁴

Az alkotó természetű megnyilvánulások tartalmi, lényegszerű minőségük folytán nem maradhatnak önmagukban fenn: mérsékelő, mellérendelő, vagyis megszervező és szabályozó tevékenységek nélkül. Az anyagi és szellemi szükségletek sokfélék,

változatosak, egymásnak ellentmondanak s azért érvényesülésükor érdekellentétet váltanak ki. A társadalom, hogy önmagát fenn-tartsa, ugyanolyan szükségszerűséggel szabályozó természetű magatartásokat is kifejt; ezeket a monográfiái iskola a szerkezeti, fok s a működés minősége szerint két osztályba sorozza. A társadalom a *jogi* tevékenységgel, statikusan szabályozva megkísérli a gazdasági és szellemi működések aktuális formákba való rendezését, *politikai* magatartásával viszont dinamikusan, az új életkörülmények állandó befogadására szabályozza az alkotó tevékenységeket. Ennek a kétféle megnyilvánulásnak nincs önálló tartalma, formális, funkcionális szerepük, csak rendező és megszervező tevékenységet jelentenek és ezzel a gazdasági és szellemi szükségletek teljesítését teszik lehetővé. Mint az alkotó kategóriák, ezek is univerzális elterjedtségűek és szükségszerűek, mintegy «lehetővé teszik, hogy a valóság fennmaradjon»²⁵ s ezért Gusti fogalomhasználatára szerint: *szabályozó kategóriák*.

5. A megnyilvánulások kimerítésével a szociológia teljesíti *leíró* szerepét, de tudományos hivatásának ezzel még eleget nem tett. A szociológia már megalakulásának kezdete óta mint *magyarázó* tudomány is szerepelt s tudományos hitele, valamint működéseinek értéke csak akkor lehet teljes, ha a tudományművelésben általánosan elfogadott eljárással hiánytalanul beszámol a társadalmi valóságról: *meg is magyarázza, illetőleg megérti tudományának tárgyát*. A monográfiái szociológia ezt a *feladatot* egyrészt a *társadalmi kauzalitás törvényével*, másrészt a *keretek értelmezésével* végzi el.

A társadalmi akarat objektív értékeket teremt, sajátos dinamizmusa folytán ezek teremtését is végzi. A célok megvalósítása előtt változatos lehetőségek adódnak; az értékkelő emberi öntudat törekvéseinek megválasztásában és eszközeinek alkalmazásában sokféle lehetőség között dönthet. Az akarat szabadsága azonban nem jelenti bizonyos meghatározó tényezők abszolút hiányát. Maga az akarat is részben a környező világ különböző *hatásai* nyomán keletkezik; az akarat és a megnyilvánulások viszonyában ez utóbbiak *visszahatást* jelentenek. Az akarat önkéntes aktivitásának kedvező körülményekre van szüksége, az autonóm akarat nem jelenti a teljesen független akaratot is. Mégis a természeti világ kauzalitása és determinizmusa meg a társadalmi történés kauzalitása között különbség van. Attól a pillanattól kezdve, amelyben a társadalom önálló ható és visszaható erő érvényesítője, a külső világ már nem mint szigorúan determináló, kauzális

hatást eredményező, hanem csak mint *feltételező* tényező szerepel. A különbség az, hogy míg a természeti világban valamely okozatnak mindig ugyanaz az ok a kiváltó feltétele — a determináló hatás csak belőle ered —, addig a társadalomban csak lehetővé teszi ez a tényező a magatartást, elősegíti, tehát csak feltételezi a különböző megnyilvánulást. Ezt a lényeges módosulást az akarat váltja ki. A társadalmi kauzalitás ezért kettős szerkezetű: *belső* — az akaratból eredő — és *külső* — a megvalósíthatóság feltételeiből eredő. A társadalmi megnyilvánulások megvalósult célt, vagy a cél megvalósítását kereső magatartást jelentenek. Hogy egy társadalmi tettet meg lehessen érteni, előbb célját s ebben *jelentését* kell ismerni. A megismerés kimerítése, egy tett társadalmi kapcsolatainak tisztázása nem lehetséges a követett célok megértése és az igénybevett eszközök ismerete nélkül. A társadalmi okozatosságban a célokat is ismerni kell, mert — eltérően a természeti okozatosságtól — ez *végokozatosság*: az ok-hatás viszonyát a cél-eszköz viszonya tisztázza. De a végrehajtás során is a végcél valósul meg, ahogy Gusti írja: «A cél egyszerre a tevékenységgel elérendő eredmény reprezentatív előlegezése s ennek az előlegezésnek a megvalósítása, — melyet csak egy sorozat eszköz igénybevételével lehet véghezvinni. Az előlegezett cél így *előreható* okká válik, vagyis a cél megvalósításához szükséges okozatosság oka lesz; viszont *visszaható* okká is válik, mivel a megvalósított cél az eszközök okozatosan következő láncolatának utolsó láncszeme. íme tehát: a társadalmi folyamatban az okozat megelőzi az okot, vagyis az eszköz s nem az ok előzi meg az okozatot, mint a fizikai kauzalitásban».²⁶

6. A megnyilvánulások bemutatása révén a társadalmi kauzalitás szerkezetéből még csak a belső okozatosságot lehetett tisztázni. A megnyilvánulások tanulmányozása után a kauzalitás külső tényezőire tér át Gusti: a társas életet lehetővé tevő feltételek, a társas élet *genezisének* a vizsgálatára. Az aktualizált társadalmi értékekkel szemben ezek virtualitást fejeznek ki, az értékelés során célokban megfogalmazható s az akarat által megvalósítható *lehetőségeket*. Egy társadalom akaratának szerkezete szerint választhat magatartás és magatartás között, de a magatartások határa a lehetőségekben adva van.

A társadalom a megvalósulás módjait keresve nem szabadulhat a mindenütt jelenvaló környezet befolyásaitól. Az emberi élet s ezzel a társas irányú tevékenység valójában nem mentes azoktól a hatásoktól, melyeket általában a környezet eredményez.

Ez a környezet heterogén s a monografikus szociológia a tipológiai módszer segítségével ezt is alapvető kategóriákba osztva négyféle *keretet* különböztet meg.²⁷ Az ember állati lényénél fogva a természetnek integráns része, az ember maga: természet. Az ember mint természeti lény adott és tőle el nem választható szükségletekkel él. A társadalom, mely bizonyos mértékben magára vállalja az ember biológiai igényeinek kielégítését, arra kényszerül, hogy a természettel állandó viszonyban legyen. Maga a társadalom nem természet; de tevékenységeinek egy része a természet felé irányul; ebben az állandó viszonyban a társadalom módosulásokat szenved a természet részéről, ugyanakkor viszont módosítja azt. A szociológus nem magyarázhatja a környezet szerepével a társas életben beállott változásokat anélkül, hogy ne követné ezt a meghatározottságot. A keretek önmagukban nem érdeklik a szociológiát s ez az érdeklődés csak mint a társadalomban érvényesülő hatást előidéző, illetőleg kialakuló visszahatást feltételező tényezőt lát ezekben. A keretek problémája együttesen a társas valóság genezisének kérdését adja.

Az egész Kozmosz feltételezheti ilyen vagy olyan mértékben a társadalmat. Az emberileg nem befolyásolt és nem is alakítható környezetben vannak olyan tényezők, melyek a társadalomban hatásként érvényesülnek. Gusti rendszere ezeket a tényezőket a *kozmológiai keretben* foglalja össze. A kozmológiai keret az egész természeti környezetet öleli fel, az ember biológiai-természeti valósága kivételével, mely más módon és más erővel gyakorol hatást a társadalomra. A szükségszerűen emberi lényekből összeálló társadalom az emberhez tartozó s tőle elválaszthatatlan, állandóan ható biológiai-természeti tényezők szüntelen feltételezettségét is elviseli. Mindezeket a befolyásokat a rendszer a *biológiai keret-tényező csoportjába* utalja. A kozmológiai és a biológiai keretben foglalt elemek kimerítik a természetnek a társadalomban érvényesülő hatásait s ezért ezeket együttvéve *természeti kategóriáknak* tünteti fel a rendszer.

Egy társadalmi folyamatot azonban azokon a természeti befolyásokon kívül, melyeket a Kozmosz és az élet részéről szenved el, más, mégpedig társadalmi folyamatok is meghatározzák, így befolyásolja a lefolyt idő, abban az értelemben, hogy a jelenlegi pillanatot az összes megelőző pillanatok is feltételezik és a jelen abban az értelemben, hogy egy társadalmi egység életfolyamatát az összetevő egyének lelki élete s az összes körülvevő más társadalmi egységek élete is alakítja. Ez alkalommal a feltételező

tényezők *társadalmi* természetűek s mint keretek: *történelmi* és *lelki*ek.

A keretek Gusti rendszerében a *szociológiai magyarázat* szerepét töltik be. Az akarat s a megnyilvánulások közötti viszonyt az emberi cselekedet dokumentálja: a megnyilvánulások az akarat kifejezései. A megnyilvánulásokat nem lehet függetleníteni az akarat belső kauzalitásától, a keretek viszont a tevékenység feltételeit őrzik magukban; a keretek magyarázó értelme részben innen ered. «A környezet fogalmának kétségtelenül magyarázó értéke van — írja Gusti. — Mert valóban a társadalmi valóság a környező — kozmikus, biológiai (*természeti*) és lelki, történelmi (*társadalmi*) — keretbe van ágyazva, ahol alakul, él és fejlődik. De nem szabad elfelejteni, hogy ugyanakkor ez a környezet — amely amint látható: távol van attól, hogy egyszerű legyen —, közreműködve a társadalmi valóság kialakításában, annak terméke is... (Mert) ennek a környezetnek a keretében a társadalmi valóságnak megvan a maga viszonylagos függetlensége, négyféle módon reagálva, amelyek a megnyilvánulások négyféle — gazdasági, szellemi, politikai és jogi kategóriák — tipikus formáját alkotják.²⁸ A szociológiai magyarázat ezért kettős: *belső*, az akarat sajátos, teleologikus működésének magyarázásakor és *külső*, az akarati megvalósításokat lehetővé tevő és feltételező kerettényezők magyarázásakor. A megértésnek hozzá kell segítenie ahhoz, hogy egy jelentéssel ellátott társadalmi érték meglétét, vagy valóságát át lehessen élni és meg lehessen magyarázni.

7. Mindezeket a szerkezeti és funkcionális elemeket a *társadalmi egység* foglalja magában. A társadalmi egység Gusti felfogásában a szociológiának alapfogalma. A konkrét társadalmak legváltozatosabb formái a család s a nemzet, vagy az állam között: mind társadalmi egységek. A társadalmi egység a társas élet leg-
elemibb formája vagy módja s a monográfiái szociológia művelői benne a társadalom fogalmát adják. A fogalom meghatározásakor a legelső kérdés, ami felmerül: mi az a sajátos vonás, mely az életnek egyik változatát, a társadalmat jellemzi. Vagyis: mi a társadalomban *elemi* jelenség, amely más, még társadalmi minőségű jelenségre le nem vezethető. Első pillanatra úgy tűnik, mintha ez a keresett elemi jelenség az individuum lenne. Ez a szemlélet azonban téves, mert a társadalmat csak összességnek fogja fel s az elemet összetételben keresi. A társadalom: működések teljessége s ezért *a szociológiában elemi tény vagy jelenség csakis funkcionális természetű lehet?*²⁹ A társadalomban elem az, amit funk-

cionálisan alárendelt részekre anélkül felbontani nem lehet, hogy ezzel létezésének módja is meg ne változnék. Gusti példája szerint államban, mint társadalmi egységben elemi jelenség a szervezés, mert államot szervezés nélkül elképzelni nem lehet. A szervezésnek sokféle módja lehetséges s ennek valamelyikét minden államban meg lehet találni. A családban — ugyancsak Gusti példája — hiányozhat a megszervezés, de a nemek közötti különbség s az ezen alapuló társas együttélési módok nem hiányozhatnak. Végeredményében bármilyen társadalom elemi formája, melyből a társadalom legalapvetőbb jelenségei felépülnek, a szimpátia alapján létrejövő együttélés. «Egy társadalom legegyszerűbb alakjában az embereknek olyan csoportja, melyben az embereket alapvető indulataik s főleg a szimpátia kapcsolja össze s így egy helyen *egységet* alkotva megosztják a közös életet.»³⁰ Összefoglalva: a szimpátia révén közös életformában résztvevő emberek egymásközi viszonyainak teljessége adja a társadalmi egységet, mely mint ilyen, a társas élet legegységesebb módja.

A társadalmi egység az összes szerkezeti és funkcionális elemek együttese, úgyhogy ezen elemek valamelyikének hiánya esetén reális társadalomról beszélni nem lehet. Az elemi tevékenységekkel jellemzett elemi társadalmi egység azonban nem marad meg ebben a formában. A társas élet fejlődése bonyolult valóságot teremt, mialatt a kezdeti homogenitás megszűnik. Így több társadalmi egység keletkezik, melyek kialakuló munkamegosztással részletezik egymás között a különböző társadalmi tevékenységeket. A «funkcionális hasadás» révén a társadalmaknak bonyolult változatai jönnek létre. A bonyolult társadalmak elemi, funkcionális, *alsóbb* egységekből tevődnek össze; ez utóbbiak részek, a nagyobb integráló valóság alkotói s az előbbiek teljes és autonóm természetét nélkülözik. Ezek az egységek már nem zárt, hanem nyitott formák, a felsőbbrendű társadalmi egész funkcionális függvényei.

Gusti az ilyen alkotó és funkcionális függésben levő társadalmi egység három típusát különbözteti meg, a jellemző társadalmi aktivitás esetről-esetre változó minősége szerint. Az osztályozásnak az összetartozás, a megvalósíthatóság és tartósság ad szempontokat; az egymásközi különbségek tisztán fokozatiak.³¹ A társadalmi *közösségek* olyan társadalmi egységek, melyek bonyolult életformájukban is megőriznek valamit a felsőbbrendű társadalmi egységek teljességéből és autonómiájából. A közösséget szigorúan külső tényezők határozzák meg s az alkotó egyének majdnem a teljes megsemmisülés mértékéig integrálódnak a közös-

ségbe, olyan értelemben, hogy arra újítólag nem hathatnak és saját minőségüket, a közösséghez való viszonyukat meg nem változtathatják. Egy közösségbe tudatos akarati működés nélkül (pl. születéssel a családba) belép az ember s azt semmiképpen sem tudja elhagyni. 2. A társadalmi *intézmények* az alkotó egyének saját, független létének bizonyos fokú fenntartásával létrejövő állapotok és funkciók. Egy intézménybe az emberek beléphetnek vagy nem, de belépésükkel, bennmaradásuk tartamára mindenben kötelesek az intézmény szabályainak engedelmessé válni. Intézmény például az állam. 3. A társadalmi *csoporthok* úgy a formát, mint az emberek összeállítását és az összeállítás tartósságát tekintve lazább egységek. Ezek a szabad társulások az alkotó egyének önkéntes akaratából könnyen teremtődnek és könnyen is oszlanak fel. A csoportosuláson belül ez a lazább forma a tagoknak elég kezdeményezőképeséget biztosít, úgyhogy egy csoportosulásba be lehet lépni, alakítani lehet és ott lehet hagyni.

Mindezek a társadalmi egységek belső, objektív szerkezettel bírnak s ez a szerkezet az összetevő egyének funkcionális viszonyainak összességéből alakul. Így formálódik a szolidaritás, munkamegosztás, alá- és fölérendelés stb. szerkezeti hierarchiája. Ez a strukturális hierarkia dinamikus természetű, azaz az egység élet ritmusával a szerkezeti felépítés is átalakul. Ez a változás világít rá a társas életnek egy másik elemére: a társadalmi *folyamatra*. A szerkezet időbeli változása által (mely egyrészt kívülálló egyéneknek, másrészt más társadalmi egységekkel való kapcsolatoknak tulajdonítható) az egység fokozatos átalakulása következik be s Gusti ezt az átalakulást nevezi folyamatnak. A folyamat a fejlődő, vagy megszűnő, tehát a mindenképpen változó társadalmi egységről ad számot.

8. A társadalom: valóság-egész, alkotóelemeit mind magában foglaló egység. Gusti a társadalom egység-természetét az akaratelmélet segítségével a *szociológiai parallelizmus törvényében* fejezi ki. A törvény leírásának bevezetésében kifejti, hogy a konkrét társadalmak, mint az alsóbb egységekből felépített társadalmak nem egyszerű együttélési, szolidaritás-közösségek, hanem mindenkor aktív, együttesen akaró realitások. A valóságban a társadalomnak folyamat-jellege van; a társadalom állandóan alakul, az időben levő társadalom s a történelem ugyanazt a szakadatlan realizálódást jelenti. Minden megnyilvánulás mögött ott van az ezeket «igazoló» akarat, mely az eljárás módját szét nem bontható közösséget biztosítja. Az akarat csak egyféle, a tartalom változat-

lan, de az akaratműködés irányai s az irányoknak megfelelő megnyilvánulásmódok társadalmanként változnak. A közös akarat elem a megnyilvánulások közötti funkcionális egységet biztosítja, úgyhogy a megnyilvánulások a létezés és a létrejövés során egymásmelleit jelentkeznek s egymást kölcsönösen determinálják. Ezt kívánja igazolni az a tétel is, hogy a megnyilvánulások univerzális elterjedtségűek és szükségszerűek. Az alkotó és szabályozó kategóriák között levő kölcsönös egymásrautaltságot T. Herseni jellemzően fejezi ki: a gazdasági és szellemi tevékenység jogi szabályozás és erkölcsi értékelés nélkül rendezetlen, «vak» tevékenység lennének, viszont az erkölcsi-jogi és politikai-közigazgatási tevékenység a szervezés és irányítás anyaga nélkül tartalom nélküli, «üres» tevékenység lennének.³² Minden társadalom alkotó kategóriáiban és szabályozó kategóriái által él. Megtörténik, hogy adott esetekben valamelyik tényező, esetleg két tényező együttes kapcsolata fokozottabb hatást gyakorol egy társadalomra és bizonyos fokú elsőbbségre tesz szert a megnyilvánulások között. Ilyenkor ennek a túlnövekvő tényezőnek nagyobb mértékű befolyása erősebben érvényesül, mint a többi tényezőké. Ez azonban nem jelenti azt, hogy egyes jelenségsoportok a kizárólagosság fokáig is eljuthatnak. «Egyetlen kategória sem tudja kizárni, felszívni a többit, vagyis egyiket sem lehet a másikra levezetni, s közülük mindeniknek létezési joga van a másik mellett». — írja Gusti.³³ «Egy társadalom — írja Gusti más alkalommal —, akár statikus egyensúlyban találhatik, akár dinamikus egyensúlyban bomlik ki, nem mondhat le a négy megnyilvánulás egyikéről sem, sőt: nem fejlődhetik ki teljesen és nem tulajdoníthat ezek közül nagyobb fontosságot az egyiknek, mint a másinak.³⁴ Egyszer bizonyos elsőbbségre tehetnek szert a gazdasági megnyilvánulások, máskor a szellemiek, majd a politikaiak, vagy jogiak, de akárcsak egy megnyilvánulási orma tökéletes kiküszöbölése nem képzelhető el. A megnyilvánulások tehát egymásból meg nem magyarázhatók s ugyanakkor kauzálisán vagy funkcionálisan egymás alá vagy fölé nem rendelhetők; egyik sem tudja a kauzalitások tartalmából teljesen és mindörökre kiküszöbölni a többit. Funkcionális egység és funkcionális egyenlőség jellemzi a megnyilvánulások viszonyát, azaz ezek egységesen, egymásmelleit és kölcsönösen, vagyis: párhuzamosan érvényesülnek.

Gusti ugyanezt az egységes szemléletmódot alkalmazza a kerettényezők vizsgálatakor is. A konkrét társadalmak mind a négy kerettényező hatásjeleit felmutatják. «Valamely feltétel számba

nem vétele magának a realitásnak a számba nem vételét jelenti». — írja Gusti.⁸⁶ A társadalmi feltételezettséget előidéző tényezők is párhuzamosan — azaz együttesen, egymásmelleit és kölcsönösen — érvényesülnek, függetlenül attól, hogy időről-időre az egyik vagy a másik fejlettebb lehet és nagyobb fontossággal bírhat. A társadalom normális létezését és funkcionálását csak mind a négy tényező közössége biztosíthatja. A társadalom ezek révén «egyensúlyban» van s valamely kerettényező fokozatos csökkenése vagy teljes hiánya «egyensúlytalanságot» eredményez és a társadalom elsorvadását, sőt megszűnését idézi elő.

A párhuzamosság teljes csak a harmadik értelmezéssel lesz. A keretek közötti kölcsönös párhuzamosság, meg a megnyilvánulások közötti kölcsönös párhuzamosság mellé Gusti egy új, a keretek és a megnyilvánulások közötti párhuzamosságot». társít. A társadalom voluntarisztikus jellege miatt nem követi mechanikusan a külső kauzalitás ok-hatásait. Ugyanolyan környezetben levő társadalmak különböznek egymástól, más-más környezetben élők meglepően egyformák. Csakis a belső kauzalitással magyarázhatók ezek a jelenségek. Ugyanaz a kiváltó ok megegyező tartalmú és ellentétes tartalmú jelenségeket idézhet elő a társadalmakban. Vagyis a társadalom és a keretek közötti viszony nem a nyilvánvaló okozatosság, vagy a teljes függetlenség, hanem a feltételezettség szerkezeti képét mutatja. A harmadik párhuzamosság szerint a társadalmak nem maradnak tétlenül a környezet befolyásaival szemben, hanem átalakítják a kerettényezőket s így módosítják azok hatását. Ezzel kettős alkalmazkodás történik: a társadalom alkalmazkodik a környezethez, a környezet pedig a társadalomhoz. Az alkalmazkodás tehát egyrészt passzív, másrészt aktív irányú. A viszony kölcsönösséget fejez ki.

Mindezt összefoglalóan fejti ki Gusti: «A társadalmi valóság, mint a kategóriák kölcsönös függőséget elszenvedő pluralitása többet jelent, mint a társadalmat összetevő interdependens elemek egyszerű összessége, mert ugyanakkor ezek feloszthatatlan és feloldhatatlan szintézise, vagyis egység és teljesség. Mert ebben az egészben és nem elszigetelt részeiben van a társadalom valódi létezése.³⁵». Ez a kölcsönös, egzisztenciális feltételezettség — a szociológiai párhuzamosság tehát hármasság és egyformán vonatkozik a társadalom lételemeire és működési elemeire, valamint ezek viszonyára. A parallelizmus törvénye azt jelenti, hogy «ezek egymásnak kölcsönös és lényeges feltételeit hordozzák magukban» a viszonyt mint funkcionális egységet kell felfogni.

Gusti ezzel a szintézissel bevallott törekvése szerint a különböző társadalomtudományi rendszerek, általában a társadalmat is megmagyarázni igyekvő elméletek egyoldalúságát akarja elkerülni. A társadalomtudományok története több olyan rendszert ismer, mely a társadalom kialakulási feltételeit, az úgynevezett környezetet magával a társas valósággal azonosítja. Ez az első tévedés, így például az antropogeográfia — melyet néha társadalmi földrajznak is neveznek — a társadalmat a természet és kultúra viszonyára szűkíti le és minden társadalmi jelenség meglétét, vagy létrejövését, a termeléstől kezdve a vallásig és a művészetig, kizárólag földrajzi tényezőkkel magyarázza. A bioszociológia a faj és a kultúra találkozásában látja a társadalmat. A megnyilvánulásokkal kapcsolatosan is ismerete s az ilyen, egy tényező kizárólagosságára felépített rendszer-teremtési igény. «A második hiba — írja Gusti —, amit a társadalmi valóság felfogásában elkövetnek, az, hogy az egész valóságot elemeire redukálják, mégpedig az elemek közül egyre — akár a lelkre (*Hegel, Comte*), akár csak a gazdaságra (*Marx*), akár csak a politikaira (*Gumplovicz*), vagy akár csak a jogira (*Stammler*).»³⁶ Végül a harmadik hibát akkor követik el, amikor a társadalmat részeiben és nem egészében, mint totalitást fogják fel és magyarázzák.

Gusti szociológiai rendszerét kifejezően a szociológiai parallelizmus törvénye meríti ki. Az a fenomenologikus és analitikus típusalkotás, mely négyféle keretet, négyféle megnyilvánulást, szimpátiában szorongó lehetőséget és akaratban mindenképpen megvalósuló szükségletet lát a társadalomban, a szociológiai parallelizmus törvényével az egész rendszert újra szintetikus egészévé teljesíti. A szociológiai felfogás ezzel lezárul és így társul egy magasabb rendszerteremtő szándék megvalósíthatására az etikával és a politikával.

9. A szociológia: megismerés. Az intellektus azonban nem elégszik meg a tények és tettek megismerésével, hanem értékeli is azokat. Az ember egy magatartás-rendszer alanya. A magatartásokat az értékítélet váltja ki és teszi szükségessé, mert az értékítélet «mindig indítást, követelést, parancsot foglal magában, vagyis a kauzális ismeret és a teleologikus akarat között teremt összeköttetést, azaz az elmélettől a gyakorlatig, az eszmétől a gondolatig való átmenetet alkotja».³⁷ A valóság megismerése akarat-szabályozó szerepet játszik. Az ismeret és az akarat között kapcsolat van; az akarat ismeret nélkül anarchikus és céltalan erő. Az értékítéletek következtében az ismeret voluntarisztikus lesz.

az akarat viszont intellektualizálódik. Az értékítéletek végrehajtják». az akaratot, mintegy gyakorlati tevékenységre változtatják át. Az elmélet és a gyakorlat egymással a legszorosabb viszonyban vannak. A társadalmi elmélet — intellektuális úton, a megismerés révén — újból valóság-alkotást végez, mialatt ez a társadalmi elmélet: «a gyakorlat intellektuális átisméltése és virtuális társadalmi gyakorlat».³⁸

A társadalmi gyakorlat: célok megvalósítása. A társadalmi valóság nem egy megszilárdult, még csak nem is befejezett, hanem egy lehetőségeiben és változataiban ki nem merült valóság. Ez következik abból a tételből, mely szerint az ember még be nem fejezett lehetőség. Az ember tudatos tevékenysége a lehetőségek felé irányul: célrator. A cél az értékek világából való s. az értékek rendje az ideál szerint alakul. A szociológiától az etikához vezet az út, attól, ami van, ahhoz, aminek lennie kellene. A társadalom aszerint alakul, ahogy önmagát felfogja: értékítéletekben megfogalmazza. «A valóság kauzális megismerése új — az ideálnak, a legfelsőbb értéknek megfelelő — valóság megalkotásának okává lesz — írja Gusti ezek után. — A társadalmi valóság egy folytonos és fáradhatatlan körforgást jelent, melyet ha grafikusán szeretnénk ábrázolni, két olyan görbe vonalat kell elképzelnünk, amelyek egy kört alkotnak. Az első vonal kezdetén van az aktuális társadalmi valóság, míg a végén: az új társadalmi valóság, amely a megismerés és a megértés kapcsán az eszme és a gondolat erejével valósul meg. Azonban ennek a vonalnak a vége — az új alkotás — a másik vonalnak a kezdete lesz; a második vonalnak a végén ennek, mint létező valóságnak a megismerése van. A második vonal bezáródik és találkozáva az elsővel egy kört alkot, mely a társadalmi körforgást jelenti. A társadalmi valóság vég és kezdet.»³⁹

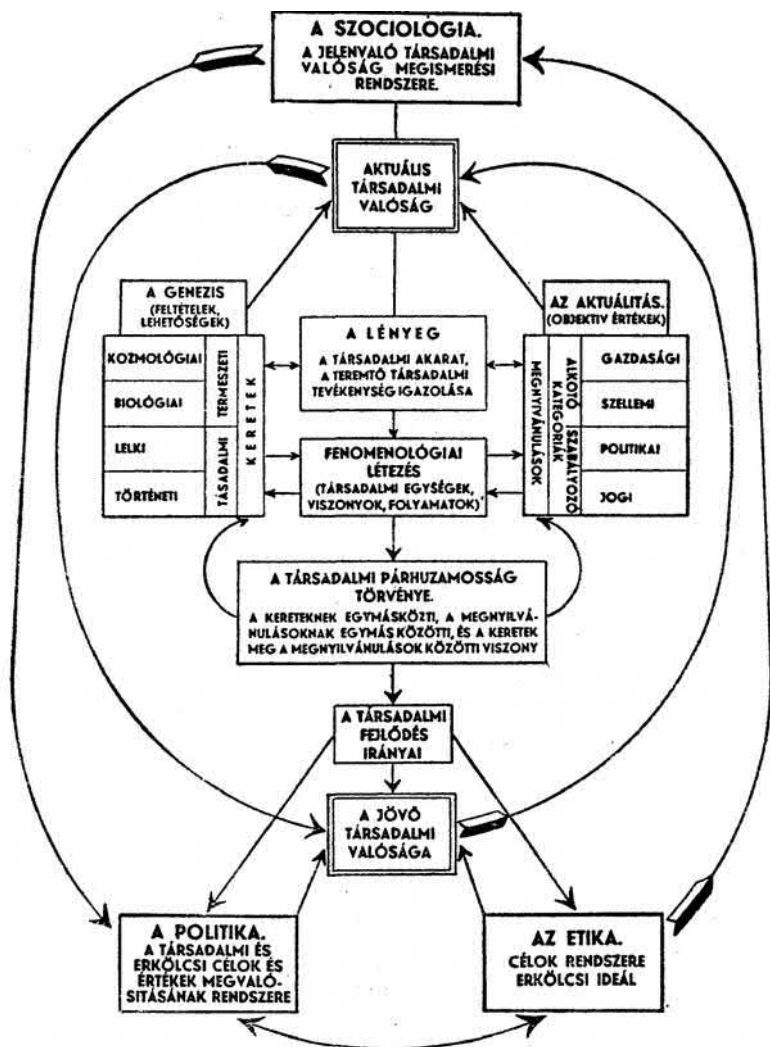
Az etika igazi problémája a társadalmi eszmény megalkotása. Az erkölcsi eszmény-teremtés céljainak a társadalmi lehetőségek határain belül kell esnie. A társadalom természetének meg nem felelő, a társadalom erejét meghaladó eszmény megvalósíthatatlan. A forrás mindig az aktuális valóság marad. «Az eszmény — írja Gusti — észszerű igazolását a valósággal való érintkezéséből kapja ... A társadalmi eszmény felfogása jövőbeli társadalmi valóságot jelent, amely az aktuális valóság előtt mintául szolgál s ezert magától a társadalmi valóságtól veszi anyagát.⁴⁰ Az eszmény-alkotás az öntudat működése. Az öntudat: értékelő tudat, melynek révén a megismerés értékelésbe megy át. Ez az öntudat célokat tűz ki és a célok realizálására a megvalósítás lehető módjait keresi.

Az értékelés az emberből *személyiséget* formál, ez a legmagasabbfokú akaratot és az összes alapvető emberi indulatok legtokéletebb összhangját jelenti. A személyiség az ember legteljesebb kifejtése, az ember összes társuló és társító lehetőségeinek, az embernek mint embernek a megvalósítása. «A személyiség — ahogy Gusti megfogalmazza — a tipikus intellektuális és emocionális motívumoknak egybehangzó, szintetikus, egységes összpontosítása, vagyis a személyiség felsőbb, nemesebb célok távlatában az önszeretetnek, a szimpátiának és a szorongásnak a kifejeződése, mely a célok megvalósítása során a legáltalább eszközök alkalmazását jelenti.»⁴¹ Az élet igazi emberi és egyéni célja: a személyiség elérése, vagyis «a személyiség-gondolat egyéni és társas természetű virtuális elemeinek gépies megvalósítása felé törő állandó igyekezet».⁴² A személyiség kialakítása a társas élet irányába esik. A személyiség kifejtésével és állításával valósulnak meg az összes kulturális értékek. Minden individuális kísérletben társadalmi tapasztalat nyilatkozik meg, mert mindaz, ami a személyiség tartalmát alkotja, egyben a társadalom produktumát jelenti. Ugyanakkor a társadalom tartalmát alkotó elemek mind a személyiség alkotásai. «A személyiség értéke és a kultúra értéke (mely a személyiség értékéből ered) abszolút etikai értékek.»⁴⁸ A személyiség értékétől függ a kultúra minősége is; a kultúra ugyanis értékeket és célokat jelent. A társadalom a kultúra hordozója, az alap, melyen egy kor intézményei felépülnek.

10. A társas életet fel lehet fogni mint tüneményt, mint tényt, valamit ami létrejött és mint folyamatot, történést, valamit ami létrejön. A társadalmi akarat tény-állapota a szociológia tárgyát alkotja, a társadalmi akarat fejlődési folyamata az etika és a politika tárgyát. A szociológia a társadalmi akarat tény-állapotának megismerésével, az etika és a politika a társadalmi akarat célokhoz mért tevékenységével, mint magatartás-folyamattal foglalkozik. A szociológiától az etikán át így vezet az út a politikáig. A jelenvaló társadalmi valóság megismerése és az erkölcsi ideál megalkotása után «jelentkezik egy terv és program megalkotásának szüksége, mely a változtató akaratoknak az elégtelennek megismert aktuális társadalmi valóság megváltoztatását javasolja. A valóság, eszme és gondolat között megállapított szintetikus kapcsolat: a *társadalmi reform*».

Az etika a szociológiára alapozódik, a politika mindkettőre s a három tudomány együtt a társadalmi valóságról szóló egzisztenciális teljességű rendszert alkotja — magyarázza T. Herseni.⁴⁵

A politika a társadalmi akarat igyekezete, hogy túlhaladja az aktuális társadalmi valóságot és megteremtse azt a virtuális társadalmi realitást, mely az erkölcsi ideálnak megfelel. A politika csak teljes reformokat követhet; az igazi reform a jövőre vonatkozik. A reformnak átfogónak és egésznek kell lennie, vagyis a

Gusti szociológiai, politikai és etikai rendszere.

valóság minden alakítható elemére ki kell terjeszkednie. Éppen ezért a társadalmi reform első törekvése a társadalom alkotó kategóriáinak (gazdasági és szellemi megnyilvánulások) *alakíthatóvá tételére* és a társadalom szabályozó kategóriáinak (politikai és jogi megnyilvánulások) *rugalmassá tételére* irányul.

De nemcsak a szociológia hajlik át a politika területére, hanem az etika is. A társadalmi reform ugyanis az eszmény felé törő aktivitást jelenti s így el nem választható a személyiségtől. A kulturális értékeket teremtő személyiségtől viszont a társadalmi eszmény a sajátos, elkülönülő értékeket követeli meg. Valaki teremtő értelemben személyiség csak sajátos értékek alkotásával lehet. A sajátos természetű érték-teremtés során támad a társadalomban a versengés. A politikának rendet és megszervezést kell vinnie a társadalomba s az a legfelsőbb politikai norma, mely szerint rendet kell teremteni a társas életben: *az igazság*. Az igazság az értékek, célok és magatartások rendje, mely egyformán érdekli az etikát és a politikát. A politikának kell elősegítenie azt, hogy az eszményi társadalom, a személyiségek társadalma megvalósulhasson. Az etika az eszményi társadalom értékrendjét formálja meg, a politika a megvalósíthatás lehetőségeit és a megvalósítás módjait vizsgálja. Az etika a társas problémák olyan körét öleli fel, mely már nem tartozhat a szociológia körébe s csak addig terjed, amíg az átmenetet a politika problematikájáig megalkotja. Gusti értelmezésében a szociológia megfigyelő, leíró és megértő tudomány, az etika megértő és értékelő tudomány, a politika eszköz-tudomány. A politikát és az etikát nem érdekli a társadalmi valóság úgy, ahogy van, hanem úgy, ahogy lennie kellene s ahogy ez a szükség realizálható. A politika visszahat az etikára: a célok értékét és szükségét megvalósíthatási lehetőségük is méri. Az etika: szabályozó értékelés, a politika: szabályozó magatartás.

II.

A monografikus szociológiát tisztán rendszeréből megérteni és megítélni nem lehet. A rendszer szociológiai probléma, de a monográfia-szociológia teljesítményei valójában módszerbeliek, tehát szociográfiaiak. Láttuk, hogy Gusti több ízben is hangsúlyozta, hogy a szociológiában el kell vetni minden szubjektív felfogást, személyes koncepciót, ideológiai konstrukciót és előítéletet s mindezeket az egyetlen érvényes és irányító valósággal, a ténnyel kell behelyettesíteni. A szociológia azért olyan eredménytelen,

mert minduntalan csak rendszereket és mindössze csak rendszereket teremt s magáról a társadalmi valóságról kimerítően nem számol be. A monográfiái szociológia végre olyan *tudomány* akar lenni, mely a tárgyáról, a társadalmi valóságról teljes és átfogó képet tud nyújtani. Később, a rendszer és módszer megítélésekor azt is látni fogjuk, hogy a tudománnyá-válást elegendőnek nem találták s a szociológia tudományelméleti helye a hely követelményei szerint: elméleti szerep teljesítését is igyekeztek végezni. Figyelmünket most azonban szakadatlanul a monografikus szociológia által követett módszerre (*a társadalomkutatásban alkalmazott megfigyelés, összehasonlítás, indukció és magyarázat*), az eljárásmód sajátosságaira (*egy falu-monográfia főkérdései*) és az alkalmazás során kialakult problematikára (*a kutatás üzemi megszervezése*) fogjuk fordítani.

1. A monografikus szociológiának a legtöbbet hangoztatott törekvése tehát az, hogy bevált., követett és más tudományokat is minősítő eszközökkel és eljárásmódokkal a társadalmi valóság megismerését kimerítse. A törekvések ilyen értelmű tisztázása után Gusti állításai világosak: a társadalmi valóságnak részletekre is kiterjedő vizsgálatát az íróasztal mellől és könyvtárak anyagának áttanulmányozásával elvégezni nem lehet. Hozzá kell fogni a konkrét társadalmak közvetlen vizsgálatához, meg kell szervezni a társadalmak kutatását és ki kell alakítani azokat az objektív feltételeket, melyek eredményre vezethetnek s egyben az eredményeket igazolják.

Gusti az ilyen objektív feltételek között elsőnek a *megfigyelést* említi s arról «egy kis értesítést», kátészerű pontokba foglalt előírást is alkotott.»⁴⁶ Megfigyelés alatt a monografikus szociológia művelői az emberi megfigyelés minden lehető formáját és módját értik. «Az átéléssel vagy részvétellel, az intuíció bizonyos formáival s a megértéssel való megismerés ugyanúgy, mint a minőségi és mennyiségi leírás, anélkül, tapasztalat ebben az értelemben: a megfigyelés formái» — írja T. Herseni.⁴⁷ Az ily módon felfogott megfigyelés «a legjelentősebb módszerbeli igazság, melyre a monografikus szociológia alapozódik».⁴⁸ A szociológiai megfigyelés ezért nem könnyű feladat. A «látás» nem elegendő, a tudományos megfigyelés gyakorlat és fegyelem kérdése. Gusti előírásai szerint a megfigyelésnek először *a) őszintének* és *tárgyvilagosnak* kell lennie. A tudományos hűség nemcsak a szándék kényszerét kívánja meg, hanem minden meghamisítás lehetőségének szigorú és állandó vizsgálatát is. Az ember képességei az ilyen megfigyelésnek épü-

határt szabnak, mint a vizsgált társadalmi környezet, mely sajátos megtévesztéssel és bizonyos perspektíva közbeiktatásával akadályozza a vizsgálatot. A látottakkal elégedetlen kutató a valóságon kívül kerül s nem annak megfelelő, hanem egy eszményhez módosított jelenségről értesít. A megfigyelőnek nemcsak tanulmányoznia kell sajátmaga átformálódásának lehetőségeit, hanem keresnie kell a módokat, hogy elkerülje az idő, hely, tudományos kiképzés függvényei révén adott előítéleteket. Másodszor *b)* a megfigyelésnek *pontosnak*, vagyis áthatónak és *teljesnek*, vagyis átfogónak kell lennie, hogy minden részlet a maga változatoságában, mélységében és egységében maradéktalanul ábrázoltassék. A közvetlen megfigyelés nem könnyebb, de nem is terméketlenebb a laboratóriumi megfigyelésnél. Az eszközök hiányát a kutató tehetősége, arravalósága és találékonysága pótolja. A vizsgálók állandóan keresik például a beszélgetést, s azt úgy alakítják, hogy kérdéseiket észrevétlenül, egész természetesen előadhassák, s a feleletet arra, amire kíváncsiak, megkapják. A beszélgetést azonban irányítani kell tudni, ehhez pedig sok önuralom és találékonyság kell. A beszélgetés során vagy másként megfigyelt tényt minden késedelem nélkül le kell jegyezni, mégpedig minden megfigyelést külön, önálló lapra, hogy lehetővé váljék az osztályozás, az anyag elrendezése és könnyebb kezelése. Harmadszor *c)* az egyszer megfigyelt jelenséget *ellenőrizni és igazolni* kell. A megfigyelés ezzel válik *tapasztalattá*. A kételkedést a módszer rangjára kell emelni s ezért nem lehet megelégedni az első megfigyeléssel. Minden lehetséges módon újra meg újra meg kell ejteni ugyanannak a jelenségnek a vizsgálatát. Az eredményt az újabb megfigyelések igazolják és ellenőrzik s ezért az újabb adatok kritikáját is jelentik minden előbbinek. A tévedés lehetőségei a bizonyítékok számával arányosan csökkennek. Negyedszer *d)* a monográfiai megfigyelésnek *kollektívnek* kell lennie. A társadalmak megfigyelését nem lehet rögtönözni, mert az anyag, a valóság sokkal bonyolultabb és változatosabb, sem hogy jellemző sajátosságait meg lehessen fejteni egyoldalú vizsgálat. A tudományos szociológiának, ha nem akar felületes benyomásokkal megelégedni, minél több szaktudóshoz kell fordulnia. Gusti példája szerint amit egy kutató négyszáz nap alatt tudna elvégezni, ugyanazt negyven monográfus tíz nap alatt elvégzi.⁴⁹ A szakadatlan együttműködés a pontosabb, mélyebb, kiterjedtebb vizsgálatot hivatott elősegíteni. A munkaközösséget meg kell szervezni s noha elvileg minden kutató a vizsgált társadalmi egység, rendszerint a falu, minden életmozzanatát figyeli, mégis mindenkinek vala-

milyen problémacsoportot különös érdeklődéssel kell vizsgálnia. Egy-egy csoportba három-négy kutató tartozik; a csoportoknak vezetője van. A vezetők minden este, az egész munkaközösség tagjai pedig a kiszállás tartama alatt minél többször esti közös összejöveteleken vesznek részt. Beszámolóiban tárják elő sorra az aznapi eredményt s készítik el a másnapi munkatervet. A közös összejövetelek állandóan figyelmeztetik a kutatókat, hogy a társadalmi egységben lássák az egészet s hogy a részvizsgálatok kiegészítődésével a szintetikus megismerésmód egyensúlyában a kutatás értelmét szakadatlanul szem előtt tartsák. A megfigyelésnek ötödször *e) tájékozottnak és előkészítettnek* kell lennie. A tájékozottság azt jelenti, hogy a kutatóknak ismernie kell mindazt, amit a vizsgált társadalmi egységről valaha írtak. A monografikus kutatás «élő laboratóriumban» végzett munka s ezért a minél nagyobb dokumentáló anyag biztosíthatására a munkaközösséget az összes szükséges technikai eszközökkel is fel kell szerelni. A vizsgálónak előre kell ismerni azokat a kérdéseket, melyek a megfigyelés alkalmával előállhatnak. A kutatók a kiszállást megelőző tudományos kiképzésen vesznek részt, itt kapnak felvilágosítást arról, hogy mit kell végezniük és hogy hogyan kell végezniük. A tudományos megfigyelésnek határozott iránya van, határozott kérdésekre keresi a választ, vagy megelőző feltevést próbál igazolni. A megfigyelő munkatervében minden jelenségnek már előre megvan a helye és jelentése. A monografikus munkamódszer tervei és kérdései a minél teljesebb vizsgálat lehetővé tételére már a kiszállás előtt készen vannak. Ezek szüntelen megtöltésére és igazolására kell a munkaközösség tagjainak törekedniük a tények valódiságának szem előtt tartásával.⁵⁰ Végül hatodszor *f) a szociológiai megfigyelésnek intuitívnek* kell lenni. A szociológiai megfigyelés *alkotást* is jelent: a társas anyag, a vizsgált valóság belsejébe is be kell hatolni s csak az átélés, megragadás után lehet a tényeket a rendszerben kifejezni. A természettudományok csak külsőleg tudnak hozzáférni a tárgyhoz s csak külső jelek által világosodnak rá annak természetére. A szociológiai kutatás a valóság belsejébe tör. A társas élet belső, objektív értelemmel ellátott valóság, melyet «meg lehet lépni», hogy magyarázni lehessen. A szociológiai intuíció objektív értelme abban van, hogy noha kitárja az átélés által, vagy intellektuális úton a társadalmi tünetények intim jelentését, de természetüket nem formálja át és semmiben sem változtatja meg. A gondolkodás a tárgyhoz alakul, az én a rajta kívül levő dolgok és személyek belsejébe lát, saját lényének szub-

jektivitásáról leválva megérti azokat s valódi természetükről értesít. Gusti hangsúlyozza, hogy a szociológiai kutatás nem lehet a tünemények egyszerű, passzív összegezése a valóság lényegébe való aktív belehatolás és a valóságnak a tudomány magyarázó képletei szerint való teremtő kifejezése nélkül.

2. A megfigyelés még nem elegendő a szociológia tudományos megalapozására. Gusti a megfigyelés után az *összehasonlítás* különlegesen fontos módszerbeli jelentőségét hangsúlyozza. A szociológiai vizsgálatban minden társadalmi egység kifejezése az analízisek többszörös szintézisének felel meg. Minden szintézis újabb összefogás alkotóeleme lesz, hogy végül az egész reprezentatív szintézishez el lehessen jutni. Ez az egész a társadalmi valóság. A részlegest és az esetlegest fokozatosan kell kiküszöbölni, s ezt, valamint a meghatározó, általános, tipikus vagy lényeges vonásokat kiemelni az összehasonlító módszerrel lehet a legjobban. A megfigyelés az anyag összegyűjthetését teszi lehetővé, viszont az így használhatatlan tényeket az összehasonlítással kell tudománnyá formálni. A monografikus szociológia a megfigyelést és az összehasonlítást egyenlő és igazságos mértékben használja.

3. A szociológia tudományos megteremtésének szüksége s egyben lehetősége magában hordja a kérdést: a társas anyagot, a valóság minden változatos formáját teljesen ki kell-e méríteni, vagy pedig elegendő néhány változat felderítése is, Herseni döntő kérdést lát ebben.⁵¹ A társas valóság-formák összessége olyan nagy tudományos anyagot jelent, hogy azt megfigyelni, leírni és feldolgozni mind nem lehet. A monografikus szociológia ezért az *indukciót* veszi igénybe s ezáltal akarja a szociológia tudományos biztonságát növelni. A szociológia az egészet is kifejező részvizsgálatokkal szabadul attól a teljesíthetetlen követelménytől, hogy az egészet összességében ismerje meg. Alapvetően fontos, hogy valóság kutatása a lényeges és meghatározó jegyek tisztázására törekedjék. Valamely társadalmi egység-formából minden másodlagos, egyedi, esetleges vonást is felderíteni nem szükséges, ez a szociológiának semmiesetre sem lehet feladata. Ha például a falunak, mint társadalmi egységformának a kifejezése a cél, akkor néhány alapos falu-monográfia elegendő ahhoz, hogy a falut érvényesen meghatározó sajátságok megállapíthatók legyenek. Bizonyos számú falu-monográfiából már tudni lehet, hogy melyek a falut jellemző vonások, vagyis azok, melyek nélkül a társadalmi egység minden más, csak nem falu. Az ilyen vizsgálatnak addig kell terjednie, míg feltehető, hogy más falvak tanulmányozása márcsak esetleges

és másodlagos, tehát nem kifejező jegyek birtokába juttat. Az új megfigyelés ezután is szükséges lesz, az általános vonások után a kevésbé általánosakra terjed a figyelem s az összehasonlítás lehetővé teszi a típusalkotást. A homogén anyag újabb szempontok figyelembevételével heterogénnek minősül s a valóságot ezzel tisztább és kisebb összetartozású változatában lehet megismerni. A példa szerint sokszor egy falu is külön osztályt vagy típust jelenthet.

A monografikus szociológiában alkalmazott indukciónak nagy-részt *fenomenologikus*. A fenomenologikus módszer nem általánosít, hogy bizonyos számú önálló tünemény közös tartalmát megismerje, hanem az individuális tény értékelésével, a tartalom analizálásával a dolog lényegét kifejező és meghatározó sajátságok tisztázására törekszik. A megfigyelt tüneményeket az azonos szerkezeti elvek mértéke alá kell helyezni, hogy kitűnjék: besorozható-e adott jelenség bizonyos kategóriába. Ez a módszer az általánost a részlegesben, az el nem érhetőt a konkrétben találja meg. A végeláthatatlan kutatásokat csak annak bizonyosságával lehet befejezni, hogy viszonylagosan kevés anyagon is meg lehet alapozni a tudományos szociológiát.

4. A monografikus szociológia a *magyarázat* értelmezésével le is zárja az általános módszerbeli előírások kérdését. A szociológiai magyarázat a társas tünemény természetét és alakulását, a tünemények viszonyát s a működésben játszott szerepüket érinti. T. Herseni a szociológiai magyarázat értelmével kapcsolatosan a szellemtudományok és a természettudományok módszerbeli problémáit is vizsgálja s rámutat arra, hogy a kettő közt való ellentmondás túlzott és mesterséges.⁵² A szociológia, mint szellemtudomány nem mondhat le a természettudományban alkalmazott módszerekről, hanem a módszerek közösségét megteremtve, fokozni igyekszik mindkettő együttes hasznát. A szellem világa nem bontható le a mechanikus és organikus világról; a különbség az, hogy a megismerő alanynak ez a szellemi tartalom új és közelebbi, mert maga is alkotja és részt vesz benne. A szerves világ a kutató előtt idegen, megismerése külső jelek által történik. A tüneményekben az állandó szükségszerű következtetést, vagy a kölcsönös egymásmelletti létezt lehet észrevenni. A tünemény lefolyását ismerni lehet, de értelmét megtalálni nem. Az organikus világ már a kutató alany számára közelebbi s a kauzális törvények mellett még a belső funkció ismerete révén a végső okokat is tisztázni lehet. A társas anyag jelenségeinek megismerésére és magyaráza-

tára még adva van a jelentés megérthetése is: az objektív igazolás felderítése a szubjektív végső kauzalitással együtt. A szerves világnak is lehet jelentése, de ez a kutató számára elérhetetlen. A szellem világa a kutatónak is sajátja s ezért ennek értelmét, jelentését az átéléssel, a szerkezeti azonosulással is meg lehet ismerni, noha ez a kutatót a külső determinizmus megismerése alól nem menti fel és nem zárja ki a mechanikus kauzalitás ismeretének szükségességét.

A társadalom: objektív szellem. A társadalmi értékek objektív, önmagukban való értékek. Ezek az értékek: «jelentés-egységek», szociológiai szempontból extraindividuálisan determináltak. A szociológia: szellemtudomány, mert ezeket a jelentés-egységeket megérti és kifejezi, tudományos eszközökkel birtokba veszi. A szociológiai megértés és magyarázat számol ezek természetével és ezért a szellemtudományok módszereit használja. A szubjektív értékek például tisztán pszichológiai tünemények lehetnek, jelentésük személyes, a szociológiát nem is érdeklik, ezek a pszichológia tárgykörébe tartoznak. A társas értékek viszont társadalmi tartalmuk miatt objektívek. Objektívek éppen azért, hogy kiemelkedtek szubjektív fázisukból s ezzel kultúra- és civilizáció-alkotó tényezőkké lettek. Minden kulturális érték társas alkotás és társadalomért való alkotás. Az érték objektíválása a társadalmiasodást jelenti: a szubjektív érték intézményesedését, azt, hogy az egyedi és személyes közössé és átadhatóvá válik. Az objektív értékek alkotóitól függetlenül is létezhetnek, saját értelmük van, a szubjektív értékek személyhez kötöttek. A szociológiai magyarázatnak az objektív értékekhez is hozzá kell férnie és azokat is ki kell fejeznie. A kauzális megismerés és magyarázat megelőzi ezt a megértést, de a társadalom vizsgálatában a kauzális magyarázat minden viszonylatban nem elegendő. A monografikus szociológia ennek alapján a társadalom morfológiai felderítésekor a kauzális ismeretet, társadalmi funkció tisztázására a funkcionális végső-okozatosság megismerését alkalmazza, a társadalmi értékek magyarázására ezt kiegészíti a megértéssel, a jelentés-egységek kifejezésével.

5. A monografikus szociológia művelőinek ezeket az általános módszerbeli igazságokat kell minden társadalomvizsgálat megéjtésekor szem előtt tartaniok. A cél az, hogy az eredmények *objektívek* és *pontosak* legyenek, s a kutatások *tudományos biztonságához* kétség ne férjen. Gusti a monográfiák célját pontosan körülírta; a pontokba foglalt célkitűzés a monográfiái kutatások

kátéját». adja.⁶³ i. A társadalom gazdasági és szellemi megnyilvánulások által jellemzett jogi és politikai értelemben megszervezett önálló egység; életét kozmikus, biológiai, lelki és történelmi tényezők feltételezik. 2. Ennek az egységnek a lényege a társadalmi akarat. 3. Egy társadalmi egység strukturálisan megszervezett társadalmi akaratot (*alsóbb egységek*), egymással dinamikus viszonyban (*folyamatok*) álló rendszerét jelenti. 4. A monográfiák célja a társadalmi akarat jellemzése. Amint látható, Gusti rendszere a kutatások formális keretévé válik; Herseni írja, hogy: «Ennek a rendszernek alapján mi már előre tudjuk, hogy egy társadalom gazdasági vagy szellemi tevékenységet folytat, de nem tudjuk, hogy milyen tevékenységet; hasonlóképpen tudjuk, hogy szükség-szerűen kapcsolatban van a természettel, vagy az élet biológiai valóságával, csak azt nem, hogy milyen kapcsolatban. Ezért azonnal, ahogy felhagyunk a társadalomra vonatkozó általános elvek vizsgálatával, az adott társadalom pontos megfigyelésére kell törekednünk».⁶⁴ A monográfisták a kutatás anyagát a román faluban, a legelterjedtebb román társadalmi egységformában kapták meg. A falu mint kifejező társadalmi egység az összes rendszerbeli elemeket tartalmazza; a vizsgálat eredményei a rendszert igazolhatják. Szociológiai megfontolások a falu egység-természetét kielégítőnek találták s a monográfiai kutatásokat Gusti és tanítványai mind falvakban szervezték meg. Természetes tehát, hogy a monografikus szociológia munkatervei a falu-monográfiák konkrét problémáit adják.

6. A falu-monográfiák konkrét kérdéseit érintő *munkatervek* sorra veszik a kereteket és megnyilvánulásokat.⁶⁵ Elsőnek a *kozmológiai* keretre kerül sor. A környezet tényezője a kozmológiai keretproblémákat alkotja. A táj a társadalmat bizonyos fokig meghatározó tényező, viszont a táj alakítása elsősorban a társadalomnak tulajdonítható. A munkaterv előírásai szerint a kutatóknak a kozmológiai kerettényezők vizsgálata során a társadalom és a természet bonyolult viszonyát kell tisztázniuk. Szociológiai kiképzésű kutatók mellett földrajztudósok és természettudósok vesznek részt a vizsgálatban; a szociológia irányadó szempontjai mellett az itt alkalmazott segédtudományok a fizikai és emberföldrajz és a természettudományok. A munkaterv a kozmológiai keret három főcsoportját különbözteti meg: a társas élet kozmológiai meghatározottságát világítja meg az első, a társadalom környezet-alakító szerepét vizsgálja a második, míg a harmadik a két hatás viszonyában az egyensúlyt teszi a kutatás tárgyává.

a) *A társadalmi élet kozmológiai determináltsága.* A munkaterv utal arra, hogy az emberi társadalom a földfelszín adott hatásaival áll szemben. A felszín, éghajlat, domborzat, talaj, vízhálózat, növény- és állatvilág végtelenül sokféle változatban hat a társadalomra. Az emberi települések formáját (szétszórt, egységes, csoportos települések), szerkezetét nagy mértékben döntik el kozmológiai tényezők. A természet állandó jellegű változásai a munkautem *változását*, az öltözködés, táplálkozás, termelés módosulásait idézik elő. Vizsgálandók a táj lehetőségek és termelési viszonyok, a szántó, legelő, erdő, vízierő megoszlása és szerepe. A szellemi élet sem teljesen független a kozmikus tér hatásaitól; a népi vallásosság, babona, költészet, természeti koncepciók mutatják ezt a hatást. Ezeknek a viszonyoknak a vizsgálatát a munkaterv megfelelő részben a megnyilvánulások vizsgálati körébe utalja.

b) *A társadalom visszahatása.* Az emberi társadalmaknak csak egészen primitív fokon és igen kevés helyen van meg az a lehetősége, hogy életkörülményeit a kozmikus környezet adottságaihoz mérsékelje, A társadalom a természetet s a táj alkatát megváltoztatja. Vizsgálatra ennek során két kérdés adódik, i. A tér szociológiája a táj s a környező tájak viszonyával foglalkozik. A távolság, közlekedési lehetőségek, elzártság, megközelíthetőség csak különböző ágai ennek a kérdéscsoportnak. Az elzártság vagy megközelíthetőség például nemcsak gazdasági kérdés, hanem társadalmi is; az út a kultúra és a civilizáció terjedésének is eszköze s például nagymértékben járul hozzá a társadalmak homogenizálásához. A társadalomtörténetnek és a szociológiának foglalkoznia kell (az elsőnek konkrét4ndividuális, utóbbinak absztrakt-tipikus vizsgálati módszerrel) az utak funkcióival és a térrel szembeni társadalmi reakciókkal. 2. A társadalom gazdasági funkcióit a táj erőlehetőségei is befolyásolják. A társadalom szervezetének ezen alapuló adott formái jogi kérdéseket vetnek fel s bizonyos társadalmi ritmust idéznek elő. Tanulmányozandók azok a társadalmi jelenségek, melyek a természetnek ilyen különös és nem általános adottságai, vagy lehetőségei folytán állanak elő.

c) *A művelt természet.* A kozmológiai keret vizsgálatát teljessé a művelt természet megfigyelése teszi. A táj legdinamikusabb alakító tényezője épp a társadalom, mely belenyúl a táj életébe, módosítja annak képét. Ez a tevékenység eredményezi a művelt természetet s a természet értékesítésére alapított kultúrát. Az «élet-tér» szűk vagy elegendő volta, a népességnek a táj lehetőségeihez való viszonya érdeklik a kutatókat. A tényezők állandó szerkezeti

változását, az egymásközi arány alakulását is tisztázni kell. A földművelés, erdőgazdálkodás, virág- és gyümölcskertészet, öntözőgazdálkodás, stb.: jelzik az érdeklődés irányát.

7. *A biológiai keret.* A biológiai keret kérdései hasonlítanak felosztás szempontjából a kozmológiai keret problémáihoz. Ide tartoznak a faj, népmozgalom (születés, halálozás, házasságkötés), társadalmi betegségek, kiválasztás kérdései, stb. Antropológusok, orvosok, egészségügyi szakemberek, fajtudósok közreműködnek a kérdések felderítésében s általuk a monográfiái szociológia újabb tudományok (Antropológia, Eugénika, Orvostudomány, Közegészségtan stb.) segítségét is igénybeveszi. A keret problémái több csoportba oszlanak:

a) *Fajkutatás, vagyis etnikai antropológia.* A faluról először is antropológiai képet kell nyerni s ezért antropometriát, vérképletanalíziseket kell végezni a fajkutatás adott tudományos módszerei szerint. A történelem, kultúra, vagy társas élet faji magyarázatától óvakodni kell. A monográfiák szempontjából különösen fontos a helyi etnobiologikum megfejtése. Származási táblák összeállításával a falu eredeti és máshonnan bevándorolt családjainak fejlődését, vitalitásuk vagy degeneráltságuk fokát és irányát kell tanulmányozni, hogy a falu biológiai egységfokát, a homogenitás vagy különbözőség mértékét is meg lehessen állapítani.

b) *Demográfia.* A biológiai keret egyik legfontosabb problémája a népesség mennyiségi kifejezése, a népesség-szerkezet átvilágítása. Ezzel a társadalom alaprétegére vonatkozó fontos adatok birtokába kerülnek a kutatók. Elsősorban a népesség mennyiségi megoszlása és a népmozgalom az, melynek itt különleges szerepe van. Lehetőleg táblázatokban kell kimutatni a születések nem, szülők életkora, foglalkozása stb. alakulását, az elhalálozások okát, a gyermekhalandósági viszonyokat, öröklött vagy szerzett betegségek halál-oki szerepét, a házasságkötések alakulását, válások, törvénytelen együttélések gyakoriságát, okát, a vándorlások mértékét és okait stb.

c) *Az eugénika* a népesség biológiai minőségét tanulmányozza. Először a parasztok biológiai erejét, ennek során pedig a természetes kiválasztódást, degenerálódást kell kutatni. A népesség mennyiségi és minőségi változásában állandóan ható okok (tuberkulózis, nemibetegségek stb.) kerülnek ezt követően sorra. A közöség biopolitikája: betegek, rokonok, gyermekek közötti házasságtilalmak; alkoholizmus; gyermekhalandóság stb. — utalnak a vizsgálat idetartozó kérdéseire.

d) *A társadalmi higiéné* megrajzolásakor tisztázni kell az egészségügyi viszonyokat s ebben a kórházak, rendelők, egészségügyi intézmények, orvosellátás, szülésznők szerepét. Ide tartozik a népi gyógyászat, gyógyszerek, mágia, ördögűzés stb. vizsgálata is. A monografikus szociológia munkatervei szerint különösen fontos a népesség biológiai funkcióinak és fiziológiai képességeinek a vizsgálata. Az öre felhasználásában a munka, szerelem, szórakozás szerepét kell kutatni. Meg kell kísérelni a munka nem, életkor, munkaidő, munkaritmus szerinti tagolódásának megrajzolását is. Az erő visszanyerése során a táplálkozás (mennyisége, minősége), pihenés szerepe tisztázandó. Az erő megőrzésének vizsgálata során a lakás (mérete, tisztasága, lakók száma) és ruházkodás problémái adódnak. Az erő ökonómiáját figyelve, az emberi és állati munka jelentőségét, a munka racionalizálását, közös munkában az együttműködés szerepét kell leírni.

8. *Pszichológiai keret.* A társas élet lelki tényei a pszichológiai keret problémáit adják. A tények és hatások felkutatásában pszichológusok vesznek részt, akik az egyéni, társas és tömeglélektan vizsgálati módszereit alkalmazzák. A munkaterv bizonyos megszorításokkal él, hogy a «szellemi» és «lelki» közötti tisztázatlanságot irányadó szempontjai szerint rendezze. A lelki tágabb körű fogalom, mint a szellemi, de nem minden szellemi egyúttal lelki is. A monografikus szociológia művelői szerint a lelki tényező a társadalomnak nem alkotó, hanem csak meghatározó, feltételező tényezője, ebből kifolyólag a lélektan a szociológiának csak segédtudománya; a lelki tényező keret, nem pedig megnyilvánulás s tanulmányozását a keretek között kell megejteni. A munkaterv szerint a vizsgálat azokat a lelki tényezőket figyeli, melyek egyben társadalmiak is. A lelki keretben négy problémát kell tisztázni.

a) *A közvélemény szerkezeti és funkcionális szempontból* is tipikus lelki és ugyanakkor társas jelenség. Az egyéni vélemény és a közvélemény között fokozati különbség van, az utóbbi egyének sokaságához tartozó vélemény. A számbeliség a hatásfokot minősíti, de a lényegre befolyással nincsen. A monografikus szociológiát a közvélemény csak akkor érdekli, ha társas jellegű, vagyis, ha a társadalmi egységben változást, átalakulást idéz elő. A társadalmat nem érintő közvélemény megfigyelése már nem tartozik a kutatás körébe. Itt elsősorban a közvélemény társadalomformáló működését kell tisztázni s ezért a kérdések: ki alakítja a falu véleményét, hogyan nyilvánul meg, milyen a hatékonysága, milyen reakciót vált ki stb.

b) *Pszichológiai körök.* A monografikus szociológia a pszichológiai köröket csak akkor vizsgálja, ha ezek alapja extraszociális tényező s valamilyen formában a társas életre kihatnak. Az emberek között kétféle lelki csoportosulás lehetséges: szociális tartalmú, mely társas érdekből alakul s a társadalomnak integráns részét alkotja és pszichológiai, extraszociális alkatú. Előbbieket (például egyház, szövetkezet, gazdakör, politikai párt stb.) a monografikus szociológia a megnyilvánulások között vizsgálja s csak az utóbbiakat (például nemi, kor stb. csoportosulások) a keretek között. Néha egy csoportosulás alkatában extraszociális, tartalmában pedig szociális; ilyenkor a módszertan megkívánja a két látási szempontnak megfelelő szétválasztásukat. Az átlagértelemben vett pszichológiai körök legelemibb formáikban is sajátos bonyolultsággal jelentkeznek, nem kizárólagosan gazdasági vagy jogi jellegűek, hanem egyszerre gazdasági, jogi, szellemi, sőt politikai formátumok. A vizsgálatnak erre figyelemmel kell lennie.

c) *Kollektív lélektan.* A munkaterv ugyanazokat az elveket írja elő a kollektív lelki jelenségek vizsgálata alkalmával is. A különböző körök pszichológiai karakterét kell tanulmányozni s azt a társadalmi szerepet, melyet ezek a körök betöltenek. Ide tartozó kérdések: a paraszt időértékelése, a munka s a munkaeredmény értékelése, gazdasági mentalitása; hogyan ítéli meg a tényeket, ebben szubjektív elemek szerepe; milyen az erkölcsi érzéke, számalma, együttérzése, a jóról és rosszról való felfogása, hite, félelme, igazságossága, Isten-szeretete, jogi felfogása, jogi érzéke, törvénytisztelete. Ezek esetről-esetre a gazdasági, vallási, erkölcsi és jogi pszichológia képét adják.

d) *Egyén és társadalom.* A lelki keret utolsó nagy kérdése az egyén és a társadalom közötti viszony. A feladat az egyén társadalmat-befolyásoló szerepének a vizsgálata. A monografikus szociológia különbséget tesz a pszichikai individum és a társas személy között, az első a lelki különvalóságában élő ember, az utóbbi az, aki «elsajátította» a társas életet. Szakembereknek kell válaszolniuk azokra a kérdésekre, hogy milyen szükségések vezetnek az embert a társas életre s melyek azok a változások, melyeket az egyének a társadalom befolyására szenvednek el. A kutatóközösség megfigyeli, hogy miért és milyen mértékben hajlandók az egyének a társadalom követelményeinek megfelelni, s hogy milyen fokig lehet bizonyos társas típust megvalósítani.

9. *Történeti keret.* A munkaterv szerint a történeti keretben a mai társadalom és a múlt társadalma között kell keresni az össze-

függéseket. Kutatni kell az eltűnt társadalmi típust, melynek lényeges vonásait árulja el a tradíció. A monográfusok munkaközösségében szakemberek vesznek részt, akik a gazdasági, társadalmi, politikai, kulturális stb. történelem eljárásával ejtik meg a vizsgálatot.

A monografikus szociológia megpróbálja a falu történetének a megírását s ebben a falu eredetét és fejlődését tárja fel. A gazdaságtörténet során régi szerződések, számlák, eszközmaradványok forrásai a rekonstruálásnak. A kultúra történelme a nyelv fejlődéséről, a szokások változásáról, a műveltség régi elemeiről számol be. Az öregek emlékezése sok kérdésben döntő lehet. A történeti keretet vizsgálók kísérletet tehetnek a nyomtalanul, tökéletesen eltűnt társas típusok és formák rekonstruálására is.

10. *Szellemi megnyilvánulások.* A megnyilvánulások vizsgálatával a társadalmi egység fenomenológiai kutatása kezdődik. A szellemiek között a munkaterv akarati, emocionális és intellektuális természetű megnyilvánulásokat sorol fel.

a) *Az akarati szellemi megnyilvánulások* körébe azok a társas meghatározottságú cselekedetek tartoznak, melyek a végrehajtót akaratoműködés kifejtésére kényszerítik. Ilyenek a szokásos, hagyományban előírt cselekedetek, melyek követése kötelező, de ugyanakkor az egyént felmentik attól, hogy más formájú cselekvéshez folyamodjék. Példák szerint a falu összes személyhez kötött (születés, keresztelés, házasság, esküvői szertartás, temetés stb.) vagy munkával kapcsolatos szokásai, a viselet, rítus stb. tartozik ide.

b) *Az emocionális szellemi megnyilvánulások* körébe az összes esztétikai ízlésre valló jelenségeket osztja a munkaterv. Az egyéni és közösségi művészi megnyilatkozások (népdal, népi szövés, faragás stb.) csak a legfontosabbakra utalnak.

c) *Az intellektuális szellemi megnyilvánulások* is a szellemi néprajz adott kérdéseit érintik. A népnyelv, népi irodalom, élet — és világfelfogás, népi filozófia és tudomány, hit, babona — mutatják a problémacsoport jellegét.

Általában a szellemi megnyilvánulások kutatása alkalmával is érvényesíteni kell a szociológiai szempontokat. Evégből mindig tisztázni kell a tünetnyelv okát, létrehozó és meghatározó feltételeit és azokat a hatásokat, melyeket a jelenség a társadalom egészében kivált. A monografikus módszer három részben vizsgálja a szellemi megnyilvánulásokat. Először a jelenség teljes rekonstruálása történik meg, majd a bonyolult jelenség részletes analízise. Ez utóbbi során minden kutató saját érdeklődésének megfelelően

vizsgálja a kérdést népzenei, néprajzi, gazdasági, jogi stb. szempontból. Végül az így nyert adatokat közös szociológiai magyarázattal kell kiegészíteni.

II. *Gazdasági megnyilvánulások.* A gazdasági megnyilvánulásokat az eszköz-érték szempontjai szerint kell megfigyelni. A monográfiák a vizsgált társadalom gazdasági szerkezetét és funkcióit kívánják átláttatni. A vizsgálat anyagát a munkaterv három csoportba osztja.

a) *A társadalmi munka* során vizsgálandók a nagy-, közép- és kisbirtokok megoszlása, a munkamegosztás, a társadalmi osztályok, osztályharc-kérdései; a munkaidő, munkamennyiség, közös munka szerepe a termelésben, a közös munkában pedig a kölcsönöség, alárendeltség, rokon kapcsolatok mértéke; a foglalkozások szerinti differenciálódás; minőségi munka stb.

b) *A gazdasági technika* kérdései: a gazdasági tevékenység módja, a termelés eszközei, gépek használata stb. Ha a termelés nem ismételt és azonos cél felé irányul, akkor a kutatás a technika és a művészi alkotás közötti különbséget, a tehetség teremtő képességét is tisztázza.

c) *A termelés és sorsa.* A tisztán gazdasági kérdések tartoznak ide. Így a termelés tényezőinek (tőke, munka, természet, vállalkozói készség) szerepe; a termelés eredménye: a termék; az elosztás; piac, hitel, nagybirtokok jelentősége; az ár, forgalom, elosztás, szállítás, csere kérdései: az életszínvonal; a falusi háztartás: a legfontosabb kérdések.

12. *Erkölcsei — jogi megnyilvánulások.* A munkaterv a meglévő állapot vizsgálatát elkülöníti a szabályok megkövetelt, de meg nem valósult világától. Először a törvényalkotást, az erkölcsi felfogást, jogi szokásokat, majd azok áthágását, illetőleg betöltését kell megfigyelni. Tanulmányozni kell a falut érintő összes állami törvényeket s azok alkalmazását, a törvény és szokásjog viszonyát, majd a bűnügyi anyagot: a falu bűnügyeit az összes jogszolgáltatási fórumokon, a magánjogi, büntetőjogi, kereskedelmi jogi esetek gyakoriságát stb. Végül az egész monográfiái anyag figyelembevételével meg lehet kísérelni a társadalmi egység ideáljának tudományos megállapítását is, különös tekintettel a megvalósítás lehetőségeire.

13. *Politikai — közigazgatási megnyilvánulások.* A közigazgatási jellegű intézmények, törvények, jogszokások szerepét és jelentőségét kell megfigyelni és leírni a falu életében. A kutatás az olyan eljárás módokra is kiterjed, melyek nem az intézményesedett köz-

igazgatási eljárások körébe tartoznak. Meg kell ejteni a politikai pártok tevékenységeinek, a társadalmi egység politikai igényeinek és törekvéseinek, irányíthatásának és befolyásolhatóságának részletes vizsgálatát is.

14. *Alsóbb társadalmi egységek, társas viszonyok és folyamatok.* A monografikus szociológia eljárás módjában a keretproblémák és megnyilvánulások vizsgálata analitikus; az így nyert részadatokat a későbbi szintézis teszi teljessé. Alkalom adódik azonban az összességek, egység-egészek vizsgálatára is. Ezek az alsóbb társadalmi egységek, társas viszonyok és folyamatok. Az alsóbb egységeket módszertanilag elsősorban az jellemzi, hogy mindeniket integrálásán lehet tanulmányozni. Ezek a tiszta társadalmi jelenségek. Az anyag megfigyelésére és feldolgozására nem kell segédtudományokhoz fordulni; a feladat kizárólag szociológiai.

Az alsóbb társadalmi egységek bizonyos szabályszerűséggel és tudatossággal ismétlődő magatartás-rendszert jelentenek. Ilyen alsóbb társadalmi egységek a *közösségek, intézmények és csoportosulások*. Tömörség és tartósság dönti el, hogy egy alsóbb társadalmi egységet hová kell besorozni. A munkaterv felsorol néhányat és figyelmeztet, hogy a valóság megfigyelése alkalmával más természetűekre is rá lehet akadni. A közösségek lehetnek biológiaiak (nemzetiség, nemzetség, család), lelkiek (egyházak), történelmi (sorsközösség), kulturálisak (nyelv). Az intézmények kulturálisak (iskola, egyesület), gazdaságiak (állomás, gyár, szövetkezet, bank, malom), jogi-közigazgatási jellegűek (jegyzőség, csendőrség, bíróság). A csoportok földrajziak (szomszédság, tanya, negyed, utcák, elzárt házak), biológiaiak (korosztály, nemi csoportok), lelkiek (csapatok, érdek- vagy ismeretségi-körök), kulturálisak (összejövelesek) stb. Külön kell tanulmányozni a gyermektársaságok életét és a gyermekeknek a családon kívüli helyzetét.

Az alsóbb egységek vizsgálatával egyidőben és ezek kutatását szüntelenül kiegészítve kell megszervezni a társas viszonyok és folyamatok megfigyelését is. Először a társadalmi struktúrák mibenlétét kell leírni; ezzel az egységek funkcionális és absztrakt függőségi, esetleg kölcsönös függőségi viszonyait lehet tisztázni a mellérendelés, alá- és fölérendelés egyidejű átláttatásával. Másodszor az egységek egymásra gyakorolt hatásait, a dinamikus viszonyokat kell megvizsgálni. A viszonyok az egység szempontjából lehetnek belső vagy külső természetűek; így a viszony lehet az egységen belüli (pl. a családok közötti versengés), az egység alkotóelemei és megnyilvánulásai közötti (a család gazdasági helyzete és

erkölcsisége, a szülők és gyermekek viszonya), vagy az egységek és külső elemek közötti (a falu és a környezet közötti).

15. A falumonográfiák elkészítésének kialakult gyakorlata van. A monografikus szociológia fenntartói több évi tapasztalat alapján rendszeres és megszervezett eljárásmodot teremtettek.⁵⁶ Az eljárásmod a falumonográfiák elkészítésének összes gyakorlati kérdéseit érinti a kiszállástól kezdve egészen az anyag feldolgozásáig és kiadásáig.

A vizsgálat a munka *megelőző megszervezésével* kezdődik. Ki kell választani a falut, mely a vizsgálat tárgya lesz s ennek a kiválasztásának adott szempontokat kell követnie. A szempontok szociológiaiak és nemzettudományiak: a kijelölt falunak a kutatás kimerítését a benne rejlő sok probléma segítségével biztosítania kell s lehetőleg képviselnie is minél több azonos sorsú, életformájú, strukturális felépítésű és funkcionális minőségű falat. Amíg nincs mód arra, hogy minden falu belátható időn belül a nemzettudományi célkitűzések elérésére a szükséges módon megvizsgálható legyen, lehetőleg olyan falvakat kell kijelölni, melyek több falut is kifejeznek. A kiválasztást meghatározza az ellátás kérdése, a munka megvalósításának üzemi lehetősége is. Az érdeklődés sok iránya miatt a falukutató munkaközösségekben pszichológusok, biológusok, orvosok, egészségügyi szakemberek, mezőgazdák, állatorvosok, közigazdászok, agrárpolitikusok, etnográfusok, földrajztudósok, jogászok, esztétikusok, történettudósok, természettudósok s még számtalan más szakemberen kívül szociológusok vesznek részt. A munkaközösség sokszor hatvan, nyolcvan, kilencven kutatóból áll. Ezeknek egyhónapos vagy hathetes elszállásolása és ellátása nem tudományos kérdés, de a kutatás megkezdése előtt erre is figyelemmel kell lenni. A falvak kijelölését ezért *tájékozódás* előzi meg: néhány monográfus a kijelölt vidékre vagy tájegységre megy, ott ötven-hatvan falut futólagosan áttekint, a falvak nagyságáról, megfigyelhető életformájáról s az ellátás lehetőségeiről jelentést tesz, néhány falut pedig javaslatba is hoz. A falu kiválasztását a kutatók megszervezése: *kijelölése és kiképzése* követi. Ezzel egyidejűleg folyik a kijelölt falu és tájegység addig megjelent írásos adatainak felkutatása és összegyűjtése is. A munkaközösség megbízott tagjai könyvtárt állítanak össze; az antropológiai tanulmányok elvégzésére laboratóriumot, egészségügyi szolgálatra orvosi felszerelést, a minél nagyobb dokumentáló anyag biztosíthatására fényképezőgépet, filmfelvevőgépet, fonográf-hengereket, mérnöki és rajzfelszerelést, valamint más technikai eszközöket visznek a

kutatók magukkal. Ezenkívül gyűjtőíveket, üres táblázatokat, feljegyzésre szolgáló lapokat, nyomtatott formulákat is nagy mennyiségben küldenek ki a faluba.

Az előkészítés és a munka megelőző megszervezése után kerül sor a *kiszállásra*, mellyel a társadalmi valóság kutatása azonnal megkezdődik, öt-hat kutató, a statisztikusok csapata néhány héttel az egész munkaközösség kiszállása előtt kimegy a faluba és az összes statisztikailag kifejezhető adatokat összegyűjti és feldolgozza. Mire a munkaközösség megérkezik, táblázatokon és grafikonokon fel vannak tüntetve ezek az adatok. Táblázatban van összeállítva a falu lakóinak névsora is; a neveket sorszám előzi meg, a lakóház száma, születési év, vallási, iskolai adatok, foglalkozás és osztályhelyzet követi. A kutatók rendszerint az iskolát közös munkateremmé alakítják át. Ezek a táblázatok is ott kifüggesztve várják a kutatókat, akik ily módon azonnal és a kutatások egész ideje alatt bármikor tájékozódhatnak minden irányban. A kiszállt kutatókat kisebb *csapatokba* osztják be; ezek a kisebb munkaközösségek az egész vizsgálati anyag állandó figyelembevételével egy-egy kérdés-csoportot különösebb érdeklődéssel tanulmányoznak. Mind a négy kerettényezőnek és megnyilvánulási tényezőnek van egy-egy csapata. A valóság természete és a kutatás közben felmerülő kérdések vizsgálatára még állítanak össze csapatokat. (Például a család, háztartás, népnyelv, népviselet vizsgálatára, vagy a kapitalizmus szerepének vizsgálatára alakulnak ilyen csapatok.) A problémacsoport jellege szerint a csapatokba beosztott kutatóknak a száma változik; van olyan kérdés, melynek kimerítő megfigyelésére elegendő egy monográfus is, másokat viszont nyolc-tíz ember vizsgál. A csapatokba való beosztással lesz a kutatás rendszeres és megszervezett. A csapatokat egy felelős vezető alakítja meg, akinek «nunka-hipotézist» kell kidolgoznia. A csapatoknak mindennap külön gyűlést kell tartaniuk, ahol az aznapi eredményről beszámolnak és a másnapi munkatervet elkészítik. A csapatok között a szervezés és a szüntelen irányítás teremti meg az *összeműködést*. A csapatok ugyanis nincsenek elszigetelve egymástól. A csapatgyűléseken kívül esti közös összejöveteleken napról-napra megtárgyalják a monográfiát érintő összes kérdéseket is. A gyűlések anyagáról jegyzőkönyvet kell vezetni. A gyűléseken való részvétellel a jegyzőkönyvek anyagának áttanulmányozásával és a közös munkateremben kitett táblázatok, munkatervek, utasítások és hirdetések segítségével bárki bármikor átláthatja a kutatás magasabb irányító szempontjait s így feladatát értelmetlennek vagy szükség-

telennek nem tekintheti. Az összefüggések, hatások, kapcsolatok bonyolult rendszerét ez az állandó sokoldalú és fokozatosan kiegészülő vizsgálat tisztázza. Hogy az anyag bármikor áttekinthető legyen, a gyűjtött anyagokat naponként *osztályozni és rendszerezni* kell. A kutatók ezért minden egyes adatot külön-külön kis lapra jegyeznek le. Minden lapon rajta van az adatközlő neve, életkora, vagyoni állapota, műveltségi foka, házának száma, azonkívül az adatgyűjtő neve, a kelet, esetleg valami észrevétel, vagy megjegyzés. Ezeket az önálló lapokat természetesen könnyű osztályozni. Egy kiszállás alkalmával tizenöt-húszezer ilyen lap is összegyűl, melyek rendszerezve a vizsgálat irányáról azonnal kritikai képet adnak. Az osztályozott adatok áttekintése után látható lesz, hogy melyik kérdéscsoportot hanyagolták el a kutatók: mélységben és kiterjedtségben egyaránt. A munkaközösségnek a kiszállás tartama alatt az objektív megfigyelésen és minél több adat összegyűjtésén kívül más feladata nincs. A falumonográfiák elkészítésének ezt a szakaszát a *feldolgozás* követi. A feldolgozást ugyanazok a kutatók közösen, együttes munkával végzik. A feldolgozás a kiszállás tartama alatt végzett munkának újabb kritikája is: ez alkalommal tűnik ki, hogy a kutatás egy-egy problémacsoportban elegendő anyagot gyűjtött-e össze. Rendszerint a hiányos adatok kiegészítésére újabb kiszállás válik szükségessé, melyen nyolc-tíz kutató vesz részt s egy-két hét alatt pótolja a hiányokat. A falumonográfiák elkészítése a kiadással fejeződik be; a monografikus szociológia egy-egy ilyen falu monográfiával kívánja dokumentálni törekvéseit és teljesítményeit.⁵⁷

III.

Gusti a monografikus szociológia törekvései között minden más törekvéssel egyenrangúnak nyilvánította társadalomkutatási eljárás módjának *nemzettudományi* szerepét.⁵⁸ A monografikus szociológiát enélkül a változata nélkül aligha lehetne megérteni s vállalkozásunk harmadik feladatát teljesítjük, mikor Gusti rendszerét erről az oldaláról is bemutatjuk.

Gusti felfogása szerint a tudományos szociológiának alapfogalma a *társadalmi egység*. Minden társadalmi egység *alsóbb egységekből* áll. Az alsóbb társadalmi egységek részei, alkotói az ezeket integráló nagyobb egységeknek. Alsóbb egységek például a falvak, városok, tájegységek. A legnagyobb, szintetikus, végső társadalmi egység viszont a *nemzet*. «A nemzet az egyedüli társadalmi egy-

ség — írja Gusti —, mely önmagát beéri, abban az értelemben, hogy teljes realizálására nincs szükség egy átfogóbb társadalmi egységre, mivel abban a helyzetben van, hogy az értékeknek sajátos világát teremtheti meg, önmagában való célt tűzhet ki és megtalálhatja a megvalósítás módjait, vagyis sajátmaga megalkotásának szervező és haladást elősegítő erőt.»⁵⁹ A nemzet nagyobb egységtől már nem függ. Minden nemzet összeköttetésben áll más nemzetekkel, ez azonban nem nemzetfelettséget vagy kozmopolitizmust, hanem nemzetek közötti kapcsolatokat jelent. Emiatt a pozitív tudománynak a nemzet különleges fontosságát kell szemelőtt tartania, nemcsak a valóság, hanem az elmélet szempontjából is. «Attól a pillanattól kezdve — írja Gusti —, melyben a nemzet mint a modern társas élet legjelentősebb formája jelenik meg, a társadalom tudományának, a szociológiának is mint a nemzet tudományának kell megalkotódnia.»⁵⁹ A szociológiának ez az ága az egyetemességet feladja s egy-egy nemzet konkrét lényét tanulmányozza.

Gusti szociológiai rendszerének tételeit alkalmazza a nemzetfogalom meghatározására is. A nemzet önkéntes, szintetikus valóság, olyan társadalmi egység, mely kozmikus, biológiai, lelki és történelmi igazolással és társadalmi akarattal összekapcsolt rendszert jelent; ehhez még hozzá kell tenni a szellemi, gazdasági, jogi és politikai megnyilvánulásokat, melyek egyben alkotást jelentenek és a nemzet kultúráját adják.⁶⁰

A nemzet ezek szerint felbonthatatlan, szintetikus egység és teljesség. A nemzetet sem az egyénekre, sem a keret- vagy megnyilvánulási tényezők közül valamelyikre lefokozni nem lehet. A nemzet az egyéneket megelőzi, feltételezi és meghaladja; egyben a legteljesebb egység, strukturális felépítésében az alkotó elemek az egész természete szerint rendeződnek el. A nemzet ugyanakkor önkéntes valóság; a minden pillanatban működő akarat a nemzet legdöntőbb meghatározó tényezője. A nép etnikai, természeti közösség s a nemzet alatt van. A nemzet célok felé tör, céljait ismeri s ezek elérésére az eszközöket magának előteremti. Az a nemzet, mely akaratát elveszti, visszasüllyed népi mivoltába s csak a természet hatásai döntik el életét. A nép és a nemzet között a tudatos akaratműködés teremt különbséget; a népek passzív és fatális életet élnek, a nemzetek tudatos, értékelő és akarati életet.

A nemzet önmaga megvalósítását végzi s ez a szakadatlan realizálódás a megnyilvánulások négyféle formáját adja. A meg-

nyilvánulásokat viszont bizonyos tényezők feltételezik és befolyásolják. Ilyen feltételező tényező elsősorban a környezet, a *kozmosz tér*. A nemzetet földrajzi környezetéről leválasztani nem lehet. A föld és a környezet szükség szerinti és szerves tényezői a nemzet életének. A nemzet tudománya nem mondhat le a nemzet és a környezet viszonyának aprólékos tanulmányozásáról. Másrészt a nemzetet nem lehet lefejtetni az etnikai alaprétégről, a sajátos faji vonásokat, a fizikai és lelki tulajdonságokat őrző népről. A faj nem azonos a néppel vagy a nemzettel. A faj a népnek is alkotója és a nemzetnek is. Egy-egy nép sajátos faji összetételt jelent, melyből a tudatosodás és az akaratfunkció által lesz nemzet. Két nemzet alkotó faji minősége lehet ugyanolyan, de ha a résztvevő fajok keveredési aránya más, akkor a nemzet is elütő képlet. Egy nemzetnek még akkor is lehet faji öntudata, ha nem egy zárt faj folytonosságát őrzi, hanem több faj összetétele. A biológiai igazságtól függetlenül egy-egy kevert fajú nemzetnek is meg lehet a más nemzetekkel szembeni felsőbbrendűségérzete is. «Ezért — írja Gusti — a nemzet tudománya, az esetről-esetre nyerhető eredményektől függetlenül, sem a fajt, sem a faj tudatot nem hagyhatja számításán kívül.⁶¹ A nemzetet harmadszor a *múlt* is feltételezi és meghatározza. A múlt, mint összesűritett tapasztalat, a *tradíció* révén érvényesül. A történeti múlt integráns része a nemzet életének, mely a nemzet jelenét és jövőjét is meghatározza. A nemzettudomány ezért magában foglalja a nemzet egész történelmét is. Végül a nemzetet *lelki* tényezők is meghatározzák. A nemzet tevékenységeit az alkotó közösségek lelki alkata és környezete is determinálja. A lelki környezet a nemzet tudatosodási fokát és akaratkifejtési erejét jelenti. A nemzet tudománya ezért a nemzetek lelki alkotását is ugyanolyan szükségszerűséggel köteles vizsgálni.

A kerettényezők után a nemzet tudománya a nemzet teremtő tevékenységeit tanulmányozza. A megnyilvánulások gazdasági, szellemi, jogi és politikai jellegűek. A nemzet, mint teremtő képlet, értékeket valósít meg. Ezek az egyetemes emberi értékek: a vallás, művészet, tudomány és filozófia. A nemzet minőségét szellemi értékei mérik, tehát teremtő energiáinak foka és iránya. Ezek az értékek, valamint a nemzet alkotó (szellemi és gazdasági) és szabályozó (politikai és jogi) megnyilvánulásai együttesen a nemzet *kultúráját* adják. A nemzet tudományának a megnyilvánulásokban ezt a műveltséget kell tanulmányoznia és kifejeznie.

Gusti a monografikus szociológia nemzettudományi szerepét

hangsúlyozva rámutat arra, hogy általa a nemzet sajátos küldetését, törekvésének sajátos feltételezettségeit és teremtő szerepvállalásának igazságos mértékét lehet tisztázni.

IV.

A monografikus szociológia igazi értékének tárgyilagos megállapítására a vállalkozás törekvéseit és teljesítményeit kell megvizsgálni. A célkitűzés tisztázása megmutatja, hogy mi volt Gustinak és iskolájának legfőbb igyekezete, az eredmények viszont valódi jelentőségében tárják fel a monografikus szociológia elért céljait.

A monografikus módszer *szociológiai és nemzettudományi* célokat követett. Láttuk, hogy Gusti a meglévő szociológiai koncepciók kritikájából indult ki. Szerinte ezek legtöbbje elvont, spekulatív, egyoldalúsággal és előítéletekkel teljes. Emiatt a szociológiának nincs tudományos hitele, úgyannyira, hogy más tudomány védettségéből a szociológia szerepét, egy ilyen tudomány meglétét vagy értelmét kétségbe is vonják. Az a sok rendszer, mely a szociológiát állandóan jellemezte, csak növeli az érdemtelenséget és a kívülállók bizalmatlanságát. A szociológiának tudománnyá kell válnia s ezért olyan biztos, határozott, módszeres eljárást kell teremteni, mely lehetővé teszi az eredményes és hasznos működést. A kifogástalan módszerrel alkotó tudomány teljesítményeit mindenki köteles tudomásul venni és elfogadni. A monografikus módszer ezt a szerepet kívánja betölteni. Ez a módszer lehetővé teszi azt, állítja Gusti, hogy a szociológia rendeltetését teljesíthesse, mert eltünteti mindazokat a különbségeket, melyek rendszerint az elméleti és gyakorlati, univerzális és individuális, genetikus, analitikus és szintetikus szociológia között szoktak feltüntetni. «A szociológia — írja Gusti — nem teljesítheti sem tudományos feladatát, sem társadalmi hasznát, csak akkor, ha monografikus lesz.»⁶² Gusti szerint a szociológiának a monografikus módszer existenciális feltétele, úgyannyira, hogy «a szociológia vagy monografikus lesz, vagy nem lesz».⁶³ (t. i. egyáltalában tudomány).

A monografikus módszere nemzettudományi célkitűzéseit már láttuk. «Anyaga, módszere és a kutatók által román lévén — írja Gusti —, a tudományos alkotás számtalan lehetőségét nyújtva, a monografikus kutatás tökéletesen biztosítja egy román szociológia megeremtését.»⁶¹ Ilyen adottságai folytán a monografikus mozgalom kiszélesedett és nagyon sokban átlépte a szociológiának, mint

tudományos specialitásnak szűk kereteit».⁶⁵ Herseni teszi ehhez hozzá, hogy ez a nemzettudományi hivatást betöltő szociológia feladja az egyetemességet. «A szociológia tárgya nem a társadalom fogalma vagy általános eszméje, hanem az élő társadalmi valóság, úgy, ahogy az számtalan konkrét megjelenési formában adva van.»⁶⁶ Ez a nemzettudomány lehetővé teszi a nemzeti etikát és nemzeti politikát is, mert az etikai értékalkotás és célkitűzés alapján a politikai cselekvés és a változtatást szolgáló reform irányelveit adja meg.

Gustinak a monografikus szociológiához fűzött célkitűzéseit és a kutatások elért eredményeit a legélesebb kritikával egyetemi tanártársa, *Petre Andrei* illette. «Minden olyan kísérlet — írja *Petre Andrei* —, mely arra irányul, hogy a szociológiát egy gyakorlati, reformatorikus eszközzé tegye, egyúttal (a szociológia) természetének denaturálását is jelenti. A szociológiai kutatások eredményeinek alkalmazását nem lehet összetéveszteni magával a szociológiával.»⁶⁷ Másrészt: «A szociológia nem formál gyakorlati ideálokat, amelynek elérésére a valóság törekedjék, hanem csak a létező társas jelenségeket írja le és magyarázza meg.»⁶⁸ A kutatások alkalmával valójában összegyűlt egy hatalmas anyag, «de ez az anyag várja a szociológust, aki abból igazában szociológiai következtetéseket vonjon le.»⁶⁹ Ez az anyag nem vezetett el például bizonyos társas formák általános megjelenési módjának megértéséhez vagy különböző társadalmi típusok fejlődésének megállapításához sem. «Bizonyos irányban végzett bármiféle monografikus kutatás csak egyszerű leírás maradt, mely valójában nagyon fontos és hasznos, de amely nem emelkedett a szociológiai munka rangjára.»⁷⁰ Másrészt «a monográfiai kutatások megállanak valamely valóság egyszerű fotografikus visszaadásánál, anélkül, hogy (az eredményeket) beletagolnák a szociológia általános princípiumai közé.»⁷¹ A monografikus kutatások tiszta leíró jellege miatt nem lehet olyan eredmények elérését megtalálni bennük, amilyenről például előbb *Malinowski*, *Lang*, *Fraser* és mások beszéltek. Ebből kifolyólag Gusti vállalkozásai «csak kezdetet jelentenek, egy szociográfiai kísérletet és semmi egyebet». Azonkívül hibája ezeknek a kutatásoknak az etika és a politika közelsége is. Az értékelés és a reform igénye miatt a társadalomvizsgálat szubjektív és szenvedéllyel telített, noha a tudományos társadalomleírás hideg és tárgyilagos eljárásmodot kíván meg.

A monografikus szociológia teljesítményeit *E. Sperantia* is csak szociográfiai értékűnek tartja, nem szociológainak. *Sperantia* hivat-

kozik arra, hogy az Institutul Social Roman 17 évi tevékenysége után már itt lenne az ideje egy nagy összefoglaló munka megjelenítésének; ebben a monografikus iskolának olyan általános érvényű igazságokat is fel kellene már tüntetnie, amelyek a végzett munka szociológiai minőségű dokumentumait adhatnák. «Azonban az az érzésünk — írja Sperantia —, hogy az általános elmélet, a dogmatikus alap, melyről a kutatások elindultak, nemigen fog különbözni D. Gusti megelőző teóriáitól. Valójában ezek a kezdeti princípiumok, amelyekre a monografikus kutatás felépül, végső fokon egyrészt a kereteket és a megnyilvánulásokat illető megkülönböztetésekre és osztályozásokra, másrészt a voluntarisztikus meghatározottságra vonatkoznak. De ha a keretekre és megnyilvánulásokra való felosztás tökéletesen hibás lenne, még akkor is az egész összegyűjtött anyag, mintha valami mágnes erővonalait követné, aszerint rendeződik el; anélkül, hogy valaha is helytelenségét be lehetne bizonyítani, vagy meg lehetne cáfolni: az anyag az adott formának van alávetve és *azon keresztül* nyer értelmezést. Ami pedig a voluntarisztikus hipotézist illeti, az etnográfiai, nyelvi, bio- és antropológiai adatok sokasága, vagy a néprajzi gyűjtemények, film- és fényképfelvételek soha sem a hipotézis mellett, vagy ellen nem fognak semmit bizonyítani.⁷²

A monografikus szociológiában valójában jól el lehet különíteni a rendszerbeli részt a módszerbeli résztől, a társadalomkutatások irányát meghatározó elméleti koncepciót a kutatás tényleges eredményeitől. Gusti felfogása szerint a szociológiának módszerében kell megalakulnia s csak akkor kell megkísérelni az elméleti megalapozást, amikor már a társas valóságot érintő nagy tudományos anyag összegyűlt. Gusti viszont nem ezt az utat követte. Bizonyos «*exisztenciális apriorizmus*» vezette rá Gustit az emberi öntudat alapvető indulataira; ugyanaz a spekuláció teremtette az akarát-elméletet s a keretek meg a megnyilvánulások fenomenologikus típusokba való felosztását. A szociológiai párhuzamosság törvényével Gusti ezeket a kész eredményeket szintetizálta. A monografikus szociológiát jellemző minden sajátos elméleti tétel bármiféle reális társadalomkutatás előtt már meg volt. Az első kiszállásra 1925-ben került sor s az évenként megismétlődő kutatások alkalmával csak a vizsgálat eljárási módja és szervezési kérdései tisztázódtak, *de ennek nyomán a rendszerbeli rész, a dogmatikus állásfoglalás semmit sem változott és nem módosult*. Ha a monografikus szociológiában ezeket az eredményeket lehet szociológiai értékűnek tekinteni, akkor viszont ezeket nem fedezi az

a tudományos fegyelem és biztonság, melyet Gusti a szociológia existenciális feltételének nyilvánított. «Van valami apriorikus bármiféle ilyen vállalkozásban — idézzük ismét Sperantiát —, míg az összegyűjtött adatok a kezdeti hipotézis fenntartó készülékévé válnak, vagy legalább is azzá akarnak válni. Ezenkívül az ilyen módon összegyűjtött adatok sohasem fognak pontosan körülírni egy olyan rugalmas fogalmat, mint az *akarat*. Úgyhogy: a szociológiának végül mégis vagy pszichológiai vagy metafizikai forrásokhoz kell fordulnia.⁷³

Gusti és tanítványai a monografikus szociológiával valójában egy sajátos nemzettudományt teremtettek s az egész vállalkozás igazi jelentősége ebben van. A monografikus szociológia a *népiségkutatás* másfelé is gyakorolt és máshol is ismert irányvonalába esik. A vállalkozás igazi érdeme: a kutatások szinte páratlan arányú megszervezése és kiterjedtsége. Gusti néhány év alatt több tudományos intézetre való fiatal tudóst nevelt fel, másfél évtized folyamán pedig a román egyetemi ifjúság legjobbjait gyűjtötte össze és vitte ki falukutatásra. Ezenkívül központi és vidéki intézeteket teremtett, folyóiratokat, könyveket adott ki, szívós munkájával pedig az egész román közélet előtt a parasztság nagy kérdéseit tárgyalta. A román népiségkutatást Gusti kutatócsoportjai szinte teljesen kimerítik. A feldolgozott és ki is adott falumonográfiák, a monografikus szociológia elért eredményei, a román nép mélyreható megismerésének legjobb forrásai. Mindezt pedig Gusti egy olyan országban érte el, ahol — az ő szavaival élve — «a külföldi szociológiai mozgalom részletes megismertetése is hatalmas munkának tűnt, ahol hiányzott a társadalomtudományok tanításának megszervezése, hiányoztak a szakkönyvtárak, a kutatóintézetek, sőt nem volt meg még az új tudomány felé forduló látható érdeklődés sem». Kétségtelen, hogy ezt a mozgalmat elsősorban a román nép szeretete vezette; az egész munkát olyan lelkesedés és rajongás, sőt szenvedély kísérte, amely az ilyenyszerű tudományok terén is szokatlan. Ez időnként a tudományos tárgyilagosság rovására is volt. Gusti érdemei viszont román szempontból alig mérhetőek fel. Az egész vállalkozás szűk nemzeti keretei közül azáltal nőtt ki, hogy a román nép megismerését kívülálló számára is olyan mértékben teszi lehetővé, amilyenről eddig szó sem lehetett. Hogy ez különösen nekünk mennyire fontos, azt talán nem kell különösképen bizonyítanunk.

Markos András.

Irodalom. — A monografikus szociológia elméletét és munkamódszerét megérteni, eszközeit és teljesítményeit megismerni és megbírálni természetesen a román nyelv ismerete és a románul megjelent források áttanulmányozása révén lehet a legjobban. Valóságos akadályt a román nyelv nem tudása mégsem jelent. Amióta egyrészt Gusti és tanítványai, másrészt külföldi érdeklődők a különböző nemzetközi tudományos nyelveken (elsősorban franciául) ismertetéseiket megjelentették, ezeknek birtokában tökéletes és kimerítő képet lehet erről a vállalkozásról nyerni. Felsoroljuk itt azokat, melyek a megismerés szempontjából a legkifejezőbbek.

Gusti legelső dolgozatai németül jelentek meg. A monografikus szociológia szempontjából jelentős doktori tézise: *Egoismus und Altruismus. Zur soziologischen Motivation des praktischen Wollens.* Megjelent a *Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Philosophie und Soziologie*-ban, 1904. (XXVIII. évf.) 1910-ben Berlinben jelent meg a másik fontos tanulmánya: *Sozialwissenschaften, Soziologie, Politik und Ethik in ihrem einheitlichen Zusammenhang. Prolegomena zu einem System.* Kisebb tanulmánya a *Despre natura vieii sociale.* (A társas élet természetéről.) A Iasi-i *Cultura Romana* folyóirat 1910-es (VI.) évfolyamában jelent meg. Ugyanitt adta ki egyetemi tanári székfoglaló előadását is: *Introducerea la cursul de Istoria filosofiei grecesti, Etica si Sociologie.* Iasi, 1910. (Bevezetés a görög filozófia történetébe, az etikába és a szociológiába.) 1915-ben könyvet írt a háború szociológiájáról: *Sociologia rásbotului.* Bucuresti, 1915. 1919-ben megindítja folyóiratát, az *Arhiva pentru stiinta si reforma sociala*-t (A társadalmi tudományok és reform árhivuma), melynek elején alapvető dolgotat közöl: *Realitatea stiinta si reforma sociale.* (A társadalmi valóság, tudomány és reform.) Az *Arhiva*-nak még ugyanebben az évfolyamában a nemzet kérdéssel is foglalkozik. (*Problema natunii.*) 1925-ben megkezdődnek a kiszállások és évről-évre egy-egy falut részletes társadalomvizsgálatnak vetnek alá. A nagy keretekben kiszélesedő kutatások irányelveinek, elméletének és eljárás módjának tisztázására 1934-ben egy sorozatot indított meg Gusti az igazgatása alatt álló *Institutul Social Roman* (Román Szociális Intézet) kiadásában. A sorozat első kötete Traian Herseni tanulmányát: *Teoria monografiilor sociologice*-t (A monografikus szociológia elmélete) tartalmazza Gusti bevezető tanulmányával: *Sociologia monografica, stiinta a realitatii sociale.* (A monografikus szociológia, a társadalmi valóság tudománya.) Amint címéből is látható, ez a tanulmány rendszerének szintetikus összefogása és legteljesebb forrása. A könyv végén mind a két tanulmány rövid francia kivonatát is megtaláljuk. Rendszerét és munkaeredményeit Gusti franciául két előadásban Parisban is ismertette; az előadásokat később az *Institut de droit comparé* ki is adta: *La monographie et l'action monographique en Roumanie. Etudes de sociologie et d'ethnologie juridiques, publiées sous la direction de René Maunier.* XXIII. Paris, 1937. A fentebb említett sorozat harmadik kötetében, több mint 600 lapon, Gustinak régebben közzétett 20 tanulmányát találjuk, s ezek közt az egyébként szétszórót és nehezen hozzáférhető források nagyobb részét is: *Sociologia militans. Introducere in sociologia politica.* (Sociologia militans. Bevezetés a politikai szociológiába.) 1936-ban Gusti új folyóiratot indít (*Sociologie Romanesca*; Román Szociológia) az összegyűlt nagy monográfiái anyag közzlésére. Az új folyóirat első számaiban Gusti néhány lapos dolgozatban tovább tisztázza rendszerét és a kutatások értelmét: *Temeiurile teoretice ale cercetarilor sociale* (A társadalomkutatások elméleti alapjai); *Cercetari parvale si cercetari integrale sociale* (Részleges és integrális társadalomkutatások); *Sociologia unitărilor sociale* (A társadalmi egységek szociológiája) és (az 1937. évfolyam-

ban) *Paralelism sociologie* (Szociológiai párhuzamosság). Ez utóbbi Gustinak a XIII. Nemzetközi Szociológiai Kongresszuson megtartott francianyelvű előadása (Paris, 1937). melyet itt román fordításban adott közre; ez az előadás egyébként franciául is megjelent a *Revue Internationale de Sociologie* 1938. évi 1—2. számában: *La loi du «parallélisme sociologique», comme loi d'équilibre social* címen. A *Sociologia Romneascü* II. évfolyamának 2—3. számában és különlenyomatban jelent meg a *Stiinta Napunii* (A nemzet tudománya) c. tanulmánya. Gusti 1939-ben újabb kétkötetes munkát adott ki, mely a *Sociologia militans* óta megjelent tanulmányait tartalmazza, azok közt az utóbb felsorolt öt dolgozatot is: *Cunoastere si actiune in serviciul natunii*. Bucuresti. (Ismeret és cselekedet a nemzet szolgálatában.)

Traian Herseni-nek a már említett és talán legfontosabb tanulmányán kívül ugyanabban a sorozatban könyve jelent meg: *Realitatea Sociala. Incercare de ontologie regionala*. Bucuresti, 1935. (A társadalmi valóság. Ontológiai kísérlet.) Herseninek mesteréről írt tanulmánya a monografi us szociológia elméletének legjobb összefogása: *D. Gusti, un sistem de sociologie, etica si politicá*. (D. Gusti, egy szociológiai, etikai és politikai rendszer.) *Arhiva* . . . stb. 1933. (XI. évf.) Ugyanaz kissé bővebben franciául is szintén az *Arhiva-ban* jelent meg. (1935. XIII. évf.) Herseni a társadalmi akaratról külön is írt egy kisebb tanulmányt: *Vointa socialá*, mely a *Sociologia Romneasca* II. évfolyamában jelent meg. A monografikus kutatások első szakaszának történetét, a megszervezés kialakulását is az *Arhiva*-ban írta meg Herseni: *Sapte ani de cercetári monografice*. (X. kötet. 1932. A monografikus kutatások hét esztendeje.) Többi tanulmányát is — azok közt pedig különösen sok feldolgozott monográfia-részletet — vagy az *Arhiva-ban*, vagy a *Sociologia Romneasca-ban* találjuk meg.

H. H. Stahl a társadalomkutatási eljárásról írt könyvet, mely az *Institutul Social Roman* sorozatának második kötete: *Tehnica monografi sociologice*. Bucuresti, 1934. (A monografikus szociológia technikája.) Ez a könyv aprólékos részletességgel tárgyalja a társadalomkutatás gyakorlati kérdéseit; példákön mutatja be a szerző a jó és a rossz adatgyűjtést, a táblázatok, statisztikai felvételek stb. elkészítésének módját, a megfigyelés minden mozzanatát. A kutatás megszervezését, a csapatok összeállítását, az adatok osztályozását, tárgyak gyűjtését *H. H. Stahl* ugyancsak konkrét példákkal illusztrálja. Naplórészleteket, jegyzőkönyveket is közöl, sőt a kutatás sajátos pszichológiai problémáiról is szól. Több más gyakorlati kérdés mellett még egy bonyolult társas jelenség több kutató együttes közreműködésével történő megfigyelését, leírását, elemzését és magyarázását is megtaláljuk ebben a könyvben. A könyv anyagát néhány lapos francia kivonat ismerteti. *H. H. Stahl* másik könyve egy falumonográfia összes felmerülő kérdéseit igyekszik összefogni: *Monografia unui sat. Cum se alcatuete spre folosul Caminului Cultural?* II. kiadás. Bucuresti. 1939. (Egy falu monográfiája. Hogyan kell összeállítani a falu-otthon hasznárá?) *Nerej* falu monográfiáját is *H. H. Stahl* adta ki. (L. 57. sz. jegyzet.) Ez a kiadvány a monografikus szociológia megismerésére szinte egymagában elegendő. *H. H. Stahl* a monografikus szociológia újabb történetéről is írt, a kiszállások részletes üzemi adatait itt lehet megtalálni: *Scoala monografi sociologice*. (A monografikus szociológiai iskola.) *Arhiva* . . . stb. 1936. (XIV. kötet.) Ezenkívül az *Arhiva* és a *Sociologia Romneasca* sok részfalu monográfiáját is közli.

Amint látható, jórészt ezeknek a forrásoknak ismerete alapján készítettük el dolgozatunkat. A kérdés magyar irodalmát *Venczel József* tanulmánya mind felsorolja. *Venczel József. A falumunka és az erdélyi falumunka-mozgalom*. Kolozsvár. 1935. *Erdélyi Tudományos Füzetek*.

78. szám. *Lükő Gábor* tanulmányát (*A román «monográfisták» munkamódszere*. Honismeret könyve. Budapest. 1935.) kivéve legtöbbször egy-két lapos kis beszámoló, könyvismertetés, vagy folyóiratszemle. Venczel József tanulmánya után jelent meg a *Korunk* című folyóiratban *Bányai Imre* tanulmánya: *A D. Gusti-féle román szociológiai iskola* (Kolozsvár. 1937) és *Ortutay Gyula: Magyar népismeret* c. kis könyve (Kincsesvár, 9. sz. Budapest. 1937.), mely néhány szót Gustiról is szól.

A monografikus szociológiát külföldön először Gusti egyik tanítványa, G. *Vlădescu-Racoasa* ismertette: *La sociologie en Roumanie* c. tanulmányával, mely a *Revue International de Sociologie* 1929. évi 1—2. számában jelent meg. Ugyanő írt a Román Szociális Intézetéről is: *L'Institut Social Roumain, XV. ans d'activité*. 1918—1933. Bukarest. 1933- Az *Arhiva* X. kötetében (1932. évfolyam) megjelent több mint ötszáz lapos monográfiái anyagot G. E. *Marica* ismertette a *Kölnner Vierteljahrshefte für Soziologie* 1933. évi 2. füzetében: *Dorfsoziologischen Untersuchungen in Rumanien*. 1930-ban a Lipcsei Szociológiai Intézet több ösztöndíjasát küldte Romániába, akik a *Runc*-i kiszálláson is résztvettek. Tapasztalataikról *Helmut Hause* és *Helmut Klocke* a *Zwiespruch* 1931. évi május 10-i számában közöltek beszámolót: *Volksbildung und volksforschung in Rumanien* címmel. *Helmut Hause* később részletesen is írt Gusti módszeréről: *Methode und Einsatz der Dorfschung in Rumänien* címen a *Zeitschrift für Volkskunde* 1938. évi (XLVII. kötet) 4. számában. (300—307.1.) *Gaston Richárd* a *Revue International de Sociologie* 1936. évi augusztusi számában az *Arhiva* XI—XIV. kötetét ismertette. Ugyanő az *Arhiva*-ban is írt egy tanulmányt: *La méthode sociologique en Roumanie, Voeuvre de Prof. D. Gusti*. (XIII. kötet 1936. évf.) A *Social Science Research Council* ösztöndíjasa, *Ph. E. Mosely* a *The Sociological Review. Journal of the Institute of Sociology*. London. 1936. évi áprilisi számában ismertette Gusti rendszerét: *The Sociological School of Dimitrie Gusti*. (A megnyilvánulások tárgyalása során tévesen jogi-közigazgatási és erkölcsi-politikai megnyilvánulásokról beszél, erkölcsi-jogi és politikai-közigazgatási megnyilvánulások helyett.) *Mosely* később a *Rural Sociology* II. kötetének 4. számában a *Sociologia Românească-t* ismertette: *A new roumanian Journal of Rural Sociology*. (1937. 457—465. 1) *Joseph S. Roucek* az *American Sociological Review* II. kötetének (1938.) első számában foglalkozik Gustival: *Sociology in Roumania*. C. *Bouglé* kérésére *Mircea M. Vulcănescu* az *Annales sociologiques*-ban (Serie A. Sociologie Générale III. füzet. 1938.) ismertette viszonylagosan elég bőven Gusti rendszerét s a monográfiái szociológia kiadványait: *Notes sur les publications de l'école roumaine de Sociologie*. C. *Bouglé* a *Centre d'Études de Politique étrangère* kiadásában megjelent kötet bevezetőjében foglalkozik Gustival: *Les convergences des sciences sociales et l'Esprit international*. Paris. 1938. *Leopold v. Wiese* is fenntartásokkal fogadta Gusti rendszerét. L.: *Der gegenwärtige internationale Entwicklungstand der Allgemeinen Soziologie. Reine und Angewandte Soziologie. Eine Festgabe Ferdinand Tönnies zu seinen achtzigsten Geburtstag*. Leipzig. 1936. Kritikai szempontjai miatt itt kell megemlítenünk *E. Speranpa-t* és *Petre Andrei-t*, akikre viszont már előbb utaltunk.

¹ *Dimitrie Gusti*: Sozialwissenschaften, Soziologie, Politik und Ethik in ihrem einheitlichen Zusammenhang. Prolegomena zu einem System. Berlin. 1909. — ² *D. Gusti*: Temeiurile teoretice ale cercetărilor monografice. *Sociologie Românească*. 1936. (I. évf.) 7—9. szám. 3. lap. Megjelent a *Cunoastere si acpune in serviciul napuni*. Bucuresti. 1939-II. kötetében is. — ³ *D. Gusti*: Egoismus und Altruismus. Zur soziologischen Motivation des praktischen Wollens. Különlenyomat a *Viertel-*

jahrschrift für wissenschaftliche Philosophie und Soziologie XXVIII. kötetéből. (1904.) — ⁴ *Traian Herseni*: Realitatea socială. Incercare de ontologie regională. București. 1935. 114. lap. — ⁶ *D. Gusti*: Introducere la cursul de Istoria filozofiei grecești. Etică și Sociologie. Iasi. 1910. 12. 1. Megjelent a *Sociologia militans. Introducere in sociologia politică*. București. 1934 kötetében is. — « *D. Gusti*: ugyanott, 14. 1. — ¹ *G. Vlădescu-Răcoasa*: La Sociologie en Roumanie. *Revue Internettónal de Sociologie*. 1929. évf. 1—2. szám. — ⁸ *T. Herseni*: Realitatea Socială... stb. 114. lap. — ». *D. Gusti*: Egoismus und Altruismus. Zur soziologischen Motivation des praktischen Wollens. I. h. 33. 1. — ¹⁰ *T. Herseni* egy helyt hivatkozik *Aristotelesre*, aki ezt a gondolatot szintén kifejezte s a *Politikából* idézi: «Az ember, ha nem tud, vagy nem akar beletagolódni a társadalomba, akkor nem tagja az Államnak, hanem vagy vadállat vagy Isten». — ¹¹ *D. Gusti*: Despre natura vietii sociale. *Cultura Romana*. Iasi. 1910. (VI. évf.) 17. lap. — ¹² *D. Gusti*: Temeiurile teoretice ale cercetarilor monografice. *Sociologia Romaneasca*. 1936. (I. évf.) 7—9. szám. 3. lap. — ¹³ *D. Gusti*: Despre natura vietii sociale. I. h. 17—18. 1. — ¹⁴ *D. Gusti*: Introducere la cursul de Istoria filozofiei grecești. . . stb. 13—14. lap. — ¹⁵ *D. Gusti*: Temeiurile teoretice... stb. I. h. 4. lap. — ¹⁶ *D. Gusti*: Introducere la cursul de Istoria filozofiei grecești. . . stb. 14. 1. — ¹⁷ *T. Herseni*: Vointet socială. *Sociologie Romaneasca*. 1937. (H- évf.) 146.1. — ¹⁸ *T. Herseni*: Realitatea socială. Incercare de ontologie . . . stb. 64—65. lap. — ¹⁹ *T. Herseni*: ugyanott, 66. 1. — ²⁰ *D. Gusti*: Despre natura vietii sociale. I. h. 19. 1. — ²¹ *D. Gusti*: Sociologia răsbiului. București. 1915. 87. s köv. 1. — ²² *T. Herseni*: Realitatea socială. Incercare . . . stb. 117—118. 1. — ²³ *T. Herseni*: *W. Sombartot* idézi: «Wirtschaft bildet einen Teil der Gesellschaft, ist Gesellschaft». *Nationalöconomie und Soziologie*. 1930. 10. 1. — ²⁴ *D. Gusti*: Sociologia monografică, știinta a realității sociale. București. 1934. 7. 1. Ugyanazt a *Sociologia militans. Introducere stb. és a Cunoastere si acune in serviciul napunii* I. kötetében is megtaláljuk. — ²⁶ *D. Gusti*: Realitatea, Știinta și reforma socială. *Arhiva pentru știinta și reforma socială*. 1919. (I. évf.) XII. 1. Megjelent a *Sociologia militans* . . . stb. kötetében is. — ²⁷ *D. Gusti*: ugyanott. I. h. XIV—XV. lap. — ²⁷ *D. Gusti*: Sociologia rászbiului. 87. 1. — ²⁸ *D. Gusti*: Realitatea, știinta și reforma socială. I. h. XII. 1. — ²⁹ *Z. Gusti*: Sociologia unitătilor sociale. *Sociologia Romaneasca*. 1936. (I. évf.) 6. szám. 3. lap. Megjelent a *Cunoastere si acune in serviciul napunii* II. kötetében is. — ³⁰ *D. Gusti*: Sociologia unitătilor sociale. I. h. 4.1. — ³¹ *D. Gusti*: ugyanott. I. h. 4—5.1. — ³² *T. Herseni*: Teória monografiei sociologice. București. 1934. 102. 1. — ³³ *D. Gusti*: Realitatea, știinta și reforma socială. I. h. XIII. 1. — ³⁴ *D. Gusti*: Le loi du «Parallelisme sociologique», comme loi d'équilibre social. *Revue international de Sociologie*. 1938. 1—2. sz. Románul is megjelent: Paralelism sociologie. *Sociologie Românească*. 1938. (II. évf.) és a *Cunoastere si acune in serviciul napunii*. II. kötetében. 42. 1. — ³⁴ *D. Gusti*: ugyanott. I. h. 44. 1. — ³⁵ *D. Gusti*: Realitatea, Știinta și reforma socială. I. h. XXX. 1. — ³⁶ *D. Gusti*: Realitatea, știinta și reforma socială. I. h. XIII. 1. — ³⁷ *D. Gusti*: Realitatea, Știinta și reforma socială. I. h. XIII. 1. — ³⁸ *D. Gusti*: Realitatea, știinta și reforma socială. I. h. XVII. 1. — ³⁹ *D. Gusti*: ugyanott. I. h. XII—XIII. 1. — ⁴⁰ *D. Gusti*: ugyanott. I. h. XV. 1. — ⁴¹ *D. Gusti*: Curs de etică. Idézi *T. Herseni*: *D. Gusti*, un sistem de sociologie, etică și politică. *Arhiva pentru știinta și reforma socială*. 1933. (XII. évf.) 218. 1. Ugyanazt franciául az *Arhiva* . . . stb. 1934. XIII. évf.-ban is megjelent. — ⁴² *D. Gusti*: Realitatea, știinta și reforma socială. I. h. XVI. 1.

— ⁴³ *D. Gusti*: Introducere la Istoria . . . stb. 21. 1. — ⁴⁴ *D. Gusti*: Realitatea, stiinta si reforma sociala. I. h. XVII. 1. — »». *T. Herseni*: D. Gusti, un sistem de sociologie, etică și politică. *Arhiva pentru stiintă, si reforma socială*. 1933. (XI. évf.) 219. lap. — ⁴⁶ *D. Gusti*: Sociologia monografica, Stiinta a realității sociale. București. 1934. 45—56. 1. és La monographie et l'Action monographique en Roumanie. Paris. 1937. 23—31. 1. — ⁴⁷ *T. Herseni*: Rostul monografiilor sociologice. *Sociologie Romanaesca*. 1936. (I. évf.) 12. 1. — ⁴⁸ *T. Herseni*: Teoria monografiilor sociologice. Bucuresti. 1934. 109 1. — ⁴⁹ A kutatás nagyüzemi megszervezésére jellemző, hogy a rendszerint egy hónapig tartó kiszállásokon: *Nerej-en* (Moldova. 1927. Harmadik kiszállás.) 41, *Fundul-Moldovei-en* (Bukovina. 1928. Negyedik kiszállás.) már 60, *Dragus-on* (Fogaras megye, Erdély. 1929. Ötödik kiszállás.) pedig 90 kutató vett részt. L.: *H. H. Stahl*: scoala monografiilor sociologice. *Arhiva pentru stiinta, si reforma sociala*. 1936. (XIV. évf.) — ⁵⁰ *H. H. Stahl*: Monográfia unui sat. Cum se alcătueste spre folosul Căminului Cultural. Bucuresti. 1939. II. kiadás. — ⁵¹ *T. Herseni*: Teoria monografiilor sociologice. Bucuresti. 1934. 109. 1. — ⁵² *T. Herseni*: ugyanott. 112—114. 1. — ⁵³ *Mircea M. Vucănescu*: Teoria si sociologia vietii economice. *Arhiva pentru stiinta si reforma sociala*. 1932. (X. évf.) 220. 1. — ⁵⁴ *T. Herseni*: D. Gusti, un sistem de sociologie, etica si politica. *Arhiva pentru stiinta si reforma sociala*. 1933. (XI. évf.) 215. 1. Ugyanaz az *Arhiva* . . . stb. XIII. évfolyamában is megjelent franciául — ⁵⁵ például *T. Herseni*: Teoria monografiilor sociologice. 135—143. 1. és *H. H. Stahl* közel 300 lapos munkaterve és kérdésgyűjteménye: *Monográfia unui sat. Cum se alcătueste spre folosul Căminului Cultural*. Cu o prefata de *D. Gusti*. Cartea Căminului Cultural 4. București. 1939. II. kiadás. — ⁵⁶ *H. H. Stahl*: Technica monografiilor sociologice. Bucuresti. 1934. — ⁵⁷ Az *Arhiva* . . . stb. X. (1932.) kötetében több mint 500 lapon találjuk az első feldolgozott falumonográfiai anyagot. Ezek a tanulmányok első ízben mutatták meg, hogy milyenek kell lennie egy falumonográfának. Az *Arhiva-haja*. ettől kezdve sorozatosan jelennek meg részfalumonográfiai a külön erre a célra kijelölt rovatban. (*Arhiva monografica*.) 1936-ban a *Sociologia Romanaesca* kizárólag a monográfiai anyag közreadása végett létesült. 1939-ben a XIV. Nemzetközi Szociológiai Kongresszussal kapcsolatban több falumonográfia kiadását vette az *Institutul Social Roman* tervbe. A kongresszus elmaradt s az ígért monográfiai közül csak egy jelent meg, a *Nerej-é* franciául: *Nerej, un village d'une région archaïque Monographie sociologique, dirigée par H. H. Stahl. Preface par D. Gusti. Institut de Sciences Sociales de Roumanie*. Bucureșt. 1939. III. kötet. (404+322+402.) 8°. A munka felosztása egyébként a következő: *Préface*. (D. Gusti. I. kötet. VII—XIV. 1.) *Introduction: Le problème du village archéologique*. (3—32.1.) *Le cadre cosmologique*. (35—106. 1.) *Le cadre biologique*. (107—224. 1.) *Le cadre historique*. (225—380. 1.) *Le cadre psychique*. (381—396. 1.) *Les manifestations spirituelles*. (Az egész II. kötet: 1—315.1.) *Les manifestations économiques*. (III. kötet, 13—242. 1.) *Les manifestations éthiques et juridiques*. (243—290. 1.) *Les manifestations administratives*. (291—298. 1.) *Les unités sociales*. (301—380.1.) *Proces et tendances sociales*. (381—386.1.) *Conclusions*. (387—396. 1.) Tömördek fénykép, rajz, táblázat és vázlat, különböző melléletek, térképek és grafikonok egészítik ki a köteteket. — ⁶⁸ «Les recherches monographiques sont prodigieusement fécondes dans leurs perspectives constructives et ont pour résultat final la science et la politique de la nation. (*D. Gusti*: La monographie et l'action monographique en Roumanie. 32. 1.)—⁵⁹ *D. Gusti*: Știința. Natiunii. *Sociologia Romanaesca*. 1937. 49. 1. — ^{59a} *D. Gusti*: ugyanott. I. h. 50. 1. —

- ⁶⁰ D. *Gusti*: Probléma Natiunii. *Arhiva. . .* stb. I. évf. 563. 1. —
⁶¹ D. *Gusti*: Stiinta Natiunii. I. h. 52. 1. — ⁶² D. *Gusti*: Sociologia
monografică, Stiinta a realității sociale. 45. 1. — ⁶⁸ D. *Gusti*: ugyanott.
70. 1. 1. sz. jegyzet. — ⁶⁴ D. *Gusti*: Miscarea monografies. *Sociologia*
Romaneasca. 1936. (I. évf.) 1. szám. 7. 1. — ⁶⁵ D. *Gusti*: ugyanott. I.
h. 7. 1. — ⁶⁶ T. *Herseni*: Rostul monografiilor sociologice. *Sociologia*
Romaneasca. 1936. (I. évf.) 1. sz. 15. 1. — ⁶⁷ *Petre Andrei*: Sociologia
generală. Craiova. 1936. 69. 1. — ⁶⁸ *Petre Andrei*: ugyanott. 70. 1. —
⁶⁹ *Petre Andrei*: ugyanott. 297. 1. — ⁷⁰ *Petre Andrei*: ugyanott. 297. 1.
— ⁷¹ *Petre Andrei*: ugyanott. 299. 1. — ⁷² *Eugeniu Sperantia*: Introducere
in Sociologie. I. kötet: Istoria doctrinelor sociologice. Kolozsvár.
1939. 468—469. 1. — ⁷³ *Eugeniu Sperantia*: ugyanott. 469. 1.

FIGYELŐ

POLITIKAI «MITHOSZOK» LÉLEKTANI GYÖKEREI.

I.

Ma gyakrabban hallunk beszélni a tömegekben szétterjedő «*mithoszok*»-ról. Mi e jelenség lélektani gyökere? Alig lehet más, mint az erősen bizonytalanná vált *politikai* lét-helyzet, azaz a főök *existenciális* tudatunk válsága. Normális időkben életünk sablonok szerint alakul. A társadalom több mint kilenczted része őseitől olyan egyéni élethelyzeteket örököl, hogy nem kell pályát «törnie», vagy választania. A földművelőcsalád gyermeke épúgy belenő egy öröklött életformába, mint a kereskedő, iparos, vagy tisztviselőcsaládé s kiki az öröklött útvonalon halad tova — lélektanilag lényeges az, hogy — a «*boldogítás*» tudatában. Ahogy megélték őseink, megélünk mi is — ez az uralkodó élethangulat a tömegek széles köreiben. Ezt az «általános élethangulatot» normális időkben alig zavarja valami. Van ugyan az utóbbi félszázadban bizonyos pályaválasztási ingadozás, mióta megeredt a városba özönlés, illetőleg megindult a faluból való menekülés. A városi, megszorodott *foglalkozási ágak* közt egyre nehezebb választani. Azonban nem minden foglalkozás jelent egy-egy *életformát*. Az emberek túlnyomó része megmarad a maga életformájában. Így az élet gondja, feszültsége csak arra terjed ki, hogy bizonyos célokat a legügyesebben, a legalkalmasabb módszerrel érjen el: az élet-gond csak «*methodikai jellegű*», az élet a módszerek kérdésévé válik, élettechnikává redukálódik. Ez a nyugodt, polgári élet-berendezés képe.

Lélektani szempontból ez azt jelenti, hogy előkelő szerep jut az ember «*instrumentális szervének*». (W. Stern): a pusztá intellektusnak, mely kívánt eredmény elérésére alkalmas okokat, eszközöket mozgósít. Az élet súlypontja az emberi észszerűség, racionalitás síkjára kerül.

Ez a sík egyébként az iskolázás és a tudomány síkja is: minden «*művelt ember*». lelki életében egyre nagyobb szerephez jut

a *racionális életsík*. «Észszerűen» cselekszünk, vagyis az *akarat is* hozzá van kötve a «számításokhoz», a szokványos racionalitáshoz. Ez a szabályos, nyugodt élet idillje: minden megy «simán», azaz észszerűen a maga útján. Nagyobb életkockázat nincs, csak «általános» életgond van bennünk. Nem kell aggódnunk *magáért a létért*, csak ennek többé-kevésbé megfelelő *módozata* lehet kérdés.

Egészen más az eset, midőn az idillikus, a nyugodt gondtalanság hirtelen megszűnik. Az élet bizonytalanságai belénk lopják az abnormális feszültséget, a «gyötrő» gondot: a létben-maradás aggodalmát. A politikailag kiélezett idők lelki életünk két másik síkját mozgatják meg, melyet *szubracionális*-nak és *szuperracionális*-nak mondunk. Egyik a közönséges racionális életsík alatt, a másik fölötté van. Hangsúlyozni szeretném, hogy tudományos lélektani téren egyiknek sincs ma még helytálló jellemzése. A racionálissal az *irracionalisat* állítják szembe; ezt kezdetleges problémafeltevésnek látjuk. Az is kezdetleges, ha a tudattal a nem-tudatot, avagy a «*tudatalattit*» állítják szembe.

Ez a fogalom is nézetünk szerint ama megrögzött féltudományos szokásnak köszöni a maga szerepét, amely szerint elégséges a világot két, egymással szembeállított részre osztani, s a felosztás úgy alakul, hogy egy pozitíve megjelölttel (x) egy megjelöletlen (*egyéb*, mint x) állítunk szembe: ez utóbbi fogalom (Kant terminusa nyomán) *limitatív* fogalomnak mondható. Ez utóbbi természetesen merő bizonytalanságban hagy bennünket, fogalmi tartalma van, de csak annyiban, hogy egy bizonyos x ki van belőle zárva. (A limitatív oldal néha pozitíve kitöltöttnek látszik. Ilyen a várossal szemben a «vidék» fogalma. Ilyen az az eset is, ha ezt mondjuk: ez nem állami, *hanem* «társadalmi». feladat; ez utóbbi a társadalom általános fogalmi köréből éppen az lesz, ami «egyéb, mint állam».) A fenti hármás életsík gondolata ezen a vonalon tör át, annak a tudatában, hogy ez csak indulás új probléma-felvétel felé.

Nem két, hanem három lelki életsíkunk van. A szubracionálisra sokszor mint az «ösztön» világára szoktak hivatkozni, a szuperracionálisra, mint az «ihlet» óráira.¹ A nagyon is gyarló köznapi nyelv olykor valakinek «érzéseire» hivatkozik (a «tudással szem-

¹ Vannak oly, közkeletű kifejezések, amelyek szintén a szuperracionális életsíkra utalnak, legalább is vonatkozásban vannak vele; ezek rendszeren a *nem logizálható* ismeretekre vonatkoznak, mint: meg-látás, intuíció, divináció, a lélek magasabb «szárnyalása» stb.

ben), midőn úgy nyilatkozik, hogy valaki (ösztönös) «érzései» által hagyta vezetetni magát és «érzései» a jövőt illetőleg jobbaknak bizonyultak, mint (észszerű, racionális) «következtetései». Intellektuális kultúránk s iskoláztatásunk általában odavezetnek, hogy lebecsüljük a szub-, illetőleg szuperracionális életsík jelentőségét, s csak annak tulajdonítunk súlyt, amit az ész fóruma előtt «igazolni» lehet; tendencia él bennünk, hogy az életben lehetőleg mindent racionalizáljunk.

Ám nem így a tömeg, mely létválságban érzi magát. Ez tudata mélyén meg-megrebben, hol félelemben vergődik, hol reményben sugárzik. Benne állandó és virulens elem a szub-racionális, néha a szuperracionális lelki élet síkja. S a tömegeknek sok tekintetben igazuk van.

Gondoljunk először is arra, hogy minő szerepet játszanak az életben a soha nem tapasztalt, egy étlen-jellegű «szinguláris» helyzetek. Ezt — nagyban — a politikus érzi ki az élet menetéből: «önerőben új» a helyzet, nem vagyunk képesek racionális lelki síkon annak lényegét elképzelni. Csak hasonlatokkal tudjuk kifejezni, milyen a helyzet, de a hasonlatok szövénnyével csak utalunk valamire, amit kimeríteni nem tudunk. Vakító példa erre a mai francia állam helyzete: egy állam, mely hadizónából, megszállott és szabad részből áll.¹ *Önálló* külpolitikát folytat, hadserege, flottája van, de fővárosába a kormány nem teheti be a lábát stb. Soha nem látott, szinguláris helyzet! (A «részleges megszállottság». racionális szkémája vajmi keveset mond.) Mit lehet ebben a helyzetben *tenni*?

Íme, ez a nagyméretű példa kicsinyben élénk áll közönséges élethelyzetekben is. Van számos olyan sajátos helyzet, aminek sajátosságát és lényegét csak «érezzük», értelmi fogalmakban azonban feloldani nem tudjuk. És ez az «érzett» helyzet éppen nem elméleti kérdés gyanánt lép fel, hanem *felszólítást tartalmaz az akarat számára*: most ezzel a különös alakulású helyzettel el kell bánni!

Különös körforgás indul meg a három lelki sík között; «elemezzük» a helyzetet, bele kívánunk látni a mélyébe, azaz megpróbáljuk azt racionalizálni. Megindul a publicisztikai irodalom, a közvélemény vitaáradata stb. Végre is azonban a felajzott akarat nem tud megnyugodni az intellektuális perlekedésekben; «érzi», hogy neki kell úgyis döntenie. Az akarat számára így lesz az első

¹ Ezt a cikket a szerző még október havában írta. *A szerkesztő.*

közelfekvő lépés: a *próbálkozás*. Ebben az a különös, hogy az akarat *nem vár*, nem hallgat az ész szavára, hanem így is és úgyis — akárhogy, de — megindul. Ez épp a próbálkozás. Ez esetben legtöbbször a szubracionális sík jut szóhoz; szokás mondani: válság esetén (t. i., amikor a helyzet épp szinguláris és kielemezhetetlen, nemcsak szokatlan) először az ösztönök szólalnak meg, illetőleg valakinek a «mélyebb természeté».; itt tűnik ki, hogy «kiben mi lappang»; levetjük a szokást, a sablonokat, az elgépiesedett hagyományok uralmát nem ismerjük el, mert ez lehetetlen. Azonban az ész sem marad tétlen: olykor azt kiáltja: *várjunk!*

Itt át kell egy percre térnünk a «várás» lélektanára. A várás épp ellentéte a próbálkozásnak, azaz az akarat gyors meglendülésének; a várás az akarat önfelfüggesztése. Mit jelent az ú. n. várás? Semmi esetben sem azt, amit az *elvárás*.

Egész kérdésünkben az forog szóban, hogy a múlt viszonyban van a jövővel¹ a jelenen át, és a jövő itt erősen bizonytalan, konkrét alakban «elképzeltetlennel». *Mégis tennünk kell valamit!* Amikor valamit várunk, akkor annak az elvárt ténynek vagy helyzetnek a körvonalait «már tudjuk», azaz racionalitásunk már valamiképp hozzáfért a jövő konkrét alakulásához, mégha a jövő (ami természetes) sablonos fogalmakban feloldhatatlan, szinguláris is. Valamiképp elképzeljük, hogy mi «fog» jönni. Ellenben vannak esetek, amikor a racionalitás egyáltalán nem fér hozzá a jövő konkrét alakulásához *és mégis van akaratunknak valaminő iránya*: ekkor jelenik meg lelki életünkben egy sajátzerű, alig kielemezhető elem, a remény, a reménykedés, a hit; e három szót egybevonva írjuk így: *hitképzet*.² Ezt képzetnek csak annyiban mondjuk, hogy mint a jelen valóságáról alkotott szemléleti kép: «érzéklet» nyomán, jelentkezik bizonyos «reprodukált tartalom», amely nem hűen adja vissza a jelent, mégis «színes» tartalom (a képzet labilis, színesen felújított — tehát nem elvont —, reprodukált, s egyben szelektált, elmásított szemlélet — *a jelenről*). A hitképzetnek pedig valaminő tartalma, és pedig labilis (olykor «csalóka»), de színes

¹V. ö. az érdekes problémacsirát: W. Sauer, Philosophie der Zukunft c. művében.

²Ezzel a pontosabb lélektani megjelöléssel kb. ugyanazt fejezzük ki, mint Le Bon (L'opinion et la croyance) a *croyance-szal*. A köznapi nyelv leginkább a *meggyőződés* szóval él, azonban ez szélesebb körre vonatkozik; pl. «meggyőződtem arról, hogy a házat jól megépítették».; a meggyőződés a racionális életsík körében is lefolyik. A hitképzet létrejöttében épp ez nem áll fenn.

tartalma van a még nem létezőről, a jövőről. *Ebbe a tartalomadásba lényegesen beleszól a lelki élet szuperracionális síkja.*

A hitképzet fogalmának felszínrehozatalával alighanem mélyebben bele kellett nyúlnunk a mai lélektani kutatás fogalmi hálózatába, s alighanem ugyanazt kell e ponton is látni, ami általában a tömeglélektan terén kiderült: nagyon sok eleme van a lelki életünknek, ami «irracionális», ami tehát — egy iskolás, elracionalizált lélektan számára eleve gyanús. Az élet elfogulatlan és széleskörű vizsgálata azonban nemcsak azt mutatja, hogy *van* hitképzet, hanem azt is, hogy ennek a társadalom életében *igen nagy* szerepe van. A lélektan, mely ma egyre inkább iskolákba, sőt kutatóintézetekbe szorul vissza és az élettől akaratlanul el is zárkózik, kénytelen a tömeglélektanból kiágaskodó, egyes fogalmakkal bővebben élni, mint eddig tette, még ha egyes, tömeglélektani fogalmak inkább csak utalások, mint pontos megállapítások is.

És itt utalnunk kell arra, ami a «karosszék-lélektan» előtt többé-kevésbé mindig idegen marad: a hitképzetek merőben a gyakorlati életsíkra tartoznak, az *akarat* világával állnak kapcsolatban. A hitképzetek¹ legközelebb állnak — *látszólag* — a fantázia kérdéseivel, a fantázia-képekhez. Gyakran szólnak erről a képzet-tartalomról, mint a «képzelet játékaról». Nem fejthetjük ki e helyen, csak épp röviden utalunk rá, hogy a képzelet tárgyaiban nincs lényeges szerepe sem az *idő* folyamatának, sem az *akaratnak*. A pusztá fantáziakép «lebeg» az időben, nem pedig lehorgonyoz.

Kérdésünk folyamán kiváltkép az akaratra utaltunk. Most már hivatkozhatunk Goethe egy zseniális lélekbe-pillantására; írja: «Jedes Bedürfnis, dessen wirkliche Befriedigung versagt ist, *nötigt zum Glaubem*. Ebben a rövid aforizmában az van, hogy amidőn akartunk valamit és kielégültünk, egy normális folyamat játszódott le. Azonban párhuzamos eset ellenkező előjellel is akad: akarunk, s egy szakadék tátong a kielégülés *előtt*. Nincs kielégülés. Ekkor az akarat *nem szereli le magát*, hanem a lélek ereje tovább

¹ Amennyiben itt szokatlan, új szóról van szó, fel kell hívnunk az olvasó figyelmét arra, hogy a *célképzet* szó már régen meggyökerezett az akarat lélektanában. *Célképzet* van az akarat *előtt*: ez az észszerű választás esetén fordul elő. Pl. utazni akarok, meg akarom látni pl. Páris. Ennek a célnak konkrét jellege van («Páris»), és jelen-színezte (Páris «megvan», csak oda kell jutnom). Amidőn pedig hitképzetéről van szó, akkor egy ismeretlen jövőbe hajózok ki, ott keresek valamit, amit magam előtt kellőképp *kiszíneztem*.

foszforeszkál: megmarad az akarat ereje, feszültsége, mint hit. Ez a hit az, amely áthidalja az előttünk tátongó szakadékot. A hit, íme, arra való, *hogy tudjunk folyamatosan akarni*. És ez a folyamatos akarás hozzátartozik minden ember életéhez. Nincs tehát ember hit nélkül.

Hitképzetek folyton foglalkoztatnak bennünket, amennyiben cselekvők és akarók vagyunk. A cél mindig a jövőben van, s a jövő — részben — mindig bizonytalan. És mégis szilárdan egy ily, bizonytalan jövő-pontra szegezzük erőinket, *mikor* akarunk. A jövő az akaró ember birodalma. Jól látja ezt egy nagyon dinamikus államférfi, kinek sajátos mondása ez: «Noi siamo sempre domani». (Mussolini). Az akaró ember a jövőben él, ebben áll a jelene.

Hogy a hitképzet minő szoros viszonyban van az akarral, kiderül egy összehasonlításból is. *Hitképzet* — a jövővel áll vonatkozásban: valami — úgy hisszük — jönni «fog». Egy másik, szintén a jövőre vonatkozó aktus: a *valószínűségi jóslás*. Azt mondja valaki: *hiszem*, hogy Japán mindig földrengéses terület «fog» maradni. Itt egy jóslás áll előttünk, amelynek nagyon erős a valószínűsége, ezért «hiszünk» a jóslásban. Viszont a földrengés merőben kívül áll az akarral, tehát a fenti mondatban nincs szó hitképzetről sem. Ha viszont egy japán politikus mondja a másinak: «*hiszem*, hogy Japán is rövidesen demokratikus irányba fejlődik», itt már az új kormányforma mint *gyakorlati lehetőség* szerepel, s ebben az akarat érdekelve van, illetőleg lehet. Itt van hitképzetről szó. A hitképzet tehát «felszólítást» tartalmaz az akarat világához, a valószínűségi jóslás nem.

Vegyünk egy példát a politikai lélektanból. A marxizmus is jósol: ez a híres «összeomlási elmélet»; azt helyezi kilátásba, hogy a szerinte velejében beteg kapitalizmus belátható időn belül össze «fog» omlani. Ezen felül, illetőleg éppen erre építve, egy hitképzet is megjelenik: a proletariátus diktatúrája. Ez is be «fog» következni; azonban ez már felszólítást tartalmaz a proletariátus akaratvilágához: a proletariátus törekedjék is arra, hogy megszerezze a megváltó fordulatot, a diktatúra teljességét. Itt a jóslás és a hitképzet összefonódik (a maga korában csodálatosképp «természeti törvényszerűségekre» hivatkoztak). Az egész proletármítológiában végre is hatalmas méretű, tömeglélektani jellegű *biztatás* van a proletárjövőt illetőleg. Ily *biztató* ideológiák találhatók a társadalom egész vonalán.

II.

A fent körvonalozott hitképzetek lehetővé teszik korunk szellemi válságának egyik oldaláról vett elemzését. Az általános helyzet bizonytalan és szerfölött kockázatosnak érzik a széles értelemben vett tömegek. Immár azt is érzik, hogy a régi élet sablonokkal nem nagyon lehet boldogulni, legalább is nem mindenütt, nem mindenben. Az idillikus és csendes életvitel merő álommá lett. A boldogulás megszokott ösvényei bizonytalan talaj részeknek bizonyulnak, süppedős az út. Beköszönt az új idők lelki háttere: egyre kevesebb lehetőségünk van a puszta racionalitás síkjára helyezkedni, a racionális útvonalak megkeskenyednek. Tehát? — *akarni kell*, mint láttuk, a «próbálkozás» szubracionális (ösztönös) módjain. Ez a próbálkozás azonban ma és most merőben más helyzetet talál, mint aminőt az egyéni élethelyzetekben az egyén szokott maga előtt látni. A helyzet végtelenül bonyolulttá lett, sőt — a helyzet nagy perspektívát tár fel a távol jövő felé.

Egész természetes az, hogy száz- és százezren vannak, akik a mai helyzetre úgy reagálnak, hogy minden távoli jövő-változás lehetőségét tagadják, s mereven állítják (önmaguknak), hogy végre is «minden úgy lesz, ahogy volt». Ezek: a dogmatikusok, a múltba visszamenekülőök. Ezek szektájával nem sok foglalkozni valónk van. Minden kor hemzseg olyanoktól, akik *hisznek* abban, hogy semmi sem «fog» változni lényegében.

A széles, nagy tömegek azonban nagyon is érzik a változások sodró erejét, érzik, hogy *lehetségesek* nagyarányú változások is. Mindaddig, amíg valaki *csak nézője* a világváltozásoknak, megmarad azon rögzött szokása mellett, hogy a maga racionalitásának síkjára vetítse az eseményeket, illetőleg változás-lehetőségeket. Mihelyt azonban *benne* sodródik a veszélyesen hullámzó árban, saját korában, fellép a *létveszély* tudata — a tömegeknél az állandóan készenlétben van —, megindul benne a racionális lelki élet síkjának *kettős* kitárulása: a szubracionális és szuperracionális sík felé. Az első síkon egész skálája játszódik le a *szorongás* sokféleségének (megdöbbenés, aggodalom, félelem stb.), a második síkon pedig felcsillannak bizonyos remények; röviden szólva: a «hátha így és így lesz» ígérete. Mindenki «kiolvas» valamit a tények láncolatából, kezdi összefűzni a tényeket a maga élethelyzetével («kombinál»), s megindulnak a maguk (néha eltitkolt) akarat hullámzásai.

Ilyen helyzetben kell akarni. És hogy akarhassunk, kellenek jövőről alkotott képek, hitképzetek is.

Ezek a hitképzetek néha egész vegetációt alkotnak a jelen politikai helyzet «megoldása» köré rakódva: *politikai hitvilág* keletkezik, amely hódító körutakat tesz többé-kevésbé széles körökben. Ezek azok, amelyeket *modern (politikai) mithoszok*-nak mondhatunk.

E mithoszoknak sajátosképen ma nagyon is értelemhez szóló jellegük van, hiszen alkalmazkodnak az iskolázott emberek neveltetéséhez: gondolkoztatnak és gondolatokat sugallanak, valamint «következtetésekkel» állanak elő. Legbelsőbb lényegük azonban egy akarathoz szóló «tan», mely nem más, mint egy új jövő előkészítése az *akarathoz* síkján. Nem pusztán, köznapi propagandáról van itt szó, hanem távolabbi jövő perspektívájának megnyitásáról, *jövő-előkészítésről* a lelkekben. Propagatív íze is lehet a dolognak, azonban a modern, intellektuális mithoszokban van mindig valaminő komoly előretörés, vágy egy életprobléma komoly megoldására.

Sajátságos ezeknek a hitképzet-szövevényeknek (mithoszoknak) a társadalmi, főképp tömegelektani funkciójuk; e kérdés részletezése nem tárgya rövid probléma-jelzésünknek, de röviden utalunk rá. 1. A hitképzetek relatíve állandóak, így *tartósan* lekötik a széles tömegek figyelmét. Gyakran van dogmaszerű állandóságuk. 2. Valaminő *ígéretet* szoktak tartalmazni a jövő — a «kibontakozás» — irányára vonatkozólag, s ezzel tömegelektani mozgató — nemcsak «beirányító» — erejük van; reményt keltenek, sőt bizonyos hősi önbeállítódást hoznak létre. 3. Magasabbrendűségét sugallanak és közösségi összeforradásra intenek. Így van bizonyos érületsugalló hatásuk is. 4. Nem tartalmazzak a mithoszok konkrét, *élettechnikai «programmot»* (csak «elveket»), mégis ilyennek színében — «programmszerű kibontakozásnak». — tűnnek fel. A tömegek «hisznek» a programmban, s hajlandók is cselekedni, azaz — ami lényeges — a tömegek passzivitását a hitképzetek aktivitásra váltják át.

Kiüzhetetlenné ezek a mithoszok. Nem pusztán a dantázia játékai. ezek, nem «gyermekes képzelgések», hanem komoly életvalóságok, sőt a legsúlyosabb politikai erők közül valók. A politikának nem pusztán múltó fellegei, hanem a politikai élet «állótökét», amelyek tehát fundáltak: egész politikai «rendszer» (vagy «ideológiát») lehet belőlük felépíteni. . .

Régivágású politikusok rázzák a fejüket s könnyen rámondják: modern idők bolondságai; avagy: ezek is csak «hangulatok» (eo ipso múltékonyak). Következtetésük az, hogy nem kell komolyan venni ezeket. Aki azonban kiérzi, hogy itt sokmillió tömegeknek megrettenéséről és létbizonytalanságuk *reális* fokozódásáról van szó, az érti, hogy reagálniok kellett a tömegeknek *is*. S az új helyzetben nem várható, hogy a tömegek felülről egyszerűen megváltó parancsszóra lessenek.

A feszültség az életben van, nemcsak a képzeletben, avagy a múltó hangulatban. Problémákat adott fel az élet, tehát meg kell oldani. A megoldás *első*, imbolygó kísérletei ama «mithoszok», azaz jövőt illető hitképzetek. Mi sem természetesebb, mint az, hogy a megoldás utolsó lépése a mithoszokon *túl* következik. A mithoszokat megoldásnak nézik maguk a tömegek. Az igazi politikai elit pedig — csak szimptomákat lát bennük.

Dékány István.

AZ AKADÉMIÁKRÓL.

Az, amit ma általában politikai vagy államcélú nevelésnek és oktatásnak hívnak, távolról sem olyan gondolat, mint amelyet annyiszor kell felfedezni, mint ahányszor az érdeklődés feléje fordul, vagy egyesek annak érdekében szót emelnek.

A különbség a régebbi és az újabb idők és szempontok között mindössze abban mutatkozik, hogy a középkorban a fejedelem, a maga államának szolgálatára maga képezte ki az erre alkalmas személyeket. Főként előkelőbb, nemesi származású alattvalói sorából választotta őket. Ezért hívták az ilyen különleges szolgálatra előkészítő külön iskolát Erdélyben udvari iskolának (*Schola Aulica*), Bécsben apródiskolának (*Pagerie*), Németországban fejedelmi iskolának (*Fürstenschule*), később általában nemesi kollégiumnak (*Convictus Nobilium*). Ezek az iskolák nevelőintézetek voltak, amelyek a maguk idejében és a maguk módja szerint, a felmerült szükségleteknek megfelelően, államcélú nevelést és oktatást nyújtottak azoknak, kiket a fejedelem a maga és az állam magasabb szolgálataira kiválasztott, nem az egyházi és városi nyilvános iskolákban képeztetett.

Az elmondottakból természetesen következik, hogy ezeknek az államcélú iskoláknak és intézeteknek sem nevelési, sem pedig tanítási módja nem volt azonos azon iskolák rendszerével, amelyek bejáró tanulók számára nappali használatban voltak;

még azokéval sem, amelyeknek tanulói az iskola épületében kaptak otthont és ellátást. Azok az iskolák, melyeknek tanulói az iskolába csak tanulni jártak, vagy az iskola tápintézetében laktak abból a célból, hogy oda járhassanak, egységes tanmenettel bírtak és egységes igazgatás alatt állottak; az udvari és nemesi kollégiumokban felállított különleges célok az általánostól eltérő oktatás és nevelés anyagát és módszerét írták elő. Innen van az, hogy a középkortól kezdve a legújabb időkig olyan gazdag irodalma van a fejedelmek szolgálatára és az állam vezetésére kiválasztottak nevelésének, hivatásukra vonatkozó előkészítésüknek. Ha valaki vállalkoznék rá, a vonatkozó bőséges irodalom alapján részletesen megírhatná annak a gondolatnak a történetét, hogyan igyekeztek a politikai érvényesülés magasabb színvonalai felé törekvő államok a maguk embereinek a legjobb nevelést, a maguk országainak a legjobb irányítást biztosítani.

Ilyen államcélú nemesi kollégiumot állított fel 1581-ben Báthory István erdélyi fejedelem Kolozsvárott, Pázmány Péter 1619-ben Nagyszombatban, Pázmány tanítványa, Széchenyi György esztergomi érsek 1687-ben Budán. Pázmány egyenesen abban jelölte meg a nagyszombati kollégium célját, hogy midőn annak növendékei «majd érett korba jutnak, a haza támaszaivá és díszivé legyenek», Széchenyi célkitűzésében már ott találjuk az államcélú nevelés gondolatát: *ut ad obsequia Regni qualificatae personae instruantur*. Széchenyi az általa Nagyszombatból Budára áthelyezett nemesi kollégiumnak az *akadémia* nevet adta és elkülönítette azt a nyilvános iskolák rendszerétől, amelyet követő tanintézetet egyébként ő maga is létesített. A Pázmánytól alapított és *akadémia* elnevezéssel Budán felállított intézet nem egy tekintetben érdemel figyelmet; többek között azért is, mert az alapító nemcsak a nemesek, hanem a polgárok és jobbágyok rendjéből is válogatta ki azokat a tehetséges ifjakat, akik a magyar királyság magasabb tisztviselői karába léptek. Széchenyinek ez az eljárása tehát korunkhoz nagy mértékben közelebb hozta az államcélú nevelés intézményét, mert az a külföldön akkor még mindenütt csak egyes kiváltságos osztályok előtt állott nyitva.

Nem kétséges, hogy ez a budai *akadémia* is buzdítólag hatott akkor, mikor a török háborúk befejezése és az ország felszabadítása után az országgyűlés rendjei állástfoglaltak «a jobb nevelés és oktatás érdekében az ország közjavára, «mint ezt az 1715: LXXIV. §, az 1723: LXX., az 1741: XLIII. § mutatták. Feltehetőleg arra is, hogy a rendek ilyen jellegű tanintézetet láttak az 1740-ben fel-

állított egri joglíceumban, mert azt az 1741: XLIV. §-ban elismerték és a királlyal is elismertették. Nem kételkedhetünk abban, hogy a rendek ezzel olyan intézetet kívántak megjelölni, melyet az áltatok elképzelt közszükséglet kielégítésére alkalmasnak tartottak.

Mária Terézia konkrét javaslatot kért a rendektől hangoztatott követelések közelebbi megjelölése végett és így állította fel a királyné, az 1742-ben kézhezvett felterjesztés alapján, 1749-ben, Bécsben és nem Budán, Magyarország helyett az egész Habsburg Birodalom érdekeit szolgáló Teréziánumot, helyesebben egy magyar mintára *akadémiának* elnevezett nevelőintézetet (*Collegium Theresianum*, később *Theresianische Akademie*). Így a magyar rendek nemcsak az általuk kívánt államcélú *akadémia* felállításától estek el, hanem az erre szánt magyar alapokat — így a báttaszéki apátság jövedelmeit is — a bécsi Teréziánum részére, tehát arra kellett átengedniök, hogy a magyar állam helyett a Habsburg Birodalom céljaira képezzenek ki magyar növendékeket.

A magyar közvéleménynek távolról sem titkolt csalódása folytán Mária Terézia több magyarországi nevelőintézetet kitüntetett azzal, hogy nekik a Teréziánum elnevezés használatát engedte és hogy kivette őket a nyilvános iskolák helyi igazgatása alól.

A szenvedett sérelem megfelelő orvoslását azonban csak a budai Teréziánumnak 1777-ben elkövetkezett felállítása jelentette. Az intézet ugyanis nemcsak nevében viselte az 1741—42. elgondolás nyomait, mert *Academia Nobilium Regni Hungariae* nevet kapott és az egész országra kiterjedő hatását engedte sejteni az elnevezés, hanem a kortársak maguk is a bécsi Teréziánum társintézetét látták benne és már 1779-ben annak részére igényelték a bécsi akadémia magyar alapjait. II. József a követelést csak úgy tudta megghiúsítani, hogy 1784-ben az összes konviktusokat megszüntette. A bécsi akadémiát 1791-ben újból visszaállították s az tovább élvezte a magyar alapokat, de azokat már nem lehetett a budai részére követelni, mert ez utóbbit nem állították vissza.

Az államcélú nevelés gondolatának az államcélú oktatás intézményében való megmentésére az egri joglíceumnak egyik volt tanítványa, Ürményi József vállalkozott és így fűződik az ő nevéhez a jogi oktatás reformjának az a kodifikációja, melyet az 1777-ben kiadott *Ratio Educationis*-ban, a budai egyetemnek és a katolikus tanulmányi alapnak 1780-iki alapítóleveleiben még Mária Terézia

idejében megtalálunk. A *Ratio Educationis*, a budai egyetem és a katolikus tanulmányi alap alapítólevele ebben a tekintetben összefüggő egésznek alkot és mint ilyen bírálendő el.

A *Ratio Educationis* tanulmányi ügyekre vonatkozik és rendelkezéseit alább ismertetjük. — A budai egyetem alapítólevele azért fontos, mert a legfelsőbb elhatározás azzal kapcsolatban szervezi meg a kellően ellátott magyar Teréziánomot és annak az egyetemmel együtt a budai királyi palotában biztosít elhelyezést: *Universitatem cum Nobili Juventus Collegio, nomine nostro insignito atque per Nos liberalissime fundato eidemque in iisdem Regiis Palatiis felici nexu copulavimus.* — A tanulmányi alap alapítólevelének fontosságát az adta meg, hogy a *Ratio Educationis*-ban megjelölt ismeretanyagok előadását nemcsak a budai egyetemre korlátozta, hanem annak túlzúsóftóságát előidézni nem akarván, öt *akadémiát* állított fel: a dunáninnenit Nagyszombatban, a dunántúlit Győrött, a tiszáninnenit Kassán, a tiszántúlit Nagyváradon és egy horvátországit Zágrában. Ezek az *akadémiák* az alapítólevél értelmében a budai egyetem leányintézetei — *ipsius Universitatis quadamtenus filiae* — voltak, tehát jellegük és így céljuk sem az egyetemtől való különbségre, hanem a vele való egybetartozásra volt építve.

Célkitűzésük még jobban érdekel bennünket, mert az alapítólevél ugyanazt írta elő nekik, amit az államcélú bécsi és budai Teréziánom szem előtt tartottak: *(ut) juvenus se pro omnigenis statibus et officiis aptam reddere valeat.* A királyné azzal adott nagyobb nyomatókat az új intézeteknek, hogy azokat a maga védelme alá vette és őket királyi *akadémiákká* nyilvánította. Ezek alapján tehát azt kell mondanunk, hogy a budai egyetem, a budai Teréziánom és az ugyanakkor megalapított öt királyi *akadémia* intézményesen és szervesen is egybetartoznak.

Az egybetartozás alapját az a közös cél adta meg, hogy ezek az intézetek az országgyűlésektől 1715 óta rendszeresen hangoztatott követelést, a magyar államcélú nevelés és oktatás követelményeit kielégítsék.

Itt tehát a magyar államcélú és politikai nevelés kodifikációjával állunk szemben, nem pusztán iskolák reformjával; nagy politikai és állami érdekekkel és szempontokkal, nem pusztán pedagógiai elgondolásokkal.

A reformnak így elkészült kodifikációja folytán különbség állott elő az idegenből átültetett és idegen szabályokhoz ragaszkodó egyetemi rendszer és a magyarországi közszükséglet folytán életre-

hívott intézmények között. A különbség leginkább abban nyilvánult meg, hogy az egyetem általánosan elfogadott elméleti anyagot, a magyar kodifikáció pedig emellett a magyar közszolgálatban szükséges és a magyar politikai közéletben megkívánt ismereteket írt elő.

Ürményi Józsefnek, a reform egyik megalkotójának, kinek méltó életrajzát, sajnos, nélkülözzük, meg kell állapítanunk azt a nagy érdemét, hogy felismerte a kor szükségletét. Nyugodt fejlődést biztosított az egyik oldalon az egyetemnek elméleti és tudományos munkája, másikon a magyar nemzet politikai nevelése, a nagy nemzeti reformok és reformkorszakok előkészítése számára. Mert az 1790—91. országgyűlés, az 1790-tól 1848-ig terjedő korszak, az 1867-iki kiegyezést megalkotó magyar nemzedék politikailag iskolázott széles magyar társadalmi réteget mutat, amely az Ürményi-féle reform nélkül nem gazdagíthatta volna történelmünk és az európai történelem fényes lapjait.

Korántsem fog ez állítás merésznek látszani akkor, ha hozzátesszük, hogy a magyar *akadémia* intézményének Zágrábba átültetett intézete alakította ki a horvát nemzeti és politikai öntudatot. Nem akkor, ha hozzátesszük, hogy a magyar *akadémiák* szervezetét nem kisebb ember vette át, mint Napóleon császár — az 1806-iki törvény szerint «*académies et lycées font partié de l'Université*». — és hogy Franciaország ezt a rendszert a mai napig megtartotta. Nem akkor, ha megemlítjük, hogy az 1790—1848. korszak magyar vezetőrétege nagyrészt a magyar *akadémiák* hallgatóiból került ki és talán legkevésbé akkor, ha figyelembe vesszük, hogy a bécsi kormányzat 1850-ben azokat a politikai jellegű és nemzetközi vonatkozású, a külvilág állam- és jogrendjét megismertető tárgyakat törölte a magyar jogi oktatásból, amelyek a vezetésre hivatott magyar nemzedékeket a politikai vezetésre alkalmasokká tették.

A bécsi kormány csak egyetemi rendszert ismert, mert a *jogakadémia kizárólagosan magyar intézmény volt*. A jogakadémiákat meghagyta ugyan, de abból a szempontból bírálta el, hogy egyetemekké fejleszthetők-e vagy nem. Ez a szempont nem ellenkezett az Ürményi-féle kodifikáció szellemével, mert a jogakadémiák az 1780-iki legfőbb rendelkezés szerint is az egyetem leányintézetei voltak. Azáltal azonban, hogy az egyetemet az akadémiák fölé emelte, gyengítette azt a viszonyt, amely az egyetemek családjában volt — az akadémiák Magyarországon az általános felfogás szerint a kisebb külföldi egyetemek szerepét vitték —, az anya és leánya, külföldön a nagyobb és kisebb egyetemek között. Az az előny tehát, amit a zágrábi horvát és a nagyszombeni szász jog-

akadémiára nézve az egyetemmé való szervezés ténye és szándéka jelentett, kérdésessé tette azoknak a jogakadémiáknak a sorsát, amelyek az egyetemmé való szervezés terén hátraszorultak, saját hibájukon kívül, kedvezőtlen körülmények folytán attól elestek.

Amint a politikai és nemzetközi vonatkozású történelmi és államjogi tanulmányszakok törlése folytán a magyar jogi oktatás 1850-ben államcélú jellegét elveszítette, ugyanígy lett a Budán felállított magyar Teréziánium megszüntetése (1784) óta egyedül működő bécsi Teréziánium azzá az akadémiai jellegű nevelőintézeté, mely a Habsburg Birodalom számára magyar ifjabból, magyar alapok felhasználásával képezett, alkalmas és politikai szakismerekkel bíró magasabb tisztviselőket és politikai vezetőembereket. Ennek a körülménynek a fontosságát mi sem mutatta inkább, minthogy a Habsburg Birodalomban 1861-ben kiadott osztrák öszbirodalmi alkotmánylevelet Schmerling Antal államminiszter alkotta meg, aki 1865-től 1893-ig a bécsi Teréziánium élén állott. Tanácsadója pedig Lustkandl Vencel cseh államjogász volt, ki az intézet magyar növendékei előtt megtartott előadásai alapján írta meg 1863-ban az osztrák-magyar államjog kézikönyvét, mely a magyar állam külön jogi személyiségét homályba burkolta.

Egy pillanatra meg kell állnunk az 1850-iki reformnál, mert az a magyar jogi oktatásból törölte mindazokat a történelmi, államjogi és nemzetközi vonatkozású tárgyakat, melyekből a vezetésre hivatott magyar nemzedékek a külső világot megismerték. Miután a budai Teréziániumnak 1784-ben történt feloszlatása óta Magyarországnak államcélú nevelőintézete nem volt, 1850 óta pedig sem az egyetemek, sem az akadémiák nem nyújtottak politikai szakismereteket, megszűnt a gondoskodás a politikai nevelés szükségletének kielégítéséről.

Hozzá kell tennünk, hogy a bécsi kormány nem volt ellene a jogakadémiák intézményének, mert az 1851 augusztus 16-iki legfelsőbb elhatározás Kolozsvárott és Nagyszébenben állami jellegű akadémiák felállítását engedélyezte. A vegyes tanyelvűnek tervezett kolozsvári jogakadémia nem nyílt meg, de Szebenben megnyílt a német tanyelvű jogakadémia, mert a szászok abban reménykedtek, hogy az idővel szász egyetemmé alakulhat. Erre az erdélyi román emigránsok az aldunai Romániából indítottak akciót egy román egyetemnek a határhoz közeleső Brassóban való felállítása iránt (ezért alakult a Transilvania nevű egyesület). Az első ilyen kísérletet a krími háború kitörése akadályozta meg, a másodikat a kolozsvári magyar egyetem alapítása; a kormány

1868-ban a kolozsvári jogakadémiától kért javaslatot. E jogakadémia 1863-ban nyílt meg és 1872-ig működött.

Nem kis csalódást hozott az 1867-iki kiegyezés, mert az, kinek Ürményi vívmányait vissza kellett volna állítania, Eötvös József báró, centralista felfogásával az 1850-ben bevezetett elméleti egyetemi rendszer oldalán állott és ezen az úton hajlott el azon idegen felfogás felé, hogy az *akadémiák*, mint az egyetemenél alsóbbrendű, az egyetemi rendszer fejlődésének útjában álló intézmények mellőzhetők. Eötvös felfogását követte munkatársa, Trefort Ágoston, majd az egyetemi rendszer kebeléből már támadásba ment át nagykészségű szellemi örököse, Concha Győző professzor, kinek szemében a jogakadémiákra már csak az egyetemekké való fejlesztés vagy az elsorvadás alternatívája várapozott.

Így történt, hogy egyes jogakadémiáknak egyetemekké történt fejlesztése — Kolozsvárott 1872-ben, Zágrábban 1874-ben Pozsonyban és Debrecenben 1914-ben, Pécsen 1921-ben — azt a látszatot keltette, hogy az egyetemi rendszer kizárólagosságra emelkedett. A kolozsvári menekült egyetemnek Szegedről történt távozása után, 1940-ben Szegeddel olyan város kapott egyetemet, amelynek addig jogakadémiája nem volt. Megerősítette a kizárólagosság látszatát az, hogy egyes jogakadémiák az idegen megszállás következtében megszűntek. és bár az eperjesi evangélikus jogakadémiát egyháza Miskolcra mentette át, az egi katolikus joglíceum és a kecskeméti református jogakadémia megmaradtak, a három felekezettől fenntartott jogakadémiákkal szemben a tanulmányi alap már nem állította vissza 1940-ben a felszabadult Nagyvárad jogakadémiáját és ezzel a királyi jogakadémiák intézménye megszűnván, az állam költségvetésileg -már nem volt érdekelve az akadémiai oktatás szerveinek fenntartásában, illetőleg helyreállításában.

A kolozsvári magyar egyetemet visszaállító 1940: XXVIII. t.-c. indokolása a jogakadémiákkal kapcsolatban azt állapította meg, hogy «a jogakadémiák kérdésének rendezése az országgyűlés képviselőházának közoktatásügyi bizottsága által az 1883. évben összehívott szaktanácskozás óta megoldásra vár». Ezzel elismerte, hogy a hivatkozott megoldás nem következett be.

Hozzátette azt is, miszerint nem osztja azt a nem hivatkozott «szakköröknek és a közvéleménynek tekintélyes részében». kialakult felfogást, hogy «eredményes és kellő színvonalú jogi oktatás csak az egyetemen lehetséges, tehát a jogi oktatást az egyetemekre kell korlátozni».).

Ha előzetesen azt is mondom, hogy «az egyetemi jelleget és az egyetem működésének sikerét nem a karok száma határozza meg», mert «külföldi államokban nem egy olyan egyetem áll fenn és örvend tudományos tekintélynek», amelyen egyes karok nem működnek, úgy ez a megállapítás egyben olyan következtetésre nyújt alapot, hogy a jogakadémiák mint csonka egyetemekként működő jog- és államtudományi karok megmaradhatnak, ha egyébként az előírt feltételeknek megfelelnek.

A hivatkozott indoklás tartózkodott attól, hogy akár az állam, akár az állami kezelésben levő katolikus tanulmányi alap költségvetése részéről az idegen megszállás alatt megszűnt kassai állami és nagyváradi királyi jogakadémiák helyreállítása felől nyilatkozzék.

Ugyanakkor azonban határozott formában foglalt állást amellett, hogy «eredményes és kellő színvonalú jogi oktatás csak az egyetemen lehetséges, tehát a jogi oktatást az egyetemekre kell korlátozni». Nyilvánvaló, hogy ez a kijelentés nem a már megszűnt állami és királyi jogakadémiákra vonatkozott, mert azoknak fenntartó és ellenőrző hatósága ez indokolást adó főhatóság volt, mely a bennük folyt jogi oktatás eredményességéről, annak színvonaláról maga gondoskodott.

Az akadémia fejlődését már az 1780-iki alapítólevél biztosította, mikor őket az egyetem leány intézeteinek nevezte. A kormányzat ebben a szellemben minősítette át őket 1874-ben jog- és államtudományi karokká és adta meg nekik 1911-ben azt a jogot, hogy a dékáni rendszerre áttérhetnek. Ilyen értelmű gondoskodás fejlesztette egyetemekké azok társintézeteit, a kolozsvári, zágrábi, pozsonyi, debreceni és pécsi jogakadémiákat, míg ennek lehetőségétől Kassát és Nagyváradot az 1918-ban elkövetkezett idegen megszállás fosztotta meg.

Hiányos lenne a fejtegetés, ha nem emlékeznénk meg arról, hogy Csáky Albin gróf miniszter 1889-ben, az 1777—80. reform alapján, az akadémiai oktatás és nevelés egész problémáját meg kívánta oldani, kapcsolatban a jogi oktatás reformjával.

A jogi oktatás terén gondoskodni kívánt azoknak az ismereteknek az előadásáról, melyekről az 1777—1848-ig fennállott tanulmányi rend gondoskodott, de amelyekről azóta nem történt gondoskodás. Arra gondolt, hogy a jogakadémiákat egyetemekké fejleszti, felújítván a régi közösséget az egyetem és az akadémiák között. Végül az akadémiai nevelés terén, az országgyűlések karöltve, tehát a régi országgyűlések kívánalmaiba és a régi eljárásba

kapcsolódva, országos nevelőintézetet alapított (1889. Ferencz József Nevelőintézet); az alapítás az uralkodó nevét viselte és a Teréziánium néven ismeretes bécsi *akadémia* mintájára, a régi magyar országgyűlések kívánságának megfelelően, az államcélú nevelés magyar akadémiájává lett. Lényege éppen úgy, mint a bécsi Teréziániumnak, abban állott, hogy a nyilvános iskolák igazgatásából kivételt. Az 1777—80. reformok szellemében, mint az egykori budai Teréziánium (az *Academia Nobilium Regni Hungariae*) utóda, ez is, az akadémiákkal együtt, az egyetem intézményéhez került közelebb, saját tanmenettel bírt, országos jellegű nevelőintézetként alakult meg. Olyanná, amelyet fennállásától kezdve a bécsi Teréziánium jogutódjának tekintettek. Helyiséget, az 1780-ban kibocsátott királyi rendelkezés szellemében, a tanulmányi alap adott neki.

Ha ezek után a vonatkozó kutatás azt állapítja meg, hogy az egyetemi rendszer és a középfokú iskolák igazgatásának kizárólagossága szellemében a jogakadémiák éppen úgy, mint az országnak egyetlen akadémiai jellegű nevelőintézete, addigi jellegükben megszűntek, még mindig marad valami, amit Csáky Albin elgondolásával kapcsolatban figyelembe kell vennünk. Nem más ez, mint az 1777—1848-ig fennállott jogi tanulmányi rend alapján tanított azon politikai, államjogi és nemzetközi vonatkozású szakismereteknek a magyar jogi oktatás rendjébe való visszahelyezése, amelyeknek tanítását az 1850-iki reform megszüntette és amelyeknek tanítását az 1867-ben hivatalbalépett kormányzat teljes egészében vissza nem állította.

Ha ezek az ismeretek formálták azokat a magyar nemzedékeket, melyek a magyar történelem lapjait az 1790—1848. reformországgyűlések, a nemzeti megújulás és a kiegyezés idején, a 60-as évek végéig, fényesekké tették, akkor azt is hozzá kell tennünk, hogy ezeknek az ismereteknek az egyetemet végzetteknel is tapasztalható, ijesztő arányban növekvő hiánya, ennek folytán a külső világ megismerésének kizárása folytán a magyar közvélemény tájékozatlanul és tehetetlenül sodródott azon katasztrófa felé, amelyet Mohács után Trianon jelentett.

Ezeknek az ismereteknek a magyar jogi oktatásba való visszahelyezése az utolsó szál, mely bennünket az akadémiai nevelés és oktatás múltjához fűz. Ez az, amely visszavezethet bennünket azokhoz a nemes hagyományokhoz, melyeknek útjáról letértünk: a magyar nemzet fennmaradását előmozdító, államcélú magasabb nevelés és oktatás kérdésének rendezéséhez.

VITA A TÁRSADALOMFILOZÓFIÁRÓL.

Egy októberi estén, félhétől nyolcig, pontosan az elsötétítésig vitát rendezett a Magyar Filozófiai Társaság «a társadalomfilozófiáról». A vitautulást a Társaság a Székesfővárosi Szabadegyetemmel «karöltve» tartotta, ami ebben az esetben azt jelentette, hogy négy-öt filozófus és vagy százfőnyi teljesen heterogén tömeg, főképen művelődni vágyó női hallgatóság ült össze a «vitára», amely egyrészt megfelelő készütségű hozzászólók, másrészt idő hiányában (2 percre maximálta az elnök a felszólalások tartamát) bizony nem tudott kialakulni. Az est tanulsága tehát nem annyira a társadalomfilozófia szüksége, jogosultsága és feladatai tekintetében kiérlelt tanulságokban, mint inkább abban szűrhető le, hogy a nehezebb természetű ismeretelméleti kérdések megvitatása különösen gondos előkészítést követel és a népszerű előadások hallgatóságától nem várható a kérdés megoldása.

Minthogy a tudományágunk központi problémáját tevő kérdéstről annak ellenére be kell számolnunk olvasóink előtt, hogy társulatunk a vitaestre nem volt hivatalos, röviden ismertetjük a vitaestben elhangzott fejtegetéseket.

Báró Brandenstein Béla elnök bevezető szavai után *Dékány István* felkért előadó felolvasta «Hogyan alakult a társadalomfilozófia problémája? című dolgozatát. Abból indult ki, hogy az individualisták a társadalmat «környezet»-nek fogják fel és homogénközegnek látják. Mások előtt sokféle társadalmi egység bontakozik ki. Különmű egységek, alakulatok tárulnak fel. Ez a társadalomszemlélet szülte a morfológiai irányt. A társadalomfilozófia számára azonban egyik sem kielégítő. A társadalomelmélet a *bárminő* együttélő emberi csoport által meghatározott társadalomból indul ki. A társadalomfilozófia más, mint a társadalomtan, vagyis a szociológia. Ez valóságtudomány, mint a lélektan vagy az élettan. Egyfelől mint tan filozófiában gyökerező s mint értékrendszer is filozófiai megalapozást követel. Mint a társas *valóság* vizsgálata történhetik a társadalomtan fenomenológia jegyében, de ugyancsak társadalmi axiológia jegyében is. A társadalom első teoretikusa, *Fiaton* a társadalom-axiológia megalapítója, míg *Arisztotelész* az ontológiai szempontból nézi a társadalmat. Közösséget lát, de közösség-elmélet helyett államtant dolgoz ki. Ez a szemlélet nagyjában uralkodó marad az újkorig. A XII. századtól a természetjog alapján bírálják a kort és az intézményeket. Megint az érték-követelés szempontja lép elő az intézmények, főképen az állam kriti-

kájában. A társadalombölcselelő gondolatai alakítólag hatnak a társadalmi valóságra, tehát a vizsgált folyamatnak maga is szerves része lesz. Nem elmélet alkalmazása, hanem elmélet ténykedése következett be. Bármennyire kívánna is a társadalombölcselet «tisztá» tudomány lenni, nem lehet csupán a valóság tükörképe, hanem szükségképpen alakító, ható ideológia lesz, a valóság irányítója.

A racionalizmus egoista egyének tégláiból építi a társadalom épületét, akik szerződve és az általános harcot félretéve alkotják az államot (Hobbes). A racionalizmus társadalma nem természetes. E tan artificializmusa ma is inficiálja sokak társadalomszemléletét. Sokszor lázas társadalmi aktivizmusra vezet. A liberalizmus az önérdektudatos vállalkozói egyéniség feltételezésén épül. Az állam csak éjjeli őr. A másik irány is végleges: a szocializmus, mely osztályharccal kíván jobb társadalmat kiküzdeni. Az artificializmus végső formája Lenin tana, ki újra akarja megcsinálni az egész társadalmat személyiség nélküli, dühös emberatomokkal.

A romantikus társadalomfilozófia viszont mintegy természetes vegetációt lát a társadalomban. Nem az egyént, hanem a népet és a népszellemet tekinti a társadalom alkotó tényezőjének, a spontán értékteremtő a szerves nép. A múlt század elején, tehát ugyanakkor születik a szociológia-szó, miután a tudomány már Arisztotelész óta él. A romantikus felfogás konzervatív és evolucionista társadalomtant alakít ki s talajából nő ki a múlt században a nacionalizmus s korunkban a korporatizmus és az új rendiség. Amaz a faj elméletre támaszkodva naturalizmusba téved, ez teológiai rendkereső princípiumot követ.

A filozófiában nem szokatlan módon kevés összeműködést látunk a társadalombölcselelők munkáiban. Kant és Fichte racionalisztikus individualizmusa még etatista. Hegel romantikus, aki a rendiség és a nép sokszor modern szemléletét mutatja. Marx szerint csak az osztály, a polgárságot tápláló proletár a fontos. Mithológiát tesz a valóság helyébe. Ez a mithosz Európa legnagyobb államát forgatja ki sarkaiból. A mithoszok hatásai kiszámíthatatlanok. Nietzsche végletes individualizmusa felveti az elit problémáját, a minőség súlyát a tömeggel szemben. Spann neo romantika ja a szerves népiségre építi az új rendiséget és a totális államot. A «Ganzheit» kategóriája azonban nem bizonyult szilárd alapnak. Legújabbban egy társadalomfilozófiai neorománticizmus terjedésének vagyunk tanúi. Az előadó konklúziója: minden korszak egy társadalmi elv és alakulat egyetemessé tételére törekszik. A totalizmus integráció az előző kor differenciációjának ellensúlyozására.

Dékány előadása után *Horváth Barna* olvassa fel hozzászólását, mely kevésbé volt válasz vagy vitairat, mint inkább a hozzászóló álláspontja a kérdés feltevése tekintetében. Ő a társadalomelméleti kutatás nehézségeire kíván rámutatni. Két dologban van eltérő véleménye: 1. A szociológiát nem helyes élesen megkülönböztetni a társadalomfilozófiától, mert a lét és a mérték egyaránt filozófiai elméleten alapszik, tehát csak társadalmi szaktudományokról és társadalomelméletről lehet szó. 2. A kauzális szociológiától, tehát valóságtudományként művelt társadalomtudománytól nem vár komoly eredményt. Az eddigi meddőség oka, hogy a társadalmi változás és helyesség törvényeit nem tudták bizonyítani s a jövőben sincs rá remény. A társadalom csak lelkünkben élő kép «bizonyos természeti elemeknek bizonyos érték-szemponatok általi összefogottságáról. Az alapvető társas élmény egyik elemét (a társat) nem éljük át közvetlenül, ami a kép utópisztikus jellegére vezet. A társadalomképben érték-szemponatok valósulnak természeti elemekben. A társadalomértékek valósulása tehát, egyszerre tények és értékjelenségek, ezért kauzális módszerrel meg nem fogható. A társadalmi változás mindig a helyesség kérdése is, ami szintén a kauzális módszer ellen szól. Az eddigi eredménytelenség innen van. A kauzális módszer hitele a szerző szerint a természetudományban is megingott. Mit várhat jöle a szociológiában, hol az okozatos tényezők áttekinthetetlenek?

A társadalomelmélet irodalma egymásnak ellentmondó s jórészt selejtes tömkeleg. Ritka a tiszta tudományos szándék és képesség, túlsók a gyakorlati szempont. A kutatást a szubjektivitások tömege befolyásolja. A tiszta tudományos kutatás kockázatos és veszélyes. Hatalom, tekintélyek fenyegetik. Tudományos fezőrök tolják félre, élősdiék hemzsegnek körülötte. Az új felfogásokat a tévesnek, sőt veszélyesnek bélyegzik, sokszor üldözik is. A kutatást szinte lehetetlenné teszi, hogy a kutató benne van a kutatóban. (Osztályhelyzet.) Másik akadály, hogy a társadalom csak lelkünkben élő kép, mit magunk alakítunk. Esetleg nincs is számunkra társadalom. Lehet, hogy a társadalmi történet igazi értelme a széteső (részint valóság, részint érték) képeknek kiegyensúlyozása, vagy talán a szükségszerűség és szabadság kiegyensúlyozása. Talán a szociális történet nem más, mint a valóság, a helyesség és a megismerés összhangjára való törekvés. Az okozati kutatás kudarca után a statisztikai valószínűség társadalomtudományi módszerétől vár az előadó jobb eredményeket.

A BŰVÖLET, A KÖZÖNSÉG ÉS A TÖMEG.

Bűvészmutatvány folyik előttünk. Nagy közönség gyűlt össze. Vegyes közönség. Ott ül a ravasz diplomata, a fúrge politikus, a komoly főtisztviselő, a józan kalmár, a különc író, az idealista tanár és mögöttük a közönséges emberek bámész, nagy tömege. Félhomály terpeszkedik a roppant teremben s e félhomály hátrafele egyre sűrűsödik, végre sötétségbe vész. Csak a varázsló áll fényben, hogy minden szem őt lássa, minden tekintet mohón ihassa az ő rendkívüli lényét, elfoghassa szeme villanását. Ebből a szempárból úgy árad szerte a bűvös sugár, mint lenyűgöző kötél s mint ezerszálú pányvaköteg kapaszkodik meg a közönség minden egyedének idegcentrumában. Most mindenki az ő szemével lát, az ő idegével érez, az ő agysejtjeivel gondolkozik. A lelki egység tökéletes.

A bűvölet e közismert jelensége a szociológiai megfigyelés munkaasztalán nem pusztá hasonlat és gondolatébresztő példa. Valamivel több annál: szinte a gigantikus tömegvezetés kicsinyített mása. Hiszen ahogyan a varázsló fogja, leigazza, hatalmába ejti, vezeti, gyúrja, egyszóval elbűvöli és bűvöletben tartja a maga közönségét, úgy folyik a tömegvezetés a társadalom hatalmas intézményei segítségével minden időben és világszerte. Amikor ezt a mindennél izgatóbb szociális folyamatot, melynek ismerete oly fontos tanulsággal kecsegtet, közelebbről szemügyre vesszük, hadd álljon előttünk a bűvészet képe is, mint a beláthatatlanul nagy vizsgálati jelenség leegyszerűsített apró képlete.

A vezetés nem csupán *értelmi* ráhatás; a vezetettek egyéb lelki működéséhez is kapcsolódik. Érzelmek, vágyak, gondolatok egymást elősegítve vagy gátolva kavarnak a lelkekben s a tömegvezetőnek mindezzel számolnia kell. Azzal is, hogy az érzelmi elem a döntő, ez szab irányt többnyire a vágyaktól sarkallt akaratnak és az okoskodó értelemnek. Ezt az érzelmi reakciót kell tehát a vezetőnek elsősorban kiváltani. A bűvész szuggesztív hatása is a megfelelő érzelmi állapot előidézésével indul meg: a mindig vonzó rendkívüliség csodálatának, az ezzel együjtjáró jóérzésnek felidézésével. A csodálkozás öröme a boldog illúzió szárnyain a valóság fölé emel. A csodálkozó részesévé lesz a csodának, a rendkívüliség sugárzása az elbűvölteket is bearanyozza és mintegy bűvkörbe zárja, amelyből nehéz szabadulni. A bűvölet az egyedüllétből szellemi közösségbe emel, amelyen átáramlik a társulás melegsége. A vezető bűvkörében az a legszürkébb egyén is növekedni érzi erejét és elmosódnak értelmének s képességeinek korlátai. Nem

csoda, ha közönség és tömeg nem szívesen mond le a bűvölet állapotának örömről, és menekül a józan kiábrándulástól.

A vezetőnek is, bűvésznek is mellözhetetlen feladata: illúziókeltés és az illúzió zavartalanságának biztosítása. A született tömegvezetőknek nem ad gondot a presztízs megszerzése, mert egyéniségük azt önkénytelenül felkelti. Lelkük alkata és tartalma eltér az átlagostól. Becsvágyók, de ezt látszólagos szerénység, sokszor a puiitánságig menő igénytelenség takarja. Könnyen nélkülözik az élet közönséges javait, mert éhségük a hatásra, a hatalomra, egyéniségük, személyes lelki valójuk érvényesítésére, akaratok irányítására, egy szóval lelki hódításra, az ebben való kielégülésre tör. Egyszerre kívánnak mindenkitől különbözni és mindenki lelkének kifejezője lenni. Az én-érzetnek, másfelől azonban a befogadás és beleélés nagy intenzitásának ez az ellentéte eleinte diszharmoniót szül bennük és nyugtalan keresésre, a sikerek hajszolására sarkallja őket. Mélyen lenézik a tömeget, de ugyanakkor nem is tudnak élni nélküle s olykor szinte az imádat extázisával kívánnak neki szolgálni. Ilyenkor eltölti őket ambíciójuk tárgyi eleme és alapja, ami nem más, mint az emberek valaminő lelki tartalmának, érzelmeinek vagy vágyainak, vagy tudattalanul csírázó eszméinek mértékfeletti bírása, felfokozottsága. Mennél nagyobb ez a kitörésre feszülő tartalom, annál jogosultabb a vezető ambíciója s annál kevésbé szorul a tömegvezetés technikai fogásaira.

A varázserő első feltétele a tömegvezetésre való elhivatottság érzete s az ebből fakadó törhetetlen önbizalom. A tömeg megérzi ennek kisugárzását s ha ez a vezetést igénylő olyan lelki megnyilvánulásával kapcsolatban történik, amelyben a tömeg saját lelki kifejeződését érzi, akkor megnyílik a vezetés alkalmá. Ilyenkor adja át magát a tömeg a vezetőnek és kerül az illúzió lelkiállapotába. A született és hivatott tömegvezető is tüstént megérzi a tömeg bírását és ezzel meg is szűnik benne a keresés és bizonytalanság lelki nyugtalansága. Ennek helyébe lép lelki tartalma aktiválásának vágya, az élvezett bizalom erősítésének akarata önérvényesítése útján. Mindez nagy határozottságot önt a vezető lelkébe. Mandatáriusnak érzi magát s képzeletében már annyszor átélt terválmait mohón kívánja megvalósítani. Erősen fogja a gyeplőt, mely az önként hámba állott tömeget fogja és zabolázza azzal az önámítással, hogy a vezető akaratában saját akaratuk testesül meg. E hitet a tömeg nagyságának, ellenállhatatlan hatalmának nem szűnő emlegetése táplálja, miközben a vezető alkalmazkodást követel és feltétlen engedelmességet. Ebben különbözik a hivatott

vezető az álvezetőtől, attól, akit nem lelki tartalma, hanem ambíciója és pillanatnyi sorsszeszély juttatott élre. Az ilyen nem tehet mást, minthogy folytonosan alkalmazkodik és ügyeskedik s a tömegvezetés technikájával iparkodik tartani pozícióját. Nem vezet tehát, hanem csak felszínen marad s La Fontaine legyeként úgy tesz, mintha ő hajtaná a lovakat. Ha jól ismeri a vezetés fogásait, ha ígéretekkel és fenyegetésekkel, előnyökkel, érdekek kiszolgálásával szétporlasztja és magához fűzi a tömeget, hosszú ideig megtarthatja pozícióját, elfogván a teret a hivatott vezetőtől és halmozván a mulasztásokat a közösség nagy kárára.¹

A vezető-presztízs koronkint más-más módon és eszközökkel őrizhető meg. Már a társadalom különböző dinamikai fázisaiban különböző a vezető funkciója, sőt fontossága. Igaz ugyan, hogy a tömegvezetőkre mindig szükség van, mert a tömeg magában képtelen célszerű és közérdekű működésre, azonban vannak korok, amidőn az élet mintegy magamagától biztos mederben folyik és vannak korok, amidőn minden akadozik vezetőik irányítása nélkül.

A szerves fejlődés olykor a lelkek mélyére ivódó, vérré váló szabályozást hoz létre és a szokás erejével olyan automatikus működésre szorítja a társadalmat, hogy a vezetés és rendfenntartás szükségtelennek látszik. A minima sapientia elegendő az átörökített vezetőpozíciók betöltéséhez, vagyis vezetés helyett annak látszata is elegendő. Ez nem a szaturnuszi aranykor, hanem inkább egy beteg institucionizmus társadalombénító tünete. A dinamikus elv érvényesülésének ez a legfőbb gátja és a természetes fejlődés helyébe ez hozza a lélek- és lényegülő mechanizmust.

Ha azonban az egyének életakarata úgy megduzzad, hogy áttöri a szerves dinamikus elv gátjait és fejlődési periódusba lendíti a társadalmat, ez olyan mozgásba jön, amely már nélkülözi a lera-

¹ A vezető-presztízs megtartása sokszor nehezebb, mint megszerzése. Különösen annak nehéz a varázs állandóságát biztosítani, aki nem személyiségével, hanem ígéretekkel bűvölte el a tömeget. Ez ugyanis sokszor felül a törtetők pazar ígéreteinek, de nem azért, mintha igazi vezetőt látna bennük, hanem vagy azért, mert mint értelmi, kiválasztó lelki működésre képtelen pigra massa igazi vezetőegyniség hiányában maga nem tudja a hivatottakat előkeresni s így kénytelen az ajánlkozók választékával beérni, sokszor árveréssé alacsonyítva a kiválasztás aktusát, — vagy mert nem is vágyik igazi, a közösség érdekét szolgáló vezetőre, hanem csupán a maga közérdekké átfestett önző részérdekeinek szolgáló cinkosra, vagy legjobb esetben szenvedélyei, gyűlölete kiélésére.

kott síneket és a rég kivájt-kiépített medreket, tehát olyan vezetőre van szüksége, aki nem formákban élő báb, hanem maga az életformáló erő, gondolat és akarat. Új eszmék érlelődése a vezetőt szükségessé teszi. Veszélyérzet lappang a naggyá nőtt társadalom minden egyedének lelkében. Mindenki érzi, hogy helyzetismerete szűkkörű, hiányos, s hogy élete olyan szövevényben folyik, amelyet képtelen áttekinteni. Jövőbelátását pedig őszintén mindenki reménytelennek érzi. Az egyén biztonságérzete keres erősítést akkor, amidőn apró dolgaiban vezetőt keres egy jóbarát, egy magánál bölcsőbbnek érzett (nem vallott) egyén megkérdezésével, ha olyan lépés előtt áll, amelyet nem tehet meg taposott úton, a szokás járószalagját követve. Még inkább érzi a vezető szükségét akkor, ha nem csak a maga ügyéről, hanem a közösség érdekeiről van szó. Az érzélemvilág apró elemei éppen úgy szüntelen hullámszerűen vannak a lélekben, mint a folyóvíz atomjai: ott az életerő, itt a gravitáció, ott az élethelyzet, itt a mederszint folyton változó viszonyának kényszerű játéka. Az élethelyzet szüntelen megítélését, lemérését tehát biztonságérzetünk kívánja, tehát lelkünk érzelmi szférája. Ám nem csak az élet bizonytalanság, mint kiszolgáltatottságunk érzete kínos, hanem ugyanígy elviselhetetlen a sötétség az értelem számára és a cél hiánya, az irányban való bizonytalanság a lélek akarati szférája számára. E három szükségletét, életérdekét szolgáló igényét kívánja kielégíteni a vezető útján a tömeg és az egyén. A vezető tehát elsősorban hitet, életérzésbeli biztonságot öntsön a tömegbe, azután a helyességnek legalább látszatával bíró helyzetképet nyújtson értelme számára, végül iránymutatást célkitűzései számára.

Igen figyelemreméltó, hogy mind a három a jövő felé fordul, tehát arra vonatkozik, ami az egyén előtt ismeretlen. A vezetett tömeg nem akar tudomást venni arról, hogy a jövő nem csak a szegény, sötétben sóhajtozó tömegatom, az egyén előtt ismeretlen, hanem azt a vezető sem ismerheti, minthogy az emberiség életeseeményei és életfolyamata annyira komplikált szövevény, hogy a tényezők erőhatásának exakt kiszámítása lehetetlen. Az egyén és a tömeg megelégszik azzal, hogy ha vezetőt *emel* maga fölé, akkor annak többet kell látnia és messzebb kell tekintenie, mint ameddig maga lát s nem lévén fogalma a szövedék terjedelméről és bonyolultsága fokáról, azt hiszi, hogy ez a kis nívkülönbség elég a jövőbelátáshoz. Ez a tömeg, a közönség illúziója, amely megint egyezik a bűvészek járó önámító, csalóka érzülettel.

Azt is mondhatjuk, hogy a tömeg, amikor biztonságérzetét

vezető útján keresi, sorsa másrabízásával a felelősség alól kíván szabadulni. Ez érthető is. A felelősség mindig teher, amelyet csak kielégülést kereső Önérzet bír viselni. Az egyén mint tömegatóm nem rendelkezhetik nagyobb önérzettel, mint amekkora a saját jelenének vagy jövője tisztán tőle függő részének felelőséges viselésére elegendő. A mások, többek, tömegek sorsáért csak rendkívüli ember vállalhat felelőséget: a vezető. A vezetőnek tehát rendkívülinek kell lennie és másrészt felelősnek, ami a lelkiismeretesség és a megbízhatóság erkölcsi posztulátumait is jelenti, de ugyanakkor az értelem rendkívüli erejét is, hiszen az iránymutatás nem történhet tisztán ösztönös és érzelmi alapon, jövőbelátás nélkül.

A vezető csalhatatlansága azonban illúzió, mégpedig sokszor olyan illúzió, amely csak a tömeg számára szolgál, az egyéneknek már csak a magatartása igazodik hozzá, a lelkükben azonban már ott lapul a kétely. Minden hitnek vannak eretnekei s az eretnekség nyomán kétség és közöny támad. A megkívánt magatartás megőrzésének leggyakoribb módja az, hogy a kétely közönybe menekül. «Nem rám tartozik», vagy «neki kell jobban tudnia», mondják a kételkedők s engedelmessé válnak minden belső meggyőződés nélkül. Itt már a vezető és a tömeg kapcsolata lazul. A bizalom helyébe a lojalitás lép, a vezetést a tömeg hite nem szentesíti többé.

A vezető varázsának ezt a megingását könnyen elkerüli a bűvés, akinek csak a durva kudarctól kell őrizkednie. Verseny nélkül működve, más veszedelem nem fenyegeti. A tömegvezetőnél más a helyzet. Neki sokszor más vezetőigénnyel bírók bírálatát, ellenkező irányú tömeghatását kell leküzdenie. Mihelyt a tömeg több és ellentétes irányú hatás alá kerül, a bűvölet nem zavartalan többé és az érzelmi odaadást az ébredező értelem zavarja. Ezért igyekszik minden tömegvezető lehetetlenné tenni az ellenvélemény szabad megnyilvánulását s ezért igyekszik a maga céljait szolgáló helyzetlétet olyan intenzíven vetíteni a tömeg lelkébe, hogy a fény erejétől elvakult tömeg más képet ne láthasson meg.

Ha a tömeg és vezetője között a lelki kapcsolat természetes adottságokon alapszik, aminő a fajtabeli azonosság, a célegység zavartalan tisztasága és a tömegmozgalom érdekszámainak mély gyökerezettsége, akkor a lelki kapcsolat erős, fenntartása könnyű. Még abban az esetben is, ha egzisztenciális küzdelemről van szó. A bűvkör ugyanis zárt és a vezető helyzetével adott szélesebb látóköre még az érthetlent is elfogadhatóvá teszi a természetes bizalomra támaszkodva. Ha azonban a vezetésnek olyan tömegekre kell kiterjednie, amelyek lelki tartalma, érdekei, vágyai.

céljai nem azonosak, sőt nem egyszer ellentétesek, a vezető helyzete más lesz s varázsának erejét még annál a tömegnél is nehezebb fenntartania, amellyel lelki egységben van. Előfordul, hogy a vezető varázsát a tömegmozgalom sikerei annyira megnövelik, hogy ennek hatása áttérjed az érdekellentétben levő, idegen tömegekre is. Ilyenkor a vezető azt szuggerralja, hogy addig tévesen látták érdekeiket s hogy ezek «helyesen felfogva». a sikerekre támaszkodók érdekeivel azonosak vagy összeegyeztethetők. Ez a szuggesztió természetesen csak ott lehetséges, ahol az idegen tömeget a vezető hatalmi eszközei elérik. Rendesen barátság és támogatás attitűdjében igyekszik erkölcsi alapot szerezni a varázsbefolyás érvényesítéséhez és gátolni az idegen tömeg eszmélkedését.

A tömegek egzisztencia-érzése a vezető iránytadó működésének egyetlen számottevő ellenőrzője. A vezető is ennek hatása alatt áll. Tragikus lesz azonban a vezetősors akkor, ha a vezető jövőbelátása nem igazolódik és a vezetőtől független tényezők a tömegmozgalom tervét megghiúsítják. Az egzisztenciaérzés ekkor egy darabig még vár, reménykedik, a varázslat csodavárásával erősíti magát, ennek elmaradása azonban csüggedésbe bénítja s az elgyengült egzisztencia-érzés tragikus sorsüldözöttség hangulatába megy át. A tömegvezetés belső tragikuma, hogy mennél több bizalmat és hiánytalanabb hatalmat ad a vezetőnek, annál nehezebbé teszi helyzetét a tévedés, a kudarcok esetében, mert ilyenkor a tömegvezetőt a visszavonulásban a szükségkép velejáró presztízsveszteség felidézése gátolja. A nagyhatalmú *vezető* nem engedheti meg magának a tévedés beismerését, mert pozíciója meginog mozgalom is, amelyet a tömeg az ő tévedhetetlenségére alapított. Természetes, hogy egy tömegmozgalom nem épülhet azon a feltevésen, hogy terve rossz és a vezető téved, mert hit nélkül vállalt küzdelem csak kudarccal végződhetik. De nem épülhet helyesen azon a feltevésen sem, hogy minden a vezetőn fordul meg, s ez minden körülmények között ura lesz a helyzetnek. A társadalmak élete arra tanít, hogy a tömegmozgalmaknál az a legtöbb reményt nyújtó megoldás, ha a szervezet nem támaszkodik egy pillérre, ha a vezető és a tömeg közötti kapcsolat az állandó és erős kölcsönhatás jellegét ölti, amelyben a vezető közel marad a tömeghez, állandóan érzi, kapja a tömeg egzisztencia-érzésének befolyását és a helyzethez való alkalmazkodásban az egyedek érzelmi szabadsága, értelmi megbecsülése és -zettel a tömeg lelki tömörsége, az erőszaktól mentes légkör és a vezető-varázs viszonylag kis szerepe segíti a vezetőt. *Őz Péter.*

KÖNYVISMERTETÉSEK

Márai Sándor: *Röpirat nemzetnevelés ügyében.* Budapest, 1942. Révai. 112 old.

Márai Sándor kétségtelenül legnagyobb élő íróink közé tartozik s ezért illő tisztelettel és kíváncsisággal vettük kezünkbe új művét. Sajnos, csalódás várt reánk. Ez a kis műve bizony nagyon is jelentéktelen és fel sem tűnnék korunk számos zavaros röpirata között, ha szerzőjének szellemi életünkben elfoglalt előkelő — s tegyük hozzá, megérdemelten előkelő helye föl nem hívná rá a figyelmet.

Dé nem csak jelentéktelen, érthetetlen is, mert nincs konkrét és reális mondanivalója. Nem mond semmit, illetőleg, ha valamit mégis mond: annak gyakran az ellenkezőjét is mondja. Oldalakon keresztül ismételtet közhelyeket pl. a tömegről, az eltömegesedésről, barbárságról, vezetőkről, szervezésről, új Európáról stb., de e fogalmak is bizonytalan, elmosódott tartalommal imbolyognak a mondatok hullámain, amelyek bizony úgy hatnak a szegény olvasóra, hogy kételkednie kell, vajjon ugyanazt érti-e ezeken a szavakon, mint az író? Természetesen sem az író, sem az olvasó nem tehet róla, hogy a legtöbb modern közhelynek nincs szilárd fogalmi tartalma s alig több üres szónál. Igaza van a szerzőnek, hogy ilyen körülmények között speciális módszerre is szükség van. S Márai is talált magának korszerű módszert.

Felvet egy kérdést, majd hosszasan mellébeszél s végül vagy nem oldja meg, vagy egy ellentmondással fejezi be, bár néha a sok mellébeszélés után egyszerűen megismétli, mintha ezzel a tétel bizonyítva is volna. Mindjárt a 2. fejezet (12 oldal) érdekes és szép példája ennek a módszernek.

«Most vér ömlik. Egy napon ömleni kezd a tinta s az emberiség egésze felveti a háború felelősségének a kérdését.»

Ne kutassuk, hogyan vethetné fel «az emberiség egésze» a «háború felelősségének a kérdését», ami bizonyára azt jelenti, hogy ki felelős a háborúért s nem azt, hogy a háború felelős valamiért, csak állapítsuk meg, hogy a tinta máris ömlik s a háborús felelősség kérdését az író felvetette.

«Ebben a kérdésben — folytatja — minden érdekelt fél szennvedéllyel és indulattal felel majd ... A magyarság is kénytelen lesz felelni a felelősség kérdésére . . . Mert egy háború, amely egyszerre dül vízszintesen és függőlegesen a világban (vájjon a «függőlegesen dülő háború», a «tömegek lázadása»?) nem ér véget a napon, mikor az emberek és fegyverek elfáradnak . . . Békétárgyalásokon megfogalmazhatják az együttműködés irányelveit, de gyakorlati valóság csak akkor lesz az irányelvekből, ha a népek és vezetőik bele-törődnek a kérlelhetetlen igazságba, amely így hangzik: a háború felelőssége kollektív.

A felvetett kérdésre tehát választ ad. Hogy ez a válasz nem állja meg a helyét, azt most ne vitassuk, fogadjuk el álláspontját s lássuk, mi következik ebből?

«A szellemi emberek kötelessége lesz, hogy a kollektív felelősség igazságát kimondják s . . . igazolják.» Egyetlen hatalmi csoport sem tagadhatja meg a felelősség elvét, egyetlen nép sem. Nem háríthatják át a népek a felelősséget a kormányaikra stb.

Szóval mindenki felelni fog, s «az embereknek nem lehet reményük addig békére és együttműködésre, amíg a felelősség kérdésében ítéletet nem hoznak. S ez az ítélet, ha igazi békét akarnak, nem szólhat másként, mint a kollektív felelősség beismerésének jegyében. Azért, ami történt, a szó végső, erkölcsi értelmében, mindenki felelős, aki ebben a korban élt». Természetesen . . . «a háborús felelősség kérdése bennünket, magyarokat is színvallásra kényszerít egy napon ... az emberi lelkiismeret örök ítélőszéke előtt. Vállalnunk kell ezt a vádat s mindazt, ami részünk volt benne. S rögtön meg kell mondanunk, hogy mikor ezt a vádat vállaljuk, bizonyítani kívánjuk a feltétlen, kollektív felelősség tételét is».

Ez eddig rendben is lenne, bár kissé ködösnek érezzük «a felelősség tételének». a vállalását. Miért nem a felelősséget vállaljuk — ha a felelősség kollektív — miért csak a tételt? Erre ad feleletet tovább: «Nagy népek . . . nem tudták megakadályozni a háborút, jóllehet a hatalmi eszközök, valamint az anyagi feltételek birtokukban voltak». Ez is igaz, csak kérdés: akarták-e egyáltalán s mind akarták-e a háborút megakadályozni? Nem akarták-e a háborút mind, vagy akár csak egyesek közülük? Ezt a kérdést fel sem veti, pedig lehetséges ez is.

«Hogyan vethetnék hát fel a felelősség kérdését egy néppel szemben, mint a magyar — folytatja váratlan fordulattal azok után, hogy annyszor megállapította a «kollektív felelősséget». — amelyik nem volt imperialista ...» stb. Szóval — ha jól értjük — a fele-

lősség kollektív, velünk szemben azonban nem lehet felvetni? Mintha mi nem «ebben a korban élnénk». vagy valami más bolygón volnánk s nem kellene «résztvenni a háborúban?». Valamelyik tétele szükségszerűen téves.

Mindettől függetlenül persze a kollektív háborús felelősség nem igaz, annál kevésbé, mert kollektív felelősség nincs, az a gyakorlatban felelőtleniséget jelent. Főleg, mikor tömegről van szó, márpedig «mindenki, aki ebben a korban él», bizonyára *tömeg* is. A tömeg pedig csak törvényileg lehet bűnös, lélektanilag nem. Ezt a tételt pedig a tömegek kitűnő ismerője (nem Ortega) állította fel.

Ezek után nem fejezi be, hanem áttér a magyarság jellemzésére s mégegyszer felveti a kérdést: «ki felelős: a magyarság, amely mindig mértéket tartott és szerezni nem akart, vagy azok a szándékok és indulatok . . . stb. stb.» a 18 oldalig, tehát a «kollektív felelősség tétele». spiritualizálódik s indulatok és szándékok felelőségévé szublimálódik, a konklúzió pedig az, hogy: «mikor e sorsfordulón a magyarság háborús felelőségének a kérdését vizsgáljuk, nem vádolunk másokat és nem kérünk számon idegeneken semmit, de bizonyítani akarjuk, hogy jogunk van megmaradni». Hogy jogunk a megmaradáshoz s a háborús felelőség hogyan kerül okozati vagy akárcsak egymásutáni viszonyba, azt az olvasó nem érti. Bővebben elemeztük ezt az ellentmondást, pedig akad még több is. Így pl. gazdasági fejtegetései, — bocsásson meg érte a nagy író, — bizony alig mozognak magasabb szinten, mint egy átlagos kispolgáré, ami természetesen érthető, hisz nem az ő szakmája, nem az ő terénuma. De akkor minek kell röpiratot írnia, ahelyett, hogy regényt írna, azon a téren maradna, amelyen már egy-két remekművet is alkotott.

De nemcsak gazdasági tévedések akadnak. Így pl. a 30 oldalon azt mondja: «az újkori háborúk legfőbb oka és értelme a feudalizmust felváltó és követő occidentális kapitalizmus rövidlátása, szűkkeblűsége és különös tehetetlensége»(?) (s az «orientálisé» nem?) Áll-e vajjon ez a megállapítás, mondjuk, Napóleon vagy Nagy Frigyes háborúira, vagy az orosz-török háborúkra? Vagy azok nem újkoriak s újkor alatt csak napjainkat érti? Lehet s ehhez joga is van, de az iskolában úgy tanultuk — igaz, hogy, sajnos, elég régen, — hogy az újkor — akár Amerika felfedezésétől, akár a reformációtól számítjuk, — mindenképen a XVI. század fordulójától a francia forradalomig, más szóval a modern kapitalizmus kezdetéig s a feudalizmus felváltásáig tartott.

A 32. oldalon azonban már «az újkori háborúk legfőbb értelme

a tömegek harca az általános szociális szint emeléséért.)) Például mondjuk a krími, vagy osztrák-porosz háború, vagy akár XIV. Lajos háborúi. És Napóleon hadjáratai? Erre felel a szerző a 33. oldalon: «a napóleoni háborúk — mondja — még merőben imperialista háborúk voltak, különösebb társadalmi következmények nélkül». Különösebb társadalmi következmények nélkül? Nálunk talán igen, de nyugaton? A jobbágyfelszabadítás, a polgárság egyenjogúsítása, a nyugati parasztság polgárosodása, a «feudalizmust felváltó occidentális kapitalizmus» kialakulása nem voltak társadalmi következmények, vagy nem különösebbek?

Úgy látszik nem, hisz akkor még nem volt tömeg, az csak száz év múlva jelenik meg s akkor kezdi meg «a maga külön szociális háborúját a nagy világháborún belül», hogy «ilyen felbecsülhetetlen, irtózatossáron mint egy-két világháború, nyerjen valamit. Nem sokat — folytatja —, mindazt, amit lehetett». Mást s többet nem lehetett? S nem nyert más is, mondjuk Norman, de Wendell, Stinnes, Thyssen, Morgan, Deterding, Castiglioni s mások s nem nyertek-e ezek lényegesen többet, mint a «tömeg?»

«A birtokosok változtak a társadalmi osztályokon belül, — írja a 39. oldalon — változtak a népek rangsorában: a tömegek mindenütt azonos érdekűek voltak. Az új világháború nem volt nacionalista és imperialista háború többé: államhatárok felett a tömegek harca volt egy új elosztási és birtoklási rendért». Ezt bizonyára a mostani háborúra érti, bár ez, sajnos, még nem «volt», hanem most folyik, s egymás mellé helyezi benne az egységes proletariátus szocialista tételét s a fasizmus egyik harci jelszavát, a proletárművezetők teóriáját. Így pedig a már mítoszokba vesző legendás «tömeg» lesz a háború oka, értelme és célja s bizonyára az is lesz felelős érte — kollektíven. Általában a szerző társadalmi szemlélete sem sokkal világosabb, mint a gazdasági, legfeljebb egyoldalúbb és sajnálatosan szimplifikált, ami, sajnos, a korizlésre s a kor szellemre is visszavezethető.

Jellemző az is, amit a franciákról ír: «A háborút a franciák elvesztették, mert hazugok és kapzsiak voltak a vezetők s mert a tömegek kulturális és erkölcsi vonatkozásban igénytelenekké váltak». A 75. oldalon viszont azt mondja: «A franciák dolga lesz igényérzettel tölteni meg az eltömegesedett Európa szellemi, művészi és tudományos életét». Igen ám, de hogyan tudják ezt megtenni kapzsi és hazug vezetőkkel s igénytelen tömegekkel?

Igaz, hogy ez a régi vezetőkre vonatkozik, ma nem kapzsiak és hazugok s így nekik bizonyára mindez sikerülni is fog. Külön-

ben is «Franciaországot nem fenyegeti az eltömegesedés veszélye». — mondja a 77. oldalon, úgylátszik ott nincs is tömeg, de a 108. oldalon már ismét mást ír: «Franciaország. . . összeomlott, mint ezt ma legjobb szellemi vezetői megállapítják (kár, hogy nem sorolja fel őket), mert az imperialista szerepbe menekült kispolgári, eltömegesedett és orthodoxan kapitalista Franciaország lelki kép-letének ismertető jegye az utolsó időben az igénytelenség volt». A 77. oldaltól a 108-ig tehát Franciaország «eltömegesedett», ami mindenestre gyorsabb változás, mint Máraié a Kassai őrjáratról a Rőpiratig. Az előbbiben ugyanis bizony nem a legjobbat írja a franciákról, most pedig az ellenkezőjét. Ez azonban indokolt. Gamelin és Daladier Franciaországa annyira különbözött Lavalétól, s Pétainétól, hogy a véleményváltoztatás általában is indokolt s bizonyára az eltömegesedés is csak a régre vonatkozik, az újat pedig «nem is fenyegeti az eltömegesedés veszélye», bár állapítsuk meg, hogy a harmadik köztársaság korában a francia szellemnek és irodalomnak is voltak olyan nagy képviselői, mint Montherlant vagy Giono. Az azonban sehogy sem érthető, hogyan lehetett Franciaország kispolgári és orthodoxan kapitalista, mikor imperia-lista szerepbe menekült, hiszen a francia imperialista szerep nem az eltömegesedés korában keletkezett, annak olyan régi főszereplői is vannak, mint Napóleon, XIV. Lajos és Richelieu.

A rőpirat azonban a nemzetnevelésről szól. Valóban a könyv utolsó harmadában arról is szó van. Így pl. «Ha a magyarság fel akar készülni... a nagy vizsgára . . . nemcsak önismeretre van szüksége, hanem a gyakorlati pedagógia új és erőteljes módszereire». Hogy ezek mik, azzal adós marad, hacsak nem soroljuk ide a tanítók szellemi és anyagi szintjének emelését, amit csak kívánni lehet. Ilyen az is, hogy: «Ha tudnak vigyázni arra, hogy hazánk . . . földjének termékei márkázás nélkül ne kerüljenek külföldre . . . fokozottan ügyelhetne a szellemi bíráló arra, hogy magyarnak csak azt ismerje el, amit igaz szellemi igény és művészi tehetség alkotott. . .» Ez persze lehet helyes, kérdés csak az, hogy ki állapítsa meg mindezt, ki márkázzon?

A nemzetnevelés feladatául azt jelöli meg, hogy a keresztény kultúrát, amely egyértelmű az európai műveltséggel és hivatás-érzéssel, a vertikálisan betörő barbárság ellen megvédje s annak minőségét elmélyítse. (85. old.) «Ezek a barbárok azonban most nem népek és fajták, mint a tatárok s a törökök, hanem a tömeg maga, mely a nemzeti kereteken belül készíti elő és valósítja meg pusztító hadjáratát». Máshelyt viszont azt mondja, hogy «az,

amit közszóval műveltségnek neveznek, elsőrendűen még ma is a polgárság részére készül. Hogy ez azonos-e azzal, amit előbb európai műveltségnek mond, azt nem tudjuk bizonyosan megállapítani, de minden jel arra vall. Ez esetben pedig — nincs más szó rá — osztályműveltség az, mit meg akar védeni a tömeg ellen, a «nemzeti kereteken belül» elhelyezkedő tömegek ellen, — erre smcs más szó — a magyar tömegek ellen. Ez pedig mégsem lehet igaz, hiszen ugyancsak ő állapítja meg — igaz, hogy a 91. oldalon — hogy ami a polgárság és osztályostársai. . . azaz a magyar középosztály szemében siker . . . «azok csekély kivétellel messze elmaradnak mindattól, amit az európai közvélemény (!) minőségnek tart». Ugyanakkor azonban «a dolgozó magyar tömegek műveltsége a válság fordulóján mélyebb és igényesebb, mint a polgárságé». Ezekről a tömegektől félti ő a polgári kultúrát? Vagy nincs itt valami baj, akár a logikával, akár a megállapításokkal? Nem tudjuk, de az, hogy azt kívánja, hogy «igénnyel töltsük meg a vezető társadalmi réteg lelkét», amellet szól, hogy a polgárság, a vezető réteg igénytelen, már pedig «az igénytelenség az eltömegesedés korának egyik legveszedelmesebb műveltségromboló tünete». (72. old.) Másrészről azonban azt mondja, hogy: a «nemzetnevelés feladata . . . , azoknak a pedagógiai elveknek a kidolgozása, amelyek segítségével a nemzeti élet mélyében megvethetik ... a magyar minőségi mélykultúra általános alapjait». Ez persze helyes, csak nem vagyunk benne bizonyosak, hogy a «minőségi» és a «mélykultúra» azonosak-e a «keresztény kultúra» fogalmával, amely egy az «európai műveltségével».

Ha igen, akkor mindez fölösleges vagy legfeljebb a polgárságra korlátozandó, hiszen Márai szerint a magyar tömegek műveltsége mélyebb és igényesebb, mint a polgárságé. Végül azt hisszük, hogy «mélykultúra». mást jelent: népi kultúrát, azt, ami pusztul, mert idejétmúlt s amit európai vagy magas kultúrával kellene pótolnunk, ha már ezeket a rossz kifejezéseket használjuk.

Legfőképen pedig: ha a tömegek műveltsége mélyebb és igényesebb, mint a polgárságé, akkor ezeknek a tömegeknek a vertikális betörése ellen nem védekezni kell, hanem azt minden eszközzel elő kell segíteni, hiszen ezzel csak egy mélyebb és igényesebb műveltség áramlana felfelé ... ha mindez igaz volna! De, sajnos, nem igaz. Nemcsak középosztályunk, hanem népünk, tömegeink műveltsége is igen sekélyes és gyenge s ez kétségtelenül nagy hiba. De ez a röpirat ebből a szempontból semmit sem mond. Egy igaza van csupán: szakítanunk kell az illúziókkal. De akkor jó lenne, ha

ő is szakítana néhányal. Ilyen magyar illúzió pl. az, hogy «nemzet csak ott van, ahol él a nemzeti nyelv öntudata», mert mi hamarabb voltunk nemzet, mielőtt élt volna bennünk a nemzeti nyelv öntudata, az amerikai, ausztráliai, sőt az ír is nemzet, pedig, ha él benne a nyelv öntudata: az angol nyelve él. De ilyen, sőt veszedelmesebb illúzió az, hogy «a háború által teremtett helyzet a Dunamedencében a magyarságot vezetőszerepre jelölte ki». Vezetőszerepünket ugyanis nem a háború által teremtett helyzet jelölte ki, sőt a háború által teremtett helyzet a Dunamedencében egy más nemzetnek juttatott vezetőszerepet. Ez is tény, olyan, mint a háború maga s ezt nem megkerülni kell illúzióval, hanem szembenézni vele.

Szerzőnknek, sajnos, nincs konkrét és reális mondanivalója. Az persze nem lenne baj, hogy egy írónak nincs mondanivalója a nemzetnevelésről, hiszen az író alkotó művész, nem pedig pedagógus. Egyébként is néha több, ha az író hallgat, de mindenképpen a semminél is kevesebb, ha beszél és nem mond semmit. Ezért nem értjük, miért írta ezeket, de még kevésbé értjük, miért támasztott akkora publicisztikai vihart. Hiszen a mű jelentéktelen s írója csak engedelmeskedik mesterének, Ortegának, aki azt mondja, hogy «nincs más választása az egyénnek, mint engedelmeskedni a kor parancsának». Baj csak az, hogy a kor parancsát csak utólag s egy emberöltő távlatából láthatjuk tisztán s ezért írónk sok bizonytalan lépése az úgynevezett korszellem felé.

Ez azonban nem elégíti ki a korszellem hivatott, képviselőit s innen a publicisztikai vihar, de bizonyára azért is, mert túlnagy embernek nagy az árnyéka, ha valahova odaáll. De az írónak nem kötelessége odaállni sehova; nemzetével, népével szemben egy kötelessége van: alkotni. De mindentől eltekintve a műveknek nagyobb hatásuk volt, van és lesz, mint az írónak s pl. egy regényhős, az író alkotása sokkal inkább lehet példa és ideál, mint az író maga.

Ez a röpirat azonban nem mű, hanem egy nagy ember eltévedése idegen területen.¹

Borbély Mihály.

¹ Recenzorunk megállapításait, úgy érezzük, ki kell egészítenünk. Márai nem kultúrpolitikus, nem is nemzetpolitikus a szó igényesebb értelmében, azonban magyar író-művész és nálunk ősi hagyomány, hogy írónk legjobbjában ott izzik a nemzeti lelkiismeret tüze s vívódásaik a magyar sors és magyar jövő alakításának küzdelme. Kedves meglepetés volt a budapesti és polgári Márainak a nemzet sorsáért aggódó felkiáltása, amelynek szimptomatikus ténye fontosabb a tar-

talom logikai tartalmánál. Tudomásul vesszük, hogy Márai nemzetfogalmában nem találjuk meg a magyar falusi tömegek múltat őrző és jövőért kiáltó rétegét, amelynek figyelembevétele nélkül ma kultúrpolitikai programot adni lehetetlen, de mégis találunk művében, — bár ez a nemzetnevelés megjelölést kevés alappal viseli homlokán, — figyelemreméltó és tanulságot adó gondolatokat a nemzetnevelés számára is. Ma különösen időszerű az a szép gondolata, hogy a magyarságnak fel kell készülnie délkelet európai kultúr hivatásának megszervezésére, mert mesterségeket meg lehet tanulni, hivatásra csak teljes önfeláldozással, egyfajta kegyelmi állapotban lehet felkészülni.» Talán nem csak elismerésre méltó, hanem hasznos is, hogy bátran hirdeti hiúságunk és önimádatunk, valamint az iparszerű hazafiaskodás rettentő veszedelmét. Erőteltjes és művészi a megfogalmazása annak a nemzetnevelés szempontjából programmszerű gondolatnak is, amelyben a magyarságot önimádatba ringató spekulatív hazafiságot és a nemzeti értékeket fitymáló nemzetköziséget összefogja, mint két alkalmi szövetségest, mihelyt a végletes elfogultságokat kárhözvátó, önismeretet, valódi nemzeti értékeink számára reális szerepet követelő józan és mértéktartó magyar lelkiség megjelenik. Az új pedagógiának meg kell tanítania a jövő nemzedéket arra, hogy felismerjen, szemmel tartson és ártalmatlanná tegyen mindenféle érdekek által megszabott magatartást, mert mindez bűn a nemzet ellen. Köznevelésügyünk érzékeny pontjára tapint rá az író akkor is, amidőn az iskolák munkájában a minőség javítását és a műveltség elmélyítését kívánja a népoktatás műhelyeitől kezdve. Jellegzetes ötlete a szerzőnek, hogy a népiskolákban nem ártana az emberi együttélés legfontosabb minőségi feltételének: a tapintatnak is szentelni hetenkint néhány órát. A gondolat dokumentuma annak, hogy az iskola vallástani és egyéb humánus óráiban nem éri el a *kellő* eredményt az ember társadalmi együttérésre és együttműködésre való nevelése terén. Talán termékeny lesz Márainak a szellemi-erkölcsi igényességet sürgető reformgondolata is, hiszen súlyos igazság rejlik e gondolat mélyén s ha nem is új, mert Széchenyi óta köztudatban él, új fogalmazása talán növeli lendítő erejét.

A szerkesztő.

Bisztray Gyula: *Színházi esték, 1930—1940.* Budapest, 1942. Egyetemi Nyomda. 295 l.

Bizonyára sokan észrevették már, mennyire érzéketlenek kritikussaink a drámairodalom szociális, nemzeti közszellemet sugalmazó hivatása iránt, míg a szépirodalom egyéb műfajai elég sokszor kerülnek mérlegre abból a szempontból, hogy mit jelentenek a társadalmi érzület és gondolkodás alakítása tekintetében, addig a drámairodalom, beleértve a filmet is, majdnem mindig tisztán a

műfaj és esztétikai érték szerint latoltatik. Örvendetes kivétel e tekintetben Bisztray Gyula kritikai munkássága. Bisztraynak igen finom érzéke van az irodalom társadalmi funkciója iránt s az itt szóba hozott kötet tanúsága szerint jól ismeri drámairodalmunk értékét is a nemzeti szellem alakításában. Minket itt mindenek előtt az érdekelhet, hogy Bisztray nincs megalégedve azzal, ahogyan drámairodalmunk ezt a feladatát szolgálja. Drámaíróink a világháború után évek hosszú során át nem voltak szoros lelki kontaktusban a nemzettel. A nemzetközi exportdrámák tökéletes idegensége inkább negatívum, de egyenesen káros hatású volt a szerző szerint a Csathó Kálmán-féle álmagyaros, álgentris és ál-erkölcsös darabok avult kabaréfiguráitól képviselt hamis táblabíróvilág színpadi grasszálása, mert elterelte közönségünk figyelmét a nemzet valódi és fontos életproblémáiról. A «régí úri világ» e hamis képei még bántóbb és kártékonyabb módon harapóztak el a hazai filmirodalomban.

Bisztray megállapítása szerint társadalmunk művelt és igényesebb rétege elkerülte ezt a gyökeréig hazug, egyébként is üres és alacsony ízlésre spekuláló színházi világot. Drámairodalmunk megszűnt «a kor szócsöve» lenni. Csak Zilahy Lajos «Süt a nap»-ja indítja meg újra a nemzet problémáit felvető darabok nem éppen gazdag sorát.

A szerző e kötetében, mely kritikáinak és drámairodalmi tanulmányainak értékes gyűjteménye, nem akart irodalom-szociológiai kérdéseket oldani meg. Az egyes tanulmányokban mégis sok figyelemreméltó megállapítás, értékítélet, gondolat található drámairodalmunk szellemi funkciójáról, ami társadalmunk s főképen a mai és közelmúlt magyar közszellem ismeretéhez becses adalékot nyújt.

S. G.

Erdei Ferenc: *Magyar Tanyak.* Budapest, 1942. Athenaeum.

A magyar tanyarendszer idestova kétszázados múltra tekint vissza, a *tanyakérdés* azonban a nyilvánosság előtt mindössze egy emberöltő előtt merült fel s keltette fel egyre jobban a társadalom, majd a hivatalos körök érdeklődését is. Nagyszámú tanulmány a legkülönbözőbb szempontokból foglalkozott a tanyakérdéssel; a belügyminisztérium 1927-ben országos anketot tartott s a kérdés teljes feltárására országos adatgyűjtést is rendelt el, amelynek közzététele és feldolgozása 1937-ben «A tanyai közigazgatás szervezése» című kiadványban történt meg.

Valamennyi, a tanyakérdéssel foglalkozó író megegyezett abban, hogy a magyar tanyavilágnak a rendszertelen fejlődés következtében súlyos, gyors orvoslást kívánó bajai vannak; az 1937- évi hivatalos kiadvány megdöbbentő adatokat tár fel a tanyai lakosságnak minden téren való példátlan — más külföldi hasonló településeknél sehol elő nem forduló — elhagyatottságáról, aminek főoka, hogy a tanyás községek és városok nagy többsége tanyáit gyarmatnak tekintette, amelyekért áldozatot hozni nem volt hajlandó. A felmerülő, egyre sürgetőbb kívánságokat e tanyás községek azzal ütötték el, hogy fölösleges a tanyán intézmények létesítése, mert a tanyai lakosság úgymint állandóan bejár a belterületre s ott minden szükségletéről akadálytalanul gondoskodik.

Ez a felfogás kapott elméleti megalapozást és támogatást Erdei Ferencnél, aki néhány év előtt a «Magyar város» című könyvében szembehelyezkedett az egész addigi tanyairodalommal s azt igyekezett bebizonyítani, hogy a magyar mezőváros, a tanyák és a belterületek egy közigazgatási egységbe való szervezése, nagyszerű megoldása a falu és város közt meglévő ellentétnek, ősi magyar, de egyben a legmodernebb települési forma, amely a mezőgazdasági lakosságot városi nivóra emeli, a városi közösség előnyeit biztosítja számára, a nélkül, hogy a termelés érdekei kárt szenvednének. Erdei szerint ugyanis a tanyai lakosság túlnyomó nagy része kétlaki, lakása vagy legalább megszálló helye van a városban is, azt tekinti igazi otthonának, ahová sűrűn ellátogat, s ahol, ha előbb nem, öreg korára állandóan is megtelepszik. Teljesen fölösleges tehát ezt az ideális szimbiozist megbontani a tanyavilág községesítésével, de akárcsak tanyai központok létesítésével is. Nem kell más, mint a belterületre vezető utak kiépítése, elemi iskolák, marhalevélkezelés és állatorvosi szolgálat (emberorvosi *nem*). Ez a rendszer oly kiváló, hogy a falvak megszüntetésével az egész országot tanyavárosokra kellene osztani.

Erdeinek merész elmélete meglehetősen kedvező bírálatot kapott s nem akadt egy hang sem, amely az egész elmélet túlzásaira, súlyos tévedéseire s a tanyareform megvalósulása szempontjából veszedelmességére rámutatott volna.

Ez előzmények után kíváncsian vettük kezünkbe Erdeinek e kérdéssel foglalkozó újabb művét, a «Magyar tanyak»-at. Erdei ebben a művében is hű marad elméletéhez, de újabb beható s részben helyszíni tanulmányai alapján már kénytelen jelentékeny engedményeket tenni a másik felfogás híveinek. A lelkendező hang lehiggadt, a tényeket már sokkal reálisabban látja és láttatja, s

sok érdekeset és tanulságost nyújt azoknak is, akik sorai elolvasása után is azon a véleményen maradnak, hogy Erdei szemlélete egészben véve téves, mert egy elmúlt, a múltban is a tanyavilágnak csak kisebb részében fennállott állapotot állandósít s megoldási javaslatai nem a tanyai lakosság zömének, hanem a kisszámú, de nagy befolyású kétlaki, vagy egészen városlakó paraszt-feudális rétegnek érdekeit szolgálják.

Erdei a tanya mivoltát, kialakulását, az eddigi hibás és egyoldalú földrajzi, jogi, statisztikai, gazdasági és néprajzi szemlélettel szemben *értő*, az összes, a társadalmi összefüggésekre is kiterjedő szemlélettel kívánja ismertetni. Először a tanya fogalmát határozza meg, azután a tanyák kifejlődésének történetét tekinti át, majd a tanyák részletes szociográfiáját nyújtja s végül a tanyapolitikai kérdések megoldására vonatkozó álláspontját vázolja.

Mi a tanya? A szerző igen értékes munkát végzett a különböző külterületi települések éles megkülönböztetésével, amivel az eddigi tanyairodalom adós volt. A tanya eredetileg nem lakóház, hanem munkahely és ideiglenes *tanyázóhely*, ahol a gazda csak egy-egy munkaelvégzésének ideje alatt lakik. Fejlettebb formája a *lakott tanya*, ahol féléven vagy egész éven át lagnak, de a tanya mégsem jelent teljes megtelepülést, mert a kintlakóknak állandó otthona a belterületen van, ahová télire, vagy munkaképességük letelte után hazatérnek. A lakott tanyának két főtípusa van: *kis- és nagygazdatanya*. A kiskgazdatanyán a fiatal gazda él családdal, a nagygazdatanyán csak a cselédség van kint állandóan s a gazda és családja csak alkalmasszerűen jár ki a tanyára. Csak e két típust illeti meg szorosán a tanya elnevezés, amely nem önálló településforma, hanem *tartozéktelepülés*. Az ilyen tanyáknak a belterületről való igazgatása semmiféle különleges hátránnyal nem jár, mert «egységes társadalmi-gazdasági test él egyazon joghatárai között». Vannak azonban olyan külterületi telepek is, amelyek a benne lakóknak állandó otthonuk s hozzájuk belterületi ház nem tartozik. Ezeket is tanyáknak nevezik, de Erdei, e nevet az előbb említett osztott vagy tartozéktelepülésekre korlátozva, *szórványtelepüléseknek*. Ilyen külföldön a farm s az újabb mezőgazdasági települések mindenütt. Erdei szerint az ilyen szórványok az Alföldön csak kisebb szigetekben vannak a tanyák között s azért a külterületi lakosság zöme ragaszkodik a belterülettel való szoros jogi kapcsolathoz; azok az igazgatás-politikai törekvések, amelyek a tanyákat el akarják szakítani anyagközségüktől, csaknem mindenütt megbuktak az érdekeltek ellenállásán.

Erdeinek itt van az alapvető tévedése. Sajnos, nincsen a külterületekről olyan statisztikánk, amelyik e kérdésre pontos felvilágosítást adna, de tapasztalataink alapján határozottan merjük állítani, hogy az Erdei fogalmazása szerinti: tehát az osztott településű tanyák, már ma kisebbségben vannak; azt pedig ő is elismeri, hogy ez a tiszta tanyatípus az újabb fejlődés során egyre jobban háttérbe szorul. Állításunk igazolására a statisztika is ad — ha közvetett módon is — bizonyítékokat. Ha összehasonlítjuk egyes alföldi városok bel- és külterületi népességének vallási megoszlását, azt látjuk, hogy pl. Nagykörösön, amely 100 év előtt még 90%-ban református volt, a belterületen 71, a külterületen már csak 45, a száz év előtt még $\frac{3}{4}$ részben református Kiskunhalason a belterületen 41, a külterületen 23 a református, tehát a törzsökös lakosság számaránya, a többi idegenből bevándorolt, akik közül nagyon kevés lehet az Erdei-féle értelemben vett kétlaki tanyalakos. Ugyancsak jóval kisebb a ref. vallásúak aránya Szentes és Hódmezővásárhely református városok külterületein is, mint a belterületeken. Egyébként erre a kérdésre a most lefolyt népszámlálás fog némi fényt deríteni, mert javaslatomra a kérdőívekben a kétlakiságra vonatkozó kérdés is felvetetett. Abban is téved Erdei, mintha a tanyai lakosok mindenütt az anyaközséghez ragaszkodnának s az ő ellenállásukon buknék meg minden elszakadásra irányuló igazgatás-politikai törekvés. Tény, hogy az erősebb gazdasági centrumokat is alkotó nagyobb városok tanyai lakossága általában ragaszkodik városához, de egyébként elég sűrűn merülnek fel elszakadási mozgalmak is, amelyeket azután az előbb említett kétlaki, a tanyai állandó kintlakás keserveit nem érző parasztfeudális nagygazdák s természetesen az érdekelt tanyás községek igyekeznek minden eszközzel elfojtani. Ennek ellenére is állandóan folyik a tanyák önálló községekké alakulása: csak 1919 óta 15 új község jött létre tanyából (nem számítva a trianoni határ által elszakított anyaközségek nálunk maradt tanyarészeiből kényszerűleg alakított 6 új községet), s jelenleg is 9 helyen folyik tárgyalás a lakosok kérelmére új tanyaközségek szervezése iránt.

A magyar tanyarendszer kifejlődése c. részben Erdei azt állítja, hogy az alföldi tanyarendszer az őshazából hozott nomád osztott szállásrendszernek egyenes utóda. A magyarságra rákényszerített, termelési szempontból hátrányos falurendszert a tatár és török pusztítások visszavetették s a XVIII. században az Alföldön újra feléledt az osztott település: a tanya és a belterületi tömörülés szimbiózisa ott, ahol azt a kedvező körülmények (nagy

határ, sz. kir. városi vagy legalább mezővárosi kisebb privilégiumok) lehetővé tették, A tanyarendszer első korszakában (1750—1850) az eddigi egyoldalú állattenyésztés mellett a gabonatermelés is egyre jobban előtérbe nyomult s ez tette szükségessé a belterületől távolabb eső pusztákon is az állandó megtelepülést, legalábbis a mezőgazdasági munka idejére. A másik korszakban (1850—1900) a népszaporodás, lecsapolások, a gabona konjunktúrája újabb kirajzást idéztek elő, most már a városoktól legtávolabb eső, Pusztá, Rét, Járás nevű, addig csak legelőnek használt területekre is. A nagy távolság s az intenzívebb gazdálkodás most már állandó kintlakást tett szükségessé, de a cselédség, a kisgazdacsalád is legalább öregségére visszajött a belterületre. A harmadik, most folyó korszakban, a nagy- és kisgazdatanyák mellett egyre jobban terjed a farm és a szórvány tanya rendszere és a haszonbéres tanya.

Igen érdekes Erdei művének második része, a *tanyavilág szociográfiája*, amelyben az általa meghatározott típusú tanyákat ismerteti.

Öt tanyatípus van: a már említett kis- és nagygazdatanya, az úrbéri jellegű haszonbéres-tanya, amelynek bérlője a sok megkötöttség és természetbeni szolgáltatás miatt éles osztályellentétben van a bérbeadóval, a farm- és a szórványtanya. E kettő között Erdei kissé mesterkéltten azt a megkülönböztetést teszi, hogy a farmos nem a vele hasonló telepésekkel tart fenn érintkezést, mint a szórványtanyák, hanem «a városi belterülettel szerveződik szoros társadalmi összetartozásba». s a belterülettel nem vidéki viszonyban áll. Hogy azonban a városban semmiféle gyökérrel nem bíró farmtanyásnak a városhoz való viszonya — a közigazgatási kapcsolattól eltekintve — miben különbözik a szórványtanyástól vagy a más községbelítől, aki épúgy bejár a városi piacra, s miben áll az ilyennek szoros társadalmi összetartozása, azt Erdei sehol sem mondja meg.

Egy másik csoportosítása szerint, amely szerint azután az egyes tanyavidékeket ismerteti, vannak szabályszerű, elmaradt, túlfejlődött, átalakult, megszakadt fejlődésű, különleges és szórványtanyák. Ebben a sorrendben ismerteti az ország valamennyi tanyavidékét, rengeteg érdekes adattal, amely a tanyakérdéssel foglalkozónak igen sok hasznos útbaigazítást nyújtó kalauza, az egész munkának kétségtelenül legértékesebb, legjobban használható része. Személyes tapasztalataim általában megegyeznek a szerző megállapításaival s csak néhány tévedést kell helyreigazítanom. Az alsótiszai tanyáknál helyesen mondja, hogy a zárt

csoportokban települtek, a «községesülés kiütköző jegyeit mutatják», a végén mégis csak azt állítja, hogy e vidéken «az önállóan társadalmasuló szórványtelepülések csak kivételesen alakultak ki». Ha megnézné a szerb uralom alatt kiadott részletes térképet, látná, hogy Martonos, Magyarakanizsa, Zenta, Ada, Mohol és Szenttamás külterületén egész tömege van a teljesen zárt, részben igen népes, élénk piaccal is bíró telepnek, amelyek közül többen már kérik is önálló községgé alakulásukat.

Tárgyi tévedések: Kiskirályság tanyaközség nem Békésszentandrás és Szarvas, hanem Kerekegyház és Nagymágocs, Kondoros pedig nem Endrőd, hanem Szarvas, Öttömös és Pusztamérges nem Szeged, hanem Horgos, ül. Kiskunmajsa pusztáiból alakult. Viszont Endrődnek is van egy Kondoros nevű határrésze, ahol a szerző állításával ellentétben («a kiöblösödő határrész tanyái különösebb önállósulást nem mutatnak, központ ezen a határrészen nincs») van egy kialakult központ templommal, jegyzői kirendeltséggel s a lakosok évtizedes, eddig eredménytelen harcot folytattak a távoli anyaközségtől való elszakadásuk érdekében.

Erdeinek a tanyavilágról szóló ismertetése annyira hű és objektív, hogy vele saját elméletét is lépten-nyomon cáfolja. Még a tanyák első csoportosításában, a szabályszerű, vagyis az ő meghatározása szerint tartozéktanyáknál is lépten-nyomon elismeri a farm, szórvány, bérlő, csoportos tanyák terjedését, a többi csoportnál hasonlóképp, s arról is beszámol, hogy a nagykun és hajdú városok a tanyáikon letelepült idegeneknek tanyái intézményeket sürgető követeléseit elutasítják, «hiszen jött-mentekről van szó», «a külterületnek nincs külön élete, tehát nem lehet szükséges külön szervekre».

Munkájának befejező részében a tanyarendszer értékelését nyújtja és a tanyapolitika útjait vázolja. Gondolatmenete röviden a következő: Termelési-technikai szempontból az, hogy az üzemi berendezés a termelő helyen van, előnyösebb. A tanyai gazdaság nagyobb gazdaság-társadalmi egységbe kapcsolódik a faluval szemben, amely kisszerű intézményeivel kiesik a város magasabb szintű életéből. A tanya *városrész*, lakosai — ha esetleg nemzedékváltással is — a tanyán és a városban *is* laknak. A cseléd, a bérlő, a farm-tanyás helyzete rosszabb ugyan, de nem bizonyos, hogy kedvezőtlenebb a falusi helyzeténél; nem él vidéki helyzetben, mert «*közvetlen szálon* tartozik a város társadalmi életéhez». A tanyarendszernek nagy történeti értéke, hogy a rendi társadalom korában megmentette a jobbágyot a teljes elnyomatástól, mert a nagyobb

tömeg jobban védekezhetett a földesúri önkény ellen, 1849 után pedig fejlettebb öntudata révén hamarabb lépett a polgári előhaladás útjára. Itt a nagyobb egységekben fejlődött ki a nagyszerű zöldség-, gyümölcs- és szőlőkultúra. Tény, hogy jelenleg nehéz a helyzet közigazgatási szempontból, de ahol jó a közlekedés, ott nincsenek nagyobb bajok. A fennálló nehézségeken akarnak egyesek segíteni a falvasítással és tanyaközpontokkal, ámde ezzel a tanyák igazgatása alig lenne könnyebb és «elveszne a városi belterülettel való összetartozás értelme». Szórványokban csakugyan a községesítés az egyetlen lehetséges út, de az ilyen települések száma elenyésző. Jó utak kellenek, de nincs szükség se tanyaközpontokra, se közigazgatási kirendeltségekre, se templomra, se orvosra, csak bába és állategészségügyi gondozás kell, azonkívül az állandóan a tanyán kintlakóknak, akiknek a belterületen nincs szállásuk, szállóhely, szülőotthon és gyermekeik számára internátus. Erdei saját gazdag és túlnyomórészt helytálló dokumentációjából — véleményünk szerint — teljesen elhibáztott s saját adatainak ellentmondó következtetéseket von le.

Senki sem fogja tagadni, hogy *gazdaságilag* a tanyarendszernek jelentékeny előnyei vannak (persze hátrányai is a gazdasági kultúra, a szövetkezetek terén), épúgy azt sem, hogy a nagyobb területnek s az ott kialakult nagyobb piacoknak köszönhető az intenzív gazdálkodás, valóságos kerti kultúra kialakulása. De itt is erősen túloz. A tanyarendszer egyáltalában nem oka, hanem következménye volt a nagyobb népességű s területű parasztvárosok aránylag szabadabb életének. Ahol nagyobb, öntudatosabb népesség volt együtt, az tanyarendszer nélkül is épúgy, sőt eredményesebben védekezett a földesúri önkény ellen, mint a tanyás mezővárosok. Lapozzuk csak Fényes Elek hatkötetes munkáját s azt olvassuk, hogy Mosón, Tata, Tóváros, Pápa, Nagykanizsa, Baja, Szolnok stb. mezővárosok jelentékeny privilégiumokkal bírnak, fejlett kereskedelmük van, vagyonosak, Dunaföldvár, Szekszárd, Bátaszék lakosai «szép szabadságokkal dicsekedhetnek, földjeiket szabadon adhatják és vehetik, és csak dézsmát fizetnek», más mezővárosok lakosai nem teljesítenek robotot, rendezett tanácsuk van, pallosjogot gyakorolnak, vámot nem fizetnek stb., sőt a kis Somorja, évi 800 ft ellenében, földesúri jogokkal élhet. Ezzel szemben a tanyás Békés község «régii szabadságainak maradványa egy erdőcske», s az ugyancsak tanyás Makót, amely 1777-ig csak árendát fizetett, a püspök-földesúr úrbéri szolgálatra kényszerítette. *A tanyánélküli mezővárosok erősebbnek bizonyultak!*

Nagyon eltűzött az elmaradott, gazdasági és kulturális szempontból alacsony szinten levő falunak «a belterülete társadalmi egységébe tartozó városrészt alkotó». tanyával szembeállítás. Azt, hogy miben áll a tanyai lakosnak «e város magasabb szintű életében való részvétele», miért lesz szerves tartozéka a városnak, hogy mit jelent «a közvetlen szálon a város társadalmi életébe tartozás». Erdei sehol sem magyarázza meg közelebbről, mégkevésbé azt, mennyiben van mindezek tekintetében a városhoz tartozó állandó tanyalakos kedvezőbb helyzetben, mint a várostól ugyanolyan távolságra, de más községben lakó?

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy nemcsak apró falvak, hanem népesebb, kulturált falvak, sőt igen fejlett tanyaközpontok is vannak (Szeged-Alsótanya, Kecskemét-Lakytelep), amelyekben az ottlakó alighanem mindazt megkapja, amit az általában gyengén fejlett tanyavárosok legtöbbszörében, éspedig *helyben*, nem 10—20—30 km távolságban. De még a legkisebb falu polgára is helyben részesül bizonyos közigazgatási és közegészségügyi gondozásban a körjegyző, körorvos kötelező látogatásai révén s a mellett, ha kedve van, a legközelebbi városba épűgy bejárhat, mint annak tanyalakója.

Erdei megállapításai a tanyavilágnak csak nagyon kis részére alkalmazhatók. Ott, ahol erős városi központ van s körülötte legfeljebb 10 km távolságban a tanyavilágban semmiféle központ nincs, vagy nem alakítható ki és ahol a tanyai lakosság túlnyomórésze kétlaki, Erdei szavaival tartozéktelepűlésű, természetesen élénk a város és tanyáinak szimbiozisa s nem kell másról, mint jó utakról gondoskodni. Tudjuk, s Erdei is írja, hogy az ilyen tanyavidék egyre jobban fogy s szaporodnak a kizárólag kintlakó tanyaiak. Ilyeneknek kell azonban tekintenűnk a kistanyák «átmenetileg» (25—30 éven át) családostul kintlakó ifjabb gazdáit s a nagygazdák cselédjeit is, nemcsak a városban szállóhelyel nem bíró bérlőket, a farm- és szórványtanyák lakóit, mert a nagy, sokszor 20—30—40 km-es távolságban, főleg a mai közellátási rendszer mellett, a közigazgatási és egészségűgyi, szinte naponkint felmerűlő szükségleteket csakis *helyben, illetűleg a közelben lehet megfelelően kielégíteni, még akkor is, ha a belterűletre jó utak vezetnűnek*; ily távolságból igazgatni, mind a feleknek, mind a hatóságoknak csak fűlűsleges idűpazarlással, drágán és hiányosan lehet. A lokális teendűknek decentralizálása tanyaközpontok vagy tanyaközsűgek útján minden tanyalakónak eminens érdeke s egyáltalában nem káros az illetű városra nézve sem, ha az annak a tanyavidűknek

csakugyan gazdasági és kulturális empórium, mint ahogy Szombathely vagy Kaposvár — a helyi közigazgatástól eltekintve — van olyan élénk kapcsolatban környező falvaival, mint Hódmezővásárhely a maga tanyáival. Ha pedig valamely község távoli tanyavidéke közlekedésileg és gazdaságilag más központ felé gravitál, fennálló közigazgatási kapcsolata csak súlyos nyűg számára s az időnkinti kényszerű bejárás az anyagközségnek se jelent sok előnyt. Az anyagközségtől távoleső tanyákon, mint Erdei művéből is kiviláglik, egyre kevesebb a tartozéktanya s a lakosság a *benről támasztott minden akadékoskodás ellenére is*, az élet kényszere folytán kialakítja a maga központjait, amelyet most már a belátóbb városok is kezdenek támogatni, sőt zárt telepek létesítésével erősíteni (Szeged 3, Kecskemét, Hódmezővásárhely 2—2 közigazgatási kirendeltséget létesített, Szabadka most szervez négyet). Nagy távolságban a kétlaki élet, két lakás, háztartás fenntartása egyáltalában nem gazdaságos, kényelmetlen és időtrabló, azért fogy az ilyen tanyák száma. S miért is lenne a módosabb gazda is kétlaki (nem szólva a szegényebbről, akinél ez pénzügyi szempontból is lehetetlen), mikor 2—3000 tanyai lakos már olyan központot vagy önálló községet tarthat fenn, ahol — főleg az önálló községben — a maga erejéből, a saját céljaira fordított közjövödelmekből meg tudja teremteni mindazt (közigazgatás, templom, iskola, posta, piac, társaskör, rádió, a nagyobb helyeken, vagy 2—3 szomszédos község vagy központ együtt még orvost, gyógyszerért, állatorvost, sőt mozit is), amire neki szüksége van s aminél sokkal többet a kisebb mezővárosokban se talál; ami pedig még ezenfelül hiányzik (nagyobb üzletek, piac), azt a városban ezentúl is éppen abban a mértékben élvezheti, mint eddig, aminthogy nincsenek a Szeged, Kecskemét nyújtotta előnyöktől elzárva az odagravitáló, de a városhoz nem tartozó községek sem. Nagyon jellemző, amit Erdei a szegedi Alsótanyáról előbbi s mostani művében mond. A Magyar Városban azt írta, hogy hiába a központ, a szegedi tanyalakó öregkorára csak a városba megy; most megállapítja, hogy a tanyaiak öreg korukban a mindenféle intézménnyel és szórakozási lehetőséggel ellátott (az Alsóközpontot még szintársulatok is felkeresik, lapja is jelenik meg) Alsótanyára húzódnak be.

Helyszíni tapasztalataink alapján számos példát hozhatunk fel annak igazolására, mily hatalmas különbség van az önállósult tanyaközség és a városnak távoli pusztái között; megelégszünk két szomszédos terület, a csak 1908-ban önállósult Pusztamérges és a jóval nagyobb terjedelmű, Kiskunhalashoz tartozó Balota-

puszta szembeállításával. Balotapuszta központján, noha a várostól 25 km-nyire van, iskolán kívül semmi sincs; a nagyon szegény Pusztamérgesen jegyző, pap, orvos működik, zárdája van, iparosok, kereskedők, s el tudta érni azt is, hogy Szeged város tanyai vasútját a községig elvezette. A megoldás tehát nem egy idejétmúlt, gazdaságilag célszerűtlen kétlaki élet fenntartása, hanem a tanyai élet kényelmesebbé tétele, az intézményeknek az arra utáltakhoz közelebb vitele mindenütt, ahol a nagyobb távolságnak semmiféle közlekedési könnyebbségekkel meg nem szüntethető ténye azt szükségessé teszi. A megoldást a körülményekhez alkalmazkodva többféle lehet: a kisebb vonzóerővel bíró, főleg nagyközségek tanyáin s a más gócpontok felé gravitáló vidékeken a tanyaközség, kisebb, de 10 km-nél nagyobb távolságban s nagy vonzóerővel bíró, jó összeköttetéssel bíró városok tanyáin pedig a szükségleteknek megfelelően több-kevesebb intézménnyel ellátott tanyaközpontok, a kisebbeknél állandóan kintlakó alkalmazottak helyett közigazgatási, orvosi, állatorvosi kiszállásokkal. S van a város és tanya szimbiózisának még egy, mindkét felfogást egy szintézisben összefoglaló lehetősége is: a községekké megszervezett tanyáknak a városok kormányzása alá rendelése (a megyei városokkal kapcsolatban a járási főszolgabírói, a törvényhatósági városokban a járási és a vármegyei hatásköröknek az illető városokra ruházásával), amely megoldást már a magyar városok 1912. évi kongresszusa ajánlott a kormány figyelmébe.

Benisch Artúr.

Notter Antal Emlékkönyv. Dolgozatok az egyházi jogból és a vele kapcsolatos jogterületekről. Szerkesztették: A n g y a l Pál, B a r a n y a y J u s z t i n, M ó r a M i h á l y. Budapest. Szent István-Társulat. 1941.

Notter Antal, az egyházjog hírneves professzora, a múlt évben töltötte be 70. születésnapját. Ez alkalomból negyvennégy magyar és külföldi jogász és teológus tanulmányait tartalmazó, vaskos kötetre rugó Emlékkönyv látott napvilágot. E kötetben Notter Antal tanítványai és tisztelői a nagyrabecsülés és szeretet zászlaját hajtják meg az élete alkonyához érkezett «nagy magister» előtt. A szeretet szellemi munkaközösségébe verődött tudósok e gyűjteményes munkája valóban «liber ad honorandum Antonium Notter», mert az egyházjog erkölcsi szempontjainak kihangsúlyozása folytán annak minden oldaláról egységben világít felénk a spirituális eszmetartalom. Az a szellemi eszmetartalom, amelynek az emberi társadalmi élet minden megnyilatkozását, tehát legelső sorban az

e társadalom együttélését szabályozó jogot is át kell hatnia, ha valóban meg akarja érdemelni a jog nevet. Hiszen már Celsus is megmondotta, hogy a jog nem más, mint «ars boni et aequi». A jogtudománynak is, amely Werbőczy szerint «e jog tudása», nem szabad pusztán a jogi fogalmak matematikai műveletére korlátozódnia, mint azt Leibnitz tanítja, hanem a belső szellemi értékek kidomborítására kell törekednie. Az anyagi igazság érvényre emelése mind a jogalkotásnak, mind a jogalkalmazásnak, mind a jogtudománynak végcélja.

De e felé az igazságosság felé kell törekednie — a szociológusok megállapítása szerint — az emberi társadalom életberendezéseinek is. Az állam immár nem elégedhetik meg azzal, hogy «jogállam» legyen, hanem a társadalmi igazságosságot megvalósító úgynevezett «társadalmi» államnak kell lennie.

Azt szokás mondani, hogy a jog olyan régi, mint az emberiség. A jog fennállásának fogalmi lehetősége és gyakorlati célszerűsége e földön u. i. több, de legalább két emberi lény létét tételezi fel. Társadalom vagy annak akármilyen kezdetleges, csökevényes formája nélkül nincsen jog, mely mindig a társadalom együttélésének fokmérője. Ezért mondjuk, hogy «ubi societas, ibi ius». E tétel azonban abban a fogalmazásban is megállja helyét, hogy «ubi ius, ibi societas». Hiszen a jog a társadalmi együttélés által szükségképpen kitermelt alkalmazkodási kötelesség kölcsönösen fennálló kategorikus imperatívuszából születik és ezért van az, hogy nincsen jog kötelesség nélkül és hogy a joggal való visszaélés nem jog.

Ily értelemben a társadalom és a jog elválaszthatatlan fogalmak. Az első embernek éppen úgy nem volt szüksége jogra, mint nem lesz szüksége arra a földön élő utolsó embernek sem. A ius humánium érvényesülési lehetősége és tere Éva anyánk teremtésével kezdődik és a földön élő utolsóelőtti ember elhunytáig tart. E megállapítás természetesen csak az emberi törvény, az emberi jog szempontjából igaz. Annak a jognak a szempontjából, amely csupán másodlagos és regulatív erő, nem cél, hanem inkább eszköz és társadalmi célszerűségi mechanizmus. Ezzel az emberalkotta joggal szemben áll azonban az abszolút és egyetemes igazság: az aeterna iustitia, az örökérvényű jog: a ius divinum, amely önmagán nyugszik, önmagában létezik és nem emberek alkották. Amely Hesiodus szerint «in sese virtutes continet omnes». E ius divinum Ádám szempontjából éppen olyan releváns, mint ahogyan a földön élő legutolsó embert is köti. Ádám is elkövethetett — és el is követett — e «természet szerint való», örökérvényű jog rossz-

szaló értékítélete alá eső cselekményt, és az emberi faj utolsó mohikánja szintén elkövethet öngyilkosságot vagy istenkáromlást, ha nem is a Btk. 190. §-ának megfelelő értelmezésben, hanem a *ius divinum* szubjektív értékelése szerint. Nyilvánvaló tehát, hogy a jog és az igazság nem egyenértékű fogalmak. A jog az egyesek igazsága helyébe a mindenkinek igazságát teszi, mintegy közös nevezőre hozza azt és a szabály uralmát valósítja meg az igazság helyett. Hiszen az igazságot a maga teljességében senki emberfia, hanem csak az Isten maga ismeri. Ezért mondja Werbőczy, hogy «amit Isten enged meg: isteni törvény; a jog: emberi törvény; mert másnak szántóföldjén átmenni Istentől van megengedve, mivel az Úré a föld és annak teljessége; de ez nem jog, minthogy azt határozat vagy szokás tiltja». Természetes azonban, hogy az emberi törvény az isteni törvény felé törekszik, vagyis a jognak az eszménye az igazság. A jog és igazság két oly koncentrikus körhöz hasonlítható, amelyeknek középpontja egybeesik, de sugaruk különböző. «Az igazság — ismét Werbőczy-t idézem — mindenkinek megadja az övét, a jog meg elősegíti; a jogtudomány pedig tanítja, hogyan történjék az. A jog értéktartalma és belső becse tehát az igazságban van s a helyes jogérzet tulajdonképpen igazságérzetet jelent.»

A különbségtételt jog és igazság között megtalálhatjuk az egyházjogban is, az egyházjog *ius divinum*a és *ius humanum*a között. Minden *ius humanum* között azonban az egyházjog tételes emberi joga az, amely a legtisztább emberi prizmája az örök igazság sugártörésének. Minél inkább közeledik tehát az állam világi joga ez átszellemült egyházjog felé, annál inkább megtisztul alakjától. Az egyházjog felemeli a világi jogot, de nem szünteti meg azt: «*ius autem divinum, quod est ex gratia non tollit ius humanum, quod est ex naturali ratione*». *Glattfelder Gyula* csanádi püspök elvi éllel mutat rá az Emlékkönyvhöz írott előszavában, hogy nálunk az egyházi és világi, a lelki és jogi hatáskör mindenkor barátságban fejlődött egymás mellett. Az Emlékkönyvben foglalt tanulmányok hosszú sora pedig számos példáját mutatja az egyházi és világi jog kölcsönhatásának és rávilágít arra, hogy mint termékenyítette meg a kánoni felfogás mind a hazai, mind a nemzetközi jogot és viszont miként iparkodott az egyház jogi álláspontja — a gyakorlati szükség követelte szempontok bölcs mérlegelésével — a nemzeti jogfelfogás igényeihez simulni. Mint vörös fonál húzódik végig a hatalmas kötet 1167 oldalán a jog spiritualizálódása iránti örök jogászai törekvés méltatása. *Angyal Pál* a beszámíthatóság, a

felelősség és bűnösség kérdéseinek tüzetes taglalásánál kimutatja, hogy az akarat s nem az értelem az alapja a beszámíthatóságnak, mert akarat hiányában nem beszélhetünk sem érdemről, sem bűnről. Éppen ezért a büntető igazságszolgáltatás — ha nem egyszerű jogszolgáltatás — csak akkor érhet fel az örökérvényű erkölcsi rend magaslatáig, ha az emberi szabad akaratot feltételezi. Enélkül nem egyéb, mint a társadalom tiszta érdekharca az ellene tevőkkel szemben. *Eduárd Eichmann* az uralkodói jelvények — különösen a királyi korona — középkori, eszmei szimbolikájáról, *Hegedűs József* Aquinói Szent Tamás jogbölcseletének szintetikus jellegéről értekezik, amely nélkül nem törekedhetünk a jog magasabb értelemben vett, bölcseleti szemléletére. De különösen figyelemreméltó e szempontból *Kuncz Ödön* tanulmánya a részvényjogi reform erkölcsi irányeszméiről. Tanulmányában arra a következtetésre jut, hogy a részvény jogi reform sem lehet más, mint az erkölcsi normák minél teljesebb konkretizálódása a tételes jogban, mert az erkölcsi parancs követeli a társadalmi igazság érvényesülését a részvényjog terén éppen úgy, mint az emberi jognak bármely más mezején. Ezért az új törvény minden parancsát erkölcsi elvek — az örök igazságnak az emberi etikában lecsapódó kristályai — fogják átszőni. «Közérdek — írja —, hogy a gazdasági életet a legkiválóbb képzettségű és a legkifogástalanabb erkölcsű férfiak irányítsák, s hogy az erkölcsi törvény kategorikus imperatívusza a legmagasabb fokú gazdasági küzdelem hevében is jótékonyan érvényesüljön.» *Gerardus Oesterle* «Animus» in codice iuris canonici című tanulmányában az emberi cselekvés indítékaiban rejlő szellem-erkölcsi jelentőséget domborítja ki. Az igazságosság követelményének nagyobb megvalósítása érdekében tör lándzsát egyes vallásjogi kérdések taglalása során *Sárffy Andor* is. Mély értelmű perspektívákat nyit *Szladits Károly* dolgozata az utólagos házassággal való törvényesít és kérdésében keletkezett perekről. Szembeállítván a kánoni per jogot a világi per joggal, megállapítja, hogy az anyagi igazság minél töretlenebb érvényesülése érdekében az 1903. kánon rendelkezése szerint a státusperbeli ítéletek sohasem emelkednek anyagi jogerőre. íme az igazság uralma a szabály uralma helyett! «Ez az elrendezés — írja — kissé szokatlan a világi jogásznak, aki az igazság kiderítése mellett igen nagy fontosságot tulajdonít a jogbiztonságnak és annak, hogy a vitás kérdések a bíróság ítéleteivel lehetőleg végérvényesen döntessenek el. Bizonyos azonban, hogy az igazság eszményét a kánoni perjog tiszteletreméltó módon szolgálja és nem tüntet fel olyan hézagokat,

amelyeknek áthidalása a mai jogunkban is nagy nehézségeket okoz.» A spirituális beállítottság irányvonalába esik *Trikál József* tanulmánya az isteni életről, amely alatt az ember hősi életét érti, mint, amilyen *Melichár Kálmán* szerint Krisztus közkatonáinak küzdelmes élete. Itt említhetjük — utoljára, de nem utolsónak — *Zöldy Miklós* finomveretű tanulmányát a büntetőjog spiritualizálódási irányáról. Szerinte a büntetőjog ideológiai fejlődésének jövő irányát a materiális felfogásból a spiritualizálás felé haladásban figyelhetjük meg. Minél inkább bocsátja gyökereit a tételes büntető jogrendszer az erkölcsi rend talajába, annál inkább itatódik át a lelkiség friss elemeivel. Az anyagi — főképen a vagyoni érdekeket szolgáló — büntetőjogi szemlélet ezáltal elfinomul, a jogrendszer az élet mélységeiből merített nemesebb eszmetartalommal telik meg. Egyszóval a világi büntetőjog az egyházi — kánoni — jog felé közeledik, amelynek spirituális-ideológiai ősförásától a materiális-liberális korban meglehetősen eltávolodott.

Az egyházi jognak a világi jogra gyakorolt hatását több dolgozat taglalja. *Degré Alajos* a magyarországi szentszékek gyakorlatáról ír a protestánsok köteléki pereiben, amint az 1786-ig történt. E szentszékek — különösen a közrend helyreállítása után — feladatuk magaslatára emelkedvén, az általuk alkalmazott jogszabályokon belül mindig találtak lehetőséget az erkölcsi rend védelmére és a méltányosság alkalmazására. *Gajzágó László* a nemzetközi jog eredetéről írott, önmagában véve is hatalmas kötetre való tanulmányában a nemzetközi jognak római és keresztény összefüggéseire utal, különösebb tekintettel a spanyol nemzetközi iskolára. Amint az emberi törvényt az emberek együttélése, úgy a nemzetközi jogot az államok együttélése, társadalmáhozta létre, mégpedig ez utóbbit a történelmi fejlődés során elég későn, mindössze az újkor hajnalán. Amíg Róma egyetlen központja és súlypontja volt az akkori világnak, az általa létesített egyhatalmi rendszer mellett egyáltalában nem lehetett szó nemzetközi jogról. Csak mikor ez az egység kettősséggé vált a római szent birodalomban, illetőleg bekövetkezett a nagy nyugati szakadás, a reformáció, és a felfedezések kitágították a lakott világ földrajzi határait, lett vége az egységet jelentő Pax Romana-nak, illetőleg a Pax Christiana-nak is. Ekkor alakulnak ki a szervesen egységesült új nemzeteket a maguk egészében felölelő és kifelé is így képviselő modern államok és ilyenmódon az államok társadalmának körén belül és annak, illetőleg tagjainak számára szükségképen keletkezik egy új jog is: az államok társadalmának a joga, vagyis

a nemzetközi jog. A nemzetközi jog fogalma tehát elválaszthatatlan kapcsolatban áll az államok társadalmának tényleges valóságával, amiért itt is áll a tétel, hogy «qui dit société, dit droit». Az új jognak kialakulására viszont döntő befolyása a katolikus Egyház tudós szerzeteseinek volt és ezek sorában is a legelső helyen Francisco de Vitoria-nak, a salamancai egyetem tudós tanárának. A spanyol nemzetközi jogi iskola tagjai — mindannyian egyházatyák és skolasztikus szerzetes tudósok képezik ki és hozzák ki először tudatos formában a modern *ius gentium*nak, az igazi népek jogának az igazságosság lángjától átlényegesült —s a mai korban, sajnos, sokszor figyelmen kívül hagyott — első tételeit. Ez egyházi férfiak négy forrásból, mégpedig a keresztény erkölcstanból, az általános filozófiából, a kánonjogból és a római jogból merítették azokat az igazságokat, amelyeket az államok társadalmi jogrendjének szolgálatában jogtételekként felismertek. *Illés József* a *Nova donatio* (új adomány) jogi természetéről írott jogtörténeti tanulmányában szintén az egyházi és a világi jog szoros összefüggését és kölcsönhatását emeli ki. *Werböczyre* hivatkozva megállapítja, hogy a régi magyar magánjognak — különösen a családi jognak — integráns része a kánonjog. *Móra Mihály* a házassági kereseti jog eredete és kialakulása című dolgozatának jogtörténeti áttekintést nyújtó részében tisztázni kívánja — többek között — azt a kérdést, hogy a kereszténység fellépésének ténye és ezzel kapcsolatban az a hatalmas szellemi erő, amelyet a kereszténység alatt értünk, milyen befolyást gyakorolt a római és zsidó jogra a házasság fogalmának tisztázása, annak egy magasabb szellemi szférába való emelése szempontjából. Vizsgálja, hogy milyen mértékben és mikor sikerült az Egyháznak a középkor folyamán elfogadtatnia a házasság felbonthatatlanságának a *jus divinum*ban gyökerező elvét. *Visky Károly* a kereszténység és a római jog felelősségi rendszere című tanulmányában az új keresztény szemléletnek átütő befolyását vázolja a gondosság és gondatlanság fokozatainak spirituális eszmetartalmat felölelő kialakításánál. Kiemeli, hogy a keresztény szemlélet — az eredeti klasszikus római jogi felfogással szemben — a szubjektív vétkesség elvét hangsúlyozza és a *vis maior*-t az erkölcsi tartalommal bíró gondossági kötelességhez viszonyítja. Megállapítja, hogy Justinianus kodifikációjára részben a felhasznált forrásművek, részben a kompilátorok interpolációs tevékenysége révén a keresztény szellem jelentős befolyással volt és erőteljesen éreztette hatását.

A világi jognak az egyházi jogra gyakorolt hatása körében a

szerzetesi fogadalmak letételének részletkérdését tárgyalja *Hofmeister Fülöp*.

Az Emlékkönyv több tanulmánya foglalkozik az állam és az egyház viszonyával. *Boér Miklós* szerint e viszony kérdése elsősorban nem jogi kérdés, hanem világnézeti probléma, azaz teológiai kérdés. Megállapítja, hogy VIII. Bonifác Unam sanctam bullája az egyházi hatalom beleavatkozását a világi hatalom ügyeibe világosan arra az esetre követelte, amikor a világi hatalom helytelenül járt el, azaz valójában nem potestas directa, hanem potestas indirectáról van szó, és erről is csak ratione peccati esetén. A mai politikai élet ezzel szemben talán még a potestas directiva Ecclesiae in temporalibus követelményeit sem valósítja meg, bár erre a mai összegabalyodott világban a spirituális erőforrások enyhítő hatása szempontjából bizony gyakorta nagy szükség volna. Az állam és az Egyház viszonyával foglalkozik *Huszár Elemér* is az egyházi diplomáciáról írott tanulmányában. A ius diplomaticum ugyanis éppen az a jog, amely e viszonyt szabályozza: az Egyház nemzetközi hatalmának tételes joga. Szerinte az egyházi diplomáciának az a feladata, hogy biztosítsa e viszony rendezésének olyan formáját, amely az Egyháznak Krisztus által elébe tűzött feladata: a lelke üdvözítése — megvalósítását minél inkább előmozdítja. *Lutter János* a lateráni megegyezésről ír, amely megegyezés a Szentszék és az olasz királyság között megteremtette az egyedül helyes alapot a békés viszony kialakítására és fenntartására. A Szentszék e megegyezés értelmében szuverén, szuverenitása azonban korántsem azonos az állam szuverenitásával, mert az lelki, spirituális hatalom, amelyet az egyházi államnak mint ilyenek megszüntetése semmiben sem érintett, minthogy e hatalom nem e világról való. *Vali Ferenc* szerint a katolikus Egyház legfőbb hatósága, melynek nemzetközi jogalanyisága elismert, sohasem válhatik «állammá», mert — mint szellemesen megállapítja — nem képzelhető el, hogy egy egyház legfőbb szerve az állam legyen. Jogi felfogása szerint a Vatikánváros a pápa államfősége alatt álló állam, különálló nemzetközi személy, mely élesen megkülönböztetendő a Szentszéktől.

Az egyetemes egyházjog egy-egy részletkérdésével foglalkoznak: *Baranyay Jusztin* (A törvényértelmezés alapproblémája a C. I. G.-ben), aki megállapítja, hogy a 18. kánon első parancsa szerint a törvényértelmezési törvény főszabálya az, hogy a magyarázat csakis a törvény immanens és objektív elemeit veheti tekintetbe, azaz a textust és ezenkívül legfeljebb a contextust. Meg-

különbözteti a mens legis-t a mens legislatoris-tól, amelyet az idézett kánon csak kiegészítő szerepben juttat ranghelyhez. *Klaus Mörsdorf* a kánonjogban szabályozott jogérvényesítő eszközökről értekezik. *Schermann Egyed* az egyházi könyvtalalom néhány kérdésével foglalkozván kifejti, hogy bár az egyházi törvény nem is tilt meg valamely könyvet, még mindig lehetséges, hogy a természeti törvény tiltja azt. *Sipos István* az 1098. kánon szabályait taglalja: A házasságkötés rendkívüli formája halálos veszedelmen kívül című tanulmányában. E kánon értelmében oly esetben, ha a plébánost nagy nehézség nélkül nem lehet meghívni vagy megközelíteni (felkeresni) és alapos valószínűséggel előrelátható, hogy ez a helyzet egy hónapon át fog tartani, érvényes és megengedett a házasság pusztán két tanú előtt kötve. íme a kánonjog bölcs mérséklete a gyakorlati élet által teremtett kényszerhelyzettel szemben. *Zalán Kornél* a házassági beleegyezés szabadságát kizáró kényszer jogtalanságát elemzi a Codex 1087. kánonja alapján, amely — ugyancsak a gyakorlati élet követelményeivel számolva — nem a jogtalan, hanem a jogtalanul előidézett félelemről szól, vagyis módhatározót használván jelző helyett, fogalmazásában nem arra veti a súlyt, hogy mi, hanem hogy hogyan történik valami. Megállapítja, hogy az egyházi és a világi házassági jog között a kényszer kérdésében bizonyos ellentét mutatkozik. míg a Codex csupán a jogellenesen alkalmazott kényszerszert ruházta fel érvénytelenítő hatással, addig a mi világi jogunk, a H. T. 53. §-a, a házasságkötésre irányuló kényszerszert sohasem ismeri el jogszerűnek. Ebből arra lehetne következtetni, hogy a világi jog hatályosabban védi a házasulók akarati szabadságát, mint a kánonjog. Meg kell azonban állapítanunk — írja — e látszattal szemben, hogy az Egyház a beleegyezés szabadságának védelmében mindenkor erős fegyverekkel küzdött, de ebben a küzdelemben mégis csak egy bizonyos határig mehet el. Így bármennyire befolyásolja is az elhatározás szabadságát a belülről eredő, illetőleg a természeti tényekből származó kényszer, ezt az egyházi jog mégsem ruházhatta fel érvénytelenítő erővel, mert a beleegyezés szabadságának védelmében figyelemmel kell lennie a megkötött házasság fennmaradásához fűződő érdekre, illetőleg a másik szintén ártatlan fél méltányos érdekeire.

Nemzeti egyházjogi, illetőleg jogtörténeti problémákkal is találkozunk az Emlékkönyvben. Így *Bánk József*: A címzetes apátok és prépostok újabb jogi helyzete Magyarországon című tanulmányában kiemeli, hogy ezek egyházi jogintézménye — külö-

nösen Serédi Jusztinián hercegprímás közbenjárása következtében —, bár a múltnál szerényebb formában, de továbbra is fenn» maradt nálunk. *Beresztóczy Miklós* a hercegprímási főszenzszékkel, e sajátságosan magyar egyházbizományi intézménnyel foglalkozik. *Bruckner Győző* a magyar honi ev. egyházbizomány fejlődésének legújabb vezérelveit ismerteti, amint azok az 1934—37-iki egyházi törvényekben megnyilvánulnak. *Eckhart Ferenc* a praecedentia kérdéseit ismerteti a magyar rendi országgyűlésen és arra a következtetésre jut jogtörténeti tanulmányában, hogy a tulajdonképeni közjogi kérdésben végeredményben az egyházi jognak szabályai érvényesültek hazánkban. *Pius Ciprotti* klasszikus latin nyelven írott tanulmányában a magyar apostoli királyt megillető ius nominandi-val foglalkozik. Ugyane kérdést taglalja *Galla Ferenc*, aki Simándi István erdélyi püspök pápai kinevezésének ügyét sok érdekes jogtörténeti adattal megvilágítván, leszögezi, hogy egészen sajátos és az egyetemes Egyházban egyedülálló felfogás szerint a magyar királyt, mint legfőbb kegyurat és a Szent Istvánnak adott pápai kiváltságok örökösét a püspöki kinevezés joga illette meg, míg a pápák csupán a királyi kinevezés megerősítésének és a választott püspökök püspökké szén telesének a jogát tartották fenn maguknak. Bár a Szentzsék sohasem ismerte el e Werbőczy által is jogi formába öltött kegyúri jognak ilyen mélyreható értelmezését, azonban az idők és a körülmények nyomása alatt elfogadta a királyi jelölés vagy bemutatás jogát, mint olyan pápai kiváltság gyakorlását, amelyet a pápák nem vontak vissza. Érdekesen kiemeli, hogy Simándi püspök ügyével kapcsolatban Pázmány Péter milyen erélyesen állott a hagyományos magyar álláspont mellé. Idevág *Pier Silverio Leicht* tanulmánya, amely Bertold kalocsai érseknek aquileiai pátriárkává történt kinevezése ügyével foglalkozik. *Arturo Carlo Jemolo* olasz nyelven értekezik a szerzetesek jogállásáról Olaszországban. *Kérészy Zoltán* a Magyar Szent Korona uralma alá visszatért területek egyházbizományának a változott viszonyokhoz képest megvalósítandó rendezését mind nemzeti, mind vallási és kulturális tekintetben igen nagy fontosságú egyházbizományi feladatnak tekinti. *Kolosváry Bálint* a református egyházi törvénykezéshez hoz széljegyzeteket. A bírósági szervezet és hatáskör, a jogorvoslatok, valamint a jogszolgáltatás egységének kérdéseivel foglalkozik. *Kumorovitz L. Bernát* Audientia, praesentia című jogtörténeti tanulmányában érdekes világot vet többek között régi királyi okleveleink tartalmára. Megállapítja, hogy II. Gézától csak egyetlen olyan királyi oklevelünk van, amely nem az Egyház részére

szóló intézkedést tartalmaz. III. István okleveleiben azonban már szaporodnak a világiak számára tett intézkedések. A királynak ettől az időtől kezdve van állandó jellegű udvari nótáriusa, szervezett kancelláriává azonban ez a hivatal csak III. Béla alatt alakul. *Szentpéteri Kun Béla* a református presbiter jogállásával, *Madarász István* a párbér kérdésének korszerű megoldásával foglalkozik. Utóbbi szerint a párbér hazai egyházjogi életünknek egyik megoldatlan és állandó rendezést igénylő problémája. Az alsó papság u. i. régóta sérelmezi ezt a régi feudális világban kétségkívül bevált, de korunkban már elavultnak bizonyult adózási módot. Madarász szerint a párbért a hívek és az igényjogosultak közt létesítendő egyességgel mindenütt kötelezően meg kellene váltani, egyházközségi adóvá átminősíteni és valamennyi hívőre az általános és arányos adó viselés elve szerint kellene kivetni. *Petrovay Zoltán* a királyi adományozásból eredő katolikus Egyházi javak kezelésének és felügyeletének szabályait ismerteti és a főkegyúri jognak ezt a vagyonszüveletét éles jogász elmeével minden oldalról boncolja és megvilágítja. *Prodán János* az államfő legfelsőbb felügyeleti jogáról szól a magyarországi autokefális görögkeleti egyházban. *Scheffer János* a katolikus egyház jogi helyzetét ismerteti Romániában, míg *Stolpa József* érdekes jogtörténeti adalékokat hoz a magyar főkegyúri jog kérdéséhez és a Werbőczy által is említett, de felkutatni azóta nem sikerült Constanzi bulla vitatott problémájához. *Tóth György* az unitárius egyház zsinattartási jogáról ír.

Érdekes világot vet végül az évszázadok óta fennálló és ma öntudatosan ápolt olasz-magyar kulturális kapcsolatok történetére *Giuseppe Forchielli* a bolognai magyar-illír kollégiumról írott tanulmányában. E kollégium, mely a tudományok városában sok magyar tanulmányzó fiatallembert látott falai között vendégül, 1537—1782-ig állott fenn.

E száraz felsorolás távolról sem nyújt képet a Notter Emlékönyvben foglalt tanulmányok tartalmi gazdagságáról. Pusztán szerény útmutató kíván lenni azok részére, akik saját épülésükre és ismereteik tárházának bőséges gazdagítására időt tudnak szakítani arra, hogy a szeretet szalagjával átkötött e szellemi csokrot — az egyházjognak e «millefolia»-ját — minden egyes szirmában külön-külön a tudományos vizsgálódás görcsöve alá vegyék.

Csánk Béla.

Tanulmányok egy sárközi falu társadalmáról. — összeállította: dr. Mády Zoltán. Budapest, 1942. A magyar táj- és népismeret könyvtára. 5. sz. 71 lap.

A szerkesztő bevezetése szerint a tanulmányozott községet valósággal szociológiai mintatelepnek lehet tekinteni, ahol «a magyar paraszttársadalom életében jelentkező csaknem valamennyi jelentősebb folyamat megtalálható». A felsorolás, amit ezután kapunk, felcsigázza érdeklődésünket; ezért sajnáljuk és meglepetéssel fogadjuk a bejelentést, hogy a gyűjtött, illetőleg *feldolgozott anyagnak* csak töredékét kapja az olvasó.

Az első tanulmány «*A sárközi nép családi és vallásos életéről*» szól Kovács Erzsébet tollából. A vitalitását vesztett, éltető feszültségekben immár szűkölködő, őslakosságában jellegzetesen egykés sárközi nép családi életéről néhány fontos megfigyelést találunk itt helyes, szociológiai szempontú rendezésben. A vallásosság kérdésében éppen csak a felszínt érinti a szerző. Szerinte a vallás legnagyobbbrészt külsőség ennél a népnél, viszont a közönyösséget mégsem a nép alkatából származtatja, felhozván a gyermekek ébredő, s csak később közönybe vesző vallásos érdeklődését. A két tényállitás bővebb kifejtése, s ha valóban fennáll az érdekes anti-nómia, annak magyarázata — némi valláslélektani felkészülés és átélés útján — kívánatos lett volna.

Kovács Ágnes *A sárpilisi magyleány* címmel közölt tanulmányában a leány élet korhatáraival, a leánynak a családban, a falu társadalmában és gazdaságában játszott szerepével foglalkozik. Témaválasztása jogosultnak mondható, különösen ha arra gondolunk, hogy a sárközihez hasonló társadalmi állóvizekben a nők jelentősége egyre növekszik. A dolgozat érdekes összehasonlításokat tesz az őslakos «pógár»-leányok és a jöttek, illetőleg a tanyaiak leányainak életmódja között. A nők szerepének megnövekedésére nézve — anélkül, hogy történeti kutatást végzett volna — elég valószínű magyarázatot ad, de ez egyúttal az egyke keletkezésének is magyarázata s inkább az első tanulmányba kívánkozik.

A nevelés Sárpilisen c. tanulmány (*Zentai Etelka*) nemcsak terjedelemben, hanem szempontokban is a legkevesbbé bő. Valaképpen csak azt magyarázza meg, vázlatosan, de elég világosan, hogy a sárközi család és a 6 osztályos, egytanítós iskola miért nem felel meg nevelői hivatásának. A szerző itt a nevelés fogalmát nyilván nagyon is szűk értelemben veszi, a felnőttek nevelésének, illetőleg nevelődésének körülményeire meg éppen nem is gondol.

Az utolsó dolgozat: *Kresz Mária: Gyermekélet és játék Sárpilisén*. Ennek témája kívánja meg talán a legnagyobb látómező-szűkítést. A szerző szemének élességét azonban ez nem tompította. Különösen cikkének első része, mely a játszó gyermekközösségeket társadalmi szempontból vizsgálja állapít meg jellemző törvényszerűségeket s ad több érdekes megfigyelést (pl. azok a vasárnapi, kiöltözött, táncoló legények, akik hétköznap ismét a kisfiú-banában játszanak). A cikk második része az egyes játékok elterjedtségéről s a játék lefolyásáról általában szól, a függelék néhány játék-leírást ad.

A dolgozatok nem mutatnak sok érzéket az összehasonlítások, analógiák, az általános szempontok iránt. Hiába sorol fel ilyen tekintetben a szerkesztői bevezetés egész sor lehetőséget, hiába nevezi a községet valóságos szociológiai mintatelepnek, a szerzők alig kísérelték meg nagyobb összefüggések keresését. Még az őslakosok és a beköltözöttek oly jellemző társadalmi különbségeire is csak a második és a negyedik tanulmány van több-kevesebb tekintettel. S ha már a szerzők igényei közé tartozott a bajok orvoslásának módjáról is szólni, többet várnánk e téren, nem annyira mennyiségi, mint inkább minőségi tekintetben. Különösen a pedagógiai tanulmány írója mutat érthetetlenül kevés általánosító, típusalkotó képességet, tanulságait pusztán a sárpilisi nevelésre alkalmazza s szinte groteszk módon éppen csak Sárpilis gyermekeinek és népének nevelésével való különös törődést írja elő elsőrendű nemzeti kötelesség gyanánt.

A szerzők néhol maguk is szűknek érzik a felvetett téma körét, vagy elégtelennek a tisztán jelenszemponitú tárgyalást s ennek köszönhető a Kovács Erzsébet dolgozatában található műveltség-rajzi utalás s a második tanulmány rövid történeti visszapillantása. De a hasonló közbeszúrások csak rontják a tanulmányok amúgy sem valami szerves gondolati egységét, anélkül, hogy lényegesebb anyagközléssel szolgálnának.

Jól tudjuk, hogy a munkát mindössze háromhetes helyszíni kutatással végezte el 1940 nyarán egy tíztagú női kutatócsoport. A felvetett szempontokat és a témakör bőségét keveselni, a fenti megjegyzéseket megtenni mégis kötelességünknek éreztük. Mert a munka államilag felállított és támogatott kutatóintézet: egyetlen országos jellegű táj- és népkutató tudományos intézetünk keretében készült, kiadásában jelent meg. Éppen ezért hiányosnak érezném a könyv kritikai ismertetését, ha utána fel nem vetném kollektív társadalomkutatásunk mai helyzetének kérdését.

Statisztikai hivatalunk rendszeres és eredményes, a magyar társadalomismeretben alapvető jelentőségű munkája közismert és elismert. A harmincas évek falukutató mozgalmának riportszerű vagy politikai alaphangú bokrai fölé is nőttek olyan fák — együtt máris életmű —, mint Erdei Ferenc könyvei.

Bizonyos tekintetben a statisztikai feldolgozás és a társadalomrajz egyéni művelése közé helyezhető a kollektív társadalomrajz. Részletes adatgyűjtést és feldolgozást igényel, mint a statisztika, tehát sok ember kell hozzá s ezek munkáját összhangba kell hozni, egységesen kell irányítani. Viszont míg a statisztikai hivataloknál néhány tudós, ha helyes adatgyűjtési szempontokat állított össze, sokszáz segéderő gépies munkájából nyeri az eredményeket, itt valamennyi munkatársnak önálló tudományos munkakészségre van szüksége, azaz rátermettségre és megfelelő képzettségre. Ez a súlyos követelmény s egyben egyik magyarázója annak, miért nehéz megteremteni az arra hivatott Táj- és Népkutató Intézet keretében teljesértékű kollektív társadalomkutatásunkat. (Mint analógiát felhozzuk a pedagógia és a népiségtörténet példáját: mi az, ami Imre Sándor és Mályusz Elemér szerves elgondolásaiból valóban szervesen megvalósult?)

Pedig a mai (vagy már inkább a tegnapi) kollektív társadalomkutatásunknak voltak olyan eredményei is, mint Kemse község általános és a tatai járás szakszempontrú társadalomrajza. Az utóbbi (Magyary—Kiss: A közigazgatás és az emberek, 1939) két hivatásos, teljes munkaerejű és kiforrott tudósok több munkatárs segítségével írt, módszer tekintetében is úttörő, alapvető, jövőbe mutató munkája. Az előbbi azonban (Elsüllyedt falu a Dunántúl, 1936) egy főiskolai internátus baráti munkaközösségének háromhetes helyszíni kutatásán alapul. E munkaközösség teljesítményét egy tudományos kutatóintézet számára mindenesetre minimumnak kell tekinteni. Kemse kutatóinak képességeivel, úttörő munkájuk lázával talán nem minden kutatócsoport dicsekedhetik, de az övékéknél kisebb igényekkel tudományos munkaszervezet nem indulhat el, s két három-háromhetes helyszíni munka nem hozhat ennyire különböző színvonalú eredményeket.

Hogy kollektív népkutatásunk malma üresen jár, annak egyik okát bizonyos elvi tisztázatlanságban látjuk.

Az ú. n. népi, vagy az ezzel itt gyakorlatilag egynek vehető szociális gondolatban hármasság tagoltság rejlik. Szükség van 1. népünk társadalmának, műveltségének teljesebb és behatóbb ismeretere, 2. arra, hogy minden társadalmi csoport megismerje, átélje a saját

és az egymás helyzetét, művelődési javait, — hogy az így létrejövő poláris viszonyból új szerkezetű társadalom s új, magyarabb s egyszersmind európaibb kultúra születhessek. Tehát: 3. kutatásra, nevelésre, segítésre.

Az utolsó programponntal a mi szempontunkból mindjárt végezhetünk is. A kollektív társadalomkutatás, bár eredményei minden társadalomfejlesztés számára kiindulópontok, a gyakorlati segítség megvalósítását nem igényelheti, nem is igényelte. Ez az országos politika dolga, esetleg megfelelő célú társadalmi tömörüléseké.

A kutatási és nevelési célkitűzés sajátosan keveredik az Államtudományi Intézet Táj- és Népkutató osztálya szervezetében és működésében. Az intézmény neve, továbbá valamennyi kiadványának témája jól mutatja a tudományos kutatás igényét. Viszont az a tény, hogy az intézetnek csak egy-két teljes munkaerővel rendelkezésre álló tisztviselője van, a (nyilván anyagiak miatt) kicsiny könyvtár, a kutatótáborok kis száma, szóval a szervezeti és anyagi keretek szűk volta, már eleve kétkedővé tesz a kollektív munkával szemben. S mint a fenti ismertetés mutatja, a kétségeket az eredmények nem oszlatják el. Az említett kemsei kutatócsoport kivétel volt, normává nem vált. A mostani anyagi megalapozással, a kevés hivatásos tisztviselővel, az Osztály teljesértékű munkát nem végezhet, legfeljebb fokozhatja eddigi eredményeit, ha munkáját térben, témában összpontosítja.

Az ifjúság nevelését, mint célkitűzést, az Osztály alapítói és vezetői mindig hangoztatták, hivatalosan is. E tekintetben kétségtelenül komoly eredményekről beszélhetünk. Az eddig megszervezett kutatótáborok a résztvevők társadalmi látását, műveltségét nagy mértékben gazdagították, különösen a középosztályból származottakét. — A keretek szűk volta miatt ez a nevelés csak az egyetemi ifjúság egy kisszámú csoportjára szorítkozhatott; tehát egy kicsit elitnevelés jellege volt.

Elmondható ugyanez a középiskolai táj- és népkutató munkáról is, mely a kultuskormány hivatalos kezdeményezésére a Táj- és Népkutató osztállyal szellemi kapcsolatban több vidéki középiskolában elkezdődött. Fiatal tanulókról lévén szó, valószínű, hogy ezt a munkát elsősorban nevelési cézzalattal kezdeményezték s a kutatás inkább csak eszközszerepet kapott a cél szolgálatában. Vannak a munkának szép eredményei is, pl. a debreceni ref. gimnáziumban (1. a fenti sorozat *Végh József-szerkesztette* füzetét: *Táj- és népkutatás a középiskolában*). Az ország valamennyi közép-

iskoláját egy gyűjtőszervezetbe tömöríteni — nem kisszerű gondolat. De ha e terv szakszempontból sikerülne is (a központi vezetésén kívül a mai fiatal tanárnemzedék próbája ez), nevelési szempontból még mindig egészen szűkkörű munkát végeztünk, hiszen minden tapasztalat azt mutatja, hogy a gyűjtőmunkában a tanulóknak csak kis részére lehet számítani.

A Táj- és Népkutató osztálynak és kisugárzásainak munkája nevelési szempontból jelentős. Nem tömegnevelés ez, de nem is tudósnevelés. Ez utóbbi csak biztos alapvetésű, módszeres munka útján lehetséges. Az Osztály mostani tevékenysége — főleg az említett szervezeti, anyagi okok *miatt* — nem lehet elég intenzív ahhoz, hogy nagyigényű kutatómunkát és tudósnevelést végezhesen. Viszont azt, amit eddig nevelési téren elért, az egész magyar ifjúság közkincsévé kellene tenni. Ehhez azonban az Osztály munkája természeténél fogva nem lehet elég extenzív. (E feladatot, a magyar ifjúság időnkinti, rendszeres, nagy megkeverését a társadalmi és művelődési élmények szempontjából — ide tartozik a népfőiskola-szervezés is — kellően nagyszabású módon csak országos szervezet vagy mozgalom végezhethé el.)

Ma tehát a tudományos kutatás célkitűzése mellett egy népszerűsítő értelemben vett nevelési céllal találkozunk az Osztálynál. A kettő azonban nem egyeztethető össze; az adott szervezeti és anyagi keretek közt meg éppen könnyen háttérbe szorul az első, a tudományos cél s kevés vigasz, hogy a második megvalósul.

A munka megítélésénél ezt az elvi megkülönböztetést megtenni szükségesnek tartottuk. Mégpedig azért, hogy a tétova célkitűzés feladásával a mai gyümölcstelen helyzet is könnyebben véget érhesen.

Az eredmények magyarázata azonban csak akkor teljes, ha megemlítjük: a munkában résztvevő egyetemi ifjúság elég nagy része könnyű fajsúlyúnak mutatkozott. Ha egy futó benyomásra szabad hivatkoznunk, az utóbbi időkre különösen vonatkozik ez. (Az Osztály, illetőleg jogelődje 1938 őszén kezdte meg munkáját.) Hogy iskolarendszerünk kiválasztása nem minőségi szempontú, az valamennyi társadalmi csoport szülöttjein látszott. Különösen a középosztálybeliek számára, pedig többek számára a «falukutatás» múló divatnak, esetleg alaktalan rögeszmének, vagy éppen nyaralási lehetőségnek bizonyult. S még örülhetünk, hogy heterogén szellemű, sőt szellemtelen és felelőtlen társadalmunk mint csene-

vész gyöngyszemeket, az eddigi eredményeket ki tudta izzadni magából.

Enyhítő csepp, ha gondolunk a Győrffy-kollégiumra, a középiskolákban most nevelkedő, talán válogatottabb s talán felelősebb ifjúságra. Az építésről biztosan nem késnek le, de úgy látszik, a kutatásról sem.

A társadalomkutatóknak pedig van egy sürgős feladatuk: írják meg a társadalomkutatók társadalomrajzát.

Ravasz János.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE

HITEL. (*Nemzetpolitikai szemle*). Kolozsvár 1942. 2—7 szám,

Zathureczky Gyula: *A magyar szellem forradalma* (5. szám).

A dualizmus korát, főleg annak a múlt század második felére eső, viszonylag békésen eltelt időszakát sokan igyekeznek a magyar nemzet egyik fénykorának feltüntetni. Sok minden közrejátszott e felfogás kialakulásánál: a materialista szemlélet rövid látóköre, amelynek hatósugara a jelenségek felszínén túl nem terjed; — a háborúban élő embernek a háborúelőtti időket mindig szépítő vágyálma; — s nem utolsó sorban történetírásunk alanyi volta, amely fokozottan érezhető olyan korok tekintetében, melyeket a történeti távlat még nem szigetelt el a tisztánlátást zavaró érzelmeinktől és érdekeinktől.

A jelen tanulmány szerzője azok közé tartozik, akik e korszak ragyogó álarca alatt észrevették a végzet halálfejét. Látja, hogy az akkor virágzó liberalista parlamentarizmus törvényszerűségei alapján máról-holnapra egy vékony réteg ragadta magához a nemzet tömegeinek vezetését. Ez az ú. n. polgári réteg nagyrészt idegenekből tevődött össze, akiknek beolvadása nem asszimilálódást jelentett, hanem pusztán a magyarság életformáinak mesterséges utánzását (279). Nem csoda, ha a magyarság s különösen a parasztság tömegei ezzel a réteggel és sorsával soha semmi közösséget nem éreztek, s helyzetük az előbbi réteg felemelkedésével sem politikai, sem szociális téren nem javult (282). A forradalmi változás az első világháborút követő összeomlással következett be. Az azóta eltelt kor, amelyet a szerző a neobarok uralmának nevez, a nemzeti, szocialista és keresztyén, egyszóval a közösségi eszmék kora. Az ebben érvényrejutó új szellemiség főjellemben az, hogy népi, s ez a trianoni határokon innen és túl egyaránt megnyilvánult, ma pedig jobban kapcsol szerinte bennünket Olasz- és Németországhoz, mint a politikai érdek.

Azért persze a politikai érdek is kapcsol. A politikáról azonban a szerzőnek már nem ez, hanem következő tanulmánya beszél.

Zathureczky Gyula: *A magyar politika Európában* (2. szám).

A politika alapja és lényege, mondja, az erő (75). Ez nagyon tetszetős megállapítás — és nagyon üres. Mert mi az erő? míg erre nem felelünk, semmit sem mondtunk; ha meg feleltünk, a politika lényegét már nem az erővel, hanem azzal határoztuk meg, amit e mögött értünk. Az erő himnuszát ismerjük. Időnkint föl-fölharsan a világtörténelemben. Kedvenc témája volt minden korok diktátorainak. Napóleon akadémiai értekezést is írt arról, hogy nincs más érték, mint az erő, s még a szépség fogalma mögött is ez rejlik. Az értekezés nem nyert pályadíjat. S ez az elv kísért a «Not kennt kein Gebot», «Macht geht vor Recht» és hasonló jel-szavakban is. A jogtudományban a hatalmi és kényszerelméletek szinte napjainkig uralkodók voltak, s még ma is sok hívük van, akiket nem riaszt vissza az, hogy sem az erő, sem a hatalom, sem a kényszer fogalmát nem tudják megmagyarázni, s így ismeretlen dolgokat még ismeretlenebbekkel «szemléltetnek».

A szerző azok közé tartozik, akik ebben a nehéz helyzetben taxatív felsorolással kísérleteznek. Elmondja ugyanis, hogy akkor vagyunk erősek, ha soha semmiféle jogunkat önként fel nem adjuk (ezt már Deák is vallotta — egészen a kiegyezésig), — ha népi, nemzeti, jellembeli sajátosságainkat nem rendeljük alá idegen eszméknek, gondolatoknak vagy formáknak, — ha szociálisabb viszonyokat teremtünk, — s végül ha az európai közösséget mindig szolgálni igyekezünk. A birodalom a keret, mondja (76), amelyet az erőnek kell fenntartania és az erkölcsnek kell megtöltenie.

Mindebben sok igazság van, csak az erő szerepe maradt tisztázatlan. Azt hisszük, a szerző ebben, épúgy, mint nagynevű elődei, a sorrendet tévesztette el. Az erő ugyanis nem alapja, hanem következménye a helyes politikának.

Különös figyelmet érdemelnek a szerzőnek a politikusok iránt támasztott követelményei is. Ezekből azt kívánja, hogy a mában éljenek, mégis minden cselekedetük a holnapért történjék. Bárha meghallanák ezt a figyelmeztetést mindazok, akiket illet. Bárha mindnyájan elérhetnék a szerző szép célkitűzését, hogy igazi magyarok és egyben igazi európaiak legyünk.

Ezen az úton azonban már Makkai Sándor következő tanulmánya vezet bennünket tovább.

Makkai Sándor: *Szellemi vezetés.* (3. szám.)

A háború, mondja, dönteni fog külső, szociális problémáink fölött. Vannak azonban nagy belső kérdéseink, amelyeket a háború nem fog megoldani. S ezek a lényegesebbek. A fizikai létezés ugyanis nem cél, csak alap és keret a nemzeti közösség értékelése számára (129), mint kis nemzet, nem is versenyezhetünk a nagyokkal, sőt önállóságot, öncélúságot sem remélhetünk. Az európai emberközösség hatótényezőivé csak szellemi síkon lehetünk. S vajjon nem ez a lényeges? A fizikai jólétet, fegyelmet, munkát a hangya- és méhállam is biztosítani tudta tagjainak — az állati fejlődés igen alacsony fokán megállott, még agyvelővel sem rendelkező tagokkal. Az *ember* lényege nyilván nem lehet az, ami ezekkel közös lenne, hanem csak az, ami túlhalad az állati szemléletkörön, s ez a szellem.

De kik a hordozói ennek a szellemnek, amit a szerző a mi esetünkben «magyar-humánium»-nak nevez? A középosztály. E körül azonban bajok vannak. Korunk a munka korának nevezi magát, s erre büszke is. Ez a büszkeség csak részben indokolt, mert nem minden, hanem csak az eredményes munka értékes, vagyis az értékek hordozója sohasem a munka, hanem a mű. Abban pedig merőben téves korunk világszemlélete, hogy munka alatt csak a fizikai munkát érti, s amennyiben egyáltalán tudomást vesz a szellemi munkáról, ezt a fizikai munka mögé helyezi. Megnyilvánul ez a beteg szemlélet abban, hogy a fizikai munkához közelebb álló ipari, kereskedelmi, közgazdasági pályák ma külön existenciát biztosítanak a szellemi pályáknál, aminek eredményeképp az ifjúság inkább ezek felé törekszik, s a szellemi elit utánpótlása megakadt. Ennek hatásai — valljuk meg — meg is látszanak az emberiség sorsának magas vezetésén. A szerző a helyes utánpótlást az összes társadalmi rétegek bevonásával kívánja biztosítani, a műveltség és nevelés nagyfokú általánosításával (131). Öröndetes, hogy végre valaki félreérthetetlenül rámutat arra, hogy a társadalmi egyenlőség szép álma nem a nemzeti kultúrát tudatosan hordozni hivatott középosztálynak a kultúrtényezőképp legfeljebb ösztönein és utódain át ható nép színvonalára visszasüllyesztését kívánja, hanem fordítva: a népnek öntudatos nevelését, s ezáltal a középosztály színvonalára emelését. Mert ne felejtjük el: emberhez méltó életet csak szellemi vezetés alatt élhetünk.

S új életről nem a szellem kiirtása, hanem csak új szellem ébredése esetén beszélhetünk.

Erről szól Tavaszy Sándor következő tanulmánya.

Tavaszi Sándor: *Az új magyar gondolkozásmód követelményei* (6. szám).

Ő a mai korszellem legértékesebb tulajdonságát abban látja, hogy egész értékrendszerünket a rögzített statikus helyzetből igyekszik átvinni a folytonos megújulás dinamikájába (327). Korunk a nietzschei átértékelések kora. A nép szociológiai s a nemzet politikai fogalmát át kell vinnünk a folytonos kifejlést sürgető etika síkjába, s faji-természeti adottság mellett sajátos lelkiségben élő közösségnek fogni fel. A honfoglalás történelmi tényből naponkint megújuló, élő feladattá, felelősségvállalássá válik. A honvédelem átmeneti katonai célból örök egyetemes magyar feladattá. S európai-ságunk kultúrpolitikai programból sajátos lelki egységünk szakadatlan továbbépítésévé.

Erdei Ferenc: *Parasztságunk legújabb alakulása* (4. szám).

Nem közömbös, hogy az új magyar gondolkodásmód felépítéséből a társadalom rétegei miként vesznek ki részüket. A középosztály problémájára fent, Makkai tanulmányának ismertetése során, már rámutattunk. Ehhez csatlakozik a jelen tanulmány, mely úgy látja, hogy a középosztálynak «úri» középosztályból «népi» középosztállyá formálódása a «dolgozónép» irányában, a paraszti «munkaerkölcs» felé történik (213, 221). A középosztálynak a «dolgozó»-néppel szembeállításában sajnálattal ismerünk rá arra a fent hibázott felfogásra, amely munkának csak a tanulatlan fizikai munkát tekinti. Legalább is érthetetlen, hogy ellenkező esetben miért nem beszél a dolgozó néppel szemben dolgozó középosztályról, vagy, ha ezt nem teszi, miért kell kiemelnie, hogy a nép dolgozik, mikor végre is a középosztály ugyanezt teszi. Abban viszont igaza van a szerzőnek, hogy a ma divatos parasztrajongás nem alkalmas arra, hogy a parasztság megindult polgárisodását előmozdítsa. Ellenkezőleg: néhány paraszti vezetőt a középosztályba emel, a parasztság tömegét viszont visszaparasztosítani igyekszik. Ilyen viszonyok közt szerencse, hogy parasztságunk körében korunk radikális mozgalmi csak szektás fertőzés alakjában éreztetik hatásaikat.

Paku Imre: *A magyar művelődés táji megosztása* (6. szám).

A szerző lényegileg az előbbi kérdés megoldásához nyújt figyelemreméltó részlet javaslatokat. Az állam legnagyobb adóbevétel-

teleit, mondja, a fővárosból, a legkevesebbet a falutól kapja. Ezért művelődési szempontból is legtöbbit a fővárosnak, legkevesebbet a falu népének ad (341). Ez azonban nincsen jól, mert a különböző tájak népeit eltávolítja egymástól, s komoly gazdasági bajokhoz is vezet (pl. földművelésünk külterjessége a falusi nép tudatlansága következtében). Különösen figyelembe ajánlja a szerző a vidéki könyvtárak felkarolását, a rádió útján való népművelést, vidéki városokban egyházi szabadegyetemek létesítését, stb.

Bónis György: *Magyar törvény — magyar lélek* (7. szám).

A szerző meggyőzően mutat rá a törvény és a lélek belső kapcsolatára. Hazai törvényhozásunkat vizsgálva, tekintete annál a nagy szakadéknál áll meg, amelyet régi jogunk testében épp legjobb szellemeink vezetésével legnagyobb mozgalmunk törvényhozása ütött azzal, hogy az ősiségét, úrbírságot és a királyi adományrendszert eltörölte (412).

A magyar lélek és a magyar törvényhozás egyensúlya azóta sem állott helyre. Az osztrák abszolutizmus idegen szellemű jogot készített ránk. Az országbírói értekezlet a helyett, hogy ezt félretette volna, közvetítő álláspontra helyezkedett. Az országos gyakorlat összegyűjtése helyett idegen törvények egyszerű lefordítása lett törvényhozásunk uralkodó módszere. Egyáltalán: az országgal szemben a székesfőváros jelentősége emelkedett túlsúlyra, ami egy jelentőségű az elszegényedett és háttérbe szorult magyarsággal szemben az asszimilált németiség, szlávság és zsidóság előtérbenyomulásával (413).

A jogi megújulás útja: a jogtörténet és a jogi néphagyomány fokozott tanulmányozása és figyelembevétele.

Martonyi János: *Közigazgatásunk reformja* (2. szám).

Az előbbi tanulmány általános igazságai a közigazgatás speciális területén is állanak — erre tanít meg bennünket ez a tanulmány. A közigazgatás és a nemzeti társadalom nem függetlenek egymástól, állapítja meg a szerző, hanem egymással kölcsönhatásban lévő fogalmak (101). A közigazgatás minőségi problémájának kulcsa: a középosztály alakulásának kérdése.

Az eszményi tisztviselő első kötelessége a magyarság igazi arculatának és helyzetének megismerése (magyarságismeret). Nemcsak a jogot, az aktákat, hanem a segítségére szoruló embereket is látnia kell, hogy az ügynek elintézése ne csak formális, hanem

valóságos legyen. Természetes, hogy a szaktudás, szorgalom és dönteni mérés is fontos, amiben tisztviselőinkben nincs is hiány. Tisztviselői osztályunk hibájául csak azt rója fel, hogy a néptől kissé távol áll, s a szervezőképesség a köztisztviselői karban nem túlságosan általános. Ezek okait, sajnos, nem részletezi. A hiba valószínűleg a tisztviselői kar népi utánpótlásának hiányaiban keresendő.

A közigazgatás racionalizálásának főcéljaiul a szervezet és eljárás kiépítését s a hatályos jogszabályok összeállítását és hozzáférhetővé tételét jelöli meg. Közelebbről eljárási kódex létesítését s az élő közigazgatási jognak időnkint megújuló hivatalos összeállításokba foglalását javasolja. Ehhez hozzá kell még tennünk, hogy a közigazgatási bíráskodás gyökeres reformja is egyike legégetőbb közigazgatási kérdéseinknek. Mai szervezete és hatásköre egy régióink korszak maradványa. Az elmúlt évtizedekben közösségi viszonyaink mindinkább előtérbe kerültek magánéletünk viszonyaival szemben. Elkerülhetetlen, hogy ennek következményeit a bírói jogvédelem megfelelő kiterjesztése s az ehhez szükséges szervezeti módosítások útján minél előbb levonjuk.

Szabó József.

Archiv für Bevölkerungswissenschaft und Bevölkerungspolitik 1941. 6. sz., 1942. 1—4.sz. *Erforschung der Grosstadtfrage*. (Tanulmányok a nagyváros-probléma köréből.)

A népesedéstudomány német folyóirata a nagyváros alakulásának és társadalmi vonatkozásainak egész kérdéskomplexumát meg akarja világítani s amennyire a háború, a munkaszervezet résztvevőinek bevonulása engedte, máris közrebocsátott néhány részlettanulmányt. Ezek közül az első J. Hermann *Mitgau* dolgozata (Verstädterung und Grosstadtschicksal genealogisch gesehen) a nagyváros családbomlasztó hatását tárgyalja. A szerző szerint nemcsak a «nagycsalád» bomlik fel egyedi kis családokra, hanem ennél is rövidebb életű, mondjuk: határidőre alakult családok keletkeznek («Zeitfamilien»), amelyek a gyermekek felneveléséig maradnak fenn. A gyermek eleve kizárásával létrejövő «családot» a szerző nem említi, ezt nyilván nem tekinti családnak. Bőven tárgyalja a német városi lakosság családtörténeti vizsgálatának nehézségeit a genealógiai eredmények megállapítása szempontjából. Arra az eredményre jut, hogy a német nagyváros polgári családfői és részben az apai (legalább 3 generációra visszatekintő módon)

foglalkozási körben működnek. A városi értelmiség kialakulásánál a stipendiumoknak (lelkészi, tanítói pálya) tulajdonít nagy jelentőséget. A szerző reméli, hogy az új német családpolitika újra megteremti a nemzetségtudattal telt, arra támaszkodó városi csalárendszeret.

A városba tóduló vidéki elemek minőségét vizsgálja — Kossow nyomán haladva — Karl Valentin *Müller* (Siebungsvorgänge bei der Bildung von Grosstadtbevölkerungen) és Ralf *Harnisch* (Zur Frage der Wanderung und Siebung) statisztikai megállapításokon nyugvó tanulmányaikban. A faji érték alapján az átlagosnál nagyobb, átlagos és átlagon aluli tehetségű egyedek előfordulási arányát vetik egybe a falvakat és kisvárosokat elhagyó, onnan elszármazó egyedeknél. Megállapításuk szerint Keletporoszország vizsgált kerületében a falvakból elszármazó férfiak között aránytalanul sok a tehetséges, míg a közepesek és a tehetségtelenek nagyobb arányban otthon maradtak. Megállapítható volt az is, hogy a városba települők közül a tehetségesek inkább a nagyobb városokba mentek. A nők elvándorlásánál a férjhezmenés játszik nagy szerepet, ami a fenti szabályosság érvényesülését zavarja. Sok részletadata ellenére is a két tanulmány keveset mond, mert szerzőik kevés figyelmet szentelnek a számadatok *mögött* ható társadalmi erőknek.

A negyedik tanulmányt Kari *Seiler* írta a városiasodás lelki jelenségeiről (Die seelische Seite der Verstädterung). Érdeme, hogy összefoglalja és mérleg serpenyőibe helyezi a falusi és városi ember egyoldalú értékítéleteit a városi és falusi életformáról. Igyekszik a tárgyilagos megítélésre a városiasodás szerinte is feltartóztathatatlan folyamata körül, amelyet itt-ott végzetes bajnak mond, esetleg a néphalál felidézőjének. Legnagyobb hibának azt tartja, hogy a városba kerülő falusi kiszakadva, mintegy lelki betegségbe esik, elveszti kapcsolatát a környezettel, ítélőképessége, értékrendje megzavarodik, talaját veszítve lezuhan, ha szerencsés körülmények elő nem segítik «gyógyulását», a városi életforma átvételét. Érdekes és jellemző a szerző tudományos alaposágára, hogy cikke végén a városiasodás problémáját megoldhatatlannak nyilvánítja, míg a történelmi kutatás, a szociológia és a lélektan meg nem old bizonyos, általa pontokba foglalt kérdéseket. A *történelemnek* tisztáznia kell a különböző népeknél a városiasodás folyamatát koronkint, a «néphalált» és kísérő jelenségeit, a városok hatását a nép biológiai állományára, azt, hogy a népek összeomlás után hogyan gyógyulnak erkölcsi és élettani tekintetben, végül, hogyan alakul az élet-

tanilag egészséges városi és az élettanilag beteg falusi lakosság. A *társadalomtudománytól* hét kérdésre vár a szerző feleletet: 1. A társadalmi alakulatok szilárdságának és változásainak vizsgálata. 2. A haderő virágzása és hanyatlása; a népek szellemi-erkölcsi magatartása különösen a társadalom válságai idején. 3. Hogy függ össze a fajjal és a külső világgal az egyes társadalmak keletkezése, léte és fennmaradása? 4. Az elavult régi társadalmi kapcsolatokat miképpen szünteti meg a nép ereje? 5. Hogyan sarjadnak ki újkeletű társadalmi alakulatokban és telepeken a fajnak megfelelő társadalmi formák? 6. Lehet-e és hogyan maradandó társas közösségeket alkotni mesterséges úton? 7. Hogyan lehet a városi veszélyekkel szemben immúnissá tenni a nem városi embert (pl. beházasodás útján).

A lélektantól is hét kérdés megoldását várja K. Seiler, mégpedig a következőket: 1. A személyes magatartásnak mik az erkölcsi tényezői s miképpen függenek ezek össze az élő, fejlődő vagy hanyatló társas közösségekkel. Más fogalmazásban: Hogyan működik a nép erkölcsisége a közösségben s miképpen biztosítja ez az egyén erkölcsi magatartását? 2. Hogyan függ össze a boldogság és munka, a teljesítés tudata és az életérzet. 3. Az *én* és a *te*, a mások élménye és az öntudat. 4. A városi és vidéki emberek vélekedése egymásról, mint adalék a ressentiment-kutatáshoz. 5. Hogyan alakul ki a személyiség a világnézetből, a cselekedetekből és a környezethatásból. 6. A szellemi javak lélektani természete. (A «táplálkozás»-elmélet bírálata.) 7. Egyesek lelki életalakulásának rajza a városiasodás folyamatában.

S. G.

A TÁRSULAT ÉLETE.

1. Előadások.

Október 20-án *Neubauer Gyula*, társulatunk alelnöke, «Beszélgetés a közgazdaság örökké visszatérő kérdéseiről») címen tartotta meg a Társulat évadnyitó előadását. Az előadás a közgyűlésen tervbevett előadássorozat gondolatmenetéhez igazodott, amennyiben az egyéniség és a közületiesség eszméjének közgazdasági új elhelyeződését vizsgálta. Kiindult a «köz» szó etimológiájából, amely valóságos kincse nyelvünknek tömör kifejező volta miatt, majd áttért a «köz»-gazdaság elemzésére, amely már fogalmilag is ellentéte a magángazdálkodási tevékenységnek. Azt a véleményét fejtegette, hogy a háború megszűnése után sem lehet majd visszatérni a régi termelési és vagyongyűjtő módszerekhez, mert a magángazdálkodási rendszert egyre inkább háttérbe szorítja nem is annyira az etatizmus és nem a tervgazdaság, ami végeredményben csak stíluskérdés, hanem a közösségi eszmék érvényesülése a gazdasági téren, vagyis immanens fejlődési erők és nem egyéni tetszés és nemtetszés. Az egyéniesség ugyan nem fog eltűnni, mert nem tűnhetik el soha, de a hangsúly, illetőleg a súlypont az élet e fontos területén is eltolódik a közösségi igények irányába.

November 3-án *Váró Györgyné Tomori Viola* tagtársunk «Egyéniség és közösség Erdély társadalmában a szociális munka tükrében» című előadása egészen más tárgykörben mozgott, bár a közgyűlésen tervbevett előadássorozat alapirányához igazodott ez is. A közösségi eszmekörnek Erdély külön kis világában és annak egyes társadalmi rétegeiben végbement térhódítását és sajátos érvényesülési módjait mutatta be. Az évtizedes idegen uralom idején éppen ezek a közösségi áramlatok tartották a lelket a magyarságban és olyan ösztönértekeket fejlesztettek ki, amelyeknek elszorítása nagy veszteséget jelentene nemzetünk léte szempontjából.

2. Választmányi ülés.

November 25-én a választmány ülést tartott. A tagmozgalom tekintetében megállapítást nyert, hogy a ki- és belépések folytán a taglétszám kerekén 600 maradt. A pénztáros jelentéséből meg-

állapítható, hogy az 1942-es költségvetés előirányzata reális volt és mind a bevételi, mind a kiadási oldal tervszerűen és kedvezően alakul. — *Búza László* kolozsvári egyetemi tanár ama indítványát, hogy *Horváth Barna* tagtársunknak *A közvélemény vizsgálata* című és a kolozsvári jog- és államtudományi kar «Acta» sorozatában megjelenő művének kiadásához a társulat is hozzájáruljon, a választmány elvben magáévá tette.

A Magyar Társadalomtudományi Társulat új tagjainak névsora, foglalkozása és lakóhelye. (A Társadalomtudomány 1940. évi 5. és 1941. évi 3. számában (366—368. lap) közölt tagnévsor kiegészítése.)

DR. ARATÓ ISTVÁN kir. tszéki bíró,
Budapest.

DR. ÁMON IMRE tszéki bíró, Rákosszentmihály.

BAGOLY ERZSÉBET egyetemi hallgató, Kolozsvár.

BAKI VINCE közs. ig.-tanító, Szentotrya.

BALOGH OLGA egyetemi hallgató, Kolozsvár.

DR. BALTAY JÁNOS kir. tszéki bíró, Pestszentlőrinc.

DR. BARAKONYI BÉLA, a Mávag tisztviselője, Budapest.

BARCZA GEDEON szföv. tanár, Budapest.

DR. BARNÁK SZÖGYÉNY BERTALAN ny. min. osztályfőnök, Budapest.

BARSI VIKTOR plébános, Topolya.

DR. BARTAL ERNŐ min. s.-titkár, Budapest.

DR. BARTHA BERTALAN kir. közig. bíró, Budapest.

BÁRÁNY MÁRIA egyetemi hallgató, Kolozsvár.

DR. BÁRCZY ISTVÁN min. titkár, t. jegyző, Budapest.

DR. BÁTHY VILMOS Máv. segéd-titkár, Budapest.

DR. BÉLÁK LORÁND légiforgalmi ellenőr, Budapest.

DR. BELÁNYI LÁSZLÓ külker, főfelügyelő, Budapest.

DR. VITÉZ BERZSENYI LÁSZLÓ min. o.-tanácsos, Budapest.

BÉRCZES ALBERTNÉ egyetemi hallgató, Kolozsvár.

DR. BÍRÓ BALÁZS kir. közig. b. t. elnök, e. ni. tan., Budapest.

BÍRÓ MAGDA tanítónő, Kolozsvár.

BLASKOVICS PLACID érseki leánygimn. igazgató, Esztergom.

DR. CHOLNOKY MÓZES miniszteri előadó, Budapest.

DR. COTEL KORNÉL rt. segéd-titkár, Budapest.

DR. CSEKŐ GYULA kir. közig. bíró, Budapest.

DR. DEMUS JÓZSEF ügyvéd, Topolya.

DR. DÉVAI LÁSZLÓ m. kir. postafogalmazó, Budapest.

DOMOKOS LÁSZLÓNÉ leánygimn. igazgatónő, Budapest.

DR. EGRESY ÁRPÁD kir. közig. bíró, Budapest.

DR. EMBER LÁSZLÓ miniszteri fogalmazó, Budapest.

EMEL ERZSÉBET egyetemi hallgató, Kolozsvár.

FARKASS ÉLLA a Magy. Nemz. Bank tisztv., Budapest.

DR. FAZEKAS IMRE iskolaszakorvos, Budapest.

FEHÉR GYULA tanárjelölt, Budapest.

DR. FEJÉR LAJOS ügyvéd, Budapest.

DR. FELSZEGHY BÉLA kir. közig. bíró, Budapest.

FINNA RÓZSA szociális gondozónő, Kolozsvár.

FÖLDY ILONA szföv. polg. isk. tanár, Budapest.

DR. GACSAKY SÁNDOR ev. gimn. tanár, Nyíregyháza.

DR. GÁL LÁSZLÓ miniszteri osztálytanácsos, Budapest.

DR. GÁLFFY KÁLMÁN kir. tszéki bíró, Budapest.

GENG ISTVÁN szfőv. tanító, Budapest.

GERENDAY KORNÉL légügyi tanácsos, Budapest.

DR. GÉVAY-WOLFF NÁNDOR miniszteri titkár, Budapest.

GIDAY ENDRE áll. gimn. tanár, Kassa.

DR. GLOSZ ÖDÖN Máv. tanácsos, Budapest.

DR. GOLTNER DÉNES kir. ügyész, Budapest.

DR. GONDA JÓZSEF ISTVÁN ügyvéd Budapest.

DR. GOROVE ISTVÁN kir. tszéki aljegyző, Budapest.

GULYÁS JÓZSEF főgimn. tanár, Sáropatak.

DR. GYÜRKI RUDOLF miniszteri előadó, Budapest.

DR. HALMY KÁROLY kir. bírósági jegyző, Budapest.

HOMORÓDI JÓZSEF polg. isk. tanár, Budapest.

HORN KÁLMÁN külker, főelőadó, Budapest.

DR. HORVÁTH R. KÁROLY kir. járásbíró, Kunszentmiklós.

HÖHN MÁRIA egyetemi hallgató, Kolozsvár.

DR. INCZE GYULÁNÉ, Bárót.

DR. JANKOVITS MIKLÓS fővárosi tanár, Budapest.

JELLUSIG EMESE MÁRIA egyetemi hallgató, Kolozsvár.

NAGYENYEDI JENEY KÁLMÁN gyár-igazgató, Budapest.

DR. JEZSOVITS JÁNOS ny. h. államtitkár, Budapest.

KAISER ILONA szfőv. tanítónő, Budapest.

DR. KAIZLER ISTVÁN miniszteri segédtitkár, Budapest.

KAIZLER KLÁRA egyetemi hallgató, Kolozsvár.

KATONA GYULA földbirtokos, Szentmártonkáta.

KÁNTOR PÉTER ref. ig.-tanító, Margitta.

KÁROLY KÁLMÁN külkeresk. előadó, Budapest.

KELEMEN HAJNALKA egyetemi hallgató, Kolozsvár.

KELEMEN ISTVÁN egyetemi hallgató, Kolozsvár.

KENÉSE GYULA szfőv. tanító, Budapest.

DR. KENÉZ LÁSZLÓ m. s. titkár, kir. közig. bírós. t. jegyző, Budapest.

DR. VITÉZ KESSERÜ ISTVÁN min. titkár, Budapest.

KISKÁROLY JÁNOS iparosmester, Topolya.

KOVÁCS BÉLA kisbirtokos, Mecsek-alja.

KOVÁCS LÁSZLÓ az O. K. H. ellenőre, Ungvár.

KOVÁCS KATONA JENŐ magántisztviselő, Kolozsvár.

IFJ. KOZMA OSZKÁR magántisztviselő, Budapest.

KRAMÁR LÁSZLÓ Rákospalota.

KRÁMER GYULA felsőházi tag, gyáros, Újvidék.

DR. BR. KRUCHINA KÁROLY miniszteri előadó, Budapest.

DR. KUTASSY-SZEGLETHY ISTVÁN miniszteri segédtitkár, Budapest.

LAKATOS ZOLTÁN egyetemi hallgató, Kolozsvár.

DR. LAKY BARNABÁS miniszteri segédtitkár, Budapest.

LANGHOF LÁSZLÓ gyógyszerész, Topolya.

LASOK IRÉN egyetemi hallgató, Kolozsvár.

DR. LÁNYI BÉLA miniszteri segédtitkár, Budapest.

LENGYEL FERENC egyetemi hallgató, Kolozsvár.

LÓCZY JÁNOS aranykalászos gazda, ötvöskjnyi.

DR. LUKÁCS ZOLTÁN kir. közig. bírós. Budapest.

DR. LUKOVITS PÁL miniszteri előadó, Budapest.

DR. MAKKAI JÁNOS orsz.-gyűlési képviselő, Budapest.

DR. MANNO SÁNDOR ügyvéd, Budapest.

DR. MÁRFFY ALBIN p. ü. titkár, kir. közig. t. jegyző, Budapest.

DR. MEDZIHRADESKY GUSZTÁV m. s.-titkár, t. jegyző, Budapest.

MIGLÉCZY MAGDA, Kolozsvár.

MIKLÓS GÁSPÁR igazgató-tanító, Gyöngyöshalász.

MIKLÓS IMRE szfőv. tanító, Budapest.

MIKOS FERENC kir. tszéki bírós. Budapest.

NAGY ELZA egyetemi hallgató,
Kolozsvár.

NAGY FERENC kisbirtokos, orsz.-
gyfil. képviselő, Budapest,

DR. NÁRAY GYULA orvos, Topolya.

NÉMETH GABRIELLA SZOC. tanf.,
hallgató, Kolozsvár.

DR. NÉMETH GYULA m. s.-titkár,
Budapest.

DR. NÖTEL VILMOS miniszteri tit-
kár, Budapest.

DR. OLTVAJ MÁTYÁS miniszteri
segédtitkár, Budapest.

PAPP SÁNDOR FÜLÖP egyetemi
tisztviselő, Kolozsvár.

PATRUBÁNY MIKLÓS egyetemi hall-
gató, Kolozsvár.

DR. PÁKEY LAJOS kir. közig, bíró,
Budapest.

PÁL ANTAL tanár, ref. s. -lelkész,
Debrecen.

DR. PÁLL ANDRÁS miniszteri se-
gédtitkár, Budapest.

PÁLVÖLGYI BÉLA áll. tanító, Bu-
dapest.

DR. PETHE LÁSZLÓ *min.* titkár,
Budapest.

DR. PUHALÁK LÁSZLÓ orvos, To-
polya.

PILCZ NÁNDOR építész, Budapest.

RADNAY BÉLA szűv. tanár, Buda-
pest.

DR. RÁCZ JÓZSEF ttképző-int. tan.,
Ungvár.

DR. ROHRINGER ENDRE miniszt.
titkár, Budapest.

RUBLECZKY GÉZA, a Magyar Re-
vizíós Liga titkára, író, Buda-
pest.

DR. SCHINDLER OSZKÁR p.-ü. tit-
kár, Budapest.

DR. SCHMIDT ÁDÁM miniszteri
titkár, Budapest.

SCHWENG LORÁND a M. Nemzeti
Bank tisztviselője, tb. műegye-
temi adjunktus, Budapest.

DR. SIMÁK FERENC min. osztály-
tanácsos, Budapest.

DR. SÍPOS JÓZSEF kir. tszéki bíró,
Budapest.

DR. STUDINKA ELEMÉR ügyvéd,
Budapest.

DR. SULYOK ENDRE m. o.-taná-
csos, Budapest.

DR. SZABÓ ZOLTÁN theol. ak. tanár,
országgyűl. képviselő, Budapest!

DR. SZARUKÁN ZOLTÁN kir. közig,
bíró, Budapest.

DR. SZEKÉR MIHÁLY ügyvéd, Pest
vm. tb. ügyésze, Budapest.

DR. SZEKULICS MILÁN ügyvéd
Újvidék.

DR. SZELÉNYI ZOLTÁN m. kir. igazs.
min. osztálytanácsos, Budapest.

DR. SZENTKLÁRAY JÁNOS min. tit-
kár, t. jegyző, Budapest.

SZÉLL FERENC kántortanító, Ne-
mesdéd.

SZÉP EMÍLIA egyetemi hallgató,
Kolozsvár.

DR. SZIGETI ENDRE szerkesztő,
Budapest.

DR. SZILÁGYI MIHÁLY miniszteri
osztálytanácsos, Budapest.

SZIM L. LÍDIA szociális testvér,
Kolozsvár.

DR. SZINTE LÁSZLÓ m. kir. posta-
fogahnazó, Budapest.

DR. SZIRMAI FORIS LÁSZLÓ m. o.-
tanácsos, Budapest.

DR. SZOKOLAY DÉNES miniszteri
előadó, Budapest.

TALPASSY KABDEBŐ TIBOR m. kir.
postafőtiszt, író, Budapest.

TÁRKÁNY-SZÜCS ERNŐ egyetemi
hallgató, Kolozsvár.

TOLVALY ZSUZSANNA egyetemi
hallgató, Kolozsvár.

TÓTH ISASZEGI FERENC gazdál-
kodó, Topolya.

VARGA BÉLA plébános, o. -gyűlési
képv., Balatonboglár.

DR. VARGA ENDRE külker, felügy.,
Budapest.

VÉRTES ISTVÁN író, hírlapíró,
Budapest.

DR. VILÁGHY MIKLÓS kir. tszéki
jegyző, Budapest.

VLADÁR GÁBOR, a m. kir. Kúria
tanácselnöke, Budapest.

DR. VUKOVICH KÁROLY kir. közig,
bíró, Budapest.

DR. WANIÉ REZSŐ miniszteri tit-
kár, Budapest.

DR. WRUBLOVSZKY ANDRÁS mi-
niszteri előadó, Budapest.

ZOLTÁNI PÁL egyetemi hallgató,
Kolozsvár.